MAGYAR FIGYELŐ

A SZERKESZTÉSÉRT FELELŐS
HERCZEG FERENC

Tartalom:

EGYES SZÁM ÁRA 2 KORONA
ELŐFIZETÉSI DIJA: NEGYEDÉVRE 6 KORONA, FÉLÉVRE 12 KORONA.
SZERKESZTŐSÉG ÉS KIADÓHIVATAL BUDAPEST, ANDRÁSSY-UT 16.
SINGER ÉS WOLFNER KIADÁSA

VIII ÉVFOLYAM 7. SZÁM 1918. JULIUS 1

Tisztelettel értesítjük olvasóinkat, hogy a Magyar Figyelő legujabb füzetének e pár napos késését az általános sztrájk okozta.

A gazdasági termelés problemája a háboru után.

A *Magyar Figyelő* számára elmondotta: **Günter Ernö, slézvig-holsteini herceg.**

Az alábbi nagyérdekü fejtegetések annak a beszélgetésnek a részletei, amelyet *Irinyi* Jenő, a *Magyar Figyelő* munkatársa *Günter Ernő,* slézvig-holsteini herceggel Bécsben, a középeurópai gazdasági egyesületek kongresszusával kapcsolatosan folytatott. Őfensége igen alapos elméleti és gyakorlati ismerője a mezőgazdasági s általában a gazdasági kérdés egész egyeteméneк s mint a német középeurópai egyesület elnöke igen agilis közéleti tevékenységet fejt ki. A *Magyar Figyelő* fentemlített munkatársának két izben is alkalma volt a herceggel beszélgetni s e beszélgetések során nézeteit a gazdasági termelés problemájáról megismerni.

Az itt következő sorok teljes hűséggel tükrözik vissza a fenség nézeteit a háboru utáni gazdasági termelés problemájáról:

Az egész termelési kérdés a körül forog, hogy a mezőgazdasági gazdasági terület elsősorban a saját fogyasztás céljait szolgálja-e (és föl kell tételeznünk, hogy a világpiac behozatalát és kivitelét e gazdasági terület számára vámkorlátokkal szabályozzák) vagy pedig a háboru előtti szabad gazdasághoz térjünk-e vissza? A háboruban láttuk, hogy a külföldről való behozatal elmaradása életerőnket és helytállási képességünket a legnagyobb mértékben fenyegette. Kereskedelmi mérlegünk és valutánkra

nézve az export természetesen megerősítőleg hat és fölmerül az a kérdés, hogy az osztrák és magyar gazdasági terület mennyiben fog Németország rendkivüli termelése számára fölvevőképesnek bizonyulni, mely természetesen nem csupán a mezőgazdasági termékekre szorítkozik. Ennek folytán tekintetünk természetszerüleg más gazdasági területeknek hozzánk való csatolására irányul. különösen a Balkánra, Ukrániára, Lengyelországra, Kurlandra és Esztlandra és talán Oroszországra. Az agrárkérdés magától értetődőleg azonnal más alapra helyeződnék, ha ezeket a területeket gazdaságilag magunkhoz csatolnánk. Döntő jelentőséget kell tulajdonítanunk Ukrániának, mint az éghajlatilag és mezőgazdaságilag a legkedvezőbb viszonyok között levő országnak, ahol a termelés rendkivüli módon való fokozásának a lehetősége megvan. Másodsorban jönne Románia, Szerbia s aztán a többi Balkán tekintetbe. Föl kell tennünk, hogy egy egységes gazdasági terület, amely vámhatárok nélkül az összes agrártermékek számára nyitva állna, először Magyarország ellentállásával találkozna, amennyiben ezek a területek közvetlen közelségében fekszenek s Magyarország, mint par excellence földmívelő állam, a mezőgazdasági termékekkel való elárasztástól félne. De a sokkal kedvezőtlenebb éghajlati viszonyok között levő Németország számára is — dacára fejlett mezőgazdaságának — elviselhetetlen volna ez a konkurrencia. Másképp áll azonban a helyzet, ha a nekünk hiányzó anyagoknak a behozatala ezekről a területekről lényegesen megkönnyíttetnék és a termelést megállapodással, avagy szövetkezeti alapon évtizedekre biztosítanánk. Ez mindenekelőtt a takarmánynemüek termesztésére vonatkozik, amelyekre oly nagy szüksége van Németországnak s ezen a téren teljesen ki lehetne küszöbölni az amerikai, a délamerikai és az afrikai konkurrenciát. Másrészt a mi iparunk, nemkülönben Magyarország és Ausztria ipara ezeken az óriási piacokon rendkivül jövedelmező tevékenységet fejthetne ki. Mindenesetre figyelembe kell vennünk, hogy Magyarországon gyakran igen száraz a nyár és az ősz, ugy hogy a tengeritermés évente erősen változik s még intenziv trágyázás esetén sem igen lehet eredményt észrevenni. Szakértők azt állítják, hogy Németországban jelentékenyen lehetne a hektáronkénti termésátlagot fokozni. Déloroszország, Románia és Ukránia mindenesetre előre biztosítékot jelenthetnének számunkra a takarmányellátást illetőleg.

Mindezekből a szempontokból igen kivánatosnak látszik, hogy ne csupán kereskedelmi szerződések révén keressük a kiegyezést, hanem Közép- és Keleteurópa szükséges termelését a legsajátosabb szükségleteik szerint állapítsuk meg s az államok közötti tárgyalásokkal biztosítsuk azt. Ez természetesen csupán nagy vonalakban volna lehetséges. Az entente-államok gazdasági háborujának mindig visszatérő réme, — különösen az angol-szász unió: Amerika és Anglia szándékozik gazdasági háborut folytatni ellenünk, — már most az elhárító lehetőség latolgatására kényszerít bennünket. Az ukrán, orosz s román különbéke megkötése óta egészen más a képe a világgazdasági helyzetnek. Eddig nekünk, németeknek, abból kellett kiindulnunk, hogy vagy Ausztriával és Magyarországgal, vagy Oroszországgal élünk gazdasági közösségben. Az angol-szász hatalmak fenyegetőzése folytán sürgősen megfontolandónak mutatkozik a középeurópai-keleteurópai gazdasági közösség problemája, amely az ázsiai országok nagy részét is felöleli.

A béke- és háborugazdaságnak egyik legfontosabb mozzanata a szénszükséglet kérdése. A háborus küzdelmen kivül a három nagy széncentrum: Anglia, Középeurópa és Amerika között e világháboru folyamán kitört a konkurrencia is. A kis államokat sokkal inkább szénnel, mint élelmiszerrel igyekeztek a felek az egyik vagy másik oldalon való beavatkozásra kényszeríteni. Ez a harc békében is meg fog ismétlődni, föltételezve, hogy egy angol-szász gazdasági közösség állna egy középeurópai-orosz gazdasági szövetséggel szemben. Ugyanez a helyzet a vasat, a vegyi produktumokat és sok ezer egyéb terméket illetőleg.

Bár az adagolási rendszer épenséggel nem bizonyult a háboruban örvendetesnek, mégis majdnem kétségtelen, hogy az a békegazdaságban még hosszabb időt át érvényben marad. Az én javaslatom arra irányulna, hogy a mostani állami adagolási rendszer annyira kivánatos leszerelését végrehajtsuk, de egyik alkatrészét tartsuk meg továbbra is és pedig a termelési mennyiségek és lehetőségek megállapítását a föntebb vázolt gazdasági terület számára. Az igy nyert fölöslegből aztán kiderülne, hogy mily export-mennyiségekkel számolhatnánk s megállapíthatnánk, hogy mily mennyiségeknek kell a gazdasági terület határain belül maradniok, milyen áruk kicserélése kivánatos s mily termékek számára kellene közbeeső határokat fölállítani, hogy az egyik

felet ne nyomja agyon a másik fél konkurrenciája. A kereskedelmi szerződések eddigi rendszere egészen más szempontból indult ki. Eddig minden állam a saját termelését a lehetőség szerint igyekezett megvédeni s tarifáját ugy állította fel, hogy a neki szükséges áruk behozatala számára lehetővé váljék. Hogy mily nagy volt az országban visszamaradt termelési mennyiség, ez az államot a kereskedelmi szerződések megkötésénél egyáltalán nem érdekelte. Ez a rendszer a háboruban rendkivül hátrányosnak bizonyult. Már Nagy Frigyes békében, háboruinak kitörése előtt, összegyüjtötte a hadviseléshez szükséges termékeket. Más kérdés, hogy egy ilyen összegyüjtési és fölhalmozási rendszer szükségesnek bizonyul-e, ha a háboru kitörésének valószinüsége megakadályozható. Messze mennénk, ha ezt a gondolatot tovább füznénk. Minden egyes államnak és rendezett gazdaságnak az érdekében áll azonban, hogy, már csupán a gazdasági harcra való tekintettel, egy oly termelési mennyiség fölött rendelkezzék, amely számára az egyenlő gazdálkodást egy bizonyos időre lehetővé teszi s a fogyasztást lényegében a belső területről biztosítaná olyképen, hogy a külföldi behozatal által tartós függő viszonyba ne kerüljön.

Kétségtelen, hogy ha Amerika és Anglianak valóban szándékában is volna egy ilyen gazdasági háborut viselni ellenünk, azt a gyakorlatban csak nehezen hajthatná végre. Valószinütlen, hogy Franciaországot és Olaszországot maguk mellé kényszeríthetnék, mert előreláthatólag épen ez a két ország szenvedne a legtöbbet egy ilyen hadjárat alatt. Hogy azonban ennek a rendkivül véres és annyi értéket megsemmisítő háborunak a gyümölcseit teljes mértékben értékesítsük, fölmerül Németországra nézve annak a szükségszerüsége, hogy Oroszország eddig kihasználatlan kincseit fölszinre hozzuk, hogy azok segítségével a harcot a világpiacon az angol-szász unióval szemben diadalmasan fölvegyük és álljuk. Figyelmen kivül hagyom, hogy a háboru után visszakapjuk-e gyarmatainkat s hogy mennyiben jön számunkra Afrika a ki- és behozatal szempontjából tekintetbe? Különböző angol politikusok szándékai arra irányulnak, hogy gazdaságilag bennünket ettől a kapcsolattól lehetőleg elvágjanak.

Ha a világgazdaságot nagy vonalaiban szemléljük, azt látjuk, hogy az egyik oldalról kifejtett nyomás mindig megfelelő ellenhatást vált ki a másik részen, mint ahogy a tőzsdének is egy

hausse- és baisse-pártja van, s mindegyik két különböző irány felé törtet. Az államoknak folyton számolniok kell azzal a veszedelemmel, hogy egy koalició őket kardjuk kirántására kényszerítheti, hogy igy biztosítsák existenciájuk lehetőségeit, ha ugyanis gazdaságilag lehetetlenné teszik fejlődésüket; vagyis más szóval: az állam hatalmi állása nem csupán katonai teljesítőképességén alapszik és politikai sulyán, hanem a világpiacon való gazdasági fejlődés lehetőségében, amely megfelel lakosai energiájának és természetes segélyforrásainak.

Az elmult évszázad második felét az európai egyensuly szempontja uralta. Ebből a szempontból azonban lényegileg csupán a nagyhatalmak jöttek tekintetbe s a valóságban ez a fogalom nem volt élesen elhatárolva, mert a gyarmatok szerzése s más földrészen végrehajtott hódítások nem érintették az európai egyensulyt. Ezt az elvet azonban egy fölfelé törekvő uj nagyhatalom: Japán, áttörte, amely mint egyenjogu fél lépett föl a nagyhatalmak koncertjében. Továbbá a hármasszövetség egy olyan államcsoportosulást jelentett, amely a védelem céljaira alakult, ezzel azonban egy lényegesen offenziv programm alapján létesült entente-csoport került szembe. Amerika a Philippi-szigetek megszerzésével föladta előbbi politikáját és eddigi érdekkörén kivül is imperialisztikus tendenciával lépett föl. A világháboru folyamán pedig véglegesen föladta régebbi elvét, hogy európai ügyekbe nem avatkozik bele s igy a Monroe-elv a lomtárba került. Most pedig Wilson az államcsoportosulás és a világbékének egy ujabb principiumát proklamálta. Hogy a részletekben miként gondolta el elvét, ezt eddig fölismerni nem lehetett. Föltehető azonban, hogy arra irányul a törekvése, hogy elsősorban az angol-szász hatalmak legyenek hivatva minden bonyodalom elkerülésére avagy elnyomására, amelyek nem az angol-szász érdekeket szolgálnák, tehát bizonyos tekintetben az angol-szász államok vezető hatalmi állására az egész világban törekszik. Egy ilyen csoportosulást elsősorban imperialista szempontok befolyásolnának s az a gondolat volna az irányadó, hogy a hatalom által lehet a legjobb kereskedelmi kapcsolatokat megteremteni, még olyan esetekben is, ahol a természetes föltételek és pedig nevezetesen a föld- és néprajzi előföltételek, hiányoznak. Egyiptomra és Indiára utalok, ahol az angol uralom az ország termékeinek előállítását rendszeresen megakadályozta, hogy a termékeket: gyapotot, do-

hányt, gummit stb. az anyaországban dolgozzák föl s a termelés helyéről csupán mint nyersáru exportáltassanak. Ezzel szemben tovább kellene füzni azt a gondolatot, hogy nagy gazdasági területek, amelyek gazdaságilag összefüggnek s a gazdaság és háztartás közösségére hosszu időre berendezkednek, nem nyujtanak-e több biztosítékot a béke megőrzésére, mint egy műalkotás, amely földrajzilag oly messze fekszik egymástól, mint Amerika Angliától.

Bismarcknak az az elve, hogy a politikai szövetségnek nem kell a gazdasági szövetséggel egyet jelentenie, az utolsó ötven esztendőben nem igazolódott be. Természetesen közbeeső határoknak meg kell maradniok, mert egy ily hatalmas alakulatban továbbra is különbözők maradnak a termelési föltételek. Csupán a külső vámokat kellene egyformán megállapítani. Nem kell épen attól félni, hogy a kivitel kontingentálása és egy maximum megállapítása tetemes árnyomást idéz elő. Eddig hasonló volt a helyzet a sertésexport terén Oroszországgal kapcsolatosan. A kiindulás ebben az esetben épen az ellenkező szempontból történt: a hazai mezőgazdaságot meg akarták óvni az orosz sertésekkel való elárasztástól. A kontingentálás nem akadályozná meg a termelést, mert a kontingentálás a fokozódó termeléssel lépést tarthatna. Egy olyan világháboru után azonban, amilyent mi viseltünk, föltétlenül szükségesnek látszik, hogy az építés időszaka következzék el s ne kiséreljük meg valutaszempontokból az exportszámok erőszakos megnagyobbítását, még a saját állományok további csökkentésének veszélyére is. Valószinü, hogy külföldi kölcsönök utján valutaárfolyamunk állandósítására fogunk törekedni. Azok a föltételek, amelyek mellett ez nekünk Amerikában sikerülni fog, kétségtelenül igen sulyosak lesznek s Amerika ennek fejében előreláthatólag befolyását igyekszik majd biztosítani kereskedelmi politikánkra. Lényegesen latba fog majd esni, hogy Amerika nagy oroszországi érdekeit támogatni fogjuk-e s hogy Amerikának segítségünkkel módjában lesz-e ellenértéket kapnia azokért a beruházásokért, amelyeket Oroszországban eszközölt. Ezt a kérdést a háboru kimenetele fogja eldönteni, továbbá az a viszony, amelybe Oroszországgal kerülni fogunk. És most teljesen figyelmen kivül hagyom, hogy Oroszország a háboru végén jelentős politikai hatalmi tényező lesz-e vagy sem?

Az orosz kapitalizmus.

Irta: **N. Trocky.**[1])

A termelő erők fejlődésének alacsony szinvonala, — az államkincstár mindent felemésztő mohósága mellett — nem tették lehetővé sem a feleslegek felhalmozását, sem a társadalmi munkamegosztás szélesalapu fejlődését, sem a városok növekedését. A kézművesség nem vált el a földműveléstől, nem koncentrálódott a városokba, hanem a földművelő lakosság kezében maradt a háziipar formájában. Épen mivel a kézművesek az egész ország területén szétszórtan éltek, a «kustarik» (a kézművesek) nem a megrendelő számára, hanem eladásra dolgoztak. A szétszórtan lakó termelő és a szétszórtan lakó fogyasztó között a kereskedő volt a közvetítő. Innen van az, hogy a régi moszkovita Oroszországban olyan nagy szerepet játszott a kereskedelmi tőke. De ez a tőke is szétszórtan maradt és nem alkotott nagy kereskedelmi gócpontot.

Nem a falusi kézműves és nem is a nagykereskedő kényszerültek arra, hogy nagy ipari üzemeket állítsanak fel, hanem maga az állam. A svédek rászorították Nagy Pétert, hogy uj hadseregszervezetet és flottát tartson fenn. Mig azonban katonai szervezetét kiépítette és bonyolulttá tette, Nagy Péter állama függő viszonyba került a Hanza városoktól, Angliától és Hollandiától. Az állam számára létkérdéssé válik, hogy tud-e hazai ipart teremteni, amely ellátja, kiszolgálja a hadsereget és flottát. Nagy Pé-

[1]) Az orosz népbiztos „Russland in der Revolution" c. kötetében, amelyet 1909-ben irt, fejtegeti azokat az okokat, amelyek szerinte forradalmat fognak előidézni. Ebből a könyvéből való ez a fejezet.

terig nyoma sem volt a gyári termelésnek. Nagy Péter után már 233 nagyszabásu állami és magánvállalat működik: vasművek, fegyver-, posztógyárak, vászon-, vitorlavászon-szövők és hasonló üzemek. Ezeknek az uj vállalkozásoknak gazdasági alapjait az állami bevételek és a kereskedelmi tőke adták meg. Végül nem ritkán a külföldi iparággal együtt bevándorolt az országba a külföldi tőke is, amely aztán számos esztendőkre megfelelő privilegiumokat biztosított a maga számára.

A nagyüzemek megteremtésénél Nyugateurópában is nagy szerepet játszott a kereskedelmi tőke. Ott azonban az ipar a pusztulásnak induló kézművesség talaján fejlődött, miközben az egykori önálló kézművest bérmunkásává tette. Itt, a moszkovita birodalomban azonban a Nyugatról importált ipari üzem egyáltalán nem talált önálló kézműves osztályra és igy arra volt utalva, hogy munkásait a jobbágysorban levő parasztok közül rekrutálja. Igy a tizennyolcadik század elejétől kezdve a mi gyáriparunknak a városi kézműves versenyével egyáltalában nem kellett megküzdenie. De a falusi háziiparos sem volt versenytársa. A falusi háziipar a tömegfogyasztók számára dolgozott, mig a gyár főként az államot és részben a felsőbb társadalmi osztályokat szolgálta ki.

A tizenkilencedik század első felében a textilipar töri ketté az állami szabályozás és a jobbágymunka bilincsét. A szabad bérmunka alapján álló gyár a maga sajátosságánál fogva a legélesebb ellentétben állott I. Miklós Oroszországával. A feudális nemesség tehát az egész vonalon a szabad kereskedelem alapján állott és ellenezte az ipar vámvédelmét. I. Miklós minden érzésével a feudális nemességgel rokonszenvezett. És az állam szükségletei — köztük a pénzügyi szempontok — mégis arra kényszerítették, hogy vámvédelemben és pénzbeli támogatásban részesítse az orosz gyáripart. Miután Angliában megszüntették a gépek kivitelére vonatkozó tilalmat, az orosz textilipar a kész angol minta alapján szerveződött. A német Knop a negyvenes és ötvenes években százhuszonkét teljesen kész gyárat importált Angliából Oroszországba. Mivel az orosz textilipar a parasztok számára dolgozott, Oroszország textilipara, az orsók számát illetőleg, rövidesen az ötödik helyre küzdötte fel magát, bár állandóan kellett küzdeni a szabad és ügyes ipari munkásokban való hiánnyal. A többi iparágak és főként a vaskohók I. Péter óta ugyszólván semmit sem fejlődtek. Egészen világos, hogy miért nem. Posztóra a job-

bágynak is szüksége van, de vasra már csak a fejlett iparágaknak, városoknak, vasutaknak, gőzhajóknak. Mindez azonban nem fejlődhetett, amig a jobbágyság intézménye fennállott. Másrészt azonban a jobbágyság a mezőgazdasági fejlődést is akadályozta, amennyiben a mezőgazdaság egyre inkább csak a külföldi piac számára és nem a belföldi fogyasztásra termelt. A jobbágyság felszabadítása tehát a gazdasági fejlődés mulhatatlan követelménye lett. Ki hajtsa végre azonban ezt a felszabadítást? A nemesség nagyjában és egészében természetesen hallani sem akart róla. A kapitalista osztály sokkal jelentéktelenebb volt, semhogy egyedül az ő nyomása kieszközölhette volna a reformot. A parasztok gyakori forrongásai, amelyeket nem lehet összehasonlítani Német- és Franciaország parasztlázadásaival, elszigetelt kitörések voltak és gyengék arra, hogy megtörjék a birtokos nemesség erejét. A döntő szó az államé volt és a cárizmusnak előbb el kellett szenvednie a krimi háboru irtózatos vereségét, hogy aztán 1861-ben a fél-jobbágy felszabadítással utat nyisson a kapitalista fejlődésnek.

És most uj korszak kezdődik Oroszország gazdasági fejlődésében, amelyet a «szabad» munka gyors felhalmozása, a vasuti hálózat lázas gyorsaságu fejlesztése, kikötők építése, külföldi tőkék szüntelen beáradása, az ipari technika európaizálása, a hitel olcsóvá és könnyüvé tétele, a részvénytársaságok számának gyarapodása, az aranyvaluta bevezetése, a legvadabb protekcionizmus és az államadósságok lavinaszerü megszaporodása jellemez. III. Sándor cár uralmának ideje (1881—1894), amikor a nemzeti sajátosságok ideológiája uralkodott a társadalmi öntudaton — a forradalmárok rejtekhelyeitől kezdve Őfelsége titkos kabinettjéig — a leghatalmasabb átalakulás korszaka volt a termelési viszonyok terén! Ekkor kezdődik nálunk az igazi nagyüzem, ekkor proletarizálódott el a paraszt, ekkor ásta alá az európai tőke szinte automatikusan az ázsiai-moszkovita sajátosságok oszlopait.

Az ország indusztrializálódásának hatalmas emeltyüi voltak a vasutak. Építésüket természetesen az állam kezdeményezte. Az első vonalat — Pétervár és Moszkva között — 1851-ben adták át a forgalomnak. A krimi katasztrófa után a vasutépítés terén az állam átadja helyét a magánvállalkozásnak, de őrangyalként ott áll mindig a vállalkozó háta mögött, előmozdítja a részvény-

tőke összehozását, biztosítja az osztalékot és bőkezüen osztogatott kedvezményekkel, koncessziókkal, minden uton-módon egyengeti a részvényesek utját. A jobbágyfelszabadítást követő első évtizedben tizenkétezer versztet, a harmadikban hatezer, a negyedikben harmincezer versztet. A nyolcvanas és főként a kilencvenes években, amikor Witte, mint a rendőrállami kapitalizmus heroldja lépett fel, ujból hozzáláttak ahhoz, hogy a vasutat az állam kezében koncentrálják. Witte a hitelszervezetet is, mint hatalmi eszközt kezelte, amellyel a pénzügyminiszter «az ipart majd ide, majd oda irányította». Ép igy rajzolódott ki az ő bürokrata agyában az is, hogy a vasutat is «mint hatalmas eszközöket kezelje Oroszország gazdasági fejlődésének vezetésében.» Ez a minden hájjal megkent, de politikailag teljesen műveletlen börziáner nem is sejtette, hogy a forradalom számára dolgozik, a forradalom fegyvereit élesíti. 1894-ben a vasuti hálózat már 31.000 verszt hosszu volt és ezek közül 17.000 verszt állami. Az első forradalom esztendejében — 1905-ben — a vasutak személyzete, amelynek olyan kimagasló politikai szerep jutott, 667.000 emberből áll.

Az orosz kormány vámpolitikája, amelyben vak protekcionizmus szövetkezett a kincstár mohóságával, a külföldi áru behozatalát szinte egészen lehetetlenné tette. Mivel termékeit, áruit nem tudta elhelyezni nálunk, az európai tőke legsebezhetetlenebb és legcsábítóbb formájában, mint pénz jött be hozzánk. Az orosz pénzpiac megélénkülése mindig uj, külföldön kötött kölcsönök következménye volt. Ezzel párhuzamosan a nyugateurópai vállalkozók igy közvetve hatalmukba kerítették Oroszország legfontosabb iparágait. Európa finánctőkéje, amely az orosz büdzsé legnagyobb részét felszivta magába, visszatért ipari tőke alakjában orosz területre. Ez lehetővé tette számára, hogy a cári kincstár támogatásával necsak az orosz paraszt termelőerejét uzsorázza ki, hanem az orosz proletariátusét is. A mult század utolsó tiz esztendejében — s főként az aranyvaluta bevezetése után (1897) — nem kevesebb mint másfél milliárd rubel külföldi pénz folyt Oroszországba ipari tőke formájában. Mig negyven éven át 1892-ig a részvénytársaságok alaptőkéje mindössze 919 millió rubelre nőtt, addig a következő tiz évben egy csapásra 2·1 milliárd rubelre emelkedett. Hogy milyen jelentősége volt az orosz iparra ennek a nyugatról jövő aranyfolyamnak, az látnivaló abból, hogy mig 1890-ben összes gyáraink és ipari üzemeink termelése másfél

milliárd rubelt ért, addig 1900-ban már két és fél, illetőleg három milliárdot. Ugyanezen idő alatt az ipari munkások száma 1 millió 400 ezerről 2 millió 400 ezerre emelekedett. Ha az orosz közgazdaság ép ugy mint az orosz politika, mindig a nyugat közvetlen befolyása — helyesebben nyomása — alatt fejlődött, ugy ennek a befolyásnak formája és erőssége állandó változásoknak volt kitéve. A kézművesség és műhelytermelés korában Oroszország kölcsön vett Nyugateurópától technikusokat, építőket, munkavezetőket, általában szakképzett ipari munkásokat. Amikor a műhely meghátrált a gyár elől, a kölcsönvétel és behozatal legfőbb tárgya a gép volt. S mikor végül az állami szükségletek közvetlen behatása alatt elbukott a jobbágyság intézménye és átadta helyét a szabad bérmunkának, Oroszország megnyilt az ipari tőke közvetlen befolyásának, aminek külföldi kölcsönök törtek utat.

A krónika azt közli velünk, hogy a IX. században a tengeren a varägeket hivtuk be, hogy segítségükkel megalapítsuk államunkat. Aztán a svédek következtek, akik az európai haditechnikára tanítottak bennünket. Thomas és Knop a posztószövést hozták el hozzánk. Az angol Hughes délvidékünkön meghonosította a fémipart. Nobel és Rotschild a Kaukázust átalakították a naftaprofit szökőkutjaivá. Egyidejüleg a vikingek vikingje, a nagy nemzetközi Mendelssohn Oroszországot az európai börze gyarmatává tette. Addig amig csak arról volt szó, hogy munkavezetőket és gépeket hozzunk be Európából, nagy kölcsönöket kérjünk termelési célokra, addig alapjában véve az volt a kérdés, hogy Oroszország nemzeti, gazdasági szervezetére rákényszerítsük küleurópai termelés egy-egy elemét. Amikor azonban a szabad külföldi tőkék magas profit után való vadászatuk közben elárasztották az orosz területet, akkor napirendre került az egész orosz közgazdaságnak bekebelezése az európai kapitalista gazdasági szervezetbe. A mi gazdasági történelmünk utolsó évtizedei épen ezt a programmot valósítják meg.

1861-ig az orosz ipari vállalatok 15 százaléka keletkezett, 1861-től 1880-ig 23·5%-a és 1881-től 1900-ig 61%-a és ebből a XIX. század utolsó tiz évében összes iparvállalataink 40%-a keletkezett.

1767-ben Oroszország 10 millió pud öntöttvasat gyárt. 1866-ban (száz évvel később!) körülbelül 19 milliót. 1896-ban a terme-

lés 98 millió és 1904-ben 180 millió. Miközben még azt kell megjegyezni, hogy Oroszország déli része 1890-ben az öntöttvasnak egyötödét, tiz évvel később pedig a felét termeli.

Ugyanebben a tempóban halad előre a naftaipar fejlődése a Kaukázusban. A 60-as években kevesebb mint egy millió pud naftát nyernek. 1880-ban már 21·5 millió pudot. A 80-as évek közepén munkába kezd a külföldi tőke, lefoglalja a Kaukázust Bakutól Batumig és megnyitja a termelést a világpiac számára. Ennek megfelelőleg 1890-ben a naftatermelés 249·9 és 1896-ban már 429·9 millió pud.

Igy tehát délvidékünk vas-, szén- és naftatermelésének nincs régibb multja: 20—30 esztendőnél. Itt, ahova az ország gazdasági sulypontja áthelyeződött, a fejlődés szinte amerikai jellegü és kevés esztendő alatt a francia-belga tőke alapjában megváltoztatta a steppe-vidék képét, amennyiben óriási arányu vállalatokkal népesítette be, amelyekhez foghatót Európa alig ismer. Hogy ez megtörténhessék, annak két feltétele volt: az európai és amerikai technika és az orosz állami budget. A délvidék összes fémgyárai — számos közülök Amerikában készült az utolsó srófig és az oceánon át importálódott hozzánk az egész gyár — mondom ezek a fémgyárak már alapításukkor esztendőkre el voltak látva állami megrendelésekkel. Az Ural az ő patriarchális viszonyaival és «nemzeti» tőkéjével messze elmaradt és csak a legutóbbi időben lát hozzá az angol tőke, hogy gyökerestől kiirtsa barbár sajátosságait.

Az orosz ipar fejlődésének történelmi feltételei eléggé megmagyarázzák, hogy fiatal kora ellenére is miért nem játszik benne semmi említésre méltó szerepet a kis és közép üzem. A nagy üzem nálunk nem természetes uton vagy közvetlenül a kézművességből, vagy műhelyből fejlődött, hiszen a kézművességnek sem volt elég ideje, hogy különváljon a házimunkától és a külföldi tőke és külföldi technika halálra itélte már születése előtt. A pamutgyárnak nem is kellett megküzdenie a kézművességgel. Sőt! Ő teremtette meg a pamutkézipart az országban. A délvidék vastermelése, vagy a Kaukázus naftatermelése se szüntette be a kis üzemeket, sőt a kis üzemeket is a nagy üzemnek kellett megteremtenie a gazdálkodás alárendeltebb ágaiban.

A kis és nagy üzem viszonyát pontosan, számokban kifejezni az orosz ipari statisztika minden leirást megcsufoló álla-

pota mellett lehetetlen vállalkozás lenne. Az alább következő táblázat csak hozzávetőleges képet ad a tényleges viszonyokról, mert a vállalatok két első kategóriájára vonatkozó adatok (50 munkásig) nagyon tökéletlen, helyesebben mondva véletlen anyagon nyugszanak:

	A vállalatok száma	Munkások száma	
		ezrekben	%-ban
10 munkás alatt	17.436	65·0	2·5
10—49 munkással	10.586	236·5	9·2
50—99 „	2.551	175·2	6·8
100—499 „	2.779	608·0	23·8
500—999 „	556	381·1	14·9
1000 és több „	453	1,097·0	42·8
Öszesen	34.361	2,562·8	100·0

Élénk világot vet erre a kérdésre, ha a különböző kategoriába tartozó ipari és kereskedelmi vállalatok nyereségeit összehasonlítjuk.

	A vállalatok száma	A nyereség milliókban
1000—2000 rubel nyereséggel ...	37.000—44·5%	50— 8·6%
50.000 rubel feletti nyereséggel	1.400— 1·7 „	291—45·0 „

Más szóval: az összes vállalatok fele az összes haszonnak alig tizedét éri el, mig az összes vállalatok egyhatvanad részére a nyereségnek majdnem fele jut. Emellett kétségtelen az is, hogy a nagy üzemek a statisztika céljaira nem árulják el a nyereségre vonatkozó igazi adatokat.

Figyelembe kell vennünk egyszersmind még egy nem kevésbbé fontos tényt: ez a modern ipar a maga fejlett kapitalisztikus tipusával a lakosságnak csak kisebb részét foglalkoztatja, mig a lakosság földmívelő többsége a gazdasági nyomor és osztályrabszolgaság bilincseiben gyötrődik. Ez a körülmény állít korlátot a kapitalista ipar fejlődése elé.

Az alábbi táblázatból láthatjuk, hogyan oszlik meg Oroszországban és hogyan oszlik meg az amerikai Egyesült-Államok-

ban a *kereső lakosság* a mezőgazdasági és nem mezőgazdasági foglalkozási ágak között:

	Oroszország		Egyesült-Államok	
	ezrekben	százalékban	ezrekben	százalékban
Földmivelés, erdészet és hasonló üzemek	18.653	60·8	10.450	35·9
Bányászat, ipar, kereskedelem, szállítás, szabad pálya, cselédség	12.040	39·2	18.623	64·1
Összesen	30.693	100.—	29.073	100.—

Oroszország 127 millió lakosára majdnem ugyanannyi önálló keresetü (30·6 millió) jut mint az Egyesült-Államok hetvenhat millió lakosára. Ez az ország általános gazdasági fejletlenségének következménye és *ezt viszont a földművelő lakosság óriási számbeli túlsulya okozza a nem földmívelő népesség felett* (60·8 százalék 39·2 százalékkal szemben!) — olyan körülmény, amely a nemzetgazdaság egész területén érezteti hatását.

1900-ban az Egyesült-Államokban gyárak, ipari üzemek, nagy műhelyek 25 milliárd értékü árut termeltek, — Oroszországban két és fél milliárd értékü, vagyis tizszer kevesebbet. Ugyanebben az esztendőben Oroszországban 1 milliárd; Franciaországban 1·5 milliárd, Németországban 5·5 milliárd, Angliában 13 milliárd pud kőszenet bányásztak. Vastermelés terén Oroszországban egy személyre 1·4, Franciaországban 4·3, Németországban 9 és Angliában 13·5 pud jut. És Mandeljew mégis azt mondja: «Mi az egész világot el tudnók látni fölöttébb olcsó vassal, öntött vassal és acéllal. A mi naftaforrásaink, gazdaságunk kőszénben és egyéb természeti kincsekben szinte érintetlen még.» De az ipar ezen gazdagságnak megfelelő fejlődése elképzelhetetlen a belső piac fejlődése, a lakosság vásárló erejének növekedése, vagyis a földmívelő lakosság gazdasági megerősödése nélkül.

Ebben van az agrárkérdés jelentősége Oroszország kapitalisztikus fejlődése szempontjából.

Csehek-e a tótok?[1])

Irta: Podhradszky György.

A *La Nation Tchèque,* a csehek entente-beli legfőbb politikai szervezetének, a cseh földek nemzeti tanácsának (Conseil National des Pays Tchèques, Paris), vagy másképp a cseh-tót nemzeti tanácsnak hivatalos lapja, mely hivatva van arra, hogy az ellenséges külföldön állandóan felszinen tartsa a «cseh-tót nemzeti» kérdést, érdekében agitáljon és információkkal szolgáljon, a folyó év egyik februári számában, az 574. oldalon «Les Slovaques» cimmel hoz cikket «Tanu» tollából, amelynek legnagyobb része e folyóirat 1917 december 1-i füzetében fönti cimmel megjelent, szerény tanulmányom ismertetésének és megbirálásának van szentelve. E francia folyóirat szerkesztője Ernest Denis, a kitünő historikus, a Sorbonne professzora, kinek alapvető, nagy munkája «A csehek története a fehérhegyi csata után» Csehországban ép ugy, mint a világirodalomban elsőrangu alkotásnak számít. A háborus viszonyok miatt természetszerüleg csak elkésve, a közelmultban juthattam ennek tudomására,[2]) de tekintve azt, hogy ez a kérdés állandóan napirenden van és hogy közérdekü, talán nem lesz most sem érdektelen és minden haszon nélkül való e támadásnak a magyar közönség

[1]) Lásd a „Magyar Figyelő“ 1917. dec. 1-i számát.

[2]) Ehelyütt hálás köszönettel kell adóznom dr. Gesztesi Gyula urnak, a kitünő publicistának, aki nemcsak fölhivta figyelmemet a most oly nehezen megszerezhető Nation Tchèque cikkére, hanem rögtön pontos forditásával is szolgált.

előtt való bemutatása. Általános érdekünek kell tartanom e dolgozatot azért is, mert hiszen ugyszólván több energiát pocsékol közismert politikai liberalizmusunk és nemzetiségi politikánk ócsárlására és becsmérlésére, mint állításaimnak megdöntésére vagy elcsavarására. Emellett leszögezhetem még, hogy e tudományos probléma megoldása is közérdek; ránk, magyarokra nézve meg igazán életbevágó a tisztázása.

Adom tehát a következőkben az idevonatkozó cikket s utána a magam objektiv válaszát, illetőleg fejtegetéseimet, amelyek megint határozottan leszürődött tudományos axiómákhoz igazodnak. Szól pedig a replika a következőképen:

«... gyorsan meg lehet győződni, hogy nagyon rosszul állhat az az ügy, amelyet hasonló érvekkel védenek. Ime például egy jól ismert magyar folyóirat, a Magyar Figyelő, melynek szerkesztője Herczeg Ferenc, hirneves és tehetséges iró, aki politikai inspirációt a túlontúl hirhedt Tisza gróftól kapja, egyik most megjelent cikkében (december) tizennégy nyomtatott oldalon próbálkozik feleletet adni erre a kérdésre: Csehek-e a tótok? A szerző, Podhradszky György, a kérdésnek specialistája. Összegyüjtött minden érvet és minden bizonyítékot annak a tételnek az igazolására, hogy a csehek és tótok között eredeti és alapvető különbség van. Jegyzetekben még több ide vonatkozó adatra is hivatkozik, mint valami tudományos értekezésben. Mégis, mekkora szegénység, milyen szánalmas bukás! Egynéhány anthropológiai morzsa, egy kis nyelvészet, egyik is, másik is vitatható, teszik az alapját ennek a tizennégy oldalnak; a többi olcsó és elfogult bizonyítgatás, meglepő és néha megdöbbentő okoskodás. Ime például: «Ha arra a kérdésre kellene pontosan felelnünk, hogy fajuk óceánjában miben különböznek a tótok testvéreiktől, talán kissé zavarban volnánk.» Ez mindenesetre értékes vallomás és ritka őszinteségü. De nem teszi-e már eleve gyanussá minden erőlködését a szerzőnek, hogy «bebizonyítsa», hogy a tótok különböző faj. Ime pár érve a legfontosabbak közül:

1. A tótok nem csehek, részint, mert a nyelvük nem cseh, részint, mert a tótok a cseheket mindig idegen fajnak tartották. S vajjon mi a bizonyítéka ennek a másik állításnak? Gyilkos anekdóták a Bach-korszak cseh tisztviselői ellen, amik azidétt forgalomban voltak s miket néha még ma is hallani. — Nos, ez az! De hasonló logikát csak Budapesten fogadnak el.

2. Csak egyetlen cseh tudós akadt, aki elfogadta Czambel feltevését, aki a tótokban délszlávokat lát: «Sőt magában Prágában is akadt egy tudós, aki elismerte, hogy a tót néprajz még igen kevéssé megvilágított terület s aki meg mert dicsérni egy könyvet, amely a cseheket teljesen kiemeli a nyugati szlávok csoportjából. Annál nagyobb vakmerőség, mert Czambel nemcsak jó hazafi volt, hanem magyar állami tisztviselő is s akit a cseh és tót túlzók sohasem tudtak befolyásolni (n'ont jamais pu sentir). Igy azután Polivka professzor véleményével teljesen elszigetelve maradt Csehországban.» Más szóval: az összes cseh tudósok, egynek a kivételével, elvetik Czambel feltevését: nyilvánvaló bizonyság arra, hogy Czambelnek igaza van. «Quand on vent tuer son chièn . . .» — mondja a közmondás. (Ez a közmondás másképen igy hangzik: «Quand on vent noyer son chièn, on l'accuse de la rage; magyarul, ha meg akarják fojtani a kutyát, ráfogják, hogy veszett.)

3. A tótok nagyon vegyes faj, de egyáltalán nem cseh, sőt még legkezdetlegesebb magjában sem volt az. «Ami azt illeti, hogy vajjon közelebbi vonatkozásban vagy rokonságban vannak-e a csehekkel vagy más néptörzzsel, ez olyan kérdés, amelyet mindmáig kielégítő bizonyítékok hiányában megoldatlanak és nyilt kérdésnek kell tartanunk.» Ime egy állítás, amelynek már maga a szövegezése is reávilágít arra a zavarra és kissé gyanus sietségre, hogy magát elsáncolja a bizonytalanságban és kétségben és egyébként is mire való a tehetetlenségnek eme vallomása után a tótok pontos rokonságát kifejteni, ujból erőlködni — elég ügyetlen makacssággal, — hogy minden áron kimutassa, hogy nincs semmi közük a csehekhez. Kimutatni, — de milyen érvekkel, jóságos ég! «Vajjon olvasnak-e például cseh könyveket a tótok, kivéve — természetesen — a nemzetiségi vezetőket, művelt embereket, akik más nyelvben is jártasak? Ime itt reá lehet ismerni a magyar logikára! Egyszerüen nemzetiségi vezérnek jelenti ki — és következésképen, mint ahogy az előbbi mondat titokban vádolja, pánszlávnak, igy tehát nem tótnak, — aki csak csehül olvas és a játék ujra kezdődhetik (et le tour est jouè). Miért is állana meg itt az ut közepén? Ime valami még jobb: «A figyelmes szemlélő előtt ismert dolog, hogy a tót ifju, aki tanulmányait befejezte, ha eléri a férfikort, szinte mindig a magyar társadalom tagjává lesz, ritkán marad meg tótnak, vagy

fordul a tót nemzetiség felé, de sohasem lesz cseh — természetesen cseh Magyarországon. Aminthogy ez nem is lehet, mert Felsőmagyarországon nincsenek tótok.[1]) Ami azokat illeti, akik cseh ösztöndijjal végezték be tanulmányaikat Cseh- vagy Morvaországban, elszakadva anyai nyelvüktől, mint a janicsárok, a cseh-tót nemzeti egység hivei és szószólói lesznek, mert az ő érdekük igy kivánja.» A hozzáértők ennek a három mondatnak minden szavát inyenc módra élvezhetik és még inkább ezt a lapidáris megjegyzést: «A cseh iskolai módszer, a nyelvnek ez a tolvaja.» Azon olvasóink számára, akik a kérdés részleteivel kevésbbé ismerősek, elég lesz felemlítenünk, hogy a pánszlávizmus ürügye alatt a magyar kormány negyven év előtt a tót középiskolai oktatásnak utolsó intézményeit is elnyomta. Igy talán kevésbbé csodálatos, hogy a tót gimnáziumok növendékei magyarokká válnak — magyarokká válnak néha, mert Podhradszky, amint már ő nagyítja állításait, teljesen elcsavarja az igazságot! Ami pedig a janicsár kifejezést illeti, ez nem a Cseh- és Morvaország iskolái által nemzetük számára megőrzött tót gyermekekre vonatkozik, mint inkább azokra, akiket a magyar iskolák erőszakkal térítettek meg, — végül is, vajjon nem dicsekednek-e a magyarok most is, mint 1876-ban, a törökökkel való rokonságukkal?

4. Vannak Morvaországban, sőt még Alsóausztriában is kompakt tömegben élő tótok elég nagy számban, több mint kétszázezer lélek. «Ha mi most a maga teljes egészében akarnók egyesíteni a magyar állam határai között a tót területet, amely etnografiai egységet alkot, akkor nekünk is a nyelvi egyéniség alapján és mint a tót érdekek egyedüli törvényes képviselőinek igényt kellene tartanunk Morvaország ezen részére. Nem is szólva a történelmi jogról, amelyet bizonyítanak az ilyen nevek, mint Magyar Hradistye, M. Ostrava, M. Brod, stb.» — Ha a magyarok a tót érdekeknek egyedüli törvényes képviselői, ha tehát a tótoknak törvényes képviselőre van szükségük, hogy érdeküket védelmezzék, nyilvánvalóan gyámság és gondnokság vagy szolgaság alatt kell élniök: hogy ehhez a szükséges következtetéshez eljussunk, igazán nem kell nagy jogásznak lenni! Ime tehát egy hivatalos tudós, aki vallomást tesz róla, aki akaratlanul is be-

[1]) Ezt a szót még a cseh szerzőnél is elirásnak tartom. Szövegemben t. i. ehelyütt *csehek* áll természetszerüleg.

vallja a magyar politika céljait és eredményeit Tótországban. Mennyi értelmet és milyen értelmet vesz tehát az ő tolla alatt ez a honfitársaihoz intézett figyelmeztetés: mindig nagyobb figyelemmel vigyázunk Tótországra, a kincseknek erre a raktárára, amelyet Magyarországnak napvilágra kell hozni! És milyen szimptomatikus értéke van ennek a kijelentésnek is «a magyar haza mindig keblére szorította a tótokat, mint igaz testvéreit és mindeddig minden lehetőt megtett, hogy érdekeiket előmozdítsa és kielégítse!» — Talán azt hisszük, hogy mindez valami ádáz gúny? — Nem: a szerző őszinte, mint honfitársai, akikhez s akiknek a nevében beszéli és ez annál rosszabb! Magyar logika — magyar igazság!

Hiába keresnénk Podhradszky vagy bármely más magyarnak e kérdésre vonatkozó cikkeiben mást, mint ezt a szegényes logikát (pauvretés), ezt a párhuzamosságot, — ami egyeseknél szofizmává lesz, — ezt a szószátyárkodást. Ime ennyire zsugorodott össze a nemzetiségi kérdés a magyar gondolkodásban. Egykor Deák és Eötvös, ma Tisza és Apponyi — a szakadék mély . . .»

*

Erre a kis közleményre, állításait, illetve megjegyzéseit sorba véve, feleletem a következő: A tótoknak szigoruan elkülönített beosztása bármely szláv nyelvcsoportba (északi, nyugati, déli) *ma még teljesen meg nem oldott kérdése* a tudománynak. A tudomány nem törődhet üres szólamokkal, sem nacionalisztikus, vagy konzervativ, végül sem radikális politikai célokkal és törekvésekkel; egyetlen vezérlő eszméje lehet, ez pedig a megdönthetetlen és tiszta igazság keresése. Már pedig a tótok nyelvét például a cseh nyelv *dialektusának* veszik Safárik, Schleicher, Miklosich és Niederle, akik közül az első és utolsó (mondjuk) elfogultnak tekinthető (cseh), *különálló idiomának* pedig Dobrovsky (akaratlanul is s annak dacára, hogy a cseh-tót egységesítés eszméjének buzgó harcosa volt), Sreznevsky, Florinsky, Jagic, Asbóth és Maretic, de negative Pastrnek *cseh* tudós is. Ha az utóbbi csoportból Asbóthot — bár szó nem férhet hozzá és kevésbbé érdekelt fél — mint magyart, valamint Dobrovskyt és Pastrneket, mint cseheket elhagyjuk, akkor Schleicherrel és Miklosicchal szemben ép oly elsőrangu, sőt bizonyos tekintetben különb szlavistákat (Florinsky, Jagic,

Maretic) állíthatunk, mint akik a fönti nézetnek ellenesei és sok tekintetben megdöntői. Czambel viszont, akinél többet egy tudós sem foglalkozott speciálisan a tótokkal, már határozottan délszlávoknak minősítette tótjainkat óriási nyelvészeti kutatásainak eredményeképen. Czambelnél csak azt sajnálhatjuk, hogy az összehasonlításnál a bolgár nyelvet nem vette eléggé számba. Florinsky, orosz tudós pedig hatalmas munkájában (Lekciji po slavjanskomu jazykoznaniju, Előadások a szláv nyelvtudomány köréből, Szt. Pétervár, 1897, II. rész), amelyben kerek 124 oldalt (220—344) szentel a tót nyelv taglalásának és ismertetésének, a következőket mondotta: «El kell ismernünk, hogy a tót nyelv, amely hangtani és alaktani sajátságainál, dialektikai változatosságainál, valamint más szláv nyelvekhez való viszonyánál fogva rendkivüli figyelemre méltó, nagyon keveset lett áttanulmányozva. *E nyelvről szóló tudásunk sokkal csekélyebb, mint némely más, kisebb szláv népekéről, pl. a szlovénről, vagy a szorb-luzsicai nyelvről. A tót nyelvnek nemcsak mult, hanem jelen állapota is oly tökéletlenül van földerítve, hogy az olyan általános kérdés is, mint amilyen az, hogy milyen helyet foglal el a szláv nyelvek családjában, nyilt kérdés marad.*»

Tudnunk kell azt is, hogy a cseh nyelvet a felvidéki ág. h. ev. egyházban a Csehországból kiüldözött huszita papok s a fényes költői tehetségü Tranovsky, sziléziai cseh pap énekeskönyve, a «Tranoscius» (Lőcse, 1636. A Tranosciuszt a mai napig használják s az igy számtalan kiadást ért meg) honosították meg, amely igy jól-rosszul az intelligencia, helyesebben csupán a papság (később a katholikusoké is) kulturnyelve is lett egyidőre. Közbevetőleg jegyzem meg, hogy a csehek ezt a tényt szokták legnagyobbrészt következtetéseik és politikájuk alá tudományos fundamentumnak helyezni, holott az idegen szláv egyházi nyelv például ép igy belejátszott az oroszok kulturéletébe s az *irodalmi nyelv* kialakulásába is, de azért még senkisem nevezte az orosz nyelvet az ó-bolgár, recte ó-szláv nyelv dialektusának. A tótokat azonban e természetellenesen létrejött állapot alól az irodalmi és iskolai nyelvben a katholikus Bernolák (1793) s az evangelikus Stúr (1843), Stúrt pedig közvetlenül megelőzve Hurban, Kuzmányi energikus föllépése fölszabadította. Az eltótosodott cseh, vagy jobban mondva *bibliai* nyelvet az evangelikus egyház használja még, de legföljebb olyan mér-

tékben, ahogy a holt latin nyelvet használja föl mindenütt a római catolica egyház. E bibliai nyelv valóságos unikum, mert a felvidéki evangelikus papokon kivül sehol a világon nem ismerik, nem beszélik és nem alkalmazzák — XVI—XVII. századbeli, fejlődésében elmaradt s archaisztikus cseh nyelv, mely eltorzult és tótosodott, bár akcentusa ma is idegenszerü — és mint mesterséges növénynek ma már káros hatása vagy különös jelentősége ugyszólván nincsen. Stúr Lajos, ez a tót vezérférfiu (aki még cseh kulturán is nevelkedett), a magyar országgyülésnek a 40-es években zólyomi követe, a mult század 50-es éveiben a cseh és tót nyelv lingvisztikai viszonyára vonatkozólag a következőképen nyilatkozott egyik munkájában: «A tót népnek a cseh nyelv nehezére esik, mert hiszen maguk a tanítók sem birják eléggé, látjuk ezt az evangelikus iskolákban, ahol ugyszólván minden tanító máskép beszél, más helyesirást használ... a nép az irodalmi nyelvet meg nem tanulta, azért kell tehát a tótot használni, melyet a nép megért; a cseh szótár, a cseh nyelvtan nem a miénk, azokkal tehát meg nem elégedhetünk, szerkesztenünk kell önálló tót grammatikát és szótárt.»

Folytathatnám ezt vég nélkül, de azt hiszem, ennyi is elég. Ezek után nincs okom tehát megtagadni soraimat, amiket oly örömmel pécézett ki a La Nation Tchèque cikkirója (s amelyek el nem *ferdítve* a következőképen hangzanak: «Ha arra a kérdésre kellene válaszolnunk, hogy a tótok tulajdonképen mikép·határolódnak el fajtestvéreiktől azok tengerében, talán némileg zavarba is jönnénk.» S tovább: «Valóban csodálatos dolog, hogy bár az Árpádok óta élünk velünk egy födél alatt, mégis oly kevés sulyt helyeztünk igazi megismerésükre. Ezzel a kérdéssel csak Czambel Samu dr. foglalkozott pár évtizeden keresztül.» M. F. 1917, dec. 1. 314), mert *objektive* s *pártatlanságra* törekedve más sem irhatott volna helyemben egyebet. Persze «Tanu» urnak, ha igazságos akart volna lenni, még a végső konkluziót is idéznie kellett volna e helyen. Ebben azt mondom: «Ha tehát ma arra a kérdésre kell választ adnunk, hogy csehek-e a tótok, határozottan kimondhatjuk, hogy nem; hogy milyen nép tehát, illetőleg hová skatulyázandó be, arra a felelet ma még kevésbbé lehetne preciz.» (I. h. 325.) Nyilvánvaló tehát, hogy az ide vonatkozó tudományos kutatások eddigi eredménye alapján komoly s a macchiavellizmust kizáró tanul-

mányban egyebet nem irhattam. Amennyire pedig csekély erőmtől telik, nagy kutatók nyomán s a magam felfogását is megerősítve, ujabb adalékokkal világíthattam rá (illetőleg kiegészíthettem nemcsak nyelvi, *de más szempontból is* az ezirányu kutatásokat) a csehek és tótok között fönnálló s *a tótok külön népi voltát bebizonyító* ethnikai különbségre. Még csak arra volna szükség, hogy a tót nyelvet s az ethnikumot (néprajz, embertan stb.) teljesen és minden irányban kutassák át, ami szerintem a magyar szlavistáknak, tudósoknak és intézményeknek volna jórészt kötelessége, tekintve a számtalan magyar vonatkozást.

A cikkiró többi ellenvetését már rövidebben lehet elintézni. Legnagyobbrészük szánalmas és mosolyt gerjesztő, olyan, mint amikor hógolyókkal akarnak egy acélvárat megdönteni. Értekezésemben t. i. a legjava kutatókat vonultattam fel, (a szerző sok honfitársára bukkanhat, akik mint csehek, többnyire szintén kénytelenek voltak az igazság előtt meghajolni) megdönthetetlen tudományos tételeket sorakoztattam egymás mellé s akkor «Tanu» érveim közül *legfontosabbaknak* tünteti föl (s ezek után tör pálcát «erőlködésem» fölött) a franciául olvasók előtt:

1. A tótok csufondáros anekdotáit a cseh tisztviselőkről, amelyeket jellemző adalékképen hoztam föl. No, ezekre, mint érvelésekre igazán nem szorultam rá.

2. Hogy csak egy tudós (még pedig egyetemi tanár!) akadt Csehországban, aki Czambel mellé állott, azon Magyarországon senki sem fog meglepődni. Elég szomoru ez a cseh tudományos objektivitásra nézve. Azonkivül itt az *agyonhallgatásnak* egy speciális esetével állunk szemben. Különben nyelvészeti tekintetben utalok még a válaszom első részében elmondottakra.

3. Ebben a pontban foglaltakra (A tótok nem csehek, hanem sajátszerü, önálló népi egyéniséget alkotnak. Ami pedig azt illeti, hogy a csehekkel vagy más szláv fajjal állanak-e közelebbi, rokoni viszonyban, azt a mai napig — az elégtelen bizonyítékok folytán — eldöntetlen s nyitvahagyott kérdésnek minősíthetjük csupán) válaszom első része adja meg megint a feleletet. A tudományos világban valóban csak a csehek olyan vakmerőek (tisztelet a kivételeknek), hogy a kilencven százalékukban ellentmondó bizonyítékok dacára fajuk számára sajátították ki és követelik a tótokat. Már pedig az olyan igazság, amely csak Csehországban számít annak, minden egyéb, csak nem bizo-

nyíték. «Tanu» orcátlanul azt is odakeni, hogy ezután mégis kifejtem a tótok pontos rokonságát, holott csak elsáncolom, elhatárolom népi karakterüket a csehekétől. Ez állításának tehát egy betüje sem igaz. Megértem azonban a szegény szerzőnek keserves följajdulását azon állításomért, hogy a nép nem olvas cseh könyveket vagy lapokat a Felvidéken, mert nyelvüket nem érti, nem élvezi. No, ez már elevenbe vág, zsebre is megy s a cseh kultura térfoglalását hiú erőlködéssé szállítja le. — Különben valóban nem tartom pánszlávnak azt, aki cseh könyvet olvas; ezt nem lehet soraimba belemagyarázni. Becsülöm azt az embert, aki csehül is megtanul s akár tetszik ez a szerzőnek, akár nem, a magam részéről is kijelentem, hogy sok értékes alkotása is van a cseh literaturának.

Hiába erőlködik a «Tanu», azt be nem bizonyíthatja nekünk, hogy a tót gyerekből Magyarországon cseh lesz; sőt Kollár és Safárik, a cseh kultura két kimagasló alakja, születésükre nézve tótok, éltük végéig nem tudtak tisztességesen megtanulni csehül. Kollár világhires «Slávy Dcérá»-ja se nem cseh, se nem tót, hanem inkább cseh; de mégis *keveréknyelven van irva.*

A cseh nyelvetrabló metódust bizony legjobban a morvaországi tótok sinylik meg. Erről a módszerről azt hiszem az ottani németek is eleget tudnának beszélni. Mig nálunk a tót gyerek (sokszor, sajnos, csak ugy-ahogy) megtanulja a magyar nyelvet a falusi iskolában, anélkül, hogy anyanyelvét ezáltal elvesztené (mert erre a magyar, liberális kulturpolitika sohasem törekedett), addig Morvaországban tudatosan s erőszakosan cseh nyelvpolitikát üznek velük szemben, amely kiforgatja őket anyanyelvükből, — könnyüszerrel — a szláv nyelvek általános, közelebbi rokonsága folytán. A magyarországi tót gimnáziumok becsukását pedig a 70-es években az tette szükségessé, hogy ez iskolák elsősorban a pánszlávizmusnak, az oroszbarátságnak és a magyargyülöletnek voltak tanyái s csak mellékesen ápolták a tudományokat is.

A magyar társadalomnak a tótokból kikerülő nagy kontingensét feleslegesnek tartom «Tanu» urral szemben megvitatni. A tótság ebben a tekintetben alig marad el a hazafiságukban tántoríthatatlan, értékes munkásságu polgártársaink, a svábok mögött. A tótság a kiváló s csupán hazájuk üdvét szem előtt tartó

férfiak egész sorával ajándékozta meg a magyar nemzetet. Bár az oláhok és szerbek is követnék e Magyarországon egyedül becsületes és természetes fejlődést és példát. Igy népük anyagi és kulturális érdekeit is eredményesebben képviselhetnék és védelmezhetnék.

4. A tót érdekek igazi képviselője bizony csak a magyarság lehet, vagy mondjuk ennek keretén belül, speciálisan, a magyar társadalomnak a felvidékről kikerülő tagjai. Ezt vitatni csak a csehek képesek. A tótok talán csak mégis velünk laknak az Árpádház óta egy födél alatt s nem a csehekkel; történelmi es geografiai, kulturális és *gazdasági* érdekeik egyek voltak a magyarságéval. A magyarságnak, a politikai magyar nemzetnek szerves tagja a tótság, épugy mint többi nemzetiségeink; a belőle kikerülő férfiak irányíthatják az ország határain belül népük érdekeit. Ez gyámságnak, gondnokságnak vagy szolgaságnak csak a cseh koponyákban minősíthető. És vajjon mi lenne a tótokkal, ha a csehek csakugyan bekebelezhetnék a Felvidéket? A csehek hamarosan kitúrnák mindenünnen a tót nyelvet, gazdaságilag pedig kizsákmányolnák a földet s jobb sorsra méltó népét; egyszóval a tartományszerüség állapota zudulna le erre a földre.

Ezzel a ponttal azután az iró le is zárja ellenvetéseit. Amint látjuk, érvei között egy sincs, amely a legjobb esetben is, közvetve ne politikai volna. Négy-öt, a lényeget nem is érintő mondatot kap ki, azokkal birkózik akkora energiával, mintha azok képezték volna dolgozatomnak gerincét. Amint látjuk, ezekkel is hiába küzködött. *Arra adjon azonban választ, azt próbálja megdönteni, amit a történelem, a nyelvészet, művelődéstörténet, emberi földrajz, embertan és a néprajz bizonyított be* s amire elég anyagot hordtam össze neki tizennégy sürün nyomtatott oldalon. A hozzászóláshoz természetesen elsősorban nagy-nagy tudásra volna szüksége a cikkirónak, aminek hiányát mutatja az, *hogy ezekre a döntő erejü bizonyítékokra vonatkozólag egy szót sem olvashatunk mérges kirohanásában.* Vigyázzon, mert itt ráolvasom s többi cseh társaira a közmondást: qui tacet, consentire videtur.

«Tanu» sorai még annak is eklatáns példái, hogy mikép szeretné e nem tiszta célu politika kedvéért a tudományt is a sárba rántani. Könnyen megérthetjük ezt, ha tudjuk, hogy a

csehek *csak* gyakorlati, *gazdasági* okokból szeretnék a tótokat annektálni. *Intelligenciában és iparcikkekben túltermelésük van, kettős piacra van tehát szükségük.* Ez a cseh irók és publicisták nyilatkozataiból, valamint a politikusok és gazdasági faktorok eddigi tevékenységéből nyilvánvaló lett. Tót anyagi és szellemi érdek!? — eszköz, kitünő jelszó és erkölcsi takaró esetleg velünk szemben, amely szentesíti a célokat.

Végül még megjegyzem, hogy a cikkiró több helyen nem fordított, hanem jobban mondva ferdített, vagy célzatosan hagyott el idézeteit megelőző vagy azokat követő mondatokat, amelyek soraimat egészen más s igaz megvilágításba helyezték volna. Erről a magyar olvasók könnyü szerrel meggyőződhetnek, — sőt ma már a franciául olvasók is, (ha ugy tetszik, a csehek) mert tanulmányom ez év április havában francia nyelven is napvilágot látott a Svájcban is megszerezhető Revue de Hongrie XI. évf. XXI. kötetében. Az entente cseh-barátjai «Tanu»-t tehát könnyen nyomon érhetik.

Ezek után az ilyen általános kifejezéseket, mint például Tótország, stb., valamint a cikkemre vonatkozókat, mint «párhuzamosság», «szegényes logika», «szószátyárkodás», «elfogult bizonyítgatás», sőt «szánalmas bukás», vagy «hasonló logikát csak Budapesten fogadnak el», «itt rá lehet ismerni a magyar logikára», stb. stb., nyugodtan bizom az olvasók megitélésére. Bár ugy látszik ezek is argumentumok s mint ilyenek szintén a cseh harci eszközökhöz tartoznak talán. Nekem azonban nincs szükségem, illetve a magyarságnak nincs szüksége velük szemben hasonló fegyverekre.

A háborus Szófia.

Irta: **Tonelli Sándor.**

Néhány napnak a benyomásai alapján képet rajzolni egy országnak a fővárosáról, akármilyen kicsiny legyen is a főváros és az ország; kétségtelenül merész feladat. Mentségére legfeljebb egy szolgálhat, az impressziók frissesége. Minél jobban beleéli ugyanis magát az ember egy kezdetben idegen világnak a viszonyaiba, annál inkább előtérbe nyomulnak a teljesebb megismerést szolgáló apróbb részletek, de halványabbá teszik a kezdetben erősen kidomborodó, jellemző nagy vonásokat.

Egy ilyen futó megismerésnek a keretében is Szófia, — talán hozzátehetjük még: — a háborus Szófia, sok tekintetben más, mint aminőnek képzeltük. A külső képe olyan, mint egy nagyobb magyar vidéki városé, azzal a különbséggel, hogy fővárosa lévén egy országnak, ahol minden összpontosul, elevenebb és mozgékonyabb. Még kissé szabályozatlan, üres telkek, földszintes vityillók, négyemeletes bérházak váltogatják egymást, a nyugat még nem győzedelmeskedett teljesen a kelet felett, de már mutatkoznak a jövő nagyváros körvonalai. A fejlődés tempója kétségtelenül még gyorsabb lesz, ha Bulgária megnagyobbodva kerül ki a háboruból és megnövekszik a terület, amely a fővárosnak az életnedveit szolgáltatja. A különbség, amely Szófiát a magyar vidéki városoktól már ma is elválasztja, a nagyszámu középület, amely a várost nagyobbnak tünteti fel, mint amekkora tényleg. Háborus különbség, amely kellemesen lepi meg az idehaza sötét utcákhoz szokott idegent, az, hogy az utcák az esti órákban igen jól vannak világítva.

Nem tekintve a diplomáciát, amely a különböző katonai hatóságokhoz beosztott német, osztrák-magyar és török tisztekkel egyetemben bizonyos nemzetközi jelleget kölcsönöz Szófiának, aránylag szük és erősen demokratikus keretek között bonyolódik le az or-

ságnak egész hivatali adminisztrációja, gazdasági és kulturális élete. A kereteknek ez a szük volta reányomja bélyegét az egész életre. A királyi palota, megyeházszerü arányaival, a legkevésbbé sem elzárkózó legfőbb állami hatóságok, az emberek, akik mindnyáján ismerik egymást, akaratlanul is megadják az összehasonlítás mértékét. Ha valamelyik magyarországi megyeszékhely, ahol mindenki rokoni és baráti viszonyban van egymással, hirtelen fővárossá lépne elő, a főispánt miniszterelnöknek titulálnák, az alispánt belügyminiszternek, a főbb megyei és városi tisztviselőket minisztereknek és osztályfőnököknek, akkor majdnem teljes pontossággal megvolna az a mérték, amellyel Szófiát mérhetné még az is, aki a valóságban nem ismeri. Ahogy nálunk megyegyülés után mindenki találkozik a megyeszékhely *uri* kávéházában, ugyanigy feketézik Szófiában a *Bulgarie* kávéházában az országgyülés idején mindenki, akit a lapokból bulgár nemzeti nagyságnak ismerünk.

Marad kétségtelenül egy különbség. Bulgária kisparaszt ország, — a mezőgazdaságilag művelt birtokok átlaga öt hektár — se arisztokráciája, se nemessége, amely nálunk különösen a dunántúli, felvidéki és erdélyi megyékben a vezető szerepet játssza és a vidékenkint eltérő helyi szinezetet megadja, nincsen. Noha vagyon szerint van bizonyos elkülönülés, amely később talán osztályképződésre vezet, már megvan, Szófiában ma az idegen azt a benyomást nyeri, hogy mindenki ugyanabból az osztályból származik. Emellett, a legfiatalabbakat kivéve, mindenki az első generációhoz tartozik. A török uralom idején, amely pontosan negyven esztendeje szünt meg, a bulgár előtt zárva volt a közigazgatás, katonai pálya, tudományos téren szintén nem érvényesülhetett; a kevésszámu kézműiparost és kereskedőt kivéve, mindenki a földjét művelte. A multnak ez a körülménye érezhetően reányomja bélyegét a mai bulgár társadalomra. Ideologiájában, erkölcsében, gondolkozásában és cselekedeteiben a bulgár még ma is paraszt, tipusa a józan, reális, csak a saját érdekét tekintő, kissé nyers, kissé erőszakos, nehezen felmelegedő parasztnak.

A másik délszláv fajtól, a szerbtől, aki fantáziákat hajlandó kergetni és aki a politikában állandóan túlhevített aggyal dolgozik, ez választja el legerősebben. A szerb, aki a világháboru tüzcsóváját vetette Európára, fantómok megvalósításáért ment a háboruba; a bulgár bevárta, mig a konjunkturák reá nézve kedvezően alakultak és megkezdte a háborut, hogy földet szerezzen. Szófiában a szkupstinával szemben áll a *szabadító cár* hatalmas lovasszóbra, Bulgária orosz segítséggel szabadult fel a török uralom alól, orosz pénz és orosz művészek alkotása a közvetlenül a háboru előtt elkészült székesegyház, tisztek, tisztviselők ezrével nevelkedtek Oroszországban, — nem

csoda, ha erősek az orosz szimpátiák. És mégis, mikor kenyértörésre került a dolog, a bulgárok Oroszország ellen avatkoztak be a háboruba, mert a konjunkturák azt mutatták, hogy igy szerezhetik meg Macedóniát, Dobrudzsát és a nemzeti aspirációk többi területeit. A jó konjunkturák mellett Bulgária aránylag oly nagy sikereket ért el a háboruban, amilyeneket senki sem tud felmutatni, ellenben befejezettnek is tekintette abban a pillanatban, amelyben céljait elérte. Az ország még fegyverben van, de nem azért, hogy esetleg általános katonai érdekből ujra támadjon, hanem hogy eddigi szerzeményeit megoltalmazza. Az orosz szimpátiákat, amelyekbe ma nagy adag sajnálkozás is vegyül, eltették jobb időkre.

A história alapján ezeket a ma ködössé váló orosz szimpátiákat a bulgároktól rossz néven venni nem is lehet. Utaltunk rá, hogy mennyi szál füzte őket Oroszországhoz; ezeket a szálakat nem lehet egyszerre elszakítani. Elég nagy elhatározás volt az is, hogy az előzmények és a sok oldalról jelentkező erkölcsi és anyagi nyomás után mellettünk döntöttek. Hogy azonban még igy is számos nyoma maradt meg érzésben és külsőségekben az Oroszországgal való benső kapcsolatnak, természetes. Szófiai ismerőseim közül többen sajnálkoztak, hogy a székesegyházat, amely azelőtt az oroszok nemzeti hőséről, Nevszki Sándorról volt elnevezve, a hadüzenet után Czirill és Method nevére keresztelték el. Véleményük szerint kár volt *ilyen hirtelen és ilyen tüntetőleg* határozni.

A hadsereg szervezete teljesen orosz mintára van felépítve és orosz az egyenruha is. A csapatok a főváros utcáin nem a nálunk szokásos kettős rendekben, hanem orosz mintára, frontális menetben vonulnak. A század összesen nyolc nagyon széles sorból áll, két-két sor alkot egy szakaszt, két-két szakasz között a szakaszparancsnok. Látványnak, ha egész ezred vonul fel és ha az utcasarkokon a kanyarodást jól csinálják, nagyon szép, de mert a csapat az utcát egész szélességében elfoglalja, elsőrendü közlekedési akadály. Orosz szokás a katonaságnál az is, hogy az érkező parancsnok fenszóval köszönti csapatát, a katonák pedig kórusban viszonozzák az üdvözlést. Ilyen apróságot nagy számmal lehet tapasztalni s ezeket a háboru se szüntette meg.

A sikeres háborunak egyik következése a bulgár nemzeti öntudatnak nagyarányu megnövekedése. Bulgária ma katonailag és politikailag kétségtelenül első állama a Balkánnak. A parasztország, amely legutoljára szabadult fel a török uralom alól, a legelső sorba került. Primitiv népeknél a nemzeti öntudatnak ilyen nagyarányu, hirtelen fellendülése naiv formák között szokott megnyilatkozni. Ahogy mi Magyarországon átéltük azt az időt, mikor a pikturában Madarász

Viktorék páthosza uralkodott, ugy ma Bulgáriában *«szemléltetik»* a hazafiságot szinekben pompázó fali naptárak, illusztrált térképek és egyebek. Szófiában százszámra lehet látni egy fali képet a bulgár cárok arcképsorozatával. A cárok megannyi sakkfigurához hasonlítanak; mindegyik cárnak a feje egy-egy oszlopon, amelyeknek eltérő magassága megfelel Bulgária akkori nemzeti nagyságának. A török uralom ideje alatt hiányzanak az oszlopok; Battenberg Sándor és Ferdinánd alatt a tendencia ismét emelkedő. A nemrégiben elhalt berlini bulgár követ, Rizov, összeállította a bulgár történelem atlaszát, amely tulajdonképen a jövő bulgár aspirációk tudományos igazolása akar lenni. Ugyanazok a túlzások, amelyeket mi is nagyon jól ismerünk a nemzeti fellendülésnek a korából. Néhány hónapja jelent meg lipcsei kiadásban az első bulgár cimtár. Az elején levő térkép máris kitolja Bulgária határait Ochridáig és a Morava vonaláig. Ezektől a túlzásoktól a hivatalos Bulgária sem idegen. A mult esztendőben Bulgária uj bélyegsorozatot adott ki. A bélyegek motivumai az országnak történelmileg nevezetes helyeiről és a háboru eseményeiből vannak merítve. A háboru befejezve még nincs, de a 30 sztotinkis bélyegen már pompázik a szerbektől elfoglalt Nisnek a látképe.

A nemzeti öntudatnak e mindenütt tapasztalható túltengése mellett a háborunak másik szembeszökő jelensége az életnek rendkívüli megdrágulása, amely még a nálunk tapasztalható drágaságot is felülmulja. A drágaság egyaránt érezhető az iparcikkek és élelmiszerek csoportjában. Az utóbbi némileg érthetetlen egy olyan országban, amelynek lakosságából 77% tartozik mint kereső és mint eltartott a mezőgazdasághoz. Sokat megmagyaráz azonban a körülmény, hogy Bulgária a világháborut megelőzőleg már a balkáni háborut is végigküzdötte és a mai drágaság két háboru eredője gyanánt jelentkezik. Minden egyébtől eltekintve pedig bizonyos törvényszerüség mutatkozik abban, hogy a háborus árdrágulás és a konjunkturáknak a termelők és az elosztásban közreműködők részéről való kihasználása annál kiméletlenebb formában jelentkezik, minél jobban haladunk a központi hatalmak országaiban Németországból kiindulva kelet felé. A skála Németország, Ausztria, Magyarország, Bulgária és Törökország, ahol már az árak egyenesen fantasztikus jellegüek. Ez a jelenség az organizációra való képességgel és a szervezésben való iskolázottsággal van összefüggésben.

Ami Szófiát illeti, különösen drága minden, ami az élet apró kényelmeire tartozik, a hotelszoba, kocsi, vendéglői étkezés, kávéház, borbély, kiszolgálás, stb. és különösen drága mindez az idegen számára, akinek élete a városnak nagyon szükre szabott centrumában, a *Hotel Bulgarie,* az állami hatóságok, követségek, konzulátusok és

nagyobb kereskedő cégek világában bonyolódik le. Kocsi a vasuttól a városba 20 leva, közönséges hotelszoba ugyanannyi, háromfogásos közönséges ebéd 25—30 leva, beretválkozás 1.50, borravaló nélkül, egy skatulya gyufa 50 sztotinki, vagyis 62 fillér és igy tovább.

A közélelmezésnek és háborus gazdálkodásnak német minta szerint való megszervezésére Bulgária aránylag későn tért át, ami az országnak túlnyomóan agrárius jellegével magyarázható. Először csak *közélelmezési bizottságot* létesítettek, amely megfelelt körülbelül a nálunk a háboru elején fennállott gazdasági bizottságnak. Ez a közélelmezési bizottság, amely eredetileg csak konzultativ testület volt, 1916 szeptemberben történt átszervezése után kezdte az élelmiszerek maximális árait megállapítani. Lefoglalások nem voltak, csak a hadügyminiszterium rekvirálta a megállapított árakon a hadsereg ellátásához szükséges terményeket, máskülönben az adásvétel elé nem állítottak korlátokat és szükségleteit mindenki maga fedezhette. A viszonyok nyomása Bulgáriában is megteremtette a központi szervezés szükségét. 1917 áprilisban a közélelmezési bizottságot a hadügyminiszternek alárendelt *közélelmezési igazgatóság* váltotta fel, amely teljesen a nálunk is ismert recipe szerint dolgozik: ellenőrzi a kereskedelmet, bizonyos cikkekre a szabad forgalmat megszünteti, fejadagokat állapít meg és szervezi a háborus közellátás rendszerét. Hogy erre még Bulgáriában is szükség van, mutatja, hogy a hussal igen nagy bajok vannak, a liszt pedig a tavalyi gyenge termés után már áprilisra kifogyott és mindenki kukoricakenyérrel kénytelen megelégedni. Az elv az, hogy mindenki közellátás alá tartozik és csak kivételes engedélyek alapján szerezhetik be egyes családok egész évi gabona- vagy lisztszükségletüket. Szófiában a hatóság visszaélések elkerülése céljából nem a lisztet adja ki, hanem a kenyeret, lisztből pedig csak a főzéshez szükséges minimális mennyiséget.

A háborus közgazdaság tekintetében a tapasztalatok különben Bulgáriában ugyanazok, mint nálunk és valószinüleg az ellenséges államokban is, melyeknek viszonyait kevésbbé ismerjük. A maximálás ott is azt eredményezte, hogy az illető cikkek eltüntek a forgalomból. A szappan Bulgáriában megmaradt szabad cikknek, bőségesen is lehet látni mindenfelé, igaz, hogy meglehetősen magas árakon. A rekvirálás elől Bulgáriában is igen sok árut elrejtettek és ma, mikor Szófia kukoricakenyérre van utalva, a parasztok dugva hozzák be a környékről a kis, kerek buzakenyereket és kinálgatják megvételre.

A szociális eltolódások, amelyeket a háboru mindenütt előidézett, Szófiában is megvannak, sőt bizonyos külső jelek még az idegennek is feltünnek. A paraszt Bulgáriában is telítve van pénzzel, a kereskedők, minthogy a vevők iparcikkekért minden árat megfizetnek,

meggazdagodtak. A nagyipar Bulgáriában még kevéssé számít, bár a kevésszámu gyár a háborus konjunktura folytán szintén megerősödött. A háboru általában Bulgáriában egy kapitalizálódási processzust indított meg, sőt talán a háboru volt odalent a kiindulási pontja a modern értelemben vett kapitalizmusnak. Kifejezésre jut ez a bankok rohamosan növekvő üzletkörében, egyelőre még nem realizálható, de meglevő alapítási tervekben, az igények emelkedésében és az élet modernizálódásában. A mi viszonyainktól eltérően meglepő például Szófiában a sok építkezés és feltünő a mostanában elkészült uj házak nagy száma. Az építkezési anyagok ára és maga az építkezés hihetetlenül drága, de a felemelkedettek ki akarják használni a kedvezőbb életviszonyok élvezésének a lehetőségét. A valamirevaló lakások ára ugyanugy, mint nálunk, rendkivül felszökött és általános európai tapasztalat gyanánt a szinház és nyilvános helyek, éttermek, kávéházak Szófiában is állandóan zsufolva vannak. Jellemző, hogy a szófiai tőzsde a háboru harmadik évében kezdette meg működését. Az árutőzsde anyagát szolgáltató cikkek el lévén vonva a szabad forgalomtól, egyelőre csak az értéktőzsde nyilt meg, amelyen huszonnégy állami és magánpapirt jegyeznek.

A meggazdagodott paraszt, a kezdődő bank- és magánkapitalizmus mellett azonban a középosztály ugyanugy, mint nálunk, Bulgáriában is elbukott. Mikor egy estémet szófiai egyetemi tanárok és állami tisztviselők társaságában töltöttem, majdnem azokat a hangokat véltem hallani, amelyeket már idehaza nagyon megszoktunk. Az állam a tisztviselőknek fizetésük kétharmadát adja ugyan háborus pótlék gyanánt, de minthogy a miéinknél is alacsonyabb fizetések a háboru előtti rendkivül olcsó megélhetés költségeihez vannak mérve, az aránytalanság az árak és a jövedelem között még kiáltóbb. Szinte megoldhatatlan problémának tünt fel előttem, hogy miként él meg a szófiai többgyermekes egyetemi tanár, akinek összes jövedelme évi 12,000 leva. Irodalmi működése gazdasági szempontból a magyar tudósoknak a mult század elejei apostolkodásával mérhető össze, mert a tudománynak bulgár nyelven való művelése csak gyéren fizet, vizsgadijai pedig, amelyek a budapesti egyetemi tanárok jövedelmének jelentős részét alkotják, nincsenek. Az egyetemi vizsgák ingyenességében Bulgária megelőzte Magyarországot.

A megélhetés problemájára részben megvan a magyarázat. Említettük, hogy Bulgáriában majd mindenki, aki a közéletben szerepet játszik, szóval, aki a városban lakik, első generáció. Ez az első generáció természetszerüleg nem ugy alakult, hogy egyszerre egész családok hagyták ott a földet és állottak be a fejmunkások osztályába, hanem itt is, ott is kiemelkedett egy a százak közül, mig a család

többi tagjai régi foglalkozási körükben megmaradtak. Jóformán nincs ember a fővárosban és a többi városokban, akinek a vidéken rokona ne volna. A régi időkből a családi kötelék erőssége máig megmaradt; a városi rokon ellátja a vidékiek dolgait a hatóságoknál, a gyerekek ügyét az iskolákban, ennek ellenében pedig természetben kapja azt a támogatást, amelyet máskülönben megfizetni nem tudna. Ilyenformán a bulgár tisztviselő jóval olcsóbban él Szófiában, mint az odakerült idegen. Akinek azonban a vidéken nincsenek rokonai és mégis megél, annál magyarázatot keresni és találni nagyon nehéz.

Hivatalnok osztályról, tanárokról, fejmunkásokról lévén szó, akaratlanul is felvetődik a kultura kérdése. A köztudat eddig nagyon könnyen általánosított, ha a Balkánról volt szó és belenyugodott abba, hogy a Balkán nem annyira német, mint inkább francia kulturforrásokból merített s a második nyelv, amelyet minden kis nemzet kénytelen a magáé mellett elsajátítani, a Balkánon a francia. Mint minden általánosítás, ez is téves, vagy legalább is a szófiai egyetem több tanárának magyarázata szerint, akikkel e kérdésről tárgyaltam, bőséges korrekturára szorul. Tény, hogy a katonatisztek és magasabb tisztviselők nagy része inkább tud franciául, mint németül, de ez a franciaság nem annyira francia, mint inkább orosz eredetü.

A felszabadítás után Bulgária hadseregét és közigazgatását Oroszország közbejöttével szervezték meg; a kereteket az uj állam életéhez Oroszország szolgáltatta. Azóta is évről-évre száz meg száz bulgár ifju nyert kiképzést orosz katonai és polgári intézetekben. Ezek hozták a franciát második nyelv gyanánt Oroszországból magukkal. Informátoraim egyike, Danailov, a szófiai egyetemen a közgazdaságtan tanára, szintén igy végzett a moszkvai egyetemen, sőt ugyanott, néhány esztendőn át, mint docens is működött. Igaz, hogy ő német egyetemeken is töltött két esztendőt. Vele együtt Németországot járták meg leginkább azok, akik ma a tudomány művelésével foglalkoznak Bulgáriában, sőt egy hevenyészett statisztika alapján, amelyet a szófiai egyetem tanárairól állítottak össze a számomra, meg lehet állapítani, hogy az ifju bulgár tudományosság határozottan sokkalta inkább táplálkozott német, mint francia szellemi forrásokból. A tudományos pályára készülők, mig választásról egyáltalán szó lehetett, szivesebben keresték fel Német-, mint Franciaországot. Szimpátiák dolgában a bulgár közelebb állott Franciaországhoz, de a német egyetem a kultura hivatásos művelőit meghódította a német tudomány számára. Érdemes e szempontból megemlíteni, hogy ahol legkönnyebben lehetett volna francia befolyást sejteni, a művészetnél, szintén német hatások tapasztalhatók. A bulgár művészek túlnyomó része nem Párisban, hanem Münchenben nyerte kiképzését.

A hivatalnok osztállyal és katonatisztekkel szemben, a tudományos világhoz hasonlóan, a kereskedelemnek második nyelve, ha nem is teljesen, de jelentékeny részében szintén német. A helyzet némileg hasonlatos volt Oroszországéhoz, amelynek kereskedelme a háboru előtt csaknem teljesen német befolyás alatt állott. A bulgár kereskedő bevásárlásait túlnyomó részben nálunk és Németországban fedezte és itteni kereskedelmi érintkezésében természetszerüleg a német nyelvet használta. Levelezése sokszor francia volt ugyan- — ez a hatás az iskolából maradt meg — de gazdasági érdekszálai idefüzték. Ma már a kereskedelmi iskolákban választás van a német és francia nyelv között. Egyáltalán a háboru óta, a nyugati hatalmaktól való elzáratás a központi hatalmakkal való kizárólagos összeköttetés és a németek erős térfoglalása következtében, nagyarányu eltolódást lehet tapasztalni a német nyelv javára. Hogy ez a háboru után mennyiben fogja tartani magát, még nem lehet megállapítani.

Kétségtelen, hogy a háboru alatt a németek Bulgáriában gazdaságilag rendkivül erősen bedolgozták magukat. Áll ez pedig elsősorban nem annyira a kereskedelemre, amelyet a háboru természetszerüleg erős korlátozásoknak vetett alá, mint inkább a gazdasági viszonyok megismerésére, az ország természeti kincseinek feltárására, a szervező munkára és a jövő gazdasági tevékenységben való részesedésre. Kivinni való árujok ma a központi hatalmaknak alig van és az olyan társas kirándulások, aminőt a bulgár kereskedők számára rendeztek a lipcsei vásár meglátogatása céljából, inkább az a jelentőségük, hogy a jövőre létesítsenek öszeköttetéseket. Bulgáriát azonban keresztül-kasul bejárták német katonatisztek, katonatiszti egyenruhában német gyárosok, mérnökök, kereskedők, akik gazdasági emberek szemével nézték és ismerték meg az országot. Láttam néhány expozét, amelyet német szakértők dolgoztak ki bizonyos szakmák szempontjából és mondhatom, hogy alaposság, megfigyelés szempontjából nem hagynak fenn kivánni valót. A német törekvés természetes és érthető: az elveszett piacok ellenében ott keresnek teret gazdasági érvényesülésük számára, ahol lehet, a Berlintől Bagdadba vezető nagy világforgalmi utnak a vonalán.

Törekvéseik istápolására a németek Szófiában lapot is alapítottak, amely az aránylag kis terjedelmü bulgár ujságoknál sokkalta nagyobb apparátussal dolgozik. Példájukat mi is követtük és Szófiában van németnyelvü ujság, amely az osztrák és mellette a magyar érdekeket is képviseli. A német ujságalapításnál azonban ismét tapasztalható volt, hogy a németek, noha ez politikailag nem mindig vezet kedvező eredményre, nagyon szivesen huzzák alá, hogy ők azok, akik valamit csinálnak. A német ujság cime: «*Deutsche Balkanzeitung*». A cim min-

dent megmond és elárul. A háboru előtti francia politika másként dolgozott. Egész sereg francia nyelvü ujságja volt, amely a francia törekvéseket propagálta, de cimében mind kerülte a valóság feltüntetését, hanem ellenkezőleg még a megdolgozásra szánt nemzetek hiuságának hizelgett. Ebből a szempontból a balkáni francia ujságok cimei sokat mondanak: «*Courrier de Salonique*», «*L'indépendence roumaine*» és «*L'écho de Bulgarie*». A mi szófiai ujságunk cime elég jól van megválasztva: «*Bulgarische Handelszeitung*». A magyar-keleti gazdasági központ támogatásával Szerbiában egy magyar ügyekkel foglalkozó, bulgár nyelvü kőnyomatos is jelenik meg «*Magyarszki Vjesztnik*» cimmel.

A bulgárok a németeknek említett gazdasági térfoglalási törekvéseivel szemben a reálpolitika álláspontjára helyezkednek. A mai viszonyok és a nagy áruhiány mellett szivesen fogadnak mindenkit, aki bárminő árut hoz és tudván azt, hogy alkalmasint még a háboru után is jó ideig nem számíthatnak az entente-államok iparcikkeire, keresik a központi hatalmak termelő helyeivel való összeköttetést. Semmiesetre sem akarják azonban, hogy gazdaságilag kolónia legyen belőlük és hivatalos vonatkozásokban mindenütt féltékenyen igyekszenek önállóságukat kidomborítani. A nem hivatalos jellegü ügyeknél a külföldi kezdeményezésekkel szemben kifejezésre jut az a bizalmatlankodás is, amely a keleten mindenütt tapasztalható.

Ezekből a szempontokból kell a saját, Bulgáriában elfoglalt helyzetünket is megitélni. A bulgár közvélemény nagyon jól tudja, hogy Magyarországnak sem politikai, sem gazdasági tekintetben imperialisztikus törekvései nincsenek és épen azért megvan benne a hajlandóság, hogy *azonos feltételek* mellett bennünket másokkal szemben előnyben részesítsen. Része van ebben kétségkivül annak a körülménynek is, hogy Szófiában a számszerüleg is aránylag jelentékeny magyar kolónia, eltérőleg a külföld legtöbb városának szomoru tapasztalaitól, túlnyomóan olyan elemekből áll, amelyek a magyarság pozíciójának emelésére alkalmasak. Gazdaságilag Magyarország, általánosan elfogadott kereskedelmi kifejezést használva, jól be van vezetve, sőt kétségtelen, ha ottani magyarjaink intellektuális ereje és agilitása mögött egy nagyobb államnak és hatalmasabb közgazdasági szervezetnek az ereje állana, a bulgár piacon vezető helyet is foglalna el.

Szófiában folytatott közvetlen tárgyalásaimra utalva, a bulgár kereskedelmi körökben nagyon megvolna a hajlandóság Magyarország erősebb kultiválására és közvetlenül az ősszel rendezendő keleti vásár meglátogatására, ha biztosítják nekik, hogy árut vehetnek és a megvett árura kiviteli engedélyt kaphatnak. Árut szerezni mindenáron, ez ma a bulgár kereskedő legfőbb törekvése. Az ár, sőt maga az áru faj-

tája is mellékes, mert minden árat megfizetnek és mindent megvesznek. Egyaránt keresnek apró vasárut, papirost, ruházati cikkeket, bort és építkezési anyagokat. A fontos csak az, hogy minél előbb lehessen szállítani. Európai iparcikkekben az ország ki van éheztetve és az éhséget csillapítani kell. A tavasszal rendezett lipcsei vásárból, amelyre Szófiából nagyszabásu tömegkirándulást rendeztek, a bulgárok kissé kiábrándultak. A legnagyobb elismerés hangján beszélnek mindenről, amit láttak és tapasztaltak, a német organizációról, az ipar óriási termelőképességéről, de az eredménnyel nincsenek megelégedve, mert a legtöbb gyáros rendeléseiket csak nagyon távoli terminusra, esetleg a háboru utáni időre volt hajlandó elfogadni.

A magyar-bulgár kapcsolat ügyénél érdemes megemlékezni még *a turánizmus* tudománytalan köpönyegébe bujtatott faji rokonságról is, amelyet nálunk bizonyos körök szinte lármásan és erőszakosan propagálnak. Hogy ez a nemzeti rokonság nem egyéb üres szalmacséplésnél, azzal mindenki, aki kissé ismeri a népek fejlődéstörténetét, teljesen tisztában van. A magyar se, de a bulgár még kevésbbé az a nép, mint volt ezer esztendőnek előtte. Vére, lelke, gondolkozása teljesen kicserélődött és ugy a mai magyar, mint a bulgár egy hosszu, históriai és etnikai evoluciónak egymástól teljesen eltérő irányban meglett terméke. A rokonság folytonos hangoztatása azonban nemcsak történelmi és etnografiai abszurdum, de még csak nem is opportunus, mert a józan bulgár nem sokat törődik vele, esetleg lemosolyogja, de esetleg nem is örül neki, ha a turániság cimén a cseremisszel, tatárral és törökkel akarják rokonságba keverni. Hiszen épen az az egyik büszkesége, hogy nem tartozik már ebbe a familiába.

A társadalmi kapillaritás törvénye egész nemzetekre is érvényes. Bulgáriának ma az az ambiciója, hogy a nyugathoz tartozzék, a bulgár intelligencia pedig azt szereti hangoztatni, hogy reá a Balkán már csak mint geográfiai fogalom, de nem mint a kulturfok jelzője alkalmazható.

A nyugathoz való tartozás törekvésével bizonyos mértékig ellentétben állanak azok a még meglevő, szembeszökő jelenségek, amelyek a nagyon is erősen balkáni multra emlékeztetnek. Bulgáriának van akárhány élő államférfia és politikusa, aki Macedóniában mint bandavezér kezdte közéleti működését. A szófiai etnográfiai muzeumban látható a bulgár szabadsághősök arcképgyüjteménye. A fényképek sorozatában akárhány volt bandavezér, aki ma számottevő szerepet játszik az ország közéletében. Bulgár és balkáni fogalmak szerint ugyanis a bandavezérség és a török uralom idején a muzulmánok, görögök és szerbek ellen folytatott guerilla-háboru, egyáltalán nem tartozott a dehonesztáló foglalkozások közé. Haramia-csapatoknak

tekinteni ezeket a bandákat, amelyek minden hóolvadáskor megkezdték működésüket, nem is lehetett. Inkább szabadcsapatok voltak, amelyek saját szakállukra viseltek háborut elnyomóikkal és vetélytársaikkal szemben.

A magyarázatot a balkáni viszonyok adják meg. Közismert dolog, hogy a török uralom, de különösen a régi rezsim a rendezett közigazgatást egyáltalán nem ismerte. Konstantinápolyban és a nagyobb városokban, az európaiak szeme előtt, még csak volt a rendnek valamelyes látszata, de a legsötétebb Macedóniában a soha nem ellenőrzött és rendszerint nem is fizetett helyi kiskirályok ugy gazdálkodtak és garázdálkodtak, ahogy nekik tetszett. A parasztnak, ha sérelem esett rajta, ha elvették a földjét, marháját, vagy feleségét, nem volt hova menni, hogy panaszát előadja. Fegyvert ragadott kezébe és más hasonszőrü balsorsosokkal összeállva, maga kezdte szolgáltatni az igazságot. Fegyver mindig akadt és a szabadcsapatok élére is akadt vezető.

Mikor a hetvenes évek vége felé a Balkánon az uj alakulás megkezdődött és a macedóniai bulgárok körében is egy uj, iskolákat végzett generáció nőt fel, amely előtt a török hivatalok zárva voltak, ez természetszerüleg az uj bulgár államban keresett elhelyezkedést. A bulgár közéletnek nagyon sok vezető egyénisége ebből az időből macedón eredetü. Bulgária eleinte szivesen fogadta ezeket az emigránsokat, de felvevő képessége emberekben hamar kimerült. A török viszont, aki nem adta meg saját országában az érvényesülés lehetőségét, az emigránsokban árulókat látott, vagyonukat elkobozta és családjukon állott bosszut. Igy ezek a tanult, gyakran külföldi egyetemeket is végzett emigránsok lettek a bandák természetes vezetői. Körülöttük csoportosultak mindazok, akik gyülölték a török uralmat és siettették azt a processzust, amely az európai török birodalomnak felbomlására vezetett.

A hivatalos Bulgária, amelynek 1908-ig a szultán volt a szuzerénje, természetesen távol állott a macedón mozgalmaktól, de a bulgár közvélemény nem nézte közömbösen fajrokonainak küzdelmét. A macedóniai zsarátnokot nem hivatalosan szitották Szófiából s a kapocs, amely a hivatalos és nem hivatalos világot egymással összefüzte, az orthodox egyház volt. A bulgár emisszáriusok mindig a macedóniai bulgár templomok és iskolák ügyében járták be a nemzeti aspirációk igéret földjét, ahol viszont az egyház és iskola lett a forradalmi mozgalmak középpontja. Szóról-szóra ez volt különben a szerbek és görögök recipéje is. A maradványa ennek a rendszernek Bulgária állami szervezetében ma is megvan: az egyházi ügyek a külügyminiszterium resszortjába tartoznak. Ennek a látszólag logikátlan hivatali ügybeosztásnak a macedóniai agitációban és forradalmi mozgalmakban van az eredete.

Macedónia megszerzése, minthogy a bulgár hódítást körülbelül véglegesnek lehet tekinteni, amelyen az általános békekötés sem sokat változtathat, megoldja a bulgár intelligencia elhelyezkedésének problémáját, sőt megoldja valószinüleg hosszu időre az agrárkérdést is. A birtokok nagy elaprózottsága mellett ugyanis a sajátképeni Bulgáriában a második és harmadik fiunak nem volt meg a földszerzési lehetősége. Ez volt az oka az időszakos és állandó kivándorlásnak. A balkáni háboruban és most a bulgárok olyan területeket szereztek, amelyeknek török világi nagybirtokai és vakuf birtokai természetszerüleg kinálkoznak a felosztásra. Macedónia a megvalósításra váró tervek szerint nagyszabásu telepítési politikának lesz a szinhelye. Bulgária önálló kisbirtokos eleme, az ország fejlődésének és önálló állami életének legbiztosabb alapja, ismét jelentékeny kontingenssel való szaporodásnak néz elébe.

Kevésbbé kivánatos egy másik eshetőség, amelyre pedig a mult tapasztalatai alapján szintén számítani lehet. A török időkben, mikor a bulgár a közigazgatási, katonai pályán, sőt az intellektuális szabad foglalkozások nagy részében sem érvényesülhetett, aránylag nagyobb volt az autochton kereskedők és iparosok száma, mint ma és a bulgár kereskedők európai Törökország kereskedelmének nagy részét kezükben tartották. A helyzet körülbelül az volt, mint Lengyelországban, ahol az orosz uralom az értelmiséget gyakorlati pályákra szorította. A felszabadulás után megkezdődött a tódulás a *több tekintélyt* nyujtó hivatalnoki, katonai, tanári, ügyvédi, stb. pályákra és a kereskedelemben a bulgárok relative háttérbe szorultak a spanyol zsidókkal és külföldiekkel szemben. Tartani lehet tőle, hogy Macedónia megszerzése ezt a jelenséget még erősíteni fogja.

*

Hogy az idő rövidsége mellett is lehetőleg tökéletes képet alkossak a bulgár fővárosról, egyéb középületeken és intézményeken kivül, megtekintettem Szófia két muzeumát is. Az egyik, az archeológiai, egy nagyon ügyesen átalakított régi mecsetben, a másik, a néprajzi pedig ideiglenesen bérházban van elhelyezve. A háboru előtt már tervbe volt véve egy egységes muzeumi palota építése, de a közbejött események folytán egyelőre abbamaradt.

Mindkét muzeum meglepi az idegent anyagának gazdagságával és a szokott muzeális anyagtól sok tekintetben eltérő voltával. Az archeológiai muzeum különösen gazdag thrák és ó-szláv emlékekben, valamint római régiségekben. Az ó-szláv anyag beszédesen bizonyítja, hogy a török uralom előtt a bulgár népnek magasfoku művészeti és iparművészeti kulturája volt, amelynek hézagos maradványai is nagy értéket képviselnek. Ez a művészet a török hódoltság idején megszünt,

a kolostorok elszegényedése, a bentlakók szellemi és műveltségi szinvonalának csökkenése, véget vetett a szerzetesi művészetnek és a régi hagyományok csak a népművészetben éltek tovább, amelynek kincsei a néprajzi muzeumban vannak összegyüjtve.

E népművészetben, amely különösen a textilanyagokban és az ötvösségben mutat fel igen értékes dolgokat, legmeglepőbb a formák gazdagsága és változatossága. Motivumaiban a bulgár népművészet igen sokoldalu és sokoldaluságában fel lehet ismerni a legkülönbözőbb kulturhatásokat. Az ó-szláv motivumok mellett félreismerhetetlenül ki lehet mutatni a bizánci, török, germán, sőt a török közvetítéssel idáig eljutott perzsa és indiai hatásokat is. A bulgár nép, amelynek népköltészete állítólag szegény, az otthon üzött alkotó művészetben produkált igen szép dolgokat.

Hogy a bulgár népköltészet mennyiben szegényebb, mint más népeké, természetesen nincs módomban megállapítani, csak ismételhetem, amit bulgár ismerőseim is mondottak nekem, hogy katonadalaik nagy része orosz és szerb eredetü, nemzeti daluk, a *Sumi Marica* pedig nem egyéb, mint az ismert német Gassenhauer:

«Wenn die Soldaten
Durch die Stadt marschieren...»

Az archeológiai muzeumhoz, amelyben a régi bulgár egyházi festészetnek számos becses emléke van összegyüjtve, kapcsolódik egy kis modern képgyüjtemény is. Az egész egy jókora szoba, épen csak akkora, hogy magva lehessen egy későbbi nemzeti képtárnak. A csekély számu kép és alig néhány szobormű alapján általánosságokat megállapítani a különben is alig évtizedes bulgár művészetről természetesen nem lehet. Az idegennek csak az tünik fel, hogy a képeken mennyi a vér és hogy a bulgár művészek szivesen keresik a Verescsagin-szerü háborus témákat. Török martalócok, amint egy bulgár falvat kifosztanak; ima a holttestek felett a csatamezőn; felgyujtott falu a Marica partján; a bizánciak által megvakított tizezer bulgár vándorlása a havas alkonyatban; keselyük a hullák fölött; bulgárok rohama a szerbek ellen, stb. Érdekes, hogy ebben a miniatür nemzeti képtárban szerepel Sükri pasának, Drinápoly török védőjének egy bulgár művész által megfestett arcképe is.

Összefoglalva, futólagos benyomások, személyes tapasztalatok, bulgár közéleti emberekkel és intellektuelekkel, az idegen kolónia tagjaival folytatott beszélgetések alapján az elmondottakban alakul ki a háborus Szófiának és a háborus Bulgáriának a képe. Végezetül csak egy momentum marad még, amely nagyon furcsa gondolattársulás révén Dalmáciára és a kis dalmát kikötővárosokra emlékeztet: A Balkánvonat.

Szófiának, mig 1915 végén Szerbia végzete be nem teljesedett, nem volt közvetlen összeköttetése a nyugattal, hanem csak nagyon körülményesen, Románián keresztül érintkezhetett Budapesttel, Bécscsel és Berlinnel. Ma a Balkánvonat, a nemzetközi expressek háborus utóda, akadálytalanul fut Berlintől Konstantinápolyig. A viszonyok hozták magukkal, hogy a Balkánvonat, amely hetenkint kétszer közlekedik felfelé és lefelé, esemény lett Szófia életében. Aki nyugatra utazik, vagy nyugatról jön, ezt a vonatot használja, ezzel jön a futárposta a külügyminiszterium és a követségek számára és ez a vonat a kapocs, amely a háborus Szófiát a világgal összefüzi. A pályaudvar képe a Balkánvonat érkezése idején a legérdekesebb. Némi túlzással a szófiai *society* fele részben kint van a perronon. Miniszterek, követek, konzulok, német, osztrák-magyar, bulgár és török egyenruhák, elutazók hozzátartozói és érkezőkre várakozók. Az impresszió ugyanaz, mint a dalmát kikötőkben, ahol a hetenkint kétszer vagy háromszor érkező postagőzös jelenti az összeköttetést a világgal, a kulturával és az élettel. A molón ott is kint van mindenki, akárcsak a szófiai perronon a Balkánvonatnál.

A különbség csak az, hogy a boldog békeidőkben az elutazás a dalmát kikötőkből sokkal kevesebb formalitással járt, mint ma Szófiából. A pályaudvaron külön szakértők vizsgálják át az elutazók utlevelét, hogy huszonöt pecsét mellé odaüssék még a huszonhatodikat is. Miután az utazási okmányok hivatalos tudósai meggyőződtek róla, hogy a hotel portása mindent rendbehozott, — utlevél-ügyekhez ugyanis Szófiában legjobban a portások értenek, — megállapították, hogy a kenyérhivatalnál be van jelentve az eltávozás, a rendőrség részéről kifogás nem merült fel, a tetütlenítő-intézet is kiállította az obligát bizonylatot, az utas már boldogan készül megváltani a vasuti jegyét. A dolog azonban nem ilyen egyszerü. A rend éber őre diadalmasan kiált fel:

— Ön nem utazhatik el. Nincsen orvosi bizonyítványa!

— Orvosi bizonyítvány? Itt van, hisz ezt a hatósági orvos irta alá.

Az utas megkapja a felvilágosítást, a felejthetetlenül szép definicióval kapcsolatban:

— C'est seulement contre les petits bêtes . . . Ez csak a kis vadállatok ellen van. Arról külön bizonyítvány kell, hogy ön nem szenved ragályos betegségben.

Hosszu alkudozás után, amelynek során százszor elhangzik, hogy ez a rendszabály «sans exception» mindenkire áll, becsületszóra, hogy nem beteg, az utas a helyszinén megkapja a bizonyítványt, amelyet orvos helyett valami őrmester-féle nagyhatalom állít ki. Ha ezek után átesett még a pénzügyőri vizsgálaton is, beszállhat a Balkánvonatba.

A Balkánvonat elindul. A túlzsufolt hazai vonatok után jól esik a kényelmes utazás és a régóta nélkülözözött internacionális vonatok kultur-hangulata. Balról elmarad a Vitosa hatalmas hegytömege, elmaradoznak a kertek, mezők és szántóföldek. Itt-ott a török időkre emlékeztető kis falu, egyébként gyéren lakott vidék. Amennyire a vonat ablakából meg lehet itélni, kezdetleges földművelés, amit bizonyít a faeke is, amelyet valahol megpillantunk. Kertgazdaságnak, aminőt az ország más vidékeiről való bulgárok nálunk is meghonosítottak, a szófiai kerületnek ezen a részen nyoma sincs. Az élet itt még nem modernizálódott és a fővárost a szokásos kulturöv nem környékezi.

Az est leszáll és a vonat kereke szaporán kattog az alkonyatban. Jobbról-balról sziklás hegytömegek emelkednek és formáik fantasztikusan olvadoznak össze a sötétséggel. Az ablakokból kiáradó világosság táncolva vet hosszu fénysávokat az éjszakába. A pályatest mellett őrjáratok szuronyai csillannak fel. Bucsut mondunk Bulgáriának; hódított területen, a megszállott Serbiában vagyunk . . .

Szinház.

Boldogság: Drasche-Lázár Alfréd drámája a Vigszinházban. — *A kőszivű ember fiai: Jókai-Hevesi* dramatizált regénye a Magyar Szinházban.

A *Boldogság* egy finom műveltségü, választékos nyelven beszélő, eleven szini érzékü dilettáns munkája. Drasche-Lázár Alfréd dilettáns a szó legjobb értelmében, *literary gentleman,* aki mindenben egyértékes a hivatásos iróval, még hivatásban is. Csak egyben különbözik tőle: nem gondolja végig a dolgokat, nem azonosítja magát tárgyával, nem éli át, amit leir és megir. És igy végső eredményben műve nem egy szenvedélyes és termékenyítő szerelem gyermeke, hanem egy kisérletező kedvtelésének *anorganikus* eredménye. A *Boldogság* ugy aránylik az igazi drámához, mint a Faust második részének Homunculusa egy husból-vérből való, anyaméhben fogantatott gyermekhez. Azért a Homunculus is nagyon kedves, elmés, gyönyörködtető lény. Csak a kiadós, viharosabb emberi élményeket, kalandokat, cselekvéseket nem birja ki szegényke.

Mennyire megáll ez a megkülönböztetés, azt a legvilágosabban bebizonyítja a szerző tételének vizsgálata és egy rövid, egészen vázlatos párhuzam a *Boldogság* és két rokon tárgyu, de igazi társa között. Drasche-Lázár tétele az, hogy a művész etikája eltér a közrendü halandóétól, különösen a szerelem dolgában. Becsületkodexe a barátság, pénz, adott szó, politikai hűség dolgában azonos a nyárspolgárra kötelező törvénykönyv rendelkezéseivel. Ellenben egy pontban, a házasság kérdésében a művész részére nagyobb szabadságot, szélesebb *latitude*-öt követel művészi lángelméje.

Valami ehhez hasonló igazság, vagy áligazság érdekében száll sikra Ibsen is ragyogó dialektikával a *Solness építőmesterben.* Ugyanezt a külön jogot követeli a művész részére Henri Kistemaeckers a *La rivale* (vetélytárs) cimü drámájában, amelyet a Nemzeti Szinház vagy tizenkét esztendővel ezelőtt mutatott be nagy sikerrel. Mind a kettő azonban *ad absurdum* viszi a tételt. Solness életébe betör a fiatalság a vakmerő és kiméletlen Wangel Hilda képében, az építőmestert elcsábítja beteg, melankólikus felesége mellől, amit annál könnyebben megtehet, mert ennek a házaspárnak kapcsolata amugy is meglazult, megkorhadt, elmállott. A leány meg akarja tanítani a vénülő művészt arra, hogy «robusztus lelkiismerettel» vágjon darabokra minden kiméletet, köteléket, látszatot maga körül, de épen ezzel küldi egyenesen a bukásba, a halálba. Még hasonlóbb a *Boldogság* egész tárgyához, miliőjéhez a francia-belga költő drámája: itt a derék, hűséges, odaadó hitvestől a fiatalabb, szebb, izgatóbb szerető csábítja el a szobrászt. És a művész, aki egy ideig azt hitte, hogy a törvénytelen viszonyban, a szerelmes ölén fogja megtalálni a boldogságot és zsenije teljes és szabad kifejlését, végre is megtörten tér vissza a megbántott, megalázott, cserben hagyott asszonyhoz.

Drasche-Lázár Alfréd passziv hőse ellenben sem megoldani, sem kettévágni a csomót nem tudja. A feleségét szereti, a szeretőjét követi. Van-e a nézőtéren valaki, aki megnyugvással bocsátja utjára ezt a három szerencsétlen embert? Négy fölvonást — igaz, hogy rövid, gyorsan pergő, sebes lélegzetü fölvonást — végighallgattunk, nem kivánunk egy ötödiket. De tovább szővén a férj, a feleség, a szerető sorsának fonalát, akaratlanul arra kell gondolnunk, hogy ez igy nem maradhat. Hiláry ur vissza fog térni nejéhez, a szerelmes lányka pedig gyönyörü aktjával, habtestével más szobrásznak fog modellt ülni vagy feküdni. Ezért mondottuk azt, hogy a szerző nem gondolta végig gondolatát, hogy csak forrongott, de nem forrt ki benne végképen művének eszméje.

Egyébként azonban sok jelességgel ékes a *Boldogság.* Természetes hangon, sőt elegánsan beszélnek alakjai, hatásosak nagy jelenetei, a levegőjében van valami drámai, csaknem elektromos feszültség. *Góth* Sándor művészi mérséklettel játssza a nehéz helyzetbe került szobrászt még ott is, ahol szerzői utasításra idegesnek, sőt durvának kell lennie. *Makai* Margit a feleség részére

hódít minden szivet gyengéd finomságával, fiatal szépségével, hangja meghatott és megható rezgésével. *Gombaszögi* Ella szerelmes leányzójában több a lázas, elragadtatott, önmegadó vonás, mint a démoni, a csábító, a varázslatos és ez igy talán hibás, de mindenesetre szimpatikusabb. *Kardoss* jóizü figurát csinált egy mellékes mellékalakból.

Hevesi Sándor szorgalmasan folytatja Jókai regényeinek dramatizálását. Minő terv szerint halad, milyen megállapodás köti a választásban, nem tudjuk. Ezuttal *A kőszivü ember fiai*-ra került a sor, és ezzel az átdolgozó maga tornyosított szinte lebirhatatlan nehézségeket vállalkozása elé. Mindenekelőtt nem birta a drámai összeütközésekben oly roppantul gazdag regény anyagát ugy összevonni, hogy egy este végezhetett volna vele és igy két részbe komprimálta, holott ugyanezen a jogon trilógiát is formálhatott volna belőle. Azután minden estére juttatott hat-hat képet, ami több a soknál. Végre pedig kénytelen volt itt is, ott is elejteni sok drágagyöngyöt, durva léket vágni a regény szoros szerkezetén, kihagyni fontos összekötő motivumokat.

Mi marad meg mégis a két estére nyuló dráma érdeméül? A legdrágább. Az, hogy Jókait idézi. Hogy visszatérnek emlékezetünkbe a mesemondás csodatevőjének édes, meghitt, rajongva szeretett alakjai, a romantika aranyselymét sulyos köntösként hordozó özvegy Baradlayné három fiával, a kemény száju kálomista pap, gyönyörüséges leánya, Aranka, a kómikusok és a gonoszok, Tallérossy Zebulon és Rideghváry Bence, Plankenhorst báróné és leánya, a forradalom viharos világa, az az egész Atlantis, amely elmerült a tenger fenekére, de ujra kiemelkedik a habokból és nagyszerü pompában bontakozik ki bámuló szemünk előtt a költő parancsszavára.

Hevesi Sándornak tudomásunk szerint a Jókai-regények dramatizálásában mindig az volt a vezérgondolata, hogy mennél többet mentsen át a szinpadra Jókaiból. Ez szép, okos, önzetlen gondolat, ebben van lemondás, hódolás Jókai géniusza előtt és céltudatosság is: az átdolgozó szinpad hatalmas instrumentumával akarja népszerüsíteni a regényirót. *A kőszivü ember fiait* talán nem is kell ma még népszerüsíteni. Azonfölül egészen bizonyos, hogy Jókai regénye túl fogja élni évszázadokkal Jókai-Hevesi drámáját, mint ahogy a *Keresd a szived*-et túl fogja élni a *Fekete gyémántok*. Az átdolgozó föladata is itt meghaladta erejét. De

azért általánosságban még sem volna lelkem hozzá, hogy Hevesit lebeszéljem ily irányu munkája folytatásáról. Sok nem lehet, amit Jókaiért teszünk.

Viszont az is igaz, hogy Jókaiért van más mód is cselekednünk. És az is igaz, hogy Hevesi Sándornak van elegendő eredeti eszméje, önálló gondolata, maga látta vagy találta tárgya, ha drámát akar irni.

A kőszivü ember fiai előadásában megbámultuk ujra *Törzs* Jenő sokoldalu és mindig biztos szinészi készségét, hódolva tapsoltunk *Jászai* Mari grandiózus Baradlaynéjának, örömmel láttuk viszont a mindig finom és előkelő művészetü *Halmi* Margitot, a jóizü *Körmendyt,* az elegáns *Vándorit* és szimpátiával köszöntöttünk egy uj jövevényt, akit komoly hivatás szólított rögös pályájára, *Jankovich* Magdát.

Sebestyén Károly.

Uj regények.

(*Kádár* Lehel: A három galamb. — *Balla* Ignác: Anonima levelei. — *Szederkényi* Anna: A tengernek egy csöppje.)

Azzal külön tanulmányban lehetne s érdemes volna is foglalkozni, hogy mi az oka, illetve magyarázata annak a megváltozott irodalmi széljárásnak, amely a regénytermésben egyenest rendkivüli bőséget idézett elő. A kiadók ugyanis minden valószinüség szerint nem azért favorizálják s az irók nem azért irják a regényt, mintha egy titkos ankéten elhatározták volna, hogy a novella mától fogva haljon meg, s mintha erről, mint műfajról különb véleményük volna egyéb műfajokkal szemben. A leghamarább kinálkozó válasz kétségtelenül itt is, mint mindenben, a háboru, a pénzbőség, a szellemi kulturától eddig távolmaradt, alul lévő társadalmi réteg feljebb kerülése, — de mindez nem fedi azt a jelenséget, amely a regény körül eleinte merő véletlennek tetszhetett, ma azonban már szimptomatikus. Ha például pénzbőség van, ahogy tényleg van, s az emberek mindent olvasnak, akkor ennek a novellás könyvekre is ki kellene hatni, holott a helyzet nem ez, mert a novella, vers, regény közt aránytalan az eltolódás az utóbbi javára, tiz uj szépirodalmi könyv közül nyolc regény. Egykor azt mondták, hogy az emberek tulontul «idegesek», nem érnek rá tiz ivnél hosszabb könyvet olvasni, a regény tehát általában hosszabb novellává zsugorodott össze s némi csodálkozással néztük azokat a többkötetes históriákat, amelyek apáink könyvtárában büszkélkedtek. Volt türelmük végigolvasni! — mondta a századvégi modern kor fia — s ime ma megint ott tartunk, hogy ezek a többkötetes regények ujra előkerülnek, Jókai, Dickens, Dumas rég örvendettek ekkora olvasottságnak s a modern irók is az elbeszélés szélesen hömpölygő, nagy ivelésü stilusa felé törekszenek. Bizonyos, hogy a háborus pénzbőség, a ráérő idővel rendelkező katonák szükséglete magyarázza a megnövekedett könyvfogyasztást, de az olvasó-kedv, az érdeklődés épen ilyen irányu fordulatának mélyebb, rejtettebb szálai is vannak, ez valahogyan magá-

nak az izlésnek, az olvasók lelki berendezésének változásával függ össze.

Azt a mértéket, amit ez az olvasó-kedv mutat, mi sem illusztrálja élénkebben annál, hogy valamikor, a háboru előtt, junius közeledtével a könyvszezon teljesen elcsöndesült. Valamit érő regényt a kiadók erre az időre, a nyári hónapokra nem tartogattak, «nem mertek» volna vele megjelenni. Ma ebben a kalászérlelő hónapban egymást érték a regény-ujdonságok. Közülük való az a három is, amelyek Kádár Lehel, Balla Ignác, Szederkényi Anna nevét viselik cimlapjukon.

Kádár Lehel a fiatal elbeszélő gárda embere. Néhány év előtt szinte még az észrevétlenség szürke felhője borult reá, csak néhányan a jószemüek közül fedezték fel egy-egy irásában a magyar verve, a közvetlen, forrásként csörgedező, spekulativ elemtől mentes elbeszélő hang jelenlétét, az irói tehetségnek azt a született adományát, amely akkor is irót csinál valakiből, ha nem annak készül s amellyel érdemes iróvá lenni. Az utóbbi évek alatt határozott és lendületes tempóban nyomult előre, s ma már azt mondhatja el, amit a féltehetségek és akarnokok nem tudnak elérni, legyen bár mögöttük a buzgón, de balkézzel világra hozott kötetek egész sorfala: közönsége van. Olvassák és emlékeznek reája, hallgatják és gyönyörködnek benne.

«A három galamb» abból a miliőből nő ki, amely, részben Krúdy Gyula nyomán, egy idő óta az irodalomban fölötte divatos. A kis budai házak világa ez, budai regény «A három galamb». Kádár Lehel regényében ez a világ azonban nem könnyen leutánozható külsőségekben él, hanem igazán a maga teljes, zárt egységével. A couleur local végigömlik rajta, speciálissá teszi alakjait, hangulatait és levegőjét. Három vizivárosi kisasszony, — ők «A három galamb» — egy vérmes és nótás asztalosmester leányai körül fordul meg a regény históriája, ami máshol is lejátszódhat, de minden, ami a mese kereteit megtölti, ahogyan profilt kapnak dolgok és emberek, előlépnek, viselkednek és beszélnek az alakok, egészen vizivárosi, nem lehetne áthelyezni egy kerülettel odébb, még az egyébként rokontermészetü Tabánba sem, vagy Óbudára. Kádár Lehelnek a régi, törzsökös vizivárosi purgerek, akik Pestről még mindig olyformán beszélnek, mint New-Yorkról, emléktáblát állíthatnának, mint ahogy ebben a regényben ő állított — bár talán nem is eltökélt szándékkal — emléket nekiök, ennek a kis szigetnek a nagy Budapesten, amely még itt van, vasárnaponkint schrammel-négyeseket hallgat a korcsma oleanderes udvarán, de szokásait, erkölcseit az uj nemzedék már bucsuztatja s sárgára meszelt, sima falu apró házainak is a jövő csak halálát jelentheti.

Kádár meseszövése könnyü és folyamatos, zökkenők nélküli, de a regény legszembeszökőbb értéke, ahogyan ez az egész kis kozmosz

a tolla alatt, amellyel szinesen és szabatosan ir, megelevenül. Kádárban megvan az a művészi képesség, amely néhány szóval már jellemzően láttatja alakjait, betoppanásukkal ezek azt a levegőt is magukkal hozzák, ami nélkül a szó csak ugy hangzana belőlük, mint a grammofonból, elerőtlenednének és rugóra járnának, mint a mechanikai produktumok. Primusz asztalosmester leányain kivül a regénynek még egész sor jól megfigyelt, találóan rajzolt alakja van, külön ki kell emelni azonban közülük az öreg építésvállalkozó ifju fiát, Garai-Grollt, aki nevének megfelelően kettős arcu, két lénye van, az egyik Garai, aki Pestre sétál, hogy kivegye részét gáláns örömökből, félvilági tündérkét tart barátnőnek, a másik Groll, a kispolgári erkölcs engedelmes gyermeke, félszeg és szemérmes, a korlátlan apai tekintélyt rettegve tisztelő. Annak, aki még nem olvasta, a regényt nem ajánlhatjuk azzal, hogy konfliktusait, embereinek lelki összetételét tekintve sulyos és nagyigényü, problémát se rejt, de amit nyujt, azt pompásan adja, játékos kedély vonul végig rajta, egy rokonszenves elbeszélő-tehetség friss hangja.

Balla Ignác regénye, «Anonima levelei». A hőse: Thódor Tamás, Budán lakik, a Rózsadombon, gyönyörködik holdvilágos éjszakákban, de máshol is lakhatna, mert teljesen nagyvárosi lény, akinek hazája ott van, ahol modern komfort teszi kényelmessé az életet. Egy műteremben dolgozik ez a Thódor Tamás, de nem képeken avagy szobrokon, hanem novellákon és egyéb irásműveken. Iró, még pedig ugynevezett primadonna-természet, azoknak a dilettánsoknak vasárnapi hiuságából is van benne néhány csepp, akik azt hiszik, a világban az a legfontosabb, hogy épen ők irdogáljanak s meg vannak sértve, ha egy szép asszony a társaságban nem kérdezi meg rögtön, hogy min dolgozik kedves mester. Ebből az okból nem méltatja figyelemre unokahugát sem, a szőke, szótlan és szegény Elzát, pedig ez nagy odaadással tesz-vesz körülötte, a mosószámláit is ellenőrzi, de Thódor Tamás a szürke jelentéktelenség megtestesülésének tartja, akinek sorsa az, hogy a férfi mellett csöndes igavonó legyen s hogy értené meg azt, amit ő a lélek szerelméről ir? Mert igen, Thódor Tamás a lélek szerelmének prédikátora, erről ir lelkesen és zengő szóval, ami nem az ugynevezett ideális barátság férfi és nő közt, hanem szerelem, amely a csók égő tüzét nem veti meg ugyan, de a testiségen felül a lelkek éterikus kapcsolatára épül. Vajjon van-e olyan nő, aki ilyesmire képes, ennyi emelkedettségre, ekkora diadalmaskodásra a sexuális játék önzése fölött?

Thódor, a divatos iró, a szép asszonyok elkényeztetett kedvence nem nagyon hisz benne, mert ismeri azokat, akik elkényeztették, ismeri a nőket, s ime, egy reggel levelet talál asztalán, aminek a kül-

dője ismeretlen, — Anonima — de a sorokból egy rokonlélek rezdülése, meleg és odaadó dithyrambja száll feléje. Ki lehet ez az Anonima, hercegnő vagy masamód, asszony vagy leány? Ettől kezdve Thódor Tamásnak nincs maradása, nem tud dolgozni, nyugtalanok az éjszakái, nem találja helyét, mert meg akarja találni Anonimát. S mikor a levelek ismétlődnek, valósággal hajtóvadászatot tart küldőjük után, egyre erősbülő, boldog szomjusággal.

Mindenütt őt kémleli, az utcán, a vendéglőben kutatva néz női kalapok alá, sorra veszi mindazokat, akiket ismer, a legkisebb nyom elég arra, hogy elragadja fantáziáját s a remény biztonságával töltse el. A nyomok azonban minduntalan megcsalják, csak a fantom mókázik vele, először egy postáskisasszony, aztán egy urától meg nem értett asszony, kis comtesse, s egy iskolásleány képében, aki kivülről ártatlan, de belül már feslett bimbó. Az iró már lemond arról, hogy felfedezze Anonimát, a sikertelen hajszában elfárad, s csüggedten és reményét vesztve arra a konkluzióra jut, hogy a rendes, szokványos házasság polgári egyformaságában, emóció nélküliségében fog megpihenni. Erre a célra itt van Elza a maga igénytelenségében, el is veszi Elzát, egy évig nem történik semmi, élnek ugyanugy, mint sokan mások, de a házasság évfordulóján ime megtörténik a csoda: Anonima áll előtte leleplezve, Elza volt, akiben a lelki szerelem visszhangra talált, s Thódor Tamás valósággal megszédül arra a gondolatra, hogy mig mindenfelé kereste, csak a kezét kellett volna kinyujtani érte.

A boldogság sokszor ott van a közelünkben, de épen a közelség miatt nem hiszünk benne, észrevétlenül hagyjuk magunk mellett elsuhanni: ez az a tanulság, amely a regény végső fordulatából kiviláglik s amely felé Balla az érdeklődést folyvást ébren tartva viszi az olvasót. «Az ő keze» lirizmusa után az iró itt az elbeszélés más stilusára tért, az alakok mögött maradva, eleven, mozgalmas históriát sző, amelynek alaphangja derült, meséje mindvégig a lélekrajz jelentőségére épül.

Szederkényi Anna az életet figyeli, a vérző modern élet irója. A fantázia birodalma helyett, amelyben a költői elképzelés végtelen csodái történnek, itt jár a mai emberek sarkában, s különösképen azokra a problémákra fogékony, amelyek a modern asszonylélek vajudó kérdései. Nem azok közé tartozik, akik — egyszer több, máskor kevesebb művészi eszközzel — tisztán szórakoztatnak, nem elbeszélő par excellence a mesemondás gyönyörüségéért. Az emberek és dolgok erkölcsi oldalukról foglalkoztatják, a lélekrajz nála nem csupán művészi elem, hanem egy-egy fölvetett probléma megértését szolgálja.

A «Lángok-tüzek» problémája: a feminizmus lidércfényénél

megégett leánylélek, aki csalódva és fáradtan a családi élet küszöbén át talál menedékre. Uj regényéé, amelynek cime «A tengernek egy csöppje»: a férjénél jóval idősebb szerelmes asszony, akiben az öregedés első hideg fuvalmára őrjítő erővel lobban föl a féltékenység, érzi, hogy a férfit el fogja veszteni, s önként rohan a végzet elől, mielőtt az bekövetkezne. A regény hősnője, Kulcsár Mária Zsófia, igazi «nagy nő», minden idegével szerelemre termett. Ünnepelt és irigyelt szinésznő, aki egy drámában saját esetét játssza el, s közvetlenül az előadás után, bucsu nélkül ismeretlen helyre menekül, hogy bezárkózzék és birkózzék a lelkében duló viharral. Innen küldi leveleit a férjéhez, amelyeknek refrainja a lemondás s mégis lázonganak a sors ellen, szinte brutálisan akarják távoltartani a férfit, s tele vannak mohó vágyakozással. Halvány pasztellszinekkel a háboru is megvillan a regény hátterében, amelynek cselekménye nem sok, az érzelmi skálának azonban annál nagyobb bőségét rejti. Az iró minden erejével azon van, hogy azt a krizist éreztesse, amely hősének valóját eltölti, rázza és gyötri. Ebből a célból választotta a regény formájául a levélformát is, amelynek Szederkényi mindvégig eltalálja és uralja hol intim és közvetlen, hol patétikus és áradozó hangját. A fordulat a krizisben ott áll elő, amikor Kulcsár Mária Zsófia egy menekült-vonattal találkozik, amelynek megrendítő látványától, a reá szakadó siralom és nyomoruság tengerétől lénye hirtelen átalakul, elcsitul benne az eddig egekig tornyosodó fájdalom, azt lehetne mondani, hogy individuális önzése fölolvad a közösség sorsában, helyet ad valami kollektiv emberi érzésnek. Ez a megoldás talán nem mindenki számára elég meggyőző, de eltekintve ettől, Szederkényi Anna uj regénye egy modern asszonytipus élő titkára a leleplezés erejével világít rá, az olvasót foglalkoztatja, az irónő minden komoly kvalitásával fellépő munka.

A legyőzött.

Irta: **Kádár Lehel.**

Bakos a papiros fölé görnyedve irt. A betük egyenletesen sorakoztak egymás mellé, mint a katonák, a toll sercegett és erről a sercegésről eszébe jutott sok minden, amitől elszakadt. Mert ugy hangzott, mintha a Maros kutya kapargálta volna a becsukott kiskaput valahol messze egy fehér faluban. És emlékezések támadták meg. Odakinn március volt és az erjedő földszag betolakodott az irodába a porszagú irások közé és megtöltötte élettel a halott levegőt. Nagy teste megrándult, mintha láthatatlan kötelet akarna leszaggatni magáról. Kötelet, bilincset, mely iděláncolja idegen élethez. Valami melódia tolakodott a lelkére: vad, szilaj pusztai ének, melyet tanyai legények rikoltanak bele a határba, amikor kirángatja őket a világukból a katonavonat.

Bakos fütyörészni kezdett. Azt a verstelen, zokogó, panaszos éneket fujta. A többiek halkan fölnevettek:

— Ni a paraszt! Busul a paraszt...

Nem tudták megszokni, nem tudtak összehangolódni vele. Idegen világ fia volt, mérhetetlen távolság ásított közéjük. Szótlan, nagy lomhaságát, paraszti türelmét bárgyuságnak nézték és gunyos megjegyzéseket hajigáltak felé. Ilyenkor Werner bácsi közéjük csapott:

— Ne bántsák ezt a fiut! A legjobb munkás, a legderekabb valamennyijök között!

A hivatalnokok ilyenkor elhallgattak. De valami néma gyülölség született bennük, valami irigység, mert Bakos mindenben eléjük csapott. Amikor Goldmann, a cégfőnök bejött, csak vele fogott kezet, amikor szó volt róla, nem győzte dicsérni:

— Nagyszerü ember! Kitünő ember! A legjobb hivatalnokom!

De Bakos sehogy sem volt megelégedve. Olyan volt ebben a környezetben, mint a birkák közé nevelt pusztai kutya. Lompos, nehézkes, nagy teste, széles válla kiordított a városi fakó emberek közül. Valami vad sóvárgás tüze égett benne, hangtalan nosztalgia a falu után. Ha megszólalt a szél, a falu beszélt, ha megzörrent az ablak, onnan jött üzenet. Werner bácsi megértette és szelid-komolyan vigasztalta:

— Csak néhány hónap az egész Bakos ur! Akkor kitesszük a faiparihoz! Magának erdő való! Szabad levegő ...

Most, hogy rátolakodott a szájára az a nóta, halkan összenevettek a fiuk. Nem bánta. Türte. Egyszerre kicsapódott az ajtó és bejött Goldmanné. Fehér bőre világított, haja szikrázott, a szeme hivalkodva nézett végig a hivatalnokokon, kik alázatos, vágyakozó pillantásokat vetettek rá. Az asszony befelé elmosolyodott. Szánta és megvetette ezeket a rabembereket, kik sápadtak, penészesek voltak és rajongó szemmel bámultak reá. Ringó járással ment keresztül a szobán és fejbiccentéssel fogadta a köszönést. Ruhájából könnyü parfüm felhőzött ki és megtöltötte illattal a nagyszobát. A hivatalnokok letették a tollat, a sercegés elült, megakadt a munka szabályos lélekzete. A kis penészes emberek teliszivták magukat a kiáramló asszonyillattal és beleringatództak abba a mesébe, melyet mindenki végigálmodik. És a mese szólt a szép Goldmannéról, Hogy mi volna akkor, ha ...

Nem tudták befejezni, mert Werner bácsi száraz, kiesztergályozott hangja rájuk csattant:

— Dolgozni urak! Dolgozni!

A tollak elkezdtek sercegni megint, a sóhajok ketté törtek és fölemelte fejét a munka. Csak Bakos nem tudott dolgozni. Az az illat olyan volt, mint a pusztai virágé. Valahogy a vágyaihoz ért. És ezen az illaton keresztül érezte az idegenfajta asszony perzselő tüzét.

Szögletes nagy fejét megtámasztotta a tenyerével és kutyaszemével a semmibe nézett. A semmiből ránézett a kivánatos asszony és reámosolygott ...

A háta mögött halk viháncolás támadt. A fiuk nevettek. Egyszerre aztán hozzáütődött a Spóner hangja:

— Bomlik a paraszt!

Máskor talán észre sem vette volna, de most irtózatos düh-

markolta meg. Egy ugrással Spóner mellett termett és megragadta. Egy rettentő fogással a levegőbe emelte.

Ebben a pillanatban éles asszonyi sikoltás döfött hozzá. A Goldmanné volt. Ott állott a férje ajtaja előtt és piros arccal nézte a jelenetet. A szeme gyönyörködve nézte végig az izmos, nagy fiut, aki eleresztette áldozatát és szégyenkezve kullogott asztalához:

— Ejnye, — mondotta — ejnye . . .

A többit csak a szeme mondta, mely csillogott, mint a szentjánosbogár. Werner bácsi zavartan hümmögött, amikor a kijáróhoz kisérte. Az asszony pedig közömbösen kérdezte:

— Hogy hivják azt a vadembert?

— Bakos Márton . . .

— Erős fiu. Nagyon megijesztett . . .

— Kitünő munkás, — mondotta Werner bácsi — csak egy kicsit nyers . . . De nagyszerü hivatalnok . . .

Ettől a naptól kezdve Goldmanné sürün járt keresztül az irodán. Pedig tudta, hogy az ura nem szereti, mert mindig megakad a munka.

— Ne zavarja azokat az embereket!

— Ej, mit törődöm én azokkal!

— De azok törődnek magával. És nem dolgoznak!

Goldmanné ilyenkor elégedetten kacagott fel és amikor keresztül ment a nagyszobán, mindig Bakost nézte. Nézte asszonyi gyönyörködéssel, kivánsággal. Mindenki észrevette, csak Bakos nem. És összesugtak:

— Tetszik az asszonynak a paraszt!

— Nem az ő fogára való, — vélte Spóner.

Werner bácsi mindig közéjük ütött:

— Dolgozzunk urak, dolgozzunk!

Egy napon, amikor a főnök uton volt, megint belibbent az asszony. Illatot hozott és kacagást. Egy kis csomag volt nála, de amikor elment, nem vitte magával. Zárás előtt megberrent a telefon. Goldmanné volt.

— Werner bácsi, küldje haza nekem azt a csomagot!

— Igenis, majd a szolga . . .

— Nem, nem, — tiltakozott az asszony. — Érték van benne. Kérje meg Bakos urat . . .

Werner bácsi félrehivta a Bakost. Átadta neki a csomagot:

— Aztán vigyázzon barátom. Nem jó az ilyen asszonnyal okoskodni...

Bakosnak éhesen lobbant meg a szeme. Megint fütyörészni kezdett. Egy ujjongó, hetyke nótát, mely ott terem valahol a buzatáblák szélén együtt a mezei virággal...

Bakos megváltozott. Rendetlenül kezdett bejárni az irodába és rendetlenül végezte dolgát. Nem törődött a betükkel, számokkal, levelekkel, nem törődött semmivel. Hétről-hétre soványabb lett, erős vállcsontja majd hogy keresztül nem döfte a kabátot. Werner bácsi nem győzte takargatni Goldmann előtt. Egyszer aztán félrehivta:

— Mi van magával, Bakos ur? Maga ugylátszik beteg!

— Nem én, — felelte a fiu hetykén. — Kutya bajom!

— Mégis, — mondotta Werner bácsi — magának vidékre kellene menni... A hegyek közé. Levegőre. Magát tönkreteszi a városi élet. Majd én bejuttatom a faiparihoz!

Bakos vállat vont:

— Én nem megyek. Egészen jól érzem itt magam!

És fütyörészni kezdett. Nem vette észre, hogy a többiek hogy összesugnak, amikor beteszi a lábát. Nem hallotta, hogy mit beszélnek. Hogy róla, meg az asszonyról suttognak furcsa históriát.

— Kiszivja a vérét, — mondogatták...

Bakos nem tudott semmiről semmit. Nem is akart. Élt, égett, lobogott, szeretett. Az asszony ugy csüggött rajta, mint a fatörzsön a folyondár és mámoros forrósággal mondogatta:

— Nem hagyom el magát soha...

A szerény, alázatos fiuból kitört az eltemetett gőg. Félvállról beszélt az irodában mindenkiről és mindenkivel. Pedig keresték a barátságát. Megérezték, hogy ő az erősebb, a férfi és ugy érezték, az ő regénye félig-meddig az övék is. És kezdtek büszkék lenni Bakosra, akiről különben Werner bácsi levette kezét.

— Nem lesz belőle semmi, — mondotta — elzüllik...

Bakos valamelyik nap kötekedni kezdett Spónerrel. A fiatalember gyáván huzódott vissza, de amikor a többiek elmentek az irodából, a géphez ült és levelet kopogtatott. A levelet becsempészte Goldmann asztalára és várt. Harmadnap Goldmann behivatta Bakost. A fiu rosszat sejtett, de azért büszkén, egyenesen lépett a nagyhatalmu főnök elé.

— Bakos ur, — mondotta — ön egészen elhanyagolja magát. Kénytelen vagyok önt elbocsátani.

Bakos megbiccentette a fejét: rendben van.

— Hat heti fizetését fölveheti a pénztárnál!

— Nem szokásom olyan pénzt elfogadni, melyet nem szolgáltam meg, — felelte Bakos és megvetéssel mérte végig Goldmannt, aki csak annyit felelt:

— Ha most nem, majd később... Ha egyszer rá lesz szorulva... Ez a pénz az öné!

— Nem fogadom el, — mondotta Bakos és köszönés nélkül otthagyta a főnököt. Aztán fogta kalapját és kifelé indult.

— Hová megy? — kérdezte Werner bácsi.

— Kiléptem a cégtől. Ajánlom magam.

Elment. A találkozóhelyen azonban hiába várta az asszonyt. Elmaradt. Nem jött el este. Nem jött el másnap, harmadnap sem. Bakos most már aggódni kezdett. Elment a lakására. A házmestertől megtudta, hogy elutazott.

— Majd ha visszajön, — gondolta — majd...

És eszébe jutott fogadkozása:

— Nem hagyom el magát soha!...

Ebben az igéretben élt. Várta, hogy megjőjjön, hogy megérkezzék. Ott leskelődött az utcán a lakása körül, beszaglászott a házmesterékhez, de hiába. Nem volt otthon, nem jött meg. És levelet sem kapott. Egy sor irást, egy árva lapot sem.

Aggódott. Rossz sejtések lepték meg, de vigasztalni is tudta magát.

— Nem. Nem mer irni. Vigyáznak rá. Őrzik!

És felcsendült megujra a forró asszonyi igéret:

— Nem hagyom el magát soha...

Minden gondolatát, erejét ebben élte ki. Tétlenül lézengett hetekig és lassan-lassan elfogyott minden pénze, mit félrerakosgatott. És megkopogtatta ajtaját a szükség.

— Valami állás után kellene nézni, — gondolta — valamit kellene keresni...

Egy nap megleste Werner bácsit:

— Werner bácsi, nem tudna nekem egy állást. Talán a faipari...

— Nem, — mondotta Werner — nem tehetek semmit. Nem akarok magával szégyent vallani...

Leforrázva vált el az öregtől és járt-kelt. Kereste az asszonyt és kereste a helyet, mely befogadja. Egy napon már nem tudott megbirkózni a nyomorral. És eszébe jutott, hogy hiszen fölveheti azt a hat heti fizetést. De fölkelt benne a büszkeség és visszatántorodott:

— Nem! Inkább éhen pusztulok!

Délután a Dunaparton meglátta az asszonyt.

— Hazajött! — ujjongott a lelke, hazajött!

Feléje ment, hogy észrevétesse magát, mert az asszony nem volt egyedül. A szive dobogott, arca lángba borult. Szeme kiragyogott, mint a pusztai tüz alkonyatkor és hatalmas nagy teste megnyult, kiegyenesedett. A szava csattogott:

— Kezét csókolom!

Az asszony ránézett. Csodálkozva, idegenül, aztán elfordította fejét.

— Ki volt ez? — kérdezte kisérője.

— Férjem egy elcsapott hivatalnoka. Azt hiszem kunyorálni akar!

Bakos meghallotta. Mintha éles korbácsszijj csapkodott volna arcába. Egy pillanatig azon gondolkozott, hogy utána rohanjon és megmarkolja fehér nyakát, de lerokkant, letört és lomhán, nehézkesen megindult a városnak. Céltalanul kóborolt, mint a kivert kutya, gondolatai ugy gomolyogtak, mint a vizes októberi felhők. Csak ment, járt, lődörgött, mig elő nem vette az éhség. Mind erősebb lett, mind jobban elkinozta. Lassankint egészen elkábult. Már nem tudott ellentállni és görnyedten, fáradtan betámolygott Goldmannhoz:

— Azért a hatheti fizetésért jöttem . . .

Fölvette a pénzt. Amikor keresztültámolygott az irodán, gunyosan összemosolyogtak a hivatalnokok. Már az ajtónál volt, amikor utánasivított Spóner hangja:

— No, a hires! A kemény paraszt!

Bakos megfordult. A keze ökölbe szorult. Egy pillanatra fellángolt benne a paraszti tüz. De a markában pénz volt. Mintha jég lett volna. És megtörve, legyőzve, megszégyenülten, görnyedt tartással kitámolygott az ajtón . . .

A brassai csata 1916. október 8-án.

Irta: Szádeczky K. Lajos.

Ahol az oláh nagyzási hóbort a legmagasabban csapongott (az «oláh Brassóban», amelyet «örökidőre Romániához kapcsoltak»), ahol a fékevesztett vad ösztönök a legutálatosabb orgiákat ülték: ott volt a csufos bukás a legszembeszökőbb.

A világháboru alig produkált rémesebb csataképet, mint aminőt a *brassó-bertalani vérnász* az oláh halottak rajvonalában mutatott. A 24-es székely honvédek két gépfegyvere olyan hullarendet vágott ott a 24-es oláh doroboncok soraiban, hogy azt Romania Mare maniakusai sohasem fogják elfelejteni. Mi sem, akik azokat a halálkinjukban eltorzult arcokat, végvonaglásukban hányt-vetett tetemeket, szétrobbantott koponyákat ott láttuk heverni.

De ezek legalább kitartottak a helyükön. Tisztesség adassék nekik, mint katonáknak.

Annál megvetésre méltóbb képet mutatott az a másik látvány, — a gyáva kétségbeesés szinjátékát — a most már ugynevezett *«Honvédtető»* (előbb Hohewarte) egyik völgyszakadékában, ahol a hegyekről menekülő «hősök» levetették katonaruhájukat, elszórták feygverüket, felszereléseiket, hogy mint gyáva nyulak fussanak és bujkáljanak tovább az erdők, hegyek rejtekhelyein, hogy mengmentsék állati életüket.

Ilyen csataképet nem láttunk sem mi az orosz nagy csatatereken, sem a bámuló németek Flandria véráztatta mezőin.

A léha hencegés után a gyáva kétségbeesés eme képei igazi szimbolumai voltak «Nagy Románia» hóbortjának.

I.

Az erdélyi és oláh háboruról egymás után jelennek meg a német könyvek, amelyek azonban a hadjáratról egyoldalu tudósításokat közölnek s Erdély felszabadításában s az egyes csatákban a német fegyvereknek tulajdonítják a döntő szerepet s nagyrészt a magok részére irják át azt is, amit a honvédek vittek véghez.

Segítettek nekik ebben az egyoldalu felfogásban az erdélyi szász testvérek is, akik *német győzelemnek* ünnepelték az ő felszabadításukat. Igy ünnepelték a németeket Nagyszebenben — két nappal a honvédek oda bevonulása után — (augusztus 27.). Igy történt az Brassóban is, dacára hogy ott elsősorban és főként magyar honvédek harcoltak és szabadították fel a várost s küzdötték le az ellenséget, magaslati véres rohamok és utcai harcok árán.

Scherg L. brassói ev. lelkész üdvözlő versében azt irja, hogy áldassék és dicsőíttessék a (porosz) 187. hadosztály, mert ez volt az, mely a mi szülővárosunkat és otthonunkat az ellenségtől elragadta. Ez vonult be oda mint mentő és felszabadító, amit nem szabad elfelejteni:

«Gottessegen und reichsten Lohn
Der . .7-ten Division.
Sie war's die uns're Vaterstadt
Und Heimat den Feinde entrissen hat.
Befreiend und rettend zog sie ein,
Das soll ihr unvergessen sein!»

Ezt illesztette *Karnkowski* Ferenc hadosztályi lelkész mottóul ama munkája élére, mely *«Die Kämpfe einer preussischen Infanterie-Division zur Befreiung Siebenbürgen* cim alatt Berlinben (1917.) jelent meg.

Hogy mily részrehajló, egyoldalu és a honvédekre nézve mily bántó mellőzés (ignorálás) rejlik e szavakban, ki fog tünni a csatának alábbi leirásából.

Mit várjunk akkor több méltányosságot az idegenektől.

A fentebb említett munka irója elmondván röviden az ő hadosztályuk (a porosz 187. hadosztály) Brassó körüli harcait, abban foglalja össze a végeredményt, hogy «övék a dicsőség, hogy a város északi részébe először benyomultak, hogy az ő, október 7. és 8-iki támadásuké az érdem, hogy az oláhok visszavonulási vonaluk veszélyeztetését látva, az ellenállást feladták, hogy Brassó teljes megszállásának többé semmi sem állott utjában.»

Ha igy állana a dolog, akkor a honvédeknek október 8. hajnal-

tól késő délutánig nem kellett volna oly elszánt küzdelmet folytatni a magaslatok megostromlásával és az utcai véres harcokban.

Ebben a német könyvben jelent meg először szerényen annak a brassó-bertalani hires csataképnek: a vasutvonal melletti oláh rajvonalnak (a későbbi *halottak rajvonala)* felemlítése, s a német fegyverek számára lefoglalása.

Elmondván, hogy a 187. porosz hadosztály már október 7-én megpróbálta Brassót elfoglalni és délután fél négy órakor ütközetbe bocsátkozott Méhkertektől délre a Brassóból előnyomult oláh gyalogsággal, melyet ágyutüzzel és gyalogsági támadással a városba visszavert. Erre ujabb német erők bontakoztak ki és nyomultak előre Brassó északi szegélye felé. Egy gépfegyveres század pedig a lovasság védelme alatt sietve előrenyomult a vasut vonaláig és onnan igen hatásosan lőtte a vasuti töltés hosszában álló ellenséges védő őrséget.

Aztán igy folytatja:

Egészen *egy kilométer távolságig* vonult elő Brassó külvárosa közelébe a német rajvonal, de ott heves gyalogsági tüz fogadta a patak déli partjától, ugy hogy csak este 7 órakor sikerült a 189. gyalogezred öt századának az erősen védett hidat elfoglalni, az utak csomópontja mellett . . .

Ezeket olvasva méltán kérdezhetnénk, hogy miként nyomulhatott elő a gépfegyveres század a vasutvonalig, ha a rajvonal csak egy kilométer távolságig tudott előnyomulni? De feltéve, hogy mégis lőtávolba kaphatta a vasuttöltés vonalát, a sik lapályról nem lőhette le a magas töltés mögött lappangó oláhokat, akiket másnap (október 8-án reggel) a mi honvédeink gépfegyveres csapata terített le.[1])

Ebben a homályosan odavetett gépfegyveres epizodban volt elhintve a magja a további kombinációnak, amelyhez a valódi anyagot és legfőbb diszletet a magyar honvédek másnapi bravurja szolgáltatta.

Ezen a nyomon aztán tovább halad egy másik német könyv, *Rosner* Károly műve: «*Mit der Armee von Falkenhayn gegen die Rumänen* (Berlin 1917). Ennek egyik fejezete a *német diadalmenetről* ir Hermanstadtól Kronstadtig, *német* rohamokról Brassóban, mely után Kronstadt *német* kézbe került, ami azonban csak egy mérföldjelzőkő volt a német diadalmenetben. (44—48. lap.)

Ez érdekesen irja le a halottak százada (Tote Kompagnie) borzalmas látványát a brassó-bertalani állomásnál. Persze ennek *helybenhagyását* ő is a német fegyvereknek tulajdonítja. Ott a vasut vonala mögött feküdt egy oláh lövészszázad, ember ember mellett, — ugymond — egy francia gépfegyverrel is felszerelve. Előlről nehezen

[1]) Ott a hidnál láttam (október 9-én reggel) az első oláh hullákat s előbb néhány véres német sisakot, hátizsákot stb.; a német holttesteket már eltemették.

volt megközelíthető, tehát megkerülésüket határoztuk el. Nyugat felé kikerülve, a vidombák-brassói uton dolgozta magát elő a mi embereink egy csapata. Az út sarkán, épen az ellenséges lövészrajvonal kezdetén állott egy összelőtt vasuti gépház. Ebbe surrant be egy része a különítménynek két gépfegyverrel és az összetört ablakokban felállította a gépfegyvereket. A két cső előtt állott oldalvást az egész oláh lövészvonal.

A különítmény másik része megkerülte az utat és az uttest árkától alig tiz méternyire huzódott meg az oláhok háta megett, kézigránáttal kezükben.

A csatazajban mindez észrevétlenül történt.

Az elhelyezkedés megtörténvén, a gépfegyvereket működésbe hozták s ezek az ellenséget, mind a 250 embert, mint a kaszás a rendet, leterítették. Amelyik felugrott és menekülni akart, azt a mögéjük került kézigránátosok hagyták helyben. Az uttest a halál poklává változott, senki sem maradt rajta életben.

Ott látta az iró (miként én is) másnap — ugymond — a holttesteket egymás mellett feküdni a halál kinjától eltorzult arccal, némelyik kezét feltartva, mintegy védekezésül a rettentő borzadály ellen, másik tenyerébe temetve arcát; harmadik a fejéhez kapva, mintha nyitott koponyájába akarná dugni az ujját. Sirkeresztjükre ráirhatják, hogy itt nyugszik egy egész román század. (52. lap.)

Ez mind igen érdekes és hű képe a borzalmas látványnak, csak egy hibája van, hogy azok a *mi embereink,* akik ezt a bravuros hőstetteket végrehajtották, *nem németek voltak,* hanem *székely honvédek,* kiket névleg is meg tudunk nevezni. (Mint alább látni fogjuk.)

Olberg Alfred: *Der Siegeszug durch Rumänien* (Berlin 1918) könyve szintén a németeknek tulajdonítja azt, hogy a brassó-bertalani tömegsirban *egy egész rumén század* fekszik eltemetve.

Ez — ugymond — *a mi csapataink* előtt szivós ellentállással elzárta az észak felőli hozzáférhetést Brassó városához, mignem *egy kis német csapat* meglepetésszerüleg két gépfegyvert állított fel az összelőtt gyárépületekbe (?) az ut jobb oldalán, amely aztán olyan pusztítást és öldöklést vitt véghez az oláh lövészárkokban (?), hogy egy ember sem menekült meg közülök. (66. lap.)

Ime, hogy irják át a németek — egyik a másik után — saját dicsőségükre a magyar honvédek egyik legszebb fegyvertényét. Egyik elkezdi, másik folytatja, mignem olyan köztudattá válik, hogy azt semmi utólagos reklamálás ki nem veri többé a fejekből.

Pedig azzal a két gépfegyverrel a 24-es székely honvédezred gépfegyveres csapata vitte véghez a brassói csata leghiresebb fegyvertényét: a 24-es oláh ezred lövészszázada megsemmisítését.

A történeti tényeknek ez az elferdítése nem lehet reánk nézve közönyös magasabb nemzeti szempontból sem, mert nem szabad azt a hitet meggyökereztetni sem a hazai, sem a német, de legkevésbbé az oláh köztudatban, hogy itt Erdélyben mindent a német hadak végeztek, hogy egyedül ők szabadították fel Erdélyt. Nekünk a németek elismerésére, az oláhok részéről a respektálásra jövőre is szükségünk van. Mert a nagy per, amely felett a mérkőzés folyt, végleg még nincs lezárva, azt az oláh izgatók felszinen fogják tartani továbbra is. Nem engedhetjük azért, hogy lekicsinyeljék és ignorálják a magyar fegyverek teljesítményeit, amire a hajlandóság megvan és meglesz a megszégyenült és boszut lihegő oláhoknál.

Romániai fogságból hazatért tisztjeink mondották, hogy Jorga Miklós (a hirhedt dákóromán agitátor, egyetemi tanár, történetiró) egyik fentebb említett német könyv olvasására gunyosan kérdezte, hogy «hát a magyarok hol voltak, mit csináltak?»

A német könyvek alapján méltán kérdezhetné más is, mert ők jóformán csak magukról irnak. A magunk történetét nekünk is magunknak kell megirnunk. Néma gyermeknek az anyja sem érti a szavát.

Sajnos, a mi könyvkiadóink midőn az erdélyi hadjárat története kiadása végett náluk kérdezősködtem, azt felelték, hogy *nincs papiros.* Elég szomoru, hogy ilyen életbevágó érdekünkre ez a felelet. De ha az egész hadjárat történetét nem adhatjuk ki: irjuk meg legalább részleteiben.

*

A brassai csatának hiteles történetét én első forrásból ismerem. Ezek a résztvevő szemtanuk elbeszélései és leirásai, a város elfoglalásában oroszlánrészt nyert 200-ik (Farkas) dandár hivatalos kőnyomatos kiadmánya (Brassó bevétele 1916 október 8.), az ezrednaplók adatai, a vezérkari feljegyzések és térképek s Wild József kapitánynak a német császár előtt a brassai fellegvárban 1917 szeptember 24-én tartott előadása.

Magam is szemtanu voltam, mert a persányi győzelem hirére hadiautón siettem le a harctérre s október 8-án a földvári magaslatról, az onnan vezénylő német tábornok (von Morgen) ollós távcsövén át néztem a Brassó mellett a sik mezőben folyó csatát, az ágyuk tüzijátékát, a Brassó körül lobogó tüzlángokat; hallgattam az egymással szemben álló ágyuk bömbölő koncertjét és másnap hajnalban (az 51-ik honvéd ezred vezérkarát megelőzve) bent voltam a felszabadult városban, hol a véres hullák még temetetlenül hevertek az utszélen a bertalani állomásnál, a városban s a Brassót övező hegyhátakon.

Ezek alapján beszélem el röviden a brassai csata történetét.

II.

A persányi győzelem után Falkenhayn IX. hadserege sietve üldözte a futó oláhokat s október 6-án a 187. porosz hadosztály — az apácai erdő (Geisterwald) felől — már leereszkedett a Barcaságra s Barca-Ujfalu, Höltövény s a szomszédos falvakban táborozott. Ennek az volt a feladata, hogy Brassótól északra fekvő sikon Szentpéter felé vonuljon előre. Brassóból csak a város keleti részén künn levő vasuti állomás esett az ő vonalukba. (A főzsákmány ott volt remélhető.) Előbb azonban meg kellett várniok a honvédek Feketehalomba érkezését, s csak azután indulhattak tovább előre.

A poroszok október 7-én reggel, hallván, hogy csak kevés oláh had van Brassóban, szerettek volna ők (a várost az ellenség kirablásától és felégetésétől is megmentendő) oda bevonulni s engedelmet kértek erre a Vledényben lévő főparancsnokságtól. Az engedélyt megkapván, október 7-én délben Höltövény felől előre nyomultak. A város északi része felől azonban erős ellenállásra találtak, a patak déli partján meglapult ellenség részéről. Csak délután 7 órakor az esti szürkületben sikerült a 189. porosz ezrednek az utak csomópontjánál a hidat elfoglalni. Egy üteget előre vivén, a város északkeleti házait (amelyben az oláhok voltak) összelőtték és fél kilenc órakor a külváros északi részébe behatoltak. Ugyanakkor megszállották a petroleumgyárat a Forráshegy alatt. Október 8-án hajnalban feljutottak a Forráshegyre is, de ezt heves ágyutüz következtében elhagyni kénytelenültek. Az különben sem az ő hadiműködési körletükben állott s a Szentpéter felől megindult oláh ellentámadás miatt a városból is kikellett vonniok csapataikat, hogy megtámadott bajtársaik segélyére az eredetileg kijelölt vonalra siessenek.

Mert az oláhok Brassót védeni akarták mindenáron. Még ha a visszavonulást határozták is el, akkor is tartani kellett ott magukat addig, amig a menekülő trének a szorosokon átvonulnak.

A II. oláh hadseregnek ugyanis Nagyszebentől üldöztetve s gyorsan keleti irányban szoríttatva, szinte derékszögben kellett a Törcsvári-, Tömösi- és Bodzai-szorosok felé lekanyarodniok. Időt kellett tehát nyerniök, hogy nagy hadoszlopaikat a magas hágókon átvihessék.

Segédcsapatok is érkeztek a határszélre Dobrudzsából, hogy a Bukarest irányában való áttörést megakadályozzák. Gyorsított menetben hozták ide a 21-ik hadosztályt, a Tömösi- s a 22-iket a Törcsvári-szoroshoz. Ide rendelték Háromszékről is a kéznél levő hadosztályt, ugy hogy a gyors segély erősen éreztette hatását Brassó mellett, főként Szentpéter felől, honnan (amig Brassó körül a magaslati, majd a városban az utcai harc folyt) heves ágyutüz támogatása mellett ismételt

ellentámadást intéztek a vasutvonal irányában, az ott előnyomuló porosz hadosztály ellen.

Emiatt kellett a németeknek Brassó külvárosa széléről is kivonulniok. A város elfoglalása az eredetileg megállapított terv szerint különben is az 51-ik honvéd hadosztály feladata volt.

A harctéri helyzet október 7-én este igy állott:

Törcsvár előtt állott a 76. német hadosztály s vele szemben Törcsvár előtt a 4. és 22. oláh hadosztály. Rozsnyó és Vidombák környékén, Brassótól nyugatra, a várost környező hegyek alján, az 51-ik honvéd hadosztály. Mellettök kelet felé harcolt a 187. porosz hadosztály. Földvárnál állott tartalékban a német 89. gy. hadosztály (von Morgen tábornok) s az Olton túl Hidvégtől Erősd felé az o. m. közös 71. gy. hadosztály (Goldbach tábornok): benne a 82-es székely ezreddel.

A mieinkkel szemben állott Brassónál, Derestyénél s Hétfaluban a 3. oláh hadosztály. Háta megett a Tömösi-szorosban a 21. oláh hadosztály (Ósáncnál s a Bodza-szorosban menekültek az oláh trének), Sepsiszentgyörgytől előnyomult segítségül a 6-ik oláh divizió.

A szövetséges magyar-német hadsereg öt hadosztályával szemben tehát ugyanannyi oláh hadosztály állott, valószinüleg magasabb létszámmal.

A haditerv az volt, hogy a 76. n. h. o. feltartóztatja a Törcsváriszorostól előtörő oláhokat. Az 51-ik honvéd hadosztály előrenyomul és az északi magaslatokon át elfoglalja Brassót. A 187. porosz hadosztály előrenyomul Botfalu és a város északi határán keresztül Hétfalu és Ósánc felé. A 89-es német és 71-es o. m. közös hadosztály tartalékban marad és a város elfoglalása után kelet felé kanyarodik a Bodzai- és Ojtozi-szoros felé.

A porosz hadosztály október 7-iki támadásának nem sikerülvén a várost elfoglalni, vissza kellett térni az eredeti tervhez s a város rendszeres ostroma október 8-án hajnalban kezdődött s délután fejeztetett be teljes sikerrel és fényes diadallal.

*

A város elfoglalása igy történt:

Az 51-ik honvéd hadosztály október 7-én érkezett Brassó alá és pedig egyes részei Zernestre, Rozsnyóra és Vidombákra. A hadosztály parancsnoksága Feketehalmon volt. (Tanárki Béla tábornok és Takátsy György őrnagy vezérkari főnök alatt.)

A város elfoglalása a Vidombákon táborozó 200. honvéddandárnak jutott feladatul. (Parancsnoka Nagyjókai Farkas Vince ezredes volt.) Ennek október 8-án még hajnalban, a sötétség leple alatt, kel-

lett rohamtávolságig megközelítenie az ellenséget. A jobbszárnynak (Király András honvédhuszár főhadnagy zászlóalja) birtokába kellett vennie a Brassót délfelé övező *Hohewarte* (most már *Honvédtető)* magaslatot. A balszárnynak (Hauszmaninger K. alezredes parancsnoksága alatt) a Vidombáktól Brassóba vezető műut mellett kellett előnyomulni s elfoglalni a brassó-bertalani állomás melletti (600 m.) *Forráshegy* (Gespreng) magaslatot. A tüzérségnek (Teimer Oszkár honvédtüzér őrnagy vezetése alatt) addig kellett lőnnie az ellenséges állásokat, mig meg nem rendül.

A megállapított haditerv és kiadott parancs alapján a honvédek október 8-án, vasárnap reggel 6 órakor az ellenségre bukkantak s ez gyalogsági és gépfegyver tüzzel fogadta őket. Dacára ennek egyik zászlóalj (a Petrán Sándor századosé) hét óráig elfoglalta a bertalani vasuti állomást és az attól délre fekvő Forráshegyet. A heves küzdelem, gépfegyer-, puska-, kézigránát- és szuronyharc az oláhoknak igen sulyos veszteséget okozott. Kétszázötven oláh hulla fedte a kézitusa szinhelyét.

Ekkor történt a bertalani vasuti töltés mellett fekvő oláh rajvonal legéppuskázása. A Petrán-zászlóaljban levő 24-es székelyek géppuskás osztagai (*Cseh* hadnagy és *Bedő* Géza zászlós parancsnoksága alatt) észrevevén, hogy a brassó-bertalani állomáson belül a vasuti töltésnél rajvonalban feküsznek az oláhok, észrevétlenül előrecsusztak és a vasuti fütőház ablakában állították fel a két gépfegyvert. Négy töltényhevedert (4-szer 250 = 1000 patront) kilővén rájuk, végig permetezték őket golyózáporral. A vezető tisztek és legénység székely fiuk voltak. Volt köztük egy szász legény is: a szomszédfalusi, höltövényi, *Depner* nevü honvéd, irányzó tüzmester, ki a fényes siker után azt mondta, hogy most már nem bánja ha meghal is, mert látta Brassót s boszut állt a betörőkön. És tényleg a további ostrom folyamán, a Fellegvár oldalán, géppuskája mellett sziven találta egy ellenséges golyó.

Az életben maradt oláh csapatok a bertalani állomás felől Ó-Brassóba menekültek s ott rejtekhelyeikről védekezve szivós utcai harcba bocsátkoztak az üldöző (305. gy. ezredbeli) honvédekkel. A véres utcai harc délelőtt tizenegy órakor a mi győzelmünkkel végződött.

Mig ezek a város északi részében történtek: azalatt egy zászlóalj (a *Koos* Kálmán századosé) a bertalani vasuttól délnyugatra fekvő magaslatokon nyomult elő. A jobbszárnyon küzdő zászlóalj pedig (a *Király* A. honvédhuszár főhadnagyé) állandó és szivós harcok között tizenegy órakor elérte a *Hohewarte* (azóta *Honvédtető)* magaslatot. (Brassó felett északnyugatra.) Ettől keletre a szomszédos (712 m.) magaslat, a *Rovarhegy* (Raupenberg) szuronyrohammal foglaltatott el

($1^1/_2$ órakor). E tájon mintegy ezer elesett, megsebesült és elmenekült oláh katona elszórt szerelvényeit szedték össze később. Az erdős terület hangos volt a sulyos sebeikben vergődő oláh katonák jajgatásától.

Itt láttam másnap én is az erdőben, kertekben, utakon szerteszét heverő oláh holttesteken kivül, azt a feledhetetlen csataképet, aminőt még nem produkált ez a világháboru, hogy egy szakdék-völgyben halomszámra, százával feküdtek az elmenekült oláhok szerelvényei: köpenyegek, kabátok, sátorponyvák, táskák, puskák, golyók, katonakönyvek, sajkák, kétszersült konzervek stb. Iszonyu pánik, kétségbeesés nyomai!

Ezalatt a városban harcoló honvédek a Brassó keleti oldalán emelkedő Fellegvárra is felküzdötték magukat, ahonnan a keleti, Bologna nevü városrészt is lőhették s az oláhokat onnan is kiüzték.[1])

Mig ezek a városban történtek: az ellenség a Háromszék felől segítségre siető csapatokkal ellentámadást intézett Brassó megmentésére. Ezt a szembenálló porosz hadosztálynak kellett feltartóztatnia. A szomszéd falu, Szentpéter-hegy fokáról 22 ágyuval erősen lőtték a mi tüzérségünket. A mi honvédeink Brassó-Bertalan mellől, a németek Botfalutól válaszoltak. A szomszéd Földvár magaslatáról nagy érdeklődéssel néztük az ott vezénylő német tábornok kisérletével a remek tüzijátékot s vártuk az eredményt. Délután 4 óra tájon elhallgattak az oláh ágyuk. Egy-két «teli találat» meggyőzte őket az erőfeszítés sikertelenségéről és ágyuk, elesett bajtársak és elhullott lovak visszahagyásával menekültek. Másnap 22 Krupp-ágyut szállítottunk be az oláhok elhagyott állásáról, Szentpéterről. A falu piacán egymás mellé sorba állítottuk és lefényképeztük őket a zsákmány felett örvendő porosz tüzérekkel.

Brassó visszafoglalása után a mindenfelől szorongatott oláhok Derestye irányában a Tömösi-szoros felé menekültek. A vasuti állomáson álló vonatok közül is keveset indíthattak el, a Fellegvárról rájuk zudított géppuskatüzben, ami óriási pánikot idézett elő. Százakra menő (800) vasuti kocsi maradt ott, élő állatokkal, élelmiszerekkel, ruházattal, rablott ingóságokkal megrakva. Ezeket az oláhokat üldöző porosz hadosztály foglalta le, mely onnan a honvédek által már megtisztított városba zeneszóval vonult be a Kapu-utca felől.

Délután öt órára megszünt a harci zaj és a városba a Hosszu-utca felől bevonultak a honvédcsapatok, egyidőben a vasut felől jövő németekkel. Farkas Vince dandárparancsnok ezredes vezette őket. Eleinte óvatosan nyiltak ki a zárt kapuajtók és házablakok; csak midőn a győztes honvédek magyar nótája felhangzott, özönlött a nép az

[1]) A 200. dandár hiv. napló-jegyzetei alapján „Brassó bevételéről".

utcára, hogy virágot dobáljon és kezet szorítson a véres harcot vivott honvédekkel.

A bevonult zászlóaljak (délután 6 óra tájon)) a városház téren át a *Korona* szálló elé vonultak, ahol *Fabritius* helyettes polgármester üdvözölte a dandárparancsnokot és honvédeit. Mire ezek és az egybegyült közönség benső érzéstől sugalva hálaadásul a győzelmes népért a magyar Himnuszt énekelték el lelkesen és boldogan.

A német császár előtt tartott felolvasásban összegezésül ezt olvassuk:

«A német hadosztályé a dicsőség, hogy már 7-én elsőnek nyomult be a város északi részébe és hogy a városon kivül kemény csapást mértek a román csapatokra; a honvéd hadosztály pedig a Rozsnyó és Brassó közötti területről, az ellenség fővisszavonulási utja felől történt előnyomulása és a 200-ik dandárnak a városban és attól északra huzódó hegyvonal felé végrehajtott energikus támadása által az ellenség gyors legyőzése körül szerzett különös érdemeket. Midőn a román csapatok ezen a helyen hátat fordítottak Magyarországnak és a román lobogó a városházán lehanyatlott, a dákorománok nagyzási hóbortja — rövid álom után — örökre összeomlott.»[1])

Az oláh hadijelentés október 9-ről csak annyit mond, hogy Brassó vidékéről kénytelenek voltunk visszavonulni a Kárpátok szorosainak északi kijárataihoz.[2])

*

Ezek a szorosok és *kijáratok* a békekötés után most már teljesen a mieink lettek (nem fizetünk többé bért a predeáli állomásért) s reméljük, hogy a nagyszebeni, brassai stb. véres lecke után Nagy-Románia ábrándos «hősei» nem fognak egyhamar *fejjel a falnak* — a Kárpátok ércfalának neki menni!

[1]) Megjelent a „Front" ujság 1917. okt. 28. számában.
[2]) A bukaresti lapokban 1916. október 10-én.

Följegyzések.

Odor Emilia. *(Egy nagy magyar nőnevelő.)* Sok ezer művelt magyar nő lelkében zendült meg a hálás megemlékezés hurja a napilapok hiradása olvastára, hogy *Odor* Emilia, az Andrássy-uti állami felső leányiskola és leánygimnáziumnak negyven éven át volt tanára nyugalomba vonult.

Anyák és nagyanyák szeme előtt megjelent tisztes, jóságos alakja és vele együtt az eltünt, elvirágzott ifjuság föléledő emlékei, munkás órák, amelyek szigoruságát egy okos, derült női lélek humora enyhíti. a szünet rohamosan futó percei, amelyek pajkosságát, rakoncátlanságát, túlfütött temperamentumát egy komoly, bölcs, anyailag gondoskodó nevelő intelme korlátozza.

Odor Emilia a magyar nőnevelésnek egyik legértékesebb harcosa. Neve gyakorlati pedagógiánk történetében Karacs Teréz, Zirzen Janka, Sebestyénné Stetina Ilona neve mellett fog ragyogni. Amit negyven évi munkájával összehordott, alkotott: azt sok ezer tanítványa őrzi kincs gyanánt elméjében és szivében. Amit ő maga tanult és tudott, az a legműveltebb nők sorába emeli, olyan magaslatra, ahová csak igen kevesen követhetik. De tanításánál értékesebb volt nevelése, tudásánál érdekesebb egyénisége. A régi magyar nagyasszonyok lelke támadt föl benne uj, gazdag, hatós, példaadó életre.

Matematikára tanította a leányifjuságot, tehát arra a tárgyra. amely a balga és felületes közhiedelem szerint valamennyi közül a «legszárazabb». Emilia órái alatt növendékei nem ismerték az unalmat. Matematika az ő részére nem a négy számművelet variálása és kifejlesztése volt, hanem a gondolat exakt pontossága, a gondolkodás tiszta logikája, az ész természetes haladása a világosság utján. Mialatt növendékeit számolni tanította, megoktatta őket a gondolkodás művészetére. Akik tőle tanultak matematikát, azok kész logikusok lettek.

Amellett nem volt rideg és exkluziv szakember, aki csak a maga tudományát ismeri el tudománynak és megvetéssel néz el minden más disciplina fölött. Már képesítése is egyformán szólt matematikára és természettudományokra, nyelvekre és történelemre. Enciklopédikus műveltsége volt, és hosszu pályáján mindvégig megőrizte érdeklődése frisseségét valamennyi tudományág iránt. Ma is szeret olvasni és okulni, egy jó könyv, egy jó előadás — ez volt az ő nyugalma az iskolai intenziv és lelkes dologtevés után.

Azonban egy kissé mindig gyanakodtam rá, hogy ez a sokfelé való sokféle érdeklődés nem a tárgynak szól, nem önmagáért van, hanem más cél szolgálatában áll. Azt hiszem, el is találtam az igazat. Neki azért kellett mindent tudnia, hogy egyetlen tanítványát egyetlen kérdésben se bocsássa el magától üres kézzel; hogy ne akadjon egy is, aki akár esztétikai, akár lélektani, akár irodalmi kérdésben hiába fordult hozzá segítségért. Mert ez volt Odor Emilia legfő törekvése: mindenkin segíteni. Ez volt igazi boldogsága: egészen átengedni magát testestül-lelkestül az ifjuságnak, a hivatásnak, annak a gyönyörü hivatásnak, amelynél nincs háládatlanabb, mostohább, ridegebb, ha anyagi nyomoruságaira, a vele összekötött szegénységi fogadalomra gondolunk; amelynél nincs ragyogóbb, dicsőségesebb, boldogítóbb, ha tanítványaink hálás szemébe, megértő arcára tekintünk.

Odor Emilia egészen a hivatásáé volt. Ő, akit a természet maga jelölt ki a legfenköltebb hitvesnek, a legideálisabb anyának, nem lett hitves és nem lett anya. Eljegyezte magát örökre a tanítói és nevelői pályával, s azért nem választott földi jegyest, mint ahogy nem választhat férfit az, aki Krisztus jegyese. És nem lett anya, hogy anyjává lehessen sok ezer gyermeknek, akik rajongva csüngtek és csüngnek rajta, akik el nem muló, el sem is hervadó javakat köszönnek neki, akiket ő is tulajdon gyermekeiként szeretett.

Voltak bizonyára olyan tanítványai, akik későbben, amikor keze alól kikerültek és az élet forgatagába jutottak, nem tartották eléggé modernnek. Igazuk is van. Odor Emilia nem modern abban az értelemben, amely nekünk magunknak is oly kevéssé kedves. Nagy sulyt vetett a vallásosságra, az erkölcsi érzés tisztaságára, szerette a modorban a finomságot, a gyengéd nőiességet; ragaszkodott a formákhoz, amelyekben belső tartalmat érzett. Kerülte a fórum zaját, a hangos szereplést, a tülekedést. Ebben konzervativ volt, büszke, tartózkodó, magára tartó. De senki nálánál jobban nem tisztelte és tiszteli a nő jogát, nem mutathatott meggyőzőbb példát a női munkának a férfiéval való egyértéküségére, nem igazolhatta teljesebben a nők jogegyenlőségre törekvésének igazát. És erre nevelte tanítványait is. Ha ma ezrével vannak művelt magyar nők, akik megállanak az élet soha nem sejtett

viharzásában, magukra hagyva, férj nélkül és a férjet künn is, otthon is pótolva, gerincesen, amellett mások baján, nyomoruságán is segíteni készen: abban nagy százalék része van a budapesti Andrássy-uti felsőbb leányiskolának és ez iskola nagy nőnevelőjének, Odor Emiliának.

A nagy nőnevelő elhagyta intézetét. Még egészen frissen, testi és szellemi ereje teljességében. Az iskola csöndes termeiből a nyugalomnak még nagyobb csöndjébe huzódott vissza. De ezrek áldása, szeretete, néma hálája kiséri haza. Mikor ő elbocsátott hat-nyolc esztendő után egy nemzedéket, amely az ő keze alatt serdült gyermekleányból hajadonná, mindig a boldog és büszke anya mosolygó könnyével vált meg a kedves csapattól. Most, negyven évi munka után sok ezren visszaadták neki a könnyeket, az áldást, a jó kivánságokat.

S. K.

Az entente keleti gazdasági politikája. Ha majd elül a harcizaj s a hadakozó felek visszarejtik hüvelyébe a kardot: kezdetét veszi az uj háboru, amely lesz annyira elkeseredett, mint a most duló öldöklő harc. Ez lesz majd az entente által annyira emlegetett gazdasági háboru, amelyben megint csak nagy és főfontosságu szerep jut a vasuti mozdonyoknak.

A keleti országok termelte nyers anyagokat ugyanis a nyugati országok dolgozzák fel és szállítják vissza kész iparcikkek alakjában fölöslegüket a keleti országokba. Nos, arról lesz szó a háboru után, hogy a Kelet és Nyugat közt majdan meginduló csereforgalom lebonyolítása körül fejlődő versengésben ki legyen a győztes; ki birja jobban; kinek lesznek megfelelőbb és közvetlenebb szállítási eszközei?

Németország, mint ismeretes s amiről már több izben volt szó, Hamburgtól a Perzsa-öbölig óhajt eljutni Bécs, Budapest, Konstantinápoly és Bagdad érintésével, mig a franciák és az angolok s bizonyos vonatkozásban az olaszok, a bordeaux—lyon—milanó—odesszai közvetlen vasuti összeköttetés megteremtéséről álmodoznak — már most.

Az entente-kormányok 1916 junius havában közös megállapodás után kimondották, hogy együttműködésüket tovább folytatják a háboru után is és hogy a német törekvésekkel szemben a katonai szolidaritás után gazdasági szolidaritást vállalnak egymásért. A nevezetes párisi gazdasági konferencián kimondották, hogy: «. . . olyan intézkedéseket tesznek, amelyek egyrészt közvetlen és gyors szárazföldi és tengeri szállítási szolgálat és olcsó feltételek, másrészt a postai, távirdai és egyéb közlekedési eszközök fejlesztése révén alkalmasak lesznek a Kelet felé irányuló forgalmuk lebonyolítására . . .»

A háboru után tehát az öldöklő fegyverek helyett a szállítási eszközökkel fognak viaskodni velünk. Legalább most erősen fogadoznak!

Nem lesz talán érdektelen megismerni erre vonatkozó szándékaikat és haditerveiket.

Például gazdasági politika végrehajtó szerve a vasut. Jól tudták ezt a franciák, akik a háboru előtt vasutjaikkal s bankfiókjaikkal behálózták és érdekszférájukba belevonták a Balkánt és csak jóval később lépett ott akcióba az osztrák, de főként a német gazdasági politika, amely azután megtörte és kiszorította a franciáknak a Balkán és a Kelet felé irányuló akcióját. Németország ugyanis roppant ügyes vasutpolitikájával és olcsó szállítási dijtételei révén leküzdötte a szomszédos országok részéről a vámszedés által támasztott akadályokat, s azok a szállítási kedvezmények, amelyek látszólagosan nagy áldozatába kerültek, busás hasznot hajtottak azzal, hogy az ő nyugati kikötőibe terelték azt a kereskedelmi forgalmat, amely annak előtte a Földközi-tenger felé irányult.

Érdekes, hogy épen csak a 45-ik délkör irányában fekvő területeket nem tudta Németország a maga érdekszálaival behálózni. Ezt a körülményt akarja majd a maga javára kamatoztatni az entente, amely máris előre dörzsöli a markát, s reméli, hogy Románia és Oroszország gabonája, fája, petroleumja és ásványai olcsóbban jutnak el Olaszországba, Franciaországba és Angliába, mint Amerika szállítmányai. A szakértőik és mérnökeik máris készítik a terveket és odanyilatkoztak, hogy a közvetlen összeköttetés megteremtése különös nehézségekbe nem ütközik. Néhány, már meglevő vonalrész, amilyen például a lyon—trieszti és az orsova—odesszai vasuti vonal mindössze csak javításra és bővítésre szorul; a gőzerejü gépeknek villamoserőre berendezett gépekkel leendő helyettesítése esetén pedig a probléma megoldása még egyszerübb lesz.

A franciákat főként a bordeaux-lyoni vonalszakasz érdekli, amelyre vonatkozóan tanulmányok vannak folyamatban, s Lyon városa a maga részéről a legnagyobb áldozatot és hozzájárulását máris felajánlotta, Bordeaux-t pedig az a szerepe, amelyet ez idő szerint az amerikai csapatszállítások tekintetében és mint a Nyugat-Afrika és Dél-Amerika felé irányuló forgalmi vonal gócpontja betölt, egyenesen Antwerpen fontos hivatására jelöli ki. Jellemző, hogy Bordeaux fontos hivatására az amerikaiak hivták föl a francia kormány figyelmét s egyuttal abbeli csodálkozásuknak adtak kifejezést, hogy Bordeaux-t a tengerentúli forgalom lebonyolításában az eddiginél nagyobb és jelentősebb szerepre nem jelölték ki.

A franciák azzal védekeznek és azzal védik mulasztásukat, hogy egyrészt a meglevő régi vasuti hálózatuk kizáróan Páris dicsfényének

állott szolgálatában, másrészt az átalakítási munkálatok rengeteg költségbe kerültek volna, azonfelül, hogy hellyel-közzel ezek a munkálatok szinte leküzdhetetlen akadályokba ütköztek volna. Annyi azonban bizonyos, hogy Páris többé már nem fogja felfalni egész Franciaországot! Az előkészületek folyamatban vannak, hogy a régiek mulasztását az uj Franciaország jóvátegye: Lyont olyan gyors és közvetlen kapcsolatba hozni az Atlanti-tengerrel, mint amilyent ez idő szerint Páris élvez. Ugyancsak ezt a célt szolgálja és a fönnebb leirt utirány kiépítésével függ össze a Faucille-hegy átfurása, amelyet a francia keleti vasutak és a genfiek már korábban szorgalmaztak. A szent-gothardi alagut megnyitásával az a hatalmas kereskedelmi forgalom, amely annakelőtte Marseille, a francia vasutak és a csatorna mentén fekvő francia kikötők felé irányult, egy csapásra átterelődött Svájcon át a német vasutakra. A faucillei alagut révén a legrövidebb és a legközvetlenebb összeköttetés jönne létre a Földközi- és az Északi-tenger közt.

Olaszország a maga részéről a róma-konstantinápolyi összeköttetés megteremtésén fáradozik. Nápolyban megalakult a «Transbalcanica Italiana» részvénytársaság, amely a szükséges munkálatok megkezdésére megtett minden előkészületet. A vasuti vonal iránya: Otranto, Valona, Monastir, Szaloniki, Seres, Drama, Xanthi és Dimotia érintésével Konstantinápoly; uj vonal épülne Valona és Monastir közt. Otranto és Valona közt az átkelést óriás, modern komp közvetítené, amely a száz kilométer széles Otrantoi-szorost néhány óra alatt áthidalná. Az olaszok e vasut révén remélik befolyásukat biztosíthatni Albániában és a Balkán-félszigeten.

Cs. K.

A délfranciaországi városok lakosságának növekedése. A háboru alatt a legtöbb francia gyári és bányaváros lakossága feltünően megnövekedett, aminek okát a gyári üzemek föllendülésében, idegen munkások és gyarmati lakosok beözönlésében, de főként a németek által megszállott területek lakosságának beözönlésében kell keresni.

A legujabb adatok szerint *Marseille* lakosainak száma, ami 1911-ben 600.000 volt, ez idő szerint 947.000, bele nem számítva az időleges tartózkodásu egyének számát, amellyel együtt megközelíti az egy milliót.

Lyon, amely a mozgósításkor 530.000 lakost számlált, most 740.000-rel dicsekszik, bele nem számítva a közvetlen közelben fekvő elővárosok lakosságát, amely 65.000-ről 99.132-re szaporodott.

Bordeaux lakossága a régi 261.678-cal szemben ez idő szerint 325.000, a szomszédos helységeké pedig 88.520 helyett 120.855.

Nantes lakosainak száma a háboru alatt huszezerrel szaporodott, vagyis 190.535, bele nem értve a katonaságot. Egyedül a menekültek száma közel tizezer.

Toulouse lakossága hatvanezerrel szaporodott s igy meghaladja a 210.000-et, bele nem tudva a menekülteket, kiknek száma tizezer.

Nizza, nem számítva a külföldieket, a régi 142.900 lakossal szemben ez idő szerint 180.000 lelket számlál.

Le Havre lakosainak száma 136.000-ről 159.000-re emelkedett, bele nem számítva a helyőrséget, a 30.000 külföldit és a menekülteket, kiknek száma 80.000.

Brest ez idő szerint 105.000 lakost számlál, az arzenáli munkások száma pedig négyezerről tizezerre növekedett.

Montepellier lakosainak száma 72.581-ről 81.910-re emelkedett; *Eennes* 79.372 helyett 96.000; *Dijon* 76.847 helyett 89.000; *Orléans* 72.096 helyett 110.000; *Cherbourg* 36.000 helyett 41.000 lelket számlál.

Torbes arzenáli munkásainak száma 16.000, amivel lakosainak száma 42.000-re emelkedett.

Feltünően megnövekedett azoknak a városoknak a lakossága, amelyek Páris közelében feküsznek, ami a párisi menekültek beözönlésének tudható be; *Le Mans* a régi 69.000 helyett 98.000; *Tours* 67.600 helyett ujabban 100.000 lelket számlál.

Diáknyomor és diákszervezkedés. Az egyetemi diákságnak egy nagy csoportja szervezkedik most a diáknyomor megszüntetésére. Kell, hogy a társadalomnak tiszta képe legyen arról, mi az a diáknyomor és hogy az uj szervezkedés milyen alakban és milyen elvek jegyében történik, mert igy megfelelő magatartással követheti, megfelelő érdeklődéssel ellenőrizheti annak kialakulását, illetőleg célirányos működését.

A diáknyomor fogalma sajátságos, tragikus komplexumot tartalmaz. Jelenti mindazon erőknek összetételét, melyek a sokezer gyerekembert, — akinek leendő életpályája a legmagasabb eszmekörökben való kiművelődést, zavartalan elmélyedést követeli, — megfosztják tanulmányainak ezen alapfeltételeitől. Gyakorlatilag általában ezekből a faktorokból ered a nyomor: a vidékről, rendszerint családja köréből, vagy egyéb biztos életkörülmények közül a fővárosba szakad a diák. Hazulról vagy csupán névlegesnek mondható segélyt kap, vagy semmilyet. Igy arra kényszerül, hogy azalatt, mig tudományos és emberi haladása követeli a maga számára minden energiáját, annak egy ré-

szét önfentartása igájába fogja. Azonban a diák önfentartási lehetőségei a mai világban csak névleg nyujtanak erre alkalmat, oly kevéssé jövedelmezőek. Ez annyira áll, hogy az energiáját megkétszerező, a tanulás és kenyérkereset kettős céljának élő diák sem birja magát mentesíteni a legelemibb anyagi gondok sulya alól, a minden-következő-napi kenyér bizonytalanságának őrlő aggodalmától. A fele időre szorított tanulmány igy válik robottá, igy meddő teherré a kenyérkereset, igy megy tönkre testileg-lelkileg a fiatalságnak az az ambiciózus csoportja, amely a mindenkori társadalom szellemi próbakövének, szellemi vezetőjének szerepére hivatott.

Ilyen nyomorban vergődők testi-lelki megbetegedéseiről nincs pontos statisztika (nehezen is volna készíthető). Több mint valószinü, hogy az egyetemi fakultások szerint más és más képet nyujtana. A bölcsészeti és jogi karon általában heti 18—20 előadás meghallgatását követeli a tanulmány és a vizsgákra való rendes előkészülés. Igy a hallgatónak, egészsége és tanulmánya veszélyeztetése nélkül, jut arra ideje, hogy napi egy-két óra leckeadással pénzt keressen. Azonban az egy-két lecke dija távolról sem közelíti meg azt az összeget, amelyből a hallgató akár nagyrészt, akár egészben eltarthatná magát. Igy nagyobbszámu lecke adására kényszerül, mint amennyit tanulmányai nyugodt elintézése és egészsége megengednek. De adhat akármennyi órát: ezeknek dijából *tanulmányai és egészsége árán sem képes magát fentartani.* Az egyetemi diákot kétségbeesett helyzete arra kényszeríti, hogy a lehető legalacsonyabb óradij-minimumon alul is adjon leckéket. Ha igy minden ereje megfeszítésével keres havi 100—200 koronát, ha emellett a diákmensán ingyen étkezhetik is — bár a keresetre szoruló diákoknak csak egy hányada jut e könnyebbséghez — legelemibb életszükségleteinek kielégítésére ezen kivül legalább havi 300 koronára van szükség. (Szoba, reggeli, tankönyvek, egy uj öltönynek, illetőleg egy pár uj cipőnek egy hónapra eső részletei, fehérneműjavítás, mosatás stb.)

Igy hiába marad kielégítetlenül a hivatott diák tudásvágya, hiába válik robottá, túlórázássá, kényszermunkává a szigorlatokra való készülés, hiábavaló, hogy ezalatt kényszerkereset jármában görnyed: legelemibb szükségleteit még sem birja megkeresni. A szellemi kielégítetlenségnek, fáradtságnak, agyonhajszoltságnak roppant nyomását betetézi a tehetetlen nyomorultságnak, a «mi lesz holnap»-nak rémületbeejtő aggodalma.

Ha ez a sorsa a jogi és bölcsészeti karok önfentartásra szoruló diákjának, ez a medikusé és a műegyetemi hallgatóé is, de még fokozottabb mértékben, mert az ő pályáik sokkal több egyetemi előadás látogatását követelik meg. (Az orvostannak pl. minden egyes szaka

gyakorlati tapasztalatokat, megfigyelést és munkát követel, sebészet, szemészet, kórbonctan stb.)

Ez állapot következményei világosak: egyik végletük a diákok halálozási statisztikájának emelkedése, a középső láncszem a betegségek megnövekedett hányada, végül — ez az okozat hat legközvetlenebbül a társadalomra — a diplomát elnyert diák tanulmányainak alacsony eredménye, testi-lelki képességének és munkakedvének megfogyatkozott volta: csőd a pályáján szükséges tulajdonságok terén, ugy mennyiség, mint minőség tekintetében.

«Dehogy is», veti erre ellen egynéhány «arrivé», a «self-mademan»-nek egy öntudatos csoportja. «Hiszen mink is nyomorogtunk, küzdöttünk diákkorunkban és ime lett belőlünk «nagy ember», országos hirü tudós, vagyonokat kereső orvostanár, saját sarokházainknak építésze, mérnöke.»

Az illető urak igazat beszélnek: ők, néhányan, az ő idejükben, akár rendkivüli szellemi képességekkel, akár könyökbeli energiával, keresztülvergődhettek, illetőleg keresztültörhettek, bizakodva, tág tüdővel, a kivételeket megillető elismerés, az erőszakosokhoz szegődő szerencse utjára.

Azonban az egyetemen nemcsak ilyen ritka kivételek nyomorognak, akik számára dresszura az anyagi küzdelem. Nyomorog az a sokezer diák is, akinek el nem pusztuló hányadából lesznek középiskolai tanáraink, körorvosaink, köztisztviselőink, ésatöbbi. Az ő egyetemi éveiknek kietlen nyomorából ered nagyrészt az átlagos középiskolai tanár fásultsága, közönye ugy a tanítási problémák, mint a növendékek iránt, számos iskolánk alacsony szinvonala, internátusaikban való gyermeknevelésünk csődje. De nem csekély mértékben ennek következménye még a magyar nép közismert és végzetes idegenkedése az orvosi segítségtől, körorvosaink egy részének nem kevésbbé ismert és nem kevésbbé végzetes pénzéhsége és kényelemszeretete is.

Igy a diáknyomor megszüntetésének kérdése elsősorban az állam és társadalom közös, égető problémája. Ezért kell a legszélesebb rétegekben is jól ismerni a diákok ügyét, illetőleg annak jelen forrongását.

A jelenlegi diákmozgalom két radikális reform elvét tüzte zászlajára. Azt, hogy a szervezkedés minden párt, felekezeti, nemzetiségi kérdést mellőzve, tisztán a diák szellemi és gazdasági emelésének szolgálatában álljon, és azt is, hogy az eddig jórészt apróbb diákcsoportok érdekeit szolgáló egyesületekkel ellentétben egy nagy szervezkedés centralizálja a diákokat. E központosítás volna a természetes eszköze a segélyezések és egyéb intézkedések egyöntetüségének és méltányosságának, mely csak széles és hézagtalan alap könnyü áttekinthetősége által történhetik. Ezen eszméken valószinüleg nem akad fenn a civili-

zált társadalom. Azonban nem egy intelligens tagjának fog szemébe ötleni, hogy egy nagy szervezkedés nehéz adminisztrativ teendőivel, csak még egy teherrel több szakad az amugy is túlterhelt diák vállaira. És ha — mint az a fentiekből kitünik — *a diák oly mértékben nyomorog, amilyen arányban önfentartó ember szerepét kénytelen vállalni és viszont oly mértékben hasznos a társadalomra nézve, amilyen arányban megőrizheti a tanulmányainak élő, pályájára előkészülő gyerek jellegét,* a diákság nagyszabásu, adminisztrativ tevékenységét a társadalom nem láthatja tisztára rózsás szinben. Inkább szomorunak tünhetik az, hogy a kész, kenyérkereső embernek kijutó, szakszervezetszerü működésre kényszerüljön a kiválóan, az otthonival rokon, meleg gondoskodást igénylő sokezer diák. Igy, ha egészséges és jogos is és a társadalomra nézve előnyös is, hogy a diákok megmozdultak és szervezkednek, épen a társadalomnak szempontja nem engedi meg, hogy önálló, magukat egyedül igazgató szervezetté alakuljanak ki. Kell, hogy a társadalom — beleértve fogalmába az állami részét is — ne csupán anyagiakkal járuljon a leendő diákotthonok, könyvtárak, mensák létesítéséhez, hanem mentesítenie kell a diákokat az idejüket igénybevevő ezernyi hivatalos teendőtől. A diákok eszméi, céljai és izlése szerint, de adminisztrativ gondoskodás formájában is adja meg a társadalom a diáknak azt, ami a diáké.

Valószinü, hogy a társadalom diákügyi képviseletére még leginkább a főiskolai, egyetemi és műegyetemi tanároknak, hallgatóik iránt eddig is jóakarattal és részvéttel forduló csoportja hivatott. A gyakorlati intézmények létesítésére a tudósokon kivül azonban még gyakorlati emberek lelkes tevékenységének belevonása, szervezése is szükségesnek látszik.

De addig is, ameddig arra nem kerül a sor, hogy a diákszervezkedés adminisztracionális módjának, mikéntjének kérdéseiben véleményét nyilvánítsa, kell hogy a társadalom a hozzá méltó magatartással foglaljon állást a diákügyben: e legbelsőbb ügyében.

Marczali Poly.

Népjóléti Miniszterium. (*Batthyány* Tivadar gróf könyve.) A Károlyi-párt temperamentumos vezérférfia egy röpiratot bocsájtott közre, mely a népjóléti miniszterium keletkezésének és rövid pályafutásának történetét tárgyalja. Bölcsődal és gyászinduló egyszerre ez a kis füzet, melynek hangja is a belső lényeg ezen dualizmusának megfelelőleg disszonáns ellentétekbe csap át: a legragyogóbb optimizmusba, ott, ahol a megszervezendő miniszterium várható előnyeit festi és a

legsötétebb pesszimizmusba, midőn a kisérlet meghiusulását és annak okait — bár felette homályosan — érinti.

Ez az élesen kiszinezett diszharmónia adja alaphangulatát azon szemrehányásnak, mely az egész mű vezérmotivuma és mely a vázolt törekvések kudarcának ódiumát bizonyos politikai tényezőkre igyekszik hárítani. Bármily hatásos azonban a dolgok ilyetén beállítása, a felelősség kérdése ezzel nincs megoldva. Bárkinek elvitathatlan egyéni joga eszméit és javaslatait helyeseknek és célravezetőknek tartani, ezt talán mondani is felesleges; mihelyt azonban a tényleges viszonyok valakinek a kezébe adják azokat a hatalmi eszközöket, melyekkel eszméit megvalósíthatja, akkor az illetőnek kötelessége is ezeket az eszközöket a legteljesebb mértékben felhasználni, hogy célját elérje, különben elveszíti jogát az ügy szószólójaként fellépni, melynek előmozdítására nyerte épen a hatalmat. Panaszok egy miniszter szájából, vádak a bársonyszékből nem tartoznak a mindennapi rendes jelenségek közé; ez az olyan államférfiak sorsa szokott lenni, akik nem élvezték eléggé a felelősségteljes állás nevelő hatását, akikből hiányzik az opportunizmus lemondó ereje, az elérhető realitás megbecsülése. Politikai megyőződése kényszerítette őt, ugymond, arra, hogy legkedvesebb eszméinek megvalósításáról lemondjon. Hogy mi volt ez a politikai meggyőződés, azt Batthyány gróf nem érinti közelebbről, mi csak sejthetjük, hogy végtelenül fájdalmas, tragikus lelki konfliktusnak kellett lenni a politikai elvhűség és az ország javát célzó törekvések eme harcának. Hacsak Batthyány gróf nem amaz elég gyakori csalódás áldozata, mely a politikai frazeológia túlbecsülését tartja az elvhűség követelményének.

Egyébként a füzet gazdag tartalmával feltétlen számot tarthat érdeklődésünkre. Már maga a tárgy, vagy legalább a cim a legmagasabbra csigázzák fel várakozásunkat. Népjóléti miniszterium, ez alatt tulajdonképen mindent érthetünk és értünk is, ami csak egy kormány gondoskodásának a tárgyát képezheti, mert hisz a nép jóléte egyetlen végcélja az egész kormányzásnak. Eme nyilvánvaló embarras de richesse-ben szenved az iró is, nevezetesen a füzet gyakorlati részében, ahol a miniszterium hatásköréről van szó. Ugy látszik, hogy a népjóléti miniszterium teendőjének felsorolását könnyebb megkezdeni, mint abbahagyni. Hogy egy példát ragadjunk csak ki, a munkaügynél ideutalja a tulajdonképeni munkásosztály szolgálati viszonyain kivül a munkájából élő középosztály munkaügyét, sőt az állami és egyéb köztisztviselők összes szolgálati és fegyelmi stb. szabályait, ami pedig nyilván csak a törvényhozás hatáskörébe tartozhat. Ezt a rendszertani tévedést általánosítja egy másik résznél a szaktanácsokról, melyek révén a miniszteriumot általában a társadalmi jogalkotás

szerveként igyekszik bekapcsolni. Távol áll tőlünk a társadalmi jogalkotás kitünő eszméjével ellenkezni. Hisz az már évek óta programmja a Társadalmi Jogalkotás Országos Szövetségének, amely szövetség, akárcsak az angol Fabian Society, tagjai intellektuális sulyának erejével hovatovább számottevő tényező lesz és amelynek keretében kiváló férfiak módját ejtették annak, hogy politikai nézetekre való tekintet nélkül egyesüljenek egy nagy szociális cél előmozdítására. Bár Batthyány gróf nem hivatkozik rá kifejezetten, idevágó fejtegetései mégis világosan ezen irány legkiválóbb művelőjének, Dr. Szirtes Arturnak irásaira támaszkodnak és kétségkivül helyes alapelvből indulnak ki. A hiba csak ott van, hogy a jogalkotás általában nem képezheti egy miniszterium állandó feladatát, annál kevésbbé a társadalmi jogalkotás, melynek épen az volna az alaptulajdonsága, hogy a mai törvényhozásnál is szétágazóbb gyökerekkel hálózná be az ország egész területét és a társadalom minden rétegét. Egészen eltekintve a fogalmi és alkotmányjogi lehetetlenségtől, mely szerint csakis a törvényhozás bizhatja meg egyes kivételes individuális esetekben a kormányt törvényelőkészítéssel, a kivitelben ezen miniszteriumnak oly rengeteg hatáskörrel és szervezettel kellene birnia, amely versenyezne az összkormánnyal, sőt még a törvényhozással is. Elképzelhetjük most már az akadályokat, melyeket Batthyány gróf törekvései ellen az egyes miniszteriumok gördíthettek, mert hisz természetszerüleg védekeztek egy mindnyájuk fölé emelkedő miniszterium javára való megnyirbáltatásuk ellen. Gulliver mesél egy nagyon tudós népről, melynél egy minden irói munkásságot feleslegessé tevő gép van használatban. Ez a kiváló találmány a nyelv összes szavait össze-vissza dobálja és az igy előálló változatokat és kombinációkat addig gyüjtik és rakosgatják, mig valami értelemre bukkannak. Hozzáteszi azonban Gulliver, hogy ennyi munkával az ember mindjárt a régi módon is megirhatja az egészet. Bármint érvel is Batthyány gróf az összes népjóléti ügyek összpontosítása mellett, ugy tetszik, hogy ezzel hosszu körutat tesz az egész kérdés körül. Ennyi munkával el lehetne érni, hogy az egész kormány végezne helyes népjóléti tevékenységet, ami mégis csak alaposabb munka volna.

A munkaügyet egyébként a részletekben is téves beállításban látja. Kiindul ugyanis a termelésnek és a munkaügynek érdekellentétéből, mely szerinte a munkás helyzetének inferioritásához vezet. Ami magát az inferioritást illeti, arról is lehetne vitatkozni napjainkban, midőn a háborus viszonyok a munkakeresletet oly abnormis mértékben emelték s midőn osztatlan helyesléssel olvassuk, hogy munkásokat is itélnek el a helyzet uzsoraszerü kihasználásáért. Az sem valószinü, hogy a munkabérek a háboru után oly aránytalanul fognak

sülyedni, amint ezt Batthyány gróf kilátásba helyezi, hisz a füzet befejezésében ő maga is foglalkozik a háboru után várható nagy munkáshiánnyal. De hibás általában a termelésnek és a munkásság érdekeinek emez éles ellentétbe helyezése. Helytelennek tartja Batthyány gróf azt a politikát, mely a jószágtermelésre helyezi a sulyt és aztán egy merész saltus logicus-szal a termelés érdekeit a vállalkozó érdekeivel azonosítva követeli «az egyoldalu termelési érdekeknek egy másik kormányzati ággal való ellensulyozását». A tény azonban az, hogy egyoldalu termelési érdek voltaképen nincs is. Az akadálytalan eredményes és gazdaságos termelés előmozdítása az egész összességnek, tehát a munkásságnak is közös érdeke, mert hisz ez az emberi létfentartás alapja. Ha ezzel ellentétbe helyezzük a munkás érdekét, ugy tulajdonképen csak önmagunkat ámítjuk, mert az elért látszólagos elönyökért a munkás legtöbbször a megnehezedett létfentartással fog fizetni. A minimális munkabérek és a legtöbb hasonló engedmény épen a kapitalista társadalom, az angol és amerikai indusztrializmus szemfényvesztése, melynek terheit könnyen áthárítják a fogyasztóra és igy magukra a munkásokra is. Ezzel szemben inkább arra kellene törekedni, hogyan lehetne a legeredményesebb termelés mellett a munkást az üzemi haszon nagyobb hányadában részesíteni, hogyan lehetne őt a fizetett alkalmazott helyzetéből haszonrészes vállalkozótárssá emelni. Ezt azonban csak ugy érhetjük el, hogy a termelés és a munkásság érdekeit egy magasabb egységes szempontból tekintjük. Minden más álláspont ép oly csalóka, mint ama bizonyos nagy fényüzéssel berendezett jótékonysági intézetek, melyek a szemnek hizelegnek ugyan, de csak keveseknek nyujtanak segítséget és az összességre raknak sulyos terheket.

Közegészségügyi javaslata sem hagyható ellenvetés nélkül. A szociálhygiene első feladatául igen helyesen az orvosok helyzetének javítását tüzi ki, azonban ezt elég meglepően a betegbiztosítási rendszer legszélesebbkörü kiterjesztésével véli elérhetni. Pedig a betegbiztosítás mai rendszere nem hogy kiterjesztésre nem alkalmas, hanem mostani körében is alapos irányváltozásra szorul. A tőkegyüjtésre irányított mai rendszer nyomorult fillérekkel jutalmazza az orvost, megköti kezét a gyógyszerek tekintetében, valósággal elsorvasztja vidéki orvostársadalmunkat és a legsiralmasabb tömegkezelést eredményezi. Ezt a rendszert akarja Batthyány gróf a legszélesebb alapokra kiterjeszteni, kifejezetten fentartva, sőt még növelve a régi rendszer hibáit, mert hisz ettől saját szavai szerint tetemes tőkék felhalmozódását az intézet kezében várja. Alapvető tévedés! Mig a betegbiztosítást hasznot hajtó vállalkozásnak tekintik, mig be nem hozzák az orvos munkájának megbecsülését, a szabad orvosválasztás és gyógyszerrendelés jogát, addig szociálhygienéről szó sem lehet.

Bizonyára nem örvendetes jelenség Batthyány gróf törekvéseinek kudarca. De azért túlzás volna ehhez a kudarchoz olyan messzemenő következtetéseket füzni, mint ahogy azt ő teszi. Szociális problémákat nemcsak uj tárcák kreálásával lehet megoldani, mint ahogy viszont uj miniszteriumok felállítása még nem jelenti a célok elérését. Az olaszok, kiknek teátrális hajlama túlzásba fejlesztette a politikai frazeológia iránti fogékonyságukat, a háboru kitörésével külön miniszteriumot állítottak fel a «megváltott területek» számára, anélkül, hogy sikerült volna ezzel a hadiszerencsét három éven át a maguk javára fordítani. Nálunk is a négy uj miniszterium közül már három megszünt, anélkül, hogy pártküzdelmeken kivül egyéb látható eredményt produkáltak volna. De a Sherman-féle antitruszt törvények, Asquith közsegélyezési reformjai, vagy Lloyd George nemzeti biztosítási törvénye igazán nagyszabásu reformok voltak és külön szakminiszterium segítsége nélkül jöttek létre. Pitt, aki szintén nem ismerte a népjóléti miniszterium áldásait, a legnagyobb háboruk közepette alkalmat talált mélyreható szociálpolitikai reformok keresztülvitelére és hogy minden korokat megelőző grandiózus szegényellátási és foglalkoztatási törvényjavaslatától az emberiség örök kárára elállott, az szintén az elérhetővel meg nem elégedő ideológoknak, főként Bentham epés kritikájának tudható be. A Tisza-kormány is a legmesszebbmenő szociálpolitikai reformokat vette fel annak idején programmjába; fájdalom nem tudjuk, mennyiben támogatta azokat Batthyány Tivadar gróf.

Dr. Rácz Dezső Károly.

Hogyan akarták tönkretenni az oláhok Magyarországot? Egy Romániában élő magyar: *Magyar Balázs* álnév alatt könyv formájában foglalta össze a román irredentára vonatkozó történelmi anyagnak azt a részét, amely magyarázatául szolgálhat Erdély megrohanásának. A könyv adatai nagyobbrészt ismeretesek voltak már ezelőtt is, összegyüjtésük és megfelelő feldolgozásuk még sem mondható fölöslegesnek, sőt arra is alkalmas, hogy uj tanulságokat vonjunk le belőlük. A magyar közvélemény igen tekintélyes része ugyanis teljesen tájékozatlan az oláhországi események megitélésében. Ezért nem is tudtuk jól megválasztani és a kellő időben alkalmazni a szomszédságunkban készülő veszedelem elhárítására az önvédelem eszközeit. Ha hallottunk is olykor egyet s mást az oláhországi eseményekről, az a szövetségi viszony ezernyi érdekének hanglemezén szürődött át a határokon, sohasem láthattuk azonban, ami ott a valóságban végbement; tudomásunkra csak az jutott, ami alkalmas volt arra, hogy az oláh szövet-

séges iránt való bizalmat növelje. Ez annál csodálatosabb, mert Romániában, évtizedek óta épen olyan rendszeres aknamunka folyt Magyarország ellen, mint például Szerbiában és ez az aknamunka egyáltalán nem folyt titokban. Az oláhok, akik 1396-ban, a nikápolyi csatában hátba támadták a szövetséges magyar király: Zsigmond hadseregét, akik 1444-ben, a várnai csatavesztés után elfogták szövetségesüket: Hunyadi Jánost, akik Rigómezőn, a nyilt ütközet során hagyták cserben a magyarokat és pártoltak át a törökökhöz, akiknek a vajdái: IV. Vlád Mátyás király, Mihály pedig Báthory Zsigmond vendégszeretetét orvtámadással hálálták meg, az oláhok, akiknél tradició lett az árulás, soha olyan nyiltan, annyi őszinteséggel nem készültek fel elveszejtésünkre, mint az 1916 augusztus 28-ikán bekövetkezett hadüzenet előtt. Az iskolák évtizedek óta magyargyülöletre nevelték az ifjuságot. Nagy térképek tették szemléletessé Romania Mare határait, kiterjedését és ebbe a térképbe, amelynek diplomáciánk közbelépésére megváltoztatták a cimét, bekebelezték a Temességet, a Kőrösvidéket, Máramarost, Erdélyt. A román királyt Regele tuturor Romanilornak, az *összes* oláhok királyának nevezte el a közóhaj és a köztudat. Az iskolákban gunyos, szánalmas, lehetetlenül furcsa szinben állították a gyermeki szem elé a Romániába vetődött, jórészt cselédsorsban tengődő honfitársaink és honleányaink szegényes seregét, rámutattak arra, hogy a magyar faj szolgaságra született és mégis ezt a szolgafajt uralja a román Magyarországon. Meghamisították a történelmet, a statisztikákat, tankönyvek hirdették a magyar faj alacsonyrendüségét, az összes oláhok összetartozását, s az elemi iskolától a román királyi földrajzi társaságig Bukovina és Transylvania: leigázott román országként szerepelt. És mialatt a román irredenta behálózta az erdélyi románokat is, mi sem a Romániába kivándorolt, sajnos, nagyszámu (kb. 110.000) magyarért, székelyért, sem a mintegy 70.000 lelket számláló oláh állampolgár csángó magyarért nem tettünk semmit. Az iskolákon kivül a román irredentát két hatalmas szervezet támogatta. Az egyike: a Liga Culturala, a román kulturliga, amelyet a nagyszebeni Tribuna nemzetiségi izgatásért elitélt és Romániába menekült szerkesztője, Slavici János alapított az összes románok «kulturális» egyesítésére, ugy gondolkozván, hogy az oláhság kulturegységének megteremtése vezet az összes oláhok politikai egyesüléséhez; a másik: a Societatea Femeilor Ortodoxe Romane, az Oláh Óhitü Nők egyesülete. A kulturliga már az 1912-iki háboru idején is jelentékeny politikai szerepet játszik és hevesen izgat a monarchia ellen. Bukarestben utcai tüntetéseken gyalázzák Ausztria-Magyarországot, de miként később, ekkor is, Bécs azt az információt kapja, hogy ezeket a tüntetéseket tekintély nélküli egyének rendezik

és nem szabad különös jelentőséget tulajdonítani nekik. 1913-ban, a bulgáriai akció előtt a románok, hogy akciójuknak a monarchia részéről való zavartalanságát biztosítsák, dem elégedve meg a német követ által adott megnyugtatással, Szerbiával tárgyalnak egy esetleges osztrák és magyar beavatkozással szemben való védekezés eshetőségéről. Románia tehát már ekkor, 1913 juniusában rálépett arra az utra, amely 1916-ban a hadüzenethez vezetett. A második balkáni háboru után mindenki tudta, hogy Romániának a középponti szövetségben való megmaradása csak szinleges, a nép és a kormány hallgatólagosan felbontotta ezt a szövetséget, melyet már csak a királyok aláirása tartott össze. A román külpolitikát, amely mindig monarchia-ellenes, pontosabban: magyarellenes volt, a román társadalom csinálja, a hivatalos körök hallgatólagos helyeslő részvételével. Az oláh nép nem azonosította magát Károly király hivatalos külpolitikájával, a királynak sokkal kisebb volt a tekintélye, mint Magyarországon hitték. Az oláh nép, a bukaresti utca, a kulturliga, az óhitü nők szövetsége irányította a közhangulatot és diplomáciánk szomoru tájékozatlansága ismerhette csak félre az erőviszonyokat. De még a «hivatalos Románia» is elkövetett barátságtalan cselekedeteket ellenünk, ilyen volt az, amellyel 1913-ban Christo Ulexi politikai ügynököt leküldte Albániába, hogy ott az uj államalakulás és a monarchia ellen izgasson. A román társadalom rokonszenve megoszlott. A mértékadó körök, a városi közönség, a tisztikar túlnyomó része frankofil volt, akik személyes kapcsolatba jutottak Németországgal, azok Németországhoz vonzódtak. *A monarchiának azonban mindenki ellensége volt.* A sajtóban tizenegy napilap 317.000 példányszámmal francia politikát üzött, a központi hatalmak iránt barátságos elveket csak nyolc lap hirdetett összesen 66.000 példányszámmal, a szerajevói merénylet idején azonban a középponti hatalmaknak még egyetlen sajtószervük sem volt! Károly király hires koronatanácsáról sem volt megfelelően informálva a magyar közvélemény. Akik ott «barátaink»-ként mutatkoztak: Karp, Marghiloman és Sztere, azok csak a középponti szövetségnek voltak barátai, *de nem a magyarságnak.* Amit a többiek fegyverrel akartak kierőszakolni a monarchiától, annak az elérését «barátaink» a Németország és Ausztria részéről Magyarországra gyakorolt nyomástól remélték. Karp Péter programmpontként hangoztatta, hogy Románia elintézést váró *nemzeti kérdésnek tekinti* az erdélyi oláhok «kérdését» és Karp Péter ugy élt a magyar köztudatban, mint leghűségesebb fegyvertársunk! Általában el lehet mondani, hogy ugy a németekben, mint az osztrákokban megvolt mindig a hajlandóság arra, hogy a magyar szempontok rovására engedményeket tegyenek az oláhságnak, kezdve attól, hogy a mult század elején az osztrák konzulok tiltakoztak az

ellen, hogy a csángók *magyar* papot kapjanak, egészen 1910 március 15-ig, amikor is egy magyar hazafias szindarab előadását a magyar katholikus iskolák inspiciálásával megbizott osztrák állampolgár tanfelügyelő azzal az indoklással tiltotta be, hogy: *Der Patriotismus ist kein Exportartikel!* Ezen túl is nem egyszer szenvedett a magyarság prestigeje. A «Ziua» cimü napilap megindításakor például annak élére *a német* sajtópropaganda-bizottság — Slavici Jánost állította s Marghiloman lapja, a német-oláh szellemü «Steagul», is támadta a magyarok nemzetiségi politikáját. Szövetségeseink nem vették észre, hogy maguk alatt vágják a fát, amikor türik, sőt szítják az oláhok magyargyülöletét. Ez a gyülölet olyan nagy volt, hogy még a németbarát elemekből is háborus uszítókat csinált. A helyzetet az «Universul» 33-ik évfolyama 109. számában helyesen jellemezte Krainicseánu tábornok: Alapjában véve az oláhok se nem russzofilek, se nem németfalók, — irta — hanem magyargyülölők! *Az évtizedek alatt gondosan megalapozott magyargyülöletet tekinthetjük a román hadüzenet legerősebb rugójának.* Ez a gyülölet olyan erős volt, hogy amikor kiderült, hogy az entente párti sajtót megfizették, hogy csak az egy «Mille Konstantin» 450.000 leit fizettetett magának a «meggyőződéseért» és kiderült az is, hogy megfizették az utcai tüntetőket is, az értékesebb elemeket 20, a középszerüeket 10, a közönségeseket 5 leijel «fellépésenkint», a román közönség még ekkor sem fordult el vezetőitől és az orosz háborus agitátoroktól, sőt szemet hunyt a korrupció
derült, hogy az entente-párti sajtót megfizették, hogy csak az egy
Mille Konstantin 450.000 leit fizettetetett magának a «meggyőződé-
tét a monarchiaellenes érzülettel, elnéző volt az oláh irredenta iránt, amely ennek következtében folyton-folyvást erősödött. A közhangulatra jellemző, hogy már 1915 elején Károly királyt és Erzsébet királynét büntetlenül «német kémeknek» nevezik s a bukaresti királyi palota falaira ismeretlen kezek cédulát ragasztanak ezzel a felirással: *Ez a ház kiadó!* Az események rohamosan követik egymást. A Liga elnöke, a németbarát, *de magyarfaló* Arion megbukik, s helyébe Lukácsiu László, a lacfalusi magyar pap, «az erdélyi mártir» kerül. A tisztikar fiatalabb tagjaiból Liga Patriotika (Hazafias Liga) alakul, amely arra kötelezte tagjait, hogy ellenszegüljenek egy esetleges olyan parancsnak, amely Erdély helyett más irányba küldené a hadsereget. Filipescu bujtogatja a tábornokokat, hogy cselekedjenek a király akarata nélkül. Károly király meghal s Mária királyné első ténykedése, hogy az angol Vörös kereszt érdekében gyüjtést rendez. Ferdinánd nem uralkodik, a közhangulat uralkodik fölötte, s Mária nem titkolja, hogy Gyulafehérváron akar a minden oláhok királynéja lenni. A Liga nyiltan kijelenti, hogy ezentul az összes oláhok politikai egyesítéséért

is küzdeni fog s az 1916. év elején Románia, orosz segítséggel, már katonai készülődéseket tesz... A többi, Bratianu kétszinü játéka. az osztrák-magyar követ intézkedése, amely betiltotta a *Rumániai Magyar Ujság* megjelenését, mert a lap figyelmeztette a romániai magyarságot arra, hogy háboru van kitörőfélben, futáraink feltartóztatása, a román «hadgyakorlatok» stb. már mindenki előtt ismeretes... A könyv irója, annak az elkerülésére, hogy a román árulás valaha is megismétlődhessék, három eszközt ajánl: 1. Minthogy a romániai katholikus egyház hivei túlnyomó részben magyarok, a bukaresti érsek és a jászvárosi püspök is magyar főpap legyen; 2. a monarchia érdekeit Bukarestben magyar követ képviselje, mert Romániában túlnyomó a magyar érdek és ezért olyan ember kell Bukarestbe, aki Románia politikai és társadalmi közéletének sok apró, de idegen szem előtt érthetetlen megnyilatkozását e nézőpontból tudja megitélni; 3. a Románia területén élő nemzetiségiek, amelyek a lakosság 37%-át alkotják és pedig: a magyarok, szlávok, zsidók, törökök, németek, felszabadíttassanak. Románia harca a magyarsággal nem az érdekek, de a fajok harca volt s ezt a harcot mi csk békében nyerhetjük meg, de meg kell nyernünk s nem szabad türnünk, mint ahogy eddig türtük, hogy egy ellenséges érzületü szomszéd aláaknázza országunkat.

Knud Rasmussen grönlandi utja. Kopenhágai hiradás szerint a dán belügyminiszterium hivatalosan közölte a sajtóval, hogy *Knud Rasmussen* második grönlandi kutató utjáról, amelyet 1916 március 1-én kezdett meg, szerencsésen megérkezett Etahba. Az expedició teljes sikerrel járt, mert sikerült megközelítenie mindazokat a célokat, amelyeket programmszerüen tüzött ki maga elé. Sajnos, az expedició két tagja: *Thorild Wulff* svéd természettudós és *Hendrik Olsen,* aki grönlandi benszülött volt, meghalt.

Rasmussen feladata volt Grönland legészakibb részének földerítése; a legnyugatibb részén levő Kap York volt a kiindulási pont, ahonnan Rasmussen észak-keleti irányban hatolt előre, hogy a Függetlenségi-öböl (keleten) és a Nordenskjöld-Inlet (nyugaton) közt elterülő szárazulatot és fjordterületet átkutassa, tehát azokat a földrészeket, amelyek a Peary-földtől közvetlenül délnyugatra fekszenek. Olyan terület ez, amelyről eddig vajmi keveset tudtak a tudósok; 1876-ban Nares kapitány, az 1880-as évek elején pedig a Greely-expedició járt ugyanezen a helyen, mindazonáltal Grönlandnak épen ez a része maradt leginkább földerítetlenül. Rasmussen különben már 1914-ben, az első thulei kutató utja alkalmával megközelítette ezt a területet s

Mylius-Erichsen adatait helyeseknek találta s megállapította, hogy az ugynevezett Peary-csatorna nem szeli teljesen keresztül a területet, hanem csak jó mélyen nyulik be a szárazulat belsejébe; továbbá, hogy a Peary-föld és a Navy-Cliff néven ismert terület a grönlandi szárazulattal összefüggésben van. Rasmussennek ez a második grönlandi utja tehát voltaképen folytatása volt az elsőnek.

Rasmussen 1916 julius havában hagyta el Kap Yorkot; az expedicióban részt vett: *Wulff, Olsen, Peter, Frenchen* és *Koch* geológus; egy csapat eszkimó és több száz kutyából álló kutyafalka egészítette ki az expediciót. Alig indultak el, hirtelen olyan erős vihar támadt rájuk, hogy kénytelenek voltak visszatérni a kiindulási állomásukra. Mire azonban a vihar megszünt s most már utjukat folytathatták volna: annyi időt vesztettek, hogy az 1916-ik évre megállapított programmjukat már meg nem valósíthatták; ez ok miatt csak 1917-ben kezdhették meg hosszu szán-utazásukat észak-kelet felé. Néhány hónap előtt Thorild Wulff küldött rövid tudósításokat az expedició sorsáról; ezekből kivehető volt az is, hogy Rasmussen Thulétől észak felé fordult, majd egy darabig egyenes vonalban keletnek tartott, majd északkeleti s később határozottan északi irányba haladva, a Nordenskjöld-Inlet vidékére érkezett. Itt azután már mindenütt a partok mentén folytatta utját s eleinte déli majd dél-kelet felé fordulva: valószinüen a Navy-Cliff vidékére jutott el, ahonnan már azután megkezdte visszatérő utját a kiindulási állomás felé, mely utirány kissé dél felé tér el az eredeti utiránytól.

Ezeket az adatokat, amelyeket Wulff jelentéseiből ismerünk, kiegészíti Rasmussen távirati jelentése, amely a minap érkezett meg Stockholmba. A távirat szövege, amelyet május 20-án adott fel Rasmussen Etah-ban, a következő:

«Az expedició feladatának megfelelt ugyan, de Wulff és Hendrik Olsen meghalt. Az Osbornefjord mentén fekvő Shevardot 1917 május 17-én értük el. Május, junius és julius hónapokban Grönland északi partvidékein található összes nagy fjordokról térképeket készítettünk. A legszélsőbb pont, amit el tudtunk érni, a De Longs Fjordtól északra esik. Az előrejutás roppant nehéz volt. Vad egyáltalán nincsen; szánokkal szinte lehetetlen volt előbbre jutni, olyan sok hó esett májusban és juniusban, mig juliusban és augusztusban a jég viz alá került. Hendrik Olsen julius 21-én a Dragon Point közelében vadászat alkalmával lelte halálát. A visszatérést augusztus 5-én kezdtük meg a Georgsfjordtól, miután három hétig, roppant nehéz körülmények közepette, táborhelyünkön vesztegeltünk. Hendrik Olsen után való kutatásunk késleltette utrakelésünket. Augusztus 24-én értük el a szárazföldet Kap Agazzis mellett, 225 kilométernyire Etah-tól, még pedig

nagyon megviselve, élelmiszer nélkül; az utolsó kutyánkat is leöltük és megettük. Ajagoval dél felé indultam, hogy segítséget küldjek; augusztus végén Etah-ba érkeztünk, ahonnan nyomban élelmiszert küldtünk társainknak. A segítség szeptember 24-én érkezett meg, sajnos, későn: Dr. Wulff az utolsó erőfeszítéseket már nem birta elviselni, meghalt. A kiküldött segélyszánok, Koch és két eszkimó társunkkal, október 10-én érkeztek Etah-ba. Jelentős tudományos eredményeket értünk el. Gazdag növénytani és geológiai gyüjteményünk van. Eszkimók kivándorlásának Grönland északi partjai mentén a keleti partok felé — nyoma sincsen. Koch, Ajago és a felesége itt vannak mellettem. Rasmussen.»

Arról, hogy mikor indul vissza hazájába az expedició: még semmi bizonyos hir; csak annyit jelentett ki Rasmussen, hogy a legrövidebb idő alatt otthon akar lenni.

Cs. K.

Világosság a páholyban. Ezzel a cimmel *Müller Jenő,* «eddig napvilágot nem látott hiteles szabadkőmíves okmányok alapján», az irodalomból, különösen az ujabb magyar szabadkőmíves irodalomból bőven vett idézetekkel, hét ives tanulmányt irt a szabadkőmívesség eredetéről, szertartásairól, taktikájáról, politikai jelentőségéről különös tekintettel Magyarországra. Ebben a tanulmányban Müller Jenő a klerikalizmus álláspontját képviseli. Rámutat a szabadkőmívesség visszásságaira és ellentmondásaira: azok a meghatározások, amelyeket a szabadkőmívesség adott önmagáról, rugalmasak és eltérők; a szabadkőmívesség szervezetében az egyházhoz hasonló, formái a tételes vallások formáival rokonok, van külön liturgikája, szimbolisztikája, hierarchiája; a szabadkőmívesség türelmetlen és harcos szervezet; valóságos pártként vesz részt a politikában és éle — a párisi Nagy Orienshez csatlakozó magyar és olasz szabadkőmíves páholyok munkájának éle — a klerikalizmus ellen fordul. Ismerteti a magyar szabadkőmíves páholyok szellemét és kiemeli a különbséget, amely a régi magyar szabadkőmívesek: Széchenyi Ferenc gróf, Festetich György gróf, Fessler, Budai Ezsaiás, Kazinczy, Kármán, Dayka, Bessenyey, Barcsay, Bacsányi, Bárdóczy, Orczy, Ráday, Ányos, Péczely, Madách, gróf Andrássy Gyula, gróf Teleki László, Klapka, Kossuth stb. és az uj magyar szabadkőmívesek között van. Az Orfeusz munkatársait, a testőrgárda iróit és az emigráns magyarokat, Müller szerint, az kényszerítette a páholyokba, hogy nem volt más alkalmas hely, ahol a politikai elnyomatás korszakaiban szabadon összegyülve, zavartalanul

vitathatták volna meg az ország és az irodalom sorsát és belépésüknél azt a célt tartották szem előtt, hogy minden eszközt meg kell ragadniok, mellyel a hazának, akármennyire is, használhatnak. A fejedelmek és főpapok részvételét a páholymunkákban Louis Blanc nyilatkozatával magyarázza: A fejedelmek résztvehettek a munkában, mert a magasabb fokok léte előttük gondosan eltitkoltatott s a szabadkőmívességről ők csak annyit tudtak meg, amennyit veszély nélkül tudomásukra lehetett hozni. Elismeri, hogy a szabadkőmívesek, még a magyar szabadkőmívesek is, sok jót tettek, hogy a vakok, siketnémák, törvénytelen gyermekek, a börtönből kiszabadult rabok, a menedékházak, éjjeli szállások, gyermektelepek és kertek, karácsonyfaünnepélyek, melegedő, levesosztó szobák, népkonyhák, ingyentej, bölcsőde, önkéntes mentőegyesület, szabad lyceumok, munkáskaszinók, kórházalapítványok, vagyontalanok jogvédelme érdekében érdemeik elvitázhatlanok és hogy minden gyakorlati hasznu és korszerü mozgalomba «becsempészik magukat», mindezt azonban, Müller szerint, a szabadkőmívesek nem emberbaráti szeretetből gyakorolják, hanem azért, hogy «reklámot csináljanak maguknak és a szabadkőmívesi célt minél marább elérjék». Müller tanulmányában a magyar szabadkőmívesség működéséről és szelleméről sok és jól csoportosított, érdekes adat található, amelyek ugyan kevéssé kompromittálják a szabadkőmívességet, viszont találóan jellemzik a páholyok munkáját és ezek az adatok a tanulmányt érdekes olvasmánnyá is avatnák, ha a szerző némely szenvedelmes kitörése nem zavarná a jóizlésü olvasót.

Arany lelki élete. Szalontai józan paraszt fiu, ki az iskolából szinésznek áll, érzékeny költői lélek, ki szép vagyont hagy egyetlen fiára, örökösen remegő lelkület, kinek nincs szerelmi lirája — minek szőjjük tovább a valóságos és látszólagos ellentéteket (ahogy Gyulai mondaná), mester tudja csak őt igazán jellemezni, mester, ki, mint *Riedl* Frigyes, egy életen át nézte görnyedt alakját. Az a kis füzet, — *Radó* Antal kitünő Magyar Könyvtárában jelent meg, — melyben Riedl ujra elénk állítja a magyar költészet legnagyobb művészét, olyan, mint Riedl többi munkája: a szerző nem afféle mesterember — mester, hogy «no most irok egy tanulmányt ujra Aranyról». Élmény ez a kis füzet, egy alapos tudósnak művészi irása, elmélyülés egy bonyolult költői lélek elemzésébe, esztendők lelki élményeinek friss tollu megrajzolása. Kutatja Arany lelkületének tragikumát, melynek csirái voltak: önkritikája, beteges érzékenységre való hajlandósága, ideges visszahatása, erélytelensége s ihletének rövid tartamu röpte. Majd eszményeit tekinti át: a vallásról, a költészetről, a családról és a sze-

relemről, a hazáról, a humanitásról s a nevelésről vallott eszményeit. A harmadik rész, némi erőltetett aktualitási törekvéssel Aranynak a háboruról vallott nézetét jellemzi. Rendkivül értékes jegyzetek zárják be ezt a nemes hangu, finoman megirt kis füzetet. Igy az Arany kedélybajára vonatkozó följegyzések, önvallomások összeállításának mély tudományos értéke van. Az egész, még egyszer mondom, mint a szerzőnek többi műve: nem olyan irodalomtörténet, mely az adatok végtelen ládáival jár, hanem kis kézi poggyász, inkább esztétika, mint filológia, azoknak, kik ismerik Aranyt, gyönyörüség, akik nem ismerik, e füzet elolvasása után mohón nyulnak majd a magyar költészet legnagyobb művészének könyvei után.

R.

Juliska néni. Az utóbbi esztendők alatt az uj magyar irodalom már-már elvesztette multjával való kapcsolatát. De szerencsére csak átlagában. Mert pár életerős, nagyszerü tehetség megtartotta vonzódását most is mindazzal, ami magyar szellemből fogant irodalom. És ez a pár legértékesebb fogalmu név tehette csak meg azt, hogy lenyügöző egyéniségének bőtejü emlőin válságosnak látszó, hosszu szünete után uj magyarság született irodalmunkban.

Csathó Kálmán neve ezzel az uj magyar légáramlattal köszöntött be. Végtelen, széles hullámu, gazdag mesélő hajlam ömlik az ő tollából, amely alig pár éve ismert és máris ritka nagy népszerüségü. S ezt változatos friss, eleven erejének, irásszeretete termékenységének köszönheti. Könyveiből régi, ismerős szépségek virágoznak. A magyar föld és a magyar lélek, magyar sorsok és magyar érzésvilág, mind, mind egy olyan művészet teljességében, amelynek gazdag és igazi jelentőségü jelzője ez, hogy: magyar.

Csathó Kálmánnál egyszerüen és mégis pompázatosan tárul elénk a magyar középosztály egész mai mezője. A mult kedélyes és szeretetreméltóan bájos alakjai mozognak rajta legtöbbször. Szelid és kedves karikaturák néha, romantikus kisvárosi regényhősök máskor irójuk szemében, kinek világnézete sokkal szélesebb a kisvárosok gondolatvilágánál. De alakjaik az ő fajtájából valók. S az övé ez a nagyszivü, romantikus hajlamu, elvekkel berendezkedett uri magyarság, melynek jövőbeli életképességét, egészséges, amerikai energiáju munkakedvét is fölfedezi.

Milyen kifogyhatatlanul gazdag világ is ez a mai uri magyarság. Csathó Kálmán igazán ismeri. A Juliska néni ismét alkalom arra, hogy elibénk vetítse. De ezuttal egészen uj szinekben. A gyereklélek szemével nézi legkülönösebb, legörökebb tipusait s szemlélődésének ez a

módja csodálatosan hozzájuk illő irói előadásnak bizonyult. És mert a gyermek érdeklődése nem a lényeges tulajdonságokat veszi észre a dolgokból és az emberekből, valami derü árad az eltorzult tükörből, amelynek lapján néha mélységes drámák játszódnak. A magányosságtól exaltált kisfiu bánata, amikor uj apát kap. Két öreg szerelmes késői találkozása egy régi divatu dal emlékezésében. Szomoru történet az emberről, akinek egész szive házához, földjéhez, falujához s a gyermekekhez karoló szeretet. S akinek mégis koldusan, egyedül kell elpusztulnia. Megindítóan mély emberi történetekkel állít be hozzánk ez a könyv. A lélek legbelsőbb vivódásaiba szánt, fájdalmakat boncol s az eltévesztett életek sötét sorsára mutat, mely elől nincsen szabadulás. A végzet tragédiáit játszatja le örök emberi szenvedésekkel, melyek nyilvánvalóan magyar kálváriák.

A lélek drámáinak ez a különös és groteszk művészettel bemutatott tükre Csathó Kálmán külön értékévé avatja ezt a könyvet. Mind az a kiválóság, melyet irójáról eddig észleltünk, szintén felvonul itt előttünk. Rábukkanunk az ő különösen kedves melegségü finom humorára, érdekes, szines, könnyed mozgásu témáira is, melyekben eddig gyönyörködtünk. Közvetlen előadása egyszerü, életerős, mindent kifejező nyelve ugy vetit elébünk mindent, mintha a saját élményünk lenne. Erkölcsi emelkedettsége, szivének megértéstől sugárzó gazdagsága kormányozza öntudatos művészetének minden megnyilatkozását. A gyermek mindenre figyelő, fogékony lelkét fedezte fel Csathó Kálmánnak ez a könyve, de mi ujra csak azt a Csathó Kálmánt találtuk benne, aki szépségeiben, termékenységében egyre gazdagabb, egyre inkább magyar. S mindig és mindenképen vérbeli iróművész.

Irókról és irodalomról. Tehetséges, nagyjövőjü esztétikust gyászol ezzel a cimmel a fiatalon elhunyt Békássy Ferenc könyve. Angol logikusokon tanulva, angol esztétikusok tág perspektivájában tekint szét ez a könyv, elvontabb módon és egyszerübb hangon, amint ez általában nálunk szokás. Irója fölkészültségét állapíthatjuk meg belőle egy oly esztétikai felfogással, mely arra vall, hogy Békássy Ferenc későbbi munkássága irodalmi problémáink tisztázásához s magyarázatául helyes kiindulási pontot választott volna.

Ez az esztétikai felfogás a kifejezés művészetét érdekli elsősorban az irodalmi alkotásban. Ezt a művészi kifejezést azonban szerinte mindig a tárgy irányítja és gazdagítja. A jó és rossz, erkölcsös és erkölcstelen jelzés az esztétika területén idegen, a szépségen a hangsuly, melynek fogalma amazokénál abszolutabb. A szépség összetevői közül, magában egyedül csak a ritmus tudja megteremteni a szépet:

példa a vers, melynek főkelléke a ritmus. Abból az elvből kiindulva, hogy a művészi kifejezésmódot a költemény tárgya irányítja és gazdagítja, önként következik, hogy leggazdagabb és legmélyebb szépségeket azok az irodalmi alkotások teremnek, melyek általánosan emberi értékeket tartalmaznak. «De a legtöbb kritikus azt fogja vallani, hogy ami egy költeményben maradandó értékü, az objektiv.» «Igen, — mondja Békássy, — de viszont a legnagyobb költők azt tudták objektivvá varázsolni, amit ők maguk a legszubjektivebben éreztek.»

Ez pár mondatban Békássy Ferenc könyvének karaktere. Esztétikai gondolatok egyszerü igazságával találkozhattunk benne s ezeknek a gondolatoknak távlata és mélysége van.

Békássy Ferenc fiatalságán mult csak, hogy nem ilyen elveinek nézőpontjából ir abban a tanulmányában, melyben pár legujabb magyar költőt jellemez. A művészi kifejezésmód s a tartalom közötti összefüggés törvényéből fölismerhette volna később modern irodalmunknak tárgyi, világnézeti zavarát. S a modern világirodalomét is. Az a körülmény, hogy a ma világnézete a természettudományos ismeretekkel és a társadalomtudomány fejlődésével tágult, nem jelenti az általános emberi értékek lebecsülését. Sőt épen az ő uj megbecsülésüket várjuk a művészet és a szellem életének uj reneszánszától. És nem az ujságra való groteszk törekvést, melyet Békássy Ferenc is olcsónak itél. S nem az irodalom nemzetköziségének fölösleges hangoztatását. De ha esztétikusunk mindezzel a kérdésekkel egyetlen könyvében nem is foglalkozott eléggé, nagyobbméretüségének igy is több bizonyságát adja. Browning tanulmánya erején felüli munka ugyan, de szép kisérlet. És többi dolgozata is érték, gondos, tisza előadásmodoráért, komoly, tartalmas fölkészültségéért, világos itélőképességéért. Fájlalnunk kell, hogy nem láthatjuk már őt a magyar esztétika oly kevés munkása között. Mert Békássy Ferenc tanulmányainak egyetlen gyöngesége, szerzőjük fiatalságának iskolaszaga. Viszont Békássy Ferenc nem kizárólag esztétikusnak készült, amit ennek a könyvnek pár művészi angol fordítása is igazol. Ez a pár uj magyar vers angol nyelven, és Browning költői szépségü magyar fordítása szintén az ő kezétől, külön jelentőséget jósolt volna a fiatalon elhunyt esztétikus gazdag egyéniségének.

Mándy Gyula.

Gyerekek. *(Pakots József könyve.)* Az emberi lelkeket boncoló tollat uj feladat elé állította a huszadik század szociális problémája. A társadalom-tudomány uj megállapításai, az eddigi ismeretek széles alapu reviziója nyomán uj szempontok merültek föl, amelyek az iro-

dalmi áramlatokra is erős hatással voltak. A mult századvégi lélekbuvárló belletrisztika, de az utána következő s már szociális világnézetekkel átitatott szépirodalom is csaknem egészen kivül hagyta a gyermeket. A modern társadalmi tudományoknak s az egész gyermekkérdés szociológiájának kellett elterebélyesedni, hogy az irók észrevegyék ezt az uj, kiaknázható terrénumot.

Meg kell állapítanunk mindjárt, hogy Pakots Józsefre is bizonyára befolyással voltak ezek, a mai társadalmat felette izgató kérdések.

*

A Strindbergi filozófiai-szemlélődés könyörtelenségét érezzük abban a belletrisztikai formában is egészen ujnak nevezhető lélekbevilágításban, amellyel az iró a gyermek örök tragédiáját elénk tárja. A két elkülönült világnak, felnőttének és a gyermekének egymással való örök harca a tragédia magva. A nemeknek — férfinek és nőnek — egymással és egymásért való szakadatlan harca mellé egy másik drámaibb harcát sorakoztatja az emberiségnek az iró: a gyermek harcát a rajta kivül és felette állók harcával: a felnőttekkel. Hiába van minden majom-szeretetünk, becézgetésünk a gyermek iránt, mi felnőttek mindnyájan zsarnokai vagyunk a kicsinyek társadalmának! Ha fanatikusan szeretjük, nem kérdezzük tőle, hogy jól esik-e neki, ha szigorunk ellentmondást nem türő attakjával támadunk rá, nem tudhatjuk, vajjon lelkének érzékeny viaszában milyen mélyedéseket vájunk. Ha megértéssel közeledünk felé, elfeledjük, hogy gyermeki lelkének meghittségéig kellene alászállanunk, hogy hozzáférhessünk. Csupán a bennünk levő érzések öntudat-alatti kielégülése mind az, amit a gyermekkel — szerintünk — az ő érdekében cselekszünk! Hiszszük, hogy megértjük lelkének minden megnyilvánulását, pedig csak ámítjuk magunkat, mert nem érthetjük meg, mert mások vagyunk, mint ők, differenciálódottak vagyunk velük szemben! Nem érthetjük meg őket soha tökéletesen, mert — gyermekeknek kellene lennünk nekünk is, hogy megértsük őket... Ha örömcsordult szivüket a mi életünkben lejátszó s intenziven rájuk ható események — amelyekhez ugy véljük nem ér fel gyermeki értelmisége — hirtelen megsebzik s önkezükkel oltják ki zsenge életüket, akkor, oh, akkor rámondjuk: gyerek ésszel tette...

Minden gyermektragédia kicsit a mi bününk! Vajjon ki nézett valaha közülünk a halálba készülő gyermek szomoru szemébe! Senki — mert gyermeknek kellene lennünk nekünk is, hogy e szemeken át a halál küszöbét láthassuk!...

De tulnan az élet delelőjén legalább egyszer mindnyájan ráeszmélünk gyermekkorunk elveszett boldogság-paradicsomára. Ám nem a

visszaemlékezés délibábos játéka ez többé, hanem maga a megérzékített gyermekkor: az újra-átélés önfeledt boldogsága... Egy tárgy, fa, ház, amelyet sok-sok év után ujra látunk ismét, a torony harangjának kongása, amely akkor is ugy búgott, mint most, amikor öregedő korunkban ismét halljuk, gyermeket csinál belőlünk ismét, percekre vagy órákra... Az öntudatunk alatt mélyen elraktározott képzeteket egy pillanat alatt kiváltja a régen látott emlék — és ime az agg József püspök, aki gyermekkorában ott bujkált a haranglábak között, sem tud ellent állni az emléknek s főpásztori kezével boldog magamegfeledkezéssel kongatni kezd, amikor magára marad...

*

A gyermeknek ezt az elzárt lelkivilágát adja Pakots kitünő megérzékítéssel. Nem keres tipusokat, mert csak széjjel kell néznie maga körül s minden gyereket odaállíthat elénk. A falu álmos csöndjében (Megsérült a rigó szárnya) vergődő fiuban, a városba átplántált vidéki vadócban (A város), a vontatott nótázásu Ártatlan Jánosban, az iskola padján marakodó nebulókban, a főhercegi fiu mellé kirendelt betyke játszó-pajtásban, a muzeum-kertben gombozó urifiukban (Játék) a váltóőr gyerekben (Péter) mindezeket a mélységes szépségeket mutatja. Csak a miliőt változtatja meg minden egyes elbeszélésében, hogy a különböző társadalmi elrétegeződés szociális felfogásának. egész berendezésének a gyermekre ható okait még jobban exponálja. Ezekben az elbeszélésekben Pakots merően uj értékeket revelál. Népszerüségét, amelyet regényei és novellái szereztek meg számára. át kell értékelnünk e könyve megjelenése után.

Naturalisztikus marad itt is és nem keresi a szavak cizellált artisztikumát, amely a tartalmiságnak ezt a sulyos értékét — mely elbeszéléseiben meg van — csak patinázná legfeljebb!

Mi, akik évek sora óta szeretettel figyeljük irói működését, tudtuk, hogy le fog szállani az elmélyedésnek ebbe a kristály-forrásába, ahonnét uj értékeket hozott most magával. Tudtuk, hogy a szociális világeszmék nem fogják fogékonyságát érzéktelenül hagyni. Ám nem vetette oda magát máról holnapra annak a csábító gondolatnak, hogy a belletrisztikában mindenáron kizáróan szociális problémákat fejtegessen. Talán intuitiv megérezte, hogy erre a saját irói ösztöne fogja rávezetni. Novelláiban és regényeiben a mélyreható, de könnyedén adott lelki problémák izgatták főként ezt a tulajdonságát, most megtisztultabban és elmélyítettebben magával vitte a gyermek-elbeszélé-seibe is.

A gyermek-szociológia egy hasznos és értékes regényt fog könyves polcára elhelyezni.

Iván Ede.

A pézsmaszagu ember... «Aki látja a dolgokat, az látja, aki meg nem látja, az csak hadd higyje azt, hogy a másik álmodik, ugyis oly nehéz azt megmondani ebben az álomszerü életben, hogy hol kezdődik itt a valóság és nem álom-e csak az egész!» *Ifj. Hegedüs* Sándor valóban azok közül való, akik nem sokat törődnek azzal, aki nem az ő értő szemükkel néz. Valami különös vegyülést érezünk a pézsmaszagu ember könyvében. Ezeregyéjszakai csodák hangulata, magyar levegős romantika olvadnak fel együtt a ma kulturemberének világfelfogásában. Idegen erők avatkoznak az életünkbe, mondja Hegedüs, aki hisz ezekben az idegen erőkben, de a véletlen beavatkozását nem hiszi már, mert hisz mindennek természetes magyarázata van, csak legfeljebb mi nem vesszük észre. Irásainak természete épen ezért a félig éber álmodáshoz hasonló, melyben különös események, alakok élnek, ám vizsgálódó öntudatunk kételkedik bennük. Dzsinek, szellemek járnak ennek a könyvnek álmaiban és repülőgépet ajándékoznak vágyaiknak. S a velük népes és a csupa örökké kérdő emberi talánnyal teli világban egyszerüen és hittel uralkodik ez a nem megtanult, de szivvel igaznak érzett pár mondat: «Csoda az nincs, csak örökéletü szellem van» s «a szellem energia, ha egyszer megszületett, nem enyészhetik el sohasem».

Élet és halál, szerelem, kiábrándultság, titkok és titkok megértése lengi be a pézsmaszagu ember lapjait s az a mód, amint Hegedüs róluk beszél, elhitetheti ujra velünk, hogy nincs is egyéb kivülök a világon ... — A könyv Singer és Wolfner kiadásában jelent meg. Ára 6 korona.

A Hadsegélyző Hivatal jelentése három évi működéséről. A m. kir. honvédelmi miniszterium hadsegélyző hivatala 96 oldal terjedelmü füzetben számol be arról a működésről, amelyet megalakulása: 1914 augusztus 20. óta 1917 auguszt 20-ig kifejtett. A beszámolóból a következő adatokat emeljük ki: A hivatal munkakörét és szervezetét a m. kir. honvédelmi miniszter 1914. évi 14.044. sz. rendeletében szabta meg. A Hadsegélyző Hivatal védnökei a megalakuláskor Zita főhercegasszony és Jenő főherceg voltak. 1915 januárjában Jenő főherceget Károly István főherceg váltotta fel a védnökségben, akinek a helyére, megkoronáztatásakor IV. Károly király lépett. A Hadsegélyző Hivatal működését a budapesti tiszti kaszinó helyiségeiben kezdte meg, amelyek azonban csakhamar szüknek bizonyultak. A hivatal élére megalakulásakor Kirchner Hermann altábornagy került, mellette, kezdetben Melichar Kálmán, később Vrabély Armand dr. miniszteri tanácsosok

és Csurda Andor honvéd vezérhadbiztos működtek, helyettesi állásban. 1916 január havában a hivatal katonai szervezetet nyert. Helyettesül Gaál Sándor honvédezredes került a hivatal vezetője mellé és beosztatott még 17 törzs- és főtiszt is. A hivatal ügy- és működési köre a következő szakokra oszlik: 1. Vezetőség. 2. Katonai ügyek. 3. Sajtó ügyek. 4. Propagandális ügyek. 5. Pénzgyüjtési ügyek. 6. Időszaki pénz és természetbeli anyagok gyüjtése. 7. Segélyezési ügyek. 8. Művészeti ügyek. 9. Ruházati ügyek és fonalgyüjtés. 10. Horvát ügyek. 11. Átvételezési ügyek. 12. Központi könyvelés. 13. Pénztárkezelés és ellenőrzés. A hivatal programmja a következő négy pontban foglalható össze: 1. a fronton küzdő katonák támogatása, részint aktuális, részint folytonos akciók révén; 2. a háboruban elesett vagy elhunyt katonák hozzátartozói érdekében kifejtett szociális tevékenység; 3. az elesettek és elhunytak özvegy- és árva-alapjának növelése; 4. a magyar hadsegélyezési munka egységes irányítása. Az eredménykimutatás jelentősebb tételei a következők: Vagyon: *9,306.613 K 81 fill.* Ebből: az elesettek özvegyi- és árva-alapja: 4,168.723 K 06 fill., az elesett tényleges tisztek segélyezésére szolgáló alap: 592.867 K 81 fill., különféle levelezőlapok és bélyegek árusításából befolyt körülbelül négyszázezer korona, képek, szobrok árusításából 470.645 K. 86 fill. A gyüjtések közül perselyek és gyüjtőivek utján befolyt körülbelül félmillió korona. A harctéri katonák céljaira 1,365.144 K 56 fill., amelyből felhasználtatott 676.476 korona 13 fillér, a karácsonyi szeretetadományi célokra 1914., 1915. és 1916-ban készpénzben befolyt összesen 3,130.232 korona 78 fill., amely teljes egészében felhasználtatott. A gyapju-, rongy- és papirhulladék-akció 705.129 K 64 fill. eredménnyel, a szinházak, mozgók és mulatók pótfillér-akciója 152.090 K 56 fill. eredménnyel járt. A hivatal vagyonából 4,782.493 K 35 fill. pénzintézeteknél, 4,098.226 K 73 fill. értékpapirokban (3,958.000 K hadikölcsönben) van elhelyezve. A hivatalhoz beérkezett 10,594.773 K 16 fill. értékü adomány természetben és ebből 10,340.860 K 85 fill. értékü adomány adatott ki. A beérkezett adományok körül a legnagyobb értéket a téli ruházati cikkek, ágynemüek és dohányfélék képviselték. A kimutatások végén összesítő kimutatást találunk arról, hogy a különböző közéleti csoportok közül melyek és hányszor küldöttek be adományokat a Hadsegélyző Hivatalhoz. Helyesebb lett volna, ha nem azt mutatták volna ki, hogy p. o. hány község hányszor küldött adományt a hivatal céljaira, hanem a különféle társadalmi tagozódások szerint, pénzértékre átszámítva tüntették volna fel a beérkezett adományokat. Ez esetben ugyanis szerfelett érdekes kimutatás állt volna rendelkezésünkre annak a megállapítására, hogy az egyes közéleti és társadalmi osztályok és érdekeltségek milyen arányban vesznek részt a hadi jótékonyság munkájában.

«Szociális Reformok». E cimmel adta ki *Dr. Lipcsey Péter* röpiratát, amelyben a gazdasági élet és a jogrend majdnem minden ágába benyuló szociális és kulturpolitikai reformtervek eszméit pendíti meg. Lipcsey munkája állambölcseleti bevezetésében azon elvitathatatlan alapigazságból indul ki, hogy a köz- és magánjog a mai bonyolult gazdasági és társadalmi viszonyok komplexumában elválaszthatatlanul összeszövődött, hogy az államhatalomnak joga, sőt egyenesen kötelessége, a magánjogi viszonyokba az öszesség boldogulásának szempontjából szabályozólag belenyulni és éppen ezen kötelesség teljesítésében találja a hatalom birtoklásának legfőbb erkölcsi jogalapját. Ami az egyes reformjavaslatokat illeti, Lipcsey érinti a háborus és az átmeneti társadalom főbb problémáit, a szabadforgalmi visszaélések megakadályozását, hadsegélyezési kérdéseket, kötelező állami biztosítást, kulturális közműveket, hosszabb fejezetben foglalkozik a helyes birtokpolitika alapelveivel, végül — nyilván közjegyzői gyakorlatának bő tárházából — a perenkivüli eljárási reformok egész sorozatát javasolja. A dicséretreméltó tárgyilágossággal és a nemzeti érdekek pártatlan mérlegelésével megirt nemes törekvésü munka kétségkivül hivatva van azon komoly célokat előbbre vinni, amelyek szolgálatába szegődött. A füzet ára 3 korona.

Az EGISZ megalakulása. *A Magyar Bank és Kereskedelmi Rt.* egy közös vállalatban egyesítette mindazokat az idegenforgalmi, gyógyfürdői és szállodai vállalatokat, melyeket a közelmultban üzleti körébe vont. Az *«EGISZ Egyesített Gyógyfürdők, Ingatlan és Szálló-Részvénytársaság»* ma tartotta alakuló közgyülését. A társaság, melyet a Magyar Bank *30 millió teljesen befizetett alaptőkével létesített,* a következő vállalatokat vette át tulajdonába:

A *Parkváros Részvénytársaság,* melynek tulajdonát képezi 440.000 négyszögölnyi terület a Svábhegyen és 40.000 négyszögöl a Gellérthegyen. E társaság célja szállodák, szanatóriumok, üdülőtelepek létesítése, a budapesti hegyvidék fejlődésének előmozdítása. — A *Balatonmenti Fürdők Részvénytársaság,* mely Siófok és Balatonföldvár között körülbelül nyolc kilométer parthosszban több mint 1100 kat. hold területet szerzett. Szűz, kihasználatlan vidék, melyen érvényesíteni lehet a világ minden fürdőtudományának minden tapasztalatát. — Az *Idegenforgalmi és Utazási Vállalat Részvénytársaság.* E társaság a német Zentralreisebureauval kötött szerződésével biztosította a német és magyar jegyeladásban való domináló poziciót, továbbá Magyarország részére a propaganda lehetőségét, melyet az összes német menetjegyirodákban elhelyezendő magyar tisztviselők utján fog eszközöl-

hetni. A Balkán szervezését pedig teljességében megnyerve, garanciákat kapott arra nézve, hogy a Balkánon idegenforgalmunk és fürdőügyünk a társaság saját emberei utján teljes mértékben propagálható lesz. — A *Svábhegyi Fogaskerekü Vasut Rt.* kiindulópontja a véglegesen megalakítandó svábhegyi villamos vasutnak, amelyre vonatkozó tárgyalások a fővárossal befejezésükhöz közelednek. — A *Tátrai Helyiérdekü Villamos Vasut Rt.* A tátrai élet fejlődésének egyik erős szerve, melynek uj beruházásokkal és uj vonalak építésével leendő messzemenő fejlesztése van tervbe véve. — Végül az *Erzsébet Sósfürdő- és Forrásvállalat Rt.* felerészben birt érdekeltsége. E kiváló gyógyfürdőnek kellő berendezésekkel európai szinvonalra való emelése folyamatban van.

Ezeken a vállalkozásokon felül még különböző nagyszabásu üzletek — például a tátrai fürdők bérlete — fogják kibővíteni az «EGISZ» kereteit. A felsorolt vállalatokat a Magyar Bank önköltségi árakon minden haszon nélkül engedte át az uj részvénytársaságnak. Az alakuló közgyülés az igazgatóságba a következő tagokat választotta be: Dr. *Bárczy* Istvánt, *Donner* Gyulát, *Gálos* Kálmánt, *Jekelfalussy* Zoltánt, *Krausz* Simont, dr. *Márkus* Jenőt, dr. *Némethy* Károlyt, dr. *Urbanovich* G. Zoltánt. A felügyelő-bizottság tagjai lettek: *Ágotai* Lajos, *Barber* Pál, *Fényes* Arthur, dr. *Tóth* Zoltán. Az igazgatóságot az intézet feladatainak előrehaladásával és munkásságának fejlődésével lépést tartva, ki fogják bővíteni. A közgyülés után megtartott igazgatósági ülés az igazgatóság elnökévé dr. *Bárczy* Istvánt, alelnökévé *Krausz* Simont választotta, a társaság vezérigazgatójául pedig dr. *Márkus* Jenőt nevezte ki.

A Magyar-Hollandi Biztosító Részvénytársaság junius 4-én tartotta *Dr. Nagy Ferenc* v. b. t. t. elnöklésével második rendes évi közgyülését. A közgyülés tudomásul vette az igazgatóságnak és a felügyelőbizottságnak az 1917-iki üzletévről szóló jelentését s megállapította a második üzletév mérlegét, valamint a nyereség- és veszteségszámlát. A kizárólag életbiztosítással foglalkozó társaság összes biztosításainak állománya, beleértve a takarékbetéttel kapcsolatos biztosításokat is. 69,270.020 K tőkére szóló 21.610 darab életbiztosítás. Életjáradék 11.013 K. Az egész évi dij- és kamatbevétel 3,519.391 K 55 fill. Az összes tartalékok ellenértéke 14,917.305 K 02 fill., amely összeg a felek kötvényeire nyujtott kölcsönökön kivül kizárólag magyar állampapirokba, magyar közkölcsönkötvényekbe és magyar záloglevelekbe van befektetve. A társaság, mely szervezési és szerzési költségek leirása tekintetében a törvény követelményein messze túlmenő mértékben tett eleget, tiszta nyereségül 75.186 K 88 fillért ért el, amely összegből az alapszabályok szerint a részvényesek osztalékául a befizetett részvénytőke 5%-a kerül kifizetésre. A mérlegben a nyugdijalap 302.769 K 48 fillérrel szerepel.

A nyolcadik magyar hadikölcsön.

A hosszan elhuzódó háboru további nagy pénzügyi követelményeket támasztván az államhatalommal szemben, a hadi szükségletek zavartalan ellátása céljából uj hadikölcsön kibocsátása vált szükségessé. A hadviselés költségeinek fedezésére a pénzügyminiszter ezuttal $5^{1}/_{2}$%*-kal kamatozó adómentes járadékkölcsön-kötvényeket* bocsát nyilvános aláírásra. A pénzügyminiszter tehát ez alkalommal is közvetlenül fordul a közönséghez.

Az aláírás időtartama 1918. junius 12-től julius 11-ig bezárólag terjed.

Az $5^{1}/_{2}$%-kal kamatozó járadékkölcsön-kötvény kibocsátási ára:

1. arra az esetre, ha az aláíráskor az aláirt összeg *egész ellenértéke* befizettetik:

a) az 1918. évi junius hó 12-től junius 27-ig bezárólag történő aláirás esetén 91 K 50 fill.;

b) az 1918. évi junius 27-ikét követő időben 1918. évi julius 11-ig bezárólag történő aláirás esetén 91 K 70 fill.;

2. ha pedig az alább ismertetendő *kedvezményes* (részletekben történő) fizetési módozat vétetik igénybe, az aláirási határidő egész tartamára szólólag 92 K 50 fill.

A nyolcadik hadikölcsön 100, 1000, 5000 és 10.000 koronás cimletei minden év március 1-én és szeptember 1-én lejáró félévi *utólagos részletekben* évi $5^{1}/_{2}$%-kal kamatoznak. Az első szelvény 1919. március 1-én esedékes. Ettől eltérőleg az 50 koronás cimletek évi szelvényekkel vannak ellátva s ezeknél az első szelvény 1919. szeptember 1-én esedékes.

Részletfizetési kedvezmény.

Az esetben, ha az $5^{1}/_{2}$%-os járadékkölcsönre aláirt összeg 100 koronát meg nem halad, az aláirás alkalmával az aláirt összeg egész ellenértéke befizetendő. A 100 koronát meghaladó aláirásoknál ellenben a befizetés *részletekben* is teljesíthető. Ez esetben az aláirás alkalmával az aláirt összeg 10%-a biztosítékképen leteendő és pedig készpénzben vagy megfelelő értékpapirokban. A részletek pedig a következőkép fizetendők:

a jegyzett összeg ellenértékének 25%-a legkésőbb 1918.	aug.	5-ig,
„ „ „ „ „ „ „ „	aug.	24-ig,
„ „ „ „ „ „ „ „	szept.	10-ig,
„ „ „ „ „ „ „ „	szept.	23-ig.

Az utolsó befizetés alkalmával az aláirási hely a letett biztosítékot elszámolja, illetőleg visszaadja.

Különleges kedvezmény a nyolcadik hadikölcsönnél.

A kibocsátásra kerülő $5^1/_2$%-os járadékkölcsön-kötvények felhasználhatók lesznek a jelenleg alkotmányos tárgyalás alatt álló törvényjavaslat törvényerőre emelkedése után az annak alapján kivetendő hadinyereségadó fizetésére.

A hadinyereségadó fizetésénél a kötvények — figyelemmel arra, hogy az aláírási ár megállapításánál a folyó kamatok is számításba vétettek s figyelemmel arra, hogy az aláírási helyek ötven fillér jutalékot szoktak a feleknek megtéríteni — minden 100 korona névérték után a voltaképeni kibocsátási áron, tehát K 92.50 — 50 fill. = 92 koronával fognak számításba vétetni.

Az aláirók a háboru utáni leszerelés folytán eladásra, illetve árverésre kerülő javakat a kibocsátásra kerülő járadékkölcsön-kötvényekkel fizethetik. Ily fizetéseknél a kötvények ugyanugy, mint a hadinyereségadófizetéseknél minden 100 K névérték után a tulajdonképeni kibocsátási árat képező 92 koronával fognak számításba vétetni. A leszerelési javak értékesítésénél azok a vevők, akik a vételár fizetésére az általuk jegyzett kötvényeket használják fel, előnyben fognak részesülni.

Kölcsönnyujtás kedvezményes kamatláb mellett a kibocsájtandó kötvényekre kölcsönjegyzés céljaira.

A kibocsátandó kötvényekre az Osztrák-Magyar Bank és a M. kir. hadikölcsönpénztár a kötvényeknek *kézizálogul* lekötése (lombardirozása) mellett *a névérték 75%-áig, a mindenkori hivatalos váltóleszámítolási kamatlábon nyujtanak* kölcsönt.

A Magyar Fakereskedők Hitelintézete junius 3-án tartott rendkivüli közgyülésén egyhangulag elhatározta, hogy egyrészt a Magyar Fakereskedelmi Rt. részvényeinek megszerzése céljából, másrészt pedig a békegazdaságban reá váró nagy feladatokra felkészülendő, az intézet alaptőkéjét 40 millióról 72 millió koronára emeli fel. Az uj részvényekből elsősorban 100.000 darab kerül kibocsátásra darabonkint 720 K árfolyamon, oly célból, hogy ezek ellenében Magyar Fakereskedelmi Rt. 80.000 darab részvénye megszereztessék 4 drb Magyar Fakereskedelmi és 5 drb ugyancsak 200 K n. é. és 1918-as szelvénnyel ellátott intézeti részvény cseréje alapján. A fenmaradó 60.000 darab uj részvény kibocsátása időpontjának és feltételeinek megállapítására az igazgatóság felhatalmazást kapott azzal, hogy ezekre az összesen eddig kibocsátott részvények birtokosait, ideértve a most kibocsátásra kerülő 100.000 darabot is, elővételi jog fogja megilletni.

HUNGARIA KÖNYVNYOMDA BUDAPEST

HUNGARIA KÖNYVNYOMDA BUDAPEST.

MAGYAR FIGYELŐ

A SZERKESZTÉSÉRT FELELŐS
HERCZEG FERENC

Tartalom:

EGYES SZÁM ÁRA 2 KORONA
FIZETÉSI DIJA: NEGYEDÉVRE 6 KORONA, FÉLÉVRE 12 KORONA.
RKESZTŐSÉG ÉS KIADÓHIVATAL BUDAPEST, ANDRÁSSY-UT 16.
SINGER ÉS WOLFNER KIADÁSA

ÉVFOLYAM 8. SZÁM 1918. AUGUSZTUS 1

Uj állam.

Irta: **Balogh Arthur.**

A háborunak egyik legnagyobb hatása az a változás, melyet eddigi megszokott képzeteinkben, eszméinkben létrehozott. Megszokott képzeteinknek, eszméinknek egész felfogásunkra óriási hatása van. A háboru ezeket nagyon megváltoztatta. Hol van ma például az a hatalmas, végtelen Oroszország, melyet meg voltunk szokva ugy képzelni, mint egy Európa keletén emelkedő, égig nyuló hegyet, uralkodva a többi felett?

Igaz, a háboru megváltoztatta megszokott fogalmainkat ugyszólván minden téren, de ezek a változások egyetlen téren sem oly mélyrehatók, mint a társadalom politikai szervezete terén, mint az állam átlagfogalma, az egyes és az állam viszonyának alakulása tekintetében. Ezek a jövő fejlődési iránya szempontjából a legnagyobb figyelemre érdemesek.

Mennyiben fog érvényesülni a jövő politikai térképén a Wilson, majd az entente által elfogadott önrendelkezési jog, természetesen meg nem jósolható. Most jelszóvá vált, tehát osztozik a jelszavak általános sorsában, azok több értelmüségében. Épen mert nagyon különböző értelmet lehet neki tulajdonítani, vagy nem bir tulajdonképen semmi határozott tartalommal, tehát nem is jelent semmit, vagy ha a szó szoros értelmében vesszük, egyszerüen meg nem valósítható. Mert ha azt akarja jelenteni, hogy az emberek felett ne egy «rólunk nélkülünk» abszolut hatalom intézkedjen összéletükben, hanem a politikai szervezet s annak egész élete a kormányzottak akaratán nyugodjon, ugy ez minden alkotmányos államban máris meg van valósítva. Ha ellenben azt akarja jelenteni, hogy tabula rasa-t csinálva a

mai államok helyén, minden nép szabad választást tegyen jövő politikai szervezete tekintetében, már azért is megvalósíthatlan, mert államok alakulását lehetetlen egyedül a faji tényezőre, a földrajzi, gazdasági, eddigi kulturközösségi tényezők teljes negligálásával alapítani.

Az annyit emlegetett népek szövetsége valami olyan általános nemzetközi szervezet megteremtése, mely a jövőben kizárná az egyes államok közt felgyülemlett ellentét-energiáknak háborus explóziáját s amelynek már a fegyverkezés szükségképen vele járó csökkenésénél fogva mindenesetre nem csekély befolyása lenne az egyes államok belső strukturájára, ma még alig tarthat igényt komoly számításbavételre s minden jel arra vall épen ellenségeinknél, dacára ezzel ellenkező szónoklataiknak, hogy ez a belátható jövőben sem változik.

Egészen bizonyosok ellenben egyfelől azok a nagy változások, melyeket a háboru az állam eddigi megszokott fogalmában létrehozott és egészen bizonyos, hogy legalább is a háboru után jó darabig ez az ilykép létrejött, a réginek már sokban csak romjait mutató, uj állam marad meg a réginek helyén.

A fejlődés folyamata a demokráciát állította előtérbe. Wilson és az entente egyenesen hadicéllá tették. Azoknak a nemzeteknek demokratizálódásától, melyeknek szerintök erre még szükségük van, várják a porosz autokratikus és egyben természetesen militáris államtipussal szemben egy oly államközi rend létrejöttét, mely valamennyinek szabad fejlődését biztosítaná.

A háboru nemcsak az egyes politikai téren való szabadságát nyirbálta meg — bár a közhatalomban való részesedését nem vehette el, sőt épen a megindult demokratizáló áramlat annak még szélesebb rétegekre való kiterjesztésén munkálkodik — hanem egyéni szabadságában is, főleg gazdasági téren, jelentékenyen megszorította. Ami szabad egyéni tevékenység volt, többé-kevésbbé a közhatalom kontrollja, vezetése vagy épen egyenes rendelkezése alá került. Ami szabad verseny volt, az egyéni erőknek államhatalmilag szabályozott tevékenységévé vált, a szabad kereslet és kinálat piaci ára hatósági árrá. Mindenesetre igen közel jutottunk a Menger-féle uj államhoz, melyben minden magánjog a közigazgatási jog jellegét ölti magára és minden másoknak szolgáló tevékenység felett a köz rendelkezik.

Ami azonban megengedhető, sőt szükséges az ostromlott vár jellegü hadviselő államban, nem állhat meg tovább legalább ily terjedelemben, ha az államoknak ez a szorongatott helyzete megszünik. Szabad népeknek az államhatalom e túlterjedése tekintetében önmaguk feletti autokratizmusát, a megkötöttséget, a kényszert, az egyènlősítést hovatovább a közhatalom saját hatáskörébe való visszavonulásának, a szabadságnak, az egyéni erők meg nem kötött érvényesülésének kell felváltani. Az előbbi azonban mi egyéb a demokrácia végső gazdasági következéseinél, az utóbbi mi más, mint a liberalizmus? A jövő államának alapprincipiumául a demokráciát állítják fel, ha nem is a demokráciát mint kormányformát, hanem az államszervezeteknek, legyenek azok bár monarchiák, demokratikus szinezetét. Már pedig demokrácia és liberalizmus egyaránt a szabadság megvalósításának igényével lépnek fel, holott nemcsak gazdasági téren, az egyéni, hanem a politikai szabadság terén is s egyáltalán az egyesnek a közhez való viszonyában egymással szemben igen nagy ellentéteket foglalnak magukban. Tulajdonképen tehát az a kérdés, hogy a jövő államának a demokrácia avagy a liberalizmus alapjára kell-e helyezkedni.

A demokrácia fogalmának nyujthatósága, több értelmüsége nem uj dolog, mert tényleg sem az elmélet, sem a tényleges államfejlődés nem tudta mindeddig egy egységes fogalmát megteremteni. Az ujabb időkre azonban különösen áll Eötvösnek mondása: «Midőn senki sem tudja tisztán kifejezni véleményét, mindnyájan egy szóban egyeznek meg, mely alatt mindenki azt értheti, amit akar.» De másfelől nem igy vagyunk-e a liberalizmussal, melyet a népszuverénitással, a demokráciával, a forradalommal, a kapitalizmussal azonosítottak? És csak napjainkban nem azonosítja-e a magyar radikalizmus viszont a szocializmussal, holott épen ezzel a legkiegyenlíthetetlenebb ellentétei vannak?

A politikai liberalizmus a francia forradalomtól, helyesebben 1789-től ad hatalmas lökést az eszmék fejlődésének, de kezdete visszamegy tulajdonképen a reformációra és a természetjogra. Kétségtelen azonban, hogy a 18. századtól a hatalomban részt követelő és részt nyerő polgári osztály viszi diadalra zászlaját. Liberalizmus és demokrácia megegyeztek addig, amig arról volt szó, hogy az embereket a feudális államhatalom nyomása alól felszabadítsák. Az emberjogok 1789-iki kinyilatkoztatása

egyaránt liberális és demokratikus. De ezután mindinkább felülkerekedik a demokrácia radikális programmjával, liberalizmus és demokrácia abban a mértékben távolodnak el mindinkább egymástól, amint a demokrácia a fősulyt nem a szabadságra, hanem az egyenlőségre helyezi, vagyis a Rousseau-féle tan belátására jön, hogy a szabadság a tényleges egyenlőség nélkül meg nem valósítható. Ez az elválás pontosan az 1793. évben következik be.

Liberalizmus és demokrácia nem alapjukban, kiinduló pontjukban ellenkeznek egymással, hisz mindkettőnek alapja a kereszténységtől átvett egyenlő emberi méltóság és egyenlő rendeltetés, hanem ellentétbe kerülnek a demokratikus elvek végső eredményeinél, a demokrácia ki nem kerülhető egyenlősítési tendenciájánál fogva, melyre szüksége van meggyőződése szerint, ha valamennyinek valóban egyforma szabadságát meg akarja teremteni, mely törekvésében azonban a szocializmus lejtőjére jutva ép az ellenkezőt, valamennyinek egyaránt szolgaságát éri el. De egyenlőség még ebben sem lenne, mert az átlagszinvonalt meghaladó, a tehetségesebb, képesebb mindenesetre jobban fogná érezni az állam által ráerőszakolt kényszerzubbonyt, mint a többiek.

A demokrácia, amint a Rousseau konstruálásában előttünk áll, a népszuverénitás, mindenkinek feltétlenül egyenlő része a hatalomban és ennek a hatalomnak, melynek szerinte a nép által közvetlenül és nem nevében megbizottai által kellene gyakoroltatni, korlátlansága. Nincs még egy az összes államtudományi irók közt, aki tanainak végső konzekvenciáiban annyira ellensége lenne a liberalizmusnak, mint a genfi filozófus, az 1793. utáni francia demokrácia felépítőinek nagy inspirátora.

A szabadság elidegeníthetlensége elvének felállításával különbözik összes előzőitől, ez volt az uj, hatalmas gondolat, melylyel a forradalom szellemi mozgatója lett. A szabadságról, mondja, nem lehet lemondani, mert ez annyi lenne, mint lemondani az emberi méltóságról. Az egyes, mikor a társasági szerződésbe lép, összes jogairól lemond ugyan az összesség javára, de miután ennek az összességnek az egyes is tagja, épen annyit kap vissza ettől, amennyit elidegenített. Ezáltal válik mindenkinek helyzete egyenlővé. Ezáltal a maga elidegenítése által minden egyesnek az összesség javára áll elő az egész társaság általános

akarata, melyben minden egyes egyformán részt vesz. Ez a szuverén, vagyis a közhatalom nem illethet mást, mint ezt a minden egyes akaratából képződő közakaratot ugy, hogy eszerint nép, állam, szuverén és közakarat teljesen azonosak. Ez a közhatalom nem osztható, de nem is képviselhető és szükségképen korlátlan, mert korlátozni csak szerződéssel lehetne, de a nép magával nem szerződhet. Nem korlátozható semmi által, mert az egyes fentartás nélkül adta át magát az összességnek ugy, hogy tévedhet ugyan, de jogtalanságot nem követhet el, mert önmagunkkal szemben nincsen jogtalanság.

Hogy ebből a szabadságra minő következmények állanak elő, alig látta valaki világosabban, mint nagy állambölcselőnk: Eötvös. «A szabadság azon eszménye szerint, — mondja — mely Franciaországban és általában napjainkban csaknem mindenütt divatozik, okvetlenül szükséges, hogy korlátlan hatalom létezzék az államban. Hogy legmagasabb feladatát, az önfentartást, eszközlésbe vehesse, szüksége van az államnak, mint Rousseau mondja, általános kényszerítő hatalomra. Az állam korlátlan hatalommal bir az övéinek összessége felett s ezeknek vele szemközt semmi szükségük biztosítékra, mert hiszen a felség magát a népet illeti s ez olyasmit nem akarhat, mi a népnek kárára válhatnék. Ezen fogalmak szerint a polgári szabadság csak abban állhat, hogy az országos hatalom a felséges nép nevében és legalább közvetve a nép által gyakoroltassék. — Az egyenlőség csak abban állhat, miszerint külön mindenik polgár egyaránt részeltessék azon korlátlan hatalomban, mely az egészet illeti. — A törekvés nem mindenkinek egyenlő egyéni szabadsága felé, hanem arra van irányozva, hogy mindnyájan egyenlően és tökéletesen a többség korlátlan hatalmának vettessenek alá.»

Hogy minő ellentét van a demokrácia és a liberalizmus szabaság fogalma közt, mutatja, hogyan értelmezi a szabadságot a liberális eszméknek a 19. század folyamán legnagyobb hatású bajnoka: Constant Benjamin, aki a liberális szabadságú alkotmányos állam tanainak értékét ma se vesztett valóságos kódexét állította össze műveiben .

Méltán mondhatta el magáról: «Negyven éven át ugyanazt az alapelvet képviseltem: szabadság mindenben, vallásban, bölcsészetben, irodalomban, iparban és a politikában. Szabadság alatt az egyéniség diadalát értem ugy azzal az autoritással szem-

ben, mely deszpotizmus által akarna uralkodni, mint a tömeggel szemben, mely azt a jogot követeli magának, hogy a kisebbséget a többség rabszolgájává nyomja le.» — «A Contrat social subtilis metafizikája a zsarnokság minden fajtájának ad fegyvert és ürügyet, egyes ember, többek vagy az összesség zsarnokságának egyaránt, a törvényes formák alatt konstituált elnyomásnak.» — «Semmiféle hatalom a földön nem korlátlan, sem a népé, sem azoké, akik képviselik, sem a királyoké, bármily jogcimen uralkodjanak is, sem a törvényé, mely csak a nép vagy a fejedelem akaratának kifejezése lévén, korlátoztatnia kell ugyanoly módon, mint a tekintélynek, melytől származik.» — «A nép hozzájárulása nem teheti törvényessé azt, ami törvénytelen, mert nem adhat oly hatalmat, mellyel maga sem bir.» — «Két, egyaránt veszedelmes dogma van, egyik az isteni jog, másik a nép határtalan szuverénitása. Mindkettő nagyon sok bajt okozott. Nincs más isteni, csak az istenség, nincs más szuverén, mint az igazság.»

Látjuk, hogy a demokrácia szabadsága, alapelve szerint, lehet csak formális, mert a mindenhatónak vett és önmaga ellen nem vétkezhető nép szuverén tetszésétől függő, mig a liberalizmus szabadsága mindenesetre a hatalomnak, az egyesre nehezedő nyomásnak az emberi eszméből vont korlátozottsága. A demokrácia szuverén népe vagy azok, akik nevében cselekednek, korlátlan hatalommal kezelik a szabadság valódi vagy képzelt követelményeit. A liberalizmusban a szabadságnak bizonyos nem kisebbíthető, határozott tartalma és értelme van. A demokrácia polgári szabadsága nem bizonyos jogok foglalata, melyeket a szuverén nép nem érinthet, hanem az elvont szabadság, melynek határait mindenkor ő maga állapítja meg. A demokrácia, Rousseau tanítása szerint, egyáltalán nem ismerhet el a hatalom által nem érinthető emberjogokat, mert igaz ugyan, hogy a szuverén néphatalomnak a polgárok természetes jogai, élete, szabadsága korlátot képeznek, de az egyesnek mindent fel kell áldozni, amit feltétlenül megkiván az összesség, efelett pedig csak utóbbi határozhat. A liberalizmus emberjogai a hatalom által nem érinthető, az emberi lényegből származó jogok.

A népszuverénitásból előálló mindenhatósága az összességnek szükségképen az állami hatáskörnek tárgyak tekintetébeni korlátlanságára vezet. A demokrácia a népakarat csalatkozhatlanságával indokolhatja azt a mindenbe avatkozást, melyet a feje-

delmi abszolutizmus rendőrállama az alattvalók javáról való gondoskodás kötelességével és a felsőbbségnek az általános népboldogság megteremtésére való hivatottságával és erre való képességével indokolt. A szocializmus egyenesen hivatkozhat itt a demokráciára, midőn a termelés, forgalom és fogyasztás közszabályozásával egy zsarnoki rendbe kényszeríti az egyeseket és a gazdasági vezetés révén egész életüket lefoglalja az állami beavatkozás számára.

«A polgárok összessége szuverén, mondja Constant, abban az értelemben, hogy sem az egyes, sem valamely részleges egyesülés vagy frakció nem követelheti magának a szuverénitást, ha az nem ruháztatott reá. De abból nem következik, hogy a polgárok egyeteme, vagy azok, kikre a szuverénitást ruházta, szuverén módon határozhassanak az egyesek léte felett. Ellenkezőleg van az emberi létnek bizonyos része, mely szükségképen egyéni és független, mely kivül esik a társadalom minden kompetenciáján.» A hatalom hatásköre elvileg csak a biztonság és béke fentartására terjedhet ki, ha ezen túlmegy, létalapját, az egyéniséget semmisíti meg.

A demokráciának a hatalomban mindenkinek egyformán részesedése a fő és annak mindenkire egyformán kiterjedése, bár a kiterjedésben az észszerü korlátokat meghaladja. A liberalizmus nagyobb sulyt helyez arra, hogy az egyéniség szabad tevékenységi körében a hatalom illetéktelen beavatkozása által ne zavartassék, hogy a köz ne nyuljon oly dolgokba, melyek az egyes természetes szférájába tartoznak, mint arra, hogy a hatalomban feltétlenül minden egyes részt vegyen. A természetjogtól átvett maximája szerint az állam feladata csak az egyesek jogainak védelme; ami ebből nem következik, nem lehet észszerüen hatalmának tárgya s e részben kényszert gyakorolni az állam alapelvét sértené.

Miután az állam a liberalizmusnak nem öncél, hanem csak eszköz, az emberi életbe való belenyulását ne terjessze ki jobban, mint amennyire ezt minden egyes erejének, képességének legteljesebb kifejtése megengedi. Feladata ennek következtében lényegileg a zavaró, gátló tényezők erőtlenítése, melyek a társadalmi test részének szabad életkifejtését akadályozzák. Ilyenformán az egyéniség erejének, a társadalom szervezkedési képességének növekedésével arányban feladatköre mindinkább fogy, mig a demo-

krácia ennek mindinkább növekedését megengedi, sőt amint ezt a szociáldemokráciában látjuk, okvetlen maga után vonja. A demokrácia egyáltalán erős államhatalmat kiván, mert csak igy lehet az általa teremtett mesterséges egyenlőséget az emberek közt fentartani s az egyesnek az állam iránti mennél nagyobb odaadását. A liberalizmusnak épen nem kell az erős államhatalom és benne az egyesnek az állam iránti odaadása egészen háttérbe szorul, mert mindig az emberi élet egészét, nem annak egyes irányait tekinti s az államnak nem tulajdonít oly pozitiv értéket, mint a demokrácia vagy a szocializmus.

A demokrácia politikai szabadsága az általános választójog. Alapelve: mindenkinek már emberi minőségénél fogva egyforma képessége a hatalomban részvételre. A liberalizmus ezt sohasem állította. A 18. század végén, a 19. század közepén nem az általános választójogért folyik nevében a küzdelem, hanem az alkotmányosságért, az előjogok megszüntetéséért. A liberalizmus nem mondja: mindenki egyformán képes az uralom részese lenni. Ellenkezőleg azt mondja: nem mindenki képes az uralkodásra, de mindenesetre ne uralkodjon sem egy ember, sem egy privilegizált csoport tradicionális hatalmával a többiek felett, hanem legyenek az uralom részesei, akik arra valóban képesek, ezek számát folyton magából növelvén uj erőkkel a társadalom. Constant határozottan a korlátolt választójog hive, csak a birtokosoknak véli megadhatónak, mert ha a birtoktalanok joghoz jutnak, e három közül egyik fog bekövetkezni: vagy csak saját ösztöneiket követik s ez esetben romba döntik a társadalmat; vagy a hatalom embereitől vezettetnek, mely esetben a zsarnokság eszközei lesznek, vagy azoktól fognak vezettetni, akik hatalomra törekednek s ez esetben a fakciók eszközeivé válnak. A demokrácia elvileg az egész népnek, tényleg — miután az alsó osztálybeliek vannak mindenütt többségben — a legalsóbb osztálynak, tehát ismét csak egy csoportnak, adja a hatalmat. A liberalizmus, okulván azon a történeti tapasztalaton, hogy a hatalommal rendszerint vele jár az azzal visszaélésre való hajlandóság, egyetlen csoportnak se akarja azt adni a társadalmon belül, hanem csak ugy az egész társadalomnak, hogy azzal egyes részei hátrányára visszaélni ne lehessen.

Mindezt összevéve, látjuk, hogy a demokratikus szabadság a néphatalom korlátlansága s minden egyesnek abban feltétlen

egyenlő része, a liberalizmus szabadságával csak az ember eszméjéből vont észszerüséggel és célszerüséggel megegyező korlátozás fér össze s a társadalom mind szélesebb köreire az uralomban részvételt csak annyiban követeli, amennyiben abból a szabadság megerősödését remélhetni. A demokrácia rendszere a hatalom egyesítése a nép kezében, a liberalizmusé annak különböző tényezők közti megosztása.

Ép ily mélyreható különbségek vannak a demokratikus és a liberális egyenlőség között. A demokráciáé mechanikus egyenlőség, származva tulajdonképen abból az irigységből, melylyel a tömeg az átlagot meghaladó, a nagyobb képesség iránt viseltetik. Ennek eredményeként, miután az alsóbbakat nem lehet a felsőbbek szinvonalára emelni, az egyenlőséget ugy akarja megvalósítani, hogy utóbbiakat nyomja le az előbbiek szinvonalára. A demokrácia az irigység — mondja Proudhon. E vonását találóan ugy jellemzi Hegel, hogy az az egyenlőség érzete látva a különös tehetséget.

A demokratikus egyenlőség mesterséges egyenlővé tétele azoknak, kik nem egyenlők. A liberalizmus egyenlősége csak a lehetőségek egyenlősége összes tehetségeinket kifejteni. A liberalizmus épen ennek következtében az élet különfélesége, sajátszerüsége, az erők változatossága. A demokrácia mindennek kényszerü egyformasága a béklyóknál fogva, melyeket a szervezet, az erős hatalom az egyesekre rak. Mert a szervezettség, a kényszer, az összes hatalom, melyet Spencer a harcos társadalmaknak tulajdonít jellemző vonásként, a demokráciában is azon mérvben lép szükségképen előtérbe, amint az egyenlőséget mindinkább, tehát végső sorban a gazdasági egyenlőséggel megvalósítani igyekszik. Nincs az a katonai abszolutizmus, mely a szigorú szervezettséget nagyobb fokban valósította volna meg, mint ahogyan a szocializmus megvalósítani akarja.

A demokrácia, mint mondottuk, szükségképen előbb-utóbb a birtokegyenlőséghez vezet, amit pedig a liberalizmus, megszüntetvén a legfőbb mozgatóerőt az egyéniség kifejtésére, perhorreszkál. A liberalizmus alapelve az egyenlő lehetőség az erők, tehetségek kifejtésére, ami egy a szabad versennyel politikában, gazdaságban. A demokráciában a politikai szabad verseny a selejtes elemek, vagy legfeljebb középszerüségek túlsulyára vezet, a gazdasági szabad versenyt pedig a gazdasági élet demokratizálása (gazdasági egyenlőség) zárja ki.

Nem szabad tehát azt hinni, mintha hiberalizmus és demokrácia közt csak fokozati különbség lenne oly formán, hogy a demokrácia a liberalizmusnak haladottabb alakját, stádiumát jelentené. A valóság az, hogy a kettő annak a gondolkodásmódnak, ahogyan a társadalmak politikai és gazdasági önrendelkezését érvényesíteni akarjuk, különböző sikjaiba tartoznak, bár a társadalmi és állami élet valóságában nem ritkán metszik egymást.

A liberalizmus általában az egyes önrendelkezése, önmeghatározó képessége függőséggel, elnyomással, akadályoztatással szemben. A demokrácia ezt az önrendelkezést a tömegre nézve valósítja meg felette uralkodó egyessel vagy kisebbséggel szemben, de viszont a kiválóbbak kisebbségének a tömegtől való függését eredményezi. A demokrácia tehát csak akkor lesz liberális, ha a függőséget, elnyomást általában kizárja, ami azonban alaptermészetével ellenkezni látszik. Amiből megfordítva következik, hogy a liberalizmus csak annyiban kivánhatja a demokráciát, amennyiben általa valóban a szabadság kiterjedése és a közjó nagyobbodása áll elő.

Fejtegetéseinket azzal fejezzük be, mivel kezdettük. Statusquo ante bellum nem lesz az állam átlagtipusa, az egyes és állam viszonya tekintetében sem. Előidézi ezt az, hogy az állam legalább is jó ideig nem térhet a gazdasági szabadságnak, az individuális rendszernek ama fokára vissza, mely termelésben és fogyasztásban a háboru előtt uralkodott. A korábbi állapottal szemben tehát a demokratizálódás következtében a társadalom egy részének politikai szabadsága nőni fog, egyéni szabadsága azonban az egésznek csökkenni, az államnak az egyéni életbe való nagyobb mérvü belenyulása folytán. A szabadságot, individuális rendszert többé-kevésbbé megkötöttség, kényszer, szervezet fogja felváltani.

Kitünik azonban az előadottakból, hogy a jövő államát, ha valóban a haladást akarjuk, nem lehet tisztán a demokrácia alapjaira helyezni sem politikailag, sem mivel ezektől letérést nem engedő ut vezet a szocializmushoz, gazdaságilag.

A demokráciától csak a liberalizmussal kiegészítve várhatjuk a haladás megvalósulását. A demokráciának a liberalizmusra, mint a társadalom fejlődését akadályozó benne foglalt káros anyagok veszélytelenítését, sőt a benne foglalt értékes erők kifejtését előmozdító eszközre feltétlenül szüksége van.

A kettőnek ez a szükséges összekapcsolása pedig ugy fog bekövetkezni, ha a szükséges mértéken túl ki nem terjesztett politikai életben a tömeg szuverénitását a társadalmilag értékesebb elemek szabad kiválasztása s politikai befolyása nem engedi szertelenségekre, a gazdasági életben pedig a liberalizmus követelményeitől való eltérést csak ideiglenesen, mint szükséges rosszat engedjük meg anélkül, hogy azokat végleg feladnánk, de semmiesetre se fogadjuk el a demokratikus egyenlőség gazdasági következéseit.

A liberalizmus egyáltalán a függés, szabadsághiány ellen küzd, származzon az akár tradicionális hatalmat kezelő egy embertől vagy ugyanilyen kisebbségtől, mint a tömeg isteni hatalmától. Ezért bizalmatlan méltán a demokráciával szemben is és azt csak saját elve által mérsékelve fogadhatja el.

Keleti kulturképek.

Irta: **Kúnos Ignác dr.**

Harci tüzekben lobogó zászlók diszítik a rózsák és fülemülék napkeleti országait. A rózsáknak bódítóan édes illatárja harci riadalmak fergetegében terjeng és a filoméláknak szerelmeket zengő danái csatahangok szilajkodó harsonáivá duzzadoznak. A háboru elvadult virágjai vérző töviseket hajtanak és a lágyszavu bülbül sóhajos panaszait vijjogó varjak készülnek szétrebbenteni. Kelet völgyeinek vérvörös homályba borult berkeiből megriadtan szökellenek a tündérlebbenésü *hurik* és aggódó szeretettel élesztgetik az édenbe vágyó hősök vér- és dicsőségáztatta alakjait. *Gázi* utódokkal népesedik be az iszlám, És ha van igazság abban a napkeleti legendában, hogy harcok hőseiből uj élet világa sarjadzik elő, és hogy a győzedelmek *peri*-tündérei mosollyá vidítják a könnyeket, diadalmi énekké olvasztják a harci riadót és a béke jólétévé engesztelik a föld nyomorát, fájóan édes megnyugvással vetünk hitet a keleti életfilozófia mindent kiegyenlítő és mindent megmagyarázó kiszmetjében. Mert Allah mindenható, Muhammed könyörületes, történjék minden az ő szent akarata szerint.

Egy-két ecsetvonással megrajzolt kulturképet óhajtanék fantáziánk szőtte vásznára rávetíteni. Szivárványok szineiben játszadoznak azok a selyemszálak, melyek képzelődésünk bizonyos leplére reásugárzanak és agyunk vetítő ereje a keleti szinpompa buján ragyogó sugaraiban ernyedez. Csak szaggatott képeket nyerünk, töredékes tükördarabokat. Lebbenjen meg hát a tündérkezek szőtte varázsfátyol és pillantsunk egyet a csapongó képzelet ama nagy misztériumába, mely az iszlám világ társadalmi rendjét és otthonos megszokásait a sejtelmes titokzatosság megközelíthetetlen szineibe öltöztette.

*

Nem oly könnyü dolog, mert nem is adódik rá egyhamar alkalom, a török társadalom rejtelmeibe bepillantani. Hisz jórészt még azt is kétségbe vonják, hogy Kelet mohamedán népeinél van-e egyáltalában európai értelemben vett családi élet.

Nyilván ugy okoskodnak, hogy ahol több nő, illetve több feleség kerül együvé, ott familiáris életről szó se lehet. Ezt a tapasztalatot a keleti embereknek is módjukban volt megszerezni, máskülönben nem igen akadnának köztük, akik a többnejüségnek előttük is kétes varázsáról lemondva, egy asszonnyal is beérnék. De hogy téves utra ne tereljen bennünket e kérdés, eleve ki kell jelentenünk, hogy mohamedán családnak is csak *egy* asszony lehet a feje. Ha ki azonban több feleség után áhitozik, az gondoskodik is róla, hogy jó távolra helyezze el őket egymástól és valahogy egy fedél alá ne találjanak kerülni. Mert noha rózsás, de éles körmökkel és pergő nyelvekkel a török nők is el vannak látva és a rózsák és fülemülék költői viaskodásába disszonáns hangok is vegyülhetnek.

Mily nagy és szédületes a varázsa ennek az egy szónak hogy *Oriens.* Hisz kit ne érdekelne az a mesésen bódító Kelet, melynek titokzatosságáról oly fantasztikus képeket alkotunk magunknak. Kit nem bilincselnének le azok a káprázatos leirások, melyek mint megannyi tündérrege csendülnek meg fülünkben és kinek a szive nem dobban egy édesen heveset, ha csak a képzelete is bekukkan abba a bódítóan rejtelmes édenbe, melynek földi salakra szállott neve: *hárem.* Hogy kiszinezi ezt az idegen szót a mi röpke képzelődésünk. Dúsan megaranyozott márványpaloták és cikornyás boltivekkel körülövezett folyosók tünnek lelki szemeink elé. A balzsamos levegő át meg átjár rajtunk és kéjjel folyja körül testünket az ambrának és mirrhának az az átható illata, mely e varázslatos tündérpalota diszelgő kertjeiből ki-kicsap. Filomélák siró danája rezgeteti meg azt a mélabús csendet, mely sejtelmes titokként fekszi meg a szivek birodalmának eme földi röghöz kötött tanyáját. Az aranytól csillogó és márványtól villogó diszes nagy bejáró ime megnyilik előttünk és elfogódott szivvel, lázasan lüktető erekkel merészkedik befelé a tekintetünk, melyet csakhamar kezünkkel fedünk be, hogy a káprázatos fény meg ne vakítsa. Ott vagyunk a palota belsejében, a hárem szentségének a küszöbén. A talpig fegyverben álló eunuchok vészt jósló szemekkel mérnek bennünket végig és kételkedve nyitnak utat a szentélyek szentélyébe, a mohamedán világ legköltőibb alkotásába. Épület és kert mintha egy harmónikus egésszé folynék össze; örökfényü paloták, kioszkok tömkelege mintha derengő homályu berkekkel és lugasokkal léptek volna örökös frigykötésre. A felhőtlen kék égre ciprusok vidám zöldje mosolyog és gyémánt ragyogásu virágok ezernyi változata hol itt csillog elő, hol amott homályoso-

dik el. A pacsirták édesen kesergő zenéjére patakok csobogása üti rá a ritmust és a szerte szökellő vizsugarak miriádjában ugyanannyi szivárványos szinpompa játszadoz. És egy adott jelre, mely érzékzsibbasztó és elandalító zene megharsanásából áll, előlejtenek a hárem legragyogóbb virágszálai. Siráz berkeinek életre szökkent rózsái: a nők. Áttetsző, lehelletszerü lepel simul rá arra a lenge tüneményre, melynek ciprusénál is karcsubb a termete, gazelláénál is kecsesebb a mozdulata, rózsáénál is ragyogóbb a két arca és a világ legszédítőbb italánál is részegítőbb a tekintete. Ajka ha megszólal, mintha rózsákat hullatna; két szeme ha könnybe lábbad, mintha gyöngyök peregnének le róla; lába ha a földet lejti meg, mintha virág fakadna a nyomán.

Azonban elég lesz a képből. Hisz csak kép akart mindez lenni, halovány és szintelen visszahangzása annak az érzékbódító álomnak, melybe oly szivesen el-elringatjuk magunkat. Hogyan, hát nem valóság az, amit az imént hallottunk és csak költött álomkép ámítgatott bennünket. Hát mind az a szin, mind azt káprázatos pompa, mind az a fény és mind az a csillogás, mely az ezeregyéj meséiből is visszacseng a fülünkbe, csak a képzelet költészetének a birodalmában kisért? Ugy van, sietek a kijózanító felelettel, önök csak álomképről hallottak, mely a valóságban nem is létezett soha. Mennyire más a keleti társadalomnak az a benső élete, mely a hárem fogalmával szoros kapcsolatban van és mennyire más az az ugynevezett háremélet, mely egy tiszta családi közösségnek a központja. Aminthogy a valódi keleti élet is merőben különbözik azoktól a délibábszerü képektől, melyekkel a mi fantáziánkat hagyományszerüleg agyon terheljük. De sietek is a költészet himes mezejéről a ridegebb talaju prózához és odakiáltom az álmodozóknak, hogy amit mi a török társadalmi élet lenge költészetének, a háremnek tartunk, az voltaképen fikció, egy nem is létező fogalomnak az elmélyelyedettsége. Azaz hogy pusztán az a hárem nem létezik, melyet mi olyannyira szeretünk magunk előtt elképzelni. Másforma hárem, ahol egy asszony az ur, vagy ur szeretne lenni, bőven van. És igy nem rajtam mulik, ha némi prózaiság talál a háremélet ridegebb rajzolásába belevegyülni, aminthogy a családi élethez, főleg pedig a fentartásához tudvalevőleg nem mindig elegendő a — költészet. Hát még a keleti családnál, ahol feleségek és igy gyermekek dolgában is, nagyobb luxust enged meg a mohamedánok egyházi törvénye.

Ismerkedjünk meg tehát egy ilyen háremmel, keleti multam egy ártatlan epizódjával közelebbről. Egy ifju barátom volt nekem Sztambulban, a kis Hüsszejn efendi. Időnk legnagyobb részét egymás társaságában töltöttük el, én hogy keleti ismeretekben gyarapodjam, ő pedig hogy az európai viszonyokba, ha közvetve is, beletekinthessen. Sok mindent kitudtunk ezen a jogcimen egymástól, mert tanulékonyak és

kiváncsiak voltunk mindketten. Ilyen módon sok olyat hallottam tőle, amit mohamedán ember nem szivesen árul el európainak, sőt egy-két év elteltével annyira ment az összebarátkozásunk, hogy legnagyobb ámulatomra, vendégének hivott meg egy estére. Megjegyzendő, hogy az én török barátom gyenge, beteges, vézna egy legényke volt. És noha bátor embernek, sőt elszántnak tartottam, annyit még sem mertem róla feltenni, hogy Hymen láncaival van összebogozva. Efendim, kérdezem tőle, mikor ebédre hivott meg, voltaképen azt se tudom, nős vagy-e avagy betyár ember. Török nyelven ugyanis minden nőtlen embernek betyár azaz foglalkozás nélküli a neve. A törökömnek természetesen legott megmagyaráztam, hogy nálunk európaiaknál a nős emberek közt is akadhatnak ilyen gyengéd minősítéssel ellátottak, ami csak fokozta európai tudásokra vágyó buzgalmát. Egy pozitivebb kérdésemre, hogy házas-e, tagadólag bólintott a fejével, ami törökül azt jelentette hogy igen. «Talán bizony több feleséged is van?» folytatom az egyre indiszkrétebbé vált kérdezést. Erre meg igenlőleg bólintott a fejével, vagyis más szóval: nem. Gyanakvó és egyben várakozó szemmel mértem végig az efendit és egyelőre tartózkodtam a további faggatásoktól. Először azért, mert attól féltem, hogy túllépek azon a határon, ameddig egy nőtlen embernek vagyis betyárnak egy nőssel szemben haladnia szabad. Aztán meg illetlenség, sőt határozottan neveletlenség számba megy a töröknél és a mohamedán népeknél egyáltalában, ha feleségeik egészsége vagy hogyléte után mernénk tudakozódni. Nem volt akkortájt boldogabb ember nálamnál széles nagy Sztambulban. Háremet fogok látni, diadalmaskodtam magamban és alig győztem bevárni azt az időpontot, amelytől évek álmainak teljesültét reméltem. Annál is inkább, mert a látogatás napján, mikor értem jött leendő házigazdám, tudtomra adta, hogy felesége is beszélni óhajt velem. Hogy kicirkalmaztam azokat a szép keleties mondásokat, amelyekkel hölgyemnek kedveskedni fogok. Megszólítani majd ugy fogom, ahogy egy szerelmi versből jóelőre betanultam: «Ó Mohamed paradicsomának ékes tollazatu madara, engedd hogy lábad porához dörzsöljem hozzád nem méltó arcomat.» Egyelőre Hüsszejn efendi volt mellettem, Mohamed paradicsomának nem épen ékes tollazatu madara, aki zig-zugokon, szük sikátorokon át vezetett a házáig, mely Sztambulnak egyik jó messze fekvő külvárosában volt elrejtve. Félti az asszonynépet, — gondoltam magamban — azért rejtegeti a világ szeme elől.

Végre megérkeztünk. Nagy márvány palotája, aranyba játszó kupolája nem volt ugyan az én török barátomnak, hanem ehelyett egy egyszerü faépülete, melynek deszkakapuján jókora fakilincs éktelenkedett. Mialatt ő egyet-kettőt rántott a kilincs madzagján, én tisztességtudóan hátrább huzódtam, hogy ha esetleg asszony találná kinyitni az

ajtót, bele ne ütközzék egy idegen, pláne európai ember tekintetébe. Ez is oly sarkalatos pontja a török illendőségnek, melynek megsértése a legnagyobb illetlenség számba menne.

Csoszogó lépteket hallottam, az én füleimnek óh mily kedves zene, és miközben az efendi megett ugyancsak ágaskodtam, hogy a sejtelmes szépségnek legalább a körvonalait megpillanthassam, ijedtemben majd ráhanyatlottam az előttem álló efendire. Egy rémségesen idejét mult szerecsen asszony vigyorgott felém a félig megnyiló ajtóból, akinek, hogy nagyot ne mondjak, akkora szája volt, hogy felső ajkával az eget, az alsóval meg a földet érte. Ő volt ugyanis a ház szobacicája. Mert tudnunk kell, hogy nincs az a mohamedán család, ha még oly szegény is, ahol meg ne volna ez a fekete butordarab. Különben is olcsó az ára, tiz aranyon örök időkre kaphatni. Rendeltetése, hogy az asszonyát kiszolgálja, szórakoztassa, sétára kisérje és hogy idegeneket, ezuttal engem, holtra ijesszen. A fekete rabnőn át egy tágas előterembe nyitottunk, ahonnan lépcsők vezettek az emeletre. Az egyik lépcső a jobb oldali szárnyra, a másik pedig a balfelől levő lakosztályba, mert külön lépcső, sőt sok helyt külön kapu vezet a férfi termeibe és külön bejárata van a háremnek, vagyis az asszonyok helyiségeinek. Ez azért van, hogy ha vendég jön a házba, pedig a török házakban gyakran fordul meg vendég, férfi sohse találkozhassék nővel és viszont. És csak fent köti össze a két lakosztályt egy előterem-féle, a házaspár és a belső cselédség használatára. Ugyanebben az előteremben van a *dolab,* a forgó szekrényke is elhelyezve. Ennek meg az a rendeltetése, hogy az ételeket, melyek a hárem helyiségeiben készülnek, ráteszik ennek a szekrénynek a rekeszére, egyet fordítanak rajta és azzal kikerülnek a tálak a másik előterembe. Igy juttatják az ennivalót a férfiak lakosztályába, anélkül hogy személyesen érintkezniök kellene emiatt.

Hüsszejn efendi felvezetett a lépcsőn és benyitottunk egy egyszerü terembe, melynek összes butorzata a falak mentén végig huzódó széles kerevetből állott. Ezekből telik ki a nappali és egyuttal az éjjeli nyugvóhely is. Az ágynemüt szekrényekben tartják, melyek a falba vannak beleépítve, hogy ezzel is helyet kiméljenek és hogy térség meg levegő legyen a szobában. Ennyiből áll egy uriszoba berendezése. Alig kupodtunk le a széles kerevetre és a szokásos háziüdvözletek alighogy elhangzottak, ismét a szerecsen rabszolga tünt elő és fanyar mosollyal nyujtotta át a feketekávét, melyet előttünk öntött a főzőkannából, az ugynevezett dsezvéből, a csészébe. A kávét helva nevü édesség, amolyan szirupféle követte, melynek elköltése után egy másik terembe léptünk. Ez a terem csak annyiban különbözött az előbbitől, hogy egy alacsony kerek asztalka volt a közepén, mellette egy mosdótál két kannával. Ez volt az étterem. Az ebédhez természetesen csak kettecskén ültünk, azaz

kuporodtunk le, mert a török ember nem eszik a feleségével egy tálból. De még egy szobában sem. Kezdetét vette az ételek gyors egymásutánban való felvonultatása. Evőeszköznek, tányérféléknek se hire, se hamva. Hanem amint a befedett réztálakon letették a gömbölyü asztalkára az ételt, jobb kezünk három ujjával, amint a szokásos illendőség megkívánja, neki láttunk az egytálból való fogyasztáshoz. Mindenki egy-egy oldalát kezdi ki az ételnek és azt jó gyorsan el is fogyasztja. A török étel főleg zöldségféléből, juhhusból, vagdalt hussal való töltelékekből, piláffá főtt rizsből és tejből-mézből készült édességekből áll. A török sokfélét eszik, de mindenből keveset és olyan módon készült ételt, mely a szeszes italt nem kivánja. Házigazdám ugyan, amint hamiskásan megjegyezte, főleg európai vendégére való tekintettel, sörről is gondoskodott, de én kijelentettem előtte, hogy respektálva az iszlám törvényeit, tartózkodom az efféle tiltott italoktól. Ugy látszott azonban, hogy szerette volna, ha nem vagyok ennyire tartózkodó. Igy aztán utolsó ételnek maradt az elkerülhetetlen piláv, azután a szertartásos mosakodás, és miközben lepihentünk a kerevetre, hozzák a feketekávét meg a csibukot és élvezzük a jóllakottság után beálló nyugodt semmittevés örömét a kejfet. Azaz hogy élveztem volna, ha a türelmetlenség nem emészt.

Végre megérkezett a várvavárt pillanat. Az efendi feltápászkodott ültő helyéből és se szó, se beszéd, egyenesen arra felé tart, amerre én a háremet sejtettem. Már-már ott voltunk abban a benyilóban, mely a férj szobáit a női lakosztálytól elkülöníti, illetve azzal összeköti. De csodálatos módon nők vigságos kacaját, szökőkutak csobogását, túlvilági zenét most sem hallottam. Sokat jelentő arccal fordul felém az efendi és ravaszkás mosollyal az ajkán adja tudtomra a nagy szót, hogy ime bemutatja a háremét. «De jól megnézd ám az asszonyt», köti a lelkemre az efendi, «törékeny a csontja, csinnyán kell vele bánni.» Ennyi modernségen és felvilágosodottságon csodálkoztam ugyan, sőt ez a túlságos bizalom némikép bántott is.

Az ajtó, mely a bünös szentélybe vezetett, egy kibélelt szőnyeggel volt befedve és amikor megnyilt előttem az éden, ismét a szerecsen asszony szája tátongott előttem. Már-már kétségbeestem volna, ha meg nem vigasztal az efendi, hogy mindjárt itt lesz a háremje. Addig is letelepedtünk a hárembeli lakás egyik ülőkéjére és ismét végig élveztünk egy feketekávét meg egy cigarettát. A hárem helyiségeiből hiányzott ugyan a meseszerü pompa, sőt még eunuchok arcvigyorgása se tünedezett elő, ideg- meg érzékzsibbasztó zene se szólt, szóval semmi túlvilági, semmi ezeregyéjszakabeli. Mindössze csak annyi vallott a női teremre, hogy egy jókora nagy tükör lógott az egyik falon. De hallga csak, hallga. Sziv ne dobogj oly hevesen, lélegzet meg ne akadj, lábak ne inogjatok, kezek ne remegjetek. Édes, leheletszerü csoszogás hangzik a szomszéd

szobából, selyem függöny félre lebben és megjelenik előttem egy vézna, tetőtől talpig lefátyolozott, felkötött állu, bevattázott fülü, szárazakat köhécselő kis asszonyi teremtés. «Ime a háremem» — sugja a fülembe a férj — «vizsgáld meg egy kissé.» Nagyot nézek a jámborra, az visszanéz rám még nagyobbat. Nézek a feleségére, aki nemcsak hogy visszanéz, hanem ehol már nyujtja is felém a karját. «Hekim efendi», szepegi a félbemaradt háremdarab, «beteg vagyok, gyógyíts ki a bajomból.» Most már tudtam, hányadán vagyok. A doktor titulus ugyanis, melyet törökül orvosnak értenek, megtévesztette az efendit és engem kuruzslónak nézett. E hitét én sohasem igyekeztem lerontani, mert nem egyszer vettem, főleg kisázsiai utazásaimban azoknak a piruláknak és egyéb többé-kevésbbé ártatlan szereknek jó hasznát, melyeket egy orvos barátom tanácsára mindig magamnál hordtam. Ezuttal is orvost fogtak bennem. Már csak megtapogattam a vézna kis menyecske pulzusát és kérdem az efenditől, hogy hát a többi asszony nem beteg-e? Éltem a gyanuperrel, hogy az egészségesebbjeit rejtegeti előlem. «No még csak az kellene», szörnyüködött a barátom, «hogy több is legyen. Mikor ezzel az eggyel is annyi a bajom.» Hogy csalódásom mennyire elkeserített, arra már nem igen emlékszem eléggé vissza. De hogy olyan dózist adtam be a betegemnek valamiféle porból, mely szegény fejének sokat alkalmatlankodhatott, azt abból is következtethettem, hogy az én Hüsszejn barátom a legmélyebb megvetéssel beszélt az én orvosi beavatkozásom után az európai orvosi tudományról.

*

Igy ütött ki az én első hárem-látogatásom. Ily keserveset kellett előbb csalódnom, mig rájutottam a tiszta igazságra. A szép álomképnek azonban mindörökre vége és összetépve-rontva az a csillogó varázslepel, mely mögött egy földi paradicsom délibábja ingerkedett velem. Mi is voltaképen a hárem fogalmának az eredete? Mikor az igazhivők prófétája Muhammed megalkotta az igazhivők csábítóan szines vallását, el akarta a férfiak figyelmét az észbolondító és szivrabló nőktől téríteni. Kötelességgé tette a házasodást, de egyuttal azt is törvénybe foglalta, hogy mindenki csak olyan nőt vehet el, aki férfiui arcokat még nem látott. Azért is rendelkezik az iszlám világ szent könyve, a korán, hogy Kelet leányai lesütött szemmel járják utjaikat, hogy őrizzék meg a szemérem tisztaságát és hogy testi bájaikat ne vigyék közszemlére. Fátyol takarja be arcuk és keblük vonalait és csak a férjnek meg a legközelebbi vérrokonság férfi tagjainak legyen meg az a joga, hogy szinről-szinre láthassák a női arc és a testi formák harmóniáját. És amely nőnek az arcára — folytatja a könyv — idegen férfiu tekintete esik, annak a megbecsülendők között nincs többé helye. «Tilos» avagy «megtiltott» ez a szószerinti etimológiai értéke a hárem szónak és e tilalmat

oly szigoruan vették, hogy ritkaság számba ment az ellene vétők esete. Nem több asszony fogalmát jelenti hát a hárem, nem is oly szines gyüjteményt, melynek tárában szebbnél-szebb női példányok vannak összeválogatva, hanem jelenti egyesegyedül a nőt, a feleséget és jelenti továbbá ennek a feleségnek a lakosztályát. Álljon bár e lakás egy szerény szegényes szobácskából avagy palotabeli termek megszámlálhatatlan tömkelegéből. És ép oly szentélye a törökök családi életének a hárem, mint amilyen szentséges fogalma a mi családi életünknek a viruló hajadon, az örök időkre hozzánk kapcsolt hitves, még az emlékében is felejthetetlen anya, szóval mint maga a női becsület. Hisz mind e fogalmak ott vannak együtt a háremben. Ott születik meg a kisded, ott nő viruló rózsaszállá a hajadon, ott teljesíti hitvesi kötelességét a feleség és ott őrködik szerető gonddal és olyan odaadással, amilyen csak egy női lélek lehet, az anya. És ennek a női ideálnak a tisztaságát akarjuk mi európaiak a mohamedán népektől megvonni. Ennek a rovására járják azok a képtelen és badarnál badarabb mesék és legendák. Hogy a keleti embernek csak asszonyai vannak, nem pedig feleségei. Hogy örökös zár alatt tartják őket. Hogy szegényeket ugy agyonfátyolozzák, hogy a fejük bubja is alig látszik ki. Szent igaz, hogy a profánok lármája nehezebben hatolhat be a háremélet tisztaságos csendjébe. E csendet legfeljebb ha a gyermekek lármája veri fel és a különböző természetü családtagok derüs kedélyessége. Hisz a gyermekek neveltetése kizárólag a hárem falai közt indul meg és onnan folytatódik mindaddig a korig, amig a nembeli öntudatuk ébredezésének némi jelei nem mutatkoznak. A fiu csak 13—14 éves korában válik meg anyjától és hugaitól, hogy az atyja felügyelete és vezetése alá kerüljön. A leányzó pedig, ha tizenkettedik életévét betöltötte, fátyolt kap az arcára, fiu pajtásaitól félrevonul, körmeit rózsaszin pirosra festik és ha lefátyolozottan megy ki az utcára, a hölgy érett tudatosságával szedegeti lépteit. Széles nagy felöltője nem árulja el ugyan darázsdereka karcsuságát, de az áttetsző fehér fátyol mögül ki-kicsillan a villogó szempár, melyet azonnal lesüt, ha férfiak tolakodó tekintetébe talál beleütközni. Nem mintha gyülölnék a férfinemet, de már beléjök van oltva az a hiedelem, hogy a férfiakat, azt az egyet kivéve, aki őket majdan elveszi, kerülni kell. És irtózattal gondolnak arra, hogy férfiak társaságába kerülhetnének és a legmélyebb megvetéssel itélik el Európa összes asszonyainak azt a szokását, mely nem átalja a férfi népet maguk mellett eltürni. Az ő fogalmuk szerint férfi csak férfi társaságokba való, nő meg csakis nők társaságában érezheti jól magát. De azért Kelet kis lányainál is elérkezik az a kor, amidőn a rostéllyal fedett ablakból ki-kipillantgat és legott észreveszi a turbános legényt, akinek láttára hevesebbet dobban kis szive és szemérmetes arcába odaszökik a vére. Noha legnagyobb részt

nem a szerelem révén erednek a házasságok. Hisz legtöbbnyire csak akkor látják egymást legelőször, ha Isten és emberek előtt férj és feleséggé lettek. A házasság lefolyása egyébként a következő. Ahol eladó lány vagy házasulandó ifju van a háznál, megindulnak a diplomatikus ügyességü tudakozódások és kölcsönösen agyba-főbe dicsérik őket a szülők előtt. Idősebb asszonyok foglalkoznak rendszerint e finnyás mesterséggel és addig járják a lányos házakat, addig beszélik tele a legények fejét, hogy elvégre is rászánják magukat. Különben is az asszonyok a legilletékesebbek arra, hogy egymáshoz valók-e a kiszemeltek. Rendszerint a fiatalembernek az anyja az, aki a fiának a megfelelő lányt kiválasztja vagy megfordítva. És a legkönnyebben ő találja meg az egymáshoz illő párt, aki ismeri a fiát és igyekszik kiismerni a leányt ugy belső mint külső mivoltában. Ceremóniás formák közt jelennek meg a kérők képviselői a lányos háznál, e kérők is csak idősebb asszonyok lehetnek és ha elhárítják a kölcsönösen felmerülő akadályokat, megkötik a szerződést, még pedig polgári fórum előtt és kölcsönös megajándékozásokkal eljegyzik egymást. Az ajándék tárgya a sziv szimbóluma és azok a himes virágokkal teleszőtt selyemkendők, melyek a török női kezek virtuózus ügyességét hirdetik. Az álhatatosságnak virágokban megnyilatkozó jelképe egyesül a hűség szegfűvirágos rajzával és a ciprusok magasba törő sudara hirdeti az örök szerelem maradandóságát.

A mohamedánok házaséletében mintha a férfiaknak többet juttattak volna a jóból. Egy iszlámita ifju például, ha épen kedve telik benne, elvehet mohamedán nőt, elvehet keresztényt, el zsidót, pogányt, sőt elveheti valamennyit is egyszerre. Tekintet nélkül arra, hogy fehér vagy fekete bőrü-e az illető fehérszemély. De már az iszlámita nő csakis mohamedán ifju karjaiban keresheti innenső és túlvilági üdvösségét. És ez a frigykötés korántsem oly bonyolult, oly kalandos, mint amilyennek mi szoktuk elgondolni. Mindenekelőtt oly házassági szerződés kötésére kényszeríti a törvény a férfit, melyben mindenekelőtt az a summa van kifejezetten megszabva, melyet leendő neje részére biztosítania kell. Hozomány ugyanis ott nem a férfiaknak, hanem a nőknek jár ki. Igaz, hogy ezt a pénzt csak válás esetén kapja a nő kézhez. Válhatik a férfi, amikor épen kedve kerekedik rá, de pénzbe kerül és még a szivnek is van valamelyes köze hozzá. Itt azonban a korán, a szent könyv is, mely bölcs óvatosan elrendeli, hogy négy hónapon át gondolkozzék azon a férfi, hogy van-e elég ok az elválásra és hogy a megtörténendő elbocsátás esetén tudja-e eléggé biztosítani az elvált asszony jövőjét. Abból az alapigazságból indulván ki, hogy rossz asszony csak rossz férjnek juthat osztályrészül és hogy egy jó férj az asszonyt is jóságossá tudja változtatni. A többnejüség luxusát különben is csak a nagyon jó módban

élő ember engedheti meg magának. Ha telik a vagyonából és ha különben is embere a többnejüségnek, ám szaporíthatja a feleségei számát egészen négyig. Többet ennél nem enged a törvény. Sőt a leghatározottabban inti rá a szent könyv az igaz vallás hivőit, hogy aki attól fél, hogy igazságtalanság bünébe talál esni, az csakis egy asszonyt vegyen feleségül. Nyilván azt tartván szem előtt, hogy ahol egynél több az asszony, ott könnyebben véthet a férj az igazság és részrehajlatlanság törvényei ellen. Aminthogy nem is a ritka esetek közé tartozik, hogy a több nővel megáldott férjet hol az egyik asszony hozza ki a sodrából, hol a másik és igy nem csoda, hogy szegény feje nem mindig odalegyint, ahova néz és nem mindig odanéz, ahova legyinteni kellene. Ez a meglegyintés egyébként, burkolt kifejezése óhajtván lenni a testi fenyítéknek, csak a magáról erkölcsileg megfeledkezett nőre vonatkozhatik. És itt is többnyire a pénzen vásárolt vagyis a rabszolganőre. A szegény ember, annak más a helyzete. És szintén megköveteli a korán, hogy akinek nem telik a vagyonából, az elégedjék meg egy megvásárolt rabszolganővel. A házaséletnek ez a módja olcsóbb is és mindkét félre nézve kényelmesebb. Mert hiába, Kelet asszonyai is féltékenykednek, ők is tudnak szeszélyeskedni, sőt az elevenebbjeinek aziránt is van, sőt meglehetősen kifejlett érzékök, hogy papucs hatalma alá kerítsék az urokat. Hisz ha valahol, ugy Keleten van a papucsnak a legnagyobb keletje. És jaj a férj szegény fejének, ha nem teljesíti több rendbeli kötelezettségét, ha ki nem jár rendesen a sétapénz, toaletpénz, bajrampénz, fürdőpénz és legalább is két-három rabszolga. Hisz a házassági szerződés megkötésénél jogában áll a leendő asszonynak azt is kikötni, hogy több feleséget nem tarthat mellette az ura. De ezt a passzust nem igen bolygatják, mert attól tartanak, hogy ha ráun az asszonyra az ura, egyszerüen utnak indítja és igy ha nem is második feleséget, de másodszorra vesz elsőt. Inkább egy vetélytársat is megtür maga mellett. De meg ha egy törvényes feleséggel be is éri a férj, rabszolganőtől, vagyis pénzen vásárolt leánytól nem tilthatja el se a törvény, se a feleség. Hisz e rableányok az asszonyt is szolgálják és ha sétára vonul ki az urnő, annál rangosabbnak, annál előkelőbbnek tartják, minél több szolga van a kiséretében. Mindenekelőtt tudnunk kell, hogy török nők és szabad állam leányai sohse juthatnak ma már nővásárra. Hanem igenis azok az afrikai benszülöttek, Nubia és Abesszinia feketéi, Perzsia félnomádjai, a büszke Kaukázus rabló életet élő cserkeszei, akik rá vannak utalva, hogy nyomoruságban tengődő életükön, ha csak módjukban van, lendítsenek egyet. Ezek az emberek, de csakis ezek, igenis eladják a gyermekeiket, fiaikat és leányaikat egyaránt.

Leányaikat ugyszólván ránevelik erre. És nem emberbaráti tettet követ-e el az a jómódu, dusgazdag előkelő, aki e szegény teremtéseket

nyomoruságos környezetéből ugyszólván kiszabadítja és a nélkülözés helyett jólétet, embertelen bánásmód helyett uri kényelmet juttat osztályrészökül. Egyrészt a szegény szülőket boldogítja, akik nagy pénzèket kapnak gyermekeikért, másrészt meg a bizonytalan jövőjü leányoknak teremt oly fényes jövőt, amilyent még álmukban sem merhettek elgondolni.

Hisz mi történik a mi eladó leányainkkal? Azokra még rá is fizetnek, csak vigyék el őket a szülői háztól. Pedig, nem akarom a mi férjeinket sérteni, de igen sok esetben nem tudom hogy hol az igazi rabszolgaság. Azoknál a nőknél-e, akikre még rá is fizetnek, vagy pedig azoknál, akiket pénzen, sőt a legtöbbször nagyon is drága pénzen vásárolnak. Hiszen e rabszolgáknak megvan az a joguk, hogy ha valamelyik európai követségnél jelentkeznek és szabadokká akarnak lenni, legott megszünik a rabszolgaságuk. És ime hosszu, hosszu évek óta, mióta ez az európaiak diktálta rendelet csak fennáll, alig történt rá példa, hogy e kétes értékü szabadságért csak egy is jelentkezett volna. De annál gyakoribb az az eset, hogy a család valamelyik ifju tagja megszeret egy ilyen rabnőt, az előkelőbbjének odaliszk a neve és feleségül veszi. De mondjuk, hogy olyan házba kerül egy rablány, ahol nem akar túladni rajta a gazdája. Maga számára vette, a felesége mellé és a saját gyönyörüségére. Ilyenkor meg csak addig marad szolgának, mig gyermeke nem születik. Az anya szónak ama varázsa, mely oly nagy tiszteletben áll a keleti ember előtt, legott a törvényes feleség rangjára emeli a hazátlan rabszolgát és biztosítja neki mindazokat a jogokat és egyuttal kötelességeket is, melyek a törvényes hitvest megilletik.

A padisah udvarának és udvartartásának külön tradiciói vannak. A «boldogság kapujának» nevezik ama mesebeli világra emlékeztető szerájok és kioszkok tündérnegyedét, melynek örökké zöldelő ciprus ligetei közt találnak a szultán háztartásának hölgyei fejedelminél is fejedelmibb otthont. És noha a Grand Turc legendás feleségei csakis pénzen vásárolt avagy ajándékképen felajánlott rabnők lehetnek, nincs az a testi ügyességhez kötött és érzékekre ható művészet, mely a rabvilág eme szülötteiben a virtuózitás fokát el nem érte volna. Az érzékbódítóan keleti táncnak, a melankólikusan panaszkodó éneknek és az epedően sóhajos zenének összes harmóniája mintha a testi tökéletesség asszonanciájába olvadna és hódolatos megalázkodással odaborulna a félhold birodalmának nagy hatalmasságu kagánja elé. De azért ott, a boldogság kapuján belül, nem a szenvedélyek féktelen tobzódása orgiázik, nem is a féltékenykedések versengése. Aminthogy nem ingadozó szeszély avagy pillanatnyi szenvedély emel egyes kiválasztottakat a kegyenci trónra, hanem egyesegyedül a házastársi szeretetnek és megbecsülésnek a morálja. És van annyi igazság, ha nem több, a moha-

medán világ családi életében, mint uj századunk romlott társadalmában és nagyobb az erkölcsössége a törvényes többnejüségnek, mint annak a hazug monogámiának, mely az európaiak családi tüzhelyét oly sokszor bemocskolja.

A házassági intézmény különben is egyik legféltettebb klenodiuma a keleti világ társadalmi rendjének; nem is viszik ki az utcára, vagy egyéb közhelyekre, hanem ott virágoztatja összes ékességeit a családi élet tisztaságos falain belül. Három napig tartó ünnepség előzi meg az egybekelést, külön helyet jelölvén meg a férfiaknak és külön helyet a nőknek. Vidámkodnak, ünnepeskednek, nem oly zajosan ugyan mint minálunk, de szeretetteljes bensőséggel és kedélyes kegyelettel. Közben pedig, főleg a házassági ünnepségek előestéjén, bájos szerelmi jelenetek játszódnak le, a költészet ártatlan mezében. Virágos udvarban vagy kert kellős közepében gyülekezik a fiatalság, egy himes virágokkal diszített edényt vesznek elő és szerelmi zálogot dob bele a menyasszony és a vőlegény is. Az edény száját himzett kendővel, az ugynevezett csevrével fedik be és rózsák árnyékában, vagy virágot hajtó bokrok tövében helyezik el. Egy gyermek lánykát állítanak az edény mellé, akinek a feladata, hogy leszedje róla a kendőt és hogy bekötött szemmel egyenként kiszedegesse a benne levő zálogtárgyakat. Ha a vőlegény zálogja kerül elő elsőnek, megszólal a zene és utána rázendül a nóta, hogy:

Dalok dallója vagy-e,
Fénylő drágakő vagy-e,
Szólnék egy-két szerelmes szót,
A szivedbe zárod-e?

Szemérmesen dupláz rá a fátyol alatt rejtőzködő leányzó:

Tenger mellett rózsatő van,
Rózsa nyilik nyár idő van,
Lánykád ne hivd kis rózsádnak,
Gyorsan indul hervadásnak.

Ha pedig a leány zálogja kerül elő elsőnek, emigy incselkedik a verse szivének ő választottjával:

Alma vagyok, ne végy engem,
Szerelembe ne ejts engem,
Tőzsérednek mutatnál meg,
Rossz pénz vagyok, ne végy engem.

A vőlegény se marad adós a felelettel és emigy édeskedik a hölgyével:

Rózsaszál vagy, szegfü vagy,
Virágszálam álmom vagy,
Se nem kicsiny, se nem nagy,
Épen hozzám való vagy.

És amikor az utolsó zálogtárgy kerül elő a jövő boldogságát hirdető edényből, egyszerre zendítik rá valamennyien:

Piros arca mint az alma,
Cseresznyeszin rózsa ajka,
Szeme kékje mint a szilva,
Bűvös barack az ő csókja.

És párosával indul el a menet, az ifjak a vőlegényt veszik körül, a leányok a menyasszonyt és kisérik a szobájába, leányálma édes otthonába. Rózsával hintik tele utjában, hogy az első sétája, mely leányságából kivezet, virágok tündérutján vezessen keresztül. És mielőtt visszatér a szobájába, még egyszer megcsendül a nóta:

Almát adtam, el nem vetted,
Gyémántot ér a nevelted,
Tündérkertnek vagy rózsája,
Ne hervasszon tél fagyása.

Káprázatós az a fény és csillogás, mely a menyasszonyi szobát egy ezeregyéjbeli látványossággá varázsolja. Trónust emelnek az eljegyzettnek, mely arannyal és szines selyemmel kivarrott kézimunkák oly szinvakító sokaságából áll, hogy szinte elhomályosul a vőlegény szeme, amikor a menyasszonya szine elé vezetik. Előbb azonban megvárakoztatják. Ez idő alatt leánytársait fogadja, akik ajándékokkal halmozzák el és akiknek mindegyike hozzájárul a menyasszonyi szobának mentül csillogóbb feldiszítéséhez. Kelengyéje mind ki van állítva és mialatt a szem a szép látnivalóban gyönyörködik, a szomszéd helyiségből behangzik a féldob vidámító pergése és az ujjcsengők üveghangu csengése. Előlibbennek a táncosok és ami egy női hajlékony test ritmakus mozdulataiban elandalító csak van, azt e karcsu dereku hölgyek a legkecsesebb bravurral tudják megérzékíteni. Ugyanigy folyik a mulatság a férfiak körében. Hasonló kedveskedéssel veszik körül a vőlegényt is, aki a legnagyobb komolysággal gubbaszt a helyén. Csak a harmadik nap előestéjén vezetik a vőlegényt a menyasszony szine elé. A leányzó arca sürü fátyollal van befedve és látható kedvetlenséggel

fogadja leendő férjét, aki eddigi női társaságától őt megrabolja. Szó nélkül lép be az ifju és Alláhé lévén az első dicsőség, rátérdel egy kiterített szőnyegre, hogy esteli imáját elvégezze. A legelső szó, melyet életében először intéz a leányhoz, immár törvényes hitveséhez, csupa kedvesség, csupa gyöngédség és hizelgő hangon tudakolja felesége nevét. Hisz azt se tudja még, kinek hivják.

A durcáskodó lány rá se hallgat a szóra, még csak feleletre sem érdemesíti és csak akkor suttogja el nagynehezen a nevét, ha ajándékkal lepi meg érte a fiatal férj. Ezután már nevén szólítja a hölgyét és második szerény kérésa az, hogy ha már az arca el is van fátyolozva és ha két szeme ragyogását nem is láthatja, mutassa meg legalább körmei rózsáját. A tövisékez ugy is lesz később szerencséje. Ismét csak ajándék segít a dolgon, mely iránt sajátságos módon ép oly érzékök van, mint nyugoti testvéreiknek. A rózsás ujjak már az ifju kezében pihennek, aki nem is engedi el addig, mig az alkalmatlan fátyol le nem libben az arcáról. De ezen már csak a legértékesebb ajándék segíthet. És abban a pillanatban, mikor az iruló-piruló orca a maga teljességében tündököl elő, amikor a hosszu pillák árnyékolta szempár szemérmetesen tekint immár elő, vége a fátyol varázsának és vége annak az idegenkedő gyülöletnek is, melyet Kelet leánya az idegen férfiuval szemben érzett.

Alig képzelhetni el jobb férjet a töröknél. A család az ő legfőbb gondja és felesége kényelmét mindig előbbre helyezi a magáénak. Istene nemes és érző szivvel áldotta meg, feleségével szemben gyöngéd és kiméletes és rendszerint ugy bánik vele, mint legkedvesebb csecsebecséjével. Hogy ritkábban érintkezik vele és hogy aránylag kevesebb időt tölt el a társaságában, azon a török nőnek az a műveltségi foka, mely a férjénél mindig alantabb áll, sohse ütközik meg. A férjét mintegy magasabb, tehát tiszteletreméltóbb lénynek tartja, elannyira, hogy feláll a férje előtt, ha megjelenik nála és tisztességtudóan kezet is csókol neki.

E viszony akkor sem változik, ha a feleség tiszten többen találnak megosztozkodni. Ahol több feleség van, ott ugy rendezkedik be a férj, hogy egyforma időt tölt el mindegyikinél és az ajándéktárgyakat azonos mértékkel méri. És csak ott üt tanyát a boldogtalanság, ahol anyagi viszonyai arra kényszerítik a férjet, hogy közös fedél alá hozza az asszonyokat. A nő csak nagy ritkán válhatik el a férjétől. Ha csak túlságosan el nem hanyagolja a férje, vagy pedig ha a fürdőpénzt vonná meg tőle. Nem is képzelhetjük el azt mi európaiak, hogy mily nagy szerepe van a török családi életben a fürdőnek. Ami az európai nőknél a társas uzsonna, jótékonysági ülésezés, zsurozás, felolvasás és több efféle, az a török nőnél a fürdőzés. El is tart náluk ez a heten-

kint ismétlődő mulatság jócska ideig és a legnagyobb kényelemmel csak itt láthatnak hozzá, hogy csinosítsák, kendőzzék magokat. Mert ha egyebekben nem is, az önszépítésben, főleg pedig a kendőzés művészetében sokat tanulhatnánk még Kelet asszonyaitól. Noha távol áll tőlem a gondolat, mintha tanácsokkal merészkedném előállani. Legnagyobb gondoskodás tárgya természetesen az arc. Hogy tökéletesebbé tegyék a már ugyis tökéletest, hatféle festéket vesznek a festékszekrénykékből elő. Ajkukat, melyet költőik pirosló cseresznyével hasonlítanak össze, biborszinre festik. Szemük alját, hogy pillantásuknak epedősebb kifejezést adjanak és élénkítsék vele a szempár tüzét, kékes festékkel vonják be. A szemöldököt pedig, mely annál csábítóbb, minél ivszerübb az alakja, oly ragyogóan feketére szinezik ki, hogy a költők dalai a kelő hold szépségét magasztalják benne. Az arc alapszinén, a bőr hófehérségén ritkán kell valamit változtatniok. Olyan az, hogy a lantos még a hulló havat se találja reá méltónak, hogy összehasonlítsa vele. A hó mihamar elolvad és nem marad belőle semmi. De annál ragyogóbb az arc, ha rózsa nyilik rajta és mindkét arcán oly bűvös formát kap a piros szin, mintha biborhajnal pirkadna vagy bimbó fakadna rajta. Hatodik szinnek két kis kékbe játszó lencse tünik fel az arc alján, közel a nyak hajlásához, mely a török nőknél a szépség legpompázóbb jelképe. Elmaradhatatlan és már kis lány korukban kezdik a körmöknek világos rózsaszinnel, az ugynevezett hennával való befestését. Rózsásak a körmeik és ha felilleszti velök a patyolat fehér fátyolt, előttünk titokzatos arcára és sejtelmes szépségére, melyből csak a nagy szempillák arnyalta villogó szemek maradnak szabadon; ha magára ölti kissé bő és a formákat nagyon is eltakaró köpenyét, az entárit, előttünk áll a bájosságában oly negédes és tapasztalatlanságában oly gyermekdednek maradt török nő. Ne kivánjunk mi tőle több tudást és főleg ne sajnálkozzunk az ő sorsán, mely oly annyira hasonlít a délszaki és széltől, esőtől óvott és pompázatosan nyiló lótusz virághoz. Hivatását teljesíti ő is, mint más világrészek és más éghajlatok asszonyai. Ép oly hűséggel és odaadó melegséggel tud szeretni és mártir szivvel szenvedni, mint a más vallások asszonya, ép oly testvér és anya tud ő lenni, mint amilyet a szeretet vallása követel és ép ugy van ő is nő-emberi hivatásának és kötelességének tudatában, mint Európának bármely kimüvelődött asszonya. Mert szent előttük a korán 33-ik szurájának az a pontja, mely meghagyja nekik, hogy «üljetek házaitokban békességgel és ne cicomázzátok magatokat a tudatlanság korában élők módjára, hanem végezzétek mindennapi ájtatosságtokat, adakozzatok a szegényeknek és engedelmeskedjetek Allah és követői parancsának». És talán épen a koránnak ez az egy pontja az, mely a mohamedán nők európai értelemben vett haladásának némi gátat vet. «Bé-

kességgel üljetek házaitokban» inti őket a korán, azaz «ne társuljatok külön gyülekezetekké és ne avatkozzatok olyas dolgokba, melyeket rendszerint férfiak végeznek el», fejtegetik a szent könyvet magyarázó ulemák. Nyilván a huszadik század feminizmusát sejdítették meg bölcs előrelátással a törvényismerő hodsák és azoktól a félregabalyodásoktól akarták a férfinemet megóvni, melyekkel főleg Anglia bátor amazonjai veszélyeztetik Albion himnemü felének személybiztonságát. Noha európai közelsége még e téren is, mintha rést ütött volna az iszlám tanok konzervativizmusán. Nem olyan értelemben ugyan, mintha sokallanák az arcot beborító fátyolt, vagy mintha libbenteni akarnának egyet a testet redőzetek nélkül betakaró feredsén.

Hisz a lenge fátyol egyre áttetszőbbé lesz, a feredsének nevezett felöltőt pedig ott is alakítgatja és egyre tetszetősebb formájuvá idomítja az időnként változó divat, a moda. Hanem tért hódít ott is a művelődés után való vágyakozás és az a finoman energikus női ösztön, mely a kulturából és a kulturában is részt követel magának. De csakis abban a kulturában, mely belőlük és a históriai multjukból sarjadzott ki és amelynek tradicióiból ők sarjadzottak elő. És jaj Muhammed asszonyainak és jaj a mohamedánságnak egyáltalában, ha Kelet szines és éghajlathoz kötött kulturájának hátat fordítva, Nyugat mindent azonosító kulturájában keresnék emberi és egyéni boldogulásuk forrását. Mert aminthogy a délszak pompázó virágját is könyörtelenül fagyasztja agyon a zordon észak halálthozó szele, azonképen semmisülne meg a Keletnek szinekben és formákban bujálkodó és tobzódó kulturája, ha a Nyugat ridegebb környezetébe akarnók átplántálni. Kelet maradjon meg Keletnek, Nyugat pedig Nyugatnak. Nemcsak államformákban, nemcsak az ő sajátos és eddig utólérhetetlen művészetében és iparában, hanem az irodalomban is. Hiszen a török költészet eszmékben és gondolatokban gazdag történetének hány fényes lapja tesz bizonyságot arról, — a multban és jelenben egyaránt — hogy a török költészet géniusza nem egy ragyogó női tehetséget ihletett meg és hogy a keleti kulturának fénylő csillagokkal telehintett égboltozatán a legszebb sugárkévéket Kelet poéta-asszonyai ragyogtatják. Főleg a versirás és a széppróza szines birodalmában. A 16. század *Lejlája* a legfényesebb költészet gyöngyeit peregtette ékesen szóló lantján és a magyar származásu *Nigjár* asszony a napjainkbeli irodalomnak egyik elismert büszkesége.

A félholdak diadalmas felragyogásának jött meg az ő dicsőséges korszaka. Megujhodó életerőben virágzik elő az iszlám és varázslatos rügyeket fakaszt a szent lelkesedés áhitatos melege. A mekkai szentség szimbóluma a bizanci kalifátus trónusa elé borul és a világszép Sztambul lett a középpontja a milliókat átölelő iszlámság politikai és

műveltségi vágyódásainak. Szolgaságok nyügös bilincsei vannak szertetöredezőben és évszázadok szégyenítő megkötöttségei szabadulófélben. Messze világrészek százajku törzseit egy közös gondolat megérzése foglalkoztatja: a népek és hitek szabadságának többféle kulturán át megtisztult eszméje. És ez eszmének egyébként is a titokzatos Kelet volt a legősibb forrása. Fényességekben megmagasztosult szülőanyja az öszszes későbbi világok emberi tudásának, többféle változatokban kialakult kulturájának és az egyistenség világuralmi eszméjének. És az ujkori reneszánszára ébredező Kelet a mi Nyugatunkon is megtalálja együttérző testvéreit. Az emberiség nagy közös gondolatai egyesítik a szabadságkereső Keletet a szabadságában megtámadott Nyugattal és ősrégi hagyományok letéteményesei modern eszmék és igazságok védelmezőiben keresnek és találnak fegyverbaráti és fajrokonsági testvéreket. E kettős barátság és érzelem jegyében indult meg a török nemzet Vörös Félholdjának irgalmasságos mozgalma. Egyben szent szimbólumakép amaz emberbaráti és fegyvertársi közösségeknek, melyek a török-magyar testvériség évszázados hagyományából, szinte varázslatos erővel és szeretettel sarjadzottak elő. Valóban, mintha a lángoló félhold keleti fényességei az égő kereszt nyugati malasztosságával, nemzeti hivatások és kötelességek tisztító tüzében akarnának egyesülni. És a földi jótékonyságok égi dsinnjei hadd járják az emberi könyörületnek szivárvány szinekben tündöklő hidjait, hadd törüljék a megdicsőült fájdalom vérbe vegyült könycseppjeit, hadd hegesszék az emberi gonoszságok sajogva nyilaló sebeit és hadd leheljék enyhítő balzsamaikat a megtört szivek megszentelt fájdalmaira. Vértanui jegyében a szent keresztnek és a csillagos félholdnak. És a megfenyegetett minárék lángoszlopos erkélyeiről bizakodóan csendül meg a müezzin remélkedő imája és meg-megcsukló hangon hirdeti az örökkévalóság szent igéit, bizakodván Istenben és az ő kifürkészhetetlen akaratában. Mert Allah mindenható, Muhammed könyörületes, történjék minden az ő szent akarata szerint.

Továriscsi.

(Napló orosz hadifogságból.)

Irta: **Dózsa István.**

Penzában.

1917. október 2.

Még egész sötét volt, csak az ég keleti peremén látszott egy világos csik. Ugy reggeli öt óra lehetett. A házak mint fekete foltok látszottak a széles utca két oldalán, sehol egy fénypont, sehol egy kis világosság. Minden sötét volt, akár a lelkünk. De nehogy valaki azt gondolja, talán azért volt a lelkünk sötét, mert nagy bünösök lettünk volna. Nem. Azért nem volt derüs a lelkünk, mivel aki majdnem négy hétig minden istenáldotta napon scsit[1]) eszik és csáját iszik rá, annak először a gyomra sötétedik el (nem akarom azt mondani, hogy elbutul) az örökös hal és olajszagu káposztától, a gyomor teljes elsötétülése után pedig a lélekre huzódik fel ez a sötétség. (Nem vagyok durva, azért irok sötétséget butaság helyett.) Na hát ilyen sötét lelküek voltunk mi mind a tizenhárman.

Ki tudja meddig elmélkedtem volna a lelki elsötétülés és a scsi közötti összefüggésen, ha, szerencsére, az egyik kisérő fel nem ráz gondolataimból:

— Továriscsi![2]) ott a tábor.

Mondhatnám azt is, hogy a fenti tőmondatot mélyen zengő hangon ejtette ki, de mivel hangját a tökéletes rekedtség fátyola vonta be pálinkaizzel vegyítve, inkább nem mondom.

Belebámultunk a sötétbe. Csak most vettük észre, hogy már a város szélén járunk. A házak már csak imitt-amott terpeszkedtek. Az előbbi világosság is az ég alján mintha meghizott volna. De azért még sötét volt, mint a lelkünk, stb.

[1]) Káposztaleves. Ugy látszik nemzeti eledel, mert mindig ezt eszrek.
[2]) Polgártársak-féle megszólitás.

Bevallom, egy makulányit sem láttunk még a táborból, de hát a tábor ott volt, mert a továris mondta. Jó tiz percet kellett még gyalogolnunk, mig a homályban megláthattuk a barakkok körvonalait.

A kapunál a kerítésen kivül egy továris *ült* őrt és . . . mondhatnám ugy is, hogy szendergett, de mivel csak a második, puskatussal eszközölt ébresztési kisérlet után tért magához, azt mondom, hogy aludt.

Mikor őrparancsnokunk fegyveragya másodszor is érintkezésbe jött az oldalával, akkor kezdett csak ébredni. Kinyitotta a félszemét, kinyitotta a száját.

— Sto?[3]) — kérdezte.

— Nyisd ki az ajtót!

— Minek? — kérdezte a továris a másik szemét is kinyitva.

— Foglyokat hoztunk!

— Minek? — kérdezte a továris harmadszor is.

— Ne járjon a szád, te durák[4]) — erélyeskedett a parancsnok. — hanem nyiss ajtót.

— Durák vagy te magad, — dörmögte az őr, — hiszen nyitva az ajtó.

Tényleg nyitva volt és mi bevonultunk. A kisérőink is. Csak az őr maradt kivül. Talán az is azért, mert mire mi mindnyájan beértünk, akkorra már ujra szendergett.

Egy lelket sem láttunk a barakkok között. Szerencsére annyira világos volt már, hogy magunktól is ráakadtunk arra a barakkra, melynek falára ki volt irva: «Kontora».[5])

Vezetőnk bement. Ujabb tiz perc ácsorgás, Az inspekciós irodista is szendereghetett, mert igen hiányos öltözékben jött ki. Az ajtóban megállt, jobbfelé mutatott, ránk mutatott s morgott valamit, aztán bal fel mutatott, a kisérőkre mutatott s ismét morgott valamit, ami azt jelentette, hogy a tiszti barakk jobboldalt van, mi odamehetünk aludni, az őrségé pedig baloldalt van, a kisérők mehetnek oda aludni. Saját személyére azonban se nem morgott, se nem mutatott, hanem ugy egyszerüen és szó nélkül becsapta az orrunk előtt az ajtót s ment, — ő is aludni.

Érzékeny bucsut vettünk a kisérőktől, kik nyolc napon át voltak kénytelenek a mi pénzünkön kosztolni a vonaton s megindultunk a jelzett irányba.

A tiszti barakk ajtaján tisztességtudóan, mint jól nevelt jövevényekhez illik, bekopogtattunk. Harsány horkolás volt a válasz. Óva-

[3]) „Mi az“ ?
[4]) Ostoba.
[5]) „Hivatal“.

tosan léptünk be, nehogy zavarjuk a pihenők álmát. A hortyogás égzengés erősségüre fokozódott. Egyikünk nekiment a sötétben egy asztalnak. Erre a zajra ugyancsak a sötétben megszólalt egy hang:

— Kik vagytok?

— Uj foglyok!

— Menjetek a barakk tulsó végére, ott még van üres priccs, — szólt az előbbi hang.

Megfogadtuk a tanácsot és hosszas, kalandos utazás után olyan területre érkeztünk, hol a hanghullámok már nem jeleztek alvókat. Felraktuk holminkat, helyet csináltunk fáradt testünknek is és pár pillanat mulva a horkolás tizenhárom pihent tüdő hangjával erősödött meg.

1917. október 4.

A tegnapi nap eléggé mozgalmas volt. A bemutatkozások, az ismerkedés a többi tiszttel elfoglalta egész napunkat.

Délelőtt szép csendesen ültünk az előtérben három és fél lábbal szomorkodó asztalnál mi ujak s elmeséltük elfogatásunk körülményeit a régieknek. Egyszerre hatalmas pofon hangja hallatszott. Fölnéztünk. A hang a priccsek felől jött. Odarohantunk. A földről egy német, aki a pofont kapta, épp akkor kelt fel és egy töröknek, ki az első számu pofont adta, lemérte a második számut. Ennek sulyos voltát Allah igaz szolgája állva nem birván ki, most ő terült el hősiesen a porondon.

Letepertük a hadfiakat, illetve a törököt nem kellett leteperni, mert ő a földön volt, őt csak a felkelésben akadályoztuk meg. Firtatva az okát, hogy miből kerekedett az összetüzés, megtudtuk a következő kis történetet.

A német tréfából azt mondta a töröknek, hogy beállt az angol hadseregbe. A török erre azt felelte, illetve nem felelt semmit, hanem rögtön kézzelfoghatólag bebizonyitotta, hogy ő nem érti a tréfát. A bizonyiték oly váratlanul és vehemensül jött, hogy a német hanyatesett tőle. De mivel a gyors elhatározások embere volt, hirtelen felugrott és egy keletpomerániai karlendülettel hirtelen visszabizonyitotta a töröknek, hogy most már ő sem érti a tréfát. Az igazhivő borzasztóan elcsodálkozott ellenfele fogásán, s addig csodálkozott, mig bal lába bele nem akadt a jobba. Akkor aztán megadva magát sorsának, begurult a priccsek alá.

Az idyll utolsó hullámai tiz perc mulva az áristomban végződtek, hová a táborparancsnok csukatta a két szövetségest.

És még mondja valaki, hogy egyhangu a foglyok élete.

*

Mig a Luther és a Próféta hive a börtönben elmélkedett az orosz fogolytáborok hiányos berendezésén, a többiek izgatott hangon tárgyalták az esetet. A barakk két pártra szakadt. Egyik párt, melyben a magyarok és bolgárok voltak többségben (törökök azért hiányoztak, mert az ottomán birodalom csak egy tiszttel képviseltette magát, az pedig éppen elmélkedett) azt vitatták, a töröknek teljesen igaza van; olyan sértést még tréfából sem szabad mondani, vagy ha már mondta is, miért mondta franciául és nem németül, mert hiszen Achmed egy kukkot sem értett németül. Az ellenpárt ellenben azt állitotta, hogy a török viselkedése nem uriemberhez méltó, ez a módszer jó lehet Anatoliában, de nem tisztek között. Az egyik párt vezérszónoka egy ragyaverte, izmos, székely zászlós volt, a másikban egy hórihorgas morva fiu hangja visitott ki a többi közül. A vita mind hevesebbé vált. Sőt öt perc mulva határozottan a személyeskedés terére kezdett térni. Mindkét párt létkérdésne tartotta a maga álláspontjának megvédését.

A morva hangja tulharsogott mindenen:

— Ilyen eljárást csak az védhet, ki maga is kulturátlan vadember!

Az explózió megtörtént. A hevesvérü góbé ezt a kijelentést nemzete megsértésének tekintette, — a bolgárok nem — s csak ugy egyszerüen, ahogy Csikországban szokás, utnak indította a harmadik számu . . . nyaklevest.

A morva szó nélkül elnyult a küzdőtéren és szép csöndesen fekve is maradt ott. Csak mikor a pásztorát vesztett nyája egy lavór vizzel nyakon öntötte, kezdett gondolkozni, de már akkor késő volt, mert a székely akkorra már megtért oda, ahol a török és német immár kibékülve csendesen pikétezett.

*

Mellettem egy jóképü, barna gyerek el nem titkolható gyönyörüséggel dörzsölte össze kezét:

— Monumentális nap, kolosszális nap, két verekedés egy délelőtt!

— Ugyan kérlek, hogy mondhatsz ilyet? — szóltam — hát te örülsz az ilyen szamárságoknak?

— Fiam, — válaszolt atyai hangon — majd ha te is a harmadik évét taposod a fogságnak, te is örülni fogsz mindennek, ami változatosságot hoz. Nézd, — folytatta elkomolyodva — ezek közül itten már egy sem beszámítható. Mindeniknek a háta mögött van már egy pár szökési kisérlet. Odahaza, lehet, hogy mindenik a legkomolyabb uriember, aki korrekt uri mivoltát minden körülmények között meg birja őrizni, azonban itt, Oroszországban, hol nem lát mást csak durvaságot, még hozzá ezekbe az átkozott táborokba becsukva, folyton, hó-

napokon keresztül ugyanazon arcokat látva, lassanként lemosódik róla a civilizáció máza s ugyanaz az ösztönét élő vadember lesz, mint aż afrikai tuareg. Elveszti helyes itélőképességét s mindenben csak az ösztöne után igazodik. Ne itéld el őket, félév mulva magad is ilyen leszel. Ez az elzárt fal ki fog belőled is ölni minden európaiasságot. Talán ha panaszra mehetnének valakihez, ki igazságosan itélne s megtorolná a sérelmet, nem fajulnának igy el az állapotok, de ezek a barmok (az oroszokat tisztelte igy meg) nem törődnek semmivel, legfeljebb becsukják a vádlót is a vádlottal együtt.

— Igazad lehet, — mormogtam s kimentem a szabad levegőre, hogy lehütsem kissé a fejemet a sok izgalom után.

A barakkok közt sétálva azon gondolkoztam, ki lehet ez az ember, aki ezt a prédikációt tartotta. Sehogysem tudtam a nevét kitalálni, hiszen nyolcvankét urnak mutatkoztam be. De egyszerre csak ismét az ő hangját hallottam, amint nevemen szólított. Hátra fordultam s megvártam, mig hozzám csatlakozott.

— Miről ábrándoztál? — kérdezte

— A te előadásodról, — feleltem.

— Nos? Igazam van?

— Talán.

— Be fogod látni később magad is, hogy igazat mondtam. Ez a négy fal vagy megbolondítja, vagy megöli azt, aki közöttük él.

— Ami azt illeti, ez az elzártság nagyon illuzórius, — válaszoltam és elmeséltem neki, hogy megérkezésünkkor is nyitva volt az ajtó és az őrt álló továris az igazak álmát aludta.

— Jó fiu, nem is ezt értem ama bizonyos négy elzárt fal alatt, hiszen ha a kapu zárva is volna, azon a drótkerítésen (a tábor csak dróttal volt körülvéve) akkor léphetsz át, amikor akarsz. De aztán, — mit csinálsz aztán? Ha uniformisban vagy, már száz lépésre megfognak. Civilruhát szerezhetsz ugyan, azzal el is mehetsz bárhová, csak szállóba és vasutra nem. Már pedig ezek nélkül az a másfélezer verszt, amit hazáig meg kell tenned, mégis csak sok egy kicsit.

— Hát mi az a varázsszó, ami a szállók és vasuti kupék ajtaját megnyitja? — kérdeztem érdeklődve.

— *Dokumentum!*

— És ezt olyan nehéz megszerezni?

— De még mennyire! Hát azt hiszed, ha oly könnyen lehetne hozzáférni, még mindig itt volnék?

— Hányszor próbáltál már szökni? — fürkésztem.

— Háromszor.

— S persze nem sikerült?

— Ma egy hete hoztak vissza utoljára. Most Kamenyec-Podolszkból.

Ránéztem. Villogó szemét látva, azt hiszem mindkettőnknek közös gondolat jutott eszébe, de egyikünk se merte kimondani.

A délután folyamán kinyomoztam a következőket. Azt az élénk szemü barna hadnagyot Szalkay Bélának hivják. A 326-ik honvédezredben szolgált. A Tisza mellett és a pesti jogászkávéházakban élte le eddigi életét. 1914 szeptember havában Magierov mellett az ő combján próbálta ki egy muszka a bajonettja élességét s ugyancsak azóta állandó vendége a különböző fogolytáboroknak Oroszhonban.

Ma délelőtt, midőn táborunk tüskés drótjaival megismerkedtem, melynek hatalmas hézagjai oly csábítólag hivogattak a keresztülbujásra, ujra összehozott bennünket a véletlen. Azt hiszem, őt is a kerítés különböző rései csábítgatták mert mikor találkoztam vele, elmélyedve vizsgálgatott egy hatalmas rést. Valóságos szerelmes pillantásokat vetett rá, midőn a hosszúságát és szélességét nézegette.

— Ugy-e, itt kényelmesen ki lehet mászni? — kérdeztem tőle.

— Javíthatatlan romantikus vagyok, — válaszolt mosolyogva, — a kapun is ki lehet éjjel egész szépen sétálni, de én regényesebbnek találom, ha a kerítésen mászik át az ember.

Vizsgálódás közben egyszerre egymásba kapcsolódott tekintetünk. Most is ugyanaz a gondolat villant át agyunkon, de most már ki is mertük mondani.

— Én megszököm, — kezdtem én.

— Én is, — folytatta ő.

— Veled tartok. Elvállalsz utitársnak?

— Szivesen.

Kezet fogtunk. Nem remegett egyikünk keze sem. Az övé, mert már háromszor indult igy neki, az enyém pedig talán, mert még egyszer sem próbálkoztam meg vele.

1917. október 5.

Az éjjel nagyon keveset aludtam. Minden idegszálam remegett. Nem féltem. A remegésem csak olyan volt, amilyen a vadászt az izgalmas vadászat közepette elfogja. Nem jól fejeztem ki magamat. Ilyen remegést csak az üldözött vad érezhet.

Azt a pár órát is, amit aludtam, kalandos álomképek tarkították. Mikor felébredtem, ugy éreztem magam, mintha máris átvergődtem volna ezer veszélyen. Vértelen szerződésünk után egymás mellett csináltunk fekvőhelyet és Szalkay még erőteljesen aludt. Felköltöttem, mert ugy beszéltük meg, hogy ma megszerezzük magunknak a városba menés engedélyét. Ennek célját megmagyarázandó, vissza kell térnem a tegnap délutáni beszélgetésünkre, midőn a históriai és remegés nélküli kézfogás után Szalkay sétálni hivott.

— Tisztázzuk a dolgot, — kezdte — van-e fogalmad arról, hogy minek megyünk eléje?

— Nincs. Ha volna, el sem indulnék, — válaszoltam.

— Nagyon helyes. Én is igy kezdtem. Nem gondolkozni a fáradalmak fölött. Másodszor: van-e pénzed?

— Száztiz rubel.

— Az kevés. Akkor el kell adnod a Vörös Kereszttől kapott fölszerelésedet.

— Hát neked van pénzed?

— Nincs.

— És a te fölszerelésed?

— Én már eladtam — és legyintett a kezével. — Én egyáltalában mindent eladok rögtön, hogy bármikor azonnal utra készen állhassak. De hát igy, temiattad vesztegelnünk kell pár napig.

— A «dokumentek» már megvannak? — kérdeztem csodálkozva.

— Még nincsenek, de az a legkevesebb. Ideiglenest tudok szerezni egy negyedóra alatt.

Beszélgetésünket két orosz katona hangja zavarta meg:

— Zdraztvujtye!

— Zdraztvujtye, — fogadta a köszönést Szalkay.

— Nincs szükségtek köpönyegre? — kérdezték a továrisok, a karjukon pihenő mantlikra célozva.

— Nincs továriscsi. Hanem az igazolványaitokat, ha eladjátok, megvesszük.

Nekem a bátorságom kezdett az inamba szállni, mikor Szalkay lefordította nekem kivánságunkat. Uristen! Ezek rögvest nekünk rohannak, visznek a táborparancsnok elé, aki üvölteni fog mérgében és oda fog csukatni a német-székely-török trió mellé, amiért két igaz orosz hazafit ilyen aljas üzletre akartunk csábítani! Nem szeretem az efféle jelenetet és behunytam a szememet, hogy ne lássam a felbőszült továrisok nekünkrohanását. Eltelt egy másodperc, eltelt két másodperc s a rohamot nem éreztem. Kinyitottam hát a szemeimet. Első pillantásom a már földön heverő köpenyeken akadt meg. A második a két belsőzsebben kotorászó két jobb kézen. Mondanom sem kell, hogy a két zseb és két kéz a muszkákat vallotta gazdájuknak. A nekibőszült továrisok rohama elmaradt és ehelyett előkerültek a mindent természetesnek találó továrisok katonai igazolványai a zsebek mélyéből, e szavak kiséretében:

— Pozsaluszta![6])

Szalkay műértően nézte végig a két papirost, különösen a bélyegzőket vizsgálta hosszasan, hogy nem hamisak-e?

[6]) „Kérem alássan".

A vizsgálat eredményeként kijelentette, hogy tiz-tiz rubelt ad egyért. A két orosz nyilvánvalóan keveselte, mert beszélni kezdtek. Egy perc mulva a beszéd hadarássá gyorsult, melyből Szent Vladimir, a kazáni Szent Szűz és a «csort»[7]) szavakat igen gyakran hallottam kicsendülni. Ujabb egy perc mulva a hadarás köpködéssel tarkult és a harmadik percben már egyik kezükkel felénk nyujtották az iratokat, a másikkal pedig eltüntették a tiz rubeleket. A vásárt megkötöttük.

— Látod, — szólt Szalkay — az ideiglenes igazolvány már megvan. Holnapig nincs is egyéb dolgunk, mint hogy téged megtanítsalak pár orosz szóra, amire szükséged lehet az uton. Holnap aztán bemegyünk a városba és eladjuk a ruháidat.

Ez volt az előzménye annak, hogy ma reggel felráztam álmából. Gyorsan felöltözködtünk és rövid idő mulva már ott álltunk azon barakk előtt, mely a «Hivatal» nevet bitorolta.

— Várj meg, — mondta Szalkay — rögtön jövök és hozok engedélyt.

Sétálgatni kedztem, de még kétszer sem mértem meg, mily hosszu az irodához cimzett faépület, ujra megjelent az ajtóban. Egyik kezében egy papirost tartott, amely a kimenési engedély volt, a másikban pedig egy egyrubelest, amelyről az volt megirva, hogy a kisérő convoy zsebébe vándoroljon. És megindultunk. Rajtam két köpönyeg, az egyik eladandó, a köpönyegek közti teret pedig a többi holmimmal párnáztam ki. Azt hiszem karcsuságom nem vetekedhetett a flamingó nyakával, mert a kapunál őrtálló továris morgott valamit rám, amely morgás Szalkay szerint Kerenszkit dicsérte, hogy ily szépen kihizlalja a hadifoglyokat.

Délfelé már háromszázkét rubellel gazdagabban, de a vöröskereszt-felszereléssel szegényebben tértünk vissza.

Magamban bocsánatot kértem a Vöröskereszttől, amiért a fölszerelést elherdáltam, de egyrészt testvérek közt sem ért meg kétszázötven rubelnél többet, másrészt pedig az eladásuk . . . szent célokat szolgált.

1917. október 6.

A tegnap délután és a ma délelőtt a tanulás jegyében folyt le. Az orosz nyelv rejtelmeibe akarok behatolni. Szereztem egy magyar-orosz nyelvtant (Schidloff 1000 szó módszere) s tegnap Szalkay segítségével dugdostam fejembe a különböző orosz főneveket, igéket és ezeknek törvényeit. Ma délelőtt magam folytattam a tanulást. Szalkay a városba ment ismét. «Dokumentumot» keres.

Délfelé járt már, midőn hazakerült. Arcáról lerítt, hogy utja eredménytelen volt.

[7]) Ördög.

— Semmi eredmény?

— Semmi. A nyomozást szélesebb alapokra kell fektetnem, — felelte választékos detektivnyelven.

1917. október 7.

Ma délután is tovább tanultam. Már kezdtem érteni az orosz nyelv szabályait. Szalkay ellenben ma nem ment a városba. El akart menni, nagyon is akart, de az oroszok nem engedték.

Öt hadifogoly megszökött és ez megzavarta az itt uralkodó általános rendetlenséget. Még a kaput is becsukták, kulccsal. Sőt a tábor különböző sarkaira őröket is állítottak. És senkit, de senkit sem eresztettek ki a városba.

És mindez öt szökevény miatt.

Kitünő besugóik révén az oroszok még a kora reggeli órákban észrevették az eltünést. A szökevények azonban a még korábbi reggeli órákban tüntek el. Az asztalon cédula hevert.

Az egyikre ez volt irva:

«Viel Glück! Thanauer, Wildner.»

Ezek birodalmi németek voltak.

A másodikon ez állt:

«Reggel 3 óra. Isten veletek. Földes, Thuróczy, Segeroff.»

A két első magyar, az utolsó bolgár volt.

Az utóbbi cédulán dátum is volt. Reggel három óra. Az oroszok pedig reggel nyolckor nyomultak be barakkunkba. Tehát csak kereken öt óra mulva fedezték föl a szökést.

Az öt szökevény teljes öt órai előnyben lévén, előreláthatólag több versztlel előzték meg a továrisokat.

Délig tartott a vizsgálódás, kutatás. Ekkor az ajtónál és a tábor különböző helyein posztoló továrisok belátva, hogy a mai nap folyamán több hadifogoly nem akar megszökni, az első nyitva hagyta az ajtót, az utóbbiak pedig otthagyták . . . őrhelyeiket.

Egy óra felé már csak a parancsnok bensejében volt felfordulás. Két órakor a parancsnoknak eszébe jutott, hogy a tegnap félbeszakított délutáni álmát folytatnia kellene. Ez a gondolat aztán végleg kiverte fejéből a bosszuságot s békén elaludt.

Félháromkor már ismét rendes képe volt a lágernek. Félhárom után öt perccel Szalkay kezében már ott lobogott a kimenési engedély.

1917. október 8.

Szökésünk kezd a világtörténelem meg nem történt dolgai közé tartozni. Szalkay nem tud «dokumentot» keríteni: tegnap is eredménytelenül jött vissza.

Nem tagadom, kissé gunyos célzással kérdeztem tőle:

— Nos? Még szélesebbre kell a kutatást fektetni?

— Gazda szeme hizlalja a jószágot, — felelte titokzatosan.

Rábámultam. Visszabámult: Látva, hogy ilyenformán eredményre nem jutok, elkezdtem gondolkozni. Kerestem az összefüggést a kérdés és válasz között.

Hasztalan. Az összefüggést a legszorosabb gondolkodás mellett sem birtam megtalálni. Hiszen mondhatta volna azt is, hogy: «Kis kutya, nagy kutya nem ugat hiába», vagy «Quo usque tandem Catilina patienciam nostra», avagy idézhetett volna Nabukodonozor tanulságos történetéből is, akkor sem lett volna világosabb a válasza.

Miért mondta hát ezt: «gazda szeme hizlalja a jószágot?»

Fényt, mint már említém, nem tudtam deríteni e sötét titokra, az idő azonban ugy elmult, hogy Szalkay zengzetes ásítására tértem magamhoz, lefeküdtem hát és elaludtam.

Álmomban rengeteg marhának voltam boldog tulajdonosa. És — oh csodák csodája — bármelyikére néztem rá, azonnal elkezdett hizni. Nem tehetek róla, az álomnak nem tudok parancsolni, de a lágerkomandást is ott láttam és véletlenül hosszasabban rajta feledve szememet, annyira meghizott, hogy egy emelettel kimagaslott a többi közül.

Álmom utóhatása alatt reggel érdeklődtem a tegnapi rébusz iránt, de Szalkay feleletre sem méltatott. Felöltözködött s ujra a nyakába vette a várost, keresve «dokumentumot», mely a szélesebb alapra fektetett nyomozás mellett sem akar napfényre kerülni.

1917. október 9.

Beütött a baj!

Délben összegyüjtöttek mindnyájunkat, még a három becsukott harcost is előhurcolták és kihirdették előttünk, hogy éjjel tizenegy órakor valamennyi tisztet Szibériába viszik. Még pedig a régi foglyokat, kiket szökésből hoztak vissza, nehogy az egyes táborok irigykedhessenek egymásra, négy Vladivosztok környékén fekvő táborba fogják szétosztani; bennünk, az ujonnan jött tizenhárom tisztben, ugy látszik több bizalmuk volt, mert minket csak Tomszkig szándékoztak vinni.

Ebéd után még sétáltunk egyet Szalkayval a tábor keleti oldalán, a drótkerítés mellett vezető uton. Szalkay egyszerre hirtelen megállt:

— Látod azt a gyárat? — kérdezte és a körülbelül félkilométernyire lévő óriási lőszergyárra mutatott. — Az lesz a mi megmentőnk.

— Hogyan?

— Mikor szállítanak el bennünket?

— Éjjel tizenegy órakor.

— Este kilenc órakor kiszökünk és elmegyünk abba a gyárba.

Ott kétezer hadifogoly dolgozik. Beállunk mi is munkásnak. Egy hét alatt szerzek «dokumentumot», ha a föld alól is. Akkor tovább állunk. Jössz velem?

— Megyek.

Megint kezet fogtunk. És megint nem remegett a kezünk.

A municiós gyárban.

1917. október 10.

A tegnapi est ugyancsak mozgalmas volt.

Az események gyorsan követték egymást.

Ott kezdem el, midőn elhatároztuk, hogy magunk is a gyár falai közt fogunk majd menedéket keresni, mig a makacs «dokumentot» meg nem kaparintjuk.

Szalkay, miután ezt kijelentette, rögtön bement a barakkba és mikor én később utána mentem, ő hanyat fekve cigarettázott és csak bámulta a tető szúette fagerendáit.

— Azt hittem valami fontosabb dolgot művelsz, — szóltam hozzá.

— Honnan tudod, hogy nem fontos dolgon töröm a fejemet?

Erre nem tudtam felelni.

— De még milyen fontos, — folytatta. — A különböző réseket tanulmányozom gondolatban, melyiken lesz legalkalmasabb kibujni.

— Javíthatatlan! Miért akarsz mindenáron a kerítésen keresztül távozni?

— Mert a kapun nem lehet. Meg fogod látni, mihelyt esteledni kezd, ujra megbolondulnak az oroszok. Még mindig bántja őket az az öt szökevény. Az ajtó be lesz csukva, lélek rajta se be, se ki, a tábort őrökkel vetetik körül és lehet, hogy még a barakk ajtajában is egy továris fog vigyázni. Ez lesz a legkellemetlenebb, mert akkor még az udvarra sem engednek ki.

— Akkor azt hiszem befellegzett a mi kis vállalkozásunknak is, — feleltem. — Kár is a réseket tanulmányoznod.

— Ne félts te engem, voltam én már különb helyzetben is és mégis kivágtam mindig magamat!

Hangjából végtelen önbizalom csengett ki, az én jókedvem azonban csak még sem akart visszatérni.

Ismertem már annyira az oroszokat, hogy joggal tartottam tőle, — füstbe ment a tervünk! Ha valami buta őrt állítanak az ajtóba és annak beverik a fejébe, hogy a barakkból egy lelket se engedjen ki, hát akkor jöhet földindulás, romba dőlhet a világ, de a barakkból teremtett lélek ki nem teszi a lábát! Az előtt ugyan érvelhet, annak ugyan beszélhet az ember, mindenre az a felelet: — Nyet és nyet.

Már pedig nagy esélyeink voltak arra, hogy épen valami ilyen buta fickót kapunk, mert hiszen a világ legokosabb emberei nem a továrisok közül kerülnek ki.

Óvatosságból azt tanácsoltam Szalkaynak, menjünk ki az udvarra, ott mégis közelebb állunk a szabaduláshoz, mert hiszen onnan már csak a kerítésen kell kibujnunk.

Zsebre raktuk megmaradt holmink közül mindazt, amit még értékesnek és az elvivésre érdemesnek tartottunk. Nem volt sok. Egy rend tiszta fehérnemü, pár fénykép az otthoniakról, — ez volt egész útifölszerelésünk. Kényelmesen elfért a katonaköpenyeg tágas zsebeiben. Megilletődve még egy pillantást vetettünk a fekvőhelyünkre. Ez volt bucsunk a barakktól. És kisétáltunk az udvarra.

Az őrség barakkjánál csomóba verődve álltak az oroszok és hallgatták az egyik irnokot, aki épp valamit magyarázott nekik.

— Jó, hogy kijöttünk, — mondta Szalkay — tényleg körül fogják venni a tábort.

Nemsokára csakugyan szétmentek a továrisok. Ki erre, ki arra. Egy egyenesen a mi barakkunk felé tartott.

— Nehezebb lesz a dolog, mint gondoltam, — szólalt meg ismét Szalkay.

— Miért?

— Biztosra veszem, hogy negyedóra mulva névsorolvasás lesz. Akkor pedig azonnal észreveszik, ha hiányzunk és rögtön kerestetni fognak. Ismerem már a szokásukat.

Én magam sem láttam olyan rózsásnak a közeli jövőnket, mint akár még tegnap. Már magam se reméltem, hogy legyőzhessük az akadályokat. Megszámoltuk: tizenhat őr ment ki a kerítés mellé. Négy jut egy oldalra, vagyis tekintve a tábor nagyságát, hetven-nyolcvan lépés ha van egy-egy őr között. Ezen a láncon csak sötét éjjel próbálhatjuk meg az átcsuszást, már pedig egy jó félóra kell még, amig egészen besötétedik. Közben jön a névsorolvasás, észreveszik, hogy hiányzunk — és mi még mindig bent vagyunk a táborban!

Mindketten izgatottan lestük, mikor sötétedik be. Szegény jó öreg nap, ha tudta volna, milyen jelzőkkel illettük azért, hogy még mindig nem akar lenyugodni, bizonyosan elszégyelte volna magát és . . . a föld alá bujt volna szégyenletében.

De nem szégyelte el magát és nem is bujt a föld alá. Ellenben Szalkay elkáromkodta magát:

— A fene egye meg, bekövetkezett, amitől féltem.

Az irodából két irnok jött ki, hónuk alatt nagy könyvekkel és átsiettek a mi barakkunk felé. Névsorolvasás lesz.

— Nincs vesztegetni való időnk, — mondta Szalkay izgatottan. —

Menjünk egy legénységi barakkba. A kereséssel sok idő fog eltelni, közben azt hiszem beesteledik és mi kereket tudunk oldani.

Lehet, hogy sápadt voltam. Nem tudom, de azt hiszem, igen. Szalkayn is meglátszott, hogy tünőfélben van állandó nyugalma.

Besiettünk egy magyar barakkba. (A legénység nemzetiség szerint volt a különböző épületekben elhelyezve.) A magyar bakák egy része már ott hevert a priccseken, más része még az asztaloknál beszélgetett és csájázott. Néha balalajka pengetése hallatszott át a zsivajon.

Szalkay, ugy látszik, már ismerős volt itten, mert innen is, onnan is üdvözölték mint ismerőst.

— Hol van Kovács? — kérdezte.

— A törzsőrmester ur?

— Igen.

— Kint van, majd behivjuk.

Kettő is szaladt érte és pár másodperc mulva egy vállas emberrel tértek vissza. Arcát körszakáll borította. Szalkayt mint régi ismerőst köszöntötte. Később tudtam meg, hogy ő is 326-os honvéd volt.

Félrehivtuk a sarokba, ahol nyugodtan beszélhettünk.

— Kovács! — mondta Szalkay, — mi ma este szökni akarunk. Sok kellemetlen körülmény jött közbe, amiket majd el fogok beszélni. Most azonban arra kérem, azonnal küldjön két embert a tiszti barakkhoz, ott most névsorolvasás van és azok figyeljék meg, mit csinálnak az oroszok, miután észrevették, hogy eltüntünk.

— Azonnal hadnagy ur!

Fölmászott az egyik priccssorra és két emberrel jött le.

Szalkay megismételte előttük a teendőiket és a két magyar már sietett is ki.

— Jőjjenek az urak a helyemre, — invitált Kovács — ott elbeszélhetnek mindent. Különben megbizhatnak az egész barakkban, mind szinmagyar, aki itt van, a gyanusokat már kimartuk innen.

Fölkapaszkodtunk a felső sorra és elmondtuk a törzsőrmesternek terveinket és a közbejött akadályokat.

— Nehéz dolog, — dörmögte Kovács, mikor végére értünk a történetnek. — Addig azonban nem tehetünk semmit, mig a fiuk vissza nem jönnek és meg nem tudjuk, hogy mint fogadják a muszkák az önök eltünését.

Cigarettára gyujtottunk és idegesen vártuk a hirhozókat. Közben csak pár kérdés esett Kovács részéről, hogy a dolog teljesen világos legyen előtte. Perc perc után mult el, előttünk azonban óráknak tüntek fel.

Végre. Berontott az első hirnök.

— Kérem szépen az oroszok észrevették.

— Hogyan? — sürgettük.

— Hát ugy kérem, hogy először a régi tiszturak neveit olvasták fel. Mikor a hadnagy ur Szalkay nevét kiabálták, egy főhadnagy ur rákiáltotta, hogy itt van, őt nem is vették észre. Hanem az uj tiszturaknál nem érték be avval, hogy a nevüket szólították, hanem külön is állították őket, oszt akkor mingyárt észrevették a számolásnál, hogy egy hiányzik. Megolvasták háromszor is. Mikor végleg nem stimmelt, összedugták az oroszok a fejüket és kisütötték, hogy egymaga nem szökhetett a hadnagy ur, biztosan valami régi tiszt urral ment. Osztán ujra kezdték a régiek olvasását, de már különállítottak minden tisztet, akinek felolvasták a nevit. Igy osztán rágyüttek, hogy a hadnagy ur Szalkay is «ellógott».

— Azonnal át kell öltözniök az uraknak, — szólt Kovács — igy rögtön felismerik, ha keresni jönnek.

— Hát a másik hol van? — kérdezte tovább a fiut.

— Az még ott maradt, mert hitták a parancsnokot.

— Jól van fiam. Hanem most erigy és keress két embert, akinek civilruhája van és hajlandó két katonaruhával elcserélni.

A fiu befurakodott a priccsek közé. Kovács meg mint egy hadvezér adta ki tovább is a parancsokat. Mire egy cigarettát elszivtunk, az átöltözéssel is kész lettünk. Mindkettőnkön foltos, használt munkásruha lötyögött. Félretaposott sarku csizma és oroszos sipka egészítette ki felszerelésünket. Pestről — ugy gondolom — kitoloncoltak volna bennünket ebben az adjusztirungban.

A csizmát rángattuk fel épen, mikor a másik baka hirül hozta, hogy a parancsnok ordított, midőn megtudta ezt az ujabb eltünést. Tanu is akadt rögtön (hála a monarchia kilencvenkilenc nemzetiségének), aki bennünket egy órával ezelőtt látott az udvaron sétálni. A parancsnok erre az összes barakk azonnali átvizsgálását rendelte el.

— Nos urak! Azt hiszem füstbe ment a kirándulás — vigasztalt Kovács az uj hireket hallva — most már csak arra kérem, a gyülekezőnél a második sorba álljanak és huzzák jól a szemükre a sapkát.

A barakkba orosz fegyveresek tódultak be.

— Mindenki a barakk elé! — kiáltotta valaki oroszul.

— Elvesztünk! — sugta Szalkay sápadtan — ide az az irnok jött vizsgálni, akitől a kimenési engedélyeket kaptam. Fel fog ismerni föltétlenül.

A barakk előtt felálltunk kettős sorban. Mi a hátsóban vártuk a kikerülhetetlen felismerést. Keresztet vetettem a szökésre; már ott láttam magam a tábor börtönében.

Az oroszok eközben töviről-hegyire átkutatták az üres barakkot, nem maradt-e ott valaki.

Az eredménytelen kutatás után hozzánk jöttek. Elől egy továris jött lámpával. Minden egyes embernek az arcába világított. Azután jött az irnok, utána Kovács, mint barakkparancsnok. A többi fegyveres körülvette a csoportot, nehogy valaki megugorjon.

A lámpa közelebb és közelebb jött. Már csak tiz ember volt tőlünk jobbra, aztán hat... négy... kettő. Sapkánk le volt huzva szemünkig... A lámpa sugara Szalkay arcára világított... Az irnok egy pillanatra megállt, felemelte a sapka ellenzőjét... és megismerte Szalkayt.

— Sztoj![8]) — szólt a lámpavivőhöz.

Kovács villámgyorsan a kezébe csusztatott valamit.

— Sto?[9]) — kérdezte a világító orosz.

— Nicsevo![10]) — válaszolt az irnok.

Visszanyomta a sapka ellenzőjét, még mélyebbre mint volt és tovább ment.

Az egész jelenet nem tartott egy szempillantásig. Nem tudtam hirtelenében megérteni, mi történt az irnokkal? Hiszen felismerte Szalkayt! Csak azt éreztem, hogy megmenekültünk. Hogy a börtön ajtaja nem nyilt ki előttünk. Ilyen érzése csak annak lehet, ki a sir széléről jön vissza.

Még akkor is szinte félálomban voltam, mikor már visszamentünk a barakkba. A Kovács fekvőhelyére érve, Szalkay megindultan fogott kezet a törzsőrmesterrel.

— Nagyon köszönöm.

— Nincs mit hadnagy uram, kötelességem volt.

— Mennyit adott neki?

— Tiz rubelt.

Csak most értettem meg, miért volt az a villámgyors mozdulat, mikor Kovács az irnok kezéhez kapott. Akkor adta oda a pénzt az irnoknak.

Most már ujra bizakodni kezdtem. Ha már ezt megusztuk, a többinek is sikerülni kell. Szinte vidám hangulatban ittuk a kinált csáját, az utolsót talán, melyet orosz fogolytáborban iszunk.

Valami mámor szállt meg mind a kettőnket. Szerettük volna az egész barakkot keblünkre ölelni örömünkben, legkivált Kovácsot.

Ő azonban komolyan ült helyén, csak időnként vette elő az óráját. Kilenc óra felé járhatott az idő, midőn felállott.

— Itt az idő urak, hogy induljanak. Később az éj csöndjében meg

[8]) Állj!
[9]) Mi az?
[10]) Semmi sem

találnák hallani az őrök a lépteiket. Előbb azonban kimegyek terep-szemlét tartani.

Mig ő kint járt, mi összeszedtük a dolgainkat, felvettük az orosz köpönyegeket.

— Kinéztem a helyet, — szólt Kovács, mikor visszatért. — Az a lyuk a legalkalmasabb, ami a 4-es barakk mellett van. Ott az őrök is elég távol ülnek egymástól. Én és Szikora szakaszvezető addig beszédbe eredünk a két szomszédos őrrel, mig a hadnagy urék átbujnak. Most pedig az Isten vezérelje önöket. Szerencse fel!

Megkezdődött a bucsuzás. A fél barakk ott tolongott körülöttünk, hiszen már mindenki tudta az esetünket. Tiz kéz is szorongatta kezeinket és a suttogó hangok mind az kivánták:

— Szerencsés hazatérést! Isten áldja meg magukat!

Legmelegebben Kovácstól bucsuztunk. Ha ő nincs, azóta a börtön mélyén üdülnénk.

— Elég volt fiuk, — mormogta a törzsőrmester. — Menjünk urak!

Két perc mulva már kivül voltunk a dróton.

Midőn a veszélyes zónán kivül voltunk, visszanéztünk. A sötétben csak két tüzpiros pontot láttunk, a két továris cigarettáinak tüzét. Kovács és Szikora kinálták meg őket cigarettával, hogy menekülésünket megkönnyítsék.

*

Lassan-lassan feltünt az óriás gyár falainak szilhuettje. Mint hatalmas felkiáltójelek feketéllettek az égbenyuló kémények. Arrafelé tartottunk. A telep nem volt körülkerítve, az épületeket minden nehézség nélkül meg lehetett közelíteni.

Előzőleg már informálódtunk a munkások barakkjai iránt és igy rövid keresés után ráakadtunk.

Az egyik kémény aljában meghuzódó faépületbe léptünk be, melyről ugy tudtuk, hogy magyarok lakják.

Két hosszu asztal mellett ültek a munkások. Egy részük kártyázott, vagy levelet irt. A nagyobbik fele azonban már aludt.

— Jó estét! — köszöntöttük. — Magyarok?

— Azok.

— Ki a komandánsuk?

— Én!

Egy köpcös, javakorbeli férfi lépett elibénk.

— Menekülő foglyok vagyunk, — szólt Szalkay halkan — szeretnénk beszélni magával.

— Tessék a szobámba jönni.

Arcán egy csepp meglepetés sem látszott. Ugy látszik megszokta már az ilyenfajta látogatásokat.

A barakk végén volt egy fülke, deszkafallal elkerítve, az volt a «szobá»-ja.

— Tiszt urak? — kérdezte mikor leültünk a fülkében.

— Igen.

— Mindjárt gondoltam. És meddig akarnak itt maradni?

— Még nem tudjuk. Lehet, hogy két napig, de az is lehet, két hétig. Mig «dokumentumot» nem szerzünk.

— Hm! hm! Hát kérem ugy áll a dolog, hogy mi nagyon szivesen látjuk magukat akármeddig, de gyakran jönnek ellenőrizni és akkor ha nem munkások, beviszik vissza a táborba. Hanem ha beállnának dolgozni, maradhatnak bátran és öt óra után, mikor a munka bevégződik, bárhová mehetnek. A Lévi, a gazdánk, jó ember, felveszi magukat is biztosan munkára.

— Szivesen dolgozunk, — jelentettük ki mindketten.

— Rendben van. Egyelőre ne szóljanak senkinek, hogy tisztek. Mindjárt megmutatom, hol alhatnak. Feküdjenek le és reggel majd elmegyünk a zsidóhoz.

1917. október 12.

Harmadnapja dolgozunk a gyárban és már ugy érezzük magunkat, mintha hónapok óta itt lennénk.

Tegnapelőtt reggel, mikor a harang jelzésére megkezdték a munkát, mi is kimentünk a barakkparancsnokkal az építkezéshez. A vállalkozó már ott állt. Középtermetü, ötven év körüli zsidó volt, lovagló nadrágban csizmával a lábán, ugy hogy inkább gazdásznak látszott, mint építésznek, kire a gyár felének építése volt bizva. A sapkája alól kilátszó hajfürtök már szürkék voltak s félig eltakarták homlokát.

A komandáns eléje vezetett mint uj, dolgozni akaró hadifoglyokat.

A vállalkozó végigmustrált bennünket.

— Mihez értenek? — kérdezte oroszul.

— Mindenhez.

— Jó, jó, de mégis micsodák. Bádogosok, asztalosok vagy földmunkások?

— Bármilyen munkát elvállalunk, — felelte Szalkay.

— Tudnak németül? — kérdezte hirtelen a zsidó.

— Igen, mindketten.

— Hallották, hogy két tiszt megszökött tegnap a táborból? — kérdé tovább németül.

— Nem hallottuk, mert az éjjel érkeztünk Szamarából.

Legyintett kezével.

— Különben mindegy. Felveszem önöket, de kikötöm, hogy a

telepről ne mozduljanak ki egy pár napig, mert mindenfelé keresik azt a két tisztet.

Olyan nyomatékosan ejtette ki az utolsó két szót, hogy biztosra vettem, sejti az igazat.

— Köszönjük, — feleltem — nem fogunk okot szolgáltatni panaszra.

— Azt majd meglátom, — vágta rá hidegen. — Vizet fognak hordani a betonmunkásoknak.

Elfordult tőlünk, megismételte parancsát oroszul a komandánsnak és ment tovább ellenőrizni a munkát.

Megfordultunk mi is és az istálló felé indultunk a lovakért.

— A legkönnyebb munkát kapták, — szólt az öreg magyar menet közben. — Ki és befogni az istállómester fogja a lovakat, maguk csak felülnek a kocsira és hordják a vizet lajtokban az ártéziről.

Félóra mulva már hatalmas, de sikertelen ütlegeléssel biztattuk a két agyongyötört állatot a gyorsabb menésre.

És azóta már többször találkoztunk a vállalkozóval, aki mindig furcsa mosolygással néz fel ránk, valahányszor elhajtunk mellette. Talán azon mosolyog, hogy két érettségizett kocsisa van. Vagy talán csak én képzelődöm?

1917. október 15.

Ma délután, mikor a munkát bevégeztük és a lovakat hazavezettük, az istállónál ujra találkoztunk a zsidóval. A gebéket az istállómesternek átadva, köszöntünk neki és indulni akartunk.

Ő azonban megállított.

— Még ma se menjenek ki a városba. Az orosz patrullok még mindig cirkálnak és az állomást is őrzik.

— Bocsánat, — szólt Szalkay — de mi . . .

— Miért tagadják kérem? Az első pillanatban láttam, hogy önök művelt emberek. Hogy még nem végeztek testi munkát. Hiszen csak a kezükre kell nézni. Aztán akkor már hallottam, hogy két tiszt előző este elszökött a táborból, másnap reggel pedig jelentkezik nálam két ápolt kezü hadifogoly munkára. Bocsássanak meg, de ilyen véletlen nincs, még egy buta muzsik is észrevette volna, hogy a két szökevény és a két jelentkező azonos.

— Igaza van uram, — feleltem elszántan — mi vagyunk az a két szökevény és ha ön . . .

— Ne tovább, — tiltakozott Lévi kezét felemelve — ne tartsanak tőlem. Hiszen, ha akarom, már az első félórában elfogathattam volna önöket. Maradjanak továbbra is a gyárban addig, mig dolgaikat el nem végzik. És jusson eszükbe ha engem látnak, hogy egy bánatos apa áll

maguk előtt, akinek egyetlen gyermeke az önök hazájában ugyanolyan keserü rabkenyeret eszik, mint önök itten.

A szürke szem elhomályosodott. Vagy a mienkbe tolult köny? Hirtelen kezet nyujtott.

— Isten velük — és az őszülő zsidó sietős léptekkel távozott. Lehet, hogy a könnyeit szégyelte.

1917. október 16.

Lévi, a vállalkozó végérvényesen beavatkozott sorsunk intézésébe.

Ma délután fizetés volt. Az orosz munkásokat szombaton fizették ki, a hadifoglyok keddi napon kapták a heti keresményüket.

A rács mögött maga Lévi vette át a szelvényeket és sajátkezüleg fizetett ki mindenkit.

— Fizetés után jőjjenek vissza az irodába, — szólt ki hozzánk, mialatt leolvasta számunkra a hat napi bért.

Mi az ördögöt akarhat tőlünk, hogy fizetés után visszahivat? törtük fejünket, mikor kijöttünk. Rosszat semmiesetre sem, legalább eddigi viselkedése a leghatározottabb jóindulatot árulta el.

Még kiváncsiak is voltunk végtelenül. Merész álomnak tünt ugyan fel, de megfordult az a gondolat is fejünkben, hogy megnyerjük Lévit ügyünknek. Az ő hathatós segítségével bizonyosan egy nap alatt keríthetnénk igazolványt.

Szalkay nagyon bizott a rábeszélő képességében. Elmondta százszor is:

— Majd meglátod, leveszem az öreget a lábáról, ha erről kezdünk beszélni.

Fel s alá sétálgattunk az iroda előtt, hogy jobban teljék az idő, de bizony már fent ragyogott az égen egy pár csillag, amikorra vége lett a fizetésnek.

Az öreg zsidó a dolgozószobájába vezetett. Üléssel kinált meg és cigarettával, majd három poharat vett elő és csáját töltött számunkra is a szamovárból.

Mikor már mindnyájunk előtt ott párolgott a tea, megszólalt. Eleinte közömbös dolgokról kérdezősködött, mik vagyunk otthon, hol és mikor estünk fogságba, de látszott rajta, hogy valami mást akar mondani, de nem tudja hogyan kezdje.

Egyszer aztán megkérdezte:

— Biznak bennem?

— Ha nem biznánk, régen elmentünk volna innen.

— Köszönöm. Akkor valamit akarok önöknek mondani... hogy is kezdjem csak...

Izgatott lett, a homlokát összeráncolta. Ivott egy kortyot a teából.

— Egy szenvedő ... igen egy szenvedő apához ... kinek az a rögeszméje, hogy amint ő bánik a hadifoglyokkal, ugy bánnak az ő hadifogoly fiával is ott, messze, az ellenséges országban ... egy ilyen szenvedő apához jött egyszer két menekülő hadifogoly.

Az első nehézség leküzdése után folyékonyan hagyták el ajkát a szavak.

— És az apa elhatározza, hogy segít a két menekülőn. Hát ... izé ... az a szenvedő apa én vagyok és a menekülők ... nos ... igen ... hát önök.

Az izgalomtól sápadtan néztünk össze. Ime, legmerészebb álmaink valósulnak meg!

— Jó hazafi volt az apa, kezdetben soká tépelődött, szabad-e ezt megtennie? De a fiának képe, amely ott él a lelkében, igent bólintott. És az apa szivében győzött az apai szeretet. Adott a két szökevénynek igazolványokat, melyek szerint ők finn munkások és hazautaznak Helsingforsba. És adott nekik még kétszáz rubelt is az utra. És az apa hiszi, hogy Jehova megáldja őt ezért a lépéseért ... és visszavezérli hozzá egészségben az ő egyetlen ... árva ... kis ... szeretett gyermekét.

A végét már csak suttogta. Szeméből kibuggyant a köny és végigbarázdálva arcát, lecsöppent a két kincsre, a «dokumentekre», melyeket zsebéből huzott elő.

— Ime, fiaim, átadom.

Nem szégyenlem bevallani, lehajoltunk és megcsókoltuk a kezét...

Félve irom e sorokat. Talán nem is fogják elhinni. Hiszen olyan hihetetlen ...

Pedig megtörtént!

Finnországban.

1917. október 25.

Feljegyzéseim kilenc napig érintetlenül hevertek köpönyegem gallérjába varrva. Az ut alatt nem vehettem elő, különben is a részletekre olyan világosan emlékszem. Minden mozzanata örökre bevésődött emlékembe.

Egészen Bologoeig ugyszólván minden baj nélkül jutottunk el. Pedig majdnem három napos ut. Moszkva előtt végigjárta ugyan egy őrjárat a vonatot, de csak belépillantott igazolványainkba és máris ment tovább. Mikor kiszálltunk Moszkvában, a pályaudvar kijáratánál, mint a jegyszedők, ott állt négy továris, kik fenhangon kiabálták:

— Dokumentu! davajtye dokumentu![11])

De ezek is, bármilyen papirost is mutattak nekik, továbbengedték

[11]) Az igazolványokat adjátok ide.

az embert. Az utcákon egymást érték a lovas kozák patrullok, a Kerenszki huszárjai. A járókelők néma gyülölettel nézték a hosszu pikás legényeket, kik oly hányaveti módon ülték meg a zömök, széleshátu lovakat. Még a vonaton hallottuk suttogni, hogy leáldozófélben a napjuk, gazdájukkal együtt.

Szerencsésen érkeztünk meg a Nikolajevszki pályaudvarhoz. Bologoeba reggel három órakor érkeztünk. És itt aztán ki is szálltunk. Midőn ugyanis csájavizért mentünk, — a vonat félóráig állt — tiz-tizenöt utast tuszkolt ki a kontroll a kocsikból, akik hangosan szidták Kerenszkit, az ideiglenes kormányt és mindenkit, aki csak ez idő szerint parancsol Oroszhonban. Még az «atyuskát» is, pedig az már nem is parancsol.

Ezt látva, nem volt kedvünk megvárni, mig az ellenőrzők hozzánk érnek, visszafutottunk hát csomagjainkért és leszálltunk.

Reggel kilenc felé indult egy másik vonat Jaroszlav felé. Felültünk arra és Jaroszlav-Vologdán keresztül mentünk Szent-Pétervárra. Vologdáig szárnyvonal lévén, gondoltuk, utközben nem zavar meg senki, onnan pedig igaz, fővonal az ut, de hallottuk, hogy arra nem igen vizsgálják az utasokat. Ez a csekély, körülbelül ezerszáz kilométeres kerülő négy napunkat vette igénybe — Vologdától Petrográdig ötödosztályu fütött marhakocsikban tettük meg az utat — és szerencsénk volt vele, mert épen mikor Petrográdra érkeztünk, előző napon bukott meg, véres utcai harcok után, a Kerenszki-éra és a zürzavarban minden baj nélkül becsuszhattunk a jól őrzött fővárosba.

A város annyira-amennyire már visszanyerte rendes világvárosi képét. Csak a minden falra kiragasztott óriási bolseviki proklamációk és a tömérdek fegyveres polgárőrség emlékeztetett az uj forradalomra.

A finn pályaudvaron már hallottunk finnül beszélni.

Utunk nehezebb része most kezdődött. Eddig, ha bárki kérdezte Szalkayt, én miért vagyok olyan szótalan, nyugodtan felelte, finnek vagyunk és ő (már mint én) nem tud jól oroszul. Nyugodtan mondhatta, mert az utasok kilencvenkilenc percentje még nem látott eleven finnt s ha zulukafferul beszéltünk volna is egymás között, mindenki azt hihette, hogy anyanyelvünkön társalogunk.

De ennek itt már vége két okból is. Először is árva szót sem tudva a zengzetes rokonnyelvből, nem vallhattuk magunkat finneknek, mert sok volt a finn utas; másodszor mi feketék voltunk, az utitársaink fején a haj pedig tobzódott a szőkeségben. Még sohasem láttam ennyire csepühaju embereket, mint ezek a finnek. Még a szőke oroszok is valósággal feketéltek közöttük. Aki még náluk is szőkébb, az már . . . albinó!

El is határoztuk rögtön, hogy ezután kaukázusiaknak valljuk magunkat, (alább nem adhattuk, tekintve hajunk sötét mivoltát) de ezt

is csak akkor, ha nagyon kérdezgetik. Lehetőleg meghuzódunk valamelyik sarokban és feltünés nélkül igyekszünk meglapulni, amig át nem érünk a határon. A határ volt a rém. Ha sikerül átlépnünk a határt, megmenekültünk. Mi legalább igy gondoltuk. A szabad finn állam nem fog visszakergetni bennünket, hanem hazaenged. Legrosszabb esetben internál.

Az internálásról pedig tudtam, hogy ott megadják a teljes otthoni fizetést, szabadon járkálhat az ember, csak naponta kell valamelyik hatóságnál jelentkeznie. Sőt a hozzátartozói is meglátogathatják az internáltat. Ezerszer jobb tehát a sorsa, mint a hadifogolyé.

A rém, a határ, ezalatt mindjobban közeledett. Azt a hatvan versztet átfutottuk pár óra alatt. Egy állomáson egyszerre latin betüs feliràst pillantottunk meg:

Bjelosztrov.

Ez már biztosan Finnország. Szurkoltunk alaposan. A rém itt van. Ki akartunk menni a perronra, hogy kissé lehütsük izgatottságunkat. Az ajtó azonban zárva volt.

— Az ajtók csukva vannak, — mondta egy matróz, látva, hogy az ajtót rángatjuk.

— Miért? — kérdezte Szalkay.

— Mindjárt jön a vizsgálat és az ajtók az előző állomástól kezdve le vannak zárva, nehogy valaki vizsgálás nélkül megugorjon.

Bizony, ez cseppet sem volt kellemes perspektiva. Szalkay azonban még erősködött:

— De mi csak csájázni akarunk menni.

— Ezt még a vizsgálat után sem teheted meg továris, — világosított fel a barátságos matróz ujólag — mert innen kezdve nincsen kipjatok.[12]) Finnországban csak kávét lehet az állomásokon kapni.

Ime a második baklövés. Most már a vak is láthatja, hogy soha életünkben nem jártunk ezen a tájon, mert ha idevalók lennénk, tudnunk kellene, hogy a finneknél nincsen »kipjatok». De hát az ördög tudta, hogy ezek a hirtelenszőkék csak kávéznak!

Tudatlanságunk még a továrisnak is feltünt. Meg is kérdezte azonnal:

— Ugy-e sohasem voltatok még itten?

— Nem, — hazudta Szalkay — mi kaukázusiak vagyunk. Idáig Penzában dolgoztunk a gyárban, de szüleink félévvel ezelőtt Helsingforsba költöztek és most utazunk először hozzájuk.

[12]) A teához való forró viz. Az orosz állomások mindegyikén van egy házikó, benne hatalmas üst, melyben éjjel-nappal állandóan forr a viz. Az utas csak leszáll, hoz a teáskannájában vizet, beleteszi a teát és kész a forró ital.

Hazugsága a továris földrajzi tudásának abszolut sötétségére és nemtörődömségére volt alapítva. Ez alkalommal is bevált a kipróbált recept, különben könnyen zavarba hozhatta volna jeles bajtársamat azon kérdéssel, hogy Kaukáziából miért hurcolkodtak tiszteletreméltó szüleink épen Helsingforsba, mikor közelebbi tájai is vannak az országnak. A továris azonban közömbös volt minden iránt, (kivéve a politikát, amiben minden orosz nekivadult bika) nem firtatta tovább a dolgot és megelégedett a válasszal.

A kupé ajtaja felnyilt és fölhangzott a felhivás:

— Dokumentu továriscsi!

Egy szálas katona kiáltotta ezt. Vállán három zsinórral, ami szakaszvezetői rangnak felel meg. Arcát túlértelmesnek találtuk, ami nem nagyon nyugtatott meg bennünket.

Mi álltunk legközelebb az ajtóhoz, igy hát először mi estünk vizsgálat alá. Nyugodt kézzel, de nyugtalan lélekkel nyujtottuk át papirjainkat. A katona behatóan kezdte vizsgálni. Ettől nem tartottunk, a papirosok eredetiek voltak, a pecsétek valódiak, sokkal inkább féltünk attól, hogy utána az igazolványok tulajdonosait fogja megvizsgálni. Ha kérdezgetni fog, könnyen gyanut kelthetünk. A katona azonban megelégedett a papirok átnézésével és ránk se tekintve, két társával együtt beljebb hatolt a kocsiba.

És mi ott voltunk a szabad Finnországban.

Kocsink átvizsgálása után mehettünk az állomás büffébe. A rég nem élvezett kávéból egy-kettőre olyan mennyiséget kebeleztünk be, hogy az adagoló kenderhaju szépségtől elismerő pillantásokat kaptunk, hála fejében.

Reggel nyolc órát mutatott a helsingforsi pályudvar hatalmas villanyórája, mikor vonatunk berobogott az üvegtető alá. Még alig kezdett derengeni, a városban mindenütt égtek még a lámpák. Kimenve az épületből kocsit kerestünk, mert hiszen gyalog hová induljunk egy idegen városban? A jókora téren a pályaudvar bejárata előtt egy sereg bérkocsi várakozott. Odamentünk az egyikhez és egyszerüen fel akartunk ülni. A kocsis — még egyszerübben — nem engedett. Helyette egy hosszu finn mondattal tisztelt meg. Szót sem értvén belőle, Szalkay magyarázni kezdte oroszul, hogy használatba akarjuk venni kocsiját. Hasztalan, a kocsis válaszul ismét sulyos finn igazságokat vagdosott fejünkhöz, ráadásul mutogatott a bejárat lépcsőjén álldogáló kis csoportra.

Odamentünk. Egy karszalagos uriember adogatott a körülállóknak valamit. Én is nyujtottam kezemet s a karszalagos belenyomott egy kerek sárgaréz lemezkét, rajta e számmal: 1347. Ahán! ez a kocsi száma. Megkerestük az 1347. számu bérkocsit és ujra megpróbáltuk a

beszállást. A számot odaadva, a kocsis most már semmiféle ellenállást nem tanusított.

Elhelyezkedtünk és Szalkay odaszólt oroszul:

— Gosztinnica.[13])

A kocsis csak bámult.

— Nanera,[14]) — ismételte Szalkay.

Ezt sem értette.

— Hotel.

Erre már kezdett érteni, de még most sem indult, hanem a homályba vesző tér másik oldalára mutogatott.

— Menj ahová akarsz, — kiáltott rá Szalkay dühödten és magyarul.

Nem hiába rokon nyelv a magyar és finn, ezt megértette és ijedten hajtott a tér tulsó felére, hol ki volt irva egy házra: «Hotel».

Szalkay bement és — kijött. Szoba nem volt. Hajtattunk egy másik szállóhoz, de szoba ott sem volt. A harmadiknál, negyediknél ugyanugy jártunk. Már kivilágosodott és mi még mindig szobát kerestünk.

A kikötőnél jártunk már, ahol a tenger gyönyörü panorámáját megpillantva, kifizettük a kocsit és beültünk a mólón levő egyik kávémérésébe, hogy tovább gyönyörködhessünk az öböl szépségében. Szalkay bosszusága, melyet még a hullámzó tenger nagyszerüsége sem tudott teljesen eloszlatni, azonnal elpárolgott, mikor a három csinos felszolgáló fruskát megpillantotta. Mikor pedig az egyik oroszul felelt, valóságos extázisba esett.

Tiz percnyi udvarlás eredménye után megtudtuk a svéd konzulátus cimét, sőt a csomagjainkat is otthagyhattuk addigra. Elhelyezve ezeket az egyik fülkében, hol a leány megigérte, hogy vigyázni fog rá, elindultunk, hogy fölkeressük a konzult.

A pincérnő utmutatása folytán rövidesen megtaláltuk a rakpartot, ahol a svéd királyság képviselője hivatalát tartotta.

Becsöngettünk. A konzul hivatalos ügyekben távol volt, helyette egy elegáns fiatal férfi fogadott. Németül bemutatkoztunk neki, hogy magyar tisztek vagyunk és orosz fogságból szöktünk. Kitünő németséggel válaszolt, megmondta a nevét: Bergen Erik konzulátusi titkár, kezet fogott velünk és bevezetett szobájába.

Mig mindketten bele nem süppedtünk a hatalmas bőrfotelbe és amig cigaretta nem füstölt a szánkban, nem is engedett beszélni. Csak midőn már kényelmesen elhelyezkedtünk, engedte szóhoz jutni Szalkayt, aki ekkor elmondta történetünket. Az elbeszélés alatt többször csodálkozva kiáltott föl és egész idő alatt oly kiváncsian nézegetett

[13]) Szálloda.

[14]) Kisebb fajta szálló.

reánk és oly naiv kérdésekkel szakította félbe Szalkayt, hogy ha tigrisek lettünk volna és Kis-Bürgözdön mutogattak volna bennünket, akkor sem várhattunk volna nagyobb bámulatot. Valószinü, hogy világéletében nem látott még eleven szökött hadifoglyot. Ugy látszik, a többiek, kik errefelé szöktek, nem keresték fel a svédeket.

Szalkay azzal végezte beszédét, hogy hál' istennek szerencsésen kiszabadultunk az oroszok kezei közül.

— No, még nem egészen, — mondta ekkor a titkár.

— Hogy-hogy? Hiszen Finnország már önálló állam!

— Ez az önállóság végtelen illuzórikus, uraim. Tény, hogy papiron megvan, de ... az oroszok az összes vasuti vonalakat ellenőrzik. A garnizonok még mind itt vannak. És bizony, ha önöket egy orosz vizsgálat elcsipi a vonaton, visszaviszik Oroszországba.

Mintha villám sujtott volna le ránk, ugy ért bennünket ez a kijelentés. Hát még mindig a továrisok hatalmában vagyunk? Cseberből vederbe estünk?

A titkár látva kétségbeesésünket, mindenképen vigasztalni próbált.

— Ej, ej urak! Önök, akik száz veszélyen keresztül mentek, most vesztik el bátorságukat, majdnem a végcélnál? Ennyire kétségbeesnek attól a pár kontrolltól? Értsenek meg kérem, az oroszok csak a vasutat vizsgálják, különben az utcán kikiabálhatják, hogy hadifoglyok, senki sem fogja önöket letartóztatni emiatt. Az az egy pár vizsgálat pedig már semmiség ilyen férfiak előtt.

Addig-addig vigasztalt bennünket, hogy utóvégre magunk is hinni kezdtük, hogy mi olyan veszély- és viharedzett férfiak vagyunk, akiknek tiz-tizenkét dokumentvizsgáló továris früstökre sem elég. Erőseknek éreztük magunkat, mintha legalább is emberevők közül szöktünk volna meg.

Tiz perc alatt annyira magunkhoz tértünk, hogy Szalkay el birta keseregni panaszunkat. Bár tiz szállodát is bejártunk, sehol sem kaptunk szobát és csomagjainkat is kénytelenek voltunk egy khavilában[15]) hagyni.

— Hogyan kérték a szobát?

— Oroszul. Finn nyelven nem tudunk egy szót sem.

— Lássák, itt volt a bibi. Összejárhatták volna az egész várost, orosz szóra nem nyilik meg egyetlen hotel sem. Kérjék németül és meglátják már az elsőben kapnak szobát.

Elsziva az összes kikészített cigarettákat, bucsut vettünk a világ legbarátságosabb emberétől azzal az igérettel, hogy holnap ujra felkeressük. Akkorra igérte, hogy intézkedni fog további sorsunk iránt.

[15]) Kávéház.

A német szónak tényleg varázshatása volt. A Frederiks katu-n[16]) egy szállóban találtunk szobát, pedig két órával ezelőtt itt is elutasítottak.

1917. október 26.

Ma délelőtt ismét felkerestük Bergen urat. A fogadtatás most is oly szives volt, de homlokán most borus ráncot vettem észre, amiből valami kellemetlen ujságra következtettem.

Ugy is volt. Alig hogy leültünk, Bergen ur kirukkolt vele:

— Urak! Baj van. Önök nem tartoznak a mi védelmünk alá.

— Hanem?

— Hanem a dánok alá. Az osztrák-magyar hadifoglyok védelmét a dán konzulátus látja el. Tegnap tudtam meg a dolgot. Eddig ugyanis még nem keresett fel hadifogoly. Arra emlékeztem, hogy a háboru kitörésekor mi svédek láttuk el a monarchia ügyeit, de ez azóta megváltozott és én tökéletesen megfeledkeztem róla, hogy hónapokkal ezelőtt a dánoknak adtuk át. Jelentéktelen ügy volt, mert a monarchiának ugyszólván semmiféle érdekeltsége sincs Finnországban. És tegnap a semleges konzulátusokat akartam meggyurni az önök javára, olyan formán, hogy megtudom, nem indul-e valamely semleges hajó Svédországba, mely hajlandó volna önöket elvinni? Az okokat persze nem hallgathattam el és igy, mikor a dánokkal értekeztem, ők szépen kikérték maguknak az illetéktelen beavatkozást. Ennélfogva végtelenül sajnálom, de továbbra nem segíthetem önöket hivatalosan.

— És magánuton? — kérdeztem.

A titkár gondolkozva nézett maga elé.

— Magánuton természetesen: igen. Végtelen boldog lennék, ha az én segítségem folytán kerülnének haza, — szólt ránk emelve tekintetét — de nem ajánlom. Mint magánembertől sokkal kevesebb segítséget várhatnak, mint a dánoktól. Igen, ha a közeli napokban indulna svéd hajó, lehetne szó róla, de hajónk legjobb esetben két hét mulva indul innen és az is érinti az összes partmenti kikötőket, ahol mindenütt ki lennének téve az orosz kontrollnak.

— De mi mégis kérjük a titkár urat, hogy ne hagyjon cserben minket. Ha nem indul innen hajó, majd csak megy Abóból vagy más kikötőből közvetlen hajó Stockholmba s akkor mi elutazunk oda és ott szállunk hajóra. Engedje meg, de önt már megismertük és megtanultuk becsülni és mi továbbra is svéd pártfogás alatt akarunk maradni.

Szemmelláthatólag jól esett neki kijelentésem, de volt még egy ellenvetése.

— És mit csinálunk, ha a dánok kérdezni fogják, hol késnek önök?

[16]) Utca.

— Nyugodtan felelheti, hogy elutaztunk.
— Tehát valóságos összeesküvés Dánia ellen?
— Ha önnek is ugy tetszik, igen, — feleltem mosolyogva. — Természetesen a komplott feje ön lesz.

— Elfogadom a vezéri tisztet, — kacagott Bergen — de akkor föltétlen engedelmességet kivánok.
— Kivánja, hogy azonnal letegyük a hűségesküt?
A tréfa vége az lett, hogy felirta lakásunk cimét, megigérte, hogy érdeklődni fog a partmenti városokban svéd hajó iránt és azonnal értesíteni fog bennünket.
Egyelőre tehát ráérünk bőven, hogy alaposan szétnézzünk ebben a csinos városban.

1917. október 28.

— Gondoltál-e már arra, bajtárs, — szólt Szalkay — hogy a pesti egyetemen tanítják a finn nyelvet?
Szégyenkezve vallottam be:
— Bizony, ez a fontos tény elkerülte a figyelmemet.
— Tudtam előre, — felelte Szalkay lesujtóan. — Hát arra gondoltál-e, hogy a helsingforsi egyetemen viszont a magyar nyelvet tanítják?
— Menj az egyetemeiddel és a nyelveiddel és engem hagyj békén, — hangzott bosszus válaszom.

— Nem megyek és nem hagylak. Mert mindkét kérdésem hosszas következtetés eredménye volt. Ugyanis, ha nálunk finnül tanítanak, kell valakinek tudni e nyelven és megfordítva, ha itten tanítanak magyarul, a tanárnak feltétlenül tudnia kell magyarul. Ergo: keressük fel e tanférfiut.

Zajosan helyeseltem ehhez az éles logikához és felkerekedtünk az egyetemet megkeresni, hogy ott a pedellustól, vagy más hasonló illetékes tényezőtől megtudjuk a magyar nyelv előadójának cimét. Az uton azonban már aggályom támadt.

— Tudod, hol az egyetem? — kérdeztem.
— Nem, de majd megkérdezzük valamelyik milictől.
— Hát tudod, hogyan mondják finnül az egyetemet?
— Biztosan «univerzitét».
— Ez németül van.
— Minden kulturnyelvben igy van, csekély elváltozással.
— Akkor a magyar nyelv nagyon kulturátlan lehet, mert ugy hivják hogy egyetem.

— Az igaz, de bármelyik rendőrt kérdezed meg Pesten, hogy merre van az univerzitét, mindegyik utbaigazit.

Ezt nem mertem kétségbe vonni, mivel a pesti rendőrök műveltségét ez irányban elfelejtettem ezideig tanulmányozni.

Az egyik utcában találtunk egy karszalagos férfit. Szalkay egyenesen nekirontott és megkérdezte németül, hol van az egyetem.

A milic csak bámult csodálkozva és hallgatagon, hogy miért bántjuk mi őt, aki semmit sem vétett ellenünk.

A kérdés elhagyta Szalkay ajkát oroszul is. Az uj kérdésre értelmesebben kezdett csillogni a szeme és akadozva felelte ő is oroszul:

— Nincsen.

Azt hitte tán szegény, hogy valami muszka nemzeti hős lehet az univerzitét s annak a szobrát keressük Helsingforsban. Több orosz szót leghevesebb ostrom dacára sem tudtunk belőle kiszorítani.

Én kacagva hagytam ott a közbiztonság buzgó őrét, Szalkay meg komoran, mert azt hitte, hogy az univerzitét nemzetközi szó csufos bukását kacagom.

A második karszalagos férfihez már egyedül ment. De villámgyorsan tért vissza. Az sem tudott csak finnül. A harmadik már megértette kivánságunkat, de felvilágosítani csak svédül tudott. Határozottan intelligens ember volt, mert látva, hogy nem értjük, hirtelen valami vázlatfélét rajzolt egy darab papirosra. Nem vagyunk nehéz felfogásuak, a térképolvasást pedig a katonaságnál verték a fejünkbe, igy hát rövidesen megtaláltuk az egyetemet meg a portását is. Kétnyelvü kérdésünkre ő is finnül felelt, melyben többször előfordult az «ej» (nem) szócska. Ezt már tudtuk mit jelent. Ismételt kivánságunkra azonban határozottan rosszindulatu pillantásokkal felelt, miközben karjával gyanus mozdulatokat végzett. Izmos ember lévén, jónak láttuk a magyar professzor urat az ismeretlenség homályában hagyni és . . . innen meghátrálni.

A tanár ur még ma sem tudja, hogy az egyetem durvalelkü és hiányos műveltségü kapusa hibájából milyen érdekes vendégeket szalasztott el.

1917. október 31.

Mindennapos csavargásunkról visszatérve, délfelé gyanutlanul szobánkba igyekeztünk, a portás azonban utánunk kiabált és egy levélkét adott át. A titkár irta. Csak pár szóból állt: délután négy órakor vár.

Kiváncsian siettünk a jelzett időben a konzulátusra. Bergen ur egyedül várt bennünket. Rajtunk kivül senki sem volt a hivatalban. Alig értünk szobájába, Bergen ur papirost véve elő, rögtön elkezdte:

— Holnapután, azaz pénteken estefelé indul egy svéd hajó Raumából Stockholmba, amely hajó átviszi önöket. Tehát pénteken délelőtt Raumában kell lenniök. Most pedig jegyezzék fel a következő cimet.

— Ha megengedi, nem jegyzünk fel semmit, — szakította Szalkay félbe az ideges titkárt. — Nem akarunk magunknál semmiféle áruló jelt tartani, ki tudja sikerül-e vállalkozásunk. Legyen szives ismételje el egy párszor és a fejünkben fog maradni.

— Igazuk van. Tehát kiszállnak Raumában; az utirány Helsingfors—Tammerfors—Rauma. Nem nagy város, bárkit kérdeznek, meg tudja mondani, hol lakik Gusztáv Svörjnberg speditőr. Gusztáv Svöjrnberg. Igen, igen. Ő már tud mindent. A szállításért nem kell fizetni semmit. Azt hiszem, hogy német pénzzel dolgozik, mert nekem azt mondta ő elintéz mindent, csak bizzam rá. Tegnap beszéltem vele a klubban. Ő berakja önöket a jelzett hajóba és szombat este Stockholmban vannak. Tehát ne felejtsék el Gusztáv Svörjnberg. Az uton Tammerforsnál és Rauma előtt van vizsgálat, ott legyenek óvatosak.

— De hogyan utazunk el Raumába? Az igazolványaink csak idáig szólnak.

— Mutassák csak kérem?

Odaadtuk.

— Hm! hm! — hümmögött, mikor átnézte. — Különben lehet segíteni rajta.

Iróasztalához ült, irt valamit a dokumentekre.

— Rendben van. Felirtam svédül, hogy: Nevezetteket munkásaimnak felvéve, Raumába utasítom, ottani telepemre dolgozni. Aláirva egy ismerős cég. Ha esetleg baleset történne is önökkel és nyomoznának a gyárosnál, ismeretlen az irás, nem éri őt semmi kellemetlenség. Különben is estére beszélek vele és bocsánatát kérem a nevében végzett csalásért.

Háromszor is kezet fogtunk, mig el birtunk válni Bergentől. Az ajtóig is kikisért és sokkal izgatottabb volt, mint mi, akik utrakeltünk.

Az utcán jutott már eszembe, hogy elfeledtük megkérdezni, mikor indul a vonatunk. Vissza nem akartunk fordulni, nem volt más hátra, kimentünk az állomáshoz megtudakolni, mikor lehet elindulni Rauma felé.

— Reggel fél nyolc órakor, — válaszolt kérdésünkre a vasutas.

— Más vonat nincsen?

— Van még egy este nyolckor, de azon Tammerforsban át kell szállni.

Szalkay azt tanácsolta, menjünk az esti vonattal, éjjel könnyebben átcsuszunk a kontrollokon. És reggelre biztosan Raumában leszünk, hiszen nincs messze. Marad egy teljes napunk Svörnjberget felkeresni.

Ráhagytam. Még csak öt óra. Utazzunk el ma este.

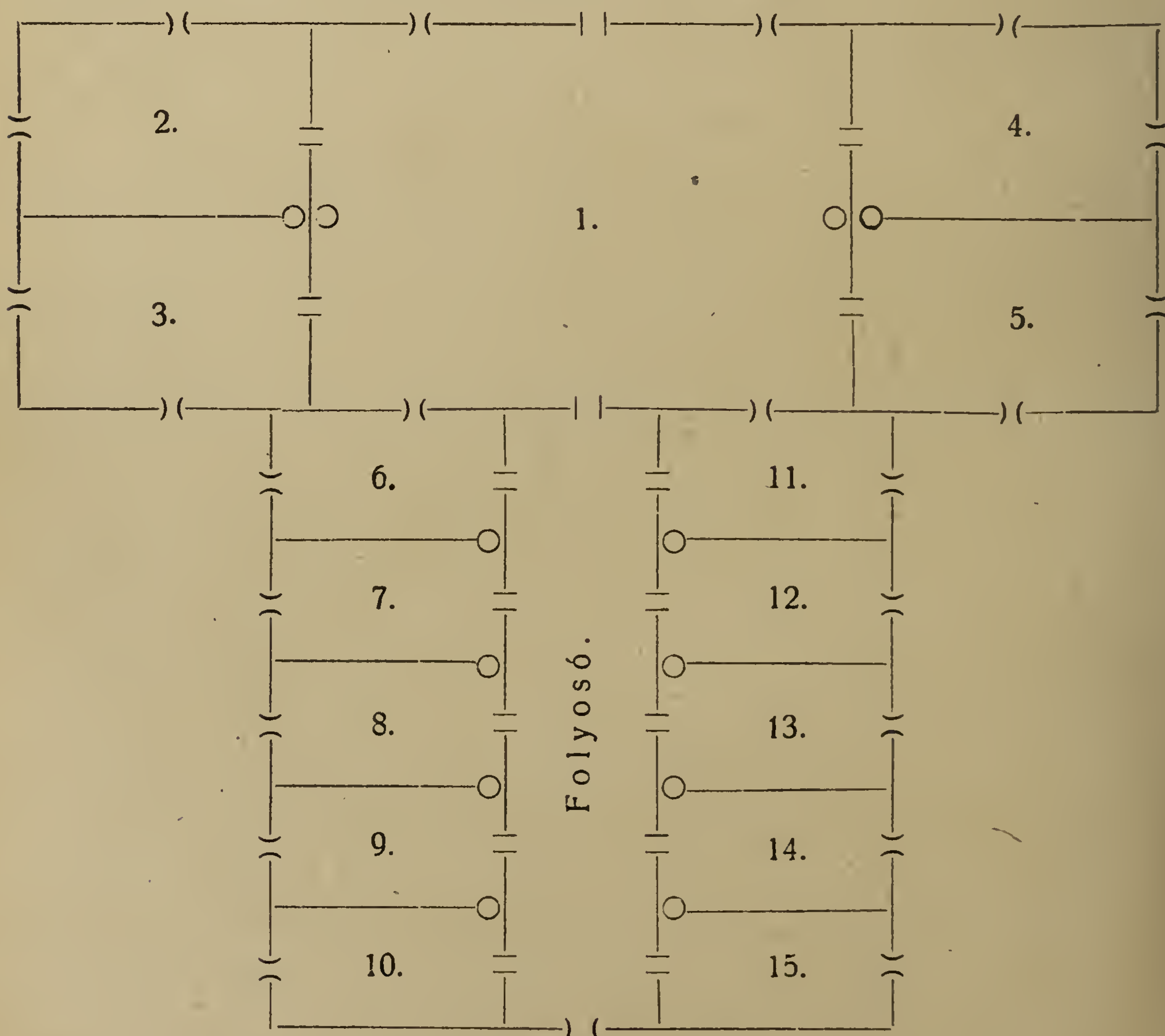
A tammerforsi börtön.

1917. november 1.

Inkább adhattam volna: Mohácsi vészünk, vagy: Mohi pusztai vereségünk cimet, jobban kifejezte volna ezen fejezetben elmondandókat. Igy esetleg azt is lehet gondolni, hogy a tammerforsi börtön valami építészeti remekmű, mely eddig az ismeretlenség homályában maradt és én, fölfedezve szépségeit, külön fejezetet szánok ismertetésére.

Pedig tessék elhinni, ez a börtön semmiféle ornamentikai szépséggel nem rendelkezik, sőt mindennemü külső és belső csin tökéletes hiányával tündöklik. Anyagaa is a lehető legegyszerübb lucfenyő. Alakja pedig olyan, amit nálunk jó magyar szóval barakknak neveznek.

A lakói ellenben mi vagyunk. Ha szeretném a szines, képletes kifejezéseket, azt irnám, hogy az áristom egy falánk ragadozó, mely becses személyünket áldozatoknak nézte és fölfalt és elhelyezett gyomra ötödik rekeszében. A szines képeket azonban mostani lelkiállapotom gyülöli, igy hát egyszerüen csak azt mondom, hogy foglyok vagyunk. A gyomrot és az ötödik rekeszt azonban meghagyom, amit az alábbi rajz is igazol. A börtön alaprajza ugyanis a következő.

(Az ilyen jel | | = ajtó, a) (= ablak, a O = kályha.)

Az 1. számu volt a nagyterem, hol az őrség tanyázott. A 2. és 3. számu magánlakás volt, hol két altiszt lakott családjával: az őrségen kivül ők voltak az egyetlenek, kik büntetlenül éltek a tágas épületben. A 4-ben orosz szökött katonák, számszerint hatan, kártyáztak és nélkülözték a szabadságot. Az 5-ös rekeszben mi ütöttünk tanyát. A 6—15. számuak magánzárkák voltak.

Legtöbb szót az ötös fülkére fogom vesztegetni, mert a végzet, illetve a továrisok ezt jelölték ki ideiglenes tanyánkul. Tehát: a cella három méter széles, öt méter hosszu és négy méter magas volt, ami azt jelenti, hogy hatvan köbméter levegő fért el benne. Vagyis higienikusnak lehet mondani. Belső berendezésére a legtisztább puritanizmus nyomta rá bélyegét, állván a butorzat az ajtóval szemközti falnál az egyik oldalfaltól a másikig terjedő egyetlen fapricsből és egy fél kályhából. A többi felesleges, csak emberi elpuhultságot szolgáló butordarab tökéletesen hiányzott. Semmiféle üres cifraság, mindennek meg volt a maga praktikus rendeltetése, még az ablakon levő erős vasrácsnak is.

Azt hiszem, eléggé behatóan ismertettem lakhelyünket és már rátérhetek, miképen szakadt reánk a sorsharag, mely Stockholm helyett a fentvázolt barakkba juttatott bennünket.

Mikor vonatunk kiindult Helsingforsból, közérzetünk még abszolut jó volt, semmiféle rossz előérzet még nem zavarta. A rossz előérzet bacillusai csak akkor telepedtek meg agyvelőnkben, mikor kérdésünkre a kalauz kijelentette, hogy Tammerforsban éjféltől délután két óráig kell várakoznunk a raumai vonatra.

Erre a kijelentésre, minél közelebb értünk az átszálló állomáshoz, a bacillusok óriási módon kezdtek sokasodni. Szalkay szidta a szükszavu vasutast, miért nem mondta meg, hogy Helsingforsból csak reggel indul vonat és miért zavarta őt meg az esti vonattal, én meg Szalkayt szidtam, hogy miért nem kérdezte meg alaposabban: épen azon a helyen, ahol vonatvizsgálat van, kell nekünk várakozni!

Veszekedésünk főként az éjfél körül forgott, amikor Tammerforsba kell érnünk. Az éjfél pedig elkövetkezett a kritikus állomással együtt és a vitatkozás automatice megszünt, mikor a vonat megállt.

Jött a rendes jelenet, ajtónyitás, két továris beszállása és a — dokumentkérés. Az egyik átolvasta a mienket. A latin betükön azonban körülbelül hajótörést szenvedett az olvasási tudománya, mert visszaadta ujjával a svéd mondatra bökve.

— Mi ez?

— Ez, — felelte Szalkay — a gyárosunk igazolása, hogy Raumába utazunk az ottani telepére dolgozni. Nézd itt van beirva: Rauma.

A finnországi tartózkodás hatásának tudom be, hogy valamit pedzett a latin betükhez, mert akadozva, betünként ejtve ki, de kibetüzte:

— R-a-u-m-a.

Ez elég volt a lelkiismerete megnyugtatásához. A szigoru, hivatalos arc helyett a kiváncsi idegen arcát vette fel.

— Oda utaztok?

— Igen, dolgozni.

— Hát Oroszországban nincs munka, hogy ide jöttök dolgozni?

— Van ott munka, de tudod továris a szüleink . . . — és Szalkay ujra elmesélte a kaukázusi hazugságot.

— No, a viszontlátásra! — bucsuzott a katona.

— Sülyedj el, — mormogta Szalkay.

A kupé át volt vizsgálva, kiszállhattunk. Sietve haladtunk át, a tömeggel egyetemben, az épületen. A tulsó oldalán két kocsi állt, multidőben mondom, mert az egyik már indulófélben volt, a másikba akkor szállt be egy szőke testvér. Az utóbbihoz léptünk: szerencsére tudott valamit oroszul.

— Mi is a városba akarunk menni meghálni, nincs több kocsi, nem ülhetnénk be?

— Nem, mert már le van foglalva, hanem várjatok meg, tiz perc mulva visszajövök és beviszlek.

A város utcai lámpái jó messziről csillogtak, jobbnak láttuk hát bevárni a kocsit. Egymagunk nagyon bajosan találtunk volna szállót.

Visszamentünk. A várócsarnokban már alig lézengett egy-két utas. A büfféhez mentünk és kávét kértünk. Mire az első csészét kiszürcsöltük, a pályaudvar elején már oltogatták a lámpákat. Bizonyára jó ideig nem jön vonat és a takarékos finn spórol az árammal.

Lassankint egyedül maradtunk a tágas teremben, csak a tulsó sarokban beszélgetett még négy-öt továris. Köztük láttuk azt is, ki a «dokumentjeinket» vizsgálta. Beszélt valamit, nyilván rólunk, mert fejével többször intett felénk. A többiek is erre néztek és . . . éreztem, hogy elsápadok. Az egyik egyenesen felénk tartott.

— Hová utaztok?

— Raumába, — feleltük.

— Mutassátok mégegyszer az igazolványaitokat!

Mig vizsgálta, a többiek is körénk sereglettek.

— Jertek az őrszobára.

Enyhén szólva, na most lecsapott az istennyila! Miközben a pakkunkat magunkhoz vettük, belépett a kocsis.

— Itt vagyok már.

— Na, egy kicsit elkéstél. — gondoltam magamban és megindultunk az őrszoba felé.

Pillanat alatt le voltunk vetkeztetve és szakértő kezek tapogatták át ruháinkat. A Szalkay csizmájából előkerült egy katonafényképe. ná-

lam is találtak egy pár otthoni tárgyat. Szerencse a szerencsétlenségben, hogy a sipkám bélését nem fejtették fel, mert akkor a följegyzéseim is oda vesztek volna.

— Ej csinos munkások lehettek ti, — szólt a vezérkolompos gunyosan a fényképre célozva.

Néma hallgatás volt a válasz. Nem tudtunk hirtelen még gondolkozni sem, csak ültünk az alsóruhánkban mint a szélütöttek.

— Hát hadifoglyok vagyunk? Mi? He-he-he, — nevetett az orosz és összedörzsölte kezét.

Talán jutalmat kapnak, ha elcsipnek egy foglyot vagy lehet, hogy pusztán a jó fogás felett örült.

— Adjátok inkább vissza a ruháinkat, — szólt Szalkay dühbe gurulva az arcátlan nevetés felett — már átkutathattátok és nem kellemes igy ülni.

Mig öltözködtünk, a továrisok leltárt vettek fel a tőlünk elszedett dolgokról, köztük a pénzről is. Nem adtak vissza csak két márkát és a zsebkendőket. A többit papirosba göngyölték és az asztalfiókba sülyesztették.

— Hogy hivnak? — kérdé a parancsnok, midőn mi is, ők is készen voltak. Mi az öltözéssel, ők a leltárral.

Bemondtunk két nevet, ami épen eszünkbe jutott.

— Honnan jöttök?

— Jekaterinoszlávból.

— Milyen rangotok van?

— Tisztek vagyunk.

— Akkor mit kerestetek Jekaterinoszlávban? Ott nincsen tiszti tábor.

— Igazad van. Omszkból jöttünk.

Az orosz egyáltalán nem lett dühös a hányaveti hangra. Nyugodtan válaszolt.

— Majd ki fogja kutatni a hadbiró — és azzal kijelölt három továrist, akik kisérni fognak.

A sötét uton eszünkbe villant, jó volna fellökni őket és elszaladni. De a továrisok nagyon szivesek voltak, (ők cipelték a két csomagot) a revolvereik pedig nagyon fenyegetően kandikáltak ki az oldalukon lógó tokjaikból és még hozzá hárman is voltak! Elvetettük a kétségbeesett eszmét és ballagtunk tovább. Ugy is hiábavaló lett volna. Hová, merre fussunk a szuroksötét éjszakában?

Negyedórai gyaloglás után, a várost jobb kéz felé hagyva, megérkeztünk a barakkhoz. Az egyik őr, ki elől haladt, bekopogtatott, az ajtó kinyilt és minket elnyelt az ötös jelzésü cella.

Aki azt gondolja, hogy mi egész éjjel fejünket a falba verve át-

koztuk a kegyetlen végzetet, az csalódik. Ha a csapás nyugodt elviselőjét sztoikusnak nevezik, akkor mi sztoikusok vagyunk. Mert lefeküdtünk és békén elaludtunk. Amiben nagy része volt azon tudatnak, hogy legrosszabb esetben is visszavisznek Oroszországba és onnan kell ismét megszöknünk. Két hétnél tovább azonban nem számítottunk itt maradni.

Reggel a börtön őrsége vert fel álmunkból. Mind a tizenkettő bent szorongott a szobánkban. Paroláztak velünk és bámultak, mintha legalább is szerecsenek lennénk. Egyik is, másik is kérdezgetett, amire tudtam, már én is feleltem, de a szót Szalkay vitte.

Ez az állapot délig tartott, hol több, hol kevesebb résztvevővel. Csak a mosdási és reggelizési művelet alatt állt be egy-egy kevés megszakítás. Dél felé már kint ültünk a nagy szobában, vegyesen az őrséggel meg a szökött katonákkal, kik szabadon járkálhattak az épületben.

Igy ért bennünket az uj őrség is, amelyik délben jött a régit felváltani. Jött velük a napos tiszt is, ki vidáman nyujtott kezet a két kamerádnak.

Már hallották mindnyájan, hogy két fogoly tiszt van a börtönben. Az orosz általában jólelküségénél fogva szerencsétleneknek tartja a hadifoglyokat, gyülölet ellenünk csak kevésben van és rendszerint sajnálja, ennek köszönhető, hogy félóra multán az ujakkal is nagy barátságban voltunk, nem is beszélve a szököttekről, azok rögtön valóságos elvtársuknak tekintettek és folyton invitáltak, hogy menjünk át hozzájuk kártyázni.

Ezenfelül a börtön meleg, a koszt jobb, mint türhető, féreg nincs. Mi kell még ennél több két bezárt hadifogolynak?

1917. november 2.

A börtön bensejében teljes szabadságot élvezünk. Sétálhatunk a folyosón, bemehetünk bármelyik cellába. Az oroszok a nagy ajtóhoz őrt állítottak és ezt elegendő biztonságnak tartják.

Kellemesebb szórakozás hiján átvizsgáltuk az egész épületet, padlótól a plafonig hadifogoly-felirások után kutatva. Este statisztikát csináltunk róluk.

Volt itten egy bizonyos Zimmermann nevü vezérkari kapitányon kezdve Infanterist Hajtó Istvánig mindenféle sarzsi. Összesen kétszáznegyvennyolc nevet számoltunk össze.

Rang szerint igy oszlanak meg. Kapitány egy, főhadnagy egy, hadnagy (minket is beleszámítva) négy, zászlós, kadét és hadapródjelölt három, önkéntes huszonegy, altiszt százhatvannyolc, közember és rangnélküli felirás ötven.

Nemzetiség szerint százhárom magyar név, huszonnyolc szláv név

és száztizenhat német név volt, ezek közül hét megállapíthatóan birodalmi német. Hogy a német nevüek közül hány magyar van, nem tudom, mert nagyon soknál hiányzott az ezred.

Időrendben a sort megnyitotta egy E. Cihák nevü szláv, ki 1915. julius 14-iki dátummal jegyezte fel, hogy szökés közben elfogták és lezártuk mi 1917. november elejével.

Nem mindet itt fogták el, sőt a legnagyobb része csak a visszatoloncolás alatt tartott itten rövid pihenést, azonban denique mind megjárta Finnországot. Volt közöttük olyan is egy pár, ki Torneóig elvergődött és ott fogták el.

Mig a németek rendszerint csak azt irták fel, hogy szökés közben elfogták, a magyarok már változatosabb emléksorokat hagytak a falon.

Egy pár érdekesebbet lejegyzek közülök.

Itt volt egy szenvedő vén Krisztus.

Tánczos Mózes.

Neve után itélve székely lehetett.

Rogygyik rá az ég az egisz muszkaországra.

Aláirva négy név is.

Itten éhezett nyóc napig egy tizenhármas huszár gyerek. Héj de messzi vagy Jászárokszállás.

Sajnálom, hogy nem irta alá a nevét ez a tizenhármas huszár gyerek. Be szeretném tudni, ki lehet ez a szomszéd falubeli, ki még ily kitünő kása mellett is éhezett!

Vagy akkor még nem adtak ilyen jó kását?

1917. november 3.

Ma délután egy idegen tiszt belépése zavarta meg kedélyes beszélgetésünket a nagy teremben. Az idegen egy irnokkal lépett be és a hadifogoly tiszteket kereste. A hadbiró volt.

Kopaszranyirt, kerek koponyáju, még fiatal férfi volt, legalább nyolc dioptriás szemüveggel, kapitányi rangban. Helyet foglaltak a nagy szoba asztalánál, mi velük szemben és megkezdődött a jegyzőkönyvfelvevés.

— Az igazi neveinket és adatokat mondjuk be? — kérdezte Szalkay humorosan.

— Ha hamarosan meg akarnak ismét szökni: a valóságot mondják be, — felelte ő hasonló humorral — mert az adataikat táviratilag közöljük azzal a táborral, ahonnan megszöktek és ha a válasz igenlő lesz, hogy ekkor és ekkor ilyen nevü tisztek tényleg megszöktek, kiszabadulnak innen, visszaszállítják Oroszországba, ahonnan aztán ujra megszökhetnek. Ellenkező esetben itt maradnak addig, mig személyazonosságukat meg nem állapítjuk. Innen pedig kissé bajos megszökni.

Határozottan tetszeni kezdett ez a joviális biró. Tanácsa folytán igazi nevünket diktáltuk be.

— Honnan szöktek és mikor? — szólt a második kérdés.

— Penzából, a mult hónap kilencedikén.

— Ki adta az igazolványokat? Kitől vették?

Lévit már csak nem árulhatjuk el. Erre a kérdésre hazudni muszáj.

— Egy irnokféle embertől vettük ötven rubelért.

— A személyleirását már ismerem. Magas termetü férfi, szőke haj, kék szem, egyenes orr, mely kissé vöröses szinü, valószinüleg az alkoholtól.

— Talán ismeri a kapitány ur az illetőt, hogy ily pontosan le tudja irni?

— Nem létező egyéneket nem ismerhetek. Már pedig egy meg nem született irnok személyleirásába mindegy, hogy mit irok bele. Nemde?

Istenem! Varázsló ez az ember, hogy minden hazugságot észrevesz!

— Honnan tudja biró ur, hogy nem irnoktól vettük?

— Ha irnokot vallanak be, esküdni merném, hogy nem attól vették. Nem is volnának igazi hadifoglyok, ha bevallanák. Nem önök az elsők, akiket kihallgatok és még egy sem mondta meg. Különben is, nekem az a fontos, kik önök és honnan jöttek. A dokumentadók kinyomozását meghagyom az ottani hatóságoknak. Az azonban már jobban érdekel, ki irta ezt az igazolást ide a margóra, hogy Raumába utazhatnak? Ugyebár nem maga az aláirt gyáros?

— Nem.

— Hát ki?

— Találkoztunk Helsingforsban a kikötő egyik kávéméréseben egy emberrel, ki, midőn hallotta német beszélgetésünket, németül szólított meg. Elmondtuk neki, hogy Raumába szeretnénk eljutni, de az igazolványaink csak idáig szólnak. Erre ő, mint aki ismerős Helsingforsban, rávezette azokat a sorokat a gyáros nevében svédül.

— Milyen volt ez az ur? Középtermetü, nyulánk fiatalember, halászruhában?

— Nem. Zömök testalkatu, szeplős arcu, negyvenévesnek látszó férfi volt, vöröses hajjal és bajusszal, — válaszolt Szalkay halálos komolysággal.

— Egyszóval, őt sem akarják elárulni?

— Ha mégengedi, őt sem.

— Rendben van. Csak arra feleljenek még, kihez akartak menni Raumában? Mert bizonyára nem vaktában indultak oda?

— Nevét nem tudjuk, de ha parancsolja leirom.

— Köszönöm, nem szükséges. Akkor ugy irom a jegyzőkönyvet, hogy önök nem tudnak semmit. Hogy magukat egy, az önök állama által pénzelt ismeretlen ügynökség küldte egyik cimről a másikra. Önök azokban a városokban, melyekben megfordultak, teljesen ismeretlenek voltak, nem ismerték az embereket, sem akik tovább liferálták önöket.

— Pardon, kapitány ur! Irt már ön hasonló tartalmu jegyzőkönyveket?

— Ojjé! Egész tömeget! A legtöbbjét igy irtam meg, mert ez a legegyszerübb: ráfogni mindent az önök kormányára.

— Kérnénk ezt is ilyformán megirni, biró ur.

Ezt találtuk legcélszerübbnek. Fogjuk rá olyanra a dolgot, akin nem tudnak bosszut állni.

Midőn a két jegyzőkönyvet aláirtuk, a kapitány váratlanul franciául szólalt meg.

— Értenek franciául?

Szalkay bólintott.

— Látják, igy dolgoznak az intelligens emberek abban az országban, hol a barmok parancsolnak.

Kezet fogott és eltávozott a müvelt biró, ki pár szavával oly jellemzően lefestette az orosz közállapotokat.

1917. november 4.

Ma délelőtt a feliratok száma kétszáznegyvenkilencre szaporodott a falon.

Behoztak egy birodalmi németet, a nyolcadikat. Szaporán szidta plattdeutschül az oroszokat a finnekkel együtt. Jó idő mult el, mire minket is szóhoz engedett jutni, kifogyva a raktáron levő szidalmakból és jókivánságokból.

— Irja fel a nevét a falra! — szóltam rá, mikor a tüdeje kifáradt.

— Miért? — bámult a német.

— Először is, mert a többiek neve is fel van irva, másodszor minket is megkimél két kérdéstől, mivel onnan leolvasva megtudjuk az ön nevét és lakhelyét.

A germánnak kétségkivül megtetszett a bemutatkozás ezen ujfajta módja, mert a falhoz lépett és felirta:

Max Eichthaler, Hamburg, Weltstrasse 27.

— Most pedig kedves Eichthaler ur, ha nem tart indiszkrétnek, mesélje el idejutását.

— Előbb az önök neveit mutassák meg!

— Bocsásson meg, tessék.

Kiböngészve neveinket, krákogott és hozzákezdett. Beszédét csak

kivonatosan közlöm, mert magam sem értettem meg mindent a nyakatekert tájszólásából.

Ő is szökött, mint annyi ezer más, neki azonban határozott fórja volt a többi közönséges hadifoglyokkal szemben. Ő ugyanis hajós volt, ki békében számtalanszor tette meg az utat a két ország között. Rokonai lakván Finországban, kiknél szabad idejében hónapokig időzött, ugy ismerte Wiborgtól Wázáig az egész tengerpartot ötven kilométeres mélységben, mint a hamburgi kikötőt. (Ezt a hasonlatot ő mondta.) Közben teljesen elsajátitotta a finn nyelvet. Valósággal második hazájába jött ide másfél hónappal ezelőtt, midőn megszökött. Rokonai közül nem talált senkit, azokat a háboru kitörésekor kiutasították vagy internálták. Elkezdett tehát a vidéken bolyongani, munkát keresve és várvalesve az alkalmat, hogy átjuthasson Svédországba.

Munkát hamarosan talált egy földművesnél, ki felfogadta segítőül a gazdaságban. Nem is történt volna semmi baj, ha történetesen a gazda egyetlen leánya bele nem gabalyodik a teutonba. A vőlegény emiatt el kezdett vele folyton civódni és féltékenykedni. Erre ő a vőlegényt eldöngette. Erre a vőlegény bosszuból feljelentette, hogy hadifogoly. Az ügyet az oroszok döntötték el olyképen, hogy idehozták.

Ime egy másik hadifogoly tragikomédiájának vázlatos kivonata, melyben a tragédia elemeit a behozás, a komédia elemeit a vőlegény eldöngetése nyujtotta, ami, uj barátunk izmos karjait tekintve, alapos lehetett.

— És most mit szándékozik tenni? — kérdeztük.

— Megszököm.

— Hja kedvesem, ha az olyan könnyen menne, velünk sem találkozott volna mostan.

— Mindent lehet uraim, csak akarni kell, — hangzott az energikus német felelet.

— Ezt a magyar is ismeri, tisztelt szövetséges ur, de néha van lehetetlenség is.

— Ez az, amit a német nem ismer. Innen is ki lehet szökni, ha akarunk. Akarnak-e önök is?

— Hogyne, csak a módját mondja el.

— Tervem egyelőre még nincsen, de ha hárman összetesszük az eszünket, azt hiszem ki tudunk sütni valami okosat.

1917. november 6.

A mai délután tervezgetéssel telt el.

Készen van a tervünk, ami igaz hogy eléggé kalandos, de a német váltig erősítgeti, hogy föltétlenül sikerülni fog. Nem tudom, milyen körülmények közt szökhetett meg ő első izben, ha az ilyesmit is csak közönséges «kilépés»-nek tartja.

Mikor délben a levest kanalaztuk, megszólalt:

— Van-e már valami tervük?

— Van! — felelte Szalkay.

— Mi?

— Ha visszakisérnek, a vonatból kiugrunk.

— Robogás közben?

— Robogás közben.

— Köszönöm szépen, a lábam nem töretem ki. Az enyém sokkal egyszerübb.

— Halljuk! Halljuk!

— Innen ugrunk meg!

— Helyes, de miképen?

— Kinéztek már a nagy szoba ablakán? Ha igen, láthatták, hogy a barakk előtt egy ut vezet el. Nem szélesebb öt-hat méternél. Az ut túlsó oldalán huzódik a temető, alacsony kerítéssel, de széles, márványos siremlékekkel. Aztán azt is megfigyelhették, hogy a tizenkét őr közül három áll egyszerre szolgálatban, az első itt marad, a második és harmadik kimegy, még pedig messzire mehetnek, mert a felvezető mindig csak negyedóra mulva tér vissza. Azt is észrevehették már bizonyára, hogy csak három pakli töltényük van, kettőt a két kinti poszt visz el, a harmadikkal az ajtóban álló tölti meg fegyverét. Leváltásnál a municiót egyik a másiknak adja át. A tervem erre alapul. A mai őrök között van egy vézna gyerek, aki ma este kilenctől tizenegyig az ajtónál posztol. Mi ma este bemegyünk a dezertőrökhöz kártyázni. Tiz óra tájban, mikor már az őrség többi tagja lepihen, abbahagyjuk a játékot és haza akarunk menni. A nagy szobában én hirtelen ráugrom az őrre, valamelyik kikapja a meglepett ember kezéből a fegyvert, a harmadik fölrántja az ajtót, én az esetleg ébrenlevő felvezetőhöz vágom a nyápic muszkát és usgyé . . . Mire az oroszok magukhoz térnek és utánunk lőnek a töltetlen puskákkal, akkorra mi árkon-bokron túl leszünk. Higyjék el, az egész csak egy kis «kilépés».

Nem akartuk hagyni a magyar virtust. Ha neki ez csak «kilépés» nekünk se más! Mi történhet velünk?

Legfeljebb ujra elfognak.

(Folytatjuk.)

Magyar sajtópolitika.

Ez is egyike azoknak a magyar problemáknak, amelyekről sokat szavaltak, sokat irtak már. Egynéhány évtized óta ugyszólván állandóan napirenden van, mindmáig azonban alig történt valami a régen megérett problema megoldása érdekében, ugy hogy magyar sajtópolitika még ma sincsen. Egyszerüen nincsen. A legkisebb, a legjelentéktelenebb népek s a legjogosulatlanabb törekvések és mozgalmak is megfelelő sajtópropagandával rendelkeznek s elért sikereiket habozás nélkül sajtópolitikájuknak tudják be elsősorban. Az alábbi fejtegetések során kellőképen kidomborodik ez a tény, nemkülönben a sajtópolitika egész jelentősége.

A magyar sajtópolitika problemáját most egy igen komoly és sok tekintetben feltünést keltő könyv tárgyalja: a Gesztesi Gyula dr. müve.[1]) A kik eddig lekicsinyelték, avagy nem tartották föltétlenül szükségesnek a szervezett, megalapozott s egy bizonyos rendszeren fölépülő sajtópolitikát, azok Gesztesi könyvének elolvasása után bizonyára másképen gondolkoznak erről. A magyar sajtópolitika problemájának csak kevesen használtak annyit, mint Gesztesi s csak kevesen agitáltak annak érdekében oly eredményesen — igaz, kellő céltudatossággal — mint ő. Azaz helyesebben az agitáció munkáját maguk a tények végzik el, amelyeket a szerző ritka lelkiismeretességgel, ambicióval s kitüzött szempontjának állandó szemmeltartásával gyüjtött össze s a komoly publicistát jellemző rendszerességgel és céltudatossággal dolgozott föl.

A tények... Egy roppant bőséges anyaghalmaz tárja elénk azokat a szomoru tényeket, amelyek pozitiv és negativ irányban a sajtópolitikára vezethetők vissza, vagyis a sajtópolitikára, amely van és arra, amely nincsen. A velünk hadban álló országokban mindenütt van sajtópolitika, amely rendkivül eredményes harcot folytat ellenünk és ügyünk ellen, de minden ellenséges eszmeáramlat ügyét is céltudatos sajtópolitika szolgálja s ez végeredményben sokkal jobban ártott nekünk, mint az entente egész sajtóakciója, mert hiszen alapjában véve az a velünk egy födél alatt élő népek ellenséges sajtópolitikája táp-

[1]) A magyarság a világsajtóban. Dick Manó kiadása, Budapest. Ára 6 korona.

látta az entente sajtóját. A cseh, a délszláv, a román. Van tehát angol, francia és olasz sajtópolitika és van cseh, délszláv és román, van lengyel és ukrán és van már német sajtópolitika is. Csak épen magyar nincsen. Ennek szükségességét pedig ép az a roppant sulyos és eredményes agitációs munka domborítja ki, amelyet az entente és a nemzetiségi sajtó folytat ellenünk. Az erre vonatkozó adatok a legbeszédesebb argumentumok a nem létező magyar sajtópolitika mellett. Lássuk ezeket.

A világháboru kitörése pillanatában az entente-államokban rokonszenvvel viseltettek irányunkban s ez a háboru első időszakában is megmaradt, legalább — mint Gesztesi mondja — a tömegtudat, amely az entente-államokban hatalmas társadalmi és politikai tényező, ellenségesen még jó darabig nem nyilatkozott meg velünk szemben. Inkább sajnáltak, mint gyülöltek. A Németországgal szemben vallott politikánk áldozatának tekintették Magyarországot. 1915 januárjában egy londoni népgyülésen Magyarországnak Ausztriától való elszakítását s az önálló magyar királyságot követelték s egy londoni lap nem győzi eléggé hangoztatni, hogy a mostani világháboru Magyarországnak is szabadságharca, amelynek célja az «osztrák iga» s a «pángermán ideálok» alól való felszabadítás. Még egy félévvel később is sajnálják Magyarországot, mert «Németország győzelme Magyarország sirja». Valóságos tragédia, hogy Anglia ellentétbe került Magyarországgal — irja az egyik angol lap — de nem lehetséges sem az angol, sem a magyar nép részéről, hogy ellenségnek érezzék egymást abban az értelemben, ahogy Anglia és Németország ellenségek. Ugyanez áll Francia- és Oroszországot illetőleg is.

A háboru második esztendejében a helyzet az ellenkezőjére fordult: a Magyarországhoz füzött remények nem váltak be, a várva-várt forradalom elmaradt s igy az entente-sajtó itt-ott megnyilatkozó szimpátiája az egész vonalon féktelen gyülöletté változik. A Kossuth-rajongó Hervéből fanatikus magyargyülölő lesz s ezen a metamorfózison valamennyi ententebeli barátunk átesik. Jelszavakat hoznak forgalomba ellenünk s dobnak a köztudatba s hogy kellőképen meggyülöltessenek mindent, ami magyar, a magyarság céljait, tartalmát, fejlődését azonosítják a poroszsággal. Gesztesi megállapítása szerint «az entente közvéleménye ma ugyanazon ideológiai skatulyába szorítja bele az egész magyarságot, amibe a poroszokat helyezi». Ez pedig mindent megmond. Mindent a németséggel való párhuzam bizonyító erejébe állítanak be és itélnek meg. Magyarország porosz nemzetiségi politikát folytat, mondják. «A magyarság — az emberiség elleni német támadás előkészítésének ez a céltudatos munkatársa — ép igy a népek igazának és a nemzetközi demokráciának az ellenlábasa.» A «leg-

gőgösebb és legtürelmetlenebb nép» vagyunk és IV. Károly poroszai. Ami Németországban porosz junkerség, az nálunk magyar oligarchia. A junker és a gentry, az alispán és a landrat: egy és ugyanaz az ő szemükben. És természetesen mint ahogy Németország — «a gyülölt porosz cárizmus, amely telhetetlen mohóságában fel akarná falni az egész világot» — imperialista célokért küzd, sőt csakis ezekért, ép igy vannak magyar imperialista célok és van magyar terjeszkedési politika. A «Das grössere Deutschland»-dal együtt emlegeti a francia sajtó a «La Hongrie agrandie»-t. Ezek után csodálkozni sem igen lehet azon, ha az entente-sajtóban ilyen hangok hallatszanak: Vigyázzunk Magyarországra, legyünk résen s a békekötéskor meg kell semmisítenünk ezt a porosszá lett Magyarországot, amely lemetszve a testétől idegen s elnyomott nemzetiségi tagoktól, elvágva Németországtól s a Balkántól, képtelen lesz, hogy megvalósítsa álmát az európai hegemóniáról és az ázsiai uralomról.

És mig az entente minden gyülöletével bennünket tisztel meg, addig Ausztriát hosszabb időn át bizonyos jóakarattal kezeli, sőt sajnálja is. Nem utolsó sorban Magyarország miatt, amely nemcsak fölébe akar kerekedni Ausztriának, nemcsak meg akarja alázni, hanem egyenesen Ausztria romlását idézi elő. S megszületik az uj jelszó: Magyarország Ausztria romlása.

Ententebeli befolyásos körök Ausztria megmentésére törekednek. «Conserver l'Autriche!» Majd pedig a francia katolicizmus adja ki a hasonló jelzőt: Sauvez l'Autriche! — mentsük meg Ausztriát. Mindig csak Ausztriát. Nyilvánvaló, hogy a mentési akciót egyáltalán nem akarják Magyarországra is kiterjeszteni. Sőt ép ennek ellenkezője a cél. Hiszen bennünket ép ugy gyülölnek, mint a poroszokat s a mi egységes nemzeti államunk ideálját egyenesen szörnynek minősítik, bálványnak, amely ködösebb és kisértetiesebb zsarnok Oroszország cárjainál.

Szegény Ausztria, nem utolsó sorban nekünk, magyaroknak köszönheti, hogy a Sauvez d'Autriche gyönyörü jelszava egyszer csak Détrimez l'Autriche-Hongrie-vá változott át. Az entente annyira meggyülölt bennünket, hogy miattunk még az előbb kiméletesen kezelt Ausztriát is halálra itélte.

De hát honnan ez a féktelen gyülölet s mire vezethető az vissza? Egyrészt arra a csalódásra, amely az entente-ot érte, amikor többszörösen beigért lázadás és forradalom dacára Magyarországon minden csöndes maradt, másrészt pedig és legfőképen arra a bámulatosan megszervezett s ritka céltudatossággal irányított sajtókampányra, amelyet a nemzetiségi sajtópolitika inditott és viselt ellenünk. Igy bontakozik ki teljes mivoltában a sajtópolitika jelentősége, a létezőé ép ugy, mint a nem létezőé.

Az ellenünk irányuló akcióban a legvakmerőbbek a csehek voltak. Már a háboru előtt hatalmas sajtópropagandát fejtettek ki a cseh nemzeti célgondolat érdekében, amely «a szervezettség imponáló erejét mutatta». Ezzel kapcsolatosan mondja Gesztesi, hogy «minden nemzeti célgondolat, amely bármily kevés életképességet jelent is, aránylag nehéz körülmények közt hiányos eszközökkel, de öntudatos szervezkedéssel, milyen erőfeszítésre képes és milyen eredményeket ér el!»

A cseh állam propagandája is eddig elért minden eredménye elsősorban a bitófa alól megmenekült Kramárz Károly dr. nevéhez füződik. Kramárz ez irányu szereplését egy izben már volt alkalmunk a *Magyar Figyelő* hasábjain ismertetni, még pedig ama beszélgetés kapcsán, melyet e sorok irója *Wichtl* Frigyes dr. osztrák birodalomgyülési képviselővel folytatott.[2] Wichtl: «Der wahre Anstifter des Weltkrieges» cimmel könyvet irt Kramárz politikai szerepléséről s ő egyenesen a cseh nemzeti vezért tartja a világháboru tulajdonképeni fölbujtójának. És ez a Kramárz, aki szerkesztője és tulajdonosa volt a néhány hónappal ezelőtt betiltott nacionalista orgánumnak, a Narodny Listy-nek és aki valóban nagyszerü eredményekre tekinthet vissza, egész propagandájának alapjául az eredményes sajtóagitációt tette. A sajtó egész fontossága a diplomáciai tevékenység megalapozásában, elősegítésében és diadalra juttatásában világosan állott előtte, oly világosan, mint kevés szárazföldi politikus előtt — mondja Gesztesi. Párisban járván, nem Delcassé akkori külügyminisztert igyekezett mindenekelőtt fölkeresni, hanem «a francia sajtó nagyköveteit», akikkel egy eredményes sajtópropaganda megindításáról tanácskozott. Gesztesi számos példával illusztrálja Kramárz és a cseh sajtópolitika céltudatos és átgondolt mivoltát, mi azonban messzire mennénk, ha az általa fölsorolt meggyőző erejü példákat regisztrálnánk. Kramárz számára a tulajdonképeni működési lehetőség a világháboruban adódott s megint csak a sajtó és a céltudatos sajtópolitika az, amely az agitációnak, ugy a cseh-tót állam érdekében kifejtettnek, mint a cseh-tót állam legnagyobb ellensége — a magyarok — meggyülöltetése érdekében üzött agitációnak, a legfontosabb tényezője. Kramárz persze nem áll egyedül, ugyanazon cél érdekében bámulatos eredményes agitációt fejt ki mindenekelőtt Masaryk egyetemi tanár és reichsrati képviselő, akinek 1915-ben sikerült Ausztriából kiszöknie. Amint Kramárz — irja Gesztesi — Masaryk is világosan látta, hogy politikai tevékenysége csak akkor lehet sikeres, ha erőteljes sajtópropagandán alapszik. Első dolga volt, hogy az entente fővárosaiban egy-egy «hivatalos» cseh sajtóirodát létesítsen.

[2]) L. a Magyar Figyelő 1918. február 1. számának „Kramárs" cimü cikkét.

A cseheknek persze nem csupán Párisban volt és van sajtóirodájuk, hanem Angliában, Orosz- és Olaszországban, Amerikában s a Svájcban is s Gesztesi följegyzi, hogy «munkálkodásuk hatása alatt a csehek helyzete a szövetségeseknél állandóan javult». Ezen egyébként az elmondottak után nem is lehet csodálkozni. Hogy ezek az ententeállamokban s a semleges külföldön létesített cseh sajtóirodák mi mindent hazudtak össze a magyarországi viszonyokról, azt bővebb adatok nélkül is elképzelhetjük. A csehek által megjelölt uton haladtak a délszlávok és a románok is. Különösen a délszlávok fejtettek ki oly agilis propagandát eszméik érdekében és a magyarság ellen, ami talán semmiben sem maradt a csehek mögött. Itt is ugyanazt az imponáló energiát és céltudatosságot találjuk a propaganda minden akciójában. Az elért eredményre Gesztesinek a következő sorai világítanak rá: «A jugoszláv propaganda hathatós munkára tekinthet vissza. Az entente politikai táblájára egyre nagyobb betükkel irják fel a *Delenda Austria* követelését.» Franciaországból már szinte teljesen sikerült kigyomlálniok azt a fölfogást, hogy «a monarchia szükséges rossz» . . .

A Sauvez l'Autriche-ból tehát Delenda Austria lett. Semmi kétség, hogy ennek a metamorfózisnak az előidézésében a legnagyobb része az ellenünk irányuló sajtókampánynak, sajtópolitikának volt.

Aki elolvassa Gesztesi Gyula fent vázolt könyvét, az egyszerre meg fogja érteni a sajtópolitika jelentőségét s ha annak eddig nem is volt hajlandó nagyobb jelentőséget tulajdonítani, ezek után bizonyára tudatában van a sajtópolitika felbecsülhetetlen hasznának s felbecsülni tudja azokat a károkat is, amelyeket az ellenünk irányuló sajtópolitika még ezután is okozhat, ha idejében föl nem eszmélünk s ellene valamit nem teszünk. Magyar sajtópolitikát követelünk, ezt kell követelnünk mindnyájunknak. Szép és terjedelmes előszavában Apponyi Albert gróf is erélyesen követeli a magyar sajtópolitikát. Tanulmányszerü irása nagy figyelmet érdemel. Céltudatos magyar sajtópolitika teremtése parancsoló szükség, a nemzeti politika egyik kategorikus imperativusa! . . . Ezekkel a szavakkal végzi s mondhatnók kezdi is művét a szerző s bajosan fog olyan olvasója akadni, aki magát ezekkel a szavakkal nem azonosítaná. Bizonyos, hogy a magyar közönségre mély hatást fog gyakorolni Gesztesi könyve s épen ezért remélhetjük, hogy az nem hiába iródott. Az alaposság és lelkiismeretesség, páratlan buzgalom és céltudatosság, amely Gesztesit anyaga összegyüjtésében és földolgozásában irányította, egy olyan munkát eredményezett, amely hatalmas lökést adhat annak az eszmének a realizálásához, amelynek érdekében a könyv iródott. És ez lesz a szerző legszebb, legbecsesebb sikere és tegyük hozzá, teljes mértékben megérdemelt sikere.

Irinyi Jenő.

Följegyzések.

Kulturális tatárjárás.[1]) Az orosz kolosszus felbomlása után az oroszországi tatárok is, miként a többi nemzetségek a függetlenségük kiküzdéséért egyesültek és dolgozni kezdtek. Alig haladták egy pár lépésnyit, mikor reájuk kezdtek nehezedni a közigazgatás terén mutatkozó sulyos feladatok. Igaz, hogy az irodalomban, történetirásban és a többi hazai tudományokban kielégítő eredményeket mutathattak fel, azonban sajnos szakemberekben, tisztviselőkben, tisztekben nagy volt a hiány. A jó ukránok ugyanezekkel a bajokkal voltak kénytelenek megküzdeni. Most is alig van tiszta ukrán műveltségü és ukrán irányu irodalmi társaságuk és politikai pártjuk, mégis — nem tudom miért — jobbnak találták saját bajaik helyett a tatárok műveletlenségével, közigazgatási nehézségeivel törődni és ezekről hosszabb közleményeket továbbítani az európai nemzetek közé. A mi műveletlenségünk egyáltalán nem mondhatnám, hogy az egész emberiségnek, de mindenesetre nagylelkü szomszédjainknak sokkal hasznosabb volt, mint saját műveltségük. A cári uralom legkitünőbb és legintelligensebb tényezői, mindig a legsötétebb és legtudatlanabb elemekkel szövetkeztek a tatár intelligencia önfeláldozó törekvései ellen. A fanatikus elemek, melyek az intelligens fiatalokkal sohasem tudtak kibékülni, az oroszokat szivesen látták a szent sirhelyek, mecsetek, végül a zarándokló hádsik pártfogóiként. Odesszában annakidején egy óriási szövetkezet volt a Mekka felé törekvő hádsik, a káros és mindenféle korrupciós elemektől való megóvására. Ezek a káros elemek a sötétség birodalmában tapogatózó, bokharai, khivai és még távolabbra eső tatár országrészek hádsijai felvilágosítására törekvő művelt tatár ifjak voltak. Az ilyen állapotok mellett igazán csak Allah segítségével lehetett művelődni.

[1]) E sorok irója Magyarországon élő tatár ifju.

És most, amikor minden alattomos és erkölcstelen eszközeivel együtt az orosz uralom megbukott, mindenki a műveletlenségünket veszi tekintetbe és azért felelősségre akar vonni bennünket. Nekünk még az ilyen sulyos körülmények között is volt türelmünk és akaraterőnk tudománnyal és művelődési kérdésekkel foglalkozni. Már ötven év óta virágzó modern költészetünk van, amely jövőnk felépítésében, belső és külső ellenségek által nagyon sokat sanyargatott népünk felbuzdításában óriási szolgálatokat tett. Vannak olyan költőink, akiket százezrek olvasnak és munkáik egy év alatt két-háromszázezer példányban jelennek meg, vannak dúsgazdagok, akik egész vagyonukat csak a gyermekköltemények kiadásának köszönhetik. A napilapjaink adománygyüjtésben, modern eszmék terjesztésében óriási szerepet játszanak. Hiszen csak egymaga a krimi Terdsuman (= tolmács) az orosz kormány minden szeszélyessége mellett is negyven év óta folytatja Kasgartól az Aldunáig terjedő szétszórt tatár világban áldásos munkáját. Örömmel hozom tudomására a testvér magyar közönségnek, hogy minálunk az iskolák és kereskedelmi ipari műhelyek létesítésének az ügye sokkal jobban van elintézve, mint a független mohamedán országokban. Mi mindenesetre elsők vagyunk a keletiek között, akik tudatában vannak annak, hogy a politikai függetlenséget csak a kulturális önállóságra lehet fektetni. Mi Európában elsősorban nem a politikai támogatást keressük, hanem a kulturális bázisokat. Nekünk nem annyira fontos, hogy külön festett térképünk legyen, hanem nemzeti alapokon nyugvó önálló tatár kulturánk. Azonban nincs olyan nép, amely egész kulturáját saját lelkéből fakasztotta volna. Minden nemzeti kultura helyet foglal a többi kulturák között és azokkal folytonos érintkezésben él és halad. A mi nemzeti kulturánknak a keleti egyetemességben jelentékeny szerepe és fontos helyzete van. Azonban követve a török testvéreink példáját, akik hozzánk politikai és gazdasági érdekeik révén a legközelebb álló Közép-Európával politikai szövetséget kötöttek, mi a tudományban és művészetben akarjuk ugyanazt megvalósítani. De sajnos az ilyen idegenekkel való politikai érintkezés szülte szomoru csalódásokkal telve van az egész történelmünk. Nem szeretnénk, hogy művelődés terén is csalódjunk és sokkal sulyosabb lelki megrázkódtatásoknak tegyük ki magunkat. A mi eredeti kulturánk egészen sajátos jellegü és nagyon törékeny az idegen kulturák behatásaival szemben. «Nem sajnálom — mondja a hires tatár teológus Mussza Bigieff — hogy elvesztettük az utolsó században legerősebb várainkat: Drinápolyt és Plevnát, de egyet nagyon sajnálok, azt, hogy köztünk sokan elvesztették utolsó várukat — a nemzeti öntudatot.» Azt mondanom sem kell, hogy nem a kozák nagajkák véres csapásai alatt — hiszen ez ellenkezőleg felébreszti a nemzeti ön-

tudatot — hanem a hamisan hizelkedő orosz iskolák csendes behatásai alatt vesztették el. Szóval egy olyan bázisra van szükségünk, ahol önmagunkra térhessünk és nemzeti öntudatunkat jobban ápolhassuk. Ha európai intézményeket nem félelemmel és bámulattal, hanem szeretettel és megértéssel nézzük át, tatárosodva és tatár voltunk fölényéről meggyőződve térjünk haza. Az európai tudomány sugarai nekünk nagyon hidegnek látszanak, különösen a francia, az orosz és a többi tőlünk távolálló nemzetek kezében. Nemcsak a tudást, hanem az ezért a tudásért való lelkesedést is meg kell szereznünk. Ez pedig csakis egy olyan nép kebelében lehetséges, amely őszintén felfoghatja a mi eredetünk és kulturánk mivoltát és törődhetik a mi nemzeti jövőnkkel. Két évi magyarországi tartózkodásom alatt meggyőződtem, hogy e tulajdonságok legtöbbje megvan a testvér magyar népben. A magyar népköltészet több gyümölcse versmértékében, párhuzamosságában, tartalmában, jókedvü humoros stilusában és világfelfogásában teljesen hasonlít a mienkhez. Nagyon könnyen emlékeztetnek a mi tatár költészetünkre, annak még feldolgozásra váró eredeti kincseire, Arany János gyönyörü balladái. Petőfit végigolvasva nagyon erősen érzi az ember egy olyan egyéniségnek feltétlen szükségességét a mi csendes és álmodozó országainkban. A biztos eszközökkel működő magyar nyelvtudomány a mi nemzeti kulturánk számos kérdéséről mondott ki számos, biztos véleményt. Azt áttanulmányozva tudatára ébredne a fiatal tatár, a saját nyelvtudományunk feldolgozásának sürgős megkezdésére. Aztán a magyar Alföld művelése arra tanítana bennünket, hogy a saját termékeny lapályainkat is olyan magas termelési fokra emeljük, mint az övékét. Egyszóval mi nemcsak geográfiai helyzetünk, kulturánk, történelmünk tekintetében hasonlítunk a magyarokhoz, hanem minden pillanatban gyönyörü földjeink örökségére vágyó szomszédaink is hasonlóak az ugyanerre vágyódó magyarok szomszédaihoz. Igy a helyzetünk teljesen azonos.

Épen ezért, reménykedve a testvér magyar kormány együttérző jóindulatában, folyamodtunk hozzá azzal a kéréssel, hogy támogasson bennünket a Magyarország felé induló kulturális tatárjárásnak megszervezésében. Egyelőre csak husz, harminc hallgatónőről és hallgatóról van szó, de a háboru befejezése után nagyobb mértékben szeretnők megostromolni a magyar intézeteket. Máris tudom, hogy minden jó magyar el tudja képzelni, hogy mily más lesz a magyar kultura keleti térfoglalása, ha minálunk tiz év alatt néhány száz emberből álló intelligens tatár magyarul beszél és a magyar kulturával tisztában lesz. A Turáni-Társaság, amely kezdettől fogva a legnagyobb önfeláldozással dolgozik ebben az irányban, egy tatár akció megszervezését szintén tervbe vette és létrejöttét támogatja. A mozgalom máris isme-

retes a pesti diákság körében és ők is kész szervezettel és nagy előszeretettel akarják fogadni a mi diákjainkat és minél közelebbről ismertetni velük a magyar kultura minden kiágazását. Eddig is sokan fordultak hozzám ama nagyszerü tervvel, melynek az a célja, hogy a magyar és török, tatár intelligencia és diákság egymást kölcsönösen megismerje és nemzeti szellemük minden ágának egymással való megismertetésében fáradozzék. A magyar-török-tatár szövetségi mozgalomnak másik célja az, hogy egységes sajtó és közvélemény mellett a magyarság térfoglalását a Keleten előmozdítsa és fuzióban az összes kulturegyletekkel, a jövő generációt ebben a szellemben nevelve, a magyarság minden ágon való keleti érvényesülését feltétlen lehetővé tegye. A mozgalom szervezése — melyet több magyar kitünőség támogat — több magyar főiskolai hallgató fáradhatatlan buzgóságával gyorsan halad előre és reméljük, mint már látszik is, át fogja karolni a magyar diákság és intelligencia szine-javát.

Mint egy jeles magyar filológus, dr. Pröhle Vilmos, megjegyzi a tatár irodalomról szóló munkájában, már régen irodalmi harcot kezdtünk az uj orosz és a régi perzsa és arab hatások ellen. Máris ötven év óta tartó küzdelmeink, ha nem is hozták meg a végső sikert, de mindenesetre nagy alapot és garanciát nyujtanak annak legközelebbi jövőben való elérésére. Emellett mi békés és csendes tatárjárásainkkal el akarjuk árasztani a szövetséges Európát és főleg a testvér Magyarországot. Remélem, hogy látni fogják, hogy a gyalogtatárok majd gyorsabban elérik céljukat, mint annakidején a lovastatárok és ez a kulturális tatárjárásunk a tatár és magyar nemzet kölcsönös boldogságát fogja maga után vonni.

Szidki Bekir.

Egy szerb államférfi a magyar-szerb viszony kialakulásáról. Az a szerb államférfi, akitől a magyar-szerb viszony jövőbeni kialakulásáról véleményét kértem, nem mosolyodott el a jövő szó hallatára. A szerbek nem mosolyognak, ha az ország jövője kerül szóba. Még a pesszimisták is bizakodók. Arra azonban ugyszólván valamennyien rájöttek — nem annyira önmaguktól, hanem az események tanították meg őket — hogy a tegnappal megszakadt a mult s a holnap nincs szerves összefüggésben a tegnappal: a kettő között megszakadt a kontinuitás. Tudják, hogy a jövőben másképen fog kialakulni a helyzet s amidőn ezt latolgatják, fölvetik önmaguknak a kérdést: a mult nem lehetett volna-e más, nem olyan, amilyen volt... Az értékesebb elemek visszatekintenek a multba s a történelmi események kapcsán pró-

bálják erre megadni a feleletet s azzal kapcsolatosan érintik meg a jövő problémáját is.

Kérdésemre ezt a választ kaptam Petrovics Vukasin volt szerb pénzügyminisztertől, a legkiválóbb szerb politikusok egyikétől:

— Ha a magyarok és a szerbek viszonyát vizsgáljuk, önkéntelenül föl kell tenni a kérdést: Miként lehetséges az, hogy a két nép között tartós barátság nem fejlődött ki soha? A világgazdaság területén egy területet alkotnak, nem is lehet őket másnak, mint világgazdasági egységnek tekinteni. Aztán a szerb nép egészen más, mint a magyar, igy hát sem a szerbek nem jelentenek veszedelmet a magyarokra nézve az elnemzetietlenedés és beolvasztás szempontjából, sem a magyarok a szerbekre.

E kérdés megvizsgálásánál szükséges, hogy a multba vessünk egy pillantást. A baj csiráját a középkorban fogjuk megtalálni. Szerbia uralkodói hősök voltak, de nem politikusok. Ahelyett, hogy a mind nagyobbá váló török veszedelem miatt a magyarokkal megegyezésre jutottak volna s közös erővel fejtettek volna ki ellenállást, ők a magyarok ellenségeihez csatlakoztak s támogatták azokat, akik az ország ellen föllázadtak. Ennek természetszerü következménye az ország elbukása lett s ez a sors érte Magyarországot is. Az antagonizmus a két nép között évszázadok mulva is megmaradt s az még ki is élesedett azáltal, hogy Ausztria mindenféle privilegiummal elhalmozta a déli határszélen letelepített szerbeket — a magyarok rovására. Ennek az lett a következménye, hogy a szerbek, ugy a magyarországiak, mint a szerbiaiak, mindannyiszor Béccsel tartottak, valahányszor a magyarok és Bécs között konfliktus támadt. Igy volt ez a tizennyolcadik század Rákóczi hadjárataiban és a negyvennyolcas idők szabadságharcaiban.

Pedig az objektiv szemlélődés szempontjából a két nép közötti antagonizmust nem lehet megérteni. Mint már említettem, Szerbia Magyarországgal együtt egységes területet alkot a világgazdaságban, másrészt egyik nép sem veszedelmes a másikra.

Számszerüleg mind a két nép meglehetősen egyformán áll, a magyarok azonban szerencsésebbek a szerbeknél. Mig ők egy államban egyesítve élnek, addig a szerbek öt különböző állam kötelékébe tartoznak. Épen ezért a magyarok általánosságban négyszer oly erősek, mint a szerbek s államukban egyáltalán nem lehet beszélni olyan veszedelemről, amely bármily téren a szerbség részéről érhetné őket. Itt aztán mindjárt ki kell jelenteni azt, hogy Magyarországon a szerb elem annyira össze van nőve a hazájával, hogy soha eszébe nem jutna a hazai rögtől való megválás, különösen a hitszegés. Ők minden körülmények között megmaradnak magyar állampolgároknak. Némi joggal

állíthatom ezt, sokszor volt alkalmam személyesen is meggyőződést szerezhetni erről.

A közös határ a két országot jóbarátság fentartására utalja. Nehezen megérthető jelenség, hogy a multban csak ritkán, a jelenben pedig sohasem jött létre barátságos viszony Magyarország és Szerbia között. Nem rendellenes-e ez? Nem látszik-e érdemesnek ennek a jelenségnek a tanulmányozása s nem volna-e érdemes azon munkálkodni, hogy a jövendőben másképen alakuljanak ki a viszonyok? Nekem az a meggyőződésem, hogy a két állam nem csupán rá van utalva egymásra, hanem mind a ketten egyenesen kényszerülve vannak arra, hogy a közélet minden terén egymás mellett haladjanak, ha gondtalan jövőt akarnak a maguk számára biztosítani.

Hogy azt, ami egészen természetes, elérhessük, szükséges egymásnak közelebbi megismerése. Szerbiában ismerik például Svédország belső viszonyait, de Magyarországról mit sem tudnak. A kölcsönös megismerés elérésére irányuló néhány kisérlet már azért sem vezethetett célra, mert illetéktelen egyének voltak a kezdeményezők. A közeledésre illetékes helyről kell törekedni. Ilyen esetben számítani is lehetne sikerre.

Mindenekelőtt föl kell adni azt az elvet, amit eddig Ausztria-Magyarország Szerbia belső ügyeit illetőleg vallott és szigoruan be is tartott, azt tudniillik, hogy az ország belső ügyeibe nem avatkozik bele. Mert egyáltalán nem lehet közömbös az senkire nézve sem, hogy a szomszéd háza ég. Ezentul tehát föl lehet adni a Noli me tangere elvét a szomszédos államok viszonyában. A barátságos beavatkozás nem jelenti egyuttal a függetlenség megsértését is. A gyakorlati politikában annyi ut és mód kinálkozik az államok érzékenységének kimélésére és mégis tompítani lehet a kevélységet, ha arra szükség van. Ezeket az eszközöket a jövőben igénybe kell venni a magyaroknak, ha érdekeiket vérontás nélkül akarják megvédeni.

Most, amikor a legyőzött Szerbia a szomszédos monarchia okkupációs uralma alatt áll, amikor egy bizonytalan jövőnek néz elébe, itt az ideje annak, hogy az ország sorsa meghatároztassék. Ebbe, sajnos, most nincs beleszólásunk . . .

(Belgrád.) *I.*

A csehek a reichsratban. (Bécsi levél.) A csehek sokszor és alapos gondolkodásra kényszerítenek bennünket. Tavaly májusban, eredendő hibánk lévén az ellenünk irányuló törekvések kicsinylése, lemosolyogtuk őket. A csehek roppant önérzetesek, de ezt a mosolygást nem vették tragikusan. Nem. Azóta egy esztendő telt el s ma

már az egész cseh politikát azok irányítják, akik a cseh-tót állam eszméjének rabjai.

A magyar miniszterelnök egy izben álmodozóknak nevezte őket. Az, amit ők akarnak — mindannyiunknak erős és megingathatatlan hite ez — valóban nem lehet egyéb meddő álmodozásnál. Az ő álmuk nem is fog megvalósulni. Ezt tudjuk, érezzük. Ők azonban még sem álmodozók. Aki annyi energiát, annyi elszántságot tud kifejteni egy eszme realizálása érdekében, az józanul gondolkozik, legfeljebb számításainak, föltevéseinek az alapja helytelen. Nem álmodozók ők, nem, ők tiszta fővel gondolkoznak, számolnak, építenek, csak azt nem tudják, nem hiszik, hogy az alap ingatag s egy kis erupció romba dönti a mesteri kézzel emelt építményt.

Mi is az alapja a cseh követeléseknek? Az a föltevés, hogy bennünket legyőz az entente, vagy — de az aztán mindenképen — hogy a békekonferencián az entente akarata fog érvényesülni. Ha valóban igy alakulna ki a helyzet, a cseh-tót állam meg is valósulhatna. Minden okunk megvan azonban azt hinni, hogy a békekonferencián nekünk is lesz szavunk s az entente nem kényszerítheti ránk akaratát, vagyis nem oszthatja, nem darabolhatja föl a monarchiát. Magyarország testéből tehát a prédára éhes cseh oroszlán, amely igyekszik félelmetesen vicsorítani fogait, nem hasíthat ki tót vármegyéket.

Ha ebben biztosak is vagyunk, még sem lehet, szabad azzal a nemtörődömséggel kezelni az ellenünk irányuló cseh törekvéseket, mint eddig tettük. Vigyázzunk. A cseh agitáció mintaszerü, a csehek taktikája nem kevésbbé. Ki merte volna néhány hónappal ezelőtt azt hinni, hogy azok a politikusok, akiknek agitációja folytán a cseh katonaság egy nem is jelentéktelen része cserben hagyott bennünket a harctéren, az osztrák törvényhozó testületben önálló szuverén államra irányuló törekvéseiket bejelentsék s egyben igényeiket is magyar vármegyékre? Május 30-iki deklarációjukat még félénken tették meg s Stanek ur magánvéleményének bélyegezték azt a kijelentését, hogy a cseh kérdést a békekonferencia fogja megoldani. Ma? Még csak tárgyalni sem hajlandók az osztrák alkotmányreformról, mert ez nem Ausztria belügye, hanem — nemzetközi ügy. Ez a helyzet ma. Mert májusi deklarációjuk nem talált arra az erélyes visszautasításra, amelyben részesülnie kellett volna, vérszemet kaptak s ma már ugyszólván valamennyien a békekonferenciától, az ententetól várják követeléseik teljesítését. Vérszemet kaptak. Ma már a magyar megyéken is túl vannak, nem csupán Szilézián s már Ratiborra is bejelentették igényüket. Ez az elképesztően hatalmas étvágy imponál az embernek, kell, hogy imponáljon, elszántságuk, harciasságuk, önérzetük nem kevésbbé.

Egy bécsujhelyi községtanácsos mesélte itt legutóbb, hogy miként

igyekeznek a csehek, akik a háboru folyamán mint fölmentett ipari munkások telepedtek meg ott, Bécsujhelyt, ezt a tősgyökeres német várost is maguknak «meghódítani». Annyira már eljutottak, hogy a város német polgársága által összehivott gyülésről a németeket egyszerüen kizavarták, kiverték. Ebben a kihivó, de merész föllépésükben is van valami imponáló. Állják a harcot, sőt egyenesen provokálják is azt. Bizonyos energiákat ki kell élni s ha már nem harcolnak a fronton — ott azt mások végzik el helyettük — harcot kezdenek Bécsujhelyen, Bécsben, ebben a «cseh világvárosban», ahogy azt ők becézni szokták, egyelőre a reichsratban harcolnak, de ott aztán istenigazában.

Együtt láttam őket junius 16-án a reichsratban, a képviselőház első ülésén, a négy hónapos szünet után s izelítőt kaptam harciasságukból, elszántságukból s fogalmat szereztem arról is, hogy mit jelenthetett egy régi reichsrati ülés, például a Badeni-korszakban.

Az elnöki emelvényen a próféta-szakállas Gross elnök ül, talán el is szundítana, ha a csengő zaja, amit maga idéz elő, nem zavarná. A jobboldali emelvényen egy német nemzetiségi beszél, sokszor beszélne csak, ha a saját szavai után kiujuló viharban beszélni tudna. A képviselők, több mint százan lehetnek, nagyobbára csehek, az emelvény előtt állnak, mig a németek a csehek közvetlen szomszédságában helyeiken ülnek.

A német szónok, vezére az egyik német nemzeti szövetségbeli frakciónak — egy nagy, vén diák benyomását teszi rám — temperamentumos ember s a csehek ép ugy begyében vannak, mint ő a cseheknek. Egy-egy kijelentése nyomán nagy vihar támad s a csehek tábora fenyegetően néz farkasszemet a gyülölt németekkel. Árulók, árulók, harsog a csehek felé a német padsorokból s ezek már-már nekik rontanak, ha higgadtabb vérü szláv testvéreik közbe nem vetik magukat. Ha már ökölre nem kerül a sor, hát legalább a torok vivja meg a nemzeti harcot. «Krigszt á vácsn!» kiabálja az egyik igazi harciassággal egy német honatya felé, a másik pedig ezt ordítozza: Szó á gmájnhájt! . . . Ezek azok a szelidebb kifejezések, a gazember szó csak ugy röpköd az elektromossággal telt levegőben. A semlegesek, akik nem avatkoznak bele a harcba, nevetnek, röhögnek . . . Hja, ez a reichsrati ülés s ez bizony nem ujság nekik. Seidler miniszterelnök a nap hőse, akinek a reichsratban is szokatlan macskazenét rendezett a cseh-délszláv ellenzék, komoran ül a helyén. Nagyszerüen uralkodik magán s arckifejezése azt igyekszik bizonyítani, hogy őt az egész szinjáték nem érdekli.

Istenemre mondom, csunya egy komédia az, amit közönségesen reichsrati ülésnek hivnak. Már békében is balsejtelmek gyötörhették

azt, aki e látvánnyal kapcsolatosan a monarchia jövőjéről elmélkedett s mennyivel indokoltabbak azok most, amikor a világ majd minden népével szemben élet-halál harcunkat vagyunk kénytelenek megvivni s ugyanakkor olyan törekvések követelik érvényrejutásukat az állam törvényhozó testületében, amelyeknek megvalósításáért ellenségeink harcolnak s melyeknek megvalósítása az állam megsemmisülését jelentené. S az állam reprezentánsai páholyból nézik ezt a borzalmas küzdelmet és — alig győznek eleget ásítani.

Irinyi Jenő.

Jaurès és az ifjuság. Kevéssel azelőtt, hogy a gyilkos golyója Jean *Jaurès* életét 1914 augusztus 1-én kioltotta, a nagy szocialistavezér részt vett az albi-i liceum záróünnepélyén és régibb szokásához hiven, ezuttal is beszédet intézett az ifjusághoz. Ezek a beszédek egytől-egyig a szónoklat valóságos remekei s eltörölhetetlen nyomokat hagytak az életbe kilépő ifjak lelkében; de olvasásán épülhetnek mindazok, akikben a szép, a fenkölt gondolatok megértésre találnak. Az albi-i liceum ifjuságához intézett utolsó beszéde, amely hattyudala is, talán valamennyinél szebb és hatásosabb volt. A párisi «Humanité», Jaurès halálának évfordulója alkalmából közölte ezt a beszédet, amelyet érdemesnek találunk arra, hogy kivonatosan ismertessük, bizonyságául annak, mily tiszta összhang töltötte be egész gondolatvilágát annak a kiváltságos, fenköltszellemü embernek.

Jaurès az ifjakhoz intézte szavait, akik elhagyják az iskolát s «kilépnek az életbe, a szabadság felé» és csodálatos ékesszólással felsorolta nekik: mit kell megtartaniok ifjuságukból, tanulmányaikból az élet rögös utjain.

— Mindenekelőtt kisérjen el benneteket életutaitokon a szép iránt való érzék és a vágy — mondotta Jaurès. — Nem hiába izleltétek meg a tudományok és a művészetek tiszta izgalmait. Még a hétköznapi munka és az élet elkerülhetetlen durvaságai közepette is megmarad bennetek mindig a nagy dolgok iránt való szükséges érdeklődés. Sok számtani és chemiai képlet esik ki az emlékezetünkből, de őrizzétek meg azoknak a legfelsőbb törvényeknek a fogalmait, amelyek a világot kormányozzák s amelyek a tudományok nagy felfedezéseinek megértésére szükségesek. Nem tudok meghatottság nélkül visszagondolni annak az iskolának szegényes laboratóriumára, amelyben a chemia tanára először mutatta be nekünk két légnemü test egyesülését. Nagyon egyszerü, kicsiny dolog volt az, ámde a hirtelen hatás, a titkos vegyrokonság, az arányok és a mérték ideája egy pillanat alatt át-

változott azzá, amig eddig a mi szemünkben nem volt egyéb, mint haszontalan, ostoba anyag. És ez az első szikra lángra lobbantotta lelkünkben azt az érdeklődést, amelyet sohasem lehet teljesen kielégíteni, de amely azért nem alszik ki soha!

— Hasonlóképen sok történelmi és irodalmi évszám esik ki majd emlékezetetekből, de a ti szellemetek örökre egyesült a Haza szellemével, az emberi géniusszal, s bármit tesztek is: a szétválás többé lehetetlen! Akaratlanul is a klasszikus irodalom kedves emlékei rajzanak föl lelketekben s zümmögnek ott mint a hajnal pirkadására fölébredt méhek. A művész, az iró, a festő, a zenész hányszor kénytelen a megélhetés kedvéért megtagadni, lealacsonyítani a zsenijét, a művészetét; de van idő, amikor szükségét érzik annak, hogy fölemelkedjenek; hogy önmagukra leljenek; hogy beleöntsék egy kedves műbe minden tehetségüket, minden eszméjüket; hogy érezzék magukban élni, működni a zsenijüket, a szellemüket. Nincs olyan ember, aki a foglalkozása vagy a mestersége által megszabott pályafutás alatt ne volna kénytelen elhanyagolni felsőbb szellemi képességeit, de néha szükségét érzi annak, hogy erről önmagának bizonyságot tegyen: megcsodálva ujból azt, amit valaha megcsodált, amely le nem hanyatlott, amely még mindig azon a hegyormon áll, ahonnan az ő lelkes ifjusága köszöntötte a világ szépségét!

— Különben is a tudományok és a művészetek szépsége megvigasztal bennünket. Sokszor fáj, hogy egyéni erőnk nyilvánvaló meddőségben pusztul el. Ámde a tudomány kétségbevonhatatlan és csodás vivmányai szemtanuivá tesznek az ember diadalának az anyagok fölött, és ebből reményt merítünk arra, hogy az ember önmagán is győzedelmeskedni fog. A művészi munka, ha igazán szép, a teljes és tökéletes egész benyomását kelti. A fölötte elviharzó századok nem vettek el belőle és nem tettek hozzá semmit. Ép ezáltal a tökéletesség, a fenséges nyugalom érzését kelti bennünk. Ha tehát megundorodtunk attól a sok nyomoruságtól és megelégeltük azt a sok szomoruságot, amellyel az életben lépten-nyomon találkozunk: magában az életben találhatunk menedéket az élet kellemetlenségei elől. Vannak fenkölt elmék és nemes szivek, akikhez vigasztalásért, megnyugtatásért fordulhatunk; csakhogy ezeket nem hivhatjuk mindig magunk köré, amikor megszomorodott a mi szivünk, de még barátság esetén is bizonyos szégyenkezés akadályoz meg bennünket abban, hogy szemtanuivá tegyük őket lelki vergődésünknek és csüggedésünknek.

— Ilyenkor a szép, a kedvelt, a tiszta könyv nyujt vigasztalást. Nem kell belőle sok: elég egy oldal, amelyet nyitott könyvvel kezünkben, állva olvasunk végig; néhány versszak, amelyet halkan elmondunk; egy szép képmetszett, amelyet örömmel szemlélünk s a lelkünk ismét földerül.

— Alacsonylelkü emberektől lépten-nyomon hallhatjátok, hogy a művészet által teremtett ideális szépség inkább megalázza, még szomorubbá teszi a való életet; hogy a valóság még fakóbbnak, az emberiség még gyarlóbbnak és alacsonyabb rendünek tetszik, hivatkozván a művészet tetszetős hazugságaira, amelyek nem nyujtanak vigasztalást, hanem gúnyt üznek belőlünk. Goethe mondotta nagy mélyértelmüséggel: ne állítsuk szembe a művészetet a természettel, mert a művészet is csak egy része a természetnek; ne állítsuk tehát szembe az ideált a valósággal, mert az ideál csak tökéletesebb alakja a valóságnak.

Jaurès azután a felebaráti szeretetről beszélt az ijfaknak, intvén őket: szeretni kell az embereket tekintet nélkül arra, hogy milyen ruhát viselnek és hogy milyen társadalmi állást töltenek be. Rámutatott a nagy társadalmi problémákra, a történelem tanulságaira, majd igy folytatta:

— Láttatok összeomlani önkényes intézményeket és láttátok megszünni a kasztrendszer és a szekták előitéleteit; csak két hatalom van, amely törvényes és amely minden más hatalmat elhomályosít: az igazság és a munka hatalma! Méltányosnak találjátok, nemde, hogy minden ember vegye ki részét az igazságból, rázza le magáról a nyomoruság szolgaságát és hogy munkája által igazi emberi életet élhessen. A folyamatban levő átalakulások reátok, a burzsoá gyermekeire nézve nem lesz nehézségek és veszélyek nélkül való. De amint a bátor tengerész nem fél a város nyugodalmas életét felcserélni a tenger viharaival és bizonytalanságaival: azonképen ti is, elmétek minden gondolatával, szivetek minden érzésével szemébe fogtok nézni a nagy és a fölforgató kérdéseknek, amelyek a demokrácia mélyét fölkavarták.

— Ne panaszkodjatok, oh ifjak, hogy ime, a cselekvés ideje elérkezett: hiszen az sokkal szebb, mint amilyennek képzelitek. Előttetek nem volt még soha olyan generáció, amelyre nagyobb munka várt volna, mint vár ti reátok! Azok az ifjak, akik ebből az iskolából az első császárság alatt léptek ki, az életbe, tudták, hogy egész életük a háborué és a dicsőségé; azok, akik a restauráció ideje alatt léptek ki ebből az iskolából, tudták, hogy a nemzeti háboru korszaka lezáródott és most már teljesen a szabadság kivivásának és az igazság gyakorlásának szentelhetik életüket. Ti abban a nehéz helyzetben vagytok, hogy nem tudtok szabadulni a gondolatától azoknak a veszedelmeknek, amelyek hazátokat fenyegethetik; nem tudtok szabadulni a nemzet üdvének gondolatától, de ugyanakkor kötelesek vagytok közreműködni hazátokban az emberek testvériségének ujjászervezésében is!

— Lehet, — és itt már jóslatszerü volt Jaurès kijelentése — hogy a háboru előestéjén vagytok; lehet, hogy az örök béke utjain haladtok és hogy a polgárok testvérisége megteremti a népek testvériségét. A

harang szava hiv titeket messziről, de nem tudhatjátok: vajjon a harcra hiv-e, avagy a megbékélt emberiség nagy ünnepségét jelenti! Ti elindultok a hang irányában, egyaránt készen a béke, avagy a háboru nagy munkájára s acélozzátok lelki erőtöket, hogy kész legyen szembeszállani valamennyi problémával és hogy legyen bennetek elegendő szeretet vagy bátorság, aszerint amint a problémák megoldása kivánja. Tegyétek Franciaországot az igazság és a boldogság hazájává, ahol francia testvéreitek egy táborban, mint kertben, élnek együtt. Rajtatok mulik, hogy katonai és polgári erényeitek révén a népekben az a meggyőződés érlelődjék meg, hogy elmondhassák Franciaországról: hatalmasabb és erősebb fegyverzet alatt gyöngédebb sziv még nem dobogott!

Ez a beszéd, mint láthatjuk, nincs és nem is lehetett még vonatkozásban a most duló világháboruval, de már az ő sejtő, nagy lelke megértette az idők méhében rejlő eseményeket. Nincs ebben szó a revanche-eszméről; nem szít gyülöletet minden iránt, ami német, de van benne nagy életbölcseség és emberszeretet, amelynek alapján megalkotta lelkében a népek hőn óhajtott testvériségét. És ennek az embernek meg kellett halnia, mert utjában volt a háborus uszítóknak, akik vak gyülöletükben meg sem értették, hogy olyan nagy elmét oltottak ki, amely szövétnekként világította volna meg nemcsak Franciaország, de ugy lehet: az emberiség sorsának jövendő utjait.

Csillay Kálmán.

Anglia gazdasági politikája a háboru után. Az angol kormány most tette közzé azoknak a különböző bizottságoknak a jelentését, amelyeket 1916-ban a Board of Trade nevezett ki a kereskedelmi és az ipari viszonyokban a háboru után bekövetkezendő változások tanulmányozása céljából, különös tekintettel a várható nemzetközi versengésre. Érdekesek ezek a jelentések azért is, mert általuk bepillantást nyerünk Anglia jövendő gazdasági politikájába, amely — ugy látszik — főként Németország és szövetséges államai ellen irányul. E jelentésekből kitetszőleg a textilipar bizottsága már most sürgős intézkedéseket javasol, hogy a gyapottermelés Egyiptomban, Indiában és Szudánban minél nagyobb mértékben fokoztassék, de szükségesnek tartja az egyiptomi gyapot kivitelének ellenőrzését is. A gyapjutermelést illetően a bizottság rámutat arra a tényre, hogy a ruhaszövetnek való gyapju termelésében az angol birodalom tartja a rekordot; javasolja egyuttal, hogy az ausztráliai, uj-zélandi és az afrikai angol gyarmatok képviselőit mielőbb közös intézkedésre hivják egybe, kidolgozandó olyan tervet, melynek alapján a párisi tanácskozások során az entente-

államoknak tett igéretek kielégíthetők lennének. Tanácsolja továbbá ez a bizottság: tiltsák meg a gyapjunak az ellenséges államokba való kivitelét a békekötést követő egy évi időtartamra, mig a semleges országok részére csakis a fölösleg legyen átengedhető. A lentermelésre vonatkozóan a bizottság a következőket jelentette: Németország és Ausztria-Magyarország nyers lenszükségletének mintegy háromnegyed részét béke idején az entente-államoktól szerezte be. A legnagyobb termelő ugyan Oroszország volt, de a jobb minőségü lent Belgium és Irország termelte. A bizottság bizonyos intézkedéseket ajánl a lentermelés fokozására vonatkozóan Kanadában, Indiában, Irországban és a birodalom egyéb részeiben. Ami a jutát illeti: a bizottság javasolja, hogy India monopoliumának előnyeit arra kell felhasználni, hogy Anglia és szövetséges államainak jutaszükségletét ki lehessen elégíteni. A szövőipar tekintetében a bizottság olyan intézkedéseket kiván, amelyek az angol gyapotipart teljesen függetlenítik az idegen gyapottól. A szövőipari gépek kivitelére nézve a bizottság azt kivánja, hogy a kiviteli engedély rendszerét a háboru után még hosszabb időre fenn kell tartani, hogy nemcsak az angol szövőiparnak, hanem a szövetséges államok tönkrement szövőiparának is ideje legyen az ujjászervezkedésre. Ami a kész textiláruk behozatalát illeti, a bizottság a Németországból és Ausztria-Magyarországból eredő ily iparcikkre külön vámilletékek kivetését javasolja bizonyos időtartamra, amelynek megállapításában majd a nemzeti politika szempontjai lennének mértékadók. Kivánja továbbá a bizottság: tétessék különbség a szövetséges és a semleges államok közt, még pedig a szövetséges államok javára. Az ellenséges államok negyven százalékkal többet fizessenek. Javasolja a bizottság olyan törvények felállítását, amelyek az idegen áruk tulságos felhalmozódásának vetnének gátat. Ezek a törvények az északamerikai Egyesült-Államokban érvényes hasonló törvények mintájára készülhetnének. A vas- és az acélipart illetően a bizottság azt kivánja, hogy az ellenséges államokból származó kész vagy féligkész vas- és acéláruk bevitele a rekonstrukció ideje alatt tiltassék meg; angol gyarmatokról és birtokokról, továbbá angol ellenőrzés alatt álló bányákból és egyéb ipartelepekről az ellenséges államokba semmiféle nyers áru ne legyen szállítható; nyers árut vagy vas- és acélárut semleges kikötőkből ellenséges államok kikötőibe angol hajók ne szállíthassanak; gyakoroljon a kormány szigoru ellenőrzést arra nézve: fel vannak-e jogosítva a most ellenséges államok hajói árukat szállítani angol kikötőkbe vagy kikötőkből és szenet fölvenni az angol birodalom bármelyik szénállomásán. Tanácsolja továbbá a bizottság, hogy a birodalom belsejében bányaengedélyt idegen társaságok vagy magánosok a kormány jóváhagyása nélkül ne kaphassanak, az autonóm gyarmatokat pedig ha-

sonló eljárásra kell fölhivni; tiltassék meg minden olyan vas- és acéláru behozatala Nagybritanniába, amelyen eredetének jele könnyen felismerhető módon nincs feltüntetve; külön vámilletéket kell kivetni minden nyers vagy feldolgozott vas- és acélanyagra; legyenek alacsonyabb és magasabb vámdijtételek, amelyeket a nemzeti politika változó követelményeihez képest lehessen alkalmazni; az idegen szindikátusok és hivatalosan megbizott vagy meg nem bizott képviselői kereskedelmi vagy ipari ténykedésüket az egyesített királyság területén csak a kormány engedélyével folytathassák; vegye fontolóra a kormány azt a kérdést: nem kellene-e a szénrakodás kedvezményét a birodalom területén megtagadni az olyan hajóstársaságoktól, amelyek az angol kereskedelmi cikkek hátrányára hajóbérleti szabadalmakat engedélyeznek. A fémipar tekintetében a bizottság azt javasolja, hogy valamennyi szövetséges állam az ellenséges országokból eredő termékekre pótdijat vessen ki, amely azonban fokozatosan csökkenné.

Cs. K.

Anglia jelszavai történelmi megvilágításban. Most, mikor a világháboru eleje szinte történelmi perspektivában távolodik már előlünk, idegenkedéssel gondolhatunk vissza arra a publicisztikára, amely azelőtt innen és túl a tudományos gondolkozás területét elöntötte. Ez a «tudományos» gondolkodás nem sub specie aeternitatis készült, hanem Mars nyomán járt és a legfőbb hadiszállás hivatalos jelentéseihez igazodott. Az a német publicisztika, amely a «cant» s az angol lélek és gondolkodásmód tulzottan, ötletesen ellenséges elemzését adta, nem volt kevésbé ellenszenves, mint az entente hirhedt hadipublicisztikája. A «Dachshund» és «boche» bekerültek az angol, illetve francia haditudomány tolvajnyelvébe és a könnyü általánosítások áltudománya a legtiszteletreméltóbb neveket is meghódította magának. Ma már valósággal nevetségeseknek tetszenek azok a hadiigazságok, amiket innen és túl egymás felé szórtak és az a könnyed és dilettáns gyülölet, amely a tudományos gondolkodás területébe belerejtette magát.

Amilyen igazságtalannak látszik előttünk egy egész nép lelki egyéniségének ilyen felelőtlen megitélése, ép oly jogosnak tartjuk a szigoru kritikát ennek a régi egyéniségnek politikai megnyilatkozásaiban. «Ein politisch' Lied, ein garstiges Lied» mondhatjuk Heinével és akár madáchi elborulással állapíthatjuk meg, hogy a politikai szenvedelmek még oly nagy népeknél is a ravaszság, az álszenteskedő hazugság, egyszóval a «cant» alantas ösztöneit hozzák mozgásba. Ennek a cantnak igen tanulságos leirását találjuk egy magyar publicistának,

Dr. *Rácz* Károly Dezsőnek német nyelvü füzetében: *Die Masken nieder. Englands Schlagworte in historischer Bedeutung.*

A könyv, amelyben a szerző angliai élményei, tapasztalatai s az angol történelem eleven, hathatós tudása szól felénk, szinte megfeszül a rendkivül sok érdekes adattól és megfigyeléstől. Az angol cant, prüd álszemérem, a megvesztegető morál és szónokló jócselekedet valósággal objektiválódik ebben a könyvben. «A rómaiakról a velük született jogi érzésük s az egyetemes-emberi eszményi, a spanyoloknál hatalmuk ideiglenes rövidsége, a franciáknál és hollandoknál a szabadság- és erkölcsi képzetek szabtak határt az embertelenségnek. Egyedül a brit hatalom merítette évszázadok hosszu során keresztül — és meríti még most is — egész hatalmát és nagyságát a legbrutálisabb önzés, a szivtelen elnyomás s a gyengébb fél kizsákmányolásának forrásából.» A bur háboru, India elfoglalása — az utóbbi szinte tipusa az angol imperialista taktikának — a Clivesek, a Warrin Hastingsek, az East India Company módszere, amely az indus népnek a «gyalázatosságok arany serlegét» (golden cup of abominations) nyujtotta, ösztönzően érdekes leiráshoz jutnak Rácz könyvében. Az az Anglia, amely Magyarországba Scotus Viatorokat küld, akik borzalmakat kiáltanak a világba a magyar választásokról, ugyanaz az Anglia közmondásainak szótárába fölvette «rotten boroughs» — mondjuk csak igy: rothadt kerületek — nevét, ahonnan az angol sterlingek küldenek képviselőket az indus parlamentbe. Az az Anglia, amely állandóan az emberiség nagy eszméit hordja szájában, nem átallotta intézményesen berendezni Indiában az éhinséget s a halálok legszörnyübbikét a brit államművészet szolgájává tenni. India «300 millió emberi háziállataival a brit önérzet hatalmas piedesztálja.»

Brit imperializmus kiméletlenségének iskolapéldája Irország sorsa. Rácz valóságos személyes gyülölettel, gunnyal és juvenalesi felháborodással mutat rá Anglia kétlaki jogérzetére és kenetes igazságosságára. De viszont milyen jellemző Angliára, hogy senki kiméletlenebb szavakkal az ir elnyomást meg nem bélyegezte, mint az ifjabbik Pitt: «Ennek a szörnyü elnyomásnak módszere abban áll, hogy Irországot termékeinek felhasználásában megakadályozza és teljesen az anyaország szolgájává tegye, anélkül hogy polgártársai a természet adományait, nagy munkásságuk gyümölcsét, élvezhetnék.» Vagy Gladstone szavaival: Ez az egyesülés Hektor holttetemének egyesülése Achilleus tovarohanó kocsijával. Csak a halottak szabadok Irországban. A szerző tanulságosan ismerteti az ir alkotmányjogi és a Home Rule küzdelmeket, amiknek talán egyszer mégis csak véget vet majd Casement jóslatának beteljesedése: a zsarnokság, amit egy szigeten alapítottak meg, egy szigeten fog elpusztulni is.

Az angol királyság intézményei is, mint a brit imperializmus legfőbb szimboluma, magán hordja ezt a moral insanityt, ami az angol politikát jellemzi. Ma leteszi a Coburg nevet és Poincaréval ölelkezik a windsori király, akinek seregei a XVIII. században hadban állottak XIV. Lajossal és kijelentették, hogy addig nem teszik le a kardot, amig az elrabolt Elszász-Lotharingiát vissza nem adják Németországnak! A szerző szarkasztikus igazmondással mutat rá Anglia többi jelszavainak valódi értékére is: a XVIII. századi porosz militarizmus értékét a korabeli Anglia nagyon megbecsülte, ép ily álszenteskedve rántotta elő «Európa szabadságá»-nak jelszavát Franciaország ellen egykor stb.

Meg kell adnunk, hogy a szerző könyve helyenként teljesen meggyőző, de mindig rendkivül tartalmas és tanulságos. Olvasóink figyelmébe melegen ajánljuk ezt a kis könyvet, amely megérdemelné, hogy valamelyik külföldi könyvkiadó kiadásában a megérdemelt publicitáshoz jusson.

G.

Strindberg: Följegyzések. Strindberg Ágoston irói profilja csak most kezd ismertté válni a magyar közönség előtt. A nagy svéd iró kortársa volt Ibsennek, Björnsonnak és hatásának szóródó területe legalább akkora átmérőjü, mint nagy kortársaié, kik a tizenkilencedik század eszmekörét szólaltatták meg a legpregnánsabb formában. Föllépése a svéd irodalom megujhodását jelenti. A svéd irodalom a mult század hetvenes éveiben a teljes tespedés állapotában van, a lirában a finnországi Runeberg vezet, kit realistának tartanak, a filozófiában Boström, kinek nemzeti konzervativ ideológiája nagy hatással van az ifjuságra, a vezető gondolatok és problémák bizonyos teológiai verettel ékesek, hiszen az akkori Svédországban a pietizmusnak egy fajtája uralkodott. Rydberg Viktor «Az utolsó athéni» cimü regénye jelenti az első támadást az uralkodó áramlat ellen, s e lépését megtoldja, illetve határozottabb formába önti «A biblia tanítása Jézusról» cimü munkájával, mely már forradalmat és hadüzenetet jelent az uralkodó gondolatnak és ez a kis, Renan erejével nem vetélkedő művecske felrázza a lelkeket. A konzervativizmus akkora erőt reprezentál ebben a skandináv országban, hogy a tulajdonképeni reneszánsz 1879-ben indul meg, amikor Strindberg — kinek első művei még a konzervativ társadalom gondolatvilágának tükröződései — megirja «A vörös szoba» cimü hatalmas regényét és ezzel átveszi és sokkal nagyobb erővel és sokkal nagyobb tehetséggel reprezentálja Rydberg szerepét.

E regényében a plebejus szólal meg, az elnyomott osztályok szó-

szólója. Ugyanazokat a kvalitásokat látjuk benne, mint Ibsennél. Keserü, gyanakvó, éles társadalmi kritikája, szatirája ellenzéki temperamentuma, paradox előadó formái és panaszainak széles klaviaturája, hatalmas tehetségü költő alapformáit mutatják meg. Bár Ibsennel rokon, mégis egész más, szubjektivebb, lángolóbb, ki nem bujik meg a drámai személyek mögött, hanem ott látjuk boltozatos, kemény fejét a sorok között, halljuk szavát, érezzük gesztusainak lendítő erejét. Mig Ibsen élete minden ellentmondásai ellenére bizonyos harmoniát mutat, addig Strindbergé csupa vivódás, változás, folytonos vergődés. Szellemi nézőpontjai gyors és sokrajzu változáson mennek keresztül, de ezek a változások mindig bizonyos ideák és történelmi erőkhöz való viszonyának mértékegységei.

Hogy csak egy példát említsek: nem egy művében száll sikra az asszonyi jogokért és a férfival való helyzeti egyenlőséget hirdeti s megállapítja, hogy a két nem között való viszony szabályozója a teljes szabadság kell hogy legyen. Néhány esztendő mulva ez a felfogása teljesen átalakul. Fölemeli szavát az asszonyi istenités ellen, mely a literaturában és a társadalmi formákban eluralkodik. A romantikus asszonyimádást elveti és tiltakozik az asszonytömeg hiu, képzelődő és tolakodó térfoglalása ellen. Az asszonyi felfogásnak egynémely női tollforgató kifejezést adott és tiltakozott a férfimorál ellen. Strindberg, aki hangulatokban él, egyszerre megjelenik a küzdőtéren és hatalmas csapásokat osztogat. Felfogása rövidre fogva igy szól: Az asszony kettős morált teremtett magának. Az egyik az asszonynak, a másik a férfinak szól, s mind a kettő más. Ha egy asszony viszonyt folytat egy férfival, ugy a nő szegény mártir, szegény elcsábított leány, a férfi pedig a nyomorult, a hitvány csábító. Az elcsábított leány azonban semmi más kárt nem szenved, mint a hölgyek becsülésének elvesztését, mert — buta volt. A férfiak épen ugy feleségül vesznek elcsábított leányt, mint özvegyeket és prostituáltakat. Csak a hölgyek és Björnson azok, akik tiszta ifjakat kivánnak.

Strindberg sajnos lerontotta polemiáinak hatását túlzásokkal. Ezek a túlzások Följegyzések (Egy élet története) cimü könyvében csoportosulnak a legszemléltetőbb módon. A könyvet most a magyar közönség is kezébe veheti s ebből az alkalomból kellett megemlékeznünk Strindberg irói jelentőségéről és szerepéről, melyet az európai szellemü világban vitt. Kétségtelen, hogy nagyszerü elme volt, nagyszabásu egyéniség, kinek gondolatvilága termékenyítően hatott a társadalmi evolució szellemi küzdelmeire. Ha tulzott is: gondolatokat adott, megformálta a tömeglélek mélyén szunnyadó öntudatlan érzéseket, hangot adott sok sejtelemnek, ami csak kiváltságos, nagy szellemeknek adatott osztályrészül.

Visszatérve följegyzéseire, mely házaséletének minden titkát, intimitását tárja föl, megtaláljuk a strindbergi gondolatmenetek nagyszerü crescendóit, megtaláljuk gondolatrendszerének minden támasztópontját, az asszonyi kérdésről vallott felfogásának összességét. Művészi, erőteljes formában nyilatkozik meg, a mű nem önigazolás az őt ért támadásokkal szemben, hanem egy vérbő, hatalmas vitairat, melynek effektusa a botrányok egymásutánjában jutott kifejezésre. Amikor megjelent, Strindbergnek ismételten el kellett hagynia hazáját a felzúdulás miatt, bár ekkor már a svéd irodalom vezére, büszkesége, európai hirü ember volt, kinek neve a szellemi arisztokrácia világában a legnagyobbaké mellé került.

A könyv sajátságos formája, melyben a legtisztább költészet, a legelvontabb gondolat összekeveredik a pamflétakcentusokkal, tipikusan strindbergi. A nagy költőnek ugyanis egyik vezető gondolata volt, hogy a művészet és a költészet nem illenek, nem simulnak a mai korhoz. A drámai és elbeszélő irodalmat hiábavalónak és haszontalannak tartja. Mint utilitarista hangoztatja, hogy minden költői irásnak zsurnalisztikává kell változnia, mert ezzel kapcsolódik az agitáció hatalmas fegyvere. Ez a műve tükrözi vissza aránylag legjobban e felfogását, melyet minden utilitarizmusa ellenére el kellett ejtenie a legtöbb esetben, amikor megszólalt benne a költő, ki a szellemi nagyságnak egyik legmagasabb régiójába tudott emelkedni.

A könyv magyar fordítása pompás. Egyike a legszebben és legnagyobb műgonddal fordított műveknek. A fordítás érdeme Dr. Mikes Lajosé. Csak azt csodálom, hogy egy olyan választékos izlés, mint az övé, nem tudott Strindberg munkásságának valamelyik költőibb értékü darabjához nyulni és kiadói szempontoktól vezettetve nyujtja közönségünknek a Följegyzéseket, melyeknek megértéséhez kor és a skandináv szellemi áramlatoknak ismerete kell.

(K. L.)

Strigonius. *Farkas* Pál, az elbeszélő iró, hangot és témakört tekintve, uj csapásra tért abban a könyvében, amely most jelent meg s cime «Strigonius». Mig legtöbb munkája, amelyet eddig ismerünk, bizonyos pozitivista világszemléletből nő ki, a «Strigonius»-ban misztikus fény lobban fel, az élet, a dolgok markáns körvonala szines és vibráló ködbe vész, az emberek és események rejtelmes összefüggéséből szövődik az a história, amelyet elmond. A «Strigonius» műfaji meghatározását hiába keresi valaki a könyv cimlapján, az iró, bizonyára nem véletlenségből, adós maradt vele. Regénynek alig nevezhető, legfeljebb a szokás kedvéért, viszont több mint novella. Voltaképp három történet

van itt láncra füzve, amelyek szinte külön is megállhatnának, a hős személyének, Strigoniusnak azonosságán kivül nem folynak egymásból s mégis együvé tartoznak, szorosan és elválaszthatlanul. A két elsőt, amely a könyvnek egyszersmnid első két fejezete, nem lehetne elhagyni anélkül, hogy a jóval több fejezetből álló, nagyobb ivezetü, szélesen megalapozott harmadik megértése, ereje és teljessége ne szenvedne. Strigonius köznapi értelemben véve: különc. Ó-Budán lakik, magános házban, de ugyanugy lakhatna London periferiáján vagy Rómában, mert az, hogy miféle társadalomhoz tartozik, mily nemzetnek, kulturközösségnek tagja, ennek a jegye nincs rajta, nem lényeges nála. Foglalkozását, emberi hivatását is nehéz volna megjelölni. Salátát termel, buzgón kertészkedik, de ez a jámbor időtöltés csak eltakarója igazi lényének, amely ugyanugy, mint ősei tették, különös tudományban merül el, a «rejtett erők művészetében». Ősei, évszázadokon át alchimisták, lázongó szellemü tudósok, terhes és nyugtalanító örökséget hagytak Strigoniusnak: az idegrendszer rendkivüliségét, a lélek oly diszpoziczióját, amelynek következtében Strigonius a jövőbe lát. Azt, ami történni fog, látja s tudja, hogy nem lehet elkerülni. Ezt az utódokra átszármazó képességet hatszáz évvel ezelőtt szerezte egyik őse azzal, hogy tagja lett egy régi keleti szektának, az euthanatáknak, a szekta egy nőtagjának iránta szerelemből történt önfeláldozása, halála árán. Strigonius egy másik, szintén ily magasabbrendü lelki funkciókkal rendelkező ősét, háromszáz évvel ezelőtt lefejezteti Kassa piacán egy magyar nagyur, mert gyanakszik, féltékeny reá a felesége miatt, pedig szerelmük csak a lélek regénye. Kivégzése előtti estén ez az ős irja többek közt egy pergamenre: «Egy nagy érzés nem szünhetik meg a halállal, tovább él abban, amit be nem avatottak időnek neveznek és legföljebb a formáját változtatja.» S ime háromszáz év mulva ez a fölfedezés, ez a profécia realizálódik Strigonius szerelmében: végzetes erővel a sors annak a nőnek késő ivadékát hajtja karjai közé, akiért ez az ős vérpadra lépett. S most ez az utód lesz a nagy érzés áldozata. Az olvasó bizonyára sokáig elgondolkodik, amikor leteszi ezt a könyvet, amely Strigonius bizarr alakjával és történetével a lélek tudat alatti birodalmára világít rá s amelyben a fantasztikum mégsem tornyosul odáig, hogy ne történhetne meg s ne volna hihető. Hogy Farkas Pált oly alakjai után, aminők a pesti önkéntes, a körorvos, a tanár, mi vitte erre a területre, amely a keleti mágusok és a modern okkultisták világa: nem tudhatjuk, nem is fontos, a lényeg az, hogy ezen a területen meglepően van otthon. A «Strigonius»-ban egyaránt érvényesül minden ismert, kitünő kvalitása, meseszövő technikája, élénk és könnyed hangja, megfigyelő ereje, tudása; abban pedig, ahogyan az érdeklődést mindjárt a kezdő lapokon felkelti s végig ébren tartja, egy munkája sem ennyire megkapó.

Párbaj a korzón. *Szőllősi* Zsigmond emberei nagyobbrészt egy fantasztikus világban élnek. Nem ködből szőtt a ruhájuk és nem hordanak gyémánt koronát. Nem tündérek és nem is sérthetetlen acélvértezetü hősök ők s mégis a történetek, amelyek róluk szólnak, mint ezüstös legendák árasztják alakjaikat, ezeket a különös lényeket, akikkel ebben a könyvben találkozunk. Pedig a ma ruháiban járnak mind. A szegény öreg zsidó tanító, aki fáradt élete végén egy meleg, selymes, puhán párnázott gyerekágyat kiván meg halálos szomjusággal. Henrik, a kicsi pikkoló, aki oltári Mária-képek helyett egy fotográfus kirakatában találja meg az eszményi nőt, akihez imákat mondjon ... S akivel találkoznia, akiből kiábrándulnia aztán fiatal élete legnagyobb tragédiáját jelenti ... Blumherz ur, az öreg házasságközvetítő, aki egész életén által gazdag partikat szállít költői szavak csábító kinálásában, hogy végül maga egy szegény, árva, kis varróleányt válasszon késő szándékkal hitestársul. Nem, nem a mesék országát járják ők, öltönyeiket emberi kezek szabták és levegőjük és életük Pest, a kávéház és az utca, legjobb esetben a főváros valamelyik elbujt, kis, főuri magánháza. És mégis mind az elképzelés csodavilágában születtek, a mesék költői lehetőségének rendkivüli perspektiváit nyitják meg maguk előtt. Egyedül azért, mert az irójuk költő. Költő, akinek gazdag, mélységekben merengő lelke csak azért választja meséit a maga szürke korából, hogy diszkrétebbé, hogy egyszerübbé tegye pompás szinü, áradó érzésekben fürdő, gyönyörü világát. Azt a világot, amelynek napja a jóság és házája az álmodás. Az álmodás a gazdag végtelen bűbáju kertből termő: a Szőllősi Zsigmond kitárult horizontu irói egyéniségéből.

Szőllősi Zsigmond irásainak alaptémái klasszikusan egyszerüek. Az élet, a szerelem és a halál. Az anyai szeretet, a lehetetlen álmok, a tökéletes szépség szeretete. És a boldogság. Az emberi boldogság vágya. Olyan területek ezek az emberi gondolkodás életének legegyszerübb mezőin, amelyek nem kivánnak semmi mást, csak igazi költőt, bölcseséget és a mindent megértés tiszta érzéssel teli szivét. Lassanként Szőllősi elbeszéléseiben is nyilvánvaló lesz előttünk mindez. És az is, hogy a mese nála csak ürügy, az alakok mind szimbolumok, mert az, aki mozgatja őket, egyet akar csak kifejezni. Az embert. Önmagát.

Szőllősi Zsigmond életfelfogásából fakad önmaga kifejezésének az a tiszta előadási modora, mellyel ebben a legutóbbi kötetében is találkozunk. Aki él, az mind halandó. És aki ennek a halandó életnek örömeit kikerüli, az életét felejtette el. Az élet örömei pedig oly egyszerüek, amilyen egyszerü maga az élet. Az élet, amelynek boldogsága nem a siker és nem a pénz, hanem a lélek legbelsőbb érzéseinek harmóniája ...

Milyen egyszerü igazság mindez és micsoda ragyogó költőiséggel

bontakozik ki a Szőllősi Zsigmond művészetében. Nem az örök igazságok ódon nagyképüségével, hanem az eleven, friss, változatos képek vonzó, elragadó érdekességében. Az iró stilusa teszi ezt, az a hajlékony, sokhimü, mindenhez illeszkedni tudó, gazdag szótár, mely könynyed mondatokban siklik és mindig érzékeltetni tudja tartalmát. S a Szőllősi Zsigmond termékeny, százhuru lelke, amely értő, szelid mosolyra ép ugy készen áll, mint a fájdalom bemutatására vagy az eltünődés meditálásaira.

Szőllősi Zsigmond elbeszéléseit öntudatos gond jellemzi. Konstrukciójukban olyan pompásan hatnak ezek az elbeszélések mind, mint valamennyi részletükben egységbe hangolt épületek. Az esztetikus megbecsülés, amikor értékeiket fölméri, ugy számol velük, mint egy igazán jeles magyar elbeszélő tehetség értékes terméseivel.

Krisztus vagy Barabás? A világháboru zürzavarát egyre inkább egy uj teremtés előtti káosz képének látjuk. A háboru születését és életét törtenelemkönyvekből tanultuk eddig. Nem ők és nem mi magunk vagyunk az okai annak, hogy ezt a háborut másnak érezzük, mint a fegyver összes eddigi viaskodását. *Karinthy* Frigyes könyve is a világháboru megértésének utján bolyong. A különös, a megváltozott, az idegen világban. Vagy tán abban a hazug világban inkább, mely végre mindenkép leleplezte magát? Mert csodálatos sátrak tanyáznak az emberiség életének ebben a véresen sivár jelenében. Az igazságot árulják valamennyien a vásári kikiáltók s a türelmetlenek észvesztett kiváncsisága is azért kiált egyedül: az igazságért. És az igazság merre veszett el, vagy kik lopták el orvul? Nem költemény-e az igazság csak, nem hazug ábránd, mint az emberi fejlődés, a szépség, gyermeki ártatlanság mind vele együtt? A költő lelkén a kétségbeesés rág és a sötétség birodalma ereszti örök homályát, a kételkedés rajzol belőle gyáva arcot, melyen igazi könnyek ülnek akkor is, ha ujsághasábból tekint ki, akkor is, hogyha ugy aggódik, ugy kérdez és olyan egyedül áll, mint ma minden ember.

Államformák, a rendnek különböző intézményei, korok és világnézetek nagy harcában, az önmagával vivódó emberi lélek széteső érzéseiben, egymásba akadt következtetésein bolyong el Karinthy Frigyes e könyvében. A megismerést keresi, a dolgok és emberek uj ismeretét. Szerencsés és nem véletlen elindulás, hogy a megértések országutjának első kapuja az iró énjén visz keresztül. Nem Descartes becsülése, nem bölcsek és nagy gondolkozók példája az impulzus erre. A torlódó események, a mának holnapba kapaszkodó harctéri jelen-

tései, az uj népvándorlás egymástól idegen mozzanatai inkább. Ki tudja megfejteni őket? S összehangolni valamennyit? Ezt kérdezi az iró s a felelettel késik, mert uj kérdések tolulnak tekintete utjába. És mert ez a tekintet nem ismerheti föl állomáshelyén a dolgok és a helyzet igazi méreteit s horizontját, rögzítésük legtermészetesebb módjához nyul. Kifejezését adja annak a különböző hatásnak, melyet a különböző események tettek reá.

Az események dátumait jegyezve Karinthy Frigyes mégis más, mint az egymásutáni napok krónikása. Az ujságiró értékeiből a könnyedséget, a szellemes, közvetlen, egyszerü előadást veszi csak át, azt az egyéni irásmódot használva ujra, mely Karinthyt elsősorban jellemzi. Ez a könnyed és szellemes hang azonban mindig szempontok mögül igyekszik itélni. A népek háboruiban az osztályok egymásba ütközését is érzi. Az erkölcsi felfogásával meghasonlott emberi lélek minden fájdalma benne él. Megértése épugy tisztában van a demokrácia ravasz lobogóju Wilson-tisztelőivel, amikép az orosz forradalom véres kegyetlenségein túl is többet lát egy evolució anarchiájánál. A szatirikus torz mosolyával beszél minderről legtöbbször. Mindent gunyol, mert önmagával verekszik. A megváltozott világból a változás uj törvényeit halássza s mikor egy egész kérdéslégiót szembe állít velünk, magunkra bizza, hová tart ez a végnélküli sereg . . .

De elénk tárhatta volna-e Karinthy egyáltalán a világ megbomlott elemeinek uj foglalatát? A szellem, az ember fejlődésének uj harmóniáját? A világháboru fékevesztett káoszát vizsgálva Karinthy könyvének is van annyi ereje, hogy mindenkit megrázzon a mában haldokló emberi fejlődés minden kétséges kérdésével.

Mándy Gyula.

A zöldköves gyürü. Egy darab magyar mult a *Török* Gyula könyve. Az ötvenes évek képe a nemzeti érzések ifjuságának első megrázó fájdalmával. És pompás alakok sora ebből a világból. Egyéniségüket a kor festi meg, a kor, melyet nem a ráma fejez ki élethű arcaik körül. Előkelő lényüket és elszigetelt világukat egy nyugodt művészet állítja elénk. Török Gyula az elmult uri magyarság benső szépségeit épugy fölméri, mint gesztusaik tulzását, melyekkel szemben gyöngéd kontrasztul egy galambszinü egyszerüséget énekel meg.

Portrék, a nagyapáink és nagyanyáink arcképcsarnoka ez a könyv. Nemes, szelid matróna, fenséges alakja a régi dáridók könnyelmü bűvös világából. Szabályos magyar öreg ur arca keserü gonddal szántott, merevül élhetetlen vonásokkal. Földbirtokosok, akik

lassanként gazdatisztekké szegényednek; kómikus, nagyképü alkalmazkodó figurák, kik a magyarságnak csak pózait hordják. S az egyszerü polgár uj, jövőbeli alakja is megjelenik közöttük. A munka, a rend józan hitvallásával tendenciátlanul.

A zöldköves gyürü egész világának alapszinét egy meleg, mély szerelem bánata adja. Oly tiszta szomoruság ez a bánat, mint Corot valamely őszi képe. Alakok, kor és az elszabott forma mind csak háttér ehhez a szerelemhez. A gázlámpákért kiirtott akácsor, a tintásujju elhanyagolt, kis árvák, a második feleség jól nevelt igénytelensége, mind-mind csak a szótalan, egyedül maradt apa lelkét jellemzi, aki sohasem szeretett mást, csak az első hitvest. A gyönyörü testü asszonyi büszkeséget, mely a másért való reménytelen szerelemben halt meg.

A szerkesztés hibáit, a két majdnem idegen részre hullott regényben alig is vesszük észre a Török Gyula könyvében. Csak meleg, költői gazdagságát élvezzük és azt a magyarságot, mely élő talajból nő s a saját virágait hordozza. S ha ettől a termékeny és tiszta művészetü irótól önmagához méltó fejlődést várunk, ez a fejlődés ebből a könyvből nőhet ki legigazabban. A költői stilus gondosságából, az uri magyarság pompás levegőjéből, a mese gazdag áradásából, a magyarság lelkének közvetlen megéreztetéséből.

Az amerikai menyecske. A magyar humor legnagyobb művészének, *Mikszáth* Kálmánnak hátrahagyott ötlete ez a cim. Az első magyar közjogi regénynek kellett volna fölépülnie belőle. Mert valami más célja is volt Mikszáth Kálmánnak «Az amerikai menyecské»-vel, mint a mesélés. Magyarország közjogi helyzetét akarta megrajzolni a kül föld számára. Mert nem magyar közönségnek készült ez a könyv. Idegen nyelveken mutatták volna be, hogy tisztán lássa belőle minden tájékozatlan érdeklődő, milyen levegőben, milyen összetételü államban milyen természetü nép is él ezen a Magyarországon.

Mikszáth Kálmán nagyon helyesen ugy találta, hogy egy ismeretlen földön járt expedició felfedezéseinek érdekességével hatna egy ilyen irodalmi mű a külföld közönségének szemében. «A szépirodalom könnyed eszközeinek és varázsának fölhasználásával, a komoly ismertetést ügyesen elkeverni a mese mézében» ilyen céllal született meg az utolsó mikszáthi mese és gubójában is irója jellemére vall. «A kormányok sohasem tettek semmit sem a szép literaturáért. De mindegy.» Mikszáth Kálmánnak, aki mellesleg az országgyülési humoros karcolatok, a folyosói csevegésnek egykori kedves mesélője volt, most mégis

ujra az volt eszméje, mint valamikor a nemzeti célokkal felszerelt irodalomnak. Ehhez a gondolathoz témát is talált. Témája szines gombolyagban az amerikai menyecske öléből szaladt el.

Az amerikai menyecskének valami horvát ifju udvarol. Házassági igéretet tesz neki, pénzt csal ki tőle, azután eltünik bucsu nélkül. Az amerikai menyecske utána. És Zágrábba érve egyenesen a kormánygyülés elnökét keresi fel. Mert a szökevény ifju horvát képviselő. Igen ám, de mire a menyecske Zágrábba ér, az ifju Budapesten ül már a magyar parlamentben. S mikor a budapesti képviselőház elnökénél érdeklődik felőle a missz — a bécsi delegációban. Ravaszul megszőtt mese az örökkön mosolygó mikszáthi derüből. Bogozhatatlan bonyodalmakon át fejlett volna belőle ki a megoldás egyszerü, természetes könnyedséggel. Az alapötlet ezer ötlettől befonva vinné és rejtené a célt: a magyar közjogi regény kisérletét. S az olvasó lekötött érdeklődésébe kapaszkodva elébe rajzolná a magyar humort, a magyar éghajlat minden törvényét s ismeretlen szépségét.

De az ötlet csak ötlet maradt Mikszáth Kálmán hagyatékában, árván, kifejletlenül. A nagy mesemondó fia, Mikszáth Albert, nevelte most föl palántává — kegyeletből. Az elgondolt téma egész szerkezetét sejteti s a mese érdekességét is megőrzi ez a könyv, amelynek szerzőiül apa és fiu nevét olvassuk. A bonyodalmakkal persze nem a régi ravaszul boszorkányos, pompás művészet játszik. S a mikszáthi nyelv tarka virágos rétje sem nevet ránk. De a közvetlenül kedves hangu előadásban megismerkedünk az elmondatlan utolsó regény konturjaival, amely előttünk is az, ami Mikszáth Albert kezében. Ereklye. És hogy ezzel a drága ereklyével megismerkedhettünk, azért hálásak vagyunk Mikszáth Albert tollának . . .

m. gy.

A fekete kakas. *Kaczér* Illés keleti tárgyu regényei után rálépett a hazai földre és ugy találjuk: itthon biztosabban, szabadabban mozog, ez az ő levegője, az itt való optikai feltételek mellett csillogtatja legszebben szineit. A fekete kakas a magyar szentivánéji álom, egy nyári álmodás, mely összefonódik a magyar föld egy örök problémájával, a kivándorlás lázával. A regényhős egy egyszerü vándorló ezüstműves, ki gyalogszerrel járja a tanyavilág országutját és álmodik a messzi gazdagságról, az igéretföldjéről: Amerikáról. Szénapadláson hálva meghallja a fekete kakas legendáját, a fekete tyuk első tojását kikölti hóna alatt s kikél a csodahatalmu fekete kakas, mely megadja a vágyak teljesedését, mindent amit a sziv megkiván, pillanatok alatt

valóra váltja. És a bolond ezüstműves megkivánta a messzi Amerikát. Vonatra segíti a fekete kakas. Megkiván egy csodálatos szépségü amerikai lányt, a fekete kakas neki adja. Eléri a messzi álomországot, az övé lesz a csodaszép amerikai táncoslány. Élvezet, mámor, gazdagság lesz a része, de egyszerü lelke nem tudja megérteni az amerikai viszonyok kakofoniáját, megjelenik előtte felesége és két gyerekének alakja, mire visszakivánkozik a magyar egyszerüségbe, a hazai föld csendjébe. A fekete kakas teljesíti vágyát: fölébred a varázslatos álomból és megelégedetten ballag a fehér magyar uton a messzi falu felé. A magyar nyár aranyszine sárgállik az országut mentén, sárgállik az egész könyvben. Kaczér Illés ismeri a magyar földet, a magyar levegőt, a magyar problémákat, az egyszerü ember elvágyakozását a fejlődöttebb viszonyokba és az ezzel járó kiábrándulást. Elszállott, elrajzott magyarok éposza ez a kis regény, teli költői szépséggel és meseelemekkel. Egy erős akció áramlik be a regénybe, a meseelem szárnyára veszi az egész regényt és megállás nélkül sodorja előre. Egy pillanatnyi lankadás nincsen: sztakkatók reszketnek és pattognak gyors ütemben. Az alakok csak szilhuettek, néhány gyors vonással meg van adva körvonaluk. Pompásan beleilleszkednek a mesébe és mennek, sodródnak, hullámzanak előre. A legsikerültebb köztük a hős, aki egész ember, tipikusan magyar. A többi álomfigura, marionettje az iró képzelőerejének. A fantasztikum valószinüséggé egyszerüsödik az ő kezén, a beállítás elveszi az élét a hihetetlennek. Az iró ezen a művén is meglátszik, hogy érett korában fogta meg a tollat és nem aprózta föl magát.

Lenau Miklós: Szerelmes versek. (Fordította *Barát* Ármin.) Lenau verseinek, különösen lirájának meghitt, bánatos szépségei klasszikus örömeket kinálnak a versek igaz barátainak. Nekünk, magyaroknak, annál jobban fáj, hogy Lenau németül irta e verseit, mennél mélyebben markolnak szivünkbe és mennél több édes-bús fájdalom rezdül föl szavai nyomán a lelkünkbe. Épen mert olyannyira megbecsüljük, fájdalmas nekünk, hogy a magyar Lenau eredetileg nem magyarul szólt hozzánk, holott az érzései, a gondolatvilága, sőt a hasonlatai is a magyarság vérkeresztségét hordják magukban. A magyar érzésü, a magyar lelkü Lenaut igazán magyarrá óhajtja tenni minden műfordítója és ez a nemes szándék vezette Barát Ármint is, amikor szerelmes versei közül hetvenhármat lefordított és kiadta. Ha valaha versfordításról azt lehet mondani, hogy átültetés, ugy Lenau versei Barát Ármin tollán át valóban azok lettek. Magyar versek. Nem is volt ezekben, amikor még

német szó sóhajtotta el hangulataikat, semmiféle idegenszerüség, semmiféle németség a magyar lélek számára. Most aztán szavaiban is magyarrá lett ez a hetvenhárom lirai sóhaj. Frissek és üdék ezek a versek, mintha nem is műfordítások lennének. Közvetlenek és gördülékenyek, mintha csak eredetileg a magyar szó titkos rugóin és ritmusán fejlődtek volna ilyen csiszolttá ezek a költői képek, hangulatok, gondolatok. Lenaut életében nem hódíthattuk vissza a magyarságnak. Barát Ármin most legalább szerelmi liráját szerezte meg a magyar poézis számára. Pedig Lenaut fordítani nem könnyü föladat. Nyelvét, amely friss és kifejező, gondolatait, amelyek olyan mélyek és sejtelmesek, képeit, amelyek annyira plasztikusak és közvetlenek, nehéz ugy visszaadni magyarul, hogy amikor a fordítót a forma keretei arra kényszerítik, hogy mindezt egy-egy sorba zsufolja belé, ugyanakkor se a gondolatot ne amputálja le, se a költői árnyalatok finomságán ne ejtsen csorbát, hanem még a versek igazi magyar lelkét is — amely a német szón is átüt — visszaadja. Barát Árminnak mindez a legtöbbször sikerült. Nemcsak Lenau verseit, hanem e versek magyar lelkét is magyar szóba öltöztette. A gondos, hű és művészi fordítások elé alapos tájékozottságra valló Lenau-tanulmányt illesztett még Barát Ármin, amelyben, a versekhez stilszerüen, nemcsak Lenau életét, de szerelmeit is ismerteti. A fordítások közül egyet alább közlünk mutatóba:

Nádi dalok.

I.

Túl a nap bucsúzik épen,
Tünnek az alkonytüzek,
Itt a tónak mély vizében
Tükröződnek bús füzek.

Nem láthatlak, drága szépem,
Bánatkönnyem, csak peregj!
Búsan zúg a fűz az éjben,
Szélben a nád megremeg.

Távol képed vígaszképen
Bús szivembe mosolyog,
Mint az esti csillag épen,
Mely a nádon átragyog.

II.

Borus felhők kavarognak,
Zápores ő megered,
Hangos szelek felzokognak:
«Csillagod, tó, hova lett?»

Űzik a viharzó mélyben
A kihamvadt fény nyomát,
Szerelmed mély szenvedésem'
Többé nem ragyogja át.

III.

Rejtett úton, alkonyatba'
Oly szívesen ballagok
Erdőn át a nádasokba
S lányka, reád gondolok.

S ha az éj leszáll a parton,
Rezg a nád rejtelmesen —
Sírjak, sírjak, panaszhangon
Mind azt súgja énnekem.

S hallom halkan felcsendülni
Hangodat a tó felett
És a nád közt elmerülni
Szende bájos éneked'.

IV.

A nap bucsúzik
Zord erdők megett,
Ó hogy kergetik
Tikkadt gyors szelek!

Égen átszökő
Sápadt villanás —
Tóban tükröző
Röpke látomás.

Zivatar között
Látlak tégedet,
Vad szelek fölött
Lengő fürtidet.

V.

Sima tükörén a tónak
Szende hold ezüstje ül,
Sugarai füzért fonnak
Parti nádasok körül.

Fent a dombon szarvas lépked
Éji csöndben hallgatag',
Nád ölén pihenni tértek
Fáradt vízi madarak.

Szemeimben könnyek árja
S hogy reád emlékezem,
Boldog érzés halk imája
Csendül át a lelkemen.

Peterdi Andor költeményei. Két testes kötetben jelentek meg Peterdi Andornak 1904—1918 irt versei Grill Károly kiadásában. Peterdi Andor költészete valóságos életrajz s ez igen sokat jelent egy lírikus jellemzésénél. Benne van e két kötetben a poéta minden életfordulása, minden földimádata, minden lázadó proletár-haragja, minden gettó-sóhaja. Peterdi Andor nem a gimnáziumi önképzőkörök jól fűtött szobáiban tanulta az élet keserveit. A világba kicsapott szegény

zsidógyerek volt pékinas, marhahajcsár, nagy puszták koplaló vándora, szininövendék s végül ujságiró. Aki poéta ennyit megél és sokat versel, az sok mindenfélét megverselhet. Peterdi meg is tette, életének e legtöbbször bánatos emlékeit nem is tagadja le, fölvette gyüjteményébe s ezért van, hogy költői arculatának nem lehet egysége. (Az életnek, a csuf-gyönyörünek van-e?) Magyar földimádó hazafi és öklöt mutató proletár, az elmulás bánatos lírikusa s a boldogság édeshangu énekese, aktuális esetek (legtöbbször gyászesetek) megéneklője, valami Kiss József-féle zsidó-melancholiából kiindult gettóönérzet és gettóábránd dalolója, istenkáromló és pár lappal odébb gyönyörü himnuszok énekese, ime a barna arcu fiatal költő, ki ránk néz az első kötet arcképéről.

Ugy hiszem legmélyebb zengése akkor van lantjának, midőn a természetet énekli meg. A frissen fölkelő hajnalok, a bús őszök üdítő szellője érzik sok-sok versén. A nap imádatos szeretete sok szép versének tárgya (pl. *Napfölkelte).* Az erdő neki dalol s meghatottsága a mezei természet láttán csodás pasztellben jut kifejezésre *(Túl a vetéseken).*

Ez a legmélyebb zengésü hurja. A leghangosabb: a proletár. Két külön szocialista ciklusa van s a második kötet élén áll a *Forradalom*-ciklus, de ez erőshangu költeményeken kivül a proletárlázadás motivuma igen sokszor föltünik legváltozatosabb másfajta költeményeiben is. A második kötetben külön ciklusa van *Ghettó-énekek* cimmel. Bele van még szórva a két kötetbe egy nagy csomó Verhaeren-fordítás (pár más is). Peterdi hivatott tolmácsolója Verhaerennek. sok közös eszme köti őket össze, de a fordításból az eredeti alkotások között kevesebb is elég lett volna. És itt eljutottunk oda, ahol a legtöbb kifogásunk lehet. Ám szerencsére ez külső dolgot érint, nem a költő jelentőségét. E kötetek megszerkesztését, külső beosztását értem. Mintha nem is maga a költő csinálta volna.[1]) Sok bennük a felesleges, a selejtes. Ittott ciklusokba gyüjtve egyes csoportok, másutt szétszórva: aktualitás, irányvers, utóbb hamisnak bizonyult hirek alkalmából irt versek. Valami mohó rendetlenség, egymásba kuszálva: egy pompás Verhaeren-kötet, egy szocialista-kötet, egy zsidó-kötet, aktuális verseknek, igen szép ódáknak (pl. *Tompáról,* márciusról: *Talpig gyászban),* háborus soroknak egymásba gabalyodó füzérei. Mennyi szép szin! Fuvolaszó és égzengés, pusztai szél és hegyi orkán. Mennyi hur . . . de melyik teszi majd Peterdi Andort halhatatlanná . . .?

R. M.

[1]) Egy csomó stilusbeli és szedésbeli szeplőt tán az uj kiadásnál gondosan el lehet majd üntetni!

Az ukrán légió és szerepe a magyar határharcokban 1914—15-ben. A következő sorokat kútforrásszerü adalékokként használhatják fel azon történetirók, akik majd valamikor a nagy háboruval foglalkozva, annak kevésbbé jelentékeny, de speciális magyar, vagy ukrán vonatkozásait is nagyobb figyelemben részesítik. Érdemleges szerzőjük tudniillik nemes Boberskyj Iván, a légiónak egyik vitéz, ukrán tisztje volt, aki e harcokat, amelyekről naplószerü följegyzéseket vezetett, személyesen is végigküzdötte. Ennek nyomán nagy vonásokban a következőkben mutatjuk be a légiónak első évi történetét:

1915. évi szeptember hó 28-án volt az első évfordulója annak a napnak, melyen az ukrán légió a tüzkeresztséget állotta ki. 1914. évi szeptember hó 3-án Sztryj városában esküt téve, nyomban Felső-Magyarországra indult, hogy Gorond és Mezőterebes falvakban az ezred székhelyét megalapítsa. Innen a légió századonkint és zászlóaljakkint a Kárpátokba vonult. Az első század Didusek Vazul százados vezetése alatt szeptember 10-én ment fel a Kárpátokba, a vereckei szorosba és még aznap harcba keveredvén az oroszokkal, tüzkeresztséget Komarniknál nyert s diadalmaskodva, ez alkalommal 10 orosz lőszerkocsit is zsákmányul ejtett. Egymásután ment föl a többi, ukrán század is és az uzsoki, vereckei, beszkidi és viszkoveri szorosokban harcolt. Egyidejüleg Kvaternik P. M. törzskari százados terve szerint 20—20 ifjulövészből álló önálló csapatokat alakítottak, amelyek az ellenség ellen apró (guerilla) harcot folytatva, azt mindenütt nyugtalanították s összeköttetéseit, trénjét sok helyütt megsemmisítették.

Még emlékezetünkben lehetnek ama zord idők, midőn az oroszok a Kárpátok hegynyerge ellen indultak támadásra s a beszkidi és jablonicai szoroson át Felső-Magyarországba nyomultak. 1914 október 2-án érték el, két különböző uton haladva, a munkácsi magaslatot és Mármarossziget városát. Október 7-én Mármarosszigetet visszahódítottuk s az oroszok a jablonicai szoros felé vonultak vissza, Munkácstól pedig a beszkidi hegyszoros magaslataira vettettek vissza. Az uzsoki és a jablonicai hegyszoros között lévő területen lefolyt harcokban az ukrán légió is részt vett, még pedig Hoffmann altábornagy csapatában. Drda (majd Matasic) vezérőrnagy 129. és Vitosinszkij altábornagy 130. számu dandárában, s kitartása, bátorsága és élelmessége által a parancsnokok osztatlan elismerését nyerte el. Ezt a törzskarnak 1914. évi október 9-éről kelt jelentése is elismerte.

1914 december 28. és 29-én IV. Károly királyunk, akkor még mint trónörökös, látogatta meg a légiót, vitézségi érmeket osztogatott hősei között és beszélgetésbe elegyedett néhány lövésszel.

A téli hónapokban (nov.—febr.) az ifjulövészek hirszolgálatot teljesítettek és részt vettek a kárpáti csúcsokon lefolyt pocizióharcok-

ban. Midőn a szövetséges hadseregek a galiciai sikságon előrehatoltak, a légió Tuchlán, Skolán, Bolechyvon, Vyktorivon és Halicson keresztül nyomult előre és Hoffmann altábornagy hadtestének kötelékében, a Szereth folyón átkelve, később is részt vett az ottani harcokban. Királyunk, akkor mint trónörökös, julius hó 23-án tüntette ki ismét a légiót magas látogatásával és a legionáriusokhoz intézett beszédében őket «ukrán szics-lövészeknek» nevezte. Erre büszkék is lehettek, mert ez nemcsak a legionisták hivatalos elnevezése volt, hanem átvitt értelemben annyit is jelentett, mint «a nép dicsősége és becsülete».

Az ukrán légió a hirszolgálatban kiválóan bevált. A Kárpátokban ugy hivták őket, mint «a hadsereg szemeit és füleit». Őrjárataik elsőrangu szolgálatokat teljesítettek; pompás jelentéseket hoztak az ellenség mozdulatai felől. A tüzvonalbani támadásra és védekezésre a légió rendkivül bátor, sőt túlmerész katonákat állított, akik az ellenségnek nagyon sok kellemetlenséget okoztak.

Az ukrán ifjulövészek különösen a következő csatákban és harcokban tüntették ki magukat: 1914 szeptember 28-án Komarniknál, október 10-én Chorosztkyvnál, 17-én Lysyj verch hegyén, 20-án Drohobicznál, 21-én Dobrovlánynál, 22-én Holobutyunál, 28-án Klucs hegyén, 26—31-én Synevydekonál, november 3-án a Komarnicki magaslaton, 30-án a Dovbus hegyén, december 12-én Veszer-Szállásnál, 21-én Zugónál, 1915. évi február 11-én Vyskovnál, 20—25-én Tariuvka hegyén, április 29-én és május 1-én a Makivka hegyén, május 24—29-én Bolechivnél, junius hó 28-án Halicsnál s augusztus 5—24-ike között Zolota-Lypánál.

A sok elismerés között Fleischmann vezérőrnagy dandárának 1915 május hó 2-áról keltezett napiparancsa emelendő ki, amelyben a légió tettei «nemzeti történelmük egy-egy babérágának» neveztetnek s amelyben a légió «a kiválasztott (élit) csapat» elnevezést kapta. Április hó 15-én pedig a hadsereg-főparancsnok, Frigyes főherceg tábornagy, az ukránság képviselői, Dr. Levickyj Konstantin és Vaszilkó Miklós előtt halmozta el dicséretekkel az ukrán légiót.

Az első ezred parancsnokai Kosszák Gergely ezredes, Goruk Semen atamán és Didusek Vazul atamán-helyettes voltak. A Kárpátokba való indulás első évfordulója alkalmából «az általános ukrán nemzeti tanács», az «ukrán légió központi vezetősége» és «az ukránok fölszabadítására alakult bizottság» meleghangu átiratokban üdvözölték az ukrán szics-lövészeket, amelyekben nekik az eddig kiállott fáradalmakért hálás köszönetüket fejezték ki, folytonos sikereket kivántak s őket a halálos ellenség elleni harcban további kitartásra buzdították.

Podhradszky György.

Maupassant: A szép fiu. Guy de Maupassant, a modern elbeszélő-irodalom regenerátora, a francia irodalom örök büszkesége, most megszólalt magyar nyelven. Itt látom A szép fiu cimü regényének fordítását. Ezt a fordítást, mely alighanem németből történt, nem tartjuk nyereségnek. Nem azért, mert a regény gyönge, vagy értéktelen, hanem mert nem emelkedik akkora magasságra, mely Maupassanthoz méltó lenne. Mit kartársai és első kritikusai megállapítottak, azt mi csak hiába ismételnénk. Maupassant miniatürista volt, aki kristálytiszta kifejező módjával, elhitető művészetével, megfigyelő képességének a legelvontabb területekre irányított villanásaival a novella-irodalom remekeit adta. Plasztikája, ritmikája ezen a szükre határolt formamegjelenésben tökéletes volt, mihelyt azonban szélesebb alakot öltött, a miniatürművész képessége nem tudta betölteni a tért nagyra fogott kompoziciók erejével. Megcsuszott és csak a részletrajzokban egyes alakok ábrázolásában tudott nagyszerüt adni.

A szép fiu cimü regény párisi erkölcsrajz, mely azonban messzire elmarad Daudet mögött. Hőse egy jó külsejü férfi, egy üres, értéktelen senki, aki még a liceumi záróvizsgával is adós maradt. Altiszt volt a gyarmati huszároknál és leszolgálván éveit Párisban dijnokoskodik. A sors összehozza ujságiró barátjával, aki beviszi lapjához. A széptermetü ember most elindul pályáján. Tehetségtelen, üres, senki, aki még irni sem tud, de ügyes, jószimatu és erkölcstelen. Viszonyokat köt, asszonyokkal pénzelteti magát, majd elveszi halott barátja feleségét. Befurakodik a szédelgő kiadó kegyeibe, elhelyezkedik mindenütt, majd elválik feleségétől, s feleségül veszi kiadója leányát annak millióival.

Maga a regény egészében kissé laposan hat, azonban Maupassant asszonyrajzoló ereje helyenkint káprázatosan szép és részleteiben pompás arabeszkeket vetit elénk. Nincsen benne a maupassanti sejtelmességből, transcendes fioriturákból semmi, ami elterjedtségét megmagyarázza, az Maupassant irói nevének varázsa. A fordítás gyönge, a fordító nem tudta visszaadni az eredeti hangvibrációt, küzd a nyelvvel, kifejezései nem szabatosak. Mindamellett le kellett fordítani, bár Maupassant művészetének értékrendje más munkáinak átültetését követelte volna meg. A mű fordítása gyönge.

K.

Az Egyesült Budapesti Fővárosi Takarékpénztár julius 14-én *Berzeviczy* Albert elnöklésével közgyülést tartott, amelyen elhatározták, hogy a 21 millió koronás részvénytőkét 27 millióra emelik és e célból 10.000 darab 600 korona névértékü részvényt bocsátanak ki, darabonként 2000 korona kibocsátási áron. Az uj részvényekből 7000 darabra a régi részvényesek 5:1 arányban elővételi joggal birnak, mig a többi részvényt szabad kézből adják el. Az elővételi jogot e hó 16-ikától 23-ig lehet gyakorolni. Az uj részvények az idei üzletév jövedelmében a régi részvényekkel egyenlően részesednek. Az uj részvények után a kibocsátási ár ez év január 1-től a befizetés napjáig járó 5 százalékos kamataival együtt egyszerre fizetendő. A tőkeemelési művelet keresztülvitele után az intézet saját tőkéi 76 millióra emelkedtek. Ugyanez a közgyülés a Magyar Leszámítoló és Pénzváltó Bankkal létrejött érdekközösségi megállapodáshoz képest báró *Madarassy-Beck* Marcelt és *Bun* Józsefet igazgatósági taggá választotta, mig a Leszámítoló Bank rendkivüli közgyülésén az igazgatóságnak az Egyesült Budapesti Fővárosi Takarék részéről *Szécsi* Lajost és *Zsigmondy* Jenőt választotta be.

HUNGARIA KÖNYVNYOMDA BUDAPEST.

Uj szépirodalmi könyvek:

Balla Ignác: Anonima levelei	6.—
Bársony István: Az erdő könyve	6.—
Csathó Kálmán: Juliska néni	6.—
Farkas Pál: Strigonius. Regény	6.—
Hatvany Lili: Noé bárkája. Szatira 3 felvonásban	4.50
Ifj. Hegedüs Sándor: A pézsmaszagu ember. Elb.	6.—
Herczeg Ferenc: Első fecske. Elb.	6.—
Kádár Lehel: A három galamb. Regény	6.—
Krúdy Gyula: Puder. Elb.	7.50
Lőrinczy György: A kék ember. Elb.	5.—
Molnár Jenő: Egy kis bolt története. Regény	5.60
Mulford: A győzedelmes élet	3.60
Pekár Gyula: A mezitlábas grófkisasszony. Elb.	5.40
Szederkényi Anna: A tengernek egy csöppje	6.—
Szomaházy István: Express-vonat. Regény	5.60
Tormay Cecil: Viaszfigurák. Elb.	5.40
Vészi Margit: Utközben	6.—

Megrendelhetők Singer és Wolfner kiadóhivatalában Budapesten, VI. Andrássy-út 16. szám.

HUNGARIA KÖNYVNYOMDA BUDAPEST.

MAGYAR FIGYELŐ

A SZERKESZTÉSÉRT FELELŐS
HERCZEG FERENC

Tartalom:

EGYES SZÁM ÁRA 2 KORONA
ELŐFIZETÉSI DIJA: NEGYEDÉVRE 6 KORONA, FÉLÉVRE 12 KORONA.
SZERKESZTŐSÉG ÉS KIADÓHIVATAL BUDAPEST, ANDRÁSSY-UT 16.
SINGER ÉS WOLFNER KIADÁSA

VIII. ÉVFOLYAM 9. SZÁM 1918. SZEPTEMBER 1.

Nemzetek szövetsége.

Société des Nations.

Az igazságos, tartós és minden ellentétet kiegyenlítő béke föltételei az entente-államok részéről főként *Wilson, Léon Bourgeois* és *Albert Thomas* propagandabeszédeiből, illetve fejtegetéseiből tünnek elő legvilágosabban. Emlékezhetünk még arra a beszédre, amelyet Wilson julius 4-ikén Mount Vernonban, Washington sirjánál tartott, amikor is a «nemzetek szövetsége» eszméjének adott ugyan lendületet, de ekkor még «minden önkényes hatalom» megsemmisítését hangoztatta. Tehát nem a megegyezést, hanem, a megsemmisítést hirdette. Az eszme igazi zászlóvivői azonban *Léon Bourgeois* és *d'Estournelles de Constant* szenátor, akik a nemrég elhalt *Louis Renault* kiváló jogtudóssal együtt fáradhatatlanul működtek az eszme megvalósítása és nemzetközi terjesztése érdekében. E három kiváló francia tudós irásai, beszédei és agitációs körutjai ugyszólván okozati összefüggésben vannak az amerikai békemozgalmakkal, amelyek szóvivőjének Wilson tekinti önmagát. Léon Bourgeois ki is dolgozta már a «Société des Nations» szervezetének alaptörvényeit s ide vonatkozó jelentése valamennyi entente-állam kormánya előtt fekszik jóváhagyás végett. Bourgeois visszautasítja azt az ellenvetést, amely szerint a nemzetek szövetségének propagálásával az entente katonai győzelmének esélyeit rontják, sőt meghiusítják; ellenkezően: a népszövetséggel való helyes és okos kisérletezés nemcsak a béketárgyalásokat könnyítené meg, de az eszme morális vonzóerejét éreztetné az entente-hatalmak szövetségén kivül álló népekre is. Mert: Il ne suffit pas de vaincre, il faut aussi convaincre! Nemcsak győzni, de meggyőzni is kell!

Albert Thomas annyiban vehető fel a népszövetség előharcosai sorába, amennyiben a *szocializmus,* Franciaországban élvezett politikai jelentősége és nemzetközi vonatkozásai révén, a népjogok kérdéseinek megoldása tekintetében fontos hivatást tölt be. A nagy Jaurès szellemi örökségét, az emberiség jövőjében és a népek testvériességében vetett hitet ezekben a nehéz napokban a tanítványok személyében kell keresni, akik, ha nem is olyan jelentősek, mint volt a mester: tanításait még nem feledték el. Albert Thomas méltó tanítványa mesterének s megvan benne az az emelkedett szellem és a jóakarat, hogy az *ellenséges népek* iránt is igazságos tudjon lenni. Aki Henri Barbusse «Le Feu» cimü háborus regényét olvasta: tudja, hogy a lövészárokban harcoló francia katonák könnyebben hajlanak az ő szavára, mint azok, akik csak könyvek után és utazások révén ismerték meg a német szellemet. A szocializmusnak sajátos vonatkozásai a gyarmatügyi és a gazdasági problémákhoz, a tengerek szabadságának kérdéséhez stb. mind megannyian alkalmasak arra, hogy a népek megegyezését elősegítsék.

Talán nem lesz érdektelen, ha kurtára fogva bemutatjuk a «Société de Nations» szervezkedésének jelen állapotát.

André Lebey, a Seine-et-Oise-kerület képviselője, a «Nemzetek szövetsége» külügyi bizottságának előadója, az eddigi tárgyalások és tervezgetések eredményeként hosszabb jelentést terjesztett a bizottság elé, amely most foglalkozik a további teendőkről.

A «Société des Nations» biztosíték lenne jövőre a háboru lehetősége ellen s egyszersmind egyedüli módja a tartós béke megteremtésének. Hogy hová fajult a háboru: szinről-szinre láthatjuk; és hogy hová fajulhatna még jövőre: arra nézve következtetni lehet a mostaniból s nem tulzás, ha azt állítjuk, hogy ujabb világháboru a végpusztulást jelentené. Egyébként ennek az eszmének már gyökere van a francia faj jellemében s folyománya a forradalomnak, amely megvalósította IV. Henrik és Sully álmát. Az 1789-iki események megteremtették és megvetették az emberi jogok alapját; a mostani világháboru megalapozza a *népjogok* törvényét.

A «Nemzetek szövetsége» az általa létesítendő kölcsönös biztosítékok révén feleslegessé teszi a katonai szervezettséget; felszabadítja a nemzetiségeket, lehetővé teszi a boldogulását ki-

csiny és nagy népeknek egyaránt s megkönnyíti a létüket különböző törekvéseik összeegyeztetésével, nem pedig szétdarabolásukkal. Mindenik nemzet megtalálja benne a maga biztosított helyét. «Minél jobban bele tud hatolni valaki hazájának szellemébe: annál hathatósabban segíti elő a világegyetem összhangjának megteremtését» mondotta Michelet, a liberális szellemü francia történetiró. Nos, Franciaország ügye és a világegyetem fölszabadítása egy és ugyanaz!

Lebey természetesen kizárja Németországot a nemzetek szövetségéből és csak bizonyos feltételek mellett hajlandó megtürni; «. . . hacsak meg nem tagadja hamis isteneit s le nem rázza magáról a militarizmust és azt a még műveletlen szellemet — annyi igazi kultura ellenére egyébként — amelyre a legördögibb módon elferdített materializmus nehezedett, nehezedik és fog nehezedni ólomsullyal. De felcsaphat közibénk, ha megváltozik s nyitva lesz az ajtó számára, hogy megismertesse velünk szándékait, hogyha azok reálisak, határozottak és megmásíthatatlanok lennének . . .» irja Lebey.

A nemzetek szövetségének megvalósítását könnyen kivihetőnek tartja Lebey. A szövetséges hatalmak közös haditanácsot szerveztek Versaillesban; miért ne lehetne ennek mintájára közös bizottságot szervezni, amely tanulmányozhatná a kivitel módjait; afféle közös béke-tanácsot vagy parlamentet, amely dolgoznék a béke érdekében, mint ahogy a haditanács dolgozik a háboru érdekében. A két akció párhuzamos és egymást kiegészíti. Ez a béke-parlament lenne a magja a nemzetek szövetségének.

Hogy mennyire komoly a mozgalom a franciák között, mutatja az a sok ujságcikk, amely erről a témáról a különböző párisi lapok hasábjain naponként megjelen. Nem kisebb ember, mint *A. Aulard,* a kiváló francia szociológus és tanár, emeli föl szavát érdekében s igyekszik minél szélesebb körben hiveket toborozni az eszmének külföldön is.

Ez az ideál — irja Aulard — nem csupán francia, hanem általánosan *emberi.* Minden emelkedett szellemü ember és mindenki, aki nemcsak a hazája polgárának, hanem egyuttal világpolgárnak is tartja magát, elfogadja ezt az ideált: a népek egymáshoz való viszonylatukban kövessék az erkölcs ugyanazon törvényeit, mint az egyes emberek egymás közt s vitás ügyeiket többé ne erőhatalommal, hanem birói itélettel intézzék el. Min-

den bölcseletben és minden vallásban feltalálható ez az ideál. A görög bölcseség, amely minden későbbi filozófiának anyja; a kereszténység; az angol filozófia Locke; a francia filozófia Voltaire s a német filozófia Kant bölcselőkkel az élén — valamenynyien vallják ezt az ideált. Az egyes emberekre vonatkozó erkölcsi törvényeknek népekre és nemzetekre való alkalmazásának gondolata nemcsak a középkorban és a francia forradalom idején hódított, de ma is élénken él minden nép fölvilágosodott szellemeiben s a társadalom minden rétegében annyira gyökeret vert, hogy a háboru alatt, amikor annyi sérelem esik rajta, az irók és szónokok mindenkor és mindenütt ezt hangoztatják. *És még a németeket sem véve ki!* Ilyen hatalma van a «Société des Nations» ideáljának, amely hatalom egyelőre csak tisztán szellemi.

Van Franciaországban egy nagy politikai egyesület, amely még a nevezetes Dreyfuss-ügy idejében jött létre, de azóta is működik: ez az *emberi jogok ligája* (Ligue des droits de l'homme et du citoyen), amelynek valaha Francis de Pressensé, a hirneves szocialista tudós, volt az elnöke. Ez a liga legutóbbi gyülésén nemcsak elméletileg foglalkozott a népszövetség eszméjével, hanem annak haladék nélkül való megvalósítását határozta el. A liga értelmezése szerint a nemzetek szövetsége nem a jövendő béke talaján fog felvirágozni, hanem megfordítva: a béke születik meg a nemzetek szövetségéből, amelynek alapköveit tehát már most nyomban le kell rakni! Az ülés során Aulard is felszólalt és azt a javaslatot tette: alakuljon meg már most az entente-államokból nem *a* «Société des Nations», hanem *egy* «Société des Nations», amely ünnepélyes fogadalmat tenne, hogy a csatlakozott államok egymás ellen fegyvert soha többé nem fognak, egymással örök békeszerződésre lépnek, döntő biróságot választanak, amely minden néven nevezendő vitás kérdésben — mind a becsületbeli, mind pedig a vitális érdekeket érintő ügyekben — dönteni lesz hivatva.

Hogyha azonban ezzel az egy «Nemzetek szövetségével», mint zárt testülettel szemben, egy *másik* népszövetség is kialakulna: akkor bizony az voltaképen a háborus állapot meghosszabbítását jelentené. Nem szabad tehát ezt a szövetséget exkluziv, zárt testületnek tekinteni, hanem *maradjon nyitva minden szabad nép,* azaz olyan nép számára, amely önmagát kormányozza vagy képviselői által kormányoztatja, amelyen nem zsarnok uralkodik,

kinek kénye-kedvétől függ háboru vagy béke, hanem ahol a demokrácia tettekkel tényezővé vált. «Hogyha tehát Németország — jegyzi meg Aulard — bizonyosságot tesz arról, hogy a tartós békét akarja; hogyha a modern népjogok alapelveit elismeri, nevezetesen azt, hogy akarata ellen egyetlen népen sem lehet uralkodni, vagyis a népek önrendelkezési jogát tiszteletben tartja: akkor, de csakis akkor *Németország elfoglalhatja előkelő helyét a nemzetek szövetségében!*»

Aulard professzor ezzel a cikkével szemmel láthatóan azt a kellemetlen és kínos hatást akarta ellensulyozni, amelyet Clemenceaunak a népszövetség eszméjével szemben elfoglalt ellenséges álláspontja keltett a semleges külföldön; s igen jelentős az a kijelentése — amelyet bizonyára nem csupán a maga nevében tett — hogy a nemzetek szövetségéhez való csatlakozásból *a németeket sem zárja ki.*

A tudós francia professzor fejtegetései természetesen visszhangot keltettek Németországban is s *Dr. Max Beer,* kiváló német szociológus, Aulard tanár hajdani tanítványa, igen talpraesett cikkben tette meg reá észrevételeit. Kiváltképen sulyos és kifogásolható Aulardnak az a kijelentése, mely szerint a nemzetek szövetségét *egyelőre* csupán az entente-államokból kellene megalkotni, de mindenesetre «egy kicsiny ajtót kellene rajta nyitva tartani a bűnbánó Németország számára is, amely elavult, középkori intézményeit a sutba dobja.»

Erre a kijelentésre felel meg Beer a következőképen:

«Unalmas lenne vitába bocsátkozni arról: vajjon Németországnak vagy ellenségeinek vannak-e modernebb berendezései és intézményei s felesleges ismételni, hogy az entente az elavult, középkori intézmények alatt épen azokat érti, amelyek Németországot az összezuzódástól mentették meg s amely intézményeket csakis akkor szabad megváltoztatni, hogyha az igazság győzelme Németország ellenségeit is arra fogják kényszeríteni, hogy eddigi leigázási tervüktől elálljanak. Abban mindenki igazat ad Aulard professzornak, hogy csak az az ország foglalhat el előkelő helyet a nemzetek szövetségében, amely tanubizonyságot tesz arról, hogy a tartós béke hive, tehát a modern népjogokat elismeri. Aulard professzor azonban ennek bizonyítását egyedül Németországtól követeli. Avagy nem akarja észrevenni, hogy a föntebb hangoztatott kivánalmaknak Németország már nagy

mértékben megfelelt; azt kivánja talán, hogy Franciaország hódító törekvéseire unos-untalan rámutassunk s emlékébe idézzük, hogy Franciaország volt az, amely Elszász-Lotharingiában a plebiscitumot elutasította; utaljunk talán Franciaország marokkói stb. uralmára, nem is szólva Angliáról, amely még több népen uralkodik azok «akarata ellenére».

Hogyha Aulard professzor is igy beszél, aki pedig saját kijelentése szerint a «francia demokraták irányadó elitjének fölfogását» tolmácsolta, mit várhatunk a hivatalos Franciaországtól? — sóhajt föl Beer.

Aulard jó szándékát senki sem vonhatja kétségbe, de mindenesetre sajnálatraméltó jelenség, hogy helyes és okos gondolatfüzését nem meri bátran, szabadon a befejezésig folytatni, a dolgokat a maguk nevén nevezni s a nemzetek szövetsége megteremtésének akadályait kiméletlenül föltárni és megjelölni. Az igazság ideáljának tehát nem szabad hatalmi politikát takarnia. Itt a pszichológiai pillanat, s a hadakozó ellenfelek a további hiábavaló vérontást megelégelvén: vegyék fontolóra a béke föltételeit őszinte, igaz és becsületes szándékkal — mindkét részről.

Csillay Kálmán.

Báró Eötvös József.

Irta : **Kozma Andor.**[1])

Követtem a költőt a gondolatok rengetegébe, mely akkora volt, mint az emberész egész világa. Senki sem járt biztosabban ezen az óriási területen, senki sem merült bátrabban szövevényes, ág-bogas mélységeibe és senki sem talált csalhatatlanabbul természetes ösvényekre ott, ahol a tört utak már véget érnek, mint ez a nemes magyar költő alak.

És követtem a költőt egy másik világnagy rengetegbe: az emberek közé. A föld legcsodálatosabb teremtett lényei közé, akiket a megszokás mindennapi szemével közönségeseknek, átlagosaknak nézünk, de akik, ime, a költő vizsgáló, majd lelkes, majd szomoru tekintete előtt felmagasulnak az Isten felé és lealacsonyodnak az állatokig. Akik az erkölcsi eszményeknek és az anyag törvényeinek egyaránt kérlelhetetlenül alávetve, mégis a szabad akarat magasztos méltóságával dicsekszenek, de akik ennek ellenére szünetlenül ragadtatnak vagy a szerencse magasba csapó hullámain, vagy a balvégzet örvényekbe sodró áradatában. Akiknek megadatott a lelki örökkön élés vágya és hite, de akik a testi haláltól előbb-utóbb, kivétel nélkül, irtóztatóan legyőzetnek. S akiknek addig az e földön a legnagyobb kiváltságuk, hogy nemcsak testi, hanem lelki fájdalmakat is szenvedhetnek.

Követtem végre a költőt egy elernyedt, elmaradt, szegény, félbarbár országba, mely a határtalan gondolatvilághoz és az egész emberiséghez képest vajmi kisszerünek tetszett. És ime,

[1]) Felolvasta f. é. aug. 11-én a svábhegyi Eötvös-emlékünnepen.

az előbb gondolatokat szövögető és oldogató s az általános emberi érzésekben olvadozó költő, amint lábát ez ország földjén érezte, hatalmas erőre kapott, mint egy Antäus. Szemébe ötölvén ez ország nyomoruságai, megrázkódott a fájdalomtól és a szégyentől s lángbaborult a türelmetlen vágytól, hogy elsöpörtessék e földről minden, ami gyalázatos és árasztassék el ez az ország mielőbb szabad emberekhez illő minden áldással, minden szépséggel, minden becsülettel. Ő, ki előbb csak gondolkozott és érzett, itt és most cselekedni is kezdett bátran, elszántan. Nem is számítva egyéb tetteit, cselekedetekké lettek a tollából folyó betük és a lantja húrjairól fölzengő hangzatok. Legtöbb irása és majd minden dala egy neki szent és nekem is szent célt szolgált. Azt, hogy az elmaradt, nem szerencsés nemzet, mely az ő nemzete és az enyém, fölserkenjen pangásából.

Ebben az országban, ezen az elhatárolt, aránylag kis területen volt a költő a legmelegebb, a legszenvedelmesebb, legpártosabb és legigazabb. Itt félreismerhetlenül gyötörte az aggodalom, hogy mások túlszárnyalják az ő nemzetét s félreismerhetlenül lelkesítette a remény, hogy ő közreműködhetik saját fajának olyan uj erőkkel felszerelésében, melyekkel az, ősi örökében beláthatatlan jövendő időkig diadalmas, elismert és mindenektől áldott ur marad.

S ha netán a mai, az övénél inkább kozmopolita hajlandóságu ujabb nemzedék fia, a költőnek rajongó, feltétlen odaadását a saját egyetlen fajához nem találja összhangzónak a magasztos általános emberi érzelmekkel, ha ugy érzi, hogy a teljes igazi egyenlőség mellett nincs abban semmi rettenetes, ha többé nem épen a magunk faja lenne is e földön a legelső és legkülönb, akkor a költő műveiből fog lelkébe harsogni az intelem: ne higyj olyan érzelemben, melynek magyarságod ellent mond!

Nyugati műveltségben nemcsak elmaradt nemzetét, hanem a nemzetbeli irótársai legműveltebbjeit is túlhaladva s a fiatalkori benyomások idején a még akkor kiváltságaihoz szokott, fölfelé dacos, lefelé konzervativ régi középnemesség nemzetfelfogásától, főuri születése és demokrata meggyőződése révén, kétszeresen elszigetelve: nem abban a közértelemben nemzeti magyar ő, mintha fajunk hagyományos nézeteinek és erkölcseinek lett volna tolmácsa. Abban sem, mintha költői nyelvének és stilusának volna valamely különös zamatja, mely mint az illat a virágra,

a magyar néplélek eredetiségére vall. Nem, ő fajunknak az ő korabeli nézeteiből és erkölcseiből sokat elavult és elvetendő gyanánt ostorozott; minthogy pedig temérdek olyan fogalmat, gondolatot és érzést akart kifejezni, mely népének még uj, eladdig ismeretlen volt, költői nyelve és stilusa egyénileg szerkesztett s nincs a körötte és alatta zsongó magyar élet közvetlen hatásai alatt.

Valóban, az ő nemzeti magyarságából hiányzik az intimitás, hogy ne mondjam: a konfidencia. Ő, valamint a legnagyobb magyar, gróf Széchenyi István és ennek követői, nem volt belerögződve nemzetébe, hanem előtte járt annak, hogy szünetlenül visszakiálthassa rá a türelmetlen, szinte kétségbeeső szeretetnek hol lelkes, hol szemrehányó, gúnyos és ingerült, de mindig előre sürgető szavait.

Előkelő volt magas szellemének büszke öntudatosságával és előkelő, veleszületett rangjánál fogva is, öntudatlanul. Tökéletes affektálatlan őszinteséggel hajlott, sőt lendült a legszabadabb demokratikus elvek felé s méltán hihette magát minden arisztokratikus előitélettől mentesnek. De mi, ennek ellenére, minden irásában, egész költészetében lépten-nyomon megérezzük, hogy ő életkörülményeinél fogva közelebb állt a társadalom felső rétegeihez, mint az alsóbbakhoz. Épen ezért ismeri és rajzolja élesebben az uri bűnöket s épen ezért becsüli túl nem egyszer a népi erényeket.

Semmi sem izgatja képzeletét annyira, mint az arisztokratikus és demokratikus elemek közt örökös, természetes ellentét s az ebből kifejlődő keserves osztályharcok a nemzet kebelében. Ő maga a gondolat meggyőződésével és az érzés hevével következetesen a demokrata párton van, de sohasem ugy, mint egy ádáz Marat, mindig ugy, mint egy lelkes gróf Mirabeau. Az elnyomottak dühét mindig megérti és megbocsátja, az elnyomók dölyfét mindig kegyetlenül kipellengérezi, de az összeütközések eredményeül csak az elnyomás vesztét kivánja, a nemzet történelmi szervezetéből kiszakíthatlan felsőbb társadalmi osztályokét soha. Nem általános emberi forradalmár, hanem nemzeti reformer, aki a népszabadság utján minden osztály boldogulását, minden erő szabad kifejlődését és összeműködését s egy ideális, nagyszerü harmóniában az ősi nemzet fenséges megujhodását, szebb jövendőjének megvíhatlan biztosságát keresi.

A maga nemzetéét, a mienkét, a magyarét.

E dicső cél egyénisége teljes kialakulása után nemcsak életének, hanem költészetének is uralkodó planétája lesz. Innen van a tökéletes összhang élete és költészete között. Közéleti szereplésében, mint államférfi ugyanazzal a hévvel ugyanazokat a nagy eszményeket szolgálta holtig, mint amelyeknek költészetében áldozott. Ezért, mint politikus is költő maradt s viszont, mint költő is a legnemesebb magyar szabadelvüség fejlődéséért és diadaláért küzdött. Politikai pályáját is irodalommal kezdte. Már 1841-ben a «Zsidók egyenjogosítása» cimü röpirata fénysugarat vet egész jövendőbeli élete utjára. Az igy eleve megvilágított uton kivánt haladni tovább már 1848-ban is, mint az első magyar felelős kormány kultuszminisztere. Utját mihamar eltorlaszolta a forradalom, de nem változtatta meg. Külföldön, önkéntes számüzetésében irt politikai tanulmánya a XIX. század uralkodó eszméiről megint jelzi, hogy Eötvös József kitüzött utjához hü maradt. Visszatérve a hazába, itt, csendes svábhegyi villájában tervezett, gondolkozott, irt tovább, várva és előkészíteni segítve a jobb időt, amikor kitüzött utján ismét nemcsak előre haladhat, hanem magával ragadhatja nemzetét is. Deák Ferenc oldalán, a kiegyezés alkotó munkájának nevezetes tényezőjeként, végre 1867-ben, megint mint kultuszminiszter, ismét politikai programmá tehette eszményeit, melyek mint költőt és mint államférfiut egész életén át vezették. Ezekből a zsidó emancipációt, a kötelező népoktatást s az állami középiskolai oktatás reformját, örök dicsőségére, meg is valósította. Halála már 1871-ben örökre megakasztotta őt, hogy tovább haladjon a maga kitüzte, maga törte uton, de ő az uttörő munkát fényesen végezte el s csak nemzetén állott s áll ma is, hogy ezt a szabad utat folytassa s *ezen* érje el boldogulását és nagyságát.

Amire Eötvös Józsefnek, mint államférfiunak a sors csak néhány évet s csak töredezetten adott, arra a dicső célra Eötvös József, mint költő egész életének irodalmi munkáját, géniuszának teljes erejét fordította.

Öntudatosan és büszkén hirdeti műveiben, hogy maga az irásművészet csak szép játék, ha nem áll nagy, nemzeti, eszményi célok szolgálatában. Egyéni méltósága és rendíthetlen erkölcsi meggyőződése magaslatán költői becsvágya inkább kielégülést találna a pusztába kiáltó próféta, mint a gondtalan mulattatásért

zajos tapsokkal jutalmazott igric vagy bohóc hálásabb szerepében.

Nemzetéért való rajongása pályája elején még nem öntudatosan felismert s még nem nyiltan és büszkén vallott irányzója költészetének. Első nagy szépirodalmi műve, «A Karthausi», mellyel néhány gyermekifjui kisérlete után egy csapásra irodalmunk halhatatlan mesterei közé emelkedett, tárgyában, alakjaiban s a történet helyére nézve nem magyar. Ha egyáltalán van benne valamely nemzeti elem, ugy azt legfeljebb a figyelmesen elmélyedő lélekbuvár derítheti ki, aki teljesen ismerve a magyar elme és sziv különleges sajátságait, alighanem olyan gondolat- és érzésmozzanatokat találhat e külföldön játszó regényben, melyek más nemzetek iróinál szokatlanok s talán csak egy messzeröptü magyar lélek suhanásai lehetnek.

Ellenben az arisztokrácia és a demokrácia kérdése már ennek az ifjukori munkájának tanusága szerint is, kezdettől fogva nagy helyet foglal el ebben az előkelő magyar lélekben. Az arisztokrata ifjunak és a nép leányának szerelmi viszonya, mely a karthausi meséjének főrésze, mint téma tovább foglalkoztatja Eötvöst azután is. A «Magyarország 1514-ben» és «A nővérek» cimü későbbi keletü regényeibe egyaránt belejátszik egy-egy igazán, szenvedélyesen szerelmes polgárleány végzetes összeköttetése.

Már ekkor első nagy lépését a költői humanisztikus és hazafias irányzatosság felé megtette volt. Mert már korábban megjelent második regénye, «A falu jegyzője», e kegyetlen támadás a vármegye ellen.

«A falu jegyzője» csak azért nem szatira, mert iróját nem csupán az erkölcsi komolyság, hanem az előadásnak minden tréfát kizáró komolysága sem hagyja el soha. A vádirat nem gúnyirat. Valamint azonban a gúnyiratot nem szabad soha szószerint venni, hanem jogosultságát mindig csak irója felháborodásának őszinteségében kell megtalálnunk, ugy e vádirat erkölcsi és irodalmi értékét is a költő haragjának szent volta adja meg. E művének ilyetén értékelésére kér bennünket ő maga is, mikor befejezésül igy szól hozzánk:

«Ha néhányan a nyiltságot rosszaljátok, mellyel honi állapotaink árnyoldalairól szóltam, higyjétek el, ha nem volnék meggyőződve, hogy ez állapotok megváltoztatása tőlünk függ, inkább

fényoldalaikat kerestem volna fel, hogy titeket s önmagamat nyájas csalódásokkal vigasztaljam.»

Menten ezután, néhány legutolsó sorában mégis vigasztal bennünket s vigasztalja önmagát — nem is nyájas csalódásokkal, hanem egy szépséges prózában irt himnusszal az alföldi nagy rónasághoz, mely a magyarnak képe. Nemzetének forró szeretete s annak jövendőjébe vetett rajongó hite, mely e fenséges sorokból árad felénk, örökre meg fog győzni minden magyart, hogy ennek a nagy költőnek és nagy hazafinak felháborodása «honi állapotaink árnyoldalain» szent volt, tehát jogosult.

Nagyon kedves megnyilatkozása a költő örökös lelki töprengésének, mellyel hazáját s nemzetét hol aggódva, hol reményteljesen a haladottabb külföldhöz viszonyítgatja: «Novella» cimü elbeszélése.

A költő magánosan bolyong a svájci Alpesek között s egyszerre csak, édes meglepetésére, magyar nóta csendül meg közelében: «Tisza partján halászlegény vagyok én...» Svájcba szakadt s ott telepedett magyar énekli, aki otthon is földműves volt, itt is az. A költő persze melegen összebarátkozik vele. Amit aztán ott a távolban ők ketten beszélnek a magyar földről s a magyar fajról, amint összehasonlítgatják a honi őserőt ama művelt külföld szép mostohaságával s szorgos emberfajtájának nehéz küzdelmeivel, az minden világlátott magyar szive dobogását visszhangozza, aki valaha bármely idegen országból haza gondolt és haza érzett. Künn, ahol már nem a magunk, hanem az idegenek gyöngeségeit, bűneit és bajait látjuk közelről, valamennyien fölbátorodunk s meleg bizalomra kapunk. Nem utolsó a világon a mi hazánk! Ha televény földünk nem is olyan művelt, ha ősi fajtánk nem is olyan haladott még, mint a nyugateurópaiak: de kevésbbé fáradt, kevésbbé kiaknázott is. Barbárabb, de fiatalabb. Bármi történjék is, nincs okunk a kétségbeesésre. Csak dolgozni, haladni és remélni kell!

A költő drámai formában tett kisérletei közül «Éljen az egyenlőség» cimü vigjátékának maradandó irodalmi becse van. Friss jókedvvel tréfálja ez ki a magyar társadalom minden osztályában megrögzött arisztokratikus előitéletet, melynek mindazonáltal még a szálkáját is ki-ki meglátja más szemében, de magáéban a gerendáját sem. E darab szerkezete a költőnek csak eszköz szatirikus célja szolgálatára s az eszközzel annál ügyeseb-

ben bánik, minél inkább közeledik céljának végső kicsattanásához. Az utolsó felvonás utolsó jeleneteiben olyan kacagtató kómikumhalmozásra s végül oly szivszerint való derüs költői igazságszolgáltatásra képes, aminőt a raffináltan agyonbonyolított s a kibonyolódásban rendszerint holtra fáradt szinpadi komédiáknál ma már egyáltalán várni, sőt bevárni sem szoktunk.

Irodalmi ünnepi szónoklataiban és emlékbeszédeiben — ez utóbbiak egy egész magyar Pantheon — a költői sziv melege hatja át a szónoki páthoszt, a tudományos igazságok és esztetikai kérdések fejtegetéseit s még a politikai vonatkozásokat is. De ezek a művei, bár költői zománccal ékesek, mégsem számíthatók költészetéhez, mert csupán diszítéseik és hangulatuk ered a képzeletből, mig a tartalmuk és szerkezetük az itélő ész munkája.

Hanem «Gondolatok» gyüjtőcim alatt kiadott aforizmái, vajjon túlnyomó részben nem költemények-e azok?

Gondolatok, melyeknek a sziv sohasem mondhat ellent, melyekben a hideg logika kegyetlenségének határt szab a meleg, mindig kegyelmező szeretet: az ilyen gondolatok nem kieszelések, hanem ihletések eredményei. A teremtő képzeletből törnek ezek elő, s mint minden egyébnek, ami onnan származik, megvan az a titokzatuk, hogy tudákosan kifejezve halvaszülettettek volnának s csak a bizonyos, lényegükkel összeegyező szép formában az övék az igazság és az élet.

De, bárha a tartalom ezt a szerves összeforrást a szép kifejezéssel a kötetlen nyelvben is megtalálhatja, a legkülönlegesebb, a legmagasabb, legbűbájosabb költői forma mégis: a vers.

Az a mindössze harminc és egynéhány vers, melyet báró Eötvös József művei teljes kiadásában találunk, mind a többi, prózában irott sok, nagy és szép alkotása nélkül is fényes helyet biztosítana számára a halhatatlan magyar költők sorában. Még költői egyéniségének jellemző szépségei is ugyanazok volnának.

Demokratikus iránya is, egész magyaros különösségével, hogy tudniillik a jobbágy azért egyenlő a főurral, mert ő is csak olyan büszke őseire és honára, mint amaz, teljesen kifejezésre jut «A vár és kunyhó» cimü kisebb költői elbeszélésében.

Ami pedig ennek a magyar költőnek mindenek felett legnagyobb gondját és legnagyobb érzését illeti: vajjon nem hazájáról és nemzetéről szól-e lantján a legtöbb és a legszebb dala? . . .

«Én is szeretném — mondja ő maga — nyájasabb dalok-

ban üdvözleni a szép természetet» s megénekelni az ábrándokat, a kedves szemét és szivét s a szerelmet és a bort,

«De engem fölver nyájas képzetimből
Komoly valónak sulyos érckara;
Fajom keserve hangzik énekimből,
Dalom nehéz koromnak jajszava.»

És valóban, faja keserve hangzik ki Mohácsról, elődeink siralmas harchelyéről zengő énekében; de egyuttal a remény is. «Zöldebb a fü Mohácsnak mezején» s az ott elesett hivek szelleme tettekre inti az utódokat. Még nagyobb a nemzeti keserv, de még nagyobb a nemzeti remény is «A zászlótartó» cimü versben, mely szintén a mohácsi vészbe kapcsolódik. A vert magyar sereg zászlótartója keblébe rejti a becsülettel megvédett nemzeti lobogót s vérző homlokkal menekül a csatatérről, ahol:

«Ki reggel véle jött el
Mind megmaradt helyén —
Keblében mély sebekkel,
Szeny nélkül fegyverén.»

Mikor azonban a zászlótartó megvénhedik s halálát érzi, a mély mátrai völgy rejtekén, ahol a haza bukása után meghuzódott, maga köré gyüjti a magyar népet s a megőrzött nemzeti zászlót szent örökségül arra bizza.

«S amelyet elbocsáta,
Száz kéz ragadja meg
A zászlót, s most közöttük
A nép fölött lebeg.»

A haldokló öreg zászlótartó szeme megnyugodva csukódik le. «Hisz zálogát jövőnknek jó kézbe tette le.» A zászlótartó nagy hite a költőnek nagy hite. Adja Isten, hogy nemzeti jövőnk majdan igazolja e nagy hitet!

Ha azonban én báró Eötvös József emlékezetére áhítatos gonddal fogadalmi templomot épitenék saját költeményeinek nemes márványköveiből, akkor a kegyeletes épület befejezéseképen, annak toronycsucsára, a legmagasabb helyre, a költőnek «Búcsu» cimü ódáját tüzném ki, mint egész költészetének legmesszebb ragyogó és legszentebb diszét.

«Isten veled hazám, bátrak hazája!»

Lehet-e egy, ezer év óta szünetlenül a nemzet véráldozataival megtartott s mégis örök veszedelemben forgó hazát nagyobb szeretettel, szebben megszólítani? «Bátrak hazája» — mennyi nemzeti elégtétel és büszkeség s mennyi fölemelő biztatás zeng e szóban! Mennyi dicsőség és mennyi gyász emléke!

Hazánk nagyságáról neki egy köny beszél, Buda az ő szemében nagy sirkő a haza temetőjén s még a Buda—Mohács—Nándornál elfutó Duna is, mintha csak a haza könnye volna.

Ez a hazaszeretet már-már közel jár a kétségbeeséshez, de a költőt ezen a fájdalmas uton szivünk szerint valamennyien követjük, akik hazánk multját és jelenét ismerő igaz magyarok vagyunk. Mert, aki multunkon nem talál sirni valót, jelenünkben félelmes kétségeket, az vagy tudatlan, vagy hűtelen.

Minden hű magyar, épen ugy mint a «Búcsu» költője, csak hazaszeretete nagyságában találhatja meg nem ok nélkül való honfibúja és aggodalma nagyságának egyensulyát s csak a jobb jövő reményében a vigasztalást.

E teljes nemzeti együttérzésünk a költővel teszi számunkra a «Búcsu»-t legmarcangolóbb hazafiui fájdalmaink, legodaadóbb hazaszeretetünk és egyetlen vigasztalónk: hazafiui reményünk bús, fenséges és elnémulhatatlan énekévé.

Oh dicsőült költő, aki ebben a gyönyörü versben s még annyi szép művedben márványnál és ércnél maradandóbb emléket magad emeltél magadnak, mily önzetlen, nemes szerénység Tőled, hogy dalos végrendeleted szerint csupán eszméid győzedelme legyen emlékjeled!

Ezt az emlékjelet, a Te fenkölt nagyságod részére, mi kevesellenők. Mert az eszmék születnek, fejlődnek, harcolnak s győznek vagy elbuknak. De ha győznek is: folyton támadnak uj meg uj eszmék, melyek — mint az idei zöld lombok a lehervadt tavalyiaknak s a feltörtető fiatal nemzedékek a sirba hajló öregeknek — a régibb eszmék helyébe lépnek. Az emberi eszmék váltakoznak, csak az emberi érzés isteni része mindig egy és változhatatlan. Az a lélekbeli emlékjel, mely a Te költői halhatatlanságodat nekünk mindennél méltóbban és meggyőzőbben hirdeti, az lelkesedésed minden szépért, jóért, nemesért, az egész emberiség ügyéért s mindenek felett a magyar nemzetért.

A levélcenzura és a hadifogoly.

Irta : **Tonelli Sándor.**

Más vonatkozásban, ugyszólván irodalmi szempontok szerint már foglalkoztam egy izben a *Magyar Figyelő* hasábjain a hadifoglyok levelezésével. Akkor főként a tartalmukat vizsgáltam és a hadifoglyok közvetlenül, őszintén megirott leveleit szinte mesebeli, varázslatos ablaknak akartam felhasználni, hogy belepillanthassak a föld népének előttünk hét lakattal lezárt lelkivilágába. Ennek az irásnak a célja más, nem a hadifoglyot mint egyént vizsgálja, hanem azt a küzdelmet akarja vázlatosan ismertetni, amely egyrészt a hadifogoly és hozzátartozói, másrészt pedig a cenzura között folyik a háboru kitörése óta csendben, nagy elkeseredéssel, tömérdek fortéllyal és leleményességgel. Küzdelem egy pohár vizben, amely azonban hozzátartozik a világháboru életjelenségeihez és megérdemli, hogy egy lapot szenteljenek neki is.

Még a háboru előtti időből származó különféle konvenciók, nemzetközi megállapodások meghatározzák a hadifogoly jogállását. A katona, aki a sors változandósága folytán szabályszerü hadművelet kapcsán esik az ellenség kezébe, csak szabadságát veszti el, de rabbá nem válik; hadifogoly lesz belőle. Emberi jogai nagyrészt megmaradnak és e garantált emberi jogok közé tartozik, hogy bizonyos feltételek szem előtt tartása mellett, érintkezésben maradhat övéivel, családjával. Magától értetődőleg, levelei nem tartalmazhatnak semmi olyast, ami a politikára, hadviselésre vonatkozik, vagy ami az őt foglyul ejtő állam érdekeit sértheti. A levelezés megengedése kizárólag a családi érintkezés fentartását célozza.

Mindezeket a szabályokat a békében jegyzőkönyvekbe, megállapodásokba nagyon szépen lefektették, de nem törődtek vele valami nagyon sokat, hogy háboru esetén miként fogják őket

végrehajtani. Aztán jött a háboru és egyszerre feje tetejére állított mindent. Nemhogy foglyok estek egyik oldalról is, másik oldalról is, hanem valóságos népvándorlás indult meg egyik országból a másikba. Emlékezhetünk, hogy mikor a háboru legelején az első tizezernél nagyobb fogolyszállítmányokat jelentették, mennyire nem tudták idehaza a katonai és polgári hatóságok, hogy mit kezdjenek velük. Azután még nagyobb számokhoz, százezrekhez kellett hozzászoknunk és végül meghaladtuk a hat nullás számjegyeket is. Először nagy nehezen elhelyeztük a hadifoglyokat fogolytáborokban, azután kezdtük szétosztani őket a mezőgazdaságban, iparban, közlekedési vállalatoknál. Lassankint, a férfi lakosság bevonulásának egyre növekvő arányában, a hadifogoly nélkülözhetetlen tényezője lett gazdasági életünknek, sőt a falun még a társadalmi életnek is. Kisebb-nagyobb mértékben a hadifogoly ezen a metamorfozison ment át az összes hadviselő államokban.

A hadifoglyok számának ilyen rettenetes megszaporodása mellett probléma lett a hadifoglyok levelezése is. Hogy a hadifogoly levelezés akkora arányokat ölthessen, hogy sokszorosan meghaladja két hadviselő államnak béke idejében volt egész postai forgalmát, arra igazán senki sem számított. Már pedig több hadviselő állam között ez az eset következett be. Ekkora levelezésnek már az egyszerü, technikai lebonyolítása is óriási apparátust igényelt, még pedig nemcsak nálunk, hanem azokban a semleges országokban is, amelyek földrajzi helyzetüknél fogva természetes közvetítői lettek a hadviselő államok közötti érintkezésnek. Két semleges országnak, Svédországnak, de különösen Svájcnak becsületére legyen mondva, az emberszeretetnek és humanizmusnak ebben a nagy munkájában mintaszerüt produkált. Kevésbbé lehet ezt elmondani Romániáról, amely hadüzenete előtt részben közvetítette az Oroszország és a monarchia közötti hadifogoly levelezést. A román postával állandóan bajok voltak, a levélszállítmányok Romániában mindenféle ürügyek cimén megkéstek és látni lehetett, hogy Románia még a hadifoglyok ügyét is, akikhez semmi köze sincs, rosszindulattal kezeli.

A semleges államok szempontjából azonban, bár a munka nagyságát nem lehet kétségbe vonni, a hadifogoly levelezés továbbítása és osztályozása hadviselő államok szerint, aránylag egyszerü feladat formájában jelentkezett. Egészen más és sokkal

komplikáltabb feladatot jelentett a hadifoglyok levelezése magukra a hadviselő államokra nézve. Ezek szempontjából eminens fontosságu volt annak megakadályozása, hogy a sok ezer meg ezer hadifogoly-levélben semmi olyas dolog ne szivárogjék ki, ami bármiképen is veszélyeztethetné az államnak és a hadviselésnek az érdekeit. Jártukban, keltükben a hadifoglyok tapasztalhatnak ugyanis olyan dolgokat, ami értékesnek mutatkozhatik a saját államuk szempontjából. Egy másik nem kevésbbé fontos feladat megakadályozni, hogy a hadifoglyok hazulról olyan híreket kaphassanak, amelyeknek közlése nem mutatkozik kivánatosnak. Ezzel kapcsolatos viszont a hadviselő államoknak az a törekvése, hogy ők használjanak fel minden, bármilyen jelentéktelennek látszó hirt is, ami a hadifoglyok, vagy az ellenséges államokban levő hadifoglyoktól az itthonmaradottak cimére érkező levelekben el van szórva.

Ezen elvek alapján épült fel lassan-lassan az összes hadviselő államokban a hadifogoly levelek cenzurájának az intézménye. Az alapelve ennek az intézménynek az, hogy minden sor irást, amely akár kimegy az ellenséges országba, akár érkezik az ellenséges országból, legyen a feladó idegen hadifogoly vagy hozzátartozója, vagy pedig az állam saját véderejének fogságba esett tagja, vagy annak hozzátartozója, át kell olvasni és csak átolvasás után juthat rendeltetési helyére. Minthogy pedig ugyanezt az intézményt minden hadviselő állam bevezette, minden levélnek legalább kétszer kell a cenzurán átmenni, nem számítva azt a helyi cenzurát, amelyet az egyes fogolytáborok parancsnokságai a saját hatáskörükben végeztetnek.

Hogy mit jelent ez és hogy a cenzura tökéletes megszervezése mekkora feladatot rótt különösen az osztrák-magyar monarchiára, azt néhány számadattal könnyü megvilágítani. A nálunk levő hadifoglyok száma az egy milliót meghaladja. A mi részünkről szintén több százezer ember esett orosz, szerb, olasz és kis részben román hadifogságba. Két millióra téve a mindkét oldalon levő hadifoglyok összegét és ezekre fejenkint és hetenkint egy levelet vagy levelezőlapot számítva, legalább száz millió egy esztenőben a cenzurán keresztülmenő és ellenőrizendő levélpostai küldemények száma. Igen ám, de se a monarchia, sem pedig Oroszország nyelvileg nem egységes államok és e levelek legalább harminc nyelv és nemzetiség között oszlanak meg, ami fel-

tételezi, hogy a cenzurának ugyanannyi külön nyelvi csoportban kell működni. Nem volt csoda tehát, ha a bécsi központi cenzura, amely 1914-ben két kis szobában kezdte meg működését, lassankint egész épülettömböket foglalt el. További terjeszkedésének csak az orosz különbéke vetett félig-meddig határt. Jellemzésül meg kell említeni, hogy egy csomó exotikus élő nyelven kivül a cenzurának még latin és héber csoportot is kellett berendezni.

Másutt a cenzura természetesen nem volt ily nehéz feladatok elé állítva és megszervezése is aránylag könnyebben ment. A Német- és Franciaország, vagy Német- és Olaszország közötti viszonylatban két nyelvnél több alig jöhet tekintetbe és Németországnak csak az orosz hadifoglyokra való tekintettel kellett alcsoportokat létesíteni. Olyan messzemenő cenzurális intézkedésekre, mint nekünk, Németországnak már a politikai viszonyokra való tekintettel sem volt szüksége.

A laikus előtt szinte elképzelhetetlennek látszik, hogy ilyen szigoru intézkedések és ekkora ellenőrzés mellett egyáltalán fenforogjon még annak a lehetősége, hogy a hadifogoly olyan hireket tudjon hozzátartozóihoz juttatni, vagy onnan kapni, amelyeknek közlése nem felel meg az ellenőrző cenzura intencióinak. Pedig, mint a gyakorlati példák mutatják, ez egyáltalán nincsen kizárva, sőt a mi cenzuránk tapasztalatai mutatják, hogy sok száz és ezer levél ment át különösen az orosz cenzurán, amelyeket az orosz hatóságok semmiesetre sem engedtek volna át, ha tájékozva vannak igazi tartalmuk felől.

A magyarázat egyszerü és érthető. A hadifogolynak, különösen ha nincsen munkára kiadva, hanem valamelyik fogolytáborba van beosztva, sok az ideje. Pszichológiailag is érthető módon valósággal arra idegeződik be, hogy olyan hireket közöljön magáról, amelyeket a cenzura nem eresztene át. Nem is egészen alaptalanul abban a föltevésben él, hogy otthonvalói, hozzátartozói leveleit ujra meg ujra nagyon gondosan elolvassák, különösen, ha valamely módon fel tudta hivni a figyelmüket, hogy a levélnek rejtett értelme is van, és rájönnek esetleg azokra a dolgokra is, amelyek a tömegmunka mellett a cenzura figyelmét elkerülték. Ha egyszer sikerült aztán a kulcsot eljuttatni, a további titkos levelezés már meg van könnyítve. A háboru későbbi fázisaiban gyakori volt az az eset is, hogy egyesek már eleve megállapodtak az otthonvalókkal, hogy fogságba jutásuk esetén, milyen kulcs szerint fognak levelezni.

Hogy egyes, nagyon közönséges esetekre utaljunk, a hadifogolynak természetes törekvése, hogy helyzetéről megmondja az igazat. Különösen Oroszországban volt ez erősen tapasztalható, ahol bizony hadifoglyainknak, még a tiszteknek is, nem valami kiváló bánásmódban volt részük. Rosszat irni azonban a fogolytáborról nem szabad, mert akkor a levelet nem bocsájtják keresztül. A magyar hadifoglyok nagy része levelezésében, ha törve is, a német nyelvet használta. Német cenzort Oroszországban könnyebben lehetett kapni és a német levelek utjokat aránylag gyorsabban megtették. Ezt a körülményt viszont a magyar hadifoglyok a saját javukra igen sok esetben nagyon jól fel tudták használni. Megirták németül a levelet, de elszórtan tulajdonnévszerüen magyar szavakat szurtak bele és igy közölték, amit máskülönben a cenzura kihuzott volna:

«Leutnant *Hideg* befindet sich auch im Lager. Vor einigen Tagen kam auch Oberleutnant *Éhség* an, der bei Luck in Gefangenschaft geriet.»

«Ich lasse Tante *Sokan* herzlichst grüssen. Hoffentlich kommen wir schon in kurzer Zeit in *Megszöktek* zusammen.»

Hasonlóan gyakori volt oroszországi hadifoglyainknál az is, hogy a cimben közöltek bizonyos hireket, amelyek rendszerint elkerülték az orosz cenzura figyelmét. Például:

Fekete János

Debrecen.

Pénzemet ellopták 34.

A hiradásnak ezt a módját természetesen csak azok a hadifoglyok használhatták, akik a mieinkhez hasonlóan legalább két nyelvet, egy világnyelvet és egy kevésbbé ismeretes idiómát kombinálhattak. Bizalmas hireket azonban mások is törekedtek adni magukról. Erre szolgál például a levél egyes betüinek nagyon óvatos megjelölése, ugy hogy azok együtt külön értelmet adnak. Gombostűszurást a papiron alig lehet észrevenni, csak ha valaki nagyon figyelmesen olvassa el a levelet. Például egy levélből, amelyet a németországi francia hadifogolynak ir a felesége, azzal a szándékkal, hogy őt valami jó hirrel megörvendeztesse:

«Tous les bons et chers souhaits pour mon petit petit mari

que j'adore et que j'embrasse cinquante mille fois. Homme adoré, comment vas-tu?»

Az alápontozott betük, illetve a megjelölt szavak a következő értelmet adják: «Les boches ont perdu cinquante milles hommes.» (A bocheok ötvenezer embert veszítettek.)

Igaz, hogy a legtöbb esetben az ilyenfajta hiradások meglehetősen ártalmatlan természetüek és a hadifogoly, akihez a levél cimezve van, nem is veheti sok hasznát. A cenzura nem is szokta az ilyen leveleket feltartóztatni, hanem még alápontoz vagy tizenöt betüt és nincs, aki ki tudja okoskodni, hogy mi volt a tulajdonképeni szándéka a levélirónak.

Hasonlóan ártatlan természetüek szoktak lenni, mint a tapasztalatok mutatják, az olyan levelek is, amelyekben a foglyok hozzátartozói valósággal allegorizálva akarnak tudósításokat küldeni a világ soráról. Ezt különösen a franciák kultiválták elő szeretettel, de a német cenzura ébersége folytán nem sok sikerrel. A legtöbb esetben különben a dolog oly világos is, hogy valami sok éberség nem kell a felfedezéséhez. «J'ai été voir tante *Victorine* qui avait été bien malade. Les medecins affirment, qu'elle est hors de danger et qu'elle sera rétablie pour le printemps . . .*Oncle Ivan*-on a jugé de hui faire l'opération qui a très bien réussi par l'assistance du frère *John*. D'ici 2 mois il sera tout a fait guéri.» Sok magyarázat nem kell hozzá, hogy tante Victorine Franciaország, oncle Ivan Oroszország és frère John Anglia. Az egész különben ártatlan játék a szavakkal és inkább arra a reménybeli pszichológiai elégtételre van alapítva, hogy sikerült túljárni a cenzura eszén.

A legprimitivebb kisérletek közé tartozott, hogy a hadifogoly vagy hozzátartozója a selyempapir-béléses levélborítékok segélyével akart hireket átcsempészni. Minden cenzurának a legelső teendője, hogy ezeket a selyempapir-béléseket kiszedi és csak egyszerü borítékot enged át. Minthogy a hadifogoly ritkábban jutott ilyen borítékhoz, ezt a módot inkább az otthonvalók kultiválták, természetesen a sikernek legkisebb reménye nélkül.

Sokkal jobban próbára teszik a cenzura éberségét más, komolyabb természetü dolgok. Ismeretes, hogy mi is és a németek is megengedtük hadifoglyainknak, hogy ruha és ételnemüeket küldessenek maguknak hazulról. Ruhabélésben, kenyérbe bele-

sütve, hacsak az elővigyázat nem a legnagyobb, hosszu és veszedelmes tudósításokat lehet küldeni hazulról. A franciák az elmult esztendőben kisérletet is tettek vele. Utasításokat küldöttek németországi hadifoglyaiknak, hogy igyekezzenek minél többet elpusztítani a német termésből, hogy ezáltal rontsák a központi hatalmak helyzetét. Kenyerekben rendes kitanítások jöttek, hogy a lábon álló termést közvetlenül aratás előtt miként lehet legkönnyebben felgyujtani; kioktatták, illetőleg ki akarták oktatni a mezőgazdasági munkánál alkalmazott hadifoglyokat, hogy a burgonyát ültetés előtt vagdossák meg és igy tovább. Épen e tapasztalatok folytán a csomagok ellenőrzésére is külön cenzura csoportokat létesítettek, még pedig a tapasztalatok szerint megfelelő eredménnyel.

Különösen érdekesek voltak azok a tapasztalatok, amelyeket a mi cenzuránk tett az oroszországi tiszti táborokból érkező levelekkel és levelezőlapokkal. A foglyok közül sokan a türelemnek valóságos csodáit művelték. Az orosz levelezőlapok kéregpapirja tulajdonképen több vékony papirnak az összetétele. A foglyok meleg vizben szétáztatták ezeket a lapokat; az igy előállott belső lapokra hihetetlen apró betükkel gyakran egész ivoldalakra menő közleményeket is irtak. Akárhányszor volt közöttük olyan is, aki tudott még olyan hireket is hazajuttatni, aminek még a hadvezetőség, illetőleg a vezérkar hirszerző osztálya is hasznát vette. Némi gyakorlattal az ilyen szétolvasztott és ismét összeragasztott levelezőlapot a többitől könnyen meg lehet különböztetni. Fénye nincsen és fogása valamivel érdesebb. Hogy ezek a lapok, amelyek egy időben százával érkeztek, az orosz cenzurán nem tüntek fel, csakis a felületes munkának tulajdonítható.

Majdnem ebbe a *magasabb* kategóriába tartoznák a különböző növényi nedvekkel irott levelek is, amelyek felmelegítés esetén válnak olvashatókká. A tintával irott levél maga teljesen ártatlan, legfeljebb valami rejtett célzás van benne, hogy a levelet melegre kell tartani és a sajátképeni közleményt a láthatatlan irás tartalmazza.

A háboru további folyamán a cenzura megkerülésével való érintkezésre akarták felhasználni a hadifoglyok *a csererokkantakat* is. Mi csak a saját embereink viselt dolgait ismerjük, de körülbelül hasonlónak kell elképzelnünk bármily nemzetbeli hadi-

fogolynak a lelkiállapotát és ötleteit is. A fogolytáborban, amelynek életét valami sok változatosság nem tarkítja, egy-egy csererokkant szállítmánynak az elindulása a legnagyobb események közé tartozik. Aki csak teheti, hirt akar adni az otthoniaknak, de ugy, hogy az ellenséges cenzurának ne kerüljön a kezébe. A feladat nehéz, mert a csererokkant a Bajkál-tó vidékéről, vagy Turkesztánból sokáig van uton, kórházakban, megfigyelő állomásokon uj meg uj vizsgálatnak vetik alá s végül a svéd határon még egyszer tetőtől-talpig megmotozzák. És mégis ilyen csererokkantak — ma már lehet beszélni róla — akárhányszor tucatszámra hoztak leveleket magukkal. Egyszerü emberek kifogyhatatlanok voltak az ötletek termelésében, hogy miként rejtsék el a leveleket. Volt, aki szétfejtette és megint összeszegezte a cipője talpát; volt, aki kettévágta, kiöblözte a szappanját, odarejtette a leveleket és megint összetapasztotta; volt, aki az alma csumája mellé dugta be a hártyapapirra irott levelet; volt, aki félméteres papirszalagot sodort össze és azokba a cigarettákba rejtette el, amelyeket elutazása előtt az orosz vöröskeresztes hölgyek ajándékozták neki és igy tovább. Bodenbachnál azután, ahol a mi hatóságaink vették át őket, sorra átadogatták ellenőrzés céljából rejtett kincseiket. Volt, aki egész kis kollekciót hozott magával.

Ez volt a fogoly harca a cenzurával. Sokkal érdekesebb, bár a dolog természetéből folyólag minden részletében még nem alkalmas a nyilvánosság előtt való tárgyalásra *a cenzurák harca egymás ellen.* Minden cenzura egyuttal egyik hirszerző forrása a hadviselő államnak és célja, hogy a számtalan levél összevetése, a belőlük vont következtetések révén minél több értékes és hasznosítható dolgot tudjon meg az ellenséges állam viszonyaiból, viszont, hogy megakadályozza az ilyen természetü hireknek szántszándékos közlését vagy akaratlan kiszivárgását.

Aránylag legkönnyebb volt a helyzetünk e szempontból az orosz cenzurával szemben. Az orosz cenzura, amig egyáltalán működött, kezdetleges volt, rendszertelen és felületes. Néha, különösen nagyobb torlódások esetén hetekre felmondta a szolgálatot és egyáltalán beszüntette a működését. Ilyenkor még diplomáciai intervencióra is szükség volt, hogy a hadifogoly levelezés ujra meginduljon. Ha sok volt a munka, az orosz cenzura a levelek ellenőrzésének legprimitivebb formáját választotta: minden levelet heteken keresztül hevertetett, valószinüleg abból in-

dulva ki, hogy ennyi idő alatt minden levél elveszíti az aktualitását. Levelek, levelezőlapok az orosz czenzuránál ezrével tüntek el és az orosz cenzor, ha valamelyik levelet gyanusnak találta, akkor rendesen letépte az inkriminált részeket. Ennek ellenében azonban az orosz cenzurán tömérdek levél csuszott át, amelyeknek adatait nálunk nagyon jól fel lehetett használni.

Az oroszok a foglyokat nemzetiségi csoportok szerint helyezték el a fogolytáborokban. Európában maradtak többnyire a szlávok, a perzsa határra, melegebb vidékekre kerültek az ausztriai olaszok, Szibériába, a legtávolabbi fogolytáborokba, a magyarok, németek és törökök. Ezekkel szemben volt legerősebb a gyülölet. Megkülönböztetett bánásmódban részesültek mindenütt a csehek, akiknek nagy része elfogatása, helyesebben árulása után rögtön orosz szolgálatba is állt. Tisztán a fogolylevelek alapján a mi cenzuránk aránylag rövid idő alatt el tudta készíteni az orosz fogolytáborok nemzetiség szerinti térképét és teljes jelentést tudott a hadügyminiszterium elé terjeszteni az egyes fogolytáborokban uralkodó bánásmódról. A cseh-tót brigád megalakulásáról, az árulóknak druzsinákban való megszervezéséről szintén fogolylevelekből értesültünk, sőt a fogolylevelek igen sok érdekes adalékot szolgáltattak a forradalom eseményeinek ismeretéhez is.

Szintén fogolylevelek, de természetesen munkára kiadott foglyok levelei alapján igen sok érdekes adatot kaptunk arra nézve is, hogy az orosz kormány milyen mérvben rendelte el az egyes korosztályok besorozását. Innen is, onnan is megirta egy-egy hadifogoly, hogy a gazdája, vagy annak valamelyik hozzátartozója bevonult. Egyik-másik megirta a bevonultnak életkorát is. Önmagában jelentéktelen adat, de sok olyan adatnak összevetése alapján fontos katonai rendszabályokat lehet megállapítani. Ugyanigy fogolylevelek nyujtottak számos esetben támpontot arra is, hogy hol és milyen hadfelszerelési gyárakat helyeztek üzembe.

Egyik fontos érdeke minden hadviselő államnak annak megállapítása, hogy az ellenséges államban közlekedési tekintetben milyen változások mennek végbe a háboru alatt. Lapok erről természetesen tudósítást nem közölnek és hivatalos kommünikét nem szoktak kiadni az uj vonalak és vonalszakaszok megnyításáról. Vasutépítéseit különben Oroszország a békében is meglehető-

sen titokban tartotta és volt olyan vonal még a határunkhoz közel eső Orosz-Lengyelországban is, amelynek kiépítéséről csak bizalmas jelentések utján értesültünk, anélkül, hogy trace-át ismertük volna. A háboruban az uj vasutak építése tekintetében ismét a hadifogolylevelek tájékoztattak bennünket. Az uj hadivasutak építésénél az orosz kormány természetszerüleg nagy számmal használta fel a hadifoglyokat. A foglyok közül pedig egyik is, másik is ártatlanul, anélkül, hogy tudta volna, milyen adatokat szolgáltat tulajdonképen, megirta a hozzátartozóinak, hogy itt meg itt vasutépítésnél dolgozik. A cenzura összegezte az adatokat és lassankint egészen pontos térképét tudta megrajzolni az orosz vasutépítéseknek, sőt tovább menve, nyomról-nyomra tudta követni az egyes vasutépítések előrehaladását. Igy ismertük meg például a Murman-vasut építésének minden egyes fázisát, sőt igy tudtuk meg azt is, hogy egyes magyar hadifoglyok, akik felismerték a vasutnak Oroszország szempontjából való nagy fontosságát, mindent elkövettek a vasutnak hasznavehetetlenné tételére. A vasutat ugyanis az oroszok még 1915—16 telén is, az időjárás minden viszontagsága, a zordon északi klima ellenére is, megfeszített erővel építették. Ötletes magyar hadifoglyok, felhasználva a tél fagyát, nem egy esetben jégtömböket raktak kő helyett a sinek alá, hogy olvadáskor kiszaladjon az alépítmény a vasut alól. Részben igy fizettek meg a szenvedésekért, amelyeket a jeges, északi télben, Oroszország legészakibb részén ki kellett állniok.

Az orosz cenzurával volt még egy érdekes esetünk, amelyet ma már el lehet mondani. Az orosz cenzura a hadifoglyok leveleiben az inkriminált passzusokat egy fekete festékes gummibélyegzővel lenyomta és ezáltal az irást olvashatatlanná tette. A mi cenzurának kémiai csoportja rendelkezett azonban egy olyan oldószerrel, amely a festéket a sorokról leolvasztotta és az irást, bár nem eredeti tisztaságában, olvashatóvá tette. Igy az orosz cenzura fekete bélyegzője valóságos figyelmeztetés lett a mi számunkra, hogy a levél olyas valamit tartalmaz, amit mindenesetre érdemes megtudni.

Hogy a későbbi periodusban, a forradalom kitörése alkalmával az orosz cenzura teljesen felmondta a szolgálatot, felesleges említeni. A cenzurával egyidejüleg felmondta azonban a szolgálatot az orosz posta is és a forradalom kitörése nem azt je-

lentette, hogy foglyaink levelezése szabadabb lett, hanem ellenkezőleg csaknem teljesen megszakadt.

Céljának, rendeltetésének felfogása és követése tekintetében csaknem tökéleteset produkált az olasz cenzura. Az olaszokról el kell ismerni, hogy a hadifoglyok levelezése dolgában nagyon szigoruan, de egyuttal lelkiismeretesen jártak el. A tiszteknek megengedték, hogy hetenkint két, legfeljebb négy oldalas levelet irjanak, a legénységi állományu foglyoknak pedig hivatalos kiadásu, szabványos levelezőlapokat bocsájtottak rendelkezésükre. Kétségtelenül az ellenőrzés megkönnyítése szempontjából megkövetelték, hogy a levelek és levelezőlapok, rendes sorokban, tintával legyenek irva. Ebből a szempontból az első ellenőrzést a fogolytáborok parancsnokságai végezték és csak az igy megirott leveleket és levelezőlapokat juttatták el felülvizsgálat és továbbítás céljából a központi cenzurához. Igy az olasz fogolytáborokban embereinket bizonyos mértékig még a rendes levélirásra is rászoktatták. Igaz, hogy ennek ellenében olyan hireket, mint Oroszországból, olasz hadifoglyaink alig közölhettek. Rossz bánásmódra például egyetlen Olaszországból érkezett hadifogolylevélből sem lehetett volna következtetni, annyira tökéletes volt az olasz cenzura ellenőrzési rendszere. Nagy általánosságban azonban az Olaszországból érkezett hadifogolylevelek alaphangja még a relativ jó bánásmód mellett is nyomott volt és nyomott ma is, pozitiv panaszok nélkül. Ennek magyarázata abban keresendő, hogy Olaszország nem létesített olyan tágas fogolytáborokat és hadifoglyait nem dolgoztatta, mint mi, vagy az oroszok, hanem mindenféle régi kolostorokban, kastélyokban, várakban helyezte el őket, ahol igazán raboknak érezték magukat.

Se az angol, se a francia cenzuráról olyan tapasztalatokat, aminőket az olasz cenzuránál tettünk, elmondani nem lehet. Mindkét államban és gyarmataiban különben alig van sajátképeni hadifoglyunk, hanem ott az internáltakat kezelték hadifoglyok módjára. Következésképen az angol és francia levélcenzura nálunk és odaát is nem annyira gyakorlati, mint inkább elvi jelentőségü. Még igy is merülnek azonban fel momentumok, amelyek jellemzők mindkét népnek a mentalitására. A háboru elején az angolok valósággal brutális módon intézték el hadifoglyaik és internáltjaik levelezésének a kontrollját. A levélirást egyszerüen megtiltották és helyette maguk nyomattak levelezőlapokat, ame-

lyek tiz-tizenkét variánst tartalmaztak a levél feladójának helyzetéről és állapotáról:

«Ezidőszerint a .....i fogolytáborban vagyok.»

«Jól érzem magamat.»

«Kórházban fekszem.»

«Beteg voltam, de már a gyógyulás utján vagyok.»

A levelezőlap aljára ugyanugy, mint a megrendelő-jegyeknél szokásos, rányomtatták: «A nem kivánt módozat törlendő. Irásbeli közlemény tilos.»

Mindenesetre ez a cenzurának legegyszerübb, leghatásosabb, de egyuttal legembertelenebb formája. Az angolok csak később, mikor nagyszámu angol hadifogoly került a németek kezébe és ők is retorziót gyakoroltak, állottak el ettől a rendszertől.

A francia fogolytáborok viszonyairól a napilapok meglehetősen sokat közöltek. A grande nationhoz egyáltalán nem méltó bánásmód annak a háborus pszichozisnak a következése, amely Franciaországban a legerősebb és a franciákban keltette fel legerősebben a gyülöletet még a fogságba került ellenséggel szemben is. Valamennyi hadban álló nemzet, amelynek hadifoglyai vannak, még ha nem őszintén is, de bizonyos erkölcsi szempontokra való tekintettel bizonyítja, hogy hadifoglyaival jól bánik és valósággal nemzetközi szeméremérzettel igyekszik meggátolni a rossz bánásmódra való hirek kiszivárgását. Egyedüli kivétel e tekintetben a franciák voltak. Ile longue-on, Brest mellett, a francia kormány tábort rendezett be az internáltak és hadifoglyok részére, ahonnét tömérdek panasz érkezett a ki nem elégítő élelmezés és rossz bánásmód miatt. A francia cenzura ezeket a panaszokat átengedte, sőt volt rá eset, hogy ilyen panaszos levélnek a szélére a cenzor odairta: «Ugy kell nekik.»

Legszomorubb példája a háborus eldurvulásnak, az ellenféllel éreztetett cinizmusnak, amely sajnosan épen a magyar szimpátiáknak olyan gyakori tárgyát alkotó Franciaországban lobbant a legmagasabb lángra. A nagy emberi, humanitárius érdekek szempontjából félő, hogy ezeknek a háborus indulatoknak és szenvedélyeknek a kilengése még sokáig el fog tartani és éreztetni fogja a hatását akkor is, mikor a hadifoglyok már megszüntek hadifoglyok lenni és a háborus cenzurák intézménye beszüntette a működését.

A horvátok dolgai.

Irta: Sándorfi Kamill dr.

Az a pártütés, amely a «magyar királyi» honvédség közjogi kifejezésnek ujabb törvénybeiktatása alkalmából most a horvátok közjogi felfogásának a miénkkel s ezzel együtt a törvényes állásponttal való ellentétét jónak találta — az ententenak bizonyára nem csekély örömére — a porondra hurcolni, parlamentünkben méltó visszautasításra talált. A horvátok azt szeretnék elhitetni önmagukkal és velünk, hogy a honvédség két részből áll: egy magyar királyi és egy horvát királyi honvédségből. *Pliveric* óta nem ujság már előttünk ez a törekvésük. Akkor, amikor a magyar király, *mint ilyen,* királya a horvát-szlavon részeknek, — mikor külön horvát király nincs, — amikor egységes a korona és a koronázás, a koronázási oklevél, amikor a horvát-szlavon törvényhozás csak az autonómikus ügykörre terjed ki s akkor is a Felségnek az autonómiára vonatkozó rendelkezési joga érvényéhez magyar miniszter ellenjegyzése is szükséges, amikor *magyar királyi* honvédelmi miniszter rendelkezik a *magyar* szent korona országainak honvédségével, azt vitatni, hogy a honvédség nem viselheti a magyar királyi nevet, ez a tiszta *Pliveric-iskola* életben létét szomoruan bizonyítja. *Pliveric* külön horvát honvédséget látott még s ezt a tanítását egyes, a hatvanas években Horvátországban működött osztrák szellemü generálisok szerencsétlen rendeleteire alapította — szemben törvények hatalmas szavaival. Ha vannak a zászló és a vezényleti nyelv tekintetében Horvátországra nézve, főleg az 1890 : V. t.-c. 18. §-ában kedvezmények felállítva, ez mit sem változtat a honvédség egységén, hiszen *Horvátországra* nézve vannak külön határozmányok, de

nem egy nemlétező *horvát honvédségre* nézve. Horvát-Szlavonországok az egységes honvédségnek már az 1868 : XLI. t.-c. 7. §-a szerint is egy ép oly honvédkerületét képezték, mint az erdélyi, dunáninneni stb. honvédkerületek. Az ezen országok *ezredei* részesülnek nyelvi stb. kedvezményekben, de nem az ezen országok honvédsége.

A horvátok mostani lehetetlen fellépésének gyakorlati eredményei nem lehetnek. Törekvéseik honorálását *másutt* kell keresniök. De e honorálásnál is előtérbe lépnek a mi jogos ellenköveteléseink.

A Wekerle-kormány székfoglaló beszédében Horvátország részére két háborus jutalmat helyezett kilátásba. Az egyik az volt, hogy «véderőnknek a háboru befejeztével foganatosítható ujjászervezésénél saját nemzeti igényeinek érvényrejutása mellett a horvát nemzeti szempontokat is honorálni kivánjuk», a másikat a miniszterelnök szokott tömörségével akként fejezte ki, hogy «Horvát-Szlavonországokhoz való viszonyunk tekintetében szorosan az 1868 : XXX. t.-c. alapján állunk . . . Azon törvényen alapuló kivánságát, hogy Dalmácia visszacsatoltassék, őszintén elősegíteni kivánjuk.»

A háboru mennydörgése között a horvát pacsirta tehát máris vidáman énekelhet. Hadsereg és országterület terén két óriás igérettel gazdagabban Horvátország boldogabban nézhet jövője felé. De az anyaországnak is megvannak a maga ősi jogai és ősi sebei. Ha egyszer megvalósul Dalmácia visszacsatolása, Dalmácia visszacsatolásának kérdésénél a drávántúli eltünt magyar vármegyék, Pozsega, Szerém és Verőce visszaszerzésének kérdését is meg kell bolygatnia az anyaországnak. Egy elsülyedt magyar világrész az, amit a magyar nap világára föl kell hoznunk, mert ezzel a három szinmagyar vármegyével történelmi alap nélkül gazdagodott a horvát kiegyezési törvény 66. §-a révén Horvátország. Akkor, amikor az 1868 : XXX. t.-c. 65. §-ában Magyarország kifejezetten elismerte Horvát-Szlavonországok területi épségét s kijelentette, hogy annak kiegészítését előmozdítani igyekszik, azt az igéretet is tette Magyarország, hogy «amint eddig is számos izben fölszólalt ez ügyben, ezentul is követelni fogja a *magyar szent korona jogán* Dalmácia visszacsatolását, követelni fogja annak Horvátországhoz csatolását, mely visszacsatolás föltételeire nézve azonban Dalmácia is meghallgatandó.» Ez a törek-

vés tehát jogos és törvényes. De nekünk nem kötelességünk, hogy a segítést majd ingyen adjuk, hogy mig a szent korona jogán való visszacsatolással Horvátország kulturában, tengerpartban, gazdaságban majd példátlan méretekben öregbedik, addig mi mindezt mint egy hamis önzetlenség balekjei csak Horvátország mosolyáért adjuk oda. Legnagyobb történelmi bűnünk ugyis mindig az volt, hogy idők folyamán rengeteg jussunkról mondtunk le, hallgatag vagy nyilt akaratkijelentéssel. Dalmáciát Kálmán király meghódítván, a régi Horvátországgal együtt Magyarország kapcsolt része lett, a magyar szent koronához tartozott; 1165-ben Komnen Mánuel bizánci császár foglalta el, husz évig a kezén volt, majd egyes részeit Velence foglalta el, utóbb lemondott róluk, de később Nápolyi László 1409-ben százezer aranyért eladta neki, illetve zálogba tette. Századokon át azután Velence uralkodott rajta s csak 1797-ben, a kampoformiói békében kaptuk vissza, de noha Dalmácia már akkor sürgette visszacsatolását és országgyüléseink meg nem szüntek ezt sürgetni, noha I. Ferenc 1802-ben is elismerte, hogy Dalmácia a szent koronához tartozik s V. Ferdinánd 1830-ban azzal nyugtatta meg királyi válaszában a magyar országgyülést, hogy visszacsatolása legközelebb meglesz, sőt az 1849. évi osztrák birodalmi alkotmány 73. §-a is kilátásba helyezi Horvátországhoz való kapcsolás által a szent koronához való visszacsatolását, ez ma sem történt meg.

Visszacsatolása esetére az 1881 : XV. t.-c. 4. §-a a közös magyar országgyülésen leendő képviseletét illetően az egyezkedések utját jelöli meg. A visszacsatolás eddig csak álom volt, a valóságban Dalmácia több mint hatszázezer lakosa Ausztria népe, földje Ausztriának termel kincseket, kikötői, történelmi városai a bécsi kéz által kormányozvák s ma is ragaszkodik hozzá Ausztria. Ebben a kérdésben tehát Zágráb Béccsel áll szemben és nem Budapesttel, a birtokos és nem a tulajdonos ellenzésével.

Dalmácia visszacsatolásával szemben, mint Magyaország viszonkövetelését, már ma az idők mérlegébe kell állítanunk az eltünt megyék sorsának rendezésén s egyebeken kivül, *Fiume közjogi helyzetének végleges rendezését,* az anyaországhoz való csatolását s ezzel kapcsolatban az oda vezető ut kérdését is.

Mintha elmult és eljövendő századokba sirna bele az 1807. évi IV. t.-c., mely azt mondja: «Hogy az ország Karainak és Rendeinek *lángoló vágya* további halasztást ne szenvedjen, Ő Szent

Felségének jóváhagyásával Fiume városa és kikötője, melyet Mária Terézia felséges császárné és királynő külön oklevelével már az országba bekebelezett, az országhoz tartozónak nyilváníttatik.» Lángoló vágyról beszéltek 1807-ben s beszélünk ma is, 1918-ban. Fiume területét 1102-ben Kálmán király hódította meg, a Frangepánok s a Duyno-család uralma után 1399-ben az ausztriai főhercegek fenhatósága alá jutott s elszakadt a magyar koronától, mint külön önálló terület élt, nem tartozott sem Horvátországhoz, sem Krajnához (mint azt a krajnai rendek 1791-ben alaptalanul vitatták), még a pragmatika szankciót is mint önálló terület irta alá s ha Mária Terézia 1746-ban közigazgatási tekintetben a gráci kormányhatóságnak rendelte is alá, már 1776-ban megváltoztatta ezt az intézkedését és Magyarországnak adományozta. A királynő kijelentette, hogy célja az, hogy Fiume Magyarország Triesztje legyen. Egyelőre, pár évig, csak Erisz almája lett, mert Szörénymegye főispánja lett a kormányzója, egyes ügyei a horvát báni táblához, egyesek a horvát helytartótanácshoz mentek s ez a keveredés nem tetszett sem Fiuménak, sem Horvátországnak, mely már akkor el szerette volna nyelni egészen. A horvátok követelődzéseire Mária Terézia azzal felelt, hogy 1779-ben királyi oklevelet bocsátott ki, melyben Fiumét Magyarországhoz csatolt külön testnek nyilvánítja és pedig a magyar korona ősi jogán. «Azáltal is akarván a magyar kereskedelemről gondoskodni, hogy azon tengermelléket, mely rövid ideig ausztriainak neveztetett, *de ősi joggal Magyarországhoz tartozott,* ahhoz legujabban visszakapcsoltuk, különös jóakaratunk és kegyességünk tanuságául abba bele is kebeleztük . . . beleegyezünk, hogy Fiume kereskedelmi városa, kerületével együtt, mint Magyarország szent koronájához csatolt külön test tekintessék és a másik bukkarii kerülettel, mely tudniillik elejétől fogva Horvátországhoz tartozott, semmikép össze ne kevertessék.» Ezt a királyi kijelentést cikkelyezi törvénybe az 1807. évi karok és rendek «*lángoló vágya*», rövid francia uralom után *ebbe* az alkotmányos jogába helyeztetett vissza 1822-ben, ezt az állapotot fejlesztette tovább az 1848 : XXVII. t.-c., mely Fiumét szabad kerületnek, magyar törvényhatóságnak nyilvánította s tizenkilenc évig, a szabadságharcunkat követő időben, tartozott bár légyen Horvátországhoz, 1867-ben meghivót nyert az 1848 : V. t.-c. alapján a magyar országgyülésre. A kényszerhelyzet, a közjogi tudat

elhomályosulása, egy közjogi fegyverletétel, a mindenáron való kibékülés elsietése szülte meg az 1868 : XXX. t.-c. 66. §-át, mely hangoztatta ugyan, hogy Fiume város, kikötő és kerület a magyar koronához csatolt külön test, de ahelyett, hogy az 1848. évi XXVII. t.-c. magyar ösvényén haladt volna tovább, a határozatlanság ingoványára lépett s kijelentette továbbá, hogy külön autonómiájára és erre vonatkozó törvényhozási és kormányzati viszonyaira nézve «Magyarország országgyülése s Horvát-, Szlavon- és Dalmátországok országgyülése és Fiume városa közt küldöttségi tárgyalások utján közös egyetértéssel lesz megállapodás létesítendő.»

Tehát: Fiume ősi jogon a miénk volt, királyi adomány révén a miénk volt, magyar király szentesítette törvények révén a miénk volt — s mégis a megállapodás utjára léptünk.

Tudjuk, ez a megállapodás nem vezetett sikerre. Az 1870. évi 1741. sz. magyar kormányi fölterjesztés drámai szavakban adja a király tudomására, hogy Horvátország a maga országgyülési föliratában a közvetetlenül Horvátországhoz való csatolást követeli, hogy a királyi leirattal elrendelt alkudozás eredményre nem vezetett. «Sajnálattal kénytelen Felséged legalázatosabb kormánya előterjeszteni, hogy az országos bizottság nemes föladatának nem felelhetett meg, mert ellenére a bizottsági tagok békülékeny jóindulatának s egymás iránt való barátságos hajlamainak (ez a *magyar erény),* a magyar és fiumei tagok által többszörös módosítás után kölcsönösen elfogadott kiegyezkedési tervezet a horvát küldöttségi tagokat végszerkezetében sem elégítette ki (ez a *horvát erény),* sőt az ezek részéről előterjesztett végnyilatkozat a törvénykezés, kultusz és közoktatás ügyeinek rendezésére oly kivánalmakat tartalmaz, mely a magyar és fiumei tagok nézeteivel több pontra nézve egyenes *elvi összeütközésben* állanak.» A horvát urak Fiuméban horvát kultuszügyeket, közoktatást, igazságszolgáltatást követeltek, majd faképnél hagyták a bizottságot.

A kormány javaslatára ekkor ő felsége provizóriumot rendelt, a kormány által javasolt tartalommal. Ennek lényeges tartalma az, hogy a törvényhozás a magyar országgyülésen történik, a magyar miniszterium előterjesztése alapján kinevezett kormányzója a magyar kormány szerve, a város statutumai a magyar miniszterium jóváhagyó körébe tartoznak, magyar állami

kormányzás alatt áll vallás- és közoktatásügye, — a horvát gimnázium kivételével, — magyar igazságszolgáltatási az igazságügyi berendezése, nyelvi különbségeket leszámítva. Belső igazgatása az önkormányzat körébe nem tartozó ügyeit kivéve a kormányzó, mint a magyar kormány szerve kezében van.

Az ideiglenes szervezet megalkotása óta folyton erősbödtek az anyaországhoz kötő szálak. Törvények, ipari, kereskedelmi, tengerészeti, igazságügyi és közoktatásügyi rendelkezések és alkotások békés lánca összekovácsolta már teljesen Magyarországgal s Horvátországgal való kapcsolata csak annyi, hogy szomszédja, a horvát Susák, a horvátok gyorsan fejlődő ellenkikötője, közvetetlen közelből néz vele farkasszemet. Kicsiben Róma és Karthagó. Fiume minden horvát ellenhatás ellenére is rohamosan magyarosodik. De félúton van még csak a magyarrá válás. Magyar érzésüvé is kell válnia. Önkormányzati hatáskörének ideiglenes szervezetét magyarrá s véglegessé kell fejleszteni. Dalmáciával szemben legyen egyik kompenzációnk: Fiume közjogi helyzetének az 1848 : XXVII. t.-c. értelmében leendő rendezése. A hatalmas Magyarország tengeri kikötőjének helyzete nem lehet többé megoldatlan. A külön testet testünkké, vérünkké kell tennünk, sőt terjeszkedőképességét is növelnünk kell a magyar-horvát tengerparton, hogy világforgalmi fölvevőképessége *századokra* biztosítva legyen, a mi javunkra.

Horvátországnak be kell látnia, hogy Dalmáciának a magyar szent korona jogán leendő visszacsatolását majd nem követelheti ajándékként. Eleget ajándékoztunk oda legszentebb, legdrágább jogainkból. Most már mi is kérhetünk ellenszolgáltatásokat. Magyarország erősebb és komolyabb már, semhogy mindenét elajándékozni legyen kénytelen. Fiume a miénk, ezt be kell majd látnia annak a Horvátországnak, mely esetleg Dalmáciával számtalan kikötőt fog kapni. Az 1807-ben törvényt hozó Karok és Rendek lángoló vágya ma is él. *Fidelissima* cimet kapott Fiume Miksa császártól 1515-ben. A háboru után a leghivebb városnak a leghivebb *magyar* várossá kell lennie. Jogcimünk van rá. Horvátország jogcimre nem hivatkozhatik. Mert nem jogcim, hogy a Bach-korszakban, az abszolutizmus idejében alig két évtizedig ő kormányozta Magyarország kincses városát.

Déltirol nemzetiségi viszonyainak fejlődéstörténete.

Irta: **Podhradszky György.**

Az olaszok a maguk szent önzésével oly területeket kivántak meg az osztrák-magyar monarchia testéből, amelyek legnagyobbrészt sem nyelvi, sem történeti alapon el nem igényelhetők. A legszembeszökőbb ez Tirol bérces földjén, ahol az állítólagos «fajtestvérek» fölszabadítására indult volna meg annak idején az olasz offenziva, amelyre mi most oly nagyszerü mértékben adtuk meg a kellő feleletet. Tirol déli részének elkövetelése azonban, bármily ürüggyel felhozott jogalapon, az olaszok egyik legnagyobb politikai sikanériája volt; ez az alábbi fejtegetésekből szembetünően ki fog világlani.

Mindenekelőtt le kell szögeznünk azt a tényt, hogy Déltirol lakossága — eltekintve a sürü, német nyelvszigetektől — egyrészt nem is olasz. Igaz, hogy e rész a román nyelvcsaládhoz tartozik, de nyelve a raeto-román (közönségesen ladin-nak nevezik), amely a legfelsőbb fórum, a tudomány megállapítása szerint teljesen önálló, független nyelv (nem dialektus), igen szép, fejlett (könyvek, hirlapok) irodalommal. A hires, felsőengadini Cadéras e nyelvnek volt zengő szavu poétája. A nyelv szókincse körülbelül huszonöt százaléka *német* eredetü, erősen keverve ó-raeti s egyéb elemekkel. Az olasz kulturát ugy erőszakolták rá egykor erre a népre, amelynek azután egy csomó, ősgermán lakosságu község is behódolt. Ebből kifolyólag itt joggal lehet szó arról, hogy a lakosság jórészének vissza kell ajándékozni ősei nyelvét, amelyből egykor idegen hatalom forgatta ki.

Schneller tanár kutatásai szerint Déltirolban *ezrével* vannak olyan családok, akiket a középkorban olasz név viselésére kényszerítettek, bár fajilag németek (még azelőtt longobardok) voltak. (Példák a XIV. századból: a hires trienti kanonok, Joh. Reutter, Zambonus de Tridento-ra változtatta nevét, Gigl jogtudós Guettára és igy tovább.) A reneszánsz bűvköre betetőzte az elnemzetlenedési folyamatot s a XVI. század végével Déltirol ősi s szivós német lakossága már teljesen elolaszosodott. Sajnos, százával akadnak német nevü emberek is, akik anyanyelvüket régen s körülbelül szintén abban az időben vesztették el.

Ugyanezen az uton olaszosodtak el lassankint a geográfiai elneve-

zések is azon völgyek hosszán, amelyek német lakossága elveszítette anyanyelvét. A Roveredo mellett huzódó Vallarsa-völgy (a mostani háboruban is szerepelt) Angheben faluja Langeben volt (lange Ebene); Brazziavalle előbb Wasserfall, Guarindole Bogenrinnelle, Berlaiti Oberleite volt valamikor. Ez csak pár szemléltető példája az átkeresztelt nevek végtelen sokaságának.

Déltirol nemzetiségeinek fejlődéstörténetében Bidermann egyetemi tanár hét korszakot különböztet meg; maradjunk meg általában mi is ennél a célszerü felosztásnál. Mindamellett meg kell azt toldanunk még két kor rövid ecsetelésével; az egyik az őstörténeté lesz, a másik a római uralomé. A történelem küszöbén álló időben Déltirolt oly nép lakta, amelynek származása fölött még megoszlanak a vélemények. Az őslakosság a raeti nép volt. Ez valószinüleg etruszk eredetü. Rajtuk kivül kelták s az illir faj venet törzse (a hátsó Isel-völgyben) laktak e földön. (Wieser, Tappeiner, Virchow nézete.) Az illir törzs később elrómaiasodott abban a mértékben, ahogy az körülbelül a pannoniai keltákkal történt. Ugyanez a sors érte utól a raeti népet is.

Kikkel lehettek rokonságban a mai Európa népei közül ezek az őslakók? Talán a németekkel, baszkokkal, albánokkal, vagy az irekkel, de semmiesetre sem az olaszokkal. Sőt a legujabb kutatások szerint ős indo-germán nyelvü törzs lett volna a raeti, mint aminők a basztárnok a II. században a Keleti Kárpátok hosszában, később pedig a géták. Toldt bécsi professzor szerint a római uralom előtt egész Tirolt csak a raeti nép lakta, amelyet a rómaiak Kr. e. 15-ben hódoltattak meg és Kr. u. 476-ig tartottak leigázva. A népvándorlás korában germán törzsek árasztották el Tirol hegy-völgyeit. A bajuvárok például Brixenig nyomultak elő, majd benépesítették az egész Puszter völgyét, Lienzet s az egész Isel-völgyet; Bozennél, Meránnál otthonosak voltak. A longobardok meg délről nyomultak előre egészen Trient városáig (a legsürübben Pergine (Persen) körül, valamint a Sugana és Folgaria völgyében, Roveredo fölött, telepedtek le), meg Mezzolombardóig; mind oly terület ez, amely csak *jóval később* lett olasz (raeto-román) szótól visszhangos. Átmenetileg keleti gótok is jártak itten Nagy Teodorik alatt. Maradványaik a Sarn völgyében széledhettek el utóbb.

A részben elrómaiasodott, etruszk, kelta vagy indo-germán származásu raeti népet ma a gröndeni völgyben, Ennebergben, az Avizio és a Buchenstein (Cordevole) völgyében találjuk föl. Nyelve tulnyomólag lombardi s velencei elemekkel van keverve. Ám e ladinok legnagyobbrészt mind beszélnek németül, bár az olaszosodás előrehaladt; ezt a tiroliak, sajnos — a maguk kárára — sokáig nem tudták vagy nem akarták ellensulyozni. Az elrómaizált népet a németek hatalmas lökése tolta jóval lejebb déli vidékekre; a germánság számban túlnyomó volt.

Fajilag a németség rányomta bélyegét erre a *szétugrasztott* néptöredékre már csak azért is, mert utóbb egyrészt maga is áldozatául esett a román kulturának. Henke, a kiváló anthropológus azt állítja erről a népről, hogy «Tirolt ősgermán nép lakja, amelynek fiai azt az ősgermán tipust állítják elénk, amelynek mását bárhol Északnyugati-Németországban is megtaláljuk.» (Münchner Allg. Zeitung melléklete, 1894, 122. sz.)

A római uralom mindenesetre tartós nyomokat hagyott hátra Tirolban, amit egyrészt a folklore is bizonyít. A klasszikus ókor mondáit átvette a raeti nép, ettől átszármaztak azok a tiroli németségre, amit Zingerle például Pausanias műveiből bizonyított. Igy találkozik a tiroli mondakör az ókori mythológiával.

A római birodalom bukása után — mint már említettük — a népvándorlás germán törzseket sodort ide elsősorban. Nagy Teodorik, a gótok királya, vette körül Trient városát kőfalakkal. A német császárok germán kulturkörben tartották sokáig Tirol déli vidékeit. A trienti püspök 1027-ben politikai kormányzó és német birodalmi herceg is lett, egyházmegyéjének papjai pedig a németség harcosai és őrtállói voltak. Trientért harcoltak a gótok, longobardok, frankok, trientiek és a velenceiek. A várost ma is a ragyogó tisztaság jellemzi, ami pedig ugyancsak nem olasz erény.

A reneszánsz megindulása mérte az első kemény csapást Déltirol németségére, mert szellemi vezetője, a papság és a nemesség, rövid időn belül kulturát, nyelvet cserélt, ami idővel az egész lakosságra kihatott. Az olasz nyelv és befolyás első uralomrajutása a körülbelül 1290-től 1480-ig terjedő korszakot öleli át. Trientet olasz papok, hivatalnokok, majd utánuk iparosok és florenci pénzügyérek lepték el; később tudósok, politikai ügynökök, akik már Velence érdekében szították a fajharc tüzét a németség ellenében.

A német visszahatás ezekután nem sokáig késett (1480—1530 között). Zsigmond főherceg erélyesen lépett föl a velencei bujtogatókkal szemben, majd egyházi téren megóvta, sőt fölujította a németség jogait. Egyházi intézkedésekkel, bányászati statutumokkal megszilárdította a németség helyzetét a Primöri és a Sugana völgyben, a trienti egyházmegyében s Bozen városában. A trienti németség alatta ujból befolyt a város közigazgatására. Miksa és Ferdinánd császárok alatt a németek ősi telepei jobb helyzetbe kerültek egyidőre az Avisio és a Sarca-völgyben, valamint a grödeniben is, a Fersina és a Primör völgyében azonban nemsokára lassu pusztulásnak indultak. Ezzel aztán ujból az olasz elem került a felszinre s a vezető helyen is maradt egészen az 1650-ik évig. A helyzetváltozásnak főoka tulajdonképen a reformáció volt. A németség hajlott a protestáns tanok felé, az olaszság nem; ezért a legfelsőbb kormányzat kijátszotta mintegy a katholicizmushoz

hű románságot az ingadozó germánsággal szemben. Az ellenreformáció diadalt aratott, de ezt a német nyelv alaposan megsinylette; művelt körben németül beszélni annyit jelentett Tirolban akkor, mint a protestantizmushoz szítani. Roveredoban például az olaszok a vallás köpönyege alatt kiirtották a német nyelv használatát.

E harcok után meglehetős szélcsend állott be, ez volt az ellanyhulás kora; a nemzetiségi kérdés nem játszott szerepet. A periódus végét majdnem pontosan a XVIII. század közepére tehetjük. Az olaszság ekkor ujult erővel vette föl a harcot. Az Eccs völgyében számos olasz település jött létre, amelyeknek több német falu esett áldozatul. A városokban eddig megmaradt németség évtizedről-évtizedre fogyott, az olasz papság tagadhatatlanul kitünő iskolái teljesen asszimilálták a védtelenül állott népet. A Brenta és Fersina-völgyi németeket ugyanez a sors érte. Igen sokat ártott az olasz-francia átmeneti uralom (1810—1813) is. Mikor Velencét és Lombardiát Ausztriához csatolták, a tiroli olaszok hivatalos támogatásban részesültek, mert közülük gondoltak hű sáfárokat nyerni az uj tartományok igazgatásához. Hogy ez mily nagy tévedés volt, a következmények mutatták meg. A trienti liceumban német katedra alapítására is magánember adta meg az impulzust; Schreck Ábrahám, 1823-ban, akit azonban a bécsi kormány nem támogatott.

Az olaszoknak kedvező kormányzati elvek 1866-ban buktak meg végleg. A németség észrevette, hogy nemzetségének faját az olaszok szú módjára őrlik már Tirolban s ezért erélyes védekezéshez látott, főleg a legfontosabb téren, az iskolaügy terén. Palu, Luserna, Laurein és Proveis községek voltak az elsők, amelyek német lakossága annyi évszázad mulva ujból német iskolát kapott. Innsbruckban német iskolaegyesület alakult, amelyet elhunyt uralkodónk 600 forintos adományával tüntetett ki működésének megkezdése után. Igy nyerték vissza ősi nevüket most már lényegileg is Gereidt, Aichleit községek a Fersinavölgyben, amelyeket az irredenták például Fassilongonak és Rovedának hivtak. A kezdetben szerény keretek közt megindult munka teljes eredménnyel járt, az azóta lefolyt évtizedek alatt a tiroli germán elemet erős, megdönthetetlen kulturális bástyafalakkal vették körül. Az évszázadok alatt nemzetiségéből kiforgatott németséget azonban, fájdalom, visszahódítani már kevésbbé sikerült.

Röviden áttekintve még a mai állapotokat, a helyzet a következő: A gröden völgy lakói már épugy beszélnek német, mint ladin nyelven. A Puszter-völgy lakossága német, csak Ennebergben, ebben a tágas, déli mellékvölgyben beszélik a ladin nyelvet. Az Eccs völgyében Neumarkt német község ugyan, de már erősen kevert; a folyótól keletre az utolsó német település Szalurn falu, amely Bozentől 31 kilométerre

fekszik. Az Eccs jobbpartján valamivel lejebb huzódik a nyelvhatár; az utolsó előörs Deutschmetz község, amelyet az olaszok Mezzo Tedesconak hivnak. A Dolomit-Alpok déli völgyeit részint raeto-román, részint pedig beszivárgott olasz nép lakja, csak északi oldalágaikban találunk némi németséget. Ide tartoznak nyugatról kelet felé haladva a Fleimzi és a Fassa-völgy, a Sugana, Canale és Primiero, a Cordevole (Buchenstein) legfelső része és az Ampezzo-völgy. Az Avizio-völgy egyik része, a Val di Cembra, nevét talán a germán cimberektől kapta. Lakói szokásaikban, erkölcseikben, külső megjelenésükben csakugyan németek, de nyelvük már régen olasz. Ugyanez a helyzet a Fleimzi-völgyben is. És az ilyenre Tirolban számtalan példát hozhatnánk még föl, az ellenkezőjére azonban alig. Cortina falujának régi neve, Heiden, csaknem teljesen elenyészett, pedig a lakosság részben ma is német.

A Sugana-völgybe nyiló Ferzina-völgy egyik nevezetessége az a pár német község, amely csodálatosan nem veszítette el még anyanyelvét az olaszság tengerében; származásuk homályos s ősrégi germán letelepülésre mutat. A Sugana-völgy két ékességétől, vagyis a Caltonazzo- és a Levico-tótól délre, *közvetlenül a határon* emelkedik az a hegyvonulat, amelyben ostromolt szigetként pár német település maradt fönn talán még a népvándorlás idejéből. Főhelyük Luzarn (Luzerna) és Lafraun (Lavarone) körülbelül 1200—1300 méter magasságban, amelyekkel a mostani világháboru során is találkoztunk. E csoportba tartoznak még a Nonsbach völgyében fekvő német községek is, ugy mint Laurein, Proveis és igy tovább.

A jelen állapot ismertetését stilszerüen zárhatjuk le a tudós geografusnak, Max Haushofernek Tirolról irott következő soraival: «A ladinok bizonyos tekintetben átmeneti népfaj. Az olasz és német nyelv egyformán idegen számukra; épitkezésük, településformáik, gazdálkodási rendszerük, továbbá külső megjelenésük, általában az étkezés és öltözködés sajátságai a tiroli németekéhez hasonlítanak jobban. A németség épitkező és településmódja messzebbre terjed déli irányban, mint a német nyelv maga.»

Az eddigiekből nyilvánvaló tehát, hogy a tiroli román elem jórészt sem fajilag, kisebbrészt sem nyelvében egyáltalában nem olasz, hanem egyrészt keverék, másrészt különálló, ősi származásra visszatekintő népfaj. Embertanilag pedig közelebb áll ez a bajor tirolihoz, mint bármely más nemzetséghez. Kelta vér csörgedez ugy a raeto-románok, mint a bajorok (*boj*+avar) ereiben. Ezt a népet akarják tehát az olaszok mint fajtestvéreiket fölszabadítani, ezt a népet, amely — bűnös vezetői egy részét kivéve — gyülöli a talján rokont és nemcsak hogy megbecsüli germán elöljáróit, de a legnagyobb szeretettel ragaszkodik a tiroli kormányzathoz.

Skandináv Egyesült Államok.

Fritz Läffler, az uppsalai egyetem nyugalmazott tudós tanára, egy érdekes törvényjavaslatot[1]) dolgozott ki, mely, ha megvalósul, egyszeriben megváltoztatja Észak-Európa térképét és az eddigi különálló skandináv államokat szoros egységbe tömöríti. Ez az eszme különben nem ujkeletü, mert már a XVII. században erősen föllobbant az ugynevezett skandinávizmus, az észak-germán nemzetek kulturális és politikai egységesítése. Dániában ez a mozgalom leginkább a németek ellen irányult és ugy az irodalomban, mint a politikában a nemzeti elem érvényesülését hangsulyozta. Az irók és a tudósok szokatlan buzgalommal vetették magukat az ősi skandináv, tehát az ó-germán kor tanulmányozására és annak népszerü megismertetésére. Divatba jöttek a viking-elbeszélések, a régi mondák foszlányainak összegyüjtése és kiegészítése, ásatások által a kőkorszak gondos föltárása, hiszen mindezek a mondák, mindezek az emlékek egy régi erőteljes és egységes germán népről beszéltek. Napoleon kora azonban ezt a szépen megindult egyesülési folyamatot megzavarta, mert a dánok és svédek két ellentétes táborba sodródtak és igy a két állam közti féltékenységi harc a hegemóniáért ismét kiujult. A 30-as években a nagyhatalmi álmodozásból kiábrándulva ismét rokoni szivvel közeledtek egymáshoz és Atterborn lelkesülten dalolta:

Béke van ismét köztetek
Svéd és dán anyák!

Majd a tüzes szavu norvég poéta Henrik Wergeland, akit Brandes tanulmányában Petőfihez hasonlított, lelkesülten énekelt «a gótok hármas szövetségéről». Az irodalmi skandinávizmussal párhuzamosan és attól erősen befolyásolva a három nemzet politikai életében is mindnagyobb hullámokat vetett föl ez az egyesülési eszme. A XIX. század

[1]) Det nya Skandinavien av L. Fr. Läffler, Stockholm 1918.

utolsó felében ugy látszik, mintha a skandinávizmus teljesen elaludt volna. Ennek főoka abban rejlett, hogy mind a három skandináv állam féltékeny kegyelettel kezdte ápolni a századok folytán differenciálódott nemzeti sajátosságait. Ugyanakkor a titkos diplomácia boszorkánykonyháján már főzték a himzett frakkos urak az eljövendő világháboru méregitalát, melyből különösen bőven juttattak a kis nemzeteknek, fölébresztve bennök a tulzott nemzeti önérzetet, de egyszersmind a tulzott félelmet is a hatalmasabb szomszéd ellen. Igy történt Norvégia elszakadása Svédországtól és igy alakult ki bizonyos féltékenykedő ellentét Dánia és Svédország között. A világháboru kitörésekor mindkét fél várta a skandináv államok megmozdulását és ime ellenkezőleg történt; a három skandináv állam semleges maradt mind a mai napig és van okunk hinni, hogy semleges marad (dacára a Branting-féle agitációnak) a világháboru befejezéséig. A közös veszedelem közelebb hozta a skandináv államokat és igy jött létre az a nagyjelentőségü malmői király-találkozás (1914 dec.), amelyet követett egy év mulva a kopenhágai, majd a krisztiániai tanácskozás. Ezeken a királytalálkozásokon ugyan nem alakult ki a három skandináv ország jövőbeli szorosabb együttműködésének általános formája, inkább csak a jelen legsürgősebb problémáját, a három ország exisztenciális érdekeinek megvédelmezését beszélték meg, mert Amerika beavatkozásával különösen az importból élő két skandináv ország a legválságosabb helyzetbe sodródott.

Annál érdekesebb Läffler tanárnak a törvényjavaslata, amellyel a szorosabb és állandó együttműködés lehetőségét szabályos formákba önti és egy erőteljes egyesült északi állam megteremtésének kérdését a gyakorlati politika utjára tereli. A mindössze 25 §-ból álló törvényjavaslat első pontja igy szól: «A négy skandináv ország, ugy mint Svédország, Dánia, Norvégia és Izland, a közös szellemi és gazdasági kifejlődésük, közös semlegességük fentartása, valamint közös megvédelmezésük érdekében *Skandináv Egyesült Államok* elnevezés alatt *államszövetséget* alkotnak.» A javaslat többi pontja foglalkozik az uj államszövetség kormányzásával és általános szervezetével. Az egyesült államok ügyeit előkészíti és végrehajtja a skandináv kormánytanács, melynek tagjai az egyes országok királya és miniszterelnökei. Az államszövetség élén az *elnök* áll, akit az egyes parlamentek választanak, még pedig öt évre a három király közül. Ha egyik sem nyeri el a többséget, ugy korelnök vezeti az államszövetség ügyeit, akit azonban kétszer egymásután megválasztani nem szabad. Igy tehát elejét veszi, nehogy az egyik állam hosszabb időre magához ragadva a legfőbb hatalmat, imperialista irányban veszélyeztesse az egész államszövetség demokratikus fölépítését.

Az államtanács tagjai kétfélék lennének: állandóak és esetlegesek.

Állandóak a mindenkori svéd, norvég, dán király, ezek mindenkori miniszterelnökei és egy külön kiküldött izland miniszter, aki az ottani althing bizalmát élvezi és Kopenhágában lakik. A tárgyalandó javaslatok szabják meg az esetről-esetre behivandó tagokat, akik az egyes kormányok szakminiszterei. A külügyi tárgyalásoknál természetszerüleg az egyes államok külügyminiszterei is tagjai a nagy államtanácsnak, amelybe az egyes parlamentek még a szükséghez képest más tagokat is küldhetnek. Itt tünik szemünkbe az egész államutópiának tiszta demokratikus átgondolása.

Az általános titkos választójog alapján megválasztott képviselők bizalmát élvezi minden egyes tagja ennek a skandináv nagy államtanácsnak, s igy azt mondhatjuk, hogy közvetve a nép küldi őket ki, ugyanakkor megvan az egyes királyoknak szelektáló joga, mert a kormányokat ő nevezi ki. A nagy államtanácsnak azonban nincsen önálló végrehajtó hatalma, hanem csak törvényjavaslatokat készíthet elő és legföljebb olyan intézkedéseket foganatosíthat, melyeket már az egyes parlamentek letárgyaltak. Tehát nem teszi illuzóriussá a parlamentet, sőt inkább annak egyik szerve és tagjai teljes felelősséggel tartoznak a saját parlamentjüknek.

Kimondja a javaslat a skandináv államok vámunióját és a közös katonai védelmet. Ezeknek részleteit azonban későbben alkotandó közös törvénnyel óhajtja szabályozni. A külügyi képviseletet tekintve, minden állam tarthat külön képviselőket és konzulokat, de ezek mellett és ezekkel karöltve működnek a Skandináv Egyesült Államok külföldi képviselői is. (Milyen szépen meg lehetne oldani ilyen alapon a mi külföldi képviseletünket is. Miért ne lehetnének az osztrák-magyar nagykövetek mellett a magyar szent korona országainak követei és konzulai is?)

A Skandináv Egyesült Államok külön zászlót is kapnak a saját nemzeti lobogójuk mellett, erről intézkedik a 22. §. A szerző Carl Milles festőművésszel együtt meg is tervezte az egyesült államok zászlóját, amellyel a füzet borítékját diszítette. Eszerint fehér mezőben egymástól arányos távolságba, ugy helyeződnek el az egyes nemzeti szinek, hogy a hézagok fehér kereszt alakot adnak. Tudjuk, hogy a skandináv zászlók karakterisztikonja épen a kereszt. A sárga keresztes svéd zászló mellett kapott helyet a felső sorban a fehér sávos piros dán zászló; az első sorban Izland és Norvégia zászlóját találjuk. Az elrendezés különösen művészi szempontból sikerült anélkül, hogy az egyik vagy a másik nemzet szineit háttérbe szorítaná.

Az utolsó pont fölhatalmazást ad bármelyik államnak, hogy amennyiben a fölmerült ellentétek el nem simíthatók, öt év leforgása után a szövetséget elhagyhatja.

Ez Fritz Läffler törvényjavaslata, amely egyszerü, világos pontjaival egy régen óhajtott egyesülésből származható boldog jövő perspektiváját nyitja meg a skandináv népek előtt. Maga a nagy Ibsen fia, Sigurd Ibsen, a volt norvég miniszterelnök is nagy lelkesedéssel nyilatkozott erről a kérdésről. «Vajha a skandináv államok kiemelkednének eddigi politikai tunyaságukból, mely nem méltó jóravalóságukhoz és kulturnivójukhoz. Egybeolvadásuk által a legjobban szolgálnák a béke ügyét. Mert egy erős Skandinávia összetartó elem volna Európában, mig három gyenge skandináv állam örökös veszedelem önmagukra és kisértés a hatalmasoknak. A legkevésbbé volna kivánatos, hogy a béke utáni helyzet azt követelné, hogy a kis államok kénytelenek volnának választani az egyik vagy a másik hatalmi csoport között. Ha a skandináv államok mindegyike a maga utján halad, az a veszedelem fenyegeti, hogy vagy elnyelik vagy pedig jelentéktelen állammá sülyed.»

Nézzük, hogy Fritz Läffler javaslata illetőleg az egész ugynevezett ujskandinavizmus rejt-e valami veszedelmet Európa többi államaira? Az egész egyesülés csakis kulturális és gazdasági továbbfejlődést szolgál a közös védelem alapján, de épen nem hódítási célból. A három, illetve a négy skandináv államnak már földrajzi helyzete is annyira szerencsés, két kisebb határvonalat kivéve annyira zárt és különálló, hogy hódításra még a legfanatikusabb pánskandinávok sem mernek gondolni. Különben is ez a keserves világháboru drága véren megszerzett egyik tanulsága abban kezd kialakulni, hogy terjeszkedő hódításért egy embert sem szabad föláldozni. Tehát egy olyan államegyesülés, amely népeinek kulturális és gazdasági boldogulását tüzte zászlójára, csak nemes és követendő példa lehet a többi európai államra nézve. Fritz Läffler alapgondolata, hogy egy keretbe tömörítsen az idők folyamán négy különállóvá fejlődött nemzetet, anélkül azonban, hogy csak egynek is önállóságát, sajátos nemzeti mivoltát megsértené. Annyira messze megy ebben az érzékenységében, hogy még a monarchikus államformát is megtartja és azt szerencsésen összeolvasztja a köztársaságival. Tudjuk nagyon jól, hogy egy nemzet boldogsága sohasem az államformán mulik. Szeretném Fritz Läffler gondolatait hallani Ausztria-Magyarország államainak reformálásáról? Vajjon nem lehetne-e az ő alapgondolatait erre a monarchiára is alkalmazni; igaz ugyan, hogy mig a skandináv államok fajilag, nyelvileg és vallásilag nemcsak rokonok, hanem egységesek, az általános kulturnivót tekintve, egyformán magas fokon állnak, addig nálunk minden téren különböző, sőt ellentétes népek tömörülnének össze, amelyeket még az egyforma magas kultura sem kapcsolhatna egybe.

Fritz Läffler tanulmánya befejezésében említést tesz *Európa Egyesült Államairól* is, amely mint távoli nagyszerü cél lebeg a

szeme előtt. A következő szavakkal végzi javaslatát: «Az általános békekötésnél, amely még *előreláthatóan messze* van, hosszu időre rendezni kell Európa politikai és gazdasági viszonyait. Nagyjelentőségü volna, ha a békekongresszus tudomására jutna, hogy Skandinávia különálló államai komoly előkészületet tesznek, — sajnos többre nincs idő — hogy egy skandináv *államszövetséget* alkossanak.»

A javaslat elhangzott, a skandináv államférfiak azonban most csak azon fáradnak, hogy minden polgár kezébe odaadhassák a mindennapi kenyeret . . .

Az ősz öreg tudós lehajtott fejjel, hátratett kezekkel sétálgat djursholmi villájának virágos kertjében — mint mikor utoljára beszéltem vele — és szövi álmait a békés munkában egyesülő négy testvérnépről, hogy majd ez az északi germán faj adjon példát a testvéri megértésre azoknak lent délen és keleten, akik már négy éve ölik és pusztítják egymást, hogy majd ebből a testvéri megértésből formálódjanak ki *Európa Egyesült Államai!*

Leffler Béla.

Továriscsi.*)

(Napló orosz hadifogságból.)

Irta: **Dózsa István.**

A «kilépés».

1917. november 7.

Nem hiába német rendezte a dolgot, a «kilépés» fényesen sikerült. Csak neki van arra türelme, hogy egy ilyen forró és izgalmas perc minden mozzanatát kiszámítsa. A magyar temperamentum is képes bármily őrültséget elkövetni, de fejjel ugrik bele. Nem kalkulál mint a germán.

Este mindent, amit el akartunk vinni, felvettünk magunkra. Mindhármunkon két rend alsóruha volt, zsebeinkben szappan és cukor huzódott meg. Kedvezett tervünknek az is, hogy a barakk kissé hüvösebb volt a szokottnál, ami jó ok volt, hogy köpönyegestül sétáljunk át a fogoly oroszokhoz.

A játékban nem vettünk részt, hivatkozva, hogy az összes pénzünket elszedték, a német azonban beült. *Ocskó*-t[1]) játszottak, az oroszok legkedveltebb játékát. Mikor belemelegedtek a játékba, öt és tiz márkás bankók is kezdtek röpködni, ami foglyoknál már hazárdnak tekinthető.

És a németünk nyert veszettül. Életemben még nála ügyesebb hamiskártyást nem láttam. Két kör után már ismerte az összes kártyát és emellett olyan szenvedéllyel játszott, hogy elfeledkezett mindenről, csak a játék érdekelte. Nem is hiszem, hogy a játékot abbahagyta volna a szökés kedvéért, ha történetesen féltiz felé öt orosz ki nem fogy a pénzből. Az első «hozom»-ra aztán magához tért, besöpörte a papirokat, nagyot nyujtózott és felállt.

— Mennyit nyert? — kérdeztük.

*) Lásd a M. F. 1918. aug. 1. számát.

[1]) Huszonegyes.

— Hatvankét márkát, jó lesz az uton.

És indultunk hazafelé. Eljött a döntő pillanat. Szivemet a torkomba éreztem dobogni, midőn a nagy szobába léptünk. Az őr az ajtóhoz és a fegyverére támaszkodott. Bóbiskolt az istenadta, háttal volt nekünk. Az aufführer az innenső asztalnál ült és irt valamit, a többi meg a priccsen szundikált.

A német egyetlen óriás szökéssel az őrnél termett és megragadta a gyanutlan fiut. A puska kiesett kezéből s a földre zuhant. Szalkay villámgyorsan felragadta. Azt még láttuk, hogy a germán az őrt a zajra felugró fölvezetőre dobta, ugy hogy mindketten felgurultak, a következő pillanatban már átugorva a temető kerítését, a sirkövek közt rohantunk tovább.

A barakk irányából zavart kiabálás és lábdobogás tompa zaja hallatszott. Fel-felbuktunk a hantokban és ziháló tüdővel rohantunk előre.

A temetőt elhagyva kopár sziklás rétformára értünk, azon túl a vasuti sinek egyenes vonala látszott.

— Ne dobja még el a fegyvert! — lihegé Eichthaler Szalkay mellett — ne találjanak miatta nyomunkra az üldözők.

Futásunk meglassult, közel álltunk a kimerüléshez. Ha a német nem lett volna mellettünk, alighanem megálltunk volna pihenni, ő azonban nem engedett időt.

— Tovább, tovább! — ösztökélt, pedig az ő tüdeje is hörögve szivta be és engedte ki a levegőt. — Az első öt versztet kell leggyorsabban megtenni, hogy kikerüljünk az első körből. A távolabbi részeket csak reggel kutatják át.

Néha megálltunk egy pillanatra, hogy kifujjuk magunkat, aztán futottunk tovább. Nem tudom, mennyi ideig loholhattunk, amikor egy széles műutra akadtunk, a távolban pedig egy falu pislákolt felénk.

— Csak addig a faluig tartsunk még ki, akkor meg vagyunk mentve! — mondta a germán. — Ott már ismerős vagyok!

Magam sem emlékszem, hogy értünk a házakig. Szervezetem végleg ki volt merülve, a szivem megszakadásig zakatolt, a tüdőm szakadozva kapkodta a levegőt. Mikor egy háznál megálltunk, az energiám felmondta a szolgálatot és inkább estem, mint leültem a fal mellett.

A német kopogására kijött a gazda gyertyával kezében. Finnül keztek tárgyalni s a dolog vége az lett, hogy a gazda intett és mi bevánszorogtunk a szobába. A heves beszéd ott benn is folytatódott. A finn többször haragosan felkiáltott (Szüzanyám! Mennyit hazudhatott neki!), végül kezet nyujtott a germánnak és kiment.

— Nos, uraim, elénekelhetjük a Te Deumot! — szólt vigan

Eichthaler. — Meg vagyunk mentve! Befogni ment a finn és azonnal elvisz Mohijärvibe. Onnan Rouhu ur elszállít autón, ahová kérjük!

— Ki az a Rouhu ur?

— Egy milliomos.

— Ez még nem jelenti, hogy elvisz.

— De én ismerem személyesen. Nikolajstadtban nagy raktárai vannak és békében sokszor voltunk vele üzleti összeköttetésben.

— Mikorra leszünk abban a városban?

— Nem város az, csak falu. Ott lakik Rouhu ur és onnan jár gépkocsin a gyáraiba és raktáraiba. Ide körülbelül hatvan kilométer; ha ennek az embernek jó lovai vannak, reggelre ott leszünk.

— Ezt a finnt honnan ismeri? — kérdeztem.

— A volt gazdám öccse.

— Biztosan el fog vinni?

— Hogyne. Jólelkü nép ez, csak borzasztó közömbös mások baja iránt. Ha azonban valaki fel birja rázni az érdeklődését és részvétét, végtelenül hűséges barát és segítőtárs.

Belépett a gazda és valamit szólt Eichthalernek.

— Gyerünk kérem. A kocsi be van fogva!

— Mit csináljunk a fegyverrel? — kérdé Szalkay, ki idáig görcsösen szorongatta a zsákmányolt puskát kezében. — Vigyük magunkkal?

— Vigyük csak. Utközben majd bedobjuk valami patakba.

Felültünk a könnyü bricskafélére és a két apró ló sebes irammal kezdett ügetni.

*

Reggel volt, mikor egy nagyobbfajta faluba érkeztünk.

— Mohijärvi! — szólt a német.

Kocsink egy palotának is beillő kőháznál állt meg.

— Helyben vagyunk. Itt lakik Rouhu ur.

A kocsizörgésre a házból egy inasféle jött ki. A német pár kérdést intézett hozzá, majd ujra hozzánk fordult:

— A gyáros már fent van. Menjünk hozzá!

Karl Otto Rouhu urat látva senki sem sejtett volna a harmincöt éves nyirott bajuszu kövér emberben a többszörös milliomost, kinek hét gyára és számtalan raktára van a különböző városokban.

Husos arcán és kék szemében mintha részvét villant volna meg, mikor a német előadta kérelmünket.

— All right! Gondolkozni fogok a dologról. Most azonban menjenek és feküdjenek le, mert nagyon fáradtaknak látszanak!

1917. november 9.

Egy napi szives vendéglátás után a milliomos felpakkolt mindhármunkat egy autóra. Előbb megkérdezte tőlünk, melyik városba akarunk menni?

— Ahonnan hajó indul.

Erre beszélt valamit a soffőrrel és a gép megindult. Eszünkbe sem jutott érdeklődni hová megyünk, hiszen olyan mindegy volt, honnan szállunk hajóra. Csak ültünk és élveztük a kocsi puha rázását s a kitünő szivarokat.

A második falunál, hol Rouhu urnak valami gyára volt, fegyveres tömeg állta el az utat. Négy vagy öt továris is hadonászott közöttük. A többieknek munkás kinézésük volt. A soffőr csodálkozva fékezett.

— Kik vagytok és hová mentek? — kérdé egyik.

— Rouhu ur vendégeit viszem, — felelte a soffőr.

A válaszra össze-vissza kezdtek kiabálni. Fenyegető öklök és dorongok emelkedtek a levegőbe. Mi rémülve huzódtunk meg a kocsiban. Maga a soffőr is meg volt ijedve és nem tudta, mit csináljon.

Három fegyveres továris hirtelen a kocsiba ugrott. Az egyik a vezetőre szegezte puskáját és ráordított:

— Tammerforszba!

Két óra mulva én a 6-os, Szalkay a 7-es, Eichthaler a 11-es, az ártatlan vezető a 12-es cellában ültünk. Ajtónk előtt mindegyikünknél egy-egy szuronyos őr. Itt tudtuk meg csak, hogy ma kitört az általános sztrájk és a fehérek és vörösek harca, sok helyen vérengzéssel, megkezdődött. A munkások vörösek voltak, minket fehéreknek gondoltak. Ez volt a vesztünk.

Ez a csapás végleg levert lábamról, csak ülök ... és ülök ... nincs semmi gondolatom.

1917. november 10.

Az őreink beszélgetnek az ajtók előtt. Ahogy a szavaikból kivettem, a mohijärvi-i milliomos is itt van e barátságos falak között.

Ugyan mi volt a vétke?

Hogy milliomos?

*

Szalkay nincs ugy leverve, mint én, a falon keresztül hallom, hogy folyton fütyül.

A német meg furt káromkodik.

1917. november 13.

Az oroszok ma reggel izgatottan kiabáltak. Kinéztem az ajtón levő lyukon, az Eichthaler cellájában vitatkoztak és hevesen mutogattak a vasrácsra.

Odanéztem. Két rud hiányzott. Ép elég, hogy egy ember átbujjon.

Egy óráig ezen töprengtem, miként szökhetett meg? A maga erejéből képtelen volt kiszakítani az erős vasrudat. Ki lehetett a segítő társa? És egyáltalán ki volt ez a titokzatos német, ki mind a kétszer ily veszélyes módját választotta a menekülésnek?

Egy óra mulva már ez sem érdekelt, ugy sem tudtam rá választ találni. Visszasülyedtem letargiámba.

1917. november 16.

Végre! Délben meglátogatott a hadbiró, ujabb jegyzőkönyvet vett fel az esetről és kijelentette, hogy öt órakor délután toloncolnak vissza Oroszországba.

Ha azt mondta volna, hogy mehetünk haza, nem örültem volna meg jobban, mint ennek a hirnek.

A petrográdi etappnál.

1917. november 18.

A vonat lassan döcögött be a Finnlandszkij Vokzálba. Csipős, hideg szél fútt s hordta a szemünkbe az esővel vegyített havat.

Viszontláttuk tehát ujra ezt a várost, melytől, mikor a mult hónapban elutaztunk, Szalkay e barátságos szavakkal bucsuzott el:

— Akkor lássuk ezt is, mikor a hátunk közepét!

A végzet előtt azonban ugy látszik Petrográd volt kedvesebb, mert határozott előnyben részesítette a hátunk közepével szemben.

Tammerforsztól idáig nem egyfolytában tettük meg az utat. Az ottani őrök csak Rihimäki-ig jöttek velünk, ottan töltve az éjszakát. Reggel más őrökkel ültünk vonatra és jöttünk Petrográdig. Az uton kisded, de dicstelen csapatunk óriási, mondhatnám közfeltünést keltett. Akármelyik kupéba szálltunk be, a finn utasok és a továrisok ágaskodva bámulták a hat szuronyos őrrel körülvett két főből álló csoportunkat.

Jólőrzöttségünket látva csak kétfélét gondolhattak rólunk a nem őrzöttek: vagy többszörös rablógyilkosok vagyunk, vagy a cárt akartuk visszacsempészni. Kisebb vétkünk nem is lehetett az avatatlanok előtt. Kivételt csak a kisérőink képeztek, kik tudták hadifogolyi mivoltunkat, azonban hallgattak, mint a csuka. Hogy is ne! Elvégre sokkal jobban növeli érdekességüket, ha rablógyilkost vagy államfelforgatót kisérnek, mint szürke hadifoglyokat.

Mi azonban nem tettük meg a szivességet nekik, bár végeredményben teljesen mindegy volt, mit gondol felőlünk az a harminc üresfejü, akiket csak pillanatra vetett elénk a sors. És mégis, ha valamelyik csepühaju nagyon bámult, odaszóltam:

— Mine szottilász vangi![2])

[2]) Hadifogoly vagyok

Ilyesféle jelenetekre már a börtönben számítottam, azért tanultam meg e pár finn szót.

Szalkay meg a továris-közönséghez fordult oroszul:

— Mit szóltok hozzá, továriscsi, a szabad Oroszországban igy kisérik a hadifoglyokat?

— Hát hadifoglyok vagytok?

— Persze. Haza akartunk menni, de elcsiptek. És, látjátok, ugy kisérnek vissza, mintha gyilkosok volnánk!

A közhangulat rohamosan mellénk szegődött. Egy néhány vidám megjegyzés és a gyermekkedélyü oroszok részvéte oldalunkon volt. Egy állomással odább már felrakatták az őrökkel a fegyvereket a polcokra, igy kevésbbé voltunk feltünők. És még tetejében kényelmesen ültünk, mig a többiek egymást tapostâk a tolongásban.

Az volt a tervünk, hogy ha megérkezünk Pétervárra, rögtön az állomásnál eltévesztjük az őröket és «meglógunk», ők azonban megsejdíthették szándékunkat, mert oly szorosan körülfogtak, hogy fel kellett adni tervünket.

Kénytelenek valánk felülni velük egy villamosra. Az ég tudja, merre kalandozott velünk a játszi villamos, denique egy jó óráig rázott a végcélig. Megérkeztünk az etapphoz. A házakról láttam, hogy valahol a külvárosban lehetünk. Üres telkek váltakoztak földszintes és ötemeletes házakkal.

Jövendő tanyánk komor, négyemeletes, óriási börtönépület volt, minden ablakán áttörhetetlen vasráccsal. Volt itten apagyilkostól és deliriumos alkoholistától kezdve ártatlan átutazó katonáig mindenféle náció. Becsületére legyen mondva az oroszoknak, a hadifoglyoknak egy egész külön szárnyat adtak a negyedik emeleten, külön lépcsővel, és soha nem történt meg ottlétünk alatt, hogy együvé csuktak volna a főváros söpredékével.

Bevezettek egy tágas terembe, hol a földre készitett fekhelyeken körülbelül hetven ember fekhetett, néhol kis csoportokkal tarkítva, kik még ültek és beszélgettek. Az első szó, ami megütötte fülünket, egy kacskaringós káromkodás volt. Egy harcsabajuszu öntötte ki bánatát.

— Vannak itt magyarok? — kérdeztük.

— Vagyunk vagy negyvenen, — hangzott tiz válasz is. — Maguk is magyarok? Honnan jöttek? Miért hozták be ide?

Innen is, onnan is egymásután bujtak elő a borzas fejek a takarók alul, hallva a hangokat. Valósággal elárasztottak kérdésekkel. Mondtuk, hogy Finnországból hoztak, bár mi kézzel-lábbal tiltakoztunk ellene, de a szakavatott továrisoknak az volt a véleményük, hogy

az ottani hideg klimát nem birjuk ki, délvidéki tüdőnknek jobb lesz az üde, szabad orosz levegő.

— Egyszóval szökni akartak? — kérdé egyik meglett koru népfölkelő.

— Sajna, csak akartunk.

— Oszt hun fogták meg magukat?

— Tammerforszban.

— Hogy a rosseb egye meg, engem is abba a fura nevü faluba fogtak meg, — káromkodott az öreg. — Ottan a'. — No de az még a nyáron volt. Hogy osztán ez az utam nem sikerült, meg a muszkák is mindétig azt beszélték, hogy ebbe a télbe már megcsinájják a békét, nem is próbáltam megintég is. Gondútam, ha birt már az asszony két esztendőt várni, ezt a felet is kibirja.

— És honnan szökött el, öregem? — kérdezte Szalkay.

— Turkesztániábúl.

— Tud oroszul?

— Nem én, uram. Nem veszi má' be a fejem ezt a bicsakló nyelvet, ahogy ezek a ruszik beszélnek, csak jegyzek hozzá valamit.

Szerettem volna megölelni az öreget. Lássák, ilyen a magyar! Teljesen magára hagyva egy olyan országban, melybe hazája harmincszor beleférne hegyestől, völgyestől, avval a kevés orosz szóval, ami megragadt agyában, megtesz hatezer versztet, átcsuszik legalább husz kontrollon és mikor végre, ami előre látható volt, elcsipik, csak ugy beszél róla, nem sikerült az *utam*. Mintha azt mondaná odahaza, nem birtam nyolcvan pengőért malacot venni.

— Aztán miért szökött meg? — kérdém most én. — Talán rossz sora volt?

— Nem mondhatnám kérem alássan, mert egy uraságnál dolgoztam. De az asszony irkált otthonrúl miegymást, hogy nagyon szükséges volnék már otthon, mert most lehetne nagyon jól kupeckodni. Mert én lókupec voltam kérem. Oszt az asszony csak asszony, nem ért az ilyes dolgokhoz úgy, mint az ember. Hát maguk milyen sarzsik, ha meg nem sértem?

— Mindketten hadnagyok vagyunk.

Az öreg meg a többiek hitetlenül bámultak reánk. Igaz, az öltözetünk sok kivánnivalót hagyott maga után, de hát a dokumentjeinkben mint finn munkások szerepeltünk és mint ilyenek egyszerü munkásruhába voltunk öltözve. Talán még holnap is kételkedtek volna, ha, szerencsére, be nem jön és nem keresi egy orosz a két porucsik-ot,[3]) kik most jöttek.

Az egyik őrünk volt, a legbarátságosabb valamennyi között,

[3]) Hadnagy.

kivel nagyon jóba voltunk az uton és kétszer fizettünk neki kávét. Bejött elbucsuzni. Amikor meghallották az orosztól is, hogy tisztek vagyunk, eloszlott bizalmatlanságuk. Mindjárt szorítottak számunkra is fekvőhelyet, tettek alánk hatan is pokrócot, hogy puha legyen az ágyunk.

Csupa finom, uj pokróc volt és mindegyiknek három-négy darab jutott. Feltünt nekem, tudakoltam is az okát. A magyarázat meglepő volt.

A pokrócokat a dán vöröskereszt adta és e célból minden nap, aki akart, bemehetett a városba az egyesülethez fölszerelést kérni. Ez azért volt meglepő, mert sem a tammerforszi, sem a rihimäki-i börtönből nem járhattunk ki, be voltunk zárva formálisan.

Szemünk összevillant. Moszkva ezertornyu látképe a homályba süllyedt. Ha ez igy van, sohsem fogjuk meglátni tornyait.

1917. november 19.

Hiába, mégis jó, hogy szabadság van Oroszországban. Mindjárt megmagyarázom miért?

Nekünk, mint már említettem, ma délben tovább kellett volna utazni Moszkvába. Igy szólt a parancsunk. Lehetőleg külön kupéban egy altiszt és öt közember kiséretében, hogy nagyon vigyázzanak, mert a foglyok legveszedelmesebb osztályából, a «vengerszki»-alfajból, valók vagyunk, kik még tizenkét őr vigyázata mellett is megszöktünk a tammerforszi börtönből.

Itt az etappnál teljesen a parancs szerint gondolkozott a viceőrmester ur is, ki az irodában dolgozik és az Uristent helyettesíti az épületben.

De csak tegnap estétől ma reggelig. Pontosabban szólva, ma reggel nyolc óra husz percig. Nyolc óra husz perckor Szalkay markában megvillant egy huszonötrubeles bankó e szavak kiséretében:

— Szeretnénk négy-öt napig itt maradni és naponta kimenni a városba a vöröskereszthez.

— Kharaso![4]) — volt a válasz és a kékhasu bankó eltünt. Könnyü kitalálni, hogy nem az én zsebemben.

Ebben a pillanatban a viceőrmester ur véleménye gyökeres változáson ment keresztül. Hiszen azért van szabadság, hogy szabad legyen a véleményt is megváltoztatni. A politikában is egyik hónapban Kerenszki nézete uralkodik, a másik hónapban a bolsevikieké.

Az a tammerforszi hadbiró firkálhat, amit akar, eb ura fakó, parancsolgasson otthon, ha hallgat valaki a parancsára, de ne itten

[4]) Jó! Jól van! (az orosz szavakat mindig fonetikusan irom le, úgy, ahogy klejtik).

Petrográdon. Utóvégre is szégyen-gyalázat, hogy a szabadság honában egy finnországi biró rendelkezzen, mit csináljon egy szentpétervári viceőrmester. Még ha személyesen eljönne és ő is rendezne egy lélek-... izé... akarom mondani bankóvándorlást, azt érteném, de csak igy papiroson üzengetni, az nem megy.

Két óra mulva jött az inspekciós tiszt, hogy a két fogoly tisztnek utazni kell az egy órai vonattal; a megváltozott viceőrmester azt felelte:

— Nyet! A két továris itt fog maradni négy napig, mig rendes transzport nem megy.

A podporucsik[5]) ránézett a viceőrmester urra. Annak szemeiben felcsillanni látta a mi huszonötrubelesünk reflexét és belátta, hogy itt már minden kapacitálás hasztalan. Csendes megadással jelentette ki ő is, szinte viszhangképen:

— A két fogoly négy napig itt marad.

Csak nem fog ellenkezni egy tiszt egy viceőrmester urral.

Tetszenek látni, ezért jó, hogy szabadság van Russiában.

1917. november 20.

Még tegnap délután megtettük az első vizitet a dánoknál, hogy fehérnemüt kapjunk, mert a rajtunklevő tisztaságához már sok kétség férhetett.

Hála a rihimäki-i zsidó szakaszvezető-manipulánsnak, ki az öszszes elkobzott pénzünket öt-öt rubel provizió levonása után önhatalmulag kiadta, az utunkat szánon tettük meg, ami láthatóan mély benyomást tett Ivan Ivanovics Kalin továrisra, mert ettől kezdve mindig megköszönte a cigarettákat, miket fogai közé dugdostunk.

Az előszobában tiz-tizenöt hadifogoly lézengett, akik mind a hatalmas ur megjelenését várták. (Mint később a fehérnemüadásnál láttuk, a hatalmas ur egy csupasz képü husz éves gyerek volt, ki korához képest, bámulatos fenhéjázással beszélt az emberekkel.) Közöttük álldogált három civil is, kik valami más ügyben járhattak a konzulátusnál.

Talán, hogy mi is civilben voltunk, vagy talán az arcunkat látta intelligensebbnek a többinél, elég az hozzá, hogy az egyik civil, egy jól táplált harmincöt év körüli férfi hozzánk lépett.

— Tudnak önök németül? — kérdezte a barátságos idegen.

— Igen.

— Miért vannak civilben?

Rá akartam vágni, mi köze hozzá! — de meggondoltam. Nem lehet tudni, kinek vesszük hasznát. Azt feleltem:

[5]) Alhadnagy.

— Mert szöktünk s szökni bajos uniformisban.

— Miért nem próbálnak ujra szökni?

Erre a vallatásra Szalkay már kijött a béketürésből.

— Ha az ur járatos a hadifogoly-ügyekben, rájöhetne az okára. Mert nincs igazolványunk!

— Persze az előbbit elszedték az oroszok.

— Nem, nálunk felejtették, — gunyolódott Szalkay.

— Milyen igazolvány volt, amit elszedtek?

— Kicsoda ön? Mi jogon vallat minket? — mordult rá Szalkay, most már kitörve.

— Ugy látszik, nincsenek az urak jó hangulatban! — csevegett tovább a barátságos idegen, mintha az előbbi kérdés nem is hozzá lett volna intézve. Ekkora flegma láttára még Szalkay is kénytelen volt elmosolyodni.

— Azt hiszem, ha ön lett volna ott becsukva, ahol mi voltunk, ön sem lenne jó hangulatban.

Nevetésünkre az idegen egész közel lépett hozzánk. Arca, ha még bírt volna barátságosabb kifejezést magára ölteni, biztosan megtette volna.

— Ugyebár tisztek?

— Igen.

— Gondoltam a kezükről. (Már megint a kezünk.) Szeretnének mégegyszer szökni?

— Noná! nem szeretnénk, — szólt Szalkay a háboru előtti humorral. — Adjon csak két igazolványt, meglátja, két perc mulva ugy eltününk mint a kámfor.

— Tudják mit? Én szerzek önöknek papirosokat.

— Tudja mit? — válaszolt Szalkay, még mindig tréfára véve a dolgot. — Nem tudna még pénzt is szerezni a papirokon felül? Mert bizony a pénzünk rendkivüli apályt mutat.

— Mennyi kellene?

— Mennyi? Ezer rubel fejenként, — vágta rá Szalkay, hogy nagyot mondjon.

— Meg lesz.

— Meg lesz?

— Igen.

— Nos, uram, őszinte ember vagyok, ön vagy Isten, vagy őrült.

— Egyik sem, — hárította el az ismeretlen a kétes dicséretet. — Holnap eljönnek ismét?

— Holnap még igen.

— Miért «még»?

— Mert holnapután már nem jövünk.

— Holnaputánra lesz dokumentjük.

— Holnapután már ellépünk dokument nélkül is.

— Hogyan?

— Ha ön tudná, mennyien csipnek bennünket az etappnál, értené sietségünket.

— Vagy úgy. Szegény emberek! Ugye sokat szenvedtek már? — kérdé. Látszott rajta, hogy egész lelkével sajnál minket, a világháboru legnyomorultabb áldozatait.

— Épen eleget.

— Legyenek nyugodtan, holnap megkapják az igazolványokat. A pénzt még ma átvehetik. Akarják most felvenni?

Elhülve és nagyon bambán nézhettünk rá, mert elmosolyodott.

— Azt kérdem, most akarják-e a pénzt felvenni, vagy holnap?

— Az ezer rubelt? — kérdé Szalkay rekedten.

— Igen, az ezer rubelt. Természetesen csak kölcsönképen, ha hazaérnek, vissza kell fizetniök.

Mi csak álltunk megkövülten. Ki ez az ember, ki oly egyszerüen ad ezer rubelt? Annyi pénzt még nem is láttunk egy csomóban, nem hogy lett volna. Még a gondolatába is belesápadtunk. Az idegen azonban sürgetett:

— Nem a magaméból adom. Van itten egy alap, melyből minden tiszt, ki komolyan akar szökni, kaphat személyi hitelt ezer rubelig. Ezt a pénzt aztán az én ellenjegyzésemmel ellátott nyugtákra kifizeti a dán konzulátus. Ne csodálkozzanak tehát. Fölveszik ma?

— Igen, — feleltük. Jobb ma egy tuzok, mint holnap semmi, de ezt már csak gondoltuk, hátha holnapra meggondolja magát.

Az idegen erre szó nélkül a convoyhoz ment, adott neki egy nagy szivart, mondva, várjon meg, mig mi visszajövünk. A továris ábrázata egyetlen széles mosoly volt, meglátva a szivart, és boldogan intve igent, még jobban szétterpeszkedett a kereveten.

Egy sor szobán vezetett keresztül, mig végre egy fiatal ember asztalánál megállt. Valami idegen nyelven kezdtek beszélni, melyet nem értettünk. A beszéd eredménye az volt, hogy a tisztviselő hozzánk fordult és németül megkérdezte:

— Van valami fényképük vagy igazolványuk, hogy tisztek?

— Van, de az etapp-parancsnokságnál vannak egy borítékban. Tammerforszban elszedtek tőlünk mindent és külön hozták az összes értékeinket kisérőink.

— Rendben van, kérem. Mi majd érdeklődni fogunk iránta. A nyugtát azonban megirhatják még most és holnap meg fogják a pénzt kapni.

Utközben, mikor visszamentünk, az ismeretlen ismerősünk egy szobában megállt.

— Én már nem megyek tovább. Ezen az ajtón menjenek ki, a második az, ahonnan jöttünk. Holnap pedig jőjjenek el ismét három óra tájban. Ugyanabba a terembe jőjjenek, ahová ma jöttek, jőjjenek be, a továrist otthagyva, ahhoz az urhoz, ahol most voltunk, vegyék fel a pénzt, de ne menjenek vissza, hanem az ellenkező ajtón szépen lesétálnak az udvarra. A kisérőjük öt óráig várni fogja önöket a másik bejáratnál, akkor szépen hazamegy és jelenti, hogy eltüntek. Önök pedig, mikor kilépnek az utcára, bal felé forduljanak és az első utcasarkon levő csájnájában megtalálnak engem.

Kezet nyujtott és távozni készült.

— Pardon, uram! — tartotta vissza Szalkay. — Az éjjel biztosan önről fogunk álmodni. Ne kivánja, hogy álmunk hőse névtelen legyen.

— Dr. Lyubinszky vagyok, — mosolygott a már nem idegen.

*

Nem is próbálom leirni, milyen lelkiállapotban töltöttük el a huszonnégy órát, ugy sem tudnám.

Kénytelen vagyok egynapos pauzát tartani. Ott kezdem el a történetet megint, mikor ma ujra beléptünk a dánokhoz.

Ha a karikacsapás megy egyáltalában, akkor ez ment, mint a karikacsapás. A továris buta volt, tehát leült a baloldali bejáratnál, nekünk szükségünk volt a pénzre, tehát bementünk, a dánok udvariasak voltak, tehát kifizettek, mi szökni akartunk, tehát kimentünk a jobboldali kijáraton, otthagyva a convoyt a szószban, és végül Lyubinszky pontos volt, tehát várt a teaházban. Aki még ennél is dióhéjabban birja leirni ezt a jelenetet, az ügyes ember.

— Van pénz? — kérdezte Lyubinszky, mikor letelepedtünk melléje.

— Ojjé, de mennyi! — ujjongott Szalkay. — A dánok azt mondták arra a kazal pénzre, hogy ezer-ezer rubel, de én a tömegje után itélve, legalább kétezerre taksálom.

— Legyen bizalommal a dánok pénzolvasó tudományához, nem több az, ha ők mondják, — nyugtatta meg Lyubinszky. — Most azonban tünjünk el a környékről, mig a továris gyanut nem fog.

— Fizetett és mentünk. Az utcán izvoscsik-ot[6]) hivott. Beültünk és odakiáltotta a cimet:

— Szadovája.[7])

[6]) Szános.

[7]) Nyilegyenes széles főutca a Nevszkijnél kezdődik. Ott vannak az óriási bazárok, hol minden elképzelhető finom és ócska dolgot lehet kapni.

A szánon aztán elbeszélte további terveit:

— Először is odaadom igazolványaikat, mely szerint önök Sztaniszlav Ivanovics Gurcsinszky és Eduárd Pavlovics Oszovszky. Választhatnak a két név közül, de szerintem jobb lesz, ha ön — ezt nekem mondta — választja a Gurcsinszky nevet, mert az galiciai menekült és ezen kifogással elütheti orosz nyelvtudásának gyengeségét. Jó lesz igy?

Ráhagytuk.

— Most pedig megyünk tisztességes ruhát vásárolni, mert fő a jó öltözet. Erre a célra háromszáz rubelt gondoltam rászánni. A többi hétszáz rubel megmarad; ha szerényen élnek, elég lesz három hónapig. Akkorra pedig csinálunk valamit.

És most este nyolc órakor a Nevszkij Proszpekt 68. szám alatti Riga szálloda negyedik emeletén a 28-as szobában egy rendes polgári ruhába öltözött fiatal ember rójja a betüket egymásután.

Ez a fiatal ember én vagyok.

1917. november 21.

Dr. Lyubinszky a varsói valamelyik klinika vezetője volt, mig a németek elől magukkal nem hurcolták a visszavonuló oroszok. Rém gazdag ember hirében áll és nagy emberbarát. A hadifoglyok érdeklik legjobban, azokat segíti uton-utfélen. Jelenleg magánpraxist folytat és a «Lengyel hadi- és polgári foglyokat segítő Komité,[8]) egyik vezérférfia. Azért tudott oly gyorsan igazolványokat szerezni számunkra.

Ennyit tudtunk meg a hirtelen felbukkant jóltevőnkről, a harmadikról, kikkel eddig a sors összehozott.

1917. november 23.

Tegnap a városi milicparancsnokságtól kértünk utazási igazolványt Abóba. Ma meg is kaptuk a Lyubinszky közbenjárása révén.

Tudniillik az ő segítségével a «Polszka Kaviarniá»-ban megösmerkedtünk egy Hattoule nevü finnel, aki hajlandónak mutatkozott Abóból egy hajóján, mely fát szállított, átvinni Stockholmba. A részleteket és módozatokat Abóban fogjuk megbeszélni.

Az utazási engedéllyel felszerelve, kimentünk a pályaudvarra. A beszállásnál egy szük ajtón kellett átmennünk, hol két továris vizsgálta az igazolványokat. Szalkay a jobboldalinak, én a balnak nyujtottam. Azok csak ránéztek és visszaadták.

— Nem jó.

— Miért?

[8]) Még a cárizmus alatt alakult ez az egyesület, mely alatta kizárólag a lengyel nemzetiségüeket segítette. A cári rezsim bukása után titokban a többi nemzetiségeket segítette. Ottlétem alatt a pétervári egylet elnöke egy galiciai származásu osztrák-magyar főhadnagy volt, ki megszökvén egy táborból, álnév alatt élt és működött. A magyarok különösen neki sokat köszönhettek.

— Nincs lebélyegezve a komisszáriatus pecsétjével.

— Hol van az a komisszáriatus?

— Ott van, — és az egyik ajtóra mutatott, hol ki volt rajzolva nagy betükkel:

«A Finnországi Utazási Engedélyeket Felülvizsgáló Komisszárius.»

Bementünk a jelzett ajtón és átadtuk az igazolványunkat egy hivatalnoknak.

— Nem bélyegezhetem le, — jelentette ki ez is.

— Mi okból?

— Azért, mert ezen két engedély szerint az utazás egy Oszovszky és egy Gurcsinszky nevü egyéneknek meg van engedve, de hogy ti vagytok-e ezek, azt nem tudom. Menjetek el a Generalni Stab[9])-hoz három fényképetekkel. Ezek közül az egyiken azon ház komitéja, melyben laktok, igazolja, hogy ti vagytok a kérdéses egyének. A másik kettőt beadjátok, honnan pár nap mulva kaptok egy fényképes engedélyt az utazásra. A harmadik fénykép ott marad, hogy ne kelljen minden egyes alkalomkor ismételten legitimálni magatokat.

Lehorgasztott fővel távoztunk a hivatalból.

1917. november 24.

Ma délelőtt felkerestük a szálloda komitéjának elnökét. Szalkay kérte az igazolásunkat. Illetve csak az igéretét, mert akkor csináltatunk fényképeket.

— Nagyon szivesen, ha tudjátok valamivel igazolni magatokat.

— Városaink a németek kezében vannak és mindenünk ott maradt a meneküléskor. Csak ezzel az igazolvánnyal tudjuk magunkat igazolni.

— Azt vehettétek is, — jelentette ki az elnök. (Hm, be okos ember.) — Az itt lakásra elég, de fényképre nem.

El voltunk bocsájtva. Búbánatosan mentünk Lyubinszkyhoz.

— Ezen nem tudok segíteni én sem. A Stábnál nincs befolyásom. De ne búsuljanak! Oroszországban semmi sem tart örökké. Két-három hét mulva vissza fog jönni ismét a fényképtelen állapot. Addig várjanak és élvezzék Petrográd zürzavaros életét.

Okosabbat tényleg nem tehetünk. Pénzünk van, várjunk.

Pillanatfelvételek Petrográdról.

1917. november 25.

Ma délután a Néva északi oldalán fekvő negyedekben ujra nagy garázdálkodást vittek végbe a továrisok. Feltörtek hét szeszraktárt s megkezdődött a muri. Egy óra mulva már tudta az itt henyélő katonaság, hogy ingyen pálinka van valahol.

[9]) Vezérkar.

Kitünő módszerük van rá, hogy ezt a nagy eseményt telefon nélkül is tudtára adják a többieknek. Önök azt hiszik, talán küldöncöket küldenek szanaszét, hogy értesítsenek minden épkézláb továrist? Dehogy is. Nem olyan bolond a muszka, hogy otthagyja a spirituszt s lósson-fusson a többiért. Hiszen az nagy idő, legalább egy óra kell autón is, hogy az összes kaszárnyákat fellármázza s még az Isten is megverné talán, ha nem inna akkor, amikor lehet, hanem szaladgálna. Ők tehát a következő drótnélküli módszert találták fel.

Az egész aktus három főrészből áll. Először is feltörni a felfedezett raktárt. Ez a legkönnyebb. Aztán az ott talált szeszből rohamlépésben meginni annyit, amennyit egy továris viharedzett gyomra elbir. Ez már nehezebb, mert eltart egy félóráig, mig berugásig teleissza magát. Mikor bekövetkezik ez a stádium s már nem bir többet inni, a raktár pedig még félig sem ürült ki, akkor következik az aktus harmadik része, értesíteni a többit, mert vétek volna itthagyni azt a sok szeszt. Ez a legnehezebb. Ugyanis az az átkozott Nikoláj végtelen kicsire csináltatta a ravaszt a fegyveren. Végig kell tapogatni először az egész fegyvert, hogy megtalálja az ember rajta azt a kis darab vasat, amit ha meghuz, a fegyver nagyot durran. No dehát hiába volt furfangos a hajdani atyuska, a továris még furfangosabb. Akármilyen kicsi is a ravasz, mégis megtalálja és elsüti. Igaz, hogy a fáradságos keresés miatt az egyik fegyvercső a földre, a másik az égre, a harmadik ép a szemközti ablaknak néz az elsütés pillanatában, dehát az nicsevo.[10]) Fő az, hogy elsüli a puska s ennek messze elhallatszik a hangja. Rögtön utána azután megtalálja a második továris is a kakast, aztán a harmadik, tizedik, századik s két perc mulva már olyan veszekedett lövöldözés van, hogy túlhallatszik a nagyváros lármáján s fennen hirdetik, hogy Marconi kismiska, mert az orosz módszernek még elektromos hullámra sincsen szüksége.

A hivójel elhangzott; egy uj paradicsom fel van fedezve. Az egész módszerben van azonban valami, ami nagyon egyezik az elektromosság tulajdonságaival. Az, hogy a hivójel is pozitiv és negativ hatásokat vált ki. Pozitivot az utcán csatangoló többi továrisokból; ezeket vonzza. Másikat az életüket féltő polgárokból; ezeket taszítja. A körüllevő utcákat ellepik a vágtató szánok, az izvoscsikok[11]) ostorral kergetik a lovaikat, mert ... nem akarom ismételni a ravaszt, az ide-oda billegő fegyvercsövet stb. Mindenki siet, szalad el arról a környékről, akinek valami félteni valója van. Azok a szerencsétlenek pedig, akik abban az utcában laknak, sietve zárják be a kapukat s behuzódnak a legbelső szobákba.

[10]) Szószerint semmi, de az orosz olyan értelemben használja, mint a magyar „sebaj".
[11]) Bérkocsisok.

Mivel azonban Russiában sincsenek kifogyhatatlan raktárak, a szesz lassanként elfogyván, a lövések mind ritkábbak lesznek s végre elül minden harci zaj, megszünik a lárma, csak a kunktátor továrisok rugdossák a már csendesen horkoló többi elvtársat, mérgükben, hogy megitták előlük az összes spirituszt.

1917. november 26.

Borotválkozni Oroszországban is szokás. Mivel szakállam rém akaratos s csak ugy hagy békében, ha minden másodnap megkapartatom, be kellett ma is mennem egy parikmacher-hez,[12]) hogy alávessem magamat a borotválkozás csendes kinszenvedésének.

Mióta itt lakom a Riga szállóban, ugyanazon borbélyhoz járok, mert mindenik másféleképen kinozza meg pácienseit, ebben a tekintetben pedig nem szeretem a változatosságot.

Vendég volt elég. Várnom kellett. Hogy unalmamat elüzzem egyrészt s hogy kerüljem a feltünést másrészt, mert most mindenki ujságot olvas Oroszhonban, én is elővettem egy orosz ujságot, letelepedtem egy üres székre s beletemetkeztem a «Pravdá»-ba. Bár még csak akadozva olvasom a cirill betüket s a tizedrészét sem értem annak, amit olvasok, mégis mimelem az olvasást.

Egyszerre csak megüti fülemet ez a szó: «Kamerad». Óvatosan jobb oldalt tekintettem; mellettem két nyulánk fiatal ember ült, orruk előtt ujságot tartva, azonban néha-néha egymással végtelen halkan beszélgettek. Fülelni kezdtem. Pár pillanat mulva ujra hallom a susogást: «unsere Armee.» Ezek csak velem hasonszőrüek lehetnek német kiadásban, gondoltam magamban.

Az ujságot teljesen arcom elé tartva, csendesen átszóltam hozzájuk:

— Deutsche?

A halk válasz volt:

— Ja!

— Kriegsgefangene?

— Ja! Und Sie?

— Auch!

— Von wo?

— Von Ungarn, und Sie?

— Von Bayern!

— Was machen Sie hier?

— Wir erwarten Hindenburg!

[12]) Borbély.

— Pozsaluszta goszpoda! — hangzott fel két segéd invitálása egyszerre.

Az én két németem felállt s beleült a kinzószékbe.

Az érdekes beszélgetés megszakadt.

1917. november 27.

Érdekes város ez a Petrográd és nagyon szép, az tagadhatatlan. Valóban az Észak Párisa. Gyönyörü, széles, nyilegyenes utcái vannak. Mi otthon Pesten, ha végignézünk az Andrássy-uton, azt hisszük, ez a leghosszabb a világon, pedig itt az olyan két kilométeres ut nem tartozik a leghosszabbak közé. Azonban oly csodaszép egy sincs, mint a mi főbb utjaink. Maga a Nevszkij Proszpekt az ő három és fél verszt hosszuságával, bár a főütőere Petrográdnak, meg sem közelíti szépség tekintetében a pesti utcákat. Az utcákon tökéletesen hiányoznak a fák, csak egy-két boulevardeon van fasor, s ez oly kopárrá teszi, legalább is előttem. Tere azonban van sok és szépen gondozott. Nem érzi ugy a házak közé szorítva magát az ember, mint Pesten, mert lépten-nyomon egy-egy térre jut ki.

A gyalogjárók, a villamosok tömve emberekkel. Szán szán után, autó autó után száguld. Itten nincsen a villamoson megtelt hely. Aki bir és ahová bir, oda kapaszkodik. Ugy lógnak az utasok a kocsik ütközőjén, a két kocsi közötti életmentő rácson, a feljárókon, mint a heringek. És a kocsi megy veszett vágtatással, nem törődve azzal, hogy legalább husz ember csak a kezével kapaszkodik rajta.

Az üzletek mind tömve vásárlókkal. Mindenki vásárol, aki csak teheti, hiszen nem lehet tudni, hogy a rubel, mely ma 45—50 kopeket ér, holnap nem fog-e csak 3—4 kopeket érni. A rubelek csakugy röpködnek a levegőben.

Az árak a mieinkhez képest érthetetlenek. Egy font[13]) cukor 6 rubel, egy pár férfi meleg harisnya 13—15 rubel, ellenben egy finom trikotinget hét rubelért lehet kapni. Az alma darabja rubel, a körtéé kettő, a szőlő már drágább, fontja tiz rubel, vagyis kilója békeárfolyam szerint hatvankét korona.

Egy ebéd vagy vacsora jobbfajta vendéglőkben átlag 15 rubel, egy öltözet ruha 500 rubel, cipő 100—150 rubel, a napszám 25—30 rubel.

És mindennek az ára napról-napra emelkedik, csak az élet s vagyonbiztonság s a rubel száll mindennap lejjebb és lejjebb.

És a bolsevikiek népszerüsége.

*

[13]) 400 gramm.

Majd elfeledkezem a mozikról. Pedig azok itten épugy hozzátartoznak a mindennapi élethez, akár a pesti kinók. Már szinte nélkülözhetetlenek. Nivó tekintetében azonban nem jöhetnek a mi mozijainkhoz. Itt a fényesebbek is azokat a darabokat játszszák, amiket nálunk még a háboru előtt jóval már a külvárosi mozik adtak. Nem mondom, itt is van mozi, mint a Splendid Palace és a Picadilly, amelyek felveszik a versenyt a mi legfényesebb mozgószinházainkkal is, de átlag fejletlenebbek a mozijuk.

Van azonban valami, ami otthon hiányzik a kinóinkból. Hogy minden moziban a képek után kabaret-előadás következik. Énekesek, énekesnők kuplékat adnak elő, orosz cigányok táncolnak, a külvárosokban pedig kardnyelők, kártyabűvészek és hasonló csepűrágók produkálják magukat.

Ezek nélkül itt nincs mozi és a már említett két mozgóban elsőrangu erők lépnek fel. Igaz, hogy az árak is borsosak; egy négy személyes páholy 26—32 rubel s a legolcsóbb hely 2 rubel.

Ezer szinház közül nyolcszázban biztosan Nikoláj II. megy. A szerencsétlen cár tragikus bukásán most ezer meg ezer buta továris röhög.

Hja! a szabadság.

1917. november 28.

A cári palota falain nincs egy tenyérni hely, hová puskagolyó ne ütődött volna. Össze van lődözve az egész óriási épület. A vastag falakon nem ment át a fegyvergolyó, de a falhoz csapódó golyók mindenike letört egy darabot a sápadt cár hatalmából. Talán azért kellett oly sok golyót kilőni, mert megmérhetetlen hatalma volt az atyuskának.

Végre eltünt a cári hatalom utolsó foszlánya is s a hatalmas cárból is csak egy, az életéért remegő ember lett. A nimbusz megszünt, a százhatvanmilliós orosz óriás lerázta zsarnokát. A palota előtt szorongó százezernyi tömegből egy üvöltés szakadt ki:

— Szabadság!

*

Szabadság! Ez azt jelenti a továrisok logikája szerint, hogy mindenki szabadon tehet, amit akar. Vagyis szabad a pálinkás magazinokat feltörni. Ez az első és legfontosabb, a többi kelléke a szabadságnak mind ezután következik. Aztán szabad a magánházakba betörni s onnan az értékes holmit elvinni. Nem elrabolni, mert ilyen nincs a szabadság honában, csak elvinni.

Ezzel szemben, — s ezt még a továris-logika is megengedi, — a burzsujoknak is joguk van tömörülni s megvédeni ami az övék. Az orosz nép egyáltalán a forradalom alatt sokkal fejlettebb izlést mutat, mint a francia tanusított revoluciójuk alatt. Ott a szerencsétlen

nemesek teljesen ki voltak szolgáltatva a felséges nép kénye-kedvének. Itt nem.

Itten, ha valamelyik lakásba betörnek s a kért arany- és ezüstnemüek helyett revolvergolyót kapnak a bordájuk közé, nehogy azt higyjék, hogy egy óra mulva százakra menő tömeg megy megboszulni a kiömlött vért. Dehogy. A továris igy gondolkozik:

— Minden szabad! A továrisnak szabad a burzsuj aranyát elvinni, a burzsujnak szabad azt védeni. Ha aztán a továris követelésénél a burzsuj golyója volt az erősebb, rendben van. Az ottmaradt muzsik helyett ad az Isten kettőt. Minek ment a bolond olyan helyre.

Ezt a szabad védekezést, ezt a logikát aztán fel is használta a tisztességesebb polgártárs. Ma már azokban a negyedekben, hol a tőkepénzesek, a hivatalnokok, szóval a tanultabb elem lakik, minden ház valóságos vár, hova csak hosszas vallatás s kérdezgetés után lehet bejutni az idegennek. Minden lakó köteles bizonyos meghatározott ideig őrszolgálatot tartani. Neki felöltözve, ébren kell azt a pár órát vagy féléjszakát, mig a szolgálata tart, eltölteni; figyelni kell a legkisebb zajt s veszély esetén fellármázni a többi lakókat. S ha a továrisok tényleg be akarnak törni, olyan sortüzet kapnak, hogy elmegy a kedvük az ilyen vállalkozástól.

A forradalom első idejében egy párszor véresen visszaverték a csőcseléket, azóta már tanultak a továrisok is. Most már tudják, hogy a burzsuj elkeseredett ember s azt csak az utcán lehet veszély nélkül kirabolni.

Azóta ez a szisztéma van divatban.

1917. november 29.

Titokzatos dolgok történnek a városban. Hiába van szabadság, az orosz ma is épenugy hajlik a sötét rejtelmesség felé, mint a cárizmus alatt.

Éjfél felé, mikor már elült a nagyváros zaja, mikor élet már csak a főbb utakon van, a polgárőrség egy őrjárata lépked végig a Kadetszkaja Linián. A rendes utját teszi meg. A falak viszhangozva verik vissza a néma utcában a csizmáik kopogását a csontkeményre fagyott havon. Egyszerre egy alakot vesznek észre: a falhoz lapulva plakátokat ragaszt. Mikor hozzámennek, az alak hirtelen két lövést tesz a milicre, beugrik a közelben álló autóba s elvágtat. A motorkocsi hátsó lámpája nem égett, számját nem lehetett megállapitani.

A plakát német és orosz nyelven felszólítja a polgárokat, hogy lássák el magukat élelemmel, mert a németek december 7-ikén Petrográdon lesznek.

Sem azt, hogy hol nyomtatták e felhivást, sem a titokzatos ragasztó kilétét nem birták kinyomozni.

*

Titokzatos itt minden, mint maga az orosz néplélek. Mi szükség volt azokat a plakátokat kiragasztani, kik és kit akartak ezzel megijeszteni? Hiszen a burzsujok epedve várják a németeket, mert ezek rendet teremtenének itt huszonnégy óra alatt, a bolsevikiek szintén várják, hiszen itt mindenki tudni véli, hogy az egész bolseviki pártot Németország pénzeli.

Az orosz könnyen elintézi az ilyesmit. *Csort znáj!*[14]) — mondja és nem töri tovább rajta a fejét. Hiszen a fej csak azért van, hogy legyen rajta a szájnak hely, a száj pedig, hogy ... ejh! nem akarok már megint a pálinkáról firkálni. Elég, ha két fej gondolkozik Russiában, a Leniné és a Trockijé, még igy is nagy a zavar, hát még ha százhatvanmillió fej gondolkozna, mi lenne itt akkor.

Engem azonban egész nap nem hagyott a dolog nyugton. Délután Szalkay üzleti ügyekben eltávozott hazulról, egyedül maradtam. Kint már égtek az utcai lámpák, az esthomály ráborult az orosz fővárosra. Székemet az égő kandalló elé huzva, rágyujtottam egy cigarettára s hallgattam a Nevszkij beszűrödő életzaját.

Gondolataim elkalandoztak. Mi is lesz, ha a németek bevonulnak, milyen lesz az orosz utca képe, ha sisakos alakok jelennek meg rajta. Cigarettát cigaretta után szíva bámultam bele a pattogó tüzbe. Hogy ugrálnak a piciny lángnyelvek az egyik hasábról a másikra. Hogyan pattognak a kicsiny szikrák elő a lángokból. De nini, mintha az egyik olyan volna mint egy német sisak, a másik is, a harmadik, negyedik is. És mindig közelebb és közelebb jönnek. Már látom a sisakok alatt az embereket is. — Hiszen ezek németek! Az első sor már ki is lépett a kandallóból, utána a második, századik. Egymásután. Kikanyarodnak a szobánkon keresztül ki az utcára. Mind több és több. Zászlóalj zászlóalj után, jönnek elő a varázskandallóból izmos, döngő léptekkel. Végül az egész óriási menet ott kigyózik a Nevszkij Proszpekten. Az utca népe hangtalanul, megdöbbenve nézi őket. De hallga! Megremegnek a paloták: tizezer torokból zendül egyszerre az ének harsogva, diadalmasan:

— Deutschland, Deutschland über alles!

Nem birtam tovább nyugodtan ülni. Felugrottam.

A látomány hirtelen eltünt.

Sajnos, csak vizió volt az egész.

1917. november 30.

Délután hat óra volt, itt már este van. Székeink a kandallóhoz voltak tolva s dohányozva élveztük a kiáradó meleget.

Kopogtatás. A szobalány lépett be.

[14]) Ordög tudja!

— Egy fiatal lengyel ur Varsóból óhajtana a nagyságos urakkal beszélni.

(Mikor a szállóba jöttünk, csak egyszerü «goszpoda» voltunk, de az első tiz rubel borravaló után «barin»-okká, ami körülbelül megfelel a mi nagyságos urunknak, avanzsiroztunk elő s azóta Mária Pavlovna megkülönböztetett tisztelettel bánik velünk.)

Megrémültünk. Ki az ördög küldhette a nyakunkra ezt a varsóit, hiszen soha életünkben nem jártunk ott. Mi lesz, ha most ez lengyelül kezd velünk diskurálni? Kisül, hogy annyit sem értünk a lengyel grammatikához, mint tyuk az ábécéhez.

Töprengésre nem volt időnk, mert Mária Pavlovna válaszra várt. Lesz ami lesz, bizalom a polyákba, csak nem fog elárulni.

— Engedje be az urat! — mondta Szalkay.

Pillanattal később egy 24—25 éves fiatalember lépett be. Bundája, ruhája kifogástalan, látszott rajta, hogy rendezett viszonyok közt él.

— Sztrutinszky.

— Oszovszky.

— Gurcsinszky, — mutatkoztunk be kölcsönösen.

Székkel kináltuk meg uj ismerősünket. Az leült, fogai közé dugta az általunk felkinált cigarettát s lábát himbálva mosolyogva nézett hol Szalkayra, hol rám.

Uristen! Mit akar ez tőlünk, hogy csak bámul, mosolyog és nem szól. Engem különösen a lábhimbálás izgatott, a detektivdrámákban is igy himbálják a detektivek a lábukat. Bizonyos, hogy ez is titkosrendőr s azért mosolyog, mert gyönyörködik áldozataiban.

— Hogy is hivták önt azelőtt? — kérdte Szalkaytól. — Már elfeledtem.

Most már biztos, hogy detektiv. Tekintetünk összevillant Szalkayéval. A néma pillantással megegyeztünk, hogy én kirántom a széket alóla, ő meg betömi a száját, azután közös erővel megkötözzük. Az idegen azonban nem látszott észrevenni a feje fölött tornyosuló vészes fellegeket, mert továbbra is csak mosolygott, csak mosolygott és beszélt.

— Azért kérdem, mert Sztrutinszkynak engem sem régóta hivnak. Juliusban még Bauer voltam.

Értelmetlenül néztünk rá. Ez vagy őrült, vagy — hadifogoly.

— Igen, igen, — fordította át vendégünk németre a beszédet, — ne bámuljatok rám olyan furcsán; juliusban még Ludwig Bauernek hivtak, ez a név van a simmeringi anyakönyvbe is beirva, de, bár itt drágább a névmegváltoztatás, mint nálunk, mert ötven rubelt fizettem érte, megadtam s azóta mint Sztrutinszky élek.

Olyan hamisítatlan bécsi dialektusban beszélt, hogy nem kételkedhettünk benne. Osztrák a gyerek.

— Hát hadifogoly vagy te is? — kérdeztük egyszerre.

— Noná! — válaszolta Bauer szellemes egyszerüséggel. .

Harsány kiáltással ölelkeztünk össze az osztrákkal kétezer versztre a hazától. Csak ugy ropogott a csontja a barátságos öleléstől. Mondhatom, ennyire még egy magyar sem dobta sutba a 48-as elveket. Csendesnek nem mondható üdvözlésünkre Mária Pavlovna berohant. Azt hitte az istenadta talán, hogy gyilkoljuk egymást, de az ölelkezést látva, már tudta, hogy ennek áldomás-csájázás lesz a vége. Azért fejét rázva, kiment s nemsokára a szamovárral tért vissza. Mi ezalatt kihámoztuk a harmadik lengyel imitációt a bundából s a tea mellett elbeszéltettük vele eddigi tevékenységét.

Félve irom le, mert el sem hiszik. De Bauer lelke rajta, ha nem igaz.

Przemyslben esett fogságba. Először Razdolnoeba vitték. Onnan megszökött. Permben letartóztatták s visszavitték Krasznojarszkba. Ott letöltötte az egyhónapi büntetését s ujra megszökött. Elvergődött Kievig, itt azonban ujra felfedezték kilétét s Omszkba zsuppolták. Itt nem kapott csak két hetet, ugy, hogy egy hónap mulva már ismét meg birt szökni. Tagadhatatlanul pechje volt, mert Minszkben harmadszor is elfogták s visszavitték Omszkba. Most, mivel a vizsgálat során kiderült, hogy második szökése után, mikor visszavitték Omszkba, lelökte az orosz őrt a vonatról, tizennyolc havi sulyos börtönt kapott. Le is töltött három hónapot, de közben kitört a revolució s neki sikerült az őrök megvesztegetésével negyedszer is megugrani. Utközben találkozott alteregojával, Vratiszlav Pavlovics Sztrutinszkyval, egy varsói lengyel menekülttel, kitől a papirosokat megvette. Szent-Pétervárra már mint Sztrutinszky érkezett. Itt egy pár hétig pihenni akart és erőt gyüjteni a fáradalmak után. Továbbutazása azonban mindig nehézségekbe ütközött, három sikertelen próba pedig meggyőzte, hogy könnyelmüen nem érdemes a szökést megkisérelni, igy hát várta az idők jobbra fordulását, ugy hogy a tervezett pár hétből hónapok lettek. Közben, mivel kitünően hegedül, állást vállalt s most a Narodni Dom szinház zenekarában játszik mint primhegedüs.

— Ja, ja, Kamerad! — fejezte be beszédét felsóhajtva, — változatos volt az életem. Most azonban, hogy ugyszólván révbe jutottam, nagyon elővett az unalom. Felkerestem gyakran Lyubinszky professzort, akit én is ismerek régóta s érdeklődtem a továbbutazás iránt. Ő sem birt segíteni, a határt még mindig szigoruan őrzik az oroszok, mert Kerenszky állítólag Finnlandban van, hanem azt tanácsolta, ha nagyon unatkozom, él a Hotel Rigában két magyar, keressem fel s

veszekedjek velük, hiszen otthon sem csinálunk mást. Képzelhetitek, mennyire megörültem e hirnek, már féléve nem beszéltem honfitársakkal. Rögtön idesiettem s mivel imádom a hatásos jeleneteket, azért csináltam azt a komédiát beléptemkor. Hogy életrajzom teljes legyen, elárulom nektek, hogy a mult héten mint Sztrutinszky leadtam a szavazatomat a bolsevikiekre.

Nevettünk s mi is megmutattuk a szavazólapjainkat, melyet a mult héten kaptunk, amit azonban nem vettünk igénybe.

— Miért nem szavaztatok le? — korholt Bauer. — A bolsevikiek békét akarnak s minden szavazat aranyat ér. Én legalább nem adom ezer kroncsiért, hogy leszavazhattam. Hadifogoly is szavaz. Ha-ha-ha. Hja! a szabadság.

*

Tehát már vagyunk hárman. És még ki tudja, hány Sztratimirovszky, Lutinszky s az ég tudja, Micsodaszky él Oroszországban, aki azelőtt Kiss István vagy Nagy János névre hallgatott. Én legalább ötvenezerre becsülöm azon hadifoglyok számát, akik igy bujkálnak, hol álnév alatt, hol névtelenül. Szeretnék róluk statisztikát készíteni. Ha lehetne.

Emlékszem, Kievbe, illetve Darnicára, hol a tábor van, behoztak vagy háromszázat, akiket mind Kiev környékén fogdostak össze. Volt közöttük matróz, orosz katona, praporscsik, munkás, muzsik, cigány, földbirtokos, vasutas, diák, mérnök s az Isten tudja még miféle szerzet és ez a tarka-barka tömeg mind magyarul és németül beszélt. Megszólítottam egy nagy szőkeszakállu, kék pápaszemes orosz koldust:

— Hová való?

— Pestre, — válaszolta.

— Hogy hivják? — kérdém tovább.

— Uram! Becsületemre mondom önnek ,— szólt s szivére tette kezét, — biztosan nem merem állítani. Azt tudom, hogy most Békés-Gyulának hivnak, de hogy odahaza mint neveztek, az csak rémlik előttem. Nézze, kérem, én tizennégy augusztusában estem fogságba s még az évben megszöktem a táborból. Azóta már négyszer koldultam végig Csitától Kievig ezt a marha nagy országot, elfogtak már vagy ötvenszer s mindannyiszor más nevet mondtam be. S már annyiféleképen hivtak, hogy magam sem tudom biztosan, melyik az igazi nevem.

Nagyítás mindenesetre van a dologban, de érdekesen illusztrálja az orosz belső rendet.

*

Szalkay elkisérte uj barátunkat haza s csak éjfélre igérte visszajöttét. Időm van bőven, lévén jelenleg csak kilenc óra.

Lejegyzem a számtalan eset közül az érdekesebbeket, melyek

eszemben maradtak. Mind megtörtént esetek, bár sok hihetetlen mozzanat van bennük az otthoni rendhez szokottak előtt, de akik velem együtt átélték az orosz fogságot, bizonyítani tudják, hogy ilyesmi megtörténhetett. Nem beszélek azokról, kik a fogságot a táborban élték át, mert ők csak a tábor belső életét ismerik, hanem azok, kik megszöktek s barangoltak hónapokig, mind fog ilyen történetet ismerni, hisz a saját szökésük is kalandos volt.

Az első egy kispesti fiu. Egy év alatt ötször fogták el Kievben. 1916-ban, a Bruszilov offenzivájakor esett fogságba és egyenesen a Murman-vasuthoz vitték dolgozni. Innen, anélkül, hogy tudott volna valamit oroszul, elszökött és elvergődött Kievig. Ott lefülelték. Penzába való visszatranszferálás közben Voronezsnél ujra megszökött s megindult vissza Kiev felé. Kievben felismerte a milic s most már erős őrizet alatt vitték Penzába. A táborból még az éjjel kiszökött s csökönyösen megint Kiev felé vette utját. Megint elfogták s egyenesen Turkesztánba vitték egy büntető táborba. Innen is megszökött. Vissza Kievbe. Negyedszer is megcsipték.

És mint az éji lepkét a lámpa, ugy vonzotta őt Kiev. Soha sem próbált másfelé szökni. Mikor én találkoztam vele, ötödször hozták be Darnicára. Kérdeztem tőle, miért nem kisérli meg más irányba menni, de ő csak a fejét rázta:

— Nem, hadnagy uram! Nem megyek. Azért is megmutatom a cseheknek, hogy erre fogok hazajutni.

S tényleg, harmadnap a bevaggonirozáskor a fiu eltünt hatodszor is. Nem tudom, hazajutott-e?

*

Másik eset.

Charkovban az egyik orosz pótkeretnél a manipulánsi teendőket egy honvéd-szakaszvezető látta el másfél hónapig. Ugy élt mint orosz, egy lélek sem tudta róla, hogy hadifogoly. Másfél hónap mulva egy hadifogoly, akit oda vittek be, felismerte s önkénytelenül elárulta. Mikor letartóztatták, a katonai parancsnok magához hivatta bucsuzni. Kezet fogott vele s ötven rubelt adott neki.

— Végtelen sajnálom, barátom, hogy el kell válnunk, mert még olyan számvevő-altisztem, aki csak a felét lopta el a rábizott dolgoknak, rajtad kivül nem volt. A többi gazember mind nyolcvan-kilencven percentre dolgozott.

*

Egy felvidéki rutén fiu ugy akart hazajutni, hogy mint orosz katona felvétette magát egy ukrán menetszázadba. Utközben, mikor Bjelcbe értek, fellázította a századot, ne menjenek a harctérre az első vonalba, tagadják meg az engedelmességet. A század tényleg fel-

lázadt. Másnap kozákok vették őket körül s lefegyverezték a menetet. Őt mint főbünöst Odesszába vitték. A vallatásnál kisült, hogy ő, a fő-cinkos, hadifogoly. Erre a vizsgálóbiró két hatalmas pofont adatott neki az egyik porkolábbal s kihajíttatta a börtönből.

*

Hazajött Szalkay. Ajkát egy feketelábu indiánnak is becsületére való harci üvöltés hagyta el. Sajnos, nem irhatom ide, mert még azt hinnék a továrisok, hogy haragszom rájuk. A harci kiáltás után jött a komolyabb kijelentés:

— Jönnek a németek!

Lázas faggatásomra csak a fejét rázta:

— Nem tudok semmi mást, csak azt hallottam, hogy jönnek valamelyik nap ide rendet csinálni.

És most tudjon az ember aludni.

1917. december 3.

Azt beszélik, Falkenhayn itt van a városban, két német divizió pedig egy közeli faluban s csak a bolsevikiek intését várják, hogy bejőjjenek.

Jóságos Isten! Most tekints le a te hajdani két hűséges szolgádra.

1917. december 6.

A hirek, sajnos, nem lettek igazak. Egész nap ugy járkáltunk, mintha mi is letartóztatott hadseregszállítók lennénk. Tehát tart a fogságunk továbbra is. Levertségünk még az Eremitage étterem pincérének is feltünt. Rögtön kérdezte is:

— Ugy-e, rossz hirt hallottak az urak?

Mindkettőnk feje igent bólintott.

— Mit?

Mindkettőnk keze legyintett, hogy nagyon rosszat.

— Kirabolták uraságtokat? — firtatta tovább.

Mindkettőnk sóhajtása adta tudtára, még annál is rosszabb történt.

— Szent Vladimir! Akkor biztosan Nikoláj jön vissza! — kesergett a pincér-továris s keresztet vetett magára.

Ráhagytuk, hogy a minden oroszokra legrémesebb hirt hallottuk.

Szegény Nikoláj (mert ő is Nikoláj volt) erre oly szomoru ábrázattal hordta az étkeket, hogy megsajnáltuk s ebéd végén megvigasztaltuk, Romanov Nikoláj egyelőre Tobolszkban üdül.

*

Sajnos, nem csak Nikoláj üdül, hanem a németek is, igaz, hogy ők Rigában. Eleinte nagyon hanyag embernek tartottuk Hindenburgot, de ugy este hét óra felé rájöttünk, biztosan nem tudja, hogy itt vagyunk Petrográdon s azért vesztegel. Eredményt még igy is sokat ért el. A városban ugyanis végigviharzott a továrisok között a vészkiáltás, a végitélet harsonája:

— Jön Gindenburg![15])

Ez pedig a halál, az enyészet. Mert mit ér már az az élet, mikor nem lehet rabolni, mert Gindenburgnak százhatvanezer szeme van, minden szeme egy továrist vigyáz s mihelyt észrevesz valami rosszat (érthetetlen emberek ezek a germánok, a betörést, ami pedig a legnagyobb gyönyör, rossznak tartják), azonnal nyakon fogja az embert s megregulázza.

— Minden órának leszakaszd virágit, — ezt ismeri a továris is, oroszul hajrá! mig magunk vagyunk. Megkezdődött a rablás en grosban. Ma már semmi sem volt szent előttük. A szeszraktárak és pálinkás butikok után következtek a bankok és magánlakások. Egész nap nem lehetett mást látni, mint katonákat hónuk alatt kisebb-nagyobb gyanus csomagokkal.

A Szadováján az egyik őrjáratnak feltünt két katona, kik csomagokat cipeltek. Megállították s megkérdezték, mit visznek? Mint ilyenkor szokás nagyvárosban, különösen egy olyan élénk utcában, mint a Szadovája, rögtön embergyürü vette őket körül. A két továris ötölthatolt, mire a milic elkezdte a zsákokat bontogatni. A katonák, felhasználva a kedvező alkalmat, kereket oldottak. A csomagokat felbontva, négy és fél millió rubel papirpénzt találtak benne.

Az előkelő negyed egyik utcájában, a Szergievszkáján, három továris a délutáni órákban, mikor kevés a járókelő, egy elegáns urinőt, midőn kijött az egyik palotából, a kapu alatt megállított:

— Hogy veszed meg ezt a kabátot? — kérdezték tőle.

Az urnő néz mindenfelé, egyiknél sem lát kabátot.

— Melyik kabátot gondoljátok? — kérdte csodálkozva.

— Azt, amelyik rajtad van, — válaszolták a továrisok.

— De hiszen az az enyém!

— Ne beszélj oly sokat! — torkolták le durván, — vagy adj érte ötszáz rubelt, vagy visszük a kabátot.

S mivel nem volt nála annyi pénz, lehuzták a védtelen asszonyról a drága bundát és eltüntek.

Ezt kapta Petrográd a rendcsináló németek helyett, ugy hogy az egyik vendéglőben, hol még a berendezést is teljesen összezuzták

[15]) Az orosz betük közül hiányzik a mi lágy „h" betünk, ők ezt „g"-vel jelzik. Igy van aztán, hogy az idegen szavaknál az orosz „g"-t ejt „h" helyett: pl. Vilgelm, Gelzingfors.

a továrisok, a tulajdonos az üveg- és márványdarabok közt — mint a kesergő Cato Carthago romjain — felsóhajtott:

— Istenem, ne engedd, hogy mégegyszer bejőjjenek a germánok, mert egészen tönkremegyek.

1917. december 8.

Minden változatlan. Finnlandba még most sem lehet utazni, a németek sem jönnek, a békéről sincs semmi hir. A menseviki lapok legazemberezik a bolsevikieket, a kadettista ujságok mind a kettőjüket. Az orosz kormány parancsot adott ki, hogy a finnországi orosz csapatok jőjjenek haza. Ott azonban jobb az élet, világos, hogy az orosz garnizonok nem engedelmeskedtek a parancsnak.

Petrográdon a megszokott élet. Csilingelnek a villamosok, kiabálnak az izvoscsikok s a mellékutcákban barátságosan elkérik a pénztárcát a burzsujtól.

Egyszóval a rendes orosz közállapot, csak a mi orrunk hosszabb a rendesnél. Szalkay délelőtt már kijelentette, hogy a legkomolyabb haragot tartja Hindenburggal ezért az érthetetlen késlekedéseért.

1917. december 9.

Ma délelőtt a 28-as szobából áthurcolkodtunk a 16-osba. Itt egy külön fülke a hálószoba, az ára pedig ugyanaz, igy hát megengedhetőnek tartottuk magunknak ezt a luxust. Délig azon törtük fejünket, mint nevezzük el szobánkat. A hálófülkénkkel hamar tisztába jöttünk, lévén ottan csak két ágy s az éjjeli szekrény, azt hálószobának hivjuk. De a másik már nehéz dió. Ebben tudniillik van egy iróasztal, tehát dolgozószoba, van továbbá egy asztal pár székkel, tehát fogadószoba, van még külön kis dohányzóasztal két bőrszékkel, tehát dohányzószoba, és ott van végül az ajtó mellett a fogas, azon lógnak a télikabátjaink s alatta hevernek a galosnijaink, tehát tulajdonképen előszoba.

Azt hiszem, a keleti kérdés nem okozott nagyobb fejtörést az illetékes diplomatáknak, mint a szobakérdés nekünk. Nem tudtunk sehogysem megegyezésre jutni, ugy hogy a kérdést megoldatlanul hagyva, voltunk kénytelenek ebédelni menni.

Nem hiába mondják, hogy a jóllakott ember másként lát mindent. Mi is, midőn az utolsó falatokat nyeltük, megegyeztünk abban, hogy a dohányzószoba lesz a legelegánsabb elnevezés.

— De tudod mit? — szólt Szalkay. — Én a dohányzószoba fogalmával sehogysem tudom összeegyeztetni ezeket a hitvány orosz cigarettákat. Ezekből hármat-négyet szippant az ember s már vége. Szerintem a dohányzószobában csak szivarozni előkelő. Délután ugyis vendégeink jönnek, vigye az ördög, vegyünk szivarokat.

Gondoltam magamban, miért ne legyen egyszer azoknak is

igazuk, akik a magyart a legkönnyelmübb nációnak mondják. Legyen szivar. És lőn szivar. Vásárolánk 20 rubelért tizenkét darab Habanérát.

Mikor házaértünk, Szalkay rögtön az asztalkára készítette a szivarokat s vártuk a vendégeket. Mondhatom, nagyon türelmetlenül, mert a felöltöztetett szivarok végtelenül izgatták szemünket. Végre megjelent az első vendég, Bauer, s megpillantotta a barna dorongokat. A következő pillanatban csak egy szilaj kiáltást hallottam s egy lecsapásra kész kinyujtott kart pillantottam meg, az utolsó momentban azonban megjelent egy második kéz is, a Szalkayé, mely még a levegőben elkapta a lecsapásra kész kinyujtott kart.

— Na hallod! — szidta össze Szalkay, — te egészen tönkreteszed ezt az előkelő hangulatot. Még jönnek mások is, csak nem gondolod, hogy neked vettük mind ezt a rengeteg kvantumot. Kaptatok ugy is eleget tőlünk hatvanhétben.

Tiz perc mulva beállított a hiányzó vendég, egy 32-es szakaszvezető és egy 7-es honvéd-huszárőrmester, kikkel pár nap előtt hozott össze a sors.

A két bőrszékbe mi ültünk bele, mert udvariasság ide, udvariasság oda, ezt nem engedtük volna át másoknak az egész orosz államkasszáért sem. (Igaz, hogy tökéletesen üres az is.) Hála a mindent kibékítő Habanéráknak, a vendégeink ezért egy cseppet sem sértődtek meg.

— Te, — szólt Bauer Szalkayhoz — itt egy érdekes matematikai feladvány előtt állunk. Hogyan lehet a tizenkét szivart öt ember közt felosztani?

— Igy! — felelt Szalkay lakonikusan s azzal mindenikünk elé kitett egy-egy szivart, a fentmaradt hét darabot pedig bezárta az íróasztal fiókjába, kétszer is ráfordítva a kulcsot. Amely megoldást Bauer igen csalódott arccal könyvelte el a megtörténtek rovatában.

Jött a szamovár s végre, végre belemerülhettünk a szivarok kék füsttengerébe. Az első tiz-tizenkét szippantást szótlanul élveztük, aztán megindult a beszélgetés. Szegény hadifoglyok miről tárgyalhatnának másról, mint az otthoniakról, a békéről és a most aktuális németekről. Szalkay rögtön ki is fejtette álláspontját:

— A németeknek most három dolgot kellene csinálni. Először is, inkább ma, mint holnap, két diviziót ide kellene küldeniök rendcsinálás végett és minket hazaliferálni. Nincs igazam? (Zajos helyeslés zúgott mind a négy ajakról elő, a szivar és a fogak közti hézagon.) Aztán jön a többi mellékes dolog. És pedig mindenáron külön békét kötni Oroszországgal s az itt fekvő hadseregeket Olaszország és Anglia ellen zudítani. Két hónap mulva Hindenburg a római Kapitolium és

a londoni Tower lépcsőjéről diktálhatná a porban fetrengő taljánoknak és angoloknak a békét!

— Na, arra a Hindenburgra magam is kiváncsi vagyok! — sugta az örökké rosszmáju Bauer fülembe.

Bármily csendesen mondta is, Szalkay meghallotta s fel is fortyant rögtön:

— Hallod-e, te osztrák! Ha mégegyszer ily kiméletlenül visszarántasz ebbe a pocsék jelenbe, ha hazamegyünk, olyan agitációt kezdek az önálló bank és vámterület érdekében, hogy arról koldultok.

Ettől aztán Bauer, mint jóvérü bécsi, annyira megijedt, hogy behuzta — a szivart a szája szögletébe s többé nem zavarta profán kijelentéseivel a négy magyar álmodozását.

Mi pedig, most már zavartalanul, építettük tovább a légvárakat. Majd ha igy lesz, majd ha ugy lesz. Majd ha hazavergődünk, milyen édes lesz a bevonulásunk a győztes hazába.

A várak azonban, egyenes arányban a Havannák fogyásával, mind alacsonyabbak és szintelenebbek lettek, ugy hogy mikor az utolsó slukkert eresztve le tüdőnkre, eldobtuk a csutkákat, beszélgetésünk már ismét a silány, szürke jelenben mozgott.

Ezen annyira elbúsultuk aztán magunkat, hogy búbánatunkban az utolsó pohár csáját már cukor nélkül hajtottuk le. (Való, ebben jelentős szerep jutott azon ténynek is, hogy cukrunk már elfogyott.) Vendégeinket e keserü pohár végérvényesen leverte a jókedv lábáról és mivel látták, hogy sem az ennivaló, sem a szivarok elzárt mennyisége nem akar kitörni az asztalra, a lehető legecetesebb kedélyhangulatban szedték sátorfájukat s haza mentek.

És jelenleg öt szivarral és két divizió németlel szegényebbek vagyunk.

1917. december 10.

Ma voltunk vagy nyolcféle hivatalban, hogy visszaszerezzük eredeti nevünket. Mióta a bolsevikiek megengedték, hogy a hadifoglyok utazhatnak szabadon az egész országban, nincs értelme lengyel név alatt élnünk. Előre elterveztük, milyen nagy lesz a Mária Pavlovna csodálkozása, mikor bejelentjük neki, hogy ezután a borravalókat nem két lengyel menekült, hanem két csász. és kir., illetve magy. kir. hadnagy *ur* fogja markába nyomni.

Egyik helyről a másikra küldöztek, végre az utolsón akadtunk egy becsületes hivatalnokra, aki már nem küldött tovább, hanem a következő tanácsot adta:

— Nézzétek, ti azt, hogy hadifoglyok vagytok, amint állítjátok, nem birjátok igazolni. Itt nálunk már ti mint polyákok fogtok szerepelni s ajánlom, ne firtassátok tovább a dolgot, mert holnap lehet,

hogy Leninéknek szaladniok kell és olyan éra jön, amikor a hadifoglyokat visszaviszik a táborokba. Akkor aztán kezdhetitek elülről.

Beláttuk, hogy igaza van. Itt már lengyeleknek vesztünk. A szent se mossa már le rólunk az Oszovszky és Gurcsinszky nevet.

Talán még majd otthon sem fogják rólunk elhinni, hogy mi vagyunk mi.

1917. december 13.

— Szalkay?!

— Még alszom!

— Hát ne aludj, valamit akarok mondani.

— No jó, nem alszom.

— Én már nem birom tovább ezt a várakozást. Azt hiszem, a németek hamarább bevonulnak Londonba, mint Petrográdra.

— Hát majd bolondok lesznek ide jönni, — szólt Szalkay mélységes meggyőződéssel — mikor itten nem kapnának mást, csak hideget és papirrubelt.

Olyan megvetéssel ejtette ki az utolsó szót, hogy ezt hallva, még a legidősebb bolsevikiek is elvesztették volna a muszka pénzegységbe vetett bizalmukat.

— No jó, — folytattam — de ez minket nem segít haza!

— Ez igaz! — válaszolta s kidugta a fejét a takaró alól. (Mondanom sem kell, hogy eddigi társalgásunk a fejre huzott takarók jegyében folyt le.)

— Hát mit csináljunk?

— Induljunk valamerre!

— Finnország felé?

— Arra gondoltam. Most már nem ismeretlennek mennénk eléje.

— Rendben van, gyerünk Lyubinszkyhez. Ő majd ad valami utbaigazítást.

Félóra mulva a két magyar, kik alatt szerény magunk értendő, az utcán tolta maga előtt a —27° hidegségü pétervári levegőt.

A harmadik rövid, de gyászos utunk.

1917. december 14.

— Megkapták a levelemet? — kérdezte Lyubinszky, mikor tegnap bekopogtattunk hozzá.

— Nem. Irt a professzor ur nekünk? — kérdeztük csodálkozva.

— Igen. Tegnapelőtt irtam önöknek, hogy a vállakozó szellemü fiuk megpróbálhatják a finnországi utazást.

— Hogyan? Mi is ép azért jövünk, hogy tanácsot kérjünk a professzor urtól, miképen utazhatnánk el, mert nem tudunk már tovább várakozni.

— Helyes. Megkisérelhetik. Én elmondom a módozatokat és a helyeket, ahová menniök kell és csak az önök ügyességén mulik, sikerülni fog-e vagy nem. Tehát ide figyeljenek. Először is valami cégtől vagy intézettől szerezniök kell egy igazolványt, mely szerint önök ott vannak alkalmazásban és üzleti ügyben Finnországba, mondjuk Nikolajstadtba küldetnek. Ezen igazolvánnyal és egy fényképpel elmennek a Generálni Stábhoz[16]) és beadják. Ha kérdezik, miért mennek, elfogadható indokokat mondjanak. A stábnál a fényképes paszpartut két-három nap alatt megkapják és azzal utazhatnak akadálytalanul.

— De hol szerzünk céget, amelyik hajlandó nekünk igazolványt kiadni? — kérdeztem.

— Gondoltam arra is. Feldiktálok egy pár cimet, menjenek oda. Mondják meg őszintén, hogy magyar hadifoglyok és hogy mit akarnak, s ha okosan beszélnek, vagy itt, vagy ott sikerülni fog.

1917. december 15.

Tegnap délután már nem mentünk sehova. Korán esteledik, négy órakor már égnek a lámpák. Ilyenkor jobb nem csatangolni az utcán.

Inkább Bauert látogattuk meg abban a reményben, hogy utitársunk fog lenni.

Bárhogy is kapacitáltuk azonban, az osztrák nem akart kötélnek állni. Hiába ecseteltük előtte a finn utazás gyönyöreit, az ut biztos sikerét, a fiu csak a fejét rázta.

— Akármit kivántok tőlem, szivesen megteszem. Ha a front felé hivtok, rögtön csatlakozom hozzátok. De hogy Bécstől még jobban eltávolodjak, azt nem teszem. Mindent, fiuk, csak ezt nem.

Hiába próbáltunk a gyereknek lelkére beszélni, hogy csacsiság, amiket mond, ő megkötötte magát:

— Valami ösztönszerü irtózat fog el, ha Finnországra gondolok. Tudom, hogy nem sikerül az utatok. Miért menjek akkor én is veletek. Petrográdon megvárom, mig visszatoloncolnak benneteket. Ha két hétig nem jösztök, elindulok én is, de a front felé. Jertek inkább ti is velem.

— Jőjj te mivelünk!

— Nem megyek. Itt is fázom eléggé és még északabbra menjek. Mi vagyok én? Sarkutazó?

— Akkor adj csáját, — tért át minden átmenet nélkül az anyagias gondolkodásu Szalkay más tárgyra.

[16]) Vezérkar.

1917. december 17.

Az igazolványok megvannak.

Tegnap be is adtuk a vezérkarhoz.

Mit untassam önöket a leirással, hogyan szereztük meg. Elégedjenek meg azzal, hogy megszereztük. Ugy is minden jól nevelt naplóirónak van valami titka rendszerint, hadd legyen nekem is.

A beadásnál azonban egy kis incidensünk volt, ami egy kevéssé lelkiismeretesebb hivatalnok mellett könnyen balesetté fejlődhetett volna.

Mikor ugyanis kérdezte tőlünk a piszárcsik,[17]) hogy hová akarunk utazni, Szalkay azt felelte:

— Torneoba.

— Addig nem adhatom ki.

— Akkor Uleaburgba kérjük.

A hivatalnok ránk bámult.

— Micsoda ügyben mennek, hogy teljesen mindegy önöknek, melyik városba szól az engedélyük?

— A dolog ugy van ... — kezdett Szalkay egy hosszabb magyarázatba.

A tisztviselő azonban fáradtan közbe szólt:

— Nincs időm, kérem. Ki fogom állítani Uleaburgba.

Intett, hogy végzett velünk, adjunk helyet az utánunk jövő feleknek. Mehettünk haza.

Az utcán Bauerbe ütköztünk.

— Ne haragudjatok, — szólt — de nyugtalan voltam miattatok és eljöttem elibétek.

Jól esett vonzódása, nem tagadom; és ennek köszönheti Bécs jövendő nagy szülötte, hogy a szokottnál melegebben ráztuk meg kezét.

... És most két napi nehéz várakozás áll előttünk.

1917. december 20.

Az 1917. évi december hó 19-ikén este tiz órakor ültünk fel a vonatra a finnlandi pályaudvaron és hat óra mulva, azaz december hó 20-ikán reggel négy órakor már a wiborgi etappbörtön egyik barátságos cellájában ültünk tizenkettedmagunkkal.

Ezen pár sorban a harmadik kisérletünk egész tragédiája bentfoglaltatik. Pedig oly reményteljesen indultunk el és ime ... a befejezés végső akkordját a cellaajtó ránkcsukódása szolgáltatta.

De elülről kezdem.

A Finnlandszkij Vokzál-hoz[18]) szánon érkeztünk. Nem azért

[17]) Irnok.
[18]) Pályaudvar.

mert sok bankó hevert volna nálunk. Hanem mert a villamosközlekedés szünetelt a hófuvások miatt. Már pedig körülbelül négy versztet gyalogolni — 30⁰-os hidegben, ennyire van a Nevszkij a finn állomástól, nem akartunk.

Megváltottuk a másodosztályu jegyeinket szerencsére csak Helsingforszig. Annyira óvatosak mégis voltunk, hogy nem reszkiroztuk a jegyeket egész Uleaburgig.

Midőn már bent ültünk a kupéban, Bauer mégegyszer lelkünkre kötötte, hogy két hétig várni fog, és ha sikerül, levélileg értesítsük, ha nem, és visszahoznak, keressük fel személyesen. Oroszosan megcsókoltuk egymást és elváltunk.

Ő kiment a kupéból és az ablakunk előtt állva integetett zsebkendőjével, mig vonatunk ki nem ért a csarnok alól.

Ismerős állomások tüntek fel és tüntek el mellettünk. Hiszen kétszer tettük meg már ezt az utat; Tammerforszig és vissza.

Jött Bjelosztrov, a határállomás. Az első kontroll.

Megnézték igazolványainkat és mentek tovább. Átcsusztunk.

Két órakor hajnalban értünk Wiborgba.

Jött a második vizsgálat.

A továrisok megnézték igazolványainkat, de nem mentek tovább, hanem azt mondták:

— Szálljatok le!

— Miért? — kérdé Szalkay — az igazolványok rendben vannak.

— Leszállni, leszállni! — türelmetlenkedett az orosz. — Az állomásparancsnokságnál meg fogjátok tudni, miért.

Mit volt mit tenni, kiszálltunk. Az egyik muszka biztonság kedvéért velünk jött.

A parancsnokságnál már lehettek ötvenen, akiket igy tuszkoltak ki a kocsikból, mint minket.

Azt hittük valami szigorubb, vallatással egybekötött vizsgálat lesz és aztán majd mehetünk tovább. Ki nyugodtan, ki nyugtalanul várakozott. Az utóbbi rész óriási többséggel rendelkezett. Mi is a többséghez tartoztunk.

A vallatással egybekötött vizsgálat helyett tizenöt szuronyos puskával egybekötött továris jött be. A vezetőjük megható egyszerüséggel mondta:

— Igyom! továriscsi.[19])

Eleinte egy pár valódi orosz, kik a nyugodtak pártját alkották, kérdezték, hogy hová? De mikor látták, hogy a kérdés pusztába kiáltott szó, abbahagyták. Összeverődtünk kettes sorokba és megindultunk

Szerencsére a város ebben az időben teljesen kihalt volt, más-

[19]) Gyerünk elvtársak.

különben a hatalmas, szuronyos őrök között baktató menet méltán feltűnést keltett volna.

Nem tudtuk elképzelni, mi történt. Azt már sejtettük, oroszországi pályafutásunk hosszas tapasztalataira támaszkodva, hogy bajosan visznek esketési tanunak, de azt minden tapasztalat dacára sem tudtuk kisütni, hogy miért.

Hiszen nem is vallattak, le sem tartóztattak, csak ugy egyszerüen leszállítottak a vonatról. Az pedig hihetetlen, hogy e nagy tömeg mind körözött gonosztevő, vagy hadifogoly lenne.

— Börtönszagot érzek, — szóltam Szalkayhoz.

— Magam is.

Szaglóérzékünk kiválóságát bizonyitja, hogy egy kétemeletes épület előtt álltunk meg, mely ezt a legkevésbbé sem biztató felirást viselte: ETAPP.

Ahol etapp van, ott börtön is van. Az orosz nem is tudja elképzelni az elsőt a második nélkül.

Logikám helyes volt. Tiz perc mulva elhangzott az említett végső akkord: a börtön ajtaja becsukódott. Sajnos, mi és még tiz másik polyák vértanu is belül maradt.

A bezárás most nem vert le annyira, mint az első és második. Szinte már hozzászoktunk.

Szalkay pláne csak egyet sóhajtott, igaz, hogy elég gorombán, rögtön utána elkezdett halkan fütyülni és helyet csinált éjszakára a deszka fekvőhelyen.

Én nem tudtam aludni két okból. Az első ok a jobboldali szomszédom volt, ki az éjszakám első felét tette kellemetlenné. Az istenadtára Vitus-tánc vagy micsoda jött rá és folyton rugdosott és mindig csak engem. Türtem ameddig türhettem, de mikor huszonhetedik rugása reumás jobb térdemet találta, kifakadtam és visszarugtam. Ettől kezdve békén hagyott. Helyette jött a második ok, a bentlakók rohamzászlóalja.

Szóval nem a legkellemesebben töltöttem el az éj hátralevő részét. Csak reggel birtam igazán elaludni, mikor kivilágosodott. De akkor aztán aludtam oly mélyen, hogy Szalkay alig birt tiz óra felé felrázni.

— Ébredj! Rögtön visznek a parancsnok elé.

Az őrök, kik értünk jöttek, egy tágas nagy terembe vezettek, hol legalább husz hivatalnok dolgozott. A többiek, kiket tegnap velünk hoztak be, mind ott voltak.

— Uraim! — kezdé a parancsnok, egy kapitány, ki a szomszéd szobából jött ki hozzánk. — Önök tegnap éjjel, illetve ma hajnalban fel lettek tartóztatva a következő okoknál fogva. Önök mindnyájan lengyel menekültek. Lengyelország pedig a népek önrendelkezési jogá-

val élve, elszakadt tőlünk. Tehát önök ma már nem orosz, hanem idegen állampolgárok. Sőt a hazájuk német és osztrák csapatoktól van megszállva, tehát önök nem is semleges, hanem ellenséges állambeli alattvalók, akiknek Oroszország belső területét nem szabad elhagyni. Ezen okoknál fogva ma délután három órakor vissza lesznek toloncolva Petrográdig. I bolse nicsevo.

Ha már egyszer az orosz azzal fejezi be beszédét, hogy «és nincs tovább», akkor ott már hasztalan hivatkoznunk beszéde közjogi tévedéseire. Ott már nincs appelláta.

... És este tizenegy órakor szomoruan zörgettük fel a Hotel Riga portását, szobát kérve.

Szobánk még nem volt kiadva, beleköltözhettünk nyomban.

Vetkőzés közben Szalkay felsóhajtott:

— Milyen orra volt annak az osztráknak. Megspórolt harmincöt rubelt!

Ennyibe kerültek ugyanis a vasuti jegyek Helsingforsig.

A moszkvai és minszki főhadiszállás. Hazajutunk.

1917. dec. 21.

Bauert fontos művelet közben leptük meg, midőn betoppantunk hozzá. Ép a cipőjét pucolta.

— Isten az égben! Már visszajöttetek? — álmélkodott bennünket megpillantva.

— Jött a fene. Hoztak.

Ezt Szalkay mondta.

— Halljátok, ez aztán rekord. Ti felállítottátok a nem sikerült szökések gyorsasági rekordját.

— Viccelj csak osztrák, viccelj. Majd táncolnál te még bagóért is.

Olyan öngyilkos arcot vágott Szalkay, hogy önkénytelenül is az ablakra tévedt aggódó tekintetem. Azonban eszembe jutott, hogy az orosz ablakok télen a hideg miatt erősen le vannak gipsszel ragasztva, ott bajosan fog kiugrani. Ezután inkább az asztalon levő félfontnyi kolbászt kezdtem félteni tőle. És joggal.

— Ne tagadd, Bauer, te vártál ma reggel minket, — kezdé Szalkay komoran.

Bauer nem vette észre a csapdát. Megindulva Szalkay zordonságán vigasztalni akarta igenlésével.

— Igen, vártalak.

— Aranyszived van, kamerád, nem feledkezel meg az éhezőkről. Mert ugy-e hármunk részére hozattad e bűvös kolbászt?

— Azt épen nem mondh...

— Ne szerénykedj öregem előttünk. Tudjuk, hogy te vagy a legjobb cimbora.

Villant az éles penge és a kolbász harmada lemetszve menthetetlenül elveszett Bauer számára.

Dicséretére legyen mondva jó arcot vágott hozzá. Evés közben már viccelődött is. Kivallatott az ut részleteiről, sajnálkozott nem sikerültén, ámbár arcán látszott az elégtétel: Látjátok, én tudtam, hogy nem sikerül.

Az evést befejezve felvetettem a kérdést:

— Mit fogunk most csinálni?

— Ujra elindulunk, — felelte Szalkay gondolkozás nélkül — most már benne vagyok.

— Ez az én nézetem is. De harmadszor már én sem megyek Finnország felé. A fronton keresztül próbálkozom, hátha jól sejt Bauer és arra sikerülni fog.

— Elintéztetett, — jelentette ki Szalkay — én is veletek tartok. Hanem ismeritek-e arrafelé a viszonyokat? Szerintem legcélszerübb volna először valami közelebbi nagyobb városba menni és ottan érdeklődni.

Hosszabb vita indult meg efölött, melyben Bauer mindent helyeselt, mindenbe beleegyezett, csak azt kötötte ki, hogy az ünnepek után induljunk. Ő a szent estén nem akar utazgatni.

Javaslatát elfogadtuk és elhatároztatott, hogy huszonhetedikén utazunk el és pedig egyelőre Moszkvába.

1917. dec. 25.

Szerény keretekben ültük meg karácsony előestéjét.

Bauer is hozzánk jött, mivel szobánk tágasabb és szebb, mint az ő kicsiny kamrája.

Még reggel vásároltam egy kicsiny tuja bokrot — fenyőfát nem lehetett kapni, mivel az orosz karácsony csak tizenhárom nap mulva lesz — arra vettem pár cukorkát és apró gyertyácskákat.

Midőn besötétedett nem csavartuk fel a villanyt, hanem vártunk, mig elmosódtak a butorok körvonalai és homály nem borult szobánkra.

Akkor kezdtük az apró, szines gyertyákat meggyujtogatni. Ablakainkra leengedtük a függönyöket, ne lássa senki az átelleni ablakból a három hontalan csendes áhitatát.

A piciny lángok libegtek-lobogtak, talán az angyalkák szárnyai reszkettették meg, vagy talán a ránk gondolók sóhajai lobogtatták, kik ugyanigy szomorkodnak ebben a pillanatban, mint mi itt a hideg, ködös Északon.

Körülülve az asztalt tenyerünkbe támasztott állal bámultunk bele a gyertyácskák lángjába. Lelkünkből kiléptek az ezer és ezer versztre

levő édesanya, feleség, jegyes képei és ott vibráltak előttünk a szent fa világosságában.

Ujjaink akaratlanul is összekulcsolódtak, ugy mint hajdan, mikor édesanyánk tanított imádkozni.

És fölzendült a Bauer szava:

— *Mi Atyánk, Isten, ki vagy a menyekben...*

Leborultunk az asztalra, hang nélkül, könnyes szemmel.

Csak a lángok lobogtak erősebben.

Talán azért, hogy meghallgatta fohászunkat a Nagy, a Megérthetetlen.

Vagy talán odahaza is akkor imádkoztak ?

1917. dec. 29.

Huszonhét órás utazás után megérkeztünk Moszkvába. Szalkay már ismerős volt a városban, élt itten két éve egy hétig. Bauer és én vadidegenek voltunk. Én ugyan utaztam át Moszkván, mikor októberben mentünk Finnlandba, de csak egyik pályaudvarról a másikba mentünk át villamoson, Bauer pedig még egyáltalán nem járt a minden oroszok szent városában.

Hosszas keresés után találtunk egy kis szállót a Mochovája ulicában, hol szobát vettünk ki. A kereséssel azonban ugy eltelt az idő, hogy este lett, mikorra elrendezkedtünk.

Szalkay rögtön ki is osztotta a szerepeket. Ő a különböző kórházakat, hol a mi betegeink és orvosaink vannak, keresi fel, mi pedig a dán konzulátust és érdeklődünk a továbbutazás lehetősége iránt.

A terv kivitelére, tegnap már későre járván az idő, ma került a sor, de nagyon sovány eredménnyel.

A dán konzulátusnál nem akadtunk egy hadifogolyra sem, bár lézengett itt vagy hetven, ki próbált volna már szökni, vagy járt volna a front közelében. Mind a környéken dolgozott és csak segélyért jött be.

Szalkay beszélt ugyan eggyel, aki akart szökni próbálni, de ugy hallotta, hogy az oroszok átengedik a szökevényeket, hanem a németek visszakergetik. Emiatt aztán neki sem indult.

Ennyi volt az egész napi fáradozásunk gyümölcse, amit a legjobb akarattal sem lehet biztatónak nevezni.

1918. jan. 5.

Ismét eltelt egy hét és mi még mindig ott tartunk, ahol az első napon. Nem sokkal tudunk többet, mint mikor idejöttünk.

Igaz, hogy kutatásainkat megnehezítik a bolsevikiek is, mert napnap után utcai csetepatékat rendeznek. Némelykor hallottuk a gépfegyvereket is kattogni, sőt kétszer az ágyuk is dörögtek az utcán.

Ilyenkor aztán csak otthon üldögéltünk, egy csepp kedvet sem

éreztünk hozzá, hogy minden cél és haszon nélkül lelövessük magunkat valamelyik megvadult vörös gárdistától.

Annyit azonban megtudtunk, hogy nagyszámu hadifogoly indult már meg a front felé és még senki sem tért vissza.

Mindenesetre biztató jel, mert ha nem lehetne átcsuszni az orosz vonalon, már jött volna vissza valamelyik vállalkozó.

1918. jan. 10.

Minszkben vagyunk.

Tegnapelőtt minden nagyobb gondolkozás és lelki emóció nélkül vonatra ültünk s hátat fordítva a szent városnak áttettük ide főhadiszállásunkat.

És nem bántuk meg. A város csak ugy hemzseg a hadifoglyoktól, akik mind várják a békekötést vagy az alkalmat a hazamenésre. Azt beszélik, hogy Minszkben és a könyéken százezren vannak.

Az oroszok egyáltalán nem törődnek velük. Csapatostól járkálnak az utcákon saját uniformisukban és ha kérdik tőlük, mit csinálnak, nyiltan felelik, hogy haza akarnak menni.

Többel beszélgetésbe eredtünk, de nem sokat tudtak mondani. Ugy hallották, hogy nemsokára béke lesz, hát eljöttek ide, hogy elsők legyenek a kicserélésnél.

Egy tiroli azonban már értékesebb dolgokat mondott el. Szerinte vannak orosz katonák, akik illő dijazás mellett átliferálják az embert a németekhez. Közelebbi adatokat nem tudott ő sem.

De ez is elég volt, hogy megjőjjön a jókedvünk. Ha van ilyen továris Minszk városában, aki ezzel foglalkozik, az holtbizonyos, hogy meg is találjuk, ha ilyen viharedzett három virágszál veti magát utána.

Tehát hajrá!

1918. jan. 12.

A véletlen, mint már annyiszor, megint segítségünkre jött a szállodás képében.

Este, mikor a hajszában kimerülve, békén üldögéltünk szobánkban, bekopogtatott hozzánk.

Nagy szóbőséggel kezdte el mondókáját. Hogy milyen lassan halad ez a béketárgyalás. Milyen kicsinységekbe belekapaszkodnak ezek a nagy urak, csakhogy huzhassák a dolgot. Bizonyára tekintélyes napidijakat kapnak és azért halasztgatják egyik napról a másikra a békekötést.

Pedig mennyire vágyik már mindenki a béke után. Ő is csak tengődik, alig van bevétel. Ha nem nézné kilenc neveletlen gyermekét, már régen ... nem, nem felakasztásra gondolt; ő hithű orthodox és az öngyilkosság bűn, hanem elment volna olyan helyre, hol csupán oroszok

élnek, mert ezek a lengyelek nagy zsiványok, nem lehet ilyen nagy családdal megélni közöttük. De ki vesz ilyen időkben szállodát, mikor semmi sem biztos?

Azután itt van ez a rengeteg hadifogoly. Szegények, mindnyájan hogyan várják a szabadulást és kénytelenek vesztegelni. Bár már sokan neki indultak az utnak, akik nem győzték várni a békét, de ezt ő nem tanácsolja az uraknak (már mint nekünk), mert ez lelkiismeretes vezető nélkül nagyon bajos vállalkozás, mert hát tetszenek tudni, milyen kapzsi természetük van az oroszoknak, könnyen megeshetik, hogy kirabolják az átmenni szándékozót és visszazavarják.

— Egyszóval, ön tud ilyen vezetőt, — szólt közbe Bauer.

— Isten ments, kérem. Én nem tudok semmit, — tiltakozott a vendéglős kézzel-lábbal. — Csak hallottam beszélni félfüllel ezekről. Az uraknak is csak azért mondtam el, hátha hasznukra lehet a pletykám. Pedig én csak vesztek vele, mert jó vendégeim mennek el, de hát ilyen a természetem. Mindig mások javát akarom.

— Itt van tiz rubel, — mondta Bauer semmibe sem véve a bőbeszédü ember tiltakozását — és holnap délre legyen itt egy vezető.

— De kérem, én . . .

— Ne beszéljen oly sokat. Ime még öt rubel és tegye azt, amit mondtam.

Olyan határozottan mordult a zsidóra, hogy az kiérezte, a további ellenkezés hiába való, több pénz már nem fog előkerülni.

— Meglesz, kérem alássan.

Azzal alázatosan köszönt és kicsoszogott.

1918. jan. 13.

A házigazdánk szavatartó ember. Ezt a bizonyítványt kiállíthatom róla. Legalább is velünk szemben.

Délben, amint igérte, pontosan beállított a vezetővel.

Nyurga zsidó fiu volt a jövendő megmentőnk, vézna termetén csak ugy lógott a közlegényi egyenruha. Kissé félrecsapott sapkája alól kibujtak dús, göndör hajfürtjei. Keskeny madárarcából két barna szeme oly értelmesen és szeliden világított elő, hogy bennem rögtön bizalom támadt a fiu iránt.

Kérdeztük tőle, hajlandó-e átvezetni a vonalon?

— Hogyne, ha megfizetik.

— Mennyit kér?

— Ha csomag nélkül orosz katonaruhában jönnek. száz rubelért; ha pedig ebben a civilöltözékben jönnek, akkor százötven rubel az ára. És a szánt, mert körülbelül negyven versztet szánon kell menni. önök fizetik. Ami külön harminc rubel.

Rövid tanakodás után ugy határoztunk, hogy az utóbbit választ-

juk. Drágább, az igaz, de a holmijainkat megmentjük. Ki tudja, sikerül-e a dolog és ha véletlenül nem kedvezne most sem a szerencse, legalább meg van a tisztességes ruhánk és fehérnemünk.

Az örökké óvatos Bauer tanácsolta igy, pedig ő minden rubelt a fogához szokott verni.

— Nem hagyjuk itt csomagjainkat, — jelentette ki a vezetőnek határozatunkat — igy akarunk átmenni, ahogyan vagyunk. De nem fizetünk csak száz rubelt és a szánt.

Olyan zsivaj kezdődött kijelentésére, amilyent még életemben nem hallottam. A két izraelitából ömlött a szó; mondanom sem kell, hogy a vendéglős nem a mi pártunkon volt, szinte beleszédültem. Bauer szintén mestere volt az alkudozásnak. Leghelyesebben küzdelemnek lehetne nevezni ezt a jelenetet, melyet három mesterjátékos viv meg s amelyben Bauer maradt a győztes. A szavak valóságos Niagara-zuhatagát zudította ellenfeleire, ugy hogy a vezető kénytelen volt husz rubel leengedésével meghátrálni.

— Tehát százharminc rubel és mi fizetjük a szánt? — kérdezte Szalkay az alku befejeztével.

— Igen.

— Én csak azt teszem hozzá, teljesítse oly becsületesen igéretét, mint mi. Nálunk nincsen értékes dolog, csak ez — és elővette Browningját zsebéből.

— Nem orosz vagyok, hanem zsidó, — szólt sértődötten a vezető.

Annyi szemrehányás volt szavaiban, hogy Szalkay megbánta viselkedését. Eddig ami kevés örömünk volt fogság alatt, ami kevés szeretetben volt részünk, azt mind a zsidóknak köszönhettük, nem volt tehát oka ezzel szemben bizalmatlannak lenni. Hozzá is tette azonnal engesztelésképen:

— Ne haragudjon, az önök hazájában már nagyon sokan becsaptak.

— Semmitől se tartsanak az urak, — nyugtatott meg a vendéglős is. — Ismerem a fiut, sógorom.

Egyszerre világos lett előttem, miért avatkozott bele oly hévvel az alkuba. Hazabeszélt a vén róka.

— Mikor indulhatunk? — kérdeztem.

— Ha akarják, holnap este tizenegy órakor indulhatunk.

— Készen vagyunk bármely pillanatban, — felelte Szalkay.

— Merre és hogyan megyünk? — érdeklődött Bauer.

— A baranovicii vonalon megyünk Stolbciig, ottan kiszállunk és szánon északnyugati irányban vágunk át a vonalon. Azon a tájon már alig lézengenek katonák, nincs vonat, nincs utánpótlás. A csapatok leg-

nagyobb része elhuzódott onnan Baranovicihez vagy Szmorgonhoz. Ha találkozunk is egy párral, azokat bízzák csak reám.

— Tehát holnap éjjel.

— Igen, holnap éjjel. Fizetni az orosz és német vonal között kell. A viszontlátásra.

1918. jan. 15.

Aki tud következtetni, az gondolhatja, hogy ezen sorokat már a németeknél irom. Én valószinüleg nem tudok következtetni, mert reggel még nem gondoltam, hogy ma este már germán tisztekkel fogok vacsorázni.

Hála a kis, ügyes zsidó vezetőnek, délután négy óra husz perckor beléptünk a német lövészárokba.

Mindnyájunk előtt oly hihetetlennek tünt fel a dolog, az lett volna előttünk az érthető, ha elfogtak volna. Nem is csoda. Szalkaynak hetedszerre, Bauernek ötödszörre, nekem negyedszerre sikerült a próbálgatás.

Tudom, most irnom kellene sokat erről az átjutásról, de — bocsássanak meg — nem tudok. Fejemben bolondul össze van zavarodva minden gondolat, csak azt érzem, hogy révbe jutottam. Hogy immár hátam mögött van a Szabadság óriási fehér és hideg országa.

Nem kell már rettegnem, hogy visszacipelnek valami börtönbe, vagy hogy gyanutlanul sétálva lelő valami részeg továris az utcán.

Nem vagyok már egyedül, elhagyatva idegen országban, hol a fejetetejére van állítva minden rend...

Az ut oly rövid volt Minszktől idáig és oly eseménynélküli, hogy el sem akartuk hinni, eredményes lesz a szökés.

Mindig ugy gondoltam, csak valami hallatlan kalandok után sikerül a posztok között átcsuszni, hol talán valami akadékoskodó továrist el is kell majd hallgattatni.

És ime. Minden oly simán ment, ahogyan a vezetőnk megjövendölte.

Reggel három órakor érkeztünk Stolbciba, egy elhanyagolt, kis vidéki állomásra. Kegyetlen hóvihar dühöngött, mikor kiszálltunk. A szél veszettül csapkodta szemünkbe a havat. A nyakunkra csavart sállal fülünket és szánkat betakarva baktattunk a katona után.

A rongyos orosz falu nem messze volt az állomástól. Apró, zsuptetejü házak, melyek meglapultak a méteres hóban, hogy csak a tetejük látszott ki. Sehol semmi nyoma az életnek. Mintha halott faluba értünk volna, sehol világosság, sehol kutyaugatás, minden élő elbujt ebben az itéletidőben.

Vezetőnk megkopogtatta az egyik kunyhó ablakát; itt lakott az, aki szánon fog tovább vinni.

— Rubin, kelj fel! Vendégeket hoztam.

Világ gyult ki és beléptünk az egyetlen szobába.

A harminc év körüli házigazda, valódi keleti tipus, a világosságtól hunyorgatva mustrálgatott bennünket.

A vezető tárgyalni kezdett vele németül, mire a «jevré»[20]) szamovárt készített, csáját adott és öltözködni kezdett.

És egy óra mulva már röpült velünk a kényelmes szán a frissen esett havon. A kocsis mellett a vezető ült, háttal nekik Szalkay, Bauer és én a hátsó ülésen helyezkedtünk el.

A vihar elült. Az égről letisztultak a feketésszürke felhők, helyet adva a sziporkázó csillagoknak. Helyettük jött a hideg. Igazi, orosz értelemben vett hideg.

Az ut melletti erdőfoltokban, melyek mellett elrohantunk, dörögve hasadtak szét a fák a hidegtől. Mi azonban szemünkig beburkolódzva a bundánkba nem igen szenvedtünk tőle, csak a szempilláinkra fagyott könycseppek voltak kellemetlenek.

Mikor a nap feljött, enyhülni kezdett az idő annyira, hogy cigarettázhattunk. Falvakat hagytunk el, falvak jöttek és mi csak vágtattunk. Dél felé járhatott az idő, mikor a kocsis egy távoli dombsorra mutatott korbácsával:

— Ott vannak az orosz állások.

Innentől kezdve egymásután hagytuk el mögöttünk az előre elkészített orosz védelmi vonalakat. Félnégykor fent voltunk az orosz árkoknál.

Kifizettük a kocsist és gyalog vágtunk át a drótok között. Sehol egy lélek, csak mi voltunk egyedül a halott természetben.

Egy, az ut közepén földbevert oszlopnál vezetőnk megállt.

— Itt a semleges zóna, tovább nem mehetek. Fizessenek ki, kérem.

Én lévén a pénztárnok, Bauer rosszaló fejrázása dacára is százötven rubelt adtam neki.

Megköszönte. Kezet fogtunk és ő megfordulva egyenletes léptekkel indult visszafelé, hol a szán várta. Reggelre bizonyosan Minszkben volt uj üzletet keresni.

Mi is elindultunk előre a német akadályok felé, mig egy hang ránk nem kiáltott a tüskésdrótok mögül:

— Halt! Wer da?

— Osztrák-magyar hadifoglyok! — kiáltottuk vissza.

Három német is futott ki hozzánk és átkalauzoltak a drótokon. A három hadifogoly megmenekült.

*

[20]) Zsidó.

Ezzel le is zárom naplómat.

Isten veletek, továriscsi.

Isten veletek Lévi, Rouhu, Lyubinszky és a többiek, kiknek oly sokat köszönhettünk.

Kalandos kóborlásunk örökre lezárult. Ami ezután történt velünk, az már nem kalandos.

Négy nap mulva Lembergben voltunk. Ottan letöltöttük a vesztegzárt, visszaöltözködtünk katonaruhába és... egy este megindult velünk a vonat Magyarország felé.

Az állomásnál elbucsuztunk Bauertől. Ő Krakkón át ment Bécsbe. Az osztrák nem tudott szólni, csak szorongatta kezünket. Végre kinyögte:

— Aztán irjatok!

És sietve elfordult, hogy ne lássuk ajka remegését...

Midőn másnap délben berobogott a vonat Pestre, az első, amit megláttam a tömeg közt, egy édes asszonyi arc és egy fürtös gyermekfej volt.

A piciny ajkak kiáltásra nyiltak:

— Apuka! Apuka!

Itthon voltam.

Följegyzések.

Busuló kuruc nótája.

Mint a szedett szőlőt
ugy elhagytak engem.
Mint égen a felhő
szakadoz a lelkem!

Sose futamodtam.
Vártám sose hagytam.
Pejkóm visszafelé
sohase forgattam.

Sok likat nyitottam
labancok testében.
Sok lángot gyujtottam
Kurucok lelkében.

Kevés, marok néppel
dolgomban eljártam.
Magamtól rohantam.
Rajtá!-ra nem vártam.

Ellenség vackára
hánytam sok jó csóvát.
Elvettem ételük,
paprikáját, sóját.

Halálom nem szántam,
életem, nem féltem.
Sohase magamnak,
Rákóczinak éltem.

Sok futó labancnak
csapoltam a vérét.
Sokszor láttam futni
adta, plundrás népét.

A patkót néhanap
Csakhogy el nem rúgtam.
A sir szája felé
Néhanap már csúsztam.

De te, Uram isten,
habár néha téptél,
mégis csak szerettél,
mégis csak megvédtél!

És ugye vérünknek
hullott hullásáért —
Kuruc magyaroknak
lelkük aranyáért,
Ugye, nagy Uristen,
adatod a vámot? . . .
. . . Vagy vérbe fullasztjuk
Az egész világot . . .

Vértesy Gyula.

Az entente oroszországi politikája. Az entente-államok keleti politikája azt mutatja, hogy Oroszországot ujból harcba akarják állítani a központi hatalmak ellen. Ezen céljukat a bolseviki-kormány megbuktatása által vélik elérni, és a jelenlegi chaotikus orosz események mellett még nem lehet megállapítani, mily arányban fog sikerülni ez a cselszövés.

«Ha Oroszország valaha ismét szerepet fog játszani a világ nemzetei között, ugy ez csak igen hosszu békés fejlődés után következhetne be. És nem kell hinni azt, hogy ez a csoda máról holnapra fog bekövetkezni», mondja Carret a *l'Europe Nouvelle*-ben. Ez ép ugy van, mintha egy láztól gyötört betegségéből felkelt embertől azt követelnék, hogy azonnal megkezdje abbahagyott munkáját, anélkül, hogy a betegségét előbb kiheverje. Nagyobb mértékben vonatkozik ez egy olyan sulyos lázban vergődő beteg országra, aminő Oroszország. Ez az ország a forradalom kitörése óta, amely a belső rendet rettenetes módon feldöntötte, annyit szenvedett, oly szédítő lázban fetrengett és jelenleg is oly sulyos beteg kivül, belül, politikailag és gazdaságilag, hogy a következő esztendőkben misem várható és remélhető államiságától. De az entente által remélt szempontból is minden számításon kivül esik.

A *Westminster Gazette* fel is vetette a kérdést, hogy a szövetségesek oroszországi intervenciója komoly megfontolás eredménye-e?

Oroszország eddig is sok keserves csalódást okozott a szövetségeseknek. A háboru elején Páris és London óriási gőzhengernek hitte a cár birodalmát, amely hallatlan erővel fog irgalmatlanul végig hömpölyögni keletről nyugatra és hatalmas sulyával mindent összenyomni; amely legyüri a porosz militarizmust és rövid idő alatt Berlinbe ér.

Hogy miként csalódtak a szövetségesek, azt a történelem legdicsőbb lapjai mesélik.

A Mazuri tavaknál a központi hatalmak csodás hadvezére, Hindenburg, visszafelé fordította a gőzhenger rudját, ugy, hogy a harc nemsokára orosz földön folyt, anélkül, hogy valaha is reményük lett volna az oroszoknak, Berlinbe vagy Bécsbe eljutni.

Az orosz forradalom meghozta a második nagy csalódást.

Most már nem titok, hogy II. Miklós cár és bürokratikus kormánya komolyan tervezték a központi hatalmakkal kötendő külön békét. Midőn a harctéri események nem folytak le ugy, ahogy azt az orosz kormány remélte, midőn minden erőlködés és erőltetés dacára nem sikerült a pánszláv álmok megvalósítása. Konstantinápoly és a Dardanellák megszerzése, Galicia letiprása, sőt midőn az oroszországi belviszonyok egyre veszélyesebbé váltak és az ország belsejében a zavargások, tüntetések egyre süriibbek lettek, a cár és kormánya gyors béke-

kötés által akarta megmenteni a még menthetőt, hogy igy szabad kezet nyerjen a belső rend helyreállítására és a forradalom letörésére.

Oroszország, helyesebben II. Miklós cár helyzete hasonlítani kezdett azon szituációhoz, amelyben Nagy Frigyes 1762-ben volt. Ellenségtől körülvéve, az ország kipusztulva, elnéptelenedve, Anglia által, mely őt pénzelte, elhagyatva, állt Franciaország és Oroszország között, mely Ausztriával szövetkezett letörésére, nem volt más hátra Nagy Frigyesnek, minthogy ellenségeivel békét kössön. Ekkor hirtelen meghalt Erzsébet orosz cárnő és trónjára III. Péter lépett. Ez a cár nagy tisztelője volt Nagy Frigyesnek, és első kormányténykedése az volt, hogy békét kötött Nagy Frigyessel, aki ezáltal szabad kezet nyert.

Körülbelül ilyen helyzet következett volna be Oroszországban, ha II. Miklós cár tervei sikerülnek. Ámde Bethmann-Hollweg német kancellár kijelentése, hogy Németország Lengyelországból független államot akar csinálni, ketté törte II. Miklós cár terveit, mert lehetetlenség volt béketárgyalásokba bocsátkozni épen akkor, amidőn az orosz birodalom integritása ily módon megsértetett. A különbéke tervek későbbre lettek halasztva. De a boldogult cárnak nem adatott többé a szerencse ilyen alkalomra.

A polgári forradalom, a dumablok fellépése a kormány és a cár ellen, lehetetlenné tették a különbékét.

Az első felfordulás álomszerü lezajlása, a cár detronizálása, a megbizhatatlan kormány megbuktatása uj reményeket ébresztettek az entente-államok szivében. És Lwof herceg és Kerenski ideiglenes kormánya már-már megvalósította ezen reményeket. Szóval és tettel hirdették az ententeval való szolidaritást. Az orosz hadsereg uj támadást kezdett.

Ámde a bolsevikiek uralomra jutása után, kik először is az orosz katonagépet demoralizálták és megsemmisítették, később a bresti béke folytán Oroszország teljesen kikapcsolódott az entente vasgyürüjéből. Ez volt a leghatalmasabb csapás, melyet Oroszország az ententenek okozott.

Majdnem bizonyos, hogy az entente csalódásainak még nincsen vége. Mert mit remélhet az entente Oroszországban, ha a bolseviki uralom meg is bukik Nagyoroszországban?

Az a feltevés, hogy Oroszország ismét szerephez jutna az európai politikában, sőt, hogy a harcban is résztvegyen, sem nem valószinü, sem fel nem tételezhető.

Az orosz helyzetről elmélkedve, azt irja Carret a *l'Europe Nouvelle*-ben: «Az intervenció lehetősége a valóság teljes félreismerése. Ostobaság volna hinni azt, hogy Oroszország ujból részt vehetne a harcban.»

Mert Oroszországban nem egy csoport kivánja az entente oldalán a harcot felujítani, Oroszországban általános polgárháboru dul, a chaotikus zürzavarban mindenki harcol mindenki ellen. Nyilt harcok és csendes sabotage folynak az ország minden zugában, és semmilyen intervenció nem segíthet ezen rákfenén, hacsak az egész ország egységes és erőskezü elnyomatása nem.

Moszkva el van vágva az ország különböző részeitől. Északon a Volga mentén, a Don vidéken és Szibériában az egykori Oroszország alkotórészei harcolnak egymással; városokat szállnak meg, majd elhagyják azokat, harcokat vivnak és visszavonulnak; olykor egyik párttól átfutnak az emberek a másikhoz.

A hazaáruló gyáva csch deserteurökből álló csapatok, amelyekhez más hasonló elemek csatlakoztak, az ellenforradalmárok vezetői lettek. Távol keleten a keletkinai vasuttársaság igazgatója, Horvát generális uralja az ugynevezett vasutterületet. Egyes szibériai tartományok még bolseviki uralom alatt állanak. De hogy milyen az igazi helyzet ott, az az ellentmondó ujsághirekből ki nem vehető.

Jaroslavban, mely négy óranyira van Moszkvától, egy fehérgárda jött létre, amely az egykori tisztek, papok, kereskedők és a munkások egyes részei között talált követőkre; a Moszkvából kiküldött vörösgárdisták körülzárták a fehérgárdistákat, és igy megy ez az egész nagy birodalomban.

Forradalmárok ellenforradalmárok ellen, anarchisták fehérgárdisták, bolsevikiek ellenszocialisták ellen harcolnak, és az entente-intervenció legfeljebb csak komplikálhatja az orosz tragédiát.

Anglia célja valószinü az, hogy Oroszországot gazdasági tekintetben tegye lehetetlenné Németország számára. Az entente nem akarja, hogy Oroszország Németország Hinterland-jává sülyedjen. Eddig azonban nem találta meg a módot, miként valósítsa meg ezen tervét. A forradalom óta, mely a bolsevikieket uralomhoz segítette, módot keres az entente, anélkül, hogy azt megtalálni sikerült volna; állandóan azon gondolkozott, elismerje-e a szovjet-kormányt vagy sem. Mindkettőtől féltek és vonakodtak.

Az entente-intervenciónak akkor lehetne eredménye Oroszországban, ha egyetlen egységes párt lenne, amely az entente-segítséggel megtörhetné a bolsevikiek uralmát és egy erős, modern demokrata kezébe helyezné az ország sorsát.

De erre az eshetőségre nem lehet számítani. Oroszország megszünt egységes nemzet lenni. Az erős kötelék, amely a különböző heterogen elemeket egymáshoz füzte, a cárizmus bukásával tovatünt.

Oroszország merev életre nem kelthető test lett, amelyet semminemü kisérlet halottaiból fel nem ébreszthet. Az egykori cári biro-

dalom csak akkor válik számítható tényezővé az európai államok koncertjében, ha a most széthulló apró országrészek belátják az egymáshoz való tartozás szükségességét. Az entente-intervenció azonban nem törekedik ilyen egységesség létesítésére.

Oroszország csak egyedül képes megoldani az orosz problemát. A városok, községek, területek és provinciák lakosai a felülkerekedett tirannizmus ellen harcolnak. A népek önrendelkezési joga végső konzekvenciájában talált itt megoldásra. És ahol egy város, község, terület vagy kormányzóság az anarchisták uralmát magáról lerázza, segitség után kiáltoz. Nem katonai, hanem gazdasági segítség után.

Philippe Price, a *Manchester Guardian* orosz tudósítója, a következőképen jellemzi ezt lapjában:

«Az egyedüli praktikus segítséget, melyet az entente Oroszországnak nyujthat, gazdasági segítség, az ipar és földmivelés felsegítése. Az orosz nép Németországtól és Amerikától kért is ilyen értelemben segítséget, Angliától azért nem, mivel nem volt tisztában magatartásával.»

Ez az egyedüli szükséges a *Westminster Gazette* szerint is. Az elpusztult országnak elsősorban anyagi támogatás kell.

Az entente katonai beavatkozása csak fokozni fogja az orosz zürzavart. Célt csak az a hatalom fog elérni Oroszországban, amely kellő tapintattal fog hozzálátni az összerombolt, félig elsülyedt orosz államhajó megmentéséhez. Oroszországot az fogja a maga részére megnyerni, aki a kiéhezett, lerongyolódott, elszegényedett orosz nemzetet gazdaságilag talpra fogja állítani. Addig, mig ez bekövetkezik, még sok minden változni fog keleten. Az elpusztult cári birodalom helyén uj állam fog alakulni, de mint M. Carret irja:

«Il ne faut pas s'attendre à ce que la miracle se produise en un jour et une nuit.»

Hollósy Sándor.

Utazás Afrikán végig hatvan nap alatt. Európán kivül Amerikának és Ázsiának már régibb idő óta vannak hosszu, transverzális vasuti vonalai; legujabb a transszibériai, amely a lisszabon—tchéliabinski vonal meghosszabbításaként Vladivostokig épült s azzal együtt 13.500 kilométer hosszu.

Még a transszibériai vasutat megelőzően, az északamerikai Egyesült-Államok kormánya kiépíttette a newyork—sanfranciskói és a newyork—tacomai transkontinentális vonalakat, mig Kanada a halifax—vancouveri vasuti vonallal szaporította Amerika hosszu vasuti vonalainak számát. Dél-Amerikában az argentinai kormány a buenos-aires—valparaisói vasuttal kötötte össze az Atlanti-tengert a Csendes-oceánnal

s nemsokára elkészül a montevideo—paz-islayi vonal. A transausztráliai vonal, amely nemrég készült el, áthaladva Victoria nagy sivatagán, a Perth és Sidney közti roppant távolságot hidalja át, amelyet százötven óra alatt fut be a vonat.

Utolsónak maradt Afrika, amely egészen a legujabb időkig szinte leküzdhetetlen akadályokat rejtegetett a vasutépítés szempontjából. A XIX. század utolsó negyedében még alig ismerték e titokzatos világrész néhány belső vidékét, s még a XX. század elején is igen sok ismeretlen táj várakozott a földerítésre. Érdekes, hogy Cecil Rhodes már ekkor álmodozni mert arról a transafrikai vasuti vonalról, amely északon Kairóból, délen pedig Fokvárosból kiindulva, e titokzatos földrész szivében, a Nagy-tavak táján találkozott volna. Nos, a nagy angol férfiu merész álma immár valóra válik s angol és belga területeken át kiépül az a vasuti vonal, amelyen hatvan nap alatt végig lehet utazni az egész afrikai kontinensen. Igaz ugyan, hogy az Alexandriát Fokvárossal összekötő vasuti vonalat ma még hellyel-közzel hajóutak szakítják meg, ami bizony zavarja a forgalom lebonyolítását, sőt bizonyos helyeken rövid autóközlekedést kellett beiktatni a csonka vonalak közé, amelyek még kiépítésre várnak, de amely csonkok egyesítése különösebb akadályokba nem ütközik.

Az afrikai transverzális vasut iránya a következő: az alexandria—shellahi vonalszakasz 1063 kilométer hosszu s érinti a Nilus deltáját, Kairót, a piramisokat, a Nilus völgyét s az első vizesést. Shellahtól Quadi-Halfa állomásig 535 kilométeres hajóut következik a második vizesés lábáig; innen Khartoumig vasut vezet, amely 932 kilométer hosszu s átmetszi középen a Nubiai sivatagot, hogy kikerülje a Nilus nagy kanyarulatát. Khartoumtól Redjafig 1764 kilométer hosszu hajóut szakítja meg a vonalat s halad végig a Niluson az egyiptomi Szudán területén. Redjaftól kezdve már a Nagy-Tavak vidéke következik, Livingstone és Stanley által felkutatott titokzatos területek, trópikus őserdőkkel és ismeretlen eredetü folyókkal; azután a francia Szudán, angol Szudán, a belga Kongó-állam és Brit-Kletafrika. Ezeken a területeken most az autók szirénáinak hangja veri föl a csöndet, majd a gőzösök búgó kürtje s a vonat éles sipolása riasztja föl az őserdők vadjait.

Redjaf után nagyon változatos az ut: délnyugat felé eléri a Kongó-folyót; Butáig tizennégy napig tart az ut, ahol a Roubi ömlik a Kongóba; e két folyón át gőzössel Stanleyvillebe érünk, ahonnan vasut visz Ponthiervilleig, ahonnan ismét hajón jutunk el Kinduig; majd ismét vasuton Kongolóig és hajón Boukamáig. Itt már a folyó nehezen hajózható. A belga területen való átutazás lefelé haladva a folyón 16, fölfelé 19 napig tart.

Boukama már közvetlenül az angol terület határán fekszik, ahonnan vasut visz egészen Fokvárosig, a két Rhodesián, Becsuana- és a Fokföldön át, 1183 kilométer hosszu utvonalon.

A Német-Keletafrika területén levő Victoria-Nyanza és a Tanganyika-tavak felhasználásával az ut nyolc nappal megrövidül, amely előnyt a háboru után bizonyára nem hagyják kihasználatlanul.

A franciák máris azon gondolkodnak: hogyan lehetne az ő meszszebb fekvő gyarmatuk közlekedési utvonalait belekapcsolni ebbe a hatalmas transverzális utvonalba. E célból a Csad-tó keleti partjától vasutat terveznek El-Obeiden át Khartoumig; viszont nyugat felé összeköttetést létesítenek Kano és a Guineai-öböl felé a francia Thiès-Hayesszel és végül a Nigerrel. És ezzel azután egész Afrika megnyilik a civilizáció számára s a legutolsó fehér területek is — terrae incognitae — eltünnek a «legsötétebb Afrika» térképéről.

A háboru az evangélium megvilágításában. Szubjektiv, költői perspektiváju irás a *Baltazár* Dezső népszerü kis füzete. A társadalmi osztályok és nemzetek harcának friss és igaz szemléltető képe. Evangéliumi megvilágítása. A krisztusi világnézet erkölcsi biztosságának alapjain áll ez a könyv s a lélek megnyugvását nyeri belőle az, aki kezébe veszi. Baltazár Dezső ennek a keresztyén világnézet szempontjaiból beszél a háboru el nem muló lehetőségéről. A jó és rossz örökkévaló harca kipusztíthatatlan s ebben a harcban nem lehet épen a jó az, aki a fegyvert elejti, az erő és a hatalom végső és egyetlen őrizőjét. Amit a szellem felsőbbséges és lenyügöző fölénye el nem ér, azt az erő kardjának kell megszerezni, nem a támadás és a halál céljaiért, hanem a jó, az erkölcs igazságának biztosítása érdekében.

A világháboru borzalmai közt szomoruan és aggodalommal áll a lélek, de nem tehetetlenül. Az ősgonoszság ujra és ujra feltünő viharaiban nem a világbékének meddő vágya a segítség, hanem az intézményesen, a katonasággal biztosított védekezés. Mindebből világos az a következtetés, hogy a háboru gyökerei nem az államok mai formáiba nyulnak. A világok államokra felosztott rendszerét Krisztus sem kifogásolta. Nem a meglévő társadalmi rendtől őrizte, hanem a bűntől oltalmazta az embert és ilyen céljaiban a hatalom biztosságát tisztelte szelid megértéssel.

«A földi országok természetszerü, sőt főhatalmukat tekintve isteni eredetü létezésének jogosultsága és szükségessége mint adott és a jövőben folytonosan meglévő, fennálló intézményeké az evangéliumokból

világosan kiolvasható. Földi országok egyik alkateleme a főhatalom. A főhatalomnak, bármilyen szerv gyakorolja is azt: patriarcha, biró, király, császár, köztársasági elnök, triumvirátus, konzul vagy szenátus, szüksége van fegyveres erőre, amely az állam rendjével való összeütközésnél az államrend fentartását, a törvény érvényesítését, a jog uralmát a rendbontókkal és jogsértőkkel szemben végső fokon biztosítsa az állam jogi és területi sértetlenségét kifelé is. Mint fentebb láttuk, jók és rosszak lesznek a világ végéig. A rosszakra olykor érvényesül sikeresen a szellemerkölcsi ráhatás, de a rosszal veleszületett erőszakossági hajlam felülkerekedése esetén a megfékezésnek más eszköze nincs, mint a karhatalom. A karhatalomnak jelképe is, foganatosító eszköze is a fegyver.»

Baltazár Dezső hite szerint a gonosz mai küzdelmét csak a biztosságát megőrző állami rend és a fegyver győzheti le. Öntudatos, merész hite a jóban az a biztosság, amelyből el tudja mondani ma nem mindenben népszerü igazságait. Előadói ékesszólása, de gondolatainak gazdag hatalmassága is egyformán meggyőző erők ebben a kis füzetben.

Világpolitika és világgazdaság. Az emberi fejlődés történetén utazik keresztül Marczali Henrik legujabb könyve. A világ életének legjellegzetesebb eseményei sorakoznak föl benne tiszta képben értékük és érdemeik röviden meghatározott teljességében.

Könnyebben és egyszerübb előadással az élet és a fejlődés induló csiráit a mában élő világ pontos megrajzolásáig felnöveszteni talán nem is lehetne már, mint ahogyan ez ennek a hetvenoldalas könyvnek sikerült. Egy ilyen kalauz jelentősége a magyar közönség érdekében elsőrangu fontosságu. Gondolkoztató és további olvasásra késztető. A történelem tudományának nagy hasznát érezteti s megadja azt a nézőpontot, melyből az emberiség életsorsának különéletü mozaikdarabjait összefüggő és egyenes utnak lássuk.

Világpolitika és világgazdaság. Ez a két erő lassankint ébredt a történetben öntudatra, párhuzamos együttműködésük pedig csak az ujabb időké. A rómaiak politikai hatalma épen azon dőlt meg, hogy gazdagságát ipar és kereskedés, szóval a munka nem támogatta. És nem álhatott meg Nagy Károly birodalma sem, mert sem világpolitikát, sem világgazdaságot nem folytathatott. A politikai és gazdasági egyesítés első szép műve a török birodalom sikere volt a Földközi-tenger keleti medencéje fölötti hatalommal, de ezt a hatalmat sem biztosította

a munka. Hatalom és gazdaság lassankint mégis egyensulyba lépnek az igazi modern államoknál. Közülük Anglia kerül ki vezetőnek, mely a nemzeti hatalom alapjának az értelmiséget, a nemzeti nagyság bázisának a szabadságot látja.

Az angol világgazdaság politikája imponáló, — mondja Marczali — de egyoldaluságtól nem ment. Ipara mezőgazdasága csődjével fejlódhetett csak. Világpolitikai és világgazdasági hatalmát tengeri uralom biztositotta. Ehhez képest igyekezett megkonstruálni politikai felfogását, melyet egész Európára reáerőszakol. Az egyensuly fentartása főelve.

«A brit politika ugyanaz, mint a spártai volt, midőn Antalkidas békéjében (387 Kr. e.) kimondotta, hogy egy görög államnak sem lehet alattvalója nem hozátartozó város vagy sziget. Ez a leghatalmasabbnak, Spártának biztosítása. Ugyanaz, mint a római volt, mikor a makedon király legyőzése után kihirdette, hogy minden görög város szabad és független. (197 Kr. e.) Felaprózott nemzet kész zsákmány.»

De a tengeren nem akar egyensulyt. Ez az elzárkózása mutatja már a világháboru csiráját. Abban a világszerencsétlenségben, amelyet fölidézett, azonban más tényezők is szerepelnek. A német ipar s a szárazföldi utak, a vasut fejlődése.

Igy lett a tenger főhatalmának kérdésévé Anglia hegemóniájának önzően imperialisztikus politikája. Igy került majdnem összeütközésbe Franciaországgal is, amikor az Afrika közepét akarta átszelni vasutsineivel. Ezért érezte fenyegettetve magát a bagdadi vasuttal is, melynek természetes következése az Indiáig elérő szárazföldi közlekedés lett volna.

Anglia diplomáciájának művészete a nemzetek szabadságának elvével harcol ma is tovább. Vezető hatalma egy neutrális Amerika s az erőiben érintetlenül hagyott Japán között lett volna kérdésessé abban a pillanatban, mihelyt önmaga kimerül. Amerika és Japán azonban fegyveres beleavatkozásukkal már-már elveszítették hegemóniájuk esélyeit.

És Marczali könyve megáll azon a ponton, hol a történelem a legjelenebb mához ér. Jóslást nem tesz, csak képet ad, melyben pontosan fölrajzolt szálak futnak a még megoldatlan gordiusi csomóhoz. A történelem tapasztalataiból saját művének uralkodó szelleméből mégis levon Marczali egy következtetést. «Mihelyt az emberiség egyes szervezett csoportjai, mindegyik a maga külön területének kellő felhasználásával politikailag és gazdaságilag egyformán erősek, megvan az örök béke.»

Ezt a következtetést azonban már nem látja tiszta jelentésében, mint a premisszákat. Pontos kifejtése különösen Magyarország jövőjét

állította volna be, azokat az irányadó elveket, melyeknek föltételezhető irányítása mellett a nagyhatalmak versenyében életképesen megállhatnánk. S a társadalmak mai szervezeteinek a világháboruban élő szerepét sem sejtjük ebből a műből. Ezekkel a hiányaival is a történelem esszenciája a Marczali Henrik könyve, nélkülük azonban vezető és irányító lehetett volna a magyar öntudatunk megmozgatásával. Világos, logikus gondolatmenete, igazságainak egyszerüen föltárt lényege igy is hatalmas népszerüséget fog teremteni a maga számára.

A győzedelmes élet. A nagy, komoly, hivatalos filozófia talán sohasem fogja *Mulford* Prentice elmélkedéseit a maga bölcseleti rendszereibe illeszteni. És ez jó is, hogy igy van. Legalább Mulfordot nem skatulyázzák el, mint a többi értékeket, hogy azután már csak katedrákon és essaykben bukkanjon föl még olykor-olykor a neve, mielőtt végleg por rakódnék költői finomságu mondatokba kicsiszolt életbölcseletére. Mulford, az amerikai költő-filozófus igy még soká megmaradhat eleven, olvasott — és sokat olvasott — bölcsnek, aki megtanít arra, hogy mindenben a szépet, a jót, a harmónikusat keressük, hogy megtalálva, szebbé varázsolhassuk az életünket. Nem puszta véletlen, hogy Mulford amerikai születésü és hogy épen egy amerikai születésü emberben ébredt föl ilyen világosan annak a tudata, hogy minden szépséget, jóságot önmagunkban kell keresnünk és hogy a testi élet ereje fölött is a lélek a korlátlan ur. A lélek, amely nemcsak tetteink szövevényes rejtélyeit világítja meg, de amely a test fejlődését, kulturáltságát, tetteit és egészségét is irányítja. Az amerikai, loholó business-élet engedélyezi a legkedvesebb időt arra, hogy az ember önmagába is elmélyedjen és a «dollárcsináló gépeket» külön figyelmeztetni kell ennek a szükségességére. Mulford az amerikai prédikátorok nyiltbeszédüségével, Ruskin nyelvén teszi ezt meg és amikor tulajdonképen csak az amerikai törtetőkhöz intézte szavait, az egész földgömb valamennyi agyonhajszolt, pénzkeresésben lihegő rabszolgájához beszél, akiket föl akar szabadítani az anyagiasság jármából. Ne csak a pénz, ne csak a munka, a lihegő, kifulladt loholás a vagyonszerzés után legyen az emberiség célja. A lelki épülés, a csöndbe, harmóniába való boldog elmerülés, a természet fönségének és embertársaink nemes lelki tulajdonságainak felösmerése szintén a legfontosabb emberi célok közé tartozik, mert ez adja meg a lélek legteljesebb pihenését, amire épen olyan szükség van, mint a testi táplálkozásra. Mulford tulajdonképen nem tesz egyebet, mint az amerikai business-man-ok számára fölfedezi a lelket. És fölfedezését, a lelki élet szükségét az ő terminológiájukon közli

velük, de ez a terminológia nem száraz, nem üzlet- és nem hivatalos filozófia-stilusu, hanem lágy és finom, csillogó és hangulatos, érzelmes és fenköltségben tetszelgő, mint minden olyan művészet, amely az amerikaiaknak tetszését mindenáron meg akarja nyerni. Az amerikaiak alatt természetesen nemcsak az oceántúli pénzszerzőket kell érteni, mert hiszen ez az életét gyorsan, észszerütlenül és lélektelen mohósággal leélő tipus nemcsak a felhőkarcolók tövében él. És épen ezért Mulford filozófiája nemcsak közöttük lesz népszerü, hanem mindenütt, ahol a kulturáltság még nem tanította meg az embereket a kérlelhetetlen, lelkiösmeretbeli furdalást nem ösmerő kizsákmányolásra, de épen eléggé átitta lényüket annak a tudatával, hogy a lélek önálló életet él a testi porhüvelyben. Mulford ennek az embertipusnak — tehát a ma leggyakoribbnak — nyelvén beszél a lélekről. A «mens sana in corpore sano» régi latin igazságot átirja az ő számukra egy egész könyv terjedelmében. A lélek befolyásolja a test egészségét: ez az ő legfőbb filozófiai tétele, amit nem a hivatásos filozófusok okfejtésével vezet le, hanem költői képekben igyekszik bizonyítani. Mulford ezekben a képekben, költői szinezésü elmélkedéseiben nem is annyira filozófus, mint költő. Ábrándozó. De az ábrándozást nemcsak önmagánál, hanem az egész emberiségnél szükségesnek tartja arra, hogy lelki rugékonyságunkat, szépérzékünket, a finomságok felösmerésének hajlamait ne csak megőrizzük, hanem továbbfejlesszük. Ő nemcsak szépnek, de egyenest elengedhetetlennek tartja, hogy a legelfoglaltabb ember is megálljon egy-egy hegytetőn, lenézzen a festői panorámát nyujtó völgybe, elgyönyörködjön a tavasz ébredő erejében, a felhők méltóságteljes uszásában, — amint ezt előtte már, többek között, Ruskin is megtette. Mulford pantheista, mint Giordano Bruno, de ő — és ebben nemcsak tőle, de Ruskintól is különbözik — ő praktikussági alapon az. Ő ezt a lélek egészségére tartja nemcsak üdvösnek, de egyenest szükségesnek. És itt válik egészen amerikaivá a filozófiája, amely gyakorlatias, mint akár az amerikai papok prédikációja: minden áron hasznossá is óhajt lenni. Olvasói lelkének orvosa, tanácsadója, lelki gyóntatója lesz és a szép, harmónikus életformákat észszerüségi okokkal igyekszik tetszetőssé tenni. Lessing «Laokoon-elméletét» nem is egyedül amerikai, hanem tágasabb, általános modern felfogásban milieu-elméletté formálja át: a külső szépségek hatnak a lélekre, nemesítik a lelket, amely viszont az egészség őre és kormányosa. Szinesen, ötletesen és mindig meggyőzően érvel, amiben nem is annyira mélysége, hanem költői stilusa, lágy, szinte feminin érzékenysége és ösztöne van leginkább segítségére; és már ezért is kellemes olvasmány. De kellemes azért is, mert sok olyan gondolatot fejez ki tisztán és világosan, amit olvasóinak javarésze csak homályosan, szavakba nem formálva sejtett eleddig és

ezeket a gondolatokat most mint sajátját üdvözölheti lelke megnyugtatására. A könyvet, amely valószinüleg nálunk is erős népszerüséget fog elérni, Varságh János szépen, bár sokhelyütt éppen nem avval a könnyed és simulékony stilussal fordította magyarra, ami Mulford elmélkedéseihez illő lett volna.

Molnár Ferenc: Andor. Pest életének, embereinek, az egész fejlődő világváros természetének, hirtelen és groteszkül megnőtt arányainak, egységtelen lelkének legigazibb ismerője ma Molnár Ferenc. Könyvei — egész Baedeker-gyüjtemény Pest lelki életéről — a bizonyságok mellette. Különös világ összehangolatlan, nagy panorámájára tekinthetünk belőlük. A különösségek, a lehetetlen törtetés, a romlottság és a gyermetegség kaoszában vergődő uj hatalmas jövőjü városra. Multját föl nem ismerhetjük mai arcán. Csak jövőbeli méreteit és egyéniségét sejtjük belőle ismeretlen, uj szineinek festékszagán.

Molnár Ferenc azok közül való, akik nemcsak ismerik, szeretik ezt a várost. Tudja és észleli tisztán ő is, hogy fejlődő varázsában két erő uralkodik ma rajta: a pénz és az érzékiség. Nem igazi vezető energia egyik sem. De jellemző tünet mind a kettő, mert egyet igazol: az életerős fiatalságot. És ez a jövője felé lendülő, pompás ifjuság oka annak, hogy Molnár Ferenc Budapest szerelmese.

Andor. Az ő élete is ehhez a városhoz forr. A pénz jólétéből fakadt, a hirtelen nagyhatalomra jutott pénz világának osztályából, melyben a hangyamunkáju apa után ő már csak ur és degenerált. Célja nincsen, csak valami mohó és lázas életvágya, mely erőinek központját nem ismerve szerte hull el és haszontalanul. Fiatalsága és érzelmessége okai annak, hogy élete egyensulyát sohasem találja meg. Szülői elkényeztetett gyermekként engedik el a házból s érett és öntudatos férfinak várják vissza. Fiatal lelke ezer kérdését nem is sejtik. Csak zavarait és mindennapi jeleit látják keserüen és értelmetlen szemekkel. És mert megértésük nincs, a szeretetük is elfordul. Andoré marad az éjszaka, a szerelem s a kérdéseiben zilált fiatal lélek egyedülvalósága. Akaratos, szeszélyes, határozatlan jelleme ebben az egyedülvalóságban nő tragédiává. A kényes gyermek marad örökké, ki kiváncsian kiván meg mindent és cinikusan dobja el, amit adnak. Mert semmiféle célt nem kiván és egyetlen sziv szeretetét sem becsüli meg igazán, magától és az élettől is elfordul végre jó érzéseinek egy igaz tettébe csordult utolsó romantikus pózával.

Andor történetében semmi rendkivüli, a jelentéktelen ember

szomoru sorsa ez a könyv. A levegő, amelyben él, a többi ember, a férfiak, a nők, az orfeumok, egy szanatórium a pesti élet parvenü, kusza világa pedig csak illő háttér Andor alakja mögött. És mégis ugy ő, mint ez a világ a Molnár Ferenc szeretetében melegszik. Csodálatos és egyedülálló ez a szeretet. A jelentéktelen, a kis emberek világába tüz leginkább, a kis, nyomorult vergődő lelkek hibáikban, szenynyükben bukdácsoló szenvedésére. Elfogódott és meleg Molnár Ferenc beszéde mindig az ő cinikus, romlott és beteg szavaikon keresztül is. Ebben a megvilágításban azután minden emberi törpeség hordoz magában valami rendkivülit s a meztelenségig leleplezett bűnös lélek végre is valami hősiesen nagyszerü tett elkövetésére lesz erőssé. S ennek a szeretetnek reflektorában vetül elénk az egész magyar főváros is. Molnár Ferenc szive mindig talál valami ürügyet arra, hogy az alakjait megsimogassa. És Budapest iránt érzett szerelmét is tudja indokolni. Minden kis utcarészletét ép ugy ismeri, mint fejletlen kiskoruságát, bűneit és szépségeit s ugy tudja elénk állítani mindig, hogy kedves-rokonszenvessé váljék előttünk.

Molnár Ferenc uj regényének világa: ez a Pest ezekkel az emberekkel. Tisztán áll előttünk ujra az ő egyénisége, mely a maga kifejezésében egészen különleges. Egészen naturalista ez az irásmodor, hogarthian gondos a részletek festésében. A minuciózusan élethű szinek mögött azonban egy percre sincsen feledve soha az a mindenütt jelentkező szubjektivitás, amely oly sokszor lirába olvad. A sziv megint az oka ennek, a sziv, amely jellemzésből és leirásokból egyformán kibeszél. A kínosan agyonboncolt fiatal lélek rajzából ép ugy, mint a hajnali képből, mely a regény nyitánya. A Margit-hidon tárul fel ez a hajnal, a nyári nap ébredésének szinein. Egyre tisztább és egyre élesebb minden vonal, a hid, a sziget és a még alvó házak. És hüvösen nyulik el bennük a csend. Nincs az egész város szineiben semmi melegség. Csak talán abban a szelid hajlásban, ahogy a Duna a két partját jobbról és balról magához öleli. Mint Molnár Ferenc az ő Budapestjét . . .

A krakói Czartoryski-képtár olasz mesterei. A magyar művészeti irodalom (ideszámítva a műtörténeti tudományt is), a háboru előtt sem kérkedhetett bőséges lendülettel, de ami az elmult négy esztendőt illeti, az ennél is annyira kevesebb, hogy maga a teljes mozdulatlanság. Egy munkára sem emlékszünk, amellyel gyarapodott volna, s másfél évtized óta fennálló, egyetlen organuma is tetszhalottá zsugorodott. Az okát e terméketlen napoknak most nem keressük, de önkéntelenül rá

kell mutatnunk arra az ellentétre, hogy amikor az izlést nevelő, a művészetek ügyét propagáló irodalom, a kritika, az esztétikai és műtörténeti tudomány ily meddőségre van kárhoztatva: ugyanakkor a művészetek iránti érdeklődés rendkivül megnövekedett. A helyzet az, hogy épen e változás következtében, amely uj közönségréteget von be a művészi élet légkörébe, a kritika irányító és felvilágosító hangjára, az izlést fejlesztő és ismereteket terjesztő művészeti irodalomra még nagyobb feladat vár, mint valaha.

A csöndet, amely ezen a téren a magyar kulturában jelen van, most egy kiváló műtörténeti publikáció szakítja meg, amelyet dr. *Gerevich* Tibor irt a krakói Czartoryski-képtár olasz mestereiről. «E munkához akkor fogtam, mikor a muszka cár seregei Krakót fenyegették s midőn ma utnak indítom, az ősi lengyel főváros szabadon lélegzik és szép remények teljesedését várja», — irja Gerevich könyvének előszavában. A Czartoryski hercegek krakói képtárának alapját «a XVIII. század végén Czartoryski Ádám tábornok felesége, Flemming Izabella vetette meg s az eredetileg pulavai birtokukon volt. Az 1831-iki forradalom után az oroszok a család vagyonát elkobozták, a gyüjteményt azonban sikerült megmenteni s részben párisi palotájukban, a Hotel Lambertben, részben pedig sieniawai és kórniki kastélyukban elhelyezni. 1880 körül Wladislav Czartoryski a három helyen szétszórt gyüjteményt egyesítette Krakóban, a régi arzenál épületében, amelyet e célra a város a családnak átengedett s melyet Viollet le Duc tervei szerint restaurálták és a képtár helyiségéül is szolgáló szárnyépülettel toldtak meg. A muzeum a 90-es évek eleje, a képtár pedig ugyanez évtized vége óta nyilvános. Tulajdonosa ma is a család, mely föntartásáról egészen kivételes bőkezüséggel gondoskodik.»

Gerevich Tibor kitünően képzett, hivatott és tevékeny embere a művészettörténetnek. Tanulmányai főleg az olasz reneszánsz területére szorítkoznak, s azok a dolgozatok, amelyeket ebben az irányban közzétett, külföldi szakkörökben is ismert nevet szereztek a fiatal tudósnak. E művén kivül, amely most megjelent, a háboru évei alatt még egy másik, nagyszabásu munkát végzett, amely elsősorban reánk tartozik, jelentőségénél és vonatkozásainál fogva a magyar művészethistória ügye, s amelynek kellő méltatása a sajtóban és a tudományos irodalomban még hátra van: átrendezte, helyesebben valósággal felfedezte az esztergomi primási képtárt.

A krakói képtár anyagából olasz mesterek huszonnégy képét emeli ki Gerevich, iskolák szerint csoportosítva. Köztük van a Lionardo da Vinci-féle sokat vitatott «Női arckép menyéttel» is, amelynek e nagy mestertől való származását a meggyőző érvek egész láncolatával erősíti. A többi kép nagyrészt még kiadatlan, a műtörténeti kutatás szá-

mára eddig nem volt publikálva. Ezeket finom analizissel vizsgálja Gerevich, tudományos fegyverzete a stilkritikai módszer s az összes idetartozó irott források ismerete, ezeknek alapján határozza meg a képek történeti helyét az olasz művészet evoluciójában, felel a hozzájuk füződő vitás kérdésekre. Könyve a huszonnégy, jórészt ismeretlen festményre vonakozóan, a kutatás számára egyenest forrásmunka. A magyar műtörténeti tudományban Gerevich ujítása, hogy a képek leirásánál szigoru pontossággal tünteti fel a rongált és átfestett helyeket, hogy ezzel «a reprodukción nem észlelhető, megváltozott, nem eredeti formákra» figyelmeztessen. Mint a bevezetésben irja: «E következetesen alkalmazott eljárással elejét lehet venni annak, hogy a kutató esetleg ép a meghatározás szempontjából, vagy bármely más okból fontos stilkritikai következtetéseket vonjon oly részletekből, melyek későbbi kéztől származnak, s melyek a kép mesterének formai akarását nem fedik.» A könyv kiállítása méltó a tárgyhoz, amelyről szól: a művészethez. Választékos izlésü, tökéletes nyomdai termék, aminőtől a mai technikai viszonyok már elszoktattak.

Az aranymadár. *Vándor* Iván regénye lélekrajzi nyomokon indul és fejlődik, hőse az álmodó asszony. Az aranymadár szimbólum. Szimbóluma a be nem teljesedő vágyaknak, melyeket hiába kerget az asszonysziv. A regény hősnője egy parvenü milliomos, egy izzadó munkaember leánya, kinek anyja eldobja magától az életet, mert nem tudott beleilleszkedni környezetébe, mert férje örökre idegen maradt neki. Az árvaleány felnőtt társtalanul, csendben, szivében az aranymadár meséjével. Apja későbben megházasodik és elvesz, helyesebben megvesz egy leányánál alig idősebb asszonyt. Ez az asszony a lelketlen fajta, üres nők közül való, aki megcsalja urát valami művésszel. A művész lesz azonban a ház kisasszonyának aranymadara. Felékesíti a képzelet tarka tollaival, megteszi hősnek, megteszi ideálnak. A férfi is hajlik hozzá, de nem találkozhatnak az asszony miatt. Egy közönséges senki, nem a mesék megálmodott lovagja. Egyszerre aztán jön az összeroppanás. A milliomos parvenü összeomlik, letartóztatják. A feleség a művészhez menekül, a leány elsodródik mellőle és — öngyilkos lesz. Mert megcsalta az élet, megcsalta az aranymadár meséje és nem talál semmit, mi kitöltené lelkén a rést, melyet a kiszakadt mese ütött. A regény hasonlít Vándor Iván egyéb irásaihoz. Szivesen boncolgatja az asszonyi lelket, elemeire és összetevőire bontja a cselekményt és mindent meg igyekszik magyarázni. A belső cselekménnyel parallel építi a külső cselekményt és a mesével ügyesen egyensulyozza a kom-

poziciót. Nem valami hatalmas irodalmi alkotást adott, de egy becsületes olvasmányt juttatott a magyar közönségnek, melynek az asszonyokról való véleményét épen a női irók alakították ki nem épen kivánatos formájuvá. Vándor Iván nem az erotikumot keresi és adja, hanem a tisztult érzésvilágot. Alakjai épen ezért túlságosan áttetszők és viaszbábszerüek. A lelkiélet teljesen elnyomja őket de ahol nem vet sulyt a lelki megjelenés pontosságára, ott erőtől és élettől teljes alakokat tud rajzolni. A legsikerültebbek közül való a milliomos, továbbá a szédelgő bankfiu alakjai, pompás a budai nagymama asszonyalakja, mig a hősnőben kevés az élet és elrajzolt. A regény előadása folyamatos, a stilus gördülékeny, a sablonos pasztellszineken keresztülsugárzik egy-egy egyéni szinfolt is. A regény összhatása kétségtelenül jó: reméljük az iró többet is fog mondani e regénye után.

Rangosan. A *Pásztor* József elbeszéléseinek cime ez. Egy kis élethű portrégyüjtemény a magyar parasztról. A magyar parasztról, a magyar földről irni nem irodalmi szenzáció. Sokan próbálkoztak meg ezzel és sok értéket termelt irodalmunk ezen a területen. Pásztor József könyvének mégis nagy érdemei vannak. Hogy becsületes és tiszta művészettel nyult alakjaihoz, igaz arcképet festett róluk és a lelküket kereste.

A tanyák és kisváros életében járunk egy meleg, közvetlen könyv lapjain. Az, aki irta, otthon van nagyon a maga világában és meleg, kedves bájt sugároz mindig, amikor róla beszél. Néha könnyü feladathoz nyul. A diskurálás egyszerü szavaival szól ilyenkor s a képek, amiket ilyenkor fest, olyanok, mint a szép cifra tányér a szűzhóra meszelt «tiszta» szobában. Máskor az egyszerü szivek egyszerü belső világát rajzolja. A csöndes érzések finom megéreztetésében száz lágy hangot üt meg szelid harmóniában. Mikor pedig az indulat, a szenvedély, az emelkedett érzések fölhevülését kisérli visszaadni, olyan biztos pár vonást tesz föl az embereire, mint régi, kiváló holland arcfestők.

Pásztor József tehetségét ilyen természetü termései értékelik legjobban. Könnyed közvetlensége, mely minden emberit megértően fejez ki, mindig emelkedettséget és belső hevületet mutat egyszerüségbe szürten. Ez az objektiv, meleg, nyugalmas és mégis az emberi lélek minden változatához értő egyszerüség a Pásztor József magyar jellemü tiszta művészete.

m. gy.

A szökött katona. Franciaország gloárért lelkesedő hivatalos közleménye mögött egy élő és tettekbe kivánkozó nemzetközi szellem rejtőzködött várakozóan a világháboru eddigi folyamán. A Malvy-ügynél előtérbe nyomuló szocialista «kisebbség» hirtelen agresszivitása ezt nyilvánvalóvá teszi még a homállyal néző kételkedés előtt is. De bizonyos volt mindig a tiszta szemüek előtt, akik a világháboru kitörése idején pontosan felismerték a meggyilkolt Jaurès szerepét és azt a miliőt, mely a nagy francia szocialista elbukó alakja mögött hirtelen ágyufüst-felhőbe tünt el.

Rene *Musset* könyve ezt a négy évig rejtőzködő forradalmian nemzetközi, igazi Franciaországot hozza elénk. Az ut, melyet ehhez a célhoz talált, finom, művészi és a legemberibb. Szavak zaja, tomboló jelszavak, tömegjelenetek színrikoltozása nélkül tette meg egyetlen francia lélek vivódó fájdalmán keresztül. Antimilitarista és elvhű szocialista világnézet ez a lélek. Hős, mert nem akar hős lenni akkor, mikor ez értelmetlenséget jelent az emberi fejlődés katonájának békés hitvallásával szemben.

Rene Musset legalább igy gondolja. S a legfőbb tanuk mellette Tolsztoj, Shakespeare és Malthus idézett igéi. Emberi rajzot ad egy egész emberlélekről, aki a maga s az iró hitvallását követte akkor, amikor inkább idegen területre szökött, semhogy egyéni, különbnek érzett lényét tagadja meg, de nem tudja hőssé faragni azt a szerencsétlen és társadalomból leszakadt férfit, akinek hűtlen felesége mellől a kettőjük csöppnyi gyermeke kiáltja felé: gyáva! ...

A francia jellemet, magát a kort megérttette velünk az iró, a megoldásban csuklott csak el, a befejezés idegenül erőszakos módjában. Egy lélek hitét bontja ki előttünk fájdalmas vonaglásában Musset. A jövő, az emberebb ember vallása ez? De miért kételkedik akkor benne az, aki érte a saját szülő honát tagadta meg? Mert a gyermeke hangja kiált utána, mint örök vád? Azért lesz öngyilkossá? Ne csodálkozzék az iró, ha senkisem hiszi neki el egy öngyilkos hátrahagyott igazságát.

A könyve azonban igy minden összehangoltság nélkül is érdekes irói munka. Cobor Péter fordította ügyesen.

A nagy háboru katonanótái. *Gömöri* Jenő gyüjteménye egy részében a Magyar Figyelő oldalain megjelent háborus katonanótákat is felöleli. Ezek a nóták most egy gazdag gyüjteményben állanak ujra elénk, melynek termelő területe a tizenkettedik gyalogezred énekes kedve volt. Szülőföldjének azonban már nem mondható. Csak eltanulták, csak frissé gyártották a Gömöri összeszedte strófákat azok a tót

legények, kik ép ugy megszerették a magyar muzsikát, mint az alföldi bakák.

Nyolc nagy katonanótás gyüjteményt termelt már eddig is a világháboru. Gömöri gyüjteménye ezek mellé szegődik, mint kilencedik. Hogy mit jelent a világháboru a magyar népdalra, ebből a kilenc gyüjteményből világosan meg lehet állapítani. A róluk megjelent ismertetések és tanulmányok zürzavarában is nyilvánvaló, hogy a régi, ismert melódiák és szövegek népszerüségét az ujonnan gyártottak nem érik utol. Érték dolgában pedig egész határozottan mondhatjuk, hogy a magyar népdal alapjellemét a műdalok és kabaretversek hatása észrevehetően megrontotta. A népi naivság, a magyar lélek bájos és képekben gazdag termékenysége elszikkadt kissé abban a hamis érzésekből táplálkozó műdaltömegben, amely a budapesti kávéházak rövid életü divatából áradt a frontra. Ha mégis termett itt-ott igaz illatu virág, csak arra vall, hogy ennek az áradatnak sohasem volt vérségi kapcsolata a népdal eredeti természetével. A fejlődésnek ilyen jeleit azonban alig-alig találjuk. Vigasztaló adatokat kaphatunk talán még azokból a csokrokból, melyeket fogoly katonáink hoznak majd haza magukkal. A népdal táplálkozásának legerősebb gyökerei a bánatból, a hiábavaló szerelemből, az elviselhetetlenül fájdalmas élet kínjaiból ágaztak mindig. S a mostan messzibe elszigetelt katonalélek legcsodálatosabb érzéseinek tiszta kifejezéseit is ugy várjuk kiváncsian, mint a meggazdagodott magyar lélek legkristályosabb szépségeit a bánatos, uj magyar népdalokban.

Az, amit magáról a Gömöri-gyüjteményről elmondhatunk, dicséret csak a gyüjtő szorgalmáról. Rendszere nem igen van ennek a gyüjteménynek, ellenőrző fölénye, hozzáértése szintén hiányzik. De elénk tárt mindent, amit szépnek, ujnak és érdekesnek tartott.

HUNGARIA KÖNYVNYOMDA BUDAPEST.

HUNGARIA KÖNYVNYOMDA BUDAPEST.

MAGYAR FIGYELŐ

A SZERKESZTÉSÉRT FELELŐS
HERCZEG FERENC

Tartalom:

EGYES SZÁM ÁRA 2 KORONA
ELŐFIZETÉSI DIJA: NEGYEDÉVRE 6 KORONA, FÉLÉVRE 12 KORONA.
SZERKESZTŐSÉG ÉS KIADÓHIVATAL BUDAPEST, ANDRÁSSY UT 16.
SINGER ÉS WOLFNER KIADÁSA

VIII. ÉVFOLYAM 10. SZÁM 1918. OKTÓBER 1.

Anglia politikája a világháboru kitörése előtt.

Irta: **Fraknói Vilmos.**

A politikus és iró, ki Angliáról szól vagy ir, ha azt kivánja, hogy sulya legyen véleményének, arra van utalva, hogy gondolkodásában, itéletében és hangjában megőrizze a komoly tárgyilagosságot, melyet még az ellentétes világnézet hirdetőitől is kierőszakolnak az emberi szellem nagy művei. Pedig ezeknek sorozatában kétségkivül a legelső helyet foglalja el az Imperium Britannicum, mely mellett tartósság és méretek tekintetében, Nagy Sándor és Róma, Attila és Timur, V. Károly és Napoleon alkotásai eltörpülnek.

Természetes, hogy a benne megtestesült eszmények kultuszának papjai, a diplomaták, a csodaszerü alakulásokban és meglepetésekben századokon át nyilvánuló sikereket megszokva, honfitársaik és a világ közvéleménye fölött elsajátítják a szuggeszció kivételes hatalmát, melyet akkor is gyakorolnak, mikor nem benső meggyőződésüket vallják, hanem érdekeiknek szolgáló fikciókat hirdetnek.

Ezt a mostani világháboru folyamán szembetünően észleljük. A bolygónk felületének 80%-a fölött máris világhatalmat gyakorló Anglia az alig 1/2% birtokában levő német birodalmat, világuralomra való törekvéssel vádolva, az emberiség szabadságának és a népek önrendelkezési jogának legveszélyesebb ellensége gyanánt birta föltüntetni, ugyszólván az egész világ szemeiben.[1]

Sir Edward Grey külügyi államtitkárnak nagy része volt ezen eredményben, amelyhez nyitányul szolgált a siker, amit a világbéke leggondosabb őrének szerepében ért el. Ezzé avatták

[1] Dr. Rudolf Kjellen upsalai egyetemi tanár számitása. (A Neue Freie Presse 1918. augusztus 11-iki számában.)

föl és mint ilyent dicsőítették, a Balkán háboru és a londoni konferencia idejében, mind az entente, mind a hármasszövetség parlamentjeiben és sajtójában.

Azonban a Vörös könyv, melyben külügyi kormányunk a saját Balkán-politikájának igazoló iratait az 1914-ik évi delegációk elé terjesztette, föltárta azt, hogy az angol államtitkár Bismarck ideáljának, «a becsületes alkusznak» csak jelmezét viselte.

Ez még szembetünőbbé lett néhány hónappal utóbb, mikor Grey az általa közzétett Kék könyvbe, a világháboru közvetlen diplomáciai előzményeit ismertető okiratok közé, 1912-ből származó két jegyzéket vett föl, amelyek mint fényszórók az ő tevékenységét az igazi világításba helyezték.

Ennek ellenére akadt Németországban egy szerencsétlen diplomata, Lichnowsky herceg, a német birodalom londoni volt nagykövete, ki sértett hiuság sugallatára, a nagyur elbizakodottságával és a dilettáns felületességével Grey egyéniségének és politikájának dicsőítésére vállalkozott, a mult év folyamán forgalomba hozott emlékiratban, amiért uralkodójától, kartársaitól és nemzetétől kemény fenyíték jutott neki osztályrészül.[2])

Ugyancsak Németországban akadt egy érdemes tudós, Schücking, a marburgi egyetem tanára, ki a világháboru fejleményeinek a nemzetközi jogtudomány szempontjából tanulmányozása közben azon eredményre jutott, hogy a központi hatalmak Grey közvetítő javaslatainak elutasításával végzetes hibát követtek el. Alapos és lelkiismeretes vizsgálataiban nem tudta magától elhárítani a veszedelmet, mely a szaktudóst fenyegeti, mikor szaktudományának határain túl semmit sem méltat figyelmére.[3])

Ezen munka késztette e sorok iróját arra, hogy a diplomáciai anyagkészletet ujból áttanulmányozva azon kérdést, vajjon az angol politika 1914 julius havában a béke föntartása érdekében fáradozott-e? a történeti kritika módszerének alkalmazásával eldönteni megkisérelje.[4])

[2]) Szerző állítása szerint a kézirat gyanánt sokszorosított emlékirat az ő tudta nélkül és akarata ellenére jött sajtó alá. Magyar forditása a Nyugat-ban jelent meg. Az entente-kormányok különösen buzgólkodtak terjesztésében.

[3]) Walther Schücking: Die völkerrechtliche Lehre des Weltkrieges. Leipzig, 1918.

[4]) A világháboru diplomáciai előzményeit röviden tárgyaltam a Budapesti Szemle 1916. januári füzetében; bővebben: Kritische Studien zur Geschichte des Dreibundes cimű munkámban. (Budapest, 1917.)

I.

Köztudomásu tény, hogy VII. Eduárd angol király az angol politikának uj irányt adott, mely Németország ellen fordult. A világkereskedelem és tengeri hatalom terén erőteljesen fejlődő és sikeresen terjeszkedő vetélytárs gyengítése érdekében azon fáradozott, hogy elszigetelje, szövetségeseit elvonja tőle, ellenségeit pedig magához vonzza. Buzgón vetette el a hitszegés magvait Olaszországban és nem riadt vissza attól sem, hogy az osztrák-magyar monarchia nemes uralkodóját csábító ajánlataival kisértetbe hozza;[5]) miután pedig határozottan eluasíttatott, kormánya következetesen és bőkezüen támogatta a nagyszerb és neoszláv törekvéseket, melyek a monarchia szétrombolására céloztak. Ezzel egyidőben a viszonyt Francia- és Németország között mind feszültebbé, Francia- és Angolország között mind bensőbbé igyekezett alakítani.

1906-ban az angol és francia kormányok között politikai megegyezés jött létre. Szövegét még mai nap is a titok fátyola fődi. Azonban épen az 1912-ik évi jegyzékekből tudomást nyerünk leglényegesebb föltételeiről. Ezek szerint, ha a két állam közül az egyik, provokáció nélkül, támadást von magára, a másik részéről fegyveres támogatást várhat. Noha a kormányok ezen megegyezés szerződéses jellemét és föltétlen kötelező erejét látszólag és formailag megtagadták azzal, hogy maguknak és parlamentjüknek minden egyes előforduló esetben az elhatározás szabadságát föntartották, mégis valóságban és lényegileg biztosították azon megállapodásukkal, hogy a két hadsereg és a két haditengerészet vezérkara időről-időre közös tanácskozásokat fog folytatni a közös katonai föllépés módozatai iránt. Ebből világosan következik, hogy a két állam között katonai konvenció jött létre, amely a politikai szövetségek betetőzése szokott lenni. Az 1912-ik évi jegyzékek elmondják, hogy a katonai tanácskozások csakugyan megtartattak. Jelentőségükre és eredményükre nézve a leghitelesebb tájékozást nyujtotta maga a tengerészeti miniszter, lord Churchill, ki a háboru alatt 1916 augusztus havában egyik hirlapi közlésében bevallotta, hogy a háboru kitörését megelőző nyolc esztendőn keresztül (tehát épen 1906 óta!) mindent

[5]) Ezen általánosan elfogadott állítást történeti tény jellegével ruházta föl Bülow herceg volt birodalmi kancellár, történeti dolgozataiban.

gondosan előkészítettek, hogy szükség esetén Franciaországot gyorsan és erőteljes segítségben részesíthessék.[6])

Időközben, 1912 őszén, a két kormány a megegyezés lényeges módosítását foganatosította, amennyiben a kölcsönös segélynyujtás kötelezettségét azon esetre is kiterjesztették, amikor támadás nem következett be, de a két kormány egyikének «komoly» oka van félni, hogy meg fog támadtatni, vagy hogy az általános béke meg fog zavartatni. Ily módon az 1906-iki védelmi frigy preventiv és offenziv jelleget vett föl, aminek éle csak Németország ellen irányulhatott.

Formális szerződés nem köttetett; a megállapodás az angol külügyi államtitkárnak Franciaország londoni nagykövetéhez intézett jegyzékébe és ennek válaszirataba foglaltatott, amelyeknek még azon látszatot is iparkodtak adni, hogy csak magánleveleknek tekintendők; mert az államtitkár «édes nagykövet ur», a nagykövet «édes Eduárd ur» megszólítással élt. Azonban az ujabbkori diplomácia gyakran élt ezen formával (az osztrák-magyar Vörös könyv két ilyen esetet ismertet)[7]) és a váltott jegyzékek a formális szerződéssel egyenlő jogerőt nyujtottak a megegyezésnek.

E sorok irója 1916 szeptember havában a stuttgarti Deutsche Revue hasábjain tüzetesen fejtegette az 1912-ik évi jegyzékváltás jogi természetét és politikai fontosságát, kimutatva, hogy a világháboru előkészítésének munkájában fontos tényező gyanánt szerepel.

Valóban két államnak közös katonai föllépésre való készsége az arra irányuló szándék szülötte és az arra alkalmat kereső igyekezetnek szülője szokott lenni.

Ezt fölismerte a német diplomáciának a névtelenség homályában maradt előkelő tagja, ki már 1913 március havában meg tudta szerezni a négy hónap előtt váltott jegyzékek hiteles másolatát és mikor kormányának Berlinbe megküldötte, elismerésre

[6]) A Pictorial Sunday cimü londoni illusztrált lapban. A cikket német és osztrák lapok is lefordították. Angol politikusok állítása szerint a megállapodások nem foglaltattak irásba. Morel: Truth and the war. (London, 1916.) 279.

[7]) 1897-ben Albániára, 1909-ben a Sandschakra vonatkozólag jött létre ilyen megegyezés Ausztria-Magyarország és Olaszország között.

méltó éleslátással állapította meg jelentőségüket és jósolta meg következményeiket.

«Ezzel, — ugymond — Anglia menthetetlenül a francia revanche-gondolat szolgálatába lépett... A bátorítás, melyben a francia sovinizmust részesíti, katasztrófához vezethet, amelynek közepette angol és francia seregek, franciaországi csatamezőkön, vérökkel fogják Anglia németországi politikájának árát megfizetni.»[8])

II.

Jellemző az 1912-ik évi megegyezés megitélésére nézve létrejöttének időpontja.

Nem a Balkán-szövetség megalakulásának idején, nem is a Balkánháboru kitörésekor ismerték föl az angol és francia kormányok az 1906-ik évi kötés szorosabbra füzésének szükségességét, hanem 1912 november második felében, mikor a nagyhatalmak konferenciájának összehivása terveztetett. A két tény között összefüggést kell keresnünk. Angliában és Franciaországban valószinüleg arra számítottak, hogy az Ausztria-Magyarország és Oroszország balkáni politikája között fönnálló nézet- és érdekellentétek a konferencián összeütközésekre fognak vezetni, melyekbe ők szintén be fognak vonatni.

Hogy Grey államtitkár a konferenciának (Reunion des Ambassadeurs a hivatalos elnevezés) összehivásánál válságos utógondolatokat leplezett, elárulta a bonyolult taktika, melyet követett és mely őt ellenmondásokba bonyolította. Továbbá ő volt az, ki az önálló albán állam szervezését és Szerbia követelését, hogy az Adrián kikötőt nyerjen, a konferencia tárgyalása keretébe utalta; amely két ügy Magyar- és Olaszország legszorosabbra vont érdekköréhez tartozott és amelyek tekintetében már egymással meg is egyeztek; minélfogva európai fórum elé vitelük a két hatalomra nézve megaláztatással járt, Szerbia és Montenegró féktelen nagyravágyásának pedig táplálékot nyujtott. Végre Grey vitte ki, hogy Törökország, mely a berlini kongresszuson részt vett, most mellőztetett; Románia meghivását pedig az osztrák-magyar kormány nem volt képes kieszközölni. Igy tehát csak az

[8]) Az Entente-udvaroknál működő követek egyike volt az. Jelentését mellékleteivel kiadta a német kormány a Fehérkönyvben.

entente és a hármasszövetség három-három hatalma lévén meghíva, a konferencia a két állam-csoport párbajának szinhelyéül volt előkészítve.

Grey politikáját a konferencián és azt is, hogy «az európai areopág» az ő vezetése alatt milyen módon szolgált a világbéke érdekeinek, leghivebben jellemzi magatartása a Skutari ügyben, amelynek fejleményeit a Vörös könyv okiratai alapján, legalább főbb vonásokban meg kell ismertetnünk; azért is, mert döntő befolyást gyakoroltak azon állásra, amit Ausztria-Magyarország és a német birodalom a világháboru küszöbén az angol politika irányában elfoglaltak.

III.

Mikor 1912 dec. 7-ikén Grey a londoni konferenciát megnyitotta, a Balkán-háboru lángja még lobogott Albániában, hol a török uralom utolsó maradványát, Skutarit, Essad pasa szerb és montenegrói hadak ostroma ellen hősiesen védelmezte.

A konferenciának már első ülésében Skutari jövendő sorsa iránt ellentétes álláspontot foglalt el Ausztria-Magyarország és Oroszország. Amaz a létesítendő autonom albán állam életképességének elengedhetetlen föltétele gyanánt tekintette Skutarinak abba való bekebelezését; ez ellenben Montenegró számára követelte a fontos helyet azon megokolással, hogy a montenegrói uralkodóház, ha arról lemondana, népének fölháborodása következtében elsöpörtetnék, ami veszélyes bonyodalmakat támasztana.

Mivel Skutari ostroma vérontással és pusztulással járt, emellett Albániában a béke megszilárdítását és az állam szervezését akadályozta, a konferencia vezetőjének, a humanitás és a politika sugallatára, rajta kellett volna lenni, hogy a vitás kérdés mielőbb megoldassék és addig is az ostromló hadak vonuljanak el; meg kellett volna értetnie a szultánnal és a két Balkán-fejedelemmel, hogy akár az albán államnak, akár Montenegrónak itélik oda a nagyhatalmak Skutarit, a vérontás mindenesetre felesleges, céltalan.

Azonban Grey ezen irányban semmit sem tett. Két hónap mult el, mig az orosz kormány közvetítő javaslattal állott elő, amely szerint a város Albániához, a mellette elterülő nagy tó Montenegróhoz csatoltassék. Most Ausztria-Magyarország késett

ezen tervvel szemben állást foglalni. Az ostrom ezalatt tovább folyt. A tarthatatlan helyzetre ismét az orosz kormány, nem Grey, hivta föl a konferencia figyelmét, de ő sem az ostrom abbahagyását, hanem csak a Skutariban elzárt, nagy nyomorban élő polgári lakosság szabad elvonulásának lehetővé tételét követelte. A konferencia elhatározta, hogy ezen ügyben a hat nagyhatalmasság a montenegrói királyhoz fordul. A határozat kimondása és a «demarche» foganatosítása között Grey tizenhat napot hagyott eltelni. A lanyhaság és bünös közönyösség által elbizakodottá vált király még a jelentéktelen engedményt is megtagadta. Vakmerő válasza ugy hangzott, hogy «katonai és politikai nyomós okok miatt a lakosság szabad kivonulását nem engedheti meg».

Ilyen körülmények között Bécsben a konferencia törekvéseinek őszinteségébe és sikerébe helyezett bizalom szükségképen megingott. 1913 március 8-ikán Berchtold gróf, Londonba bocsátott jegyzékében, arra utalván, hogy Szerborszság ismét hadakat küld Albániába, megállapította, hogy a szerb kormány «a konferencia határozatait és a szomszéd monarchia érdekeit tekintetbe venni nem szándékozik». Mivel pedig nyilatkozata hatástalanul hangzott el, tiz nap mulva Montenegró irányában önálló föllépésre szánta el magát. Megbizásából az osztrák-magyar követ a királyt «a helyzet komoly volta felől tájékoztatván», a konferencia határozatainak végrehajtására hivta föl. Nikita csak azon engedményre volt hajlandó, hogy ágyui ezentul az erődítményekre, nem a városra fognak irányíttatni; ellenben kijelenté, hogy kormánya döntését a polgári lakosság elvonulása tárgyában nem változtathatja meg. Válaszát az osztrák-magyar kormány nem találván kielégítőnek, azt izente neki, hogy az ágyutüzelés teljes beszüntetését föltétlenül követeli és ha ezt jószerivel el nem éri, kényszerítő rendszabályokhoz fog nyulni. Mindazonáltal ugyanakkor a konferenciában azon reményét fejezte ki, hogy a nagyhatalmak erőteljesebb föllépése Montenegrót rá fogja birni, hogy határozatai előtt meghajoljon.

Ekkor március 20-ikán Londonban kimondatott a határozat, hogy Skutari Albániához fog tartozni, és mind Szerbia, mind Montenegró az albán államnak odaitélt terület elhagyására fog fölszólíttatni, anélkül, hogy nekik a határidőt megszabták volna. Az ostrom tehát tovább folyt. Berchtold gróf ujabb felszólalásának hatása alatt is csak azt határozta el a konferencia, hogy a

két állam seregei eltávolítására haladék nélkül fog felhivatni és ha ezen lépés sikertelen marad, nemzetközi flotta-demonstráció fog rendeztetni. Mivel pedig a montenegrói kormány válasza ismét tagadó volt, április 5-ikén tizenegy hadihajó jelent meg Antivári előtt és a tengerpartot blokád alá fogta. Nikita nem ijedt meg, sőt vakmerősége annyira ment, hogy a nagyhatalmakat a semlegesség megsértésével vádolta.

Ennek következtében Berchtold gróf az angol kormánytól keményebb intézkedéseket követelt. Ilyenek nélkül, — mondá — a flotta-demonstráció az európai közönség előtt komédia gyanánt fog feltünni, ami a nagyhatalmak méltóságával meg nem fér és Ausztria-Magyarországban jogosult fölháborodást idézne elő. Kijelentette, hogy megfelelő nemzetközi rendelkezések elmaradása esetén Ausztria-Magyarország maga fog közbelépni.

Április 23-ikán a török őrség Skutarit az ostromló montenegrói seregnek adta át. Ezen eseményről Berchtold gróf a konferenciában képviselt öt nagyhatalmasságot értesítvén, ugy nyilatkozott, hogy ez Európa akaratának hallatlan ignorálása, minélfogva nem teheti föl, hogy a megaláztatást nyugodtan fogják türni. A tekintélyükön ejtett sérelem megtorlására a montenegrói kikötőknek megszállását vagy a hadihajókról ágyutüz alá vételét követelte.

Grey ilyen erélyes föllépésre nem volt kapható. Legfeljebb a blokád szigorubbá tételéhez volt hajlandó járulni. Ha ezzel nem érnek célt, — mondá — más eszközökhöz kell nyulni; de ezeket nem jelölte meg.

Április 27-ikén a nagyhatalmak követei megjelentek a montenegrói miniszterelnök előtt, kit felszólítottak, hogy Skutari kiürítését «a legrövidebb idő alatt» hajtsa végre. Ez halasztást kért azon ürügy alatt, hogy a husvéti ünnepek alatt profán ügyekkel nem foglalkozhatik, három nappal utóbb pedig kijelentette, hogy a Skutari kérdést a török békealkudozásokkal kapcsolatban kivánja megoldani.

Ugyanakkor Montenegró londoni ügynöke, uralkodójának közismert kufár szelleméhez méltó kérdést intézett az angol államtitkárhoz: vajjon Montenegró, ha a nagyhatalmak kivánságát teljesíti és a saját jogosult becsvágyát föláldozza, számíthat-e területi vagy más természetü kárpótlásra?

Grey a kérdést, ahelyett hogy felháborodással vagy guny-

nyal elutasítaná, a konferencia elé terjesztette, sőt kijelentette, hogy mivel Montenegró királya «a helyzet komolyságát felismerni kezdi», közölni kell vele, hogy ha Skutarit kiüríti, országa gazdasági helyzetének javítása érdekében, a nagyhatalmak részéről támogatásra számíthat. A javaslat elfogadtatott; az osztrák-magyar nagykövet sem emelt ellene kifogást.

Azonban ezalatt Bécsben megtörténtek az előkészületek arra, hogy osztrák-magyar hadak Montenegróba bevonuljanak. Május elsején a cetinjei minisztertanács elhatározta, hogy a legvégsőig menő ellenállást fogja kifejteni. Másnap mindazáltal váratlan fordulat állott be; a trónörökös közlé a német követtel, hogy a miniszterium Skutari föltétlen kiürítését határozta el, minélfogva közbenjárását kérte avégből, hogy az osztrák-magyar hadak bevonulása két napra felfüggesztessék. A halasztás megadatott. Május 4-ikén a montenegrói hadak kivonultak Skutariból.

Ezen alkalommal Nikita Greyhez táviratot intézett, melyben bohózat-hőséhez illő önérzettel kinyilatkoztatá, hogy a saját és népe méltósága nem engedte az osztrák-magyar monarchia nyomása alatt meghajolnia, de a nagyhatalmak kezeibe leteszi Skutari sorsát. Kétségkivül meg volt győződve afelől, hogy ezen végső sértés, mellyel Ausztria-Magyarországot illeti, tetszést fog aratni az angol államtitkárnál, kinek elnézése és türelme azon határvonalig jutott el, ahol az megszünik erény lenni és a vakmerő vállalkozásokra való bünös buzdítás természetét ölti magára. Pedig Grey részéről egy erélyes figyelmeztetés elegendő lett volna, hogy Montenegrót a dacos ellenszegüléstől visszatartsa és a monarchia fenyegető magatartását feleslegessé tegye.

Igy tehát Grey, mivel ahelyett, hogy elnöki kötelezettségéhez képest a békés megoldást siettetné, a tárgyalások elhuzódásában közreműködött, följogosít azon föltevésre, hogy az ellentétek kiélesedését szivesen látta. A rendelkezésre álló diplomáciai iratok alapján nem állíthatjuk, hogy a világháboru kitörését föl akarta idézni; de mindenesetre az alkalmat fölidézésére tartalékban kivánta tartani. Oroszország volt az, mely a kedvező időpontot ehhez nem látta elérkezettnek, mivel hadserege ujjászervezésében még nem haladt kellően előre; ezért Montenegró harcvágyát nem élesztette, sőt csillapítólag hatott rá.

Hasonlóképen, de a világbéke föntartásának őszinte óhaj-

tásától vezérelve, nem önző számítással járt el Ausztria-Magyarország irányában a német birodalom, melynek politikája sohasem volt óvatosabb a helyzet megitélésében, békésebb céljaiban, mint a londoni konferencia idején. Ugyanis épen akkor, mikor Bécsben a «szeparát akció» gondolatával foglalkoztak, Berlinben megkapták az 1912. évi angol-francia jegyzékeket, amelyekből azon következtetést kellett levonni, hogy a monarchia fegyveres föllépése Montenegró ellen, világháborut vonna maga után.

IV.

Montenegró magatartásával rokontermészetü volt az, amit Szerbország 1912 őszén, a londoni konferencia idejében elfoglalt. Kormánya ugyanis szintén vonakodott az albán területeket kiüríteni.[9])

Berchtold gróf kezdeményezésére, itt is a hat nagyhatalom követei közösen hivták föl a miniszterelnököt, hogy a londoni határozatok végrehajtása elé akadályokat ne gördítsen. Pasics azt válaszolta, hogy a felhivásnak eleget tesz, a hadvezetőséggel azonnal érintkezésbe lép és reméli, hogy minden nehézség el fog háríttatni. Azonban igéretét be nem váltotta, sőt (1913) szeptember közepén, szerb hadak, a már korábban kiürített albán stratégiai pontokat ujból megszállották.

Október első napján a hármasszövetségi hatalmak képviselői a távollevő miniszterelnök helyettesét fenyegető hangon óvták a következményektől, melyeket a nagy-szerb törekvések maguk után fognak vonni. A miniszter megnyugtatta őket azizánt, hogy a kormány albán területek megszerzésére nem gondol és a londoni határozatokat tiszteletben fogja tartani.

Mindazonáltal Pasics, visszaérkezése után, meghazudtolta helyettesét és bevallotta, hogy szerb hadaknak albán területen előrenyomulása tervben van; csakhogy — ugymond — a megszállás ideiglenes lesz. Ezen igéret komolyságában az osztrák-magyar kormány nem bizhatott. Ezért október 15-ikén Berchtold gróf Belgrádban kijelentette, hogy az ideiglenes megszállás is ellentétben áll a londoni határozatok tiszteletbentartását igérő

[9]) Az ezen ügyre vonatkozó diplomáciai iratokat szintén az 1914-ik évi Vöröskönyv foglalja magában.

szerb nyilatkozattal és kérdezte, vajjon a kormány hajlandó-e hadait a megállapítandó rövid határidőn belül visszavonni? Ehhez hozzátette, hogy a monarchia el van tökélve ezen határozatok végrehajtását alkalmas eszközökkel biztosítani. Pasics, ki nem először hallott ilyen fenyegetődzést, azt válaszolta, hogy a szerb hadak visszahivásának időpontja «a körülmények alakulásától» függ és sértő gunnyal megjegyezte, hogy a monarchia nyilatkozatát «tudomásul veszi.»

Ezzel kimerült a bécsi külügyminiszterium türelme. Azonnal, anélkül hogy szövetségeseinek hozzájárulását kérné, Belgrádba ultimátumot küldött, mely a szerb hadaknak albán területről kivonására nyolc napi határidőt szabott. Ez végre hatott. Október 25-ikén az albán terület kiürítése végre volt hajtva.

Pasics nem követte Nikita király példáját. Vereségének szégyenét diplomatikusabb módon igyekezett leplezni. Nyilatkozatot tett közzé, melyben föltárta, hogy «az entente-hatalmak tanácsa szerint járt el». Ebből nem tünik ki világosan, vajjon az ellenszegülésre vagy az azzal való felhagyásra szólt-e a tanács? Azonban vallomásából mindkét esetben következik az, hogy az entente-hatalmak képesek lettek volna Szerbországot az ellenszegülés megkisérlésétől is visszatartani; mig döntő befolyásuk érvényesítésének halogatása titkos célok szolgálatában állott.

Figyelemreméltó, hogy Pasics vallomására az entente-hatalmak sorából csak Oroszország reagált. Kokowzew miniszterelnök 1913 november havában Berlinben időzvén, ott az orosz sajtó képviselőit felhatalmazta annak kijelentésére, hogy Szerbország, albán terület megszállására irányuló terveiben, orosz támogatásra sohasem számíthatott; aminek az az értelme, hogy Szerbországot az ellenszegülésre nem Oroszország biztatta.[10])

Mivel pedig ezen állítástól a hitelt megtagadni nincs okunk és azt, hogy Pasics valótlan állítást kockáztatni merészelt, föl nem tehetjük: Kokowzew nyilatkozatából azon következtetést kell levonni, hogy az 1912—13-ik évi szerb bonyodalomért Angliát és Franciaországot terheli a felelősség sulya.

[10]) A két idézett nyilatkozatot a Historisches Jahrbuch 1913-ik évi kötete tartalmazza.

V.

Ilyen volt a két központi hatalom és az angol-francia szövetség között a viszony, mikor 1914 julius 23-ikán az osztrák-magyar kormány Belgrádban ultimátumát benyujtotta.[11])

Az osztrák-magyar és a német kormány az 1912—13-iki tapasztalásokból okulva, most programmjuk megállapításánál kétségkivül azon szándéktól vezéreltettek, hogy az angol intervenciót, melynek felajánlását előre láthatták, kizárják. Azon kiindulási pontra helyezkedtek, hogy Ausztria-Magyarország és Szerbia között fenforgó viszályról van szó, amelybe más hatalom nem avatkozhatik be. Azért szabott az ultimátum csak negyvennyolc órai határidőt és nem hagyott más választást, mint azt egész terjedelmében elfogadni vagy elutasítani. Igy tehát egy harmadik hatalom közvetítésére sem idő, sem alkalom nem kinálkozott.

Mindamellett Grey a keletkező bonyodalomban a vezetőszerepet maga számára igényelte, amiben szövetségesei szolgálatára állottak.

Sasanow, az orosz külügyminiszter, az ultimátum másolatának átvétele után azon javaslatot terjeszté eléje, hogy a bécsi kabinetet a határidő meghosszabbítására kell birni avégből, hogy a nagyhatalmak a sarajevoi vizsgálat eredményeit tanulmányozhassák.

Grey fölkarolta az indítványt, amelynek elfogadását hathatósan ajánlotta mind az osztrák-magyar, mind a német kormánynak, amelyek azonban azt határozottan elutasították. Eljárásuk érthető és indokolt volt. Egy nagyhatalomnak, mely el volt tökélve, hogy a szomszéd kis államot sok éven át türt sulyos sérelmekért, alattvalói lázításáért, nyugalmának zavarásáért megalázza, megfenyíti s a nyugalmát biztosító föltételek elfogadására rövid határidőn belül felszólította: lehetetlen volt néhány órával később a határidőt meghosszabbítani és pedig azon hatalmak kérésére, amelyek Szerbországot békeháborító magatartására támogatásukkal felbátorították. Az engedékenység a monarchiára nézve sulyos megaláztatást, Szerbországra diadalt jelentett volna.

11) A következő elbeszélésben felhasznált diplomáciai okiratokat az osztrák-magyar, német, angol, francia, orosz, szerb és belga hivatalos kiadványok tartalmazzák. Összeállította azokat Német Alfréd: Diplomáciai Okmányok. Budapest, 1916.

Sasanow és Grey kezdetleges ügyetlenséggel szerkesztett kelepcét állítottak a monarchiának. Azt mondották, hogy időt akarnak nyerni az ügy tanulmányozására, aminek célja nem más, mint az, hogy az ultimátum követeléseinek jogosultsága felől meggyőződve, elfogadásukat ajánlhassák Szerbországnak. Azonban kijelentésük magában foglalja azon föntartást, hogy ha a követelések jogtalansága felől győződnek meg, azok elfogadását ellenezhessék, a monarchiát azok visszavételére vagy módosítására késztethessék. Eszerint a határidő meghosszabbításával a monarchia azon jogát, hogy a közte és Szerbország között fenforgó ügyekben maga döntsön, feladta volna.

A kelepce szerkezetében egy más fogyatkozás is könnyen fölismerhető volt. A javaslat nem szólt arról, hogy a tanulmányozás és a döntés milyen módon történjék. Csakhamar kitünt, hogy Anglia és Oroszország konferencia tartására gondoltak; de nem tartották célszerünek ezt a Bécsben és Berlinben népszerütlenné vált szót mindjárt eleve kiejteni. A határidő meghosszabbításával a monarchia már lekötötte volna magát a konferenciához való hozzájárulásra.

Jellemző, hogy a legközelebbről érdekelt fél, Szerbország a határidő meghosszabbítását nem kivánta. Lejárta előtt megadta válaszát, amelyben a föltételek egy részét visszautasította; de kijelentette, hogy ezekre nézve kész a döntést akár a hágai nemzetközi biróságra, akár a nagyhatalmakra bizni.

Az angol kormánynak, ha pártatlan tárgyilagossággal kiván eljárni, örömmel kellett volna fölkarolni az első módozatot, amely az entente-hatalmak és a hármasszövetség között fönnálló érdekellentétet a vitás kérdések tárgyalásából kiküszöbölte volna.

Azonban Grey ezen módozatot figyelmére nem méltatta. A nagyhatalmak követeivel folytatott eszmecserékben, az angol követekhez intézett jegyzékekben egy szóval sem tett róla említést. Ugyanigy járt el négy nappal utóbb, mikor maga az orosz cár Vilmos császárhoz intézett táviratában a döntésnek a hágai biróságra bizását javasolta.

Magatartását csak ugy lehet magyarázni, hogy a békebirói döntés azért nem kellett neki, mert az a bonyodalommal való foglalkozást kezeiből kivette, annak saját politikai céljaira értékesítését kizárta volna. Ezen feltevést támogatja az, hogy a vele benső

viszonyban álló orosz külügyminiszter a saját uralkodójának javaslatát és kivánságát szintén mellőzte; azért mert a békés megoldás felé hajló cárral szemben, a háborus párthoz tartozott; aminthogy néhány nappal utóbb részt vett Suchomlinow hadügyminiszter fondorlatában, amely a cárt, akarata ellenére, a háborut fölidéző általános mozgósítás elrendelésére kényszerítette.[12])

Grey ellenben mohón ragadta meg a szerb kormánynak a nagyhatalmakhoz való fölebbezését. A konferencia megtartásának tervével most már nyiltan föllépett; sőt tartózkodást és szerénységet félretéve maga javasolta, hogy a nagyhatalmak londoni nagykövetei vele együtt munkálkodjanak a békés megoldáson, vagyis hogy a konferencia Londonban az ő elnöklete alatt tartassék meg.

Merészségében még tovább ment. Túltette magát a két év előtt elfogadott tárgyalási formán. Nem azt ajánlotta, hogy az entente és a hármasszövetség nagyhatalmai mindnyájan hivassanak meg. Miként 1912-ben Törökországot kizárta, most ugyanazon sorsot szánta Ausztria-Magyarországnak. Mivel pedig ez csak ugy volt lehetséges, ha Oroszország sem kap a konferenciára meghivást, szövetségesének kizárására is el kellett tökélnie magát. Azon elméletet állította föl, hogy a két állam érdekelt fél lévén, a saját ügyének tárgyalásában nem vehet részt; tehát csak «a kevésbbé érdekelt» négy nagyhatalom, Német- és Olaszország, Anglia és Franciaország vannak arra hivatva, hogy a békés megoldásban közreműködjenek. Ezzel azonban az értekezlet birósággá alakult át; mert mig az érdekelt felek részvétele az előbbiben megengedhető, sőt kivánatos, csak az utóbbiban van kizárva.

Grey el akarta hitetni, hogy ha az entente és a hármasszövetség két-két államát egyenlő számban hivja meg, a konferencia a pártatlanság biztosítékát fogja nyujtani. Mindazonáltal jól tudta, hogy a matematikai számarány és a valóságos helyzet között nagy az eltérés; hogy Olaszország nem állván szilárdul a hármasszövetség talaján, igy Németországot elszigelheti, a többséget saját céljainak nyerheti meg. Sőt tudomása volt arról is, hogy Németország állását a konferencián saját képviselőjének egyéni-

[12]) A Suchomlinow ellen inditott per tárgyalása felől érdekes közléseket nyujt Schücking idézett művében.

sége gyengítheti. Lichnowsky herceg egészen az ő befolyása alatt állott, amellett a német birodalomnak Ausztria-Magyarországot támogató politikáját kárhoztatta.[13]) Grey nem várhatta tőle, hogy utasításai ellen fog cselekedni; de biztos volt afelől, hogy kormányának szándékait a konferencia többi tagjainál sikeresen támogatni nem lesz képes.

A német kormány, noha követének belső lelkivilágába nem pillanthatott, a körülményeket mérlegelve, a konferencián való képviseltetését határozottan megtagadta. Az ok, melyet felhozott az volt, hogy szövetségesének a konferencia itélőszéke elé állításához nem adhatja hozzájárulását.

Kétségkivül más érvek is mérvadók voltak előtte. A szerb bonyodalom gyors elintézést követelt. A visszaemlékezés arra, hogy a Grey elnöklete alatt tartott korábbi konferenciának öt hónapra volt szüksége, mig határozatai előtt Montenegró meghajolt, szükségkép visszariasztó hatást gyakorolt.

VI.

A konferencia-terv Szent-Pétervárt is kedvezőtlen fogadtatásra talált. Sasanow julius 26-ikán még nem volt biztos afelől, hogy Anglia a készülő háboruban részt vesz; igy tehát attól tarthatott, hogy a konferencia a békés kibontakozást lehetővé teszi. Azonban Greyt nem volt szabad elutasító válasszal megsértenie. Hogy mégis tervét meghiusítsa, furfangos módot eszelt ki.

A jelzett napon fogadta az osztrák-magyar nagykövetet és felkérte, hogy az ultimátum szövegét még egyszer tekintsék át, azután pedig fejtegetni kezdette, hogy csak két pontja szolgál a megegyezés akadályául. Azonban Szapáry gróf az érdemleges hozzászólást kerülte, arra hivatkozott, hogy ő csak a szöveg értelmezésére, nem az abban foglalt rendelkezések megvitatására van fölhatalmazva. A megbeszélés ezekután eredménytelenül végződött és sikeres folytatására nem volt kilátás.

Mindamellett a külügyminiszter azt jelentette Londonba, hogy a nagykövettel konverzációt indított meg, mely kedvező kimenetelt igér és megjegyezte, hogy ha csalódnék, majd Grey javaslatát teszi magáévá.

Grey, ha a saját konferencia-tervét a béke megmentése érde-

[13]) Ezt Lichnowsky maga állítja emlékiratában.

kében hozta szőnyegre és ha attól sikert várt: szükségképen ragaszkodnia kellett volna hozzá és minden erejét megfeszíteni, hogy az utból az akadályokat elgördítse.

Ezt nem tette. Sasanow hamis tudósításának vétele után, anélkül hogy további információkat kérne vagy bevárna, tervét ideiglenesen elejtette. Azt jelentette Berlinbe, hogy a Szent-Pétervárt megindított eszmecserében látja «a siker legjobb biztosítékát»; noha tudta, hogy Sasanow az orosz háborus párt egyik vezére és brutális modorával, melyet az ultimátum másolatának átvételekor Szapáry gróf irányában tanusított, egyáltalán nem nyujtott biztosítékot arra nézve, hogy az eszmecsere sikerhez vezet. Hogy erre legalább némi reményt táplálhasson, feladata lett volna orosz kartársát mérsékletre, engedékenységre inteni, a leghatásosabb eszközökkel nyomást gyakorolni rá. Ezt Grey nem tette.

Egyáltalán, az angol Kékkönyv, mely az Ausztria-Magyarországra és Németországra gyakorolt nyomás nyilatkozataival tele van, nem tartalmaz okiratokat, melyekből kitünnék, hogy Grey ugyanaz irányban Sasanowra is befolyást érvényesített volna. Mivel pedig az angol államtitkár azon szándékkal szerkesztette gyüjteményét, hogy a béke érdekében tett erőfeszítéseit tüntesse föl, azt kell hinnünk, hogy ilyen okiratok azért nem foglaltatnak benne, mert nem léteznek.

Felvethetjük tehát azon kérdést: vajjon Grey nem azért hagyta-e a tárgyalást Sasanowra, mert azt hitte, hogy ez a békés megoldást meg fogja hiusítani és ezért a felelősséget viselni lesz kénytelen?

Ellenben a német kormány jóhiszemüen hagyta magát tévutra vezettetni, őszinte örömmel üdvözölte a szent-pétervári konverzáció megindítását. Mikor pedig julius 28-ikán az osztrák-magyar kormány a háborut Szerbországnak megizente és most már az ultimátum tárgyalását lehetetlennek tartván, a konverzáció folytatására a szent-pétervári nagykövetnek a fölhatalmazást nem adta meg: az osztrák-magyar kormány irányában a presszió legerősebb eszközéhez nyult, a diplomáciai és fegyveres támogatás megvonásával fenyegetődzött, amire a szövetségesek följogosítva, sőt kötelezve vannak oly esetben, amikor az egyik olyan lépést készül tenni, amely mindkettőnek vesztét okozhatja.

A német birodalmi kancellár Berchtold grófhoz a követ-

kező izenetet juttatta el: «A vonakodás Szent-Pétervárral eszmecserébe bocsátkozni, sulyos hiba volna. Németország kész szövetségesi kötelezettségének eleget tenni; de kénytelen elhárítani azon eshetőséget, hogy tanácsai mellőzésének következtében Ausztria-Magyarország által világháboruba sodortassék.»

A német kormány nem elégedett meg azzal, hogy ilyen módon szövetségesét a békés megoldásra célzó tevékenységének folytatására visszavezette: az egész világ előtt, főképen pedig Angliában bizonyságot kivánt tenni afelől, hogy Németországtól a háboru felidézésének szándéka távol áll. Evégből a diplomácia történetében példátlan eljárásra határozta el magát. A szövetségeséhez intézett fenyegető jegyzéket angol lapokban közzététette.[14])

VII.

A világháboru, melynek rémképét a német kancellár a szövetséges elé helyezte, akkor már a küszöbön állott. A Belgrádba küldött hadüzenetet nyomon követte Oroszországban a részleges mozgósítás elrendelése. Az angol kormány is el volt tökélve, hogy Angliát háboruba viszi.

Az időpontot, amikor ezt az angol kabinet elhatározta, pontosan nem állapíthatjuk meg. Támpontot hiába keresünk a Kékkönyvben, amely azon szándékkal állíttatott össze, hogy a belga semlegesség megsértését tüntesse föl annak okául, amiért Anglia a háboruba belement.

Miután a tengerészeti miniszter vallomásából tudjuk, hogy Anglia 1906 óta tett hadikészületeket, amelyek arra képesítsék, hogy szükség esetén gyorsan és erőteljesen siessen Franciaország segítségére: természetesnek találjuk, hogy ezen készületeket az osztrák-magyar-szerb bonyodalom keletkezésétől fogva fokozott buzgósággal folytatták és leplezni sem látták szükségesnek.

Épen ezen időben az angol hajóhad nagy gyakorlatokat tartott. Julius 24-ikén a már hazabocsátott tartalékos tengerészek parancsot kaptak, hogy a bevonulásra minden órában készen álljanak. 26-ikán a már megadott szabadságolási engedélyek vissza-

[14]) Ezt komoly angol történetirók könyveiből tudjuk. *Headlam:* The History of twelf days. London, 1916. 239. Morel: Truth and the War. London, 1916. 32. A jegyzék a német Fehér könyvben le van nyomatva.

vonattak. 29-ikén Grey szükségesnek látta Németországot előkészíteni a szakítás közelségére.

Nem akarja, — mondá a német nagykövetnek — hogy érintkezésüknek és tárgyalásaiknak barátságos természete őt és kormányát tévedésbe vezesse; addig amig Németország vagy Franciaország a keletkező háboruban nem vesz részt, Anglia bevonása szóba sem jöhet; de ha *az angol érdek* a háboruban való részvételt követelné, a döntésnek nagy gyorsasággal kellene bekövetkeznie.

A közlés első fele látszólag megnyugtató volt, de tényleg fenyegetően hangzott, mert azt foglalta magában, hogy Németország részvétele a háboruban Angliát is maga után fogja vonni; a második fele pedig elárulta, hogy Anglia a háborura föl van készülve.

Az államtitkár közlését nem a jóakarat Németország iránt, nem is a béke föntartásának vágya sugalmazta, mert semmiféle tájékozást nem nyujtott arra nézve, hogy a katasztrófa milyen módon volna elkerülhető, milyen «angol érdekek» kimélése hárítaná azt el és milyenek megsértése idézné azt elő.

Erre utal azon körülmény is, hogy gondolatait Grey még nagyobb nyiltsággal hozta az entente-diplomaták tudomására, noha tudnia kellett, hogy ilyen módon államaikban a háborura irányuló törekvéseket hatalmasan támogatja. Még az nap esti óráiban mind Párisban, mind Szent-Pétervárt bizonyosra vették, hogy ha Ausztria-Magyarország és Oroszország között háborura kerül a sor, abban Franciaország és ennek oldala mellett Anglia részt fog venni.

Ugyanekkor Berlinben, hol ekkorig arra számítottak, hogy Anglia semleges marad, erre nézve komoly kétségek támadtak. Még aznap, késő este tartott koronatanácsban megvitatták a teendőket. Elhatározták, hogy Anglia semlegességének megmentésére kisérletet tesznek és áldozatoktól sem riadnak vissza. A birodalmi kancellárt fölhatalmazták, hogy Franciaország területi integritásának tiszteletben tartását igérhesse. Arra nézve is megállapodásra jutottak, hogy ha a háboru kitör, a német hadsereg Belgiumon keresztül fog Franciaországba nyomulni.

A kancellár késő éjszaka, amint lakására érkezett, magához kérette az angol nagykövetet és történelmi jelentőségü beszélgetésbe bocsátkozott vele. Abból indult ki, hogy ha Ausztria-Ma-

gyarország és Oroszország között kitör a háboru, ebből «európai tüzvész» fog keletkezni. Jól tudja, — mondá — hogy Anglia nem nézhetné tétlenül Franciaországnak megsemmisítését Németország által; azért ajánlatot tesz, hogy azon esetre, ha Anglia semleges marad, a győztes Németország saját területét Franciaország rovására gyarapítani nem fogja.

Mivel Angliát Franciaország gyarmatai inkább érdekelték, mint a szárazföldi területe, az angol diplomata azon kérdést vetette föl, vajjon az ajánlat kiterjed-e a francia gyarmatokra is?

A kancellár azt felelte, hogy erre nézve nem képes igéretet tenni.

A beszélgetés további folyamán azután leleplezte a Belgiumra vonatkozó német terveket. Elmondotta, hogy Franciaország hadiműveletei esetleg arra kényszeríthetnék a német sereget, hogy belga területen hajtson végre hadiműveleteket; de a háboru befejezése után a német birodalom vissza fogja állítani Belgium területi épségét, ha csak ezen ország nem csatlakozik Franciaországhoz.

A kancellár mindkét közlése, noha a diplomáciai becsületesség kivételes megnyilatkozása, végzetes következményeket vont maga után. Londonban azt a következtetést vonták le a francia gyarmatokra vonatkozó óvatos válaszból, hogy Németország egy részük megszerzését tüzte ki hadicélul; egyuttal tisztába jöttek aziránt, hogy a belga semlegességet tiszteletben tartani nem szándékozik, ami az angol féltékenységnek szintén táplálékot nyujtott.

Fel kell vetni azon kérdést, vajjon nem lett volna-e helyesebb a kancellár eljárása, ha közléseket kerülve, már most felteszi azon kérdést, amelyet később kénytelen volt feltenni; milyen föltételek mellett hajlandó Anglia föntartani semlegességét? A szabatos választ az angol kormány akkor nem tagadhatta volna meg; megtagadva azt, világosan bevallotta volna, hogy minden áron háborut kiván; ellenben megadva azt, a föltételek nyugodt tárgyalását tette volna lehetővé. Igy ellenben maga a német kormány nyujtotta az angol államtitkárnak a fegyvert, melyre támaszkodva, a népek fenyegetett jogainak, szabadságuknak bajnoka gyanánt léphetett a parlament elé és biztosan számíthatott arra, hogy hozzájárulását a háborura vezető politikához elnyeri.

Azonban a szerencsétlen eszmecsere után is, az angol kormány, ha az európai béke föntartását őszintén óhajtja, köteles lett volna föltételeit önként előterjeszteni.

Az üzleti életben az eladó a kinemelégítő ajánlat visszautasítása mellett maga szabja meg az árt, melyet elérni kiván. Arról, ki a visszautasításra szorítkozik, föl kell tenni, hogy az üzlet megkötésére nem gondol komolyan.

Grey visszautasításra szorítkozott és azt ezenfelül olyan formában tette, mely ujabb, előnyösebb ajánlat tételét Németországra nézve megnehezítette. Kifejezéseit a fölháborodás szókincséből kölcsönözte. Válasza igy hangzott: «Az angol kabinet egy pillanatig sem foglalkozhatik az ajánlattal, mely Anglia semlegességének biztosítását a közlött feltételek alatt kivánja. Angliának ugyanis mindaddig, mig a német birodalom Franciaország európai területére nem teszi rá kezét, tétlenül kellene néznie Franciaország leveretését és gyarmataitól megfosztását. Már pedig lehetséges Franciaországot szárazföldi területének épségben maradása mellett is annyira tönkretenni, hogy az nagyhatalmi állását elvesztené és a német politikának alávetve maradna. Ilyen üzletnek Franciaország rovására Németországgal kötése Angliára gyalázatot hozna, melynek szennyétől jó hirneve sohasem tisztulhatna meg. Épen olyan kevéssé szánhatná el magát Anglia arra, hogy a német birodalmi kancellár kivánságához képest, a belga semlegesség tekintetében fönnálló kötelezettségeit elcsereberélje (to bargain).»

A jegyzék hallgatott arról, hogy a német ajánlat és annak visszautasítása az angol kormány magatartására milyen hatást fog gyakorolni. Azonban erre nézve minden kétséget eloszlathatott a következő napon a Churchill tengerészeti miniszter és Battenberg herceg, az admiralitás első lordja által kibocsátott rendelet, mely a nagy hajóhadat utasította, hogy az Északitengeren a háboru esetére kijelölt állásokat foglalja el.

A német kormány szemei megszabadultak most már a jóhiszemüség optimizmusának hályogától. A kancellár világosan megirta Bécsbe, hogy «ha a világháboru kitör, a központi hatalmak három nagyhatalommal fognak szemben állani, mert Anglia is ellenök fog küzdeni; ellenben minden jel oda mutat, hogy Olaszország és Románia nem fognak mellettök sikra szállani».

A vagyonbeszolgáltatás.

Irta: Einzig Pál.[1])

„Wie wir so, wenn wir eine Steuer richtig beurteilen wollen, sie nicht ganz aus dem Zusammenhang des Steuersystems, dem sie angehört, loslösen dürfen, so müssen wir uns anderseits auch bei der Bewertung dieser Systeme selbst immer gegenwärtig halten, dass die wirtschaftliche, politische und historisch gewordene Eigenart eines Landes und seiner Bewohner einen sehr grossen Einfluss auf die Gestaltung der Steuersysteme ausüben muss, und dass eine kritiklose Übertragung des Steuersystems eines Landes auf jedes andere Land ein grosser Fehler sein würde."

O. Schwarz, Die Steuersysteme des Auslandes.

Valamely adórendszer vagy adónem helyes voltának elbirálásánál főképen arra kell tekintettel lennünk: célszerü-e közgazdasági szempontból és igazságos-e szociális szempontból? Tulajdonképpen helyesebb lenne a negativ meghatározás, mivel szigoruan véve, előnyös és igazságos adók nem léteznek. Az volna az ideális állapot, ha az államháztartás nem lenne az adókra rászorulva, ha az állam kiadásait termelési és kereskedelmi vállalkozásainak jövedelmei fedeznék. De belátható időn belül erről sajnos nem lehet szó. Az államok költségvetéseiben a vállalatokból eredő jövedelem aránylag szerény helyet foglal el, már csak azért is, mivel az államot vállalatainak vezetésében nem irányithatja rideg nyerészkedési szempont; gyakran közérdekből kénytelen nyereség nélkül, sőt ráfizetéssel dolgozni. Az államgépezet üzembentartásának céljára mindig szükséges volt a polgárok jövedelmének egy részét igénybe venni, ellenszolgáltatás gyanánt az államszervezet által nyujtott védelemért és egyéb előnyökért. Ennek jogosultságához — feltéve, hogy azok az előnyök, melyeket valamely adó az államháztartásnak és igy közvetve a polgároknak nyujt, ellensulyozzák azokat az igazságtalanságokat, mellyel az a társadalom egyes rétegeit sujtja és a hátrányokat,

[1]) Témája érdekességénél fogva közöljük e tanulmányt, bár nem mindenben értünk egyet a szerző fejtegetéseivel.

mellyel az a gazdasági életet terheli, — szó sem férhet. Csupán az képezheti mérlegelésünk tárgyát — szabatosan kifejezve, — hogy valamely adórendszer vagy adónem (ez esetben a vagyonbeszolgáltatásnak nezett magas kulcsu egyszeri vagyonadó) nem tulságosan hátrányos-e közgazdasági szempontból, csak azért, hogy szociális szempontból ne legyen igazságtalan, illetve nem tulságosan igazságtalan-e szociális szempontból, csak azért, hogy közgazdasági szempontból ne legyen hátrányos?

E két gyakran ellentétes szempont összeegyeztetésének módja a modern államok adópolitikájának alapja. Csak az egyik vagy csak a másik szempont által egyoldalulag irányított adópolitika végzetes következményekkel járna, az államot alapjában ingathatná meg, létében veszélyeztetné.

A két szempont gyakran, de nem mindig és nem szükségképpen ellentétes. Egyik szempont nagyobb mértékben való érvényrejuttatásának nem kell szükségképpen a másik rovására történnie, amint ezt szélsőséges adópolitikusok hirdetni szeretik.

Hogy mely szempont legyen az uralkodó és mely az alkalmazkodó arra vonatkozólag általános szabályt felállítani nem lehet. Ugyanabban az időben más az összeegyeztetés módja a különböző államokban, de a viszonyok folytonos változása következtében ugyanabban az államban sem marad állandó.

Bennünket elsősorban és legközvetlenebbül az érdekel, hogy az átmenetgazdaság időszakában mily adópolitikát kell követnünk, hogy abban a közgazdasági célszerüség és szociális igazságosság oly módon legyenek összeegyeztetve, amint ez az ország jövőbeli fejlődésére a legelőnyösebb.

A nemzetgazdászok az átmenetgazdasági időszakban követendő adópolitika tekintetében általában két nagy táborba csoportosultak, melyek közül az egyik dogma gyanánt vallja annak szükségességét, hogy az állam haditerheinek törlesztése nyomban a háboru befejezése után egy magas kulcs alapján kivetett egyszeri vagyonadó segítségével történjék, mig a másik megelégszik a meglevő adók kulcsának fokozásával és a meglevőkhöz hasonló természetü adók bevezetésével. Kétségtelen, hogy mindkét rendszernek megvannak az előnyei és hátrányai, melyeknek egybevetését tüztem e tanulmányom feladatául.

Mindenekelőtt szükséges, hogy tisztában legyünk a «vagyonbeszolgáltatás» fogalmával. Közgazdasági irodalmunk a «Vermögensabgabe»-t többnyire «egyszeri vagyonadó»-val fordítja le, holott a két kifejezés nem azonos fogalmakat definiál. Az «egyszeri vagyonadó» tágabb fogalom, mivel az lehet bármily alacsony kulcsu; elengedhetetlen kriteriuma csupán az, hogy a vagyon szolgáljon adótárgy gyanánt és hogy ne

ismétlődjék; «Vermögensabgabe»-nek ellenben csakis a *magas* kulcs alapján kivetett egyszeri vagyonadó tekinthető. Ezért helyesebbnek tartom a «vagyonbeszolgáltatás» kifejezését alkalmazni ott, ahol nem az egyszeri vagyonadóról általánosságban, hanem a Vermögensabgabe-ról van szó.

Dr. Markus Ettinger «Vermögensabgabe und Konjunkturgewinnsteuer im sozialen Zukunftsstaate» cimü művében — melyben kitünő áttekintést nyujt a vagyonbeszolgáltatásra vonatkozó régi és ujabb irodalomról — azt a felfogást vallja, hogy vagyonbeszolgáltatás alatt tulajdonképpen csupán annak a vagyonnak a megadóztatása értendő, mely a háboru alatt nominálisan is, virtuálisan is csökkent. Ugyanis a vagyonnak hat fokozatát különbözteti meg, ugymint: 1. háboru alatt keletkezett vagyon, 2. háboruban nominálisan is, virtuálisan is megnövekedett vagyon, 3. nominálisan megnövekedett, virtuálisan változatlan vagyon, 4. nominálisan is, virtuálisan is változatlan vagyon, 5. nominálisan változatlan, virtuálisan csökkent vagyon, végül 6. nominálisan is, virtuálisan is csökkent vagyon. Szerinte csak az utolsó fokozat alá tartozó vagyon nagyfoku megadóztatása nevezhető vagyonbeszolgáltatásnak, a többi fokozat alá tartozó vagyon megadóztatása a hadinyereségadó és a «Vermögenszuwachssteuer» (vagyonnövekedési adó) fogalma alá tartozik. Ezzel szemben a helyes felfogás az, hogy kivétel nélkül mindennemü vagyonnak, mint olyannak nagyfoku megadóztatása a vagyonbeszolgáltatás fogalma alá tartozik.

A vagyonbeszolgáltatás hiveinek tulnyomó többsége szociális szempontból indul ki; a vagyonbeszolgáltatás megvalósításával kettős célt vél elérhetni: 1. a háboru költségei oly módon törlesztessenek, hogy azt ne lehessen a fogyasztásra háritani, 2. az igazságon esett sérelem helyreállíttassék a háboruban keletkezett vogyonszaporulatnak az állam részére való lefoglalása által. A vagyonbeszolgáltatás gazdasági céljai: 1. a pénz értéke emeltessék nagymennyiségü bankjegynek a forgalomból való kivonása által, 2. a termelés mentesittessék a termelési költségeket növelő magas jövedelmi adóktól.

Ami a háborus költségek áthárithatóságát illeti, a vagyonbeszolgáltatás hiveinek véleménye az, hogy ha azokat jövedelmi adókkal akarjuk törleszteni, mi sem lenne könnyebb, mint az adóknak a termelési költségekbe való belekalkulálása. Szerintük a jövedelmi adók teljes egészükben a fogyasztót sujtják, aki kénytelen lesz igényeit a reá áthárított adó mértékéhez képest redukálni, egészen a létminimum által megszabott határig. Ezzel szemben a tényállás az, hogy nem minden jövedelmi adó hárítható át. Tudjuk, hogy az árak a kereslet és kinálat mértéke szerint alakulnak. Még ha a termelő monopolisztikus előnyöket élvez is, akkor sem állapíthatja meg tetszése szerint az árakat, mivel

— eltekintve a külföld versenyétől, mely ellen védővámokat alkalmaztathat — a tulmagas árak csökkentik a keresletet és a termelő végül kénytelen lesz engedni. A fogyasztók nagy része fix jövedelmü, jövedelmének növelése rendes körülmények között csak hosszadalmas bérharc árán lehetséges; ezért a termelő kénytelen az áraknál a jövedelmek nagyságát tekintetbe venni és amennyiben a magas adók következtében termelési költségei emelkednek, azokat kénytelen részben maga viselni és kisebb nyereséggel megelégedni.

Tehát általános szabály gyanánt nem lehet azt állítani, hogy minden jövedelmi adó teljes egészében áthárítható. Viszont azt még kevésbbé lehet állítani, hogy az egy összegben teljesítendő vagyonbeszolgáltatás áthárítása nem lehetséges. Az adóalanyok nem fognak egykönnyen belenyugodni vagyonuk negyedrészének, vagy harmadrészének elkobzásába, hanem igyekezni fognak lehetőség szerint kárpótolni magukat. A kalkulációval dolgozó termelőknek semmi nehézséget nem okoz, hogy az egy összegben befizetett vagyonadót egy hosszabb időszak termelésére felosszák, amennyiben a fogyasztók átlagjövedelme ezt megengedi. Avagy talán, ha az állam a termelők tiz évi jövedelmi adóját egy összegben előzetesen hajtaná be, az teljesen kizárná annak lehetőségét, hogy a termelők azt épen ugy megkiséreljék belekalkulálni termelési költségeikbe, mintha évi részletekben fizették volna? Azt aligha lehet feltételezni, hogy a vagyonbeszolgáltatás összegét csak azért ne kalkulálnák a termelési költségekbe, mert a háboru által előidézett méltánytalanságok orvoslására irányul, az ellen pedig nem illik védekezni. Minden esetre nagyfoku idealizmus, sőt naivitás szükséges annak feltételezéséhez, hogy a vagyonbeszolgáltatás időpontját a termelők életük első korszakának határköve gyanánt fogják tekinteni és a kezdődő második korszakban, feledve az eddigieket, folytatni fogják termelő tevékenységüket, természetesnek találva, hogy tőkéjük 20—25—$33^{1}/_{3}$%-kal csökkent. Ellenkezőleg, minden eszközt meg fognak ragadni, hogy elkobzott vagyonukat a fogyasztóktól visszaszerezzék.

Teljesen egyre megy áthárítás szempontjából, hogy az adót vagyonadónak hivják-e, vagy jövedelmi adónak, hogy egy összegben kell-e leróni vagy részletekben. Minden adóból annyit hárit át másra annak fizetője, amennyit csak képes. Nem a termelési költségek állapítják meg az árakat, hanem az átlagjövedelmek, ezt véve alapul, fölösleges azon aggódnunk, hogy az adók bekalkulálása a fogyasztók rovására emeli a termelési költségeket.

A látszat után itélve, sokkal több létjogosultsága van annak az érvnek, hogy a vagyonbeszolgáltatás a háboru méltánytalan vagyoneltolódásait kiegyenlíti. Ha az összességet és nem az egyeseket vesszük tekintetbe, akkor ez érv esetleg megállja helyét. A társadalmi vagyon

fiktiv többlete nagyrészt el fog tünni a pénzérték emelkedésével, csupán az állam háborus adósságai fognak állandó társadalmi vagyontöbbletet képezni háboru után is. A háborus államadósságunk a jelenlegi társadalmi vagyon nominális összegének körülbelül negyedrészét teszi ki, tehát egy 25%-os (vagy az adómentes és adó alól kivont vogyonok tekintetbevételével, mondjuk egy 33⅓%-os) vagyonadó, mely az államnak lehetővé tenné, hogy hadiadósságaitól megszabaduljon, épen azt az állandó vagyontöbbletet semmisítené meg, melyet a pénz értékváltozása érintetlenül hagy.

Azonban az egyesekre nézve ez egyáltalában nem jelenti az igazságot. Méltányosnak mondhatjuk-e azt, hogy két adóalany, kik közül az egyik 400,000 koronát kitevő vagyonának felét a háboru következtében elveszítette, a másik pedig 200,000 koronát kitevő vagyonát a háboruban szerezte, egyformán 50,000 korona vagyonadót fizessen? Vagy talán méltányos-e az, hogy a kisiparos, kinek műhelyi berendezése háboru előtt 10,000 koronát ért és háboru után rövid idővel a pénzérték emelkedése következtében valószinüleg nem fog többet érni 15,000 koronánál, 10,000 korona adóval rovassék meg, csak azért, mert ma telepét minden háborus rongálódása és kopása ellenére is 40,000 koronára becsülik? Ilyen és ehhez hasonló esetet számtalant lehetne felsorolni; ha az egyes eseteket vizsgáljuk, csupa igazságtalanságot és méltánytalanságot fogunk a vagyonbeszolgáltatás eredményeként tapasztalni. Pedig az összesség az egyesekből van összeállítva, ami az egyes esetekben igazságtalan, az általánosságban sem tekinthető igazságosnak.

Vizsgáljuk a vagyonbeszolgáltatás gazdasági céljait.

Ha a mennyiségelméletet nem is fogadjuk el bizonyos fenntartások nélkül, azt minden esetre el kell ismernünk, hogy vagyonbeszolgáltatás esetén pénzünk értéke rohamosan fog emelkedni, bár nem oly mértékben, mint azt a vagyonbeszolgáltatás hivei remélik.

A materiális pénzelmélet a pénzt az áru reális egyenértékének tekinti; ebből fejlődött ki a mennyiségelmélet, mely szerint a pénzérték az eladásra kinált áruösszességhez viszonyított pénzmennyiséggel fordított arányban növekszik és csökken. Ha tehát — az eladásra kinált árumennyiség változatlanságát feltételezve — a pénz mennyisége valamely gazdasági egység kerületén belül tiz milliárdról husz milliárdra emelkedik, ott a pénz értéke 50%-kal esik, miután a husz milliárdért is csak annyi árut lehet vásárolni, mint régebben tiz milliárdért. Viszont, ha a pénz mennyisége 20 milliárdról 2 milliárdra csökken, az áruk kinálói kénytelenek lesznek áruik ellenértéke gyanánt az eredeti mennyiség tizedrészét elfogadni, tehát a pénz értékének tizszeresére, 1000%-kal emelkedik. Még ha a mennyiségelméletet vál-

tozatlanul el is fogadnánk, akkor sem érthetnénk egyet azokkal, akik szerint a monarchia 24 milliárdos bankjegyforgalmának a háboru előtti 2.4 milliárdra való csökkentése a pénzérték 1000%-os emelkedését, tehát az árak 90%-os csökkenését idézné elő. Ez csak a másik tényezőnek, az árumennyiségnek változatlan volta alapján lenne feltételezhető, holott a vagyonbeszolgáltatásnak a termelés nagymértékü redukálása és igy az árukinálat csökkenése lesz a következménye. E csökkenés azonban százalékban nem éri utól a pénzmennyiség csökkenését, ezért a vagyonbeszolgáltatás következtében beálló pénzértékemelkedés még mindig jelentékeny lesz. Ha a példa kedvéért feltételezzük, hogy a pénzmennyiség tizedrészére fog csökkenni, mig az árumennyiség csak felére, az átlagárak még mindig eredeti háborus nivójuknak ötödrészére, vagyis 80%-kal fognak csökkenni, a pénzérték tehát ötszörösére, 500%-kal fog emelkedni.

Csakhogy a mennyiségelmélet már kiindulópontjában, a materiális pénzelméletben sem fogadható el. A gazdasági forgalmat magasabb szempontból tekintve, nem nehéz megállapítanunk, hogy az lényegében véve nem egyéb, mint az őskorszakbeli csereforgalom, csupán formájában tökéletesítve. A javak becserélése végeredményben csakis javak (és a javakkal egyenlő értékü szolgáltatások) ellenében történik, a pénz csak az absztrakt számítási egység szerepét játssza és nem az áru reális egyenértékéét. Ennek a szerepnek betöltéséhez nem föltétlenül szükséges, hogy a számítási egység valamely kézzel fogható pénznem legyen, alkalmasak arra a pénzhelyettesítők és a hitel is. A mennyiségelmélet tehát csakis olyan formában fogadható el, ha nemcsak a forgalomban levő pénzmennyiséget, hanem a pénzhelyettesítő- és hitelmennyiséget is a pénz értékalakulására nézve hatékony tényezőknek tekintjük. Elképzelhető a pénz értékének csökkenése anélkül, hogy a forgalomban levő pénz mennyisége változnék, ha egyidejüleg a pénzhelyettesítők vagy a hitel mennyisége megnövekedett. Igy ha a pénzmennyiség csökken és a hitel emelkedik, ez megfelelő arányban ellensulyozza a pénz értékemelkedését.

Ez az eset fog bekövetkezni egy vagyonbeszolgáltatás esetén, mert, amint fent említettem, nem azok és nem oly mértékben fogják a vagyonbeszolgáltatás terheit viselni, akik és amily mértékben a háboru alatt anyagi előnyökben részesültek és a kivetett adót nem mind azok fogják viselni, kik közvetlenül vagy közvetve bankjegyek fölött rendelkeznek. De még akinek módjában áll választani, hogy a vagyonbeszolgáltatást közvetlenül bankjegyekben teljesítse (azaz készpénzét és bankkövetelését szánja rá) vagy közvetve, hadikölcsönkötvények lombardirozása utján, az föltétlenül az utóbbit fogja választani, miután az Osztrák-Magyar Bank kötelezte magát,

hogy 5% kamatláb mellett a névérték 75%-a erejéig kölcsönt nyujt és ezáltal a kötvénybirtokosoknak lehetővé teszi, hogy beszolgáltatott vagyonuk után évi ½—1%-os differenciát élvezzenek. Azonkivül nem minden vagyonrész realizálható, mely a vagyonbeszolgáltatás tárgyát képezi, ezért az ily vagyonrészek tulajdonosa kölcsönt vesz fel, hogy adókötelezettségének eleget tehessen. Tehát a pénznek a forgalomból való kivonásával párhuzamosan a hitel összege növekedni fog.

Igy a pénzmennyiség csökkenésének pénzértéknövelő hatását egyrészt a csökkenő árumennyiség, másrészt a hitel fokozódó igénybevétele fogja ellensulyozni és bár ennek ellenére is még eléggé jelentékenyen fogja a vagyonbeszolgáltatás a pénz értékét emelni, de korántsem oly mértékben, amint ezt a vagyonbeszolgáltatás optimista hivei remélik.

A másik hatás, melyet a vagyonbeszolgáltatástól közgazdasági téren várnak, annak megakadályozása, hogy a haditerhek törlesztése céljából kivetendő magas jövedelmi adóknak a termelési költségekbe való bekalkulálása következtében a külfölddel szemben (kik ily összegekkel nem kénytelenek számolni) elveszítsük versenyképességünket. Ebből a szempontból egy részletekben lerovandó vagyonbeszolgáltatás is ugyanolyan beszámítás alá esik mint a jövedelmi adó.

Az adóáthárításra vonatkozó meglehetősen elterjedt téves nézetekkel már foglalkoztam, midőn a vagyonbeszolgáltatásnak az áthárítás szociális szempontból való megakadályozására irányuló célját tárgyaltam. Ezért, ismétlésekbe nem bocsátkozva, csak azt hangsulyozom, hogy a jövedelmi adó áthárítása nem föltétlenül lehetséges, viszont a vagyonbeszolgáltatásnak egy összegben való lerovása nem zárja ki annak lheetőségét, hogy az a fogyasztásra átháríttassék.

E pontnál szükségesnek tartom egy kissé arra a nagyon is egyoldaluan megitélt kérdésre kitérni, hogy föltétlenül káros hatásuk van-e a fogyasztási, vagy a fogyasztókra áthárítható adóknak?

A kormányok szempontjából mindenesetre ezek a legkellemesebb adónemek, mivel egyrészt ez egy foglalkozási ágat sem támad meg közvetlenül és igy nem veszélyezteti a kormányoknak féltve őrzött népszerüségét, másrészt behajtása sem ütközik nehézségekbe. Szociális szempontból mindenesetre hátrányos, mivel felemeli a létminimumot és kényszeríti azokat a társadalmi osztályokat, melyek a termeléshez közvetve vagy közvetlenül csakis testi vagy szellemi munkájukkal járulnak, hogy munkájuk dijazásának felemelését követeljék, ami gyakran csak nehéz bérharc árán érhető el, mivel a termelés csak legvégső kényszer nyomása alatt türi, hogy a fogyasztásra áthárított adók rá visszaháríttassanak. Viszont a bérharcok a gazdasági élet stabilitását is veszélyeztetik, ezért a fogyasztási adók e tekintetben

gazdasági szempontból is hátrányosak. Az ország gazdasági jövőjének érdekében azonban mégis szükségesek bizonyos mértékig a fogyasztási adók, mivel ez az egyetlen eszköz arra, hogy szabad kereskedelmi forgalom mellett a fogyasztás korlátoztassék.

Magyarország jövőbeli fejlődésének ugyanis két conditio sine qua non-ja van: a többtermelés és a takarékosság. Magában véve a többtermelés nem elegendő, mivel, ha takarékossággal nem párosul, többfogyasztást idéz elő, pazarlásra vezet. Ellenben egy egészséges adórendszer, melynek terheit a termelés részben a fogyasztásra háríthatja, a fogyasztókat takarékosságra kényszeríti, mivel a bérharc kétes fegyveréhez általában csak abban az esetben nyulnak, ha a rájuk hárított adóterhek a létminimumot bérösszegük fölé emelik. A szociális szempontnak túlságos nagy mértékben való érvényrejuttatása még többtermelés nélkül is oly pazarlást idézne elő a háboru folyamán a fogyasztókra erőszakolt takarékosság visszahatása gyanánt, hogy az a termelő és fogyasztó által egyaránt meggyülölt központrendszer visszaállítását tenné szükségessé. Jellemző, hogy épen Anglia, — mely államnak adórendszere épen a szociális szempont rendkivüli mértékben való érvényrejuttatása által más államok szocialistáinak állandó alapot nyujt az illető államok adórendszere elleni támadásokra — a háboru alatt egyre ujabb és ujabb fogyasztási, vagy a fogyasztásra könnyen áthárítható adókat hoz be, sőt háboru után valószinüleg védővámokat (ami szintén nem egyéb közvetett fogyasztási adónál) fog életbe léptetni.

Miután a vagyonbeszolgáltatás «előnyeit» kellő értékükre szállítottuk le, rátérhetünk hátrányainak mérlegelésére.

A vagyonbeszolgáltatás ellenzőinek leggyakrabban hangoztatott érvei a következők: 1. A vagyonbeszolgáltatás tőkekivándorlást idéz elő és csökkenti a nemzeti vagyont. 2. A gyenge termelőket tönkre teszi, ezáltal az erőseket monopolisztikus helyzetbe hozza. 3. A vagyon veszteségi tartalékalapjának elvonása által a termelők ellenállóképességét csökkenti. 4. Nem célszerü, hogy az államkölcsönöket visszaváltsák, ha ennek következtében a polgárok kedvezőtlenebb feltételü kölcsönöket lesznek kénytelenek felvenni. 5. Nem minden vagyon realizálható és nem minden vagyon képezhet adótárgyat 6. A kivetés és behajtás óriási nehézségekbe ütközik. 7. A vagyonbeszolgáltatás megakadályozza a többtermelést.

Vegyük sorra ezeket az ellenérveket, természetesen nem a vagyonbeszolgáltatás szélsőséges ellenzőinek elfogultságával, hanem ezeket is, mint a vagyonbeszolgáltatás mellett felhozottakat, kellő értékükre leszállítva.

1. A vagyonbeszolgáltatás tőkekivándorlást idéz elő és csökkenti a

nemzeti vagyont. Ez olyan tény, mellyel még a vagyonbeszolgáltatás barátai is számolnak, csupán azt vitatják, hogy célszerü intézkedésekkel a tőkekivándorlást oly mértékben lehet csökkenteni, hogy azt a nemzeti vagyon állaga alig érezze meg. Némelyek szerint a tőkekivándorlás ugy volna megakadáylozható, ha a békekötéssel egyidejüleg valamennyi hadviselő és semleges állam szerződésileg kötelezné magát, hogy egyenlő nagyságu vagyonadót fog életbeléptetni. Ily feltétel mellett a vogyonbeszolgáltatás megvalósítását még annak egyik leghatározottabb ellenzője, Wilhelm König (Zur Theorie der Steuern, Wien-Leipzig 1918.) is lehetőnek tartja, föltételezve, hogy annak összege az egy évi jövedelem kereteit nem lépi túl.

Azonban teljes lehetetlenség hinni annak megvalósulásában, hogy a meggazdagodott semlegesek hajlandók lesznek minden kényszerítő belső szükség nélkül egy vagyonbeszolgáltatással veszélyeztetni közgazdasági életüket. Lehetetlen elképzelnünk oly magas kompenzációt, melynek ellenértéke gyanánt egy állam ehhez az eszközhöz folyamodnék, ha erre legvégső kényszer nem szorítja. Ha például Franciaország háboru előtt azt az ajánlatot tette volna Magyarországnak, hogy foglalja le polgárai vagyonának negyedrészét, csupán azért, mert ő ugyanezt óhajtja cselekedni és attól tart, hogy ha mi nem követjük példáját, néhány milliárd francia nemzeti vagyon Magyarországon keres majd menedéket, — az illetékes körök és szakkörök aligha tették volna e nevetséges ajánlatot komoly megfontolásuk tárgyává. És most mégis komoly szakemberek kombinációba veszik azt az eshetőséget, hogy a semlegesek hajlandók lesznek a hadviselő államok kedvéért erre a kis szivességre!

Sokkal reálisabb eszköz a tőkekivándorlás megakadályozására a devizaközpont, az egyetlen a központok közül, melynek háboru után is lesz létjogosultsága. Azonban bármennyire tökéletesítsék is a devizarendeletet, mindig maradnak Achilles-sarkai, a tőkések mindig képesek lesznek ujabb és ujabb módszereket kieszelni annak kijátszására. Mindazonáltal, miután a tőkekicsempészést kockázatossá teszi, bizonyos mértékben korlátozni fogja azt, ha megakadályozni nem is lesz képes. A kivándorló tőke azonban még igy is jelentékeny hányada lesz nemzeti vagyonunknak. De az igazság kedvéért szükségesnek tartom megjegyezni, hogy túlságosan magas jövedelmi adóknak ugyanez lenne a hatása. Azoknak a hadviselő államoknak, melyek hadiköltségeik gyors törlesztésére nagy sulyt fektetnek, ily módon csökkenni fog a nemzeti vagyona, mig a semleges államokban óriási tőkefölösleg keletkezik, mely a hadviselő államokba kölcsönök és befektetések alakjában utat keres magának. Ily módon a kivándorolt tőke külföldi tőke gyanánt kerül vissza az országba és a belőle származó jövedelem is a nemzeti jövedelem rovására, külföldre megy.

2. A vagyonbeszolgáltatás a gyenge termelőket tönkreteszi, ezáltal az erőseket monopolisztikus helyzetbe hozza. Ezt csak ugy lehet elkerülni, ha a megadóztatandó vagyon alsó határát túlságosan magasan (pl. 100,000 koronában) állapítják meg, ami azonban a vagyonbeszolgáltatás eredményét több milliárddal csökkentené.

Ma egy kisiparosnak, vagy kisgazdának berendezése, mely háboru előtt pl. 16.000 koronát ért, a pénz értékcsökkenésének következtében 80,000 koronás nominális értéket mutat fel; egy 25%-os vagyonbeszolgáltatás esetén talán képes lenne rá 20.000 korona kölcsönt kapni, de hogy ennek mi lesz a következménye, midőn a pénz értékemelkedése következtében a berendezés nominális értéke 20—25,000 koronára sülyed, fölösleges vázolnom. Igaz, hogy a háboruban minden termelő, ki abban a kellemes helyzetben volt, hogy üzemét folytathatta, igen szépen keresett, csakhogy mig a kisembereknél ez nem vezetett takarékosságra, hanem fényüzésre, addig a jogi személyek és egyéni nagyvállalatok tartalékai egyre növekedtek, annyira, hogy vagyonbeszolgáltatás esetén álló és forgó tőkéje állagának túlságos igénybevétele nélkül is módjukban áll adókötelezettségüknek eleget tenni, mig a kistermelők tönkre mennek. Ez az ipari termelésben közgazdasági szempontból előnyös, mivel hozzájárul az ipari koncentrációhoz, de annál hátrányosabb a mezőgazdasági termelésben, hol a nagyüzem mindig extenzivebb a kisüzemnél.

Ami a kérdésnek azt a részét illeti, hogy a nagytermelőknek a vagyonbeszolgáltatás által bekövetkező monopolisztikus helyzete az árak csökkenését megakadályozza, annak nem kell túlságos jelentőséget tulajdonitanunk, hiszen a tömegcikkek áralakulására már ugyis régóta a nagyüzemek árai mérvadók.

3. A vagyon veszteségi tartalékalapjának elvonása a termelők ellenállóképességét csökkenti. Minden termelőnek tudvalevőleg szüksége van az invesztált és forgó tőkén kivül még egy bizonyos nagyságu tartaléktőkére, amelyre a gazdasági élet folyamatában gyakran beálló válságok idején támaszkodhat és igy a válságot túlélheti. Az a termelő, aki oly — akár saját, akár idegen tőkéből álló — alappal nem rendelkezik, a legelső válságnak áldozatul esik. Már pedig a pénzértéknek erőszakos és természetellenes emelése előreláthatólag óriási termelési válságot von maga után, melynek túlélése meglehetősen nagy tartalékokat igényel. A háboru alatt a termelők nagy része tekintélyes tartalékokat halmozott fel, ha azonban ezt vagyonadó gyanánt beszolgáltatják, a válság teljesen védetlenül találja őket.

4. A polgárok a vagyonbeszolgáltatás következtében magánkölcsönöket lesznek kénytelenek felvenni, kedvezőtlenebb feltételek mellett, mint az államkölcsönök feltételei. Akik nem rendelkeznek bank-

betétek, vagy hadikölcsön, vagy könnyen realizálható vagyonrészek fölött, hacsak nem akarják türni, hogy az állam termelési tőkéjük egy részét in natura foglalja le, kénytelenek lesznek minden elképzelhető feltétel mellett kölcsönöket felvenni. A magánkölcsönök kamatlába rohamosan fog emelkedni, miután a hitelkereslet növekedésével egyidejüleg a hitelkinálat csökkenni fog, egyrészt, mivel a vagyonbeszolgáltatás a kölcsöntőke egy részét elvonja, másrészt, mivel a tőke jelentékeny része külföldre menekül. Csak később fog a kamatláb csökkenni, midőn a külföldi tőke (a kivándorolt tőke is) a válság multával igyekezni fog elhelyezést találni, valamint az állam hitelezőinek felszabaduló kölcsönösszegei is a magánhitel rendelkezésére fognak állani.

5. Nem minden vagyon realizálható és nem minden vagyon képezhet adótárgyat. Ez is egyike azonak a tényeknek, melyekkel a vagyonbeszolgáltatás hivei nem szivesen foglalkoznak, midőn nagy felületességgel kiszámítják, hogy Magyarország jelenlegi nemzeti vagyona pl. 120 milliárd, a 25%-os vagyonbeszolgáltatás eredménye tehát 30 milliárd lesz. Annyira mennek felületességükben, hogy még az állami aktivákat sem vonják le a megadóztatandó nemzeti vagyon összegéből, annál kevésbbé tehát a muzeumok, könyvtárak, műkincsek által képviselt nem jelentéktelen értéket, vagy a polgárok saját használatára szánt legszükségesebb berendezéseket, melyek pedig egy vagyonbeszolgáltatást követő tőkeinséges időszakban igen nehezen lesznek realizálhatók. Miképen fogják fizetni 25%-os vagyonadójukat azok a kis exisztenciák, kiknek egész vagyona lakásberendezésekből és személyes szükségletük kielégítésére szolgáló ingóságokból áll, melyet azonban ma pl. 20,000 koronán felül értékelnek és igy vagyonadó tárgya lesz? Midőn mindenki a vagyonbeszolgáltatás teljesítésére fordítja nélkülözhető vagyonát, aligha akad majd vevő e javakra.

6. A kivetés és behajtás óriási nehézségekbe ütközik. Már a vagyonbeszolgáltatást elrendelő törvény megszavazása körül is igen heves küzdelmek lesznek, mivel erre nézve az érdekellentét az agrár és merkantil körök között sokkal élesebb lesz, mint bármikor volt. A parlamenti agrárblokk alakulása e küzdelmek előjelének tekinthető.

A Magyarországon különben is gyenge lábon álló adómorál soha oly alacsony fokra nem sülyedt, mint amennyire vagyonbeszolgáltatás esetén sülyedne. Különösen tág tér nyilna a vagyoneltitkolásra, ha a vagyonadó kirovása szubjektiv módszerrel történnék, viszont az objektiv módszernek kérlelhetetlen volta a kis exisztenciák tönkrejutását vonná maga után.

A behajtásra a ma meglevő szervek nem volnának elégségesek, az adóhivatali tisztviselői kart jelentékeny mértékben szaporítani kellene, ami az államháztartásnak nem csekély megterhelését jelentené.

Mindezek a nehézségek természetesen kisebb mértékben akkor is fenforognának, ha a vagyonbeszolgáltatás helyett részleges vagyonbeszolgáltatásnak megfelelően magas jövedelmi adókat léptetnének életbe.

7. A vagyonbeszolgáltatás megakadályozná a többtermelést. Ez oly sulyos érv, mely önmagában véve is elegendő arra, hogy a vagyonbeszolgáltatás összes várható előnyeit ellensulyozza.

A vagyonbeszolgáltatás jelszavát, mint oly sok más jelszót, közgazdasági irodalmunk a német közgazdasági irodalomtól vette át, tekintet nélkül arra, hogy mily nagy a különbség a két ország gazdasági viszonyai között. A német termelés, különösen a mezőgazdasági termelés, már háboru előtt elérte a belterjességnek azt a fokát, melyen túl már alig fokozható; a természeti erők kihasználása tekintetében vezető helyen áll. Ha az államháztartásnak uj, jelentékeny jövedelmi forrásra van szüksége, arra csakis a meglevő adók kulcsának felemelése és uj adónemek bevezetése által tehet szert. Nálunk ellenben szerencsére tőkebefektetések által a termelés és a nemzeti jövedelem, vagyis a polgárok adózóképessége több száz százalékkal fokozható és túlságos optimizmus nélkül is alapos okunk van remélni, hogy a fiktiv tőkeszaporulat felhasználásával a háboru folyamán eszközölt és a háboru után eszközlendő tőkebefektetések következtében a meglevő adónemek hozadéka is többszörösen felül fogja mulni az utolsó békeévek hozadékát. Igy semmi szükség nincs arra, hogy oly pusztító hatásu eszközhöz nyuljunk, mint egy vagyonbeszolgáltatásszerü egyszeri vagyonadó kivetése, mely még a németországi viszonyok közt sem tekinthető szerencsésen megválasztott adónemnek.

A vagyonbeszolgáltatás nemcsak megakadályozná ujabb tőkebefektetések eszközlését, hanem kényszerítené a termelők egy részét, hogy háboru alatt eszközölt befektetéseiket a termelésből kivonják, nemcsak azért, mert a tőkére beszolgáltatás céljára szükség lesz, hanem azért is, mivel pénzünknek rohamos belföldi értékemelkedése következtében azok megszünnek jövedelmezők lenni.

A termelőknek a háboru alatt az államvagyon rovására beálló fiktiv tőkeszaporulatát ugy kell tekintenünk, mint a többtermelés céljára szolgáló állami szubvenciót, melynek erőszakos visszavétele egyenlő értelmü volna a többtermelési törekvések feladásával.

Ezzel kapcsolatban felvetődik a kérdés, mi történik, ha az állam háboru előtt a jegybankkal néhány milliárdnyi fedezetlen bankjegyet bocsáttat ki és azt a termelés rendelkezésére bocsátja? Kétségtelen, hogy első következménye a pénz belföldi vásárlóerejének csökkenése és az intervalutáris árfolyamok emelkedése lett volna, még mielőtt a termelésben a befektetések előnyei mutatkoznának. De ez, föltéve, hogy a fix

jövedelmü testi és szellemi munkások fizetése minden nagyobb bérharc nélkül lépést tart az árak emelkedésével, sem gazdasági, sem szociális szempontból semmi hátránnyal nem jár. Igaz, hogy a termelési költségek a pénz értékcsökkenése következtében emelkednek, de ez a fogyasztóra nem teher, mivel nagyobb jövedelemmel rendelkezik. Amennyiben pedig a pénz külföldi értékének csökkenése a belföldi értékcsökkenést meghaladja, ez a körülmény egyszerre a védővámokat és a kiviteli prémiumokat is helyettesítené. A polgárok a rendelkezésükre bocsátott tőke segítségével a termelés intenzivebbé tétele által jövedelmüket a pénz értékcsökkenésének megfelelő arányon felül is jelentékeny mértékben növelhetik, az állam pedig a befektetett tőkét a jövedelmi adókból eredő bevételeinek növekedése által lassanként visszaszerzi.

Ily erőteljes gazdaságpolitikát azonban sem nálunk, sem más államban nem mertek folytatni, aminek oka főképen a metallizmus dogmája, melyet háboru előtt minden kormány fentartás nélkül elfogadott. Ma azonban már a kormányoknak, a háboru drágán megfizetett tapasztalatainak birtokában, nem szabad egy előitélet kedvéért az államok gazdasági fejlődését kockáztatniuk, annál kevésbbé, mivel most már nincs szükség aktiv beavatkozásra, elegendő, ha csupán passzivitást tanusítanak a fiktiv tőkeszaporulattal szemben a többtermelés érdekében. Nem lenne észszerü, ha a pénz értékemelésének presztizskérdése kedvéért a kormány megfosztaná az országot a többtermelés lehetőségétől.

Mindezeket egybevetve, megállapíthatjuk, hogy a vagyonbeszolgáltatás kétes értékü előnyei nem érnek fel sulyos hátrányaival, megvalósítása végzetes következményeket vonna maga után. Nem változtat ezen, ha netalán Németország és Ausztria megvalósítanák a vagyonbeszolgáltatás tervét, sőt annak esetleges sikeréből semmiesetre sem szabad arra következtetnünk, hogy megvalósítása nálunk is sikerrel járna.

Az egyetlen helyes adópolitika, megmaradni az eddig követett rendszer keretei között; az államháztartás a megnövekedett kiadásokat, mindaddig, mig a többtermelés által nyujtott többjövedelem arra fedezetül nem szolgál, a meglevő adónemek kulcsainak ideiglenes és mérsékelt felemelésével és a hadinyereségadó radikális behajtásával fedezheti. Ami pedig magának a kölcsönnek törlesztését illeti, az nem oly sürgős, hogy annak kedvéért érdemes lenne gazdasági életünk egyensulyát veszélyeztetni.

Ausztria.

Irta: **Balogh Arthur.**

I.

«Egy erős Ausztria nemcsak az európai egyensuly megóvása végett rendkivül fontos, hanem különösen Németország miatt is. Ha Ausztria nem volna erős, ugy a mi érdekünk volna azzá tenni», mondotta Bismarck a Daily Telegraph munkatársának. «Azt hiszem, hogy Ausztria függetlensége és erőssége a legnagyobb biztosíték az európai béke állandóságára», igy nyilatkozott Salisbury 1879-ben, mindjárt a Bismarck és Andrássy által oly szivósan követelt osztrák-magyar-német szövetség létrejötte után. Palacky, a «csehek napja» azt mondja a frankfurti német parlament előmunkálataiban való részvételre vonatkozó meghivást elutasító válaszában: «Valóban, ha már régen fenn nem állana az osztrák császárállam, Európa és a humanitás érdekében sürgősen meg kellene teremteni.» Rieger-nek, a későbbi cseh vezérnek, hasonló kijelentést tulajdonítanak.

A német birodalom, a világháboru által csak megerősítve eddigi felfogásában, természetesen ma még sokkal inkább tudatában van egy erős Ausztria fennállása feltétlen szükségességének. Más oldalról azonban az osztrák kérdés megitélésében korábban is túlnyomónak mondható az az álláspont, mely Ausztriát mai összetételében nem tekintette már tartós életre hivatottnak.

Már III. Napoleon hullának nevezte, mellyel nem lehet szövetséget kötni. Sorel már 1902-ben kijelentette, hogy azon a napon, melyen a Balkán-kérdés megoldást nyer, Európa elutasíthatatlanul az osztrák kérdés elé lesz állítva. A francia, angol publicisztika évtizedek óta állandóan foglalkozott Ausztria felosztásának kérdésével. Ezeket a cikkeket, röpiratokat a mindinkább életre kelt osztrák nemzetiségi irredentisztikus és önállósulási törekvések bel- és külföldi szolgálói bocsátották világgá és a nyugati külföld közvéleményébe mindjobban belecsepegtették azt a meggyőződést, hogy Ausztriának a centrifugális nemzetiségi

erők hatalmas, leküzdhetetlennek látszó érvényesülése mellett, mely az államot szét fogja robbantani, nincsen jogosultsága a létezésre. Ellenségeinknek a háboru előtti és mai felfogását, szándékait Seton Watson fejezi ki: «a győzelmes entente-hatalmak a feloszlási processzust egy alapos hullaszemle által fogják befejezni».

Aminő fő szerepet játszott Ausztria (és Magyarország), mint a német birodalom szövetségesének feldarabolása, testén keresztül az északi és déli szlávságnak összeköttetése (Konstantinápolyba Berlinen és Bécsen át vezet az ut, vallják be egész őszintén orosz politikai irók már közvetlenül a háboru előtt), annyira fontos tényező volt különösen a lajtántúli állam zavaros nemzetiségi állapota a monarchia harcképességének, védő erejének csekélyre értékelésében. Amit korábban Ferencz József halálától vártak, azt most a háboru által, győztes hadaik, az osztrák népek különválási törekvései számára a győzelmes háboruval teremtett helyzet által egy csapásra vélték elérhetni. Eddig ugyanis folyton azt hangoztatták, az osztrák államot csak a néhai agg uralkodó tartja össze. Mintha fejedelmek, rendelkezzenek bárminő uralkodói erényekkel és politikai talentummal, magukban képesek lehetnének fentartani belsőleg korhadt, elmulásra itélt államszervezeteket.

A háboru eddigi folyása alaposan rácáfolt ellenségeink feltevésére. A monarchiát legyőzni nem tudták és a csehek rendszerré vált árulásaitól eltekintve, a nemzetiségek nem siettek a halálra itélt kettős államot nekik kiszolgáltatni. A háboru kezdetével ugy látszott, mintha a hosszu évtizedekre visszamenő osztrák nemzetiségi torzsalkodások és vetélkedések elcsendesültek volna s valamennyiöknek nem lenne egyéb gondja, mint azt az államot, mely eddig hazát adott nekik, megmenteni s annak további fenmaradását biztosítani.

E benyomásunk azonban nem soká tartott. Ma Ausztriában a nemzetiségi erők hatalmasabban látszanak érvényesülésre törni, mint bármikor. Már nem egymás ellen, mint eddig, hanem az eddigi közös állam ellen, melytől elszakadást követelnek, egyedül a dinasztia közösségét koncedálván. A csehek, minden eddigi törekvéseiken és tüntetéseiken túlmenve, az önálló cseh állam felállítását tűzték célul, mely nemcsak Morvaországot és Sziléziát, hanem a tótok lakta magyar vármegyéket is magában foglalva, Szent Venczel koronáját eddig nem látott fényben látná felragyogni. A lengyelek a százhuszonhárom éves hamvaiból feltámasztandó uj lengyel államban, mely a háboru folyamán immár a megvalósulás stádiumába lépett, keresnek uj hazát maguknak. A szlovének délszláv államot akarnak, melyhez nem hiányoznak Horvátországból sem szövetségeseik. Ha még megemlítjük, hogy az olaszok irredentisztikus törekvéseit megváltásuknak Olaszországnak a háboruba elegyedése által kilátásba helyezése bizonyára szintén nem lohasztotta,

fogalmat nyerhetünk az osztrák nemzetiségi zürzavarról, melynek közepette csak az uralmi poziciójáról régtől fogva letaszított, a többi nemzetiségekkel szemben védekező állásra szorított németség tart még ki az osztrák állam fentartása mellett, megcáfolván a háboru folyamán Wilson és többi ellenségeink által megrontásunkra célzatosan felállított azt az elvet, hogy a nemzetiség, a nyelv lehet egyedül döntő, minden más erő és tényező kizárásával, az államok alakulására.

Ezeknek a törekvéseknek sikerét a háborunak ránk nézve kedvezőtlen kimenetelétől, leveretésünktől remélik. A csehek nyiltan vallják, hogy az önálló, szuverén cseh államot a béketárgyalások fogják megteremteni. Minden reményünk megvan változatlanul, hogy ily uton e törekvések nem fognak sikerre vezetni. Az osztrák lengyel-kérdésnek az uj lengyel állam felállításával kapcsolatos megoldásától eltekintve, a háborunak ránk nézve kedvező befejezése mellett a kérdések egyikét sem fogja a háboru megoldani. Bizonyos azonban másfelől, hogy a régtől fogva fennálló és a háboru által intenzitásukban csak erősödött osztrák nemzetiségi törekvések a háboru után sem fognak elcsitulni. Ezek a törekvések pedig, ha nem is sikerül az osztrák állam szétmállasztása általuk, mindenesetre a jövőben annyira szükséges hatékony életkifejtésében akadályozzák, megbénitják az államot, amint ezt már a multban is eléggé láthattuk.

Az eddigi fejlődés, magának az államhatalomnak a kiegyezés óta tehetetlenségben egymást felülmuló osztrák kormányok által kifejezett magatartása e törekvésekkel szemben szinte ránk kényszerítik a meggyőződést, melyet ellenségeink régóta hirdetnek, hogy Ausztria Törökország mellett a második «beteg ember», melyen már nem lehet segíteni.

De ez a beállítás, bármily sulyosak és komolyak legyenek az osztrák nemzetiségi állapotok, ellenségeinknek messzemenő céljait szolgálja. Az egységes, erős osztrák államra szükség van nem azért, hogy egy valamikor világuralmon levő, ősi dinasztia fenmaradását biztosítsa, nem is csak a ma szövetségben álló központi hatalmak, ezek közt első sorban a német birodalom érdekében, nemcsak Magyarország érdekében, mely a dinasztia azonosságából kifejlett mai dualisztikus szervezetben külső biztosságának és szabad nemzeti fejlődésének garanciáit kereste és találta is meg. Az a kettős monarchia, melynek egyik tagja egy szintén erős osztrák állam, melynek terjeszkedési vágyai egyik európai hatalom rovására sincsenek, viszont centrális fekvésénél fogva Európa szivében épen arra van hivatva, hogy bármily oldalról jövő ily törekvéseket meghiusítson, az általános európai politikának is változatlan követelménye. A «Habsburg-állam»-nak, a «dunai monarchiá»-nak a háboru előtt még ellenségeink által is kénytelen elismert európai hivatása közvetítőül szolgálni nyugat és kelet között nem szünt meg. Ausz-

triának joga lenne a fenmaradásra akkor is, ha alkotó népei nem élnének több mint ezer éve ugyanazon területeken és maga az állam nem állana fenn több mint négyszáz éve majdnem változatlanul mai határai között, világosan mutatva, hogy népeinek különbözősége és ezek nemzetiségi törekvései nem akadályai az egységes állami létnek. Hozzájárul a fentiekhez (Magyarországgal egyetemben) földrajzi kikerekítettsége, részeinek a földrajzi viszonyok által egy állami életre utaltsága, még ha el is tekintenénk a történeti, gazdasági, kulturális összekötő kapcsoktól.

Az osztrák kérdés megoldására tehát kell megfelelő utat találni. Ez elsősorban az osztrák államnak és a dinasztiának, de rajtunk kivül a fenmaradása és zavartalan izmosodása által érintett többi államnak és az európai politikának is, melyet mindenütt elsősorban a háboru által erősen megviselt államok uj erőgyüjtése, regenerálása fog elfoglalni, feltétlen érdeke.

De mi a megoldhatatlannak látszó probléma megoldása, mi legyen a kivezető ut? Hisz tervek, szándékok, kisérletek eddig sem hiányoztak elméletben és gyakorlatban egyaránt. Egy mindenesetre bizonyosnak látszik. Sem a hagyományos Habsburg-politikával, a «divide et impera» elvével, sem az osztrák kormányok eddigi szerencsétlen metódusával, mely a nyilt abszolutizmus helyett hatvanhét óta az alkotmányosság látszatát sokszor csak a nemzetiségeknek adott koncessziók révén tudta fentartani, nem számolván ezeknek az osztrák állam nemzetiségi jellege és erőviszonyaira való további kihatásával — kielégítő eredmény el nem érhető.

II.

Német császárok, elsősorban Nagy Károly, majd Nagy Ottó, ellenséges keleti népekkel, avarokkal és magyarokkal szemben való megvédésére birodalmuknak annak távoli keleti határán, a Duna középfolyásánál, a Lajta és Enns közt, megalapítják az Ostmark-ot, a keleti őrgrófságot, melyből mint magból a későbbi «Ostreich», a mai «Österreich» származik.

A frank Károly az avarok legyőzése után 800-ban veti meg alapját ezzel a későbbi Habsburg birodalomnak. Kezdetben a német Babenberg-ek uralkodnak a tartomány felett, de ezek kihalnak a tizenharmadik században és az uratlanná vált Babenberg-birtokokat II. Ottokár cseh király keríti hatalmába, aki a karinthiai és krajnai hercegek birtokait is megszerezvén, a legjobb uton van egy hatalmas birodalom megalakítására.

A dolgoknak azonban egészen más fordulatot ad Habsburgi Rudolfnak német császárrá való megválasztása. Zseniális éleslátással fedezi fel az Ostmark-nak a német birodalomra való jelentőségét. A morva-

mezei csata (1278), melyben magyar segítséggel legyőzi II. Ottokárt, valóban «a Habsburg-ház születése napja» lett, kezdete a család későbbi világuralmának, de egyben döntő jelentőségü a német birodalomra is, megtörvén a cseh állam hatalmát és dél felé biztosítván a birodalmat a szláv terjeszkedéssel szemben. Amikor Rudolf az osztrák hercegséget, Stájert és Krajnát Albert fiának hűbérül adja (1282), az Ostmark-kérdés a Habsburg-ház és a német birodalmi hatalom javára a legelőnyösebben meg van oldva.

Osztrák és német történetirók ma sem méltányolják kellőképen, hogy magyar segítség tette lehetővé Rudolfnak nagyjelentőségü célja elérését. Pedig ez ép oly rendkivül horderejü esemény volt Közép-Európa további sorsára, arra nézve, hogy nem nyelte el a szláv tenger, mint ahogy roppant, döntő fontosságu volt e szempontból a magyaroknak mai hazájukban megtelepedése, éket vervén az északi és déli szlávság közé s nem engedvén, hogy egyesült erejök a nyugati népeket elseperje.

A Habsburgok uralma aztán fokozatosan kibontakozik. A XIV. században Trieszt, Tirol és Vorarlberg, a XVI-ikban Görz és Gradiska, Cseh- és Morvaország, Szilézia, a mohácsi vész után a magyar királyság is, a XVIII-ikban Galicia, Lodoméria és Bukovina, a XIX-ikben Salzburg, Isztria és Dalmácia kerül uralmuk alá. A XV. század elejétől (1438) megszakítás nélkül egész a régi német-római birodalom megszünéséig (1806) német császárok és ugyanabban a században és a következő elején sikerül ügyes családi politikájukkal magukat Európa első uralkodóházává felküzdeni. Savoyai Jenőnek a törökök felett aratott győzelmével uralmuk a belga tengerparttól Olaszország legdélibb csucsáig s a Balkánig terjedt ki. Pedig ekkor már Spanyolország kisiklott uralmuk alól s ezt körülbelül száz esztendő mulva Belgium követi. A ház uralma mindinkább a megnagyobbodott osztrák örökös tartományokra, melyek az egykori Ostmarkból fejlődtek ki, határolódik, mi mellett Magyarországon kivül azonban egyelőre megvannak még az olasz birtokok is. És a német császári cim viselése még mindig az elsők közt tartja meg a dinasztiát.

A mai Ausztriáról tulajdonképen 1804 óta beszélhetünk, amikor I. Ferencz az osztrák császári cimet felvette. Ezóta van osztrák császárság, amelybe az osztrák összállami törekvés Magyarországot is belefoglalni törekszik és ezen törekvése legalább a külügyi vonatkozásokban ezután is ép ugy sikerült, amint az ország önálló nemzetközi jogi egyéniséggel a Habsburg-uralom óta egészen a kiegyezésig tényleg azelőtt sem birt. Az osztrák örökös tartományokból álló birtokkomplexum azonban a többiekkel szemben már előbb is megkülönböztetett, önálló léttel birt. A német birodalomhoz is csak a birtokok egy része (Alsó- és Felső-Ausztria, Stájerország, Karinthia, Krajna, Tirol és Vor-

arlberg, Cseh- és Morvaország és Szilézia) tartozott, tehát Galicia és Bukovinától eltekintve a mai osztrák tartományok, mig azok másik része (Magyarország és Erdély, Horvát-Szlavonországok, Galicia, Bukovina, a németalföldi és olasz birtokok) soha nem foglaltattak a német birodalomban.

Az osztrák állam sorsára elsősorban a német birodalomhoz való viszonyának alakulása lett döntővé. A német-római birodalom ezer éves fennállás után 1806-ban eltünik Európa politikai szinpadáról, hogy az I. Napoleon teremtette rajnai szövetség váltsa fel. A bécsi kongresszus a német szövetséget hozza meg, de német császár nincs többé. A szövetségben két nagy hatalom van: Poroszország és Ausztria, ami már a későbbi vetélkedések magvát hordja magában, mert a német császárság megszüntével az elnökséget vivő osztrák császár már nem bir azzal a történetileg megszentelt tekintéllyel, mint korábban és mindinkább érezhetővé válik egy erős központi hatalom szüksége, mely a német egységre törekvés öntudatossá válásával kapcsolatban mindinkább Poroszország javára billenti a mérleget. Schwarzenberg merész terve, hogy az uj német birodalomba az osztrák «összbirodalom» belépjen, megbukik. A hegemóniáért folytatott harcot végül is a fegyverek döntik el Sadowá-nál.

Hogy Ausztriának a szenvedett vereség helyrehozására irányuló harci kedve Poroszország ellen sem 1867—1870 közt, sem 1870-ben a német-francia háboru alkalmával élve tetté nem vált, elsősorban Magyarország befolyásának volt köszönhető. Végleg belenyugodott a német birodalomból való kizárásába. De ez elhatározó jelentőségü volt az osztrák állam nemzetiségi erőviszonyaira is. Ha Ausztria bent marad a német birodalomban, megtartva abban vezető állását, ez a németség hegemóniáját biztosította volna. A német birodalomból való kiválás azonban már magában lehetetlenné tett egy német Ausztriát, miután az összbirodalomra való törekvés megbukott s az 1848 óta feléledt nemzetiségi törekvéseket a dinasztiának magyarországi politikája is csak bátorította.

III.

Mikor a nemzetiségi viszály minduntalan krónikus munkaképtelenségre kárhoztatta az osztrák parlamentet, többen kétségbevonták, hogy lehet-e egyáltalán Ausztriát alkotmányosan kormányozni és emlékeztettek Schmerlingre, ki ezt épen az állam nemzetiségi viszonyainál fogva már annakidején tagadta.

Az összbirodalom jegyében kormányzott abszolut Ausztria tényleg nem mutatta semmi jelét a nemzetiségi széthuzásnak. Ez azonban első sorban nem az összbirodalmi rendszerben, hanem abban lelte tulajdon-

képeni magyarázatát, hogy a nemzetiség eszméje a régi Ausztria korában még egyáltalán nem éreztette hatását. Utóbbi összeesik a Napoleon utáni időkben ébredező alkotmányossági törekvésekkel, majd az alkotmányosságnak európaszerte térfoglalásával s Ausztriában később az alkotmányosság által lehetővé vált politikai érvényesülése a népeknek annál inkább kellett, hogy a nemzetiségi törekvéseket is erősítse, mert az uj osztrák állam alaptörvénye a nemzetiségek egyenjogusítását egyik fő elvévé emelte. Ezóta tehát minden nemzetiség törekvéseiben, bármennyire menjenek is ezek túl az egyenjoguságon s vezessenek más nemzetiség leigázására, alkotmányilag biztosított jogára vélt hivatkozhatni.

A XVI. század elején a mai Ausztria nagy része már a Habsburg-ház uralma alatt áll. A dinasztikus érdek azt kivánja, hogy e birtokok egységesen kormányoztassanak. Az összbirodalom eszméje, a birodalmi egységre való törekvés, mely előbb az abszolutizmus, majd a centralizmus alakjában érvényesül, tulajdonképen már e korra megy vissza. A mohácsi vésszel egyidejüleg, mely a magyar koronát is, bár egyelőre csak szabad választás utján, a Habsburgoknak juttatja, szerzik meg Csehországot. És az osztrák tartományokból álló birtokkomplexum jövőjére nagyjelentőségü volt, hogy a dinasztia ez időben már Magyarország felett is uralkodott. Ha ez nincs igy, Csehország történeti multjánál, a német birodalomban elfoglalt kiváló poziciójánál, tartományurának királyi ciménél fogva mindenesetre vezető szerephez jut. De miután már Magyarországot is a Habsburg-birtokokhoz számították, a Habsburgok mint cseh királyok nem tették át székhelyüket a cseh fővárosba, hanem a birtokaik központjában fekvő Bécsben maradtak, ami a Habsburg birodalom sulypontjának a német osztrák örökös tartományokban való megmaradását jelentette.

A harmincéves háboru meghozza a Wallenstein által megteremtett osztrák állandó hadsereget, az egyesítésnek mindvégig egyik leghatékonyabb eszközét. Magyarországnak a törököktől való visszafoglalása után pedig mind nagyobb erővel indul meg az összes birtokoknak egységesítése. A dinasztikus felfogásban az állameszme már ez időben a birtokoknak lehetőleg egységes egésszé alakítása, mely részeinek nemzetiségi különbségeire való tekintet nélkül teljesítse európai hivatását. A dinasztikus felfogás a pragmatica sanctio után az ebben kimondott feloszthatlanság és elválaszthatlanságra alapítja ezt az összes Habsburg-birtokokra kiterjedő állameszmét.

Az összbirodalmi eszme szerinti abszolut kormányzás, melynek fő fentartói a hadsereg és a hivatalnoki kar voltak, szükségképen nivellirozólag hatott a nemzetiségi viszonyokra is, mert minden abszolutizmus központosításra, egyenlősítésre törekszik. Miután azonban az

államkormányzat és a közélet nyelve a német volt, az abszolutizmus a németségnek szolgált nagy előnyére.

Igaz, hogy az államélet német volta nem a német nemzetiség szándékos fentartására és erősítésére ment vissza. Az összbirodalmi abszolutizmus a német kormányzatban csak a birodalom összetartásának, az egységnek eszközét látta. A német nyelv uralma nem jelentette egyben a németség uralmát, aminthogy az abszolutizmus a birodalmi egység szükségletein túlmenő germanizációra nem is, vagy csak átmenetileg törekedett.

Ha az összbirodalmi eszme legerősebb támaszát ennek dacára a németségben birta, ezt a történeti fejlődés, az hogy az összbirodalmi egységre törekvő dinasztia magát németnek vallotta, továbbá a németségnek földrajzi elhelyezkedése magyarázta. A németség lakhelye ugyanis az osztrák állam történeti magvát képező tartományok, a birodalom földrajzi centruma, emellett azonban leginkább elszórtak a birodalom minden részében. Igy természetes hordozói voltak minden közösnek, összekötőnek és támogatói a rendszernek, mely nyelvüket előnyben részesítette s ha nem is a német nemzetiség érdekében, de a kormányzat német volta által mégis germanizált. Ennek feltünő példáját épen Csehország szolgáltatta, ahol a német nyelvnek a kormányzatban kizárólagos uralma a cseh nyelvet a politikailag akkor számot nem tevő alsó osztályokra szorította, a felemelkedő osztálymozgalom ennek következtében németesítőleg hatott, amint azt az ottani német középosztály tagjainak gyakori cseh neve ma is világosan mutatja.

Ha az összbirodalmi eszméből fennállása alatt a németség ekként jelentős hasznot huzott, másrészt nem hiányzott az általa megvalósított rendszernek hátránya sem a németségre nézve. Ez pedig abban állott, hogy mig a németség teljesen azonosította magát a nyelvét használó állammal, mely céljainak megvalósítására őket vette igénybe, teljességgel megfeledkezett minden nemzetiségi tömörülésről, nemzetiségi öntudata legkésőbben ébredt fel valamennyi osztrák nép között. Igy aztán a németség védtelenül állt, amint az abszolutizmus megbukott s az alkotmányosság beköszöntével az osztrák állam a többi nemzetiségeknek már rég feléledt nemzetiségi öntudatából eredő követeléseit mindinkább a németség rovására adott engedményekkel kezdette kielégíteni.

Az összbirodalmi politika végkép megbukik 1867-ben, Schmerling februári pátense (1861) annak utolsó hiábavaló erőlködése. Az alkotmányosság bekövetkezése, Ausztriának a német birodalomból kiválása a németségre nézve merőben uj helyzetet teremt. Az abszolutizmus a német nyelv uralmával a németség uralmának látszatát kötötte össze, valóban ez az uralom akkor sem volt meg. Az abszolutizmusból

az alkotmányosságba is csak ennek az uralomnak látszata kiséri őket. Ausztriának a német birodalomból kiválása azonban egy lett az osztrák németség összeroppanásával; a nem németek eddig kisebbségben voltak a német birodalomban, most egyszerre többséggé váltak a magára maradt Ausztriában. A dinasztia és az állam mindinkább megvonják tőlük támogatásukat. A kiegyezés egyelőre azzal kecsegteti őket, hogy a centralizmus segítségével túlsulyra tesznek szert. De az ellenkező következik be, a federalizmus tesz állandó hódításokat a centralizmus s az azt támogató németség rovására. Mig a fentebb említett körülmények a németek nemzetiségi fejlődését akadályozták, késleltették, a nem német nemzetiségekben a nemzetiségi öntudat sokkal korábban s a német uralom látszata mellett egész észrevétlenül fejlődik ki, hogy aztán mind rohamosabban nyilvánuljon öntudatossá válásának hatása az államélet terén is.

IV.

A francia forradalom nemcsak a szabadsági, liberális eszméket terjeszti tovább Európa többi államaiba, a nemzetiség eszméjének is az ad szárnyakat. Hisz Franciaország nemcsak szabadságát, nemzeti egységét is köszönte a forradalomnak. A konzervativizmus, melynek legkiválóbb képviselője Metternich, hiába igyekszik a szabadsági törekvéseket a törvényes rend és nyugalom fentartásának örve alatt elnyomni s ép oly tehetetlenné válik hovatovább a felébredt nemzetiségi érzéssel szemben, melyben a dinasztikus érdekek legnagyobb veszedelmét látja, de annak első határozott kezdetét mégis oktalan kicsinyléssel fogadja.

Ausztriában a nemzetiségi mozgalom a szlávok ébredésével kezdődik. Egy osztrák történetiró, Linhardt, már 1791-ben azt irja, hogy az osztrák monarchia népei közt számra és hatalomra nézve a legerősebbek a szlávok és ha az államtudományban szokásban volna az egyesült erők összegét a legnagyobb homogén erőről nevezni el, akkor Ausztriát épen ugy szláv államnak kellene nevezni, mint Oroszországot. A XIX. század elején már hatalmasan mozgatja Ausztria szlávjait a nemzetiségi érzet feléledése, mely, mint rendszerint, itt is kulturmozgalmakkal veszi kezdetét. Kétszáz éves letargia után mintha csoda történt volna, egyszerre ébredni kezd a cseh nép, három öreg tudós rázza fel álmaiból. A pozsonyi evangelikus liceumban tanult Palacky megirja a csehek történetét (1831), melynek első kötete még németül jelent meg, a régi dicsőség szemléltetésével igyekezvén felkelteni a cseh hazafiság érzetét. Safarik az etnográfia, Jungmann a cseh nyelvészet uttörői, a költő Hanka, Kollár, Celakovsky a cseh haza ujraéledését énekelik. 1818-ban megalapitják a cseh muzeumot, mely központjává lett a nemzetiségi törekvéseknek és 1845-ben Thun gróf egy iratában

már diadalmasan megállapíthatja az ujraéledt cseh nemzetiségi öntudatot. Érdekes, hogy az ezt bevezető cseh-szláv kulturmozgalom vezetői vagy szoros összeköttetésben álltak a magyarországi tótoknak a pozsonyi liceum körül csoportosuló szellemi vezéreivel (ezen 1803 óta tanszéke volt a cseh-morva nyelvnek és irodalomnak), vagy egyenesen ezek sorából kerültek ki.

Igy indul ki kezdetben határozatlan formákból az a folyamat, mely a cseh korona történeti államjogának felállításában nyeri befejezését. Nem tagadható, hogy ez a nemzeti mozgalom egyelőre egészen osztrák tájékozódásu, nemzetiségi kivánságainak teljesítését az osztrák államtól várja s nem néz külső szövetségesek után. Határozott kifejezést adott ennek Palacky az 1848-iki prágai szláv kongresszuson, félvén a kisebb nyugati szláv népeknek Oroszország által magába szivásától és ezért inkább ezeknek az osztrák államban való egyesítését sürgette. Ezzel ellentétben a lengyelek az Ausztriától való elszakadásra törekednek egyenesen forradalmi propagandával (1836, 1846).

A szláv nemzetiségi öntudat kifejlődése azonban nem szorítkozik az északi szlávokra, a csehekre, hanem a délszlávság is megmozdul a horvátországi Gáj nógatására. «Európa egyik felében — irja ez már 1835-ben az Illyr Ujságban — egy rettenetes nagyságu óriás fekszik. Feje Közép-Illyriában van, melle Magyarországban, szive pedig a Tátra alatt van, derekát Lengyelország sikságja alkotja, hasát és combjait pedig a mérhetetlen Oroszország és lábai az északi jég- és hósivatagokon át egész a kinai falakig nyulnak és ez óriás testet egy vér hatja át: a szláv nemzetiség.» Ez a pánszlávizmusnak akkor már meglevő, eredetileg magyarországi tótok által kifejlesztett gondolata. A délszláv álmok Nagy-Illyriát rajzolják meg, mely Stájerország, Karintia, Krajna, Isztria szlovénjeit, továbbá Boszniát, Szerbiát és Montenegrót is magában foglalná.

Az 1848. év a nemzetiségi törekvéseket már teljesen kifejlődve találja Ausztriában s ez év mozgalmai ép ugy szolgálják az alkotmányosság kivivását, mint a nemzetiségi követelések elismerését. Metternich bukása, a februári bécsi események hatása alatt ausztriaszerte általánossá válik a mozgalom.

Az alkotmányosság iránti küzdelem sikere, jól tudták, a nemzetiségi követeléseket jelenti s mindkettő határozott formában a cseheknél indul meg, akik 1848 márciusában a császárhoz intézett kérésükben először formulázzák a német nyelv uralma által eddig elnyomott nemzetiségi fejlődésük követelményeit, a cseh nyelv egyenjogusítását, másfelől Cseh- és Morvaország és Szilézia számára közös tartománygyülést és külön központi hatóságokat követelnek. A kremsieri birodalmi gyülésen a csehek a nemzetiségek szerinti tartományi beosztás

mellett szállnak sikra. Kautschitsch, a magyar korona országainak is belefoglalásával, tizennégy tartománycsoportot kiván, Palacky nyolcat. Centralizmusa miatt támadja már utóbbi az 1849 március 4-iki oktrojált alkotmányt, mondván, hogy Ausztria csak a nemzetiségi elv mellett állhat fenn, ez pedig a szlávoknak és románoknak a német és magyar uralom alul való felszabadítását jelenti. A nem német nemzetiségek törekvéseit az alkotmányossági mozgalmak egész folyama alatt mégis különösen az októberi diploma erősítette, ezóta vált valamenynyiöknek egybehangzó törekvésévé Ausztria államjogi viszonyainak federalisztikus irányban való átalakítása.

A februári pátens alapján összeült cseh tartománygyülésben megtörténik 1841 április 16-án az első összeütközés csehek és németek között. Haase képviselő e szavakkal fordult a csehekhez: «Oly párthoz tartozunk, melynek pajzsa nem visel tartományi cimereket. A mi zászlónkon az össz Ausztria cimere van. Ezért küzdünk és jelszavunk: Nagy-Ausztria!» Mire Rieger igy válaszolt: «Ugy kell venniök bennünket, aminők vagyunk, követelem, hogy a cseh nép egyenlő elbánásban részesüljön. Mi a cseh királyság cimerét akarjuk és tiltakozunk az ellen, hogy mint egy francia tartományt kezeljenek bennünket.» Még világosabban fejezte ki a nem németek célját Palacky az urakháza junius 21-iki ülésében. «A centralizáció és autonómia közti harc végső sorban a nemzetiségek önfentartási ösztönén alapszik. Akarjuk a birodalom hatalmát és egységét, de az egységnek csak annyit vagyunk hajlandók megadni, ami fennállásához okvetlen szükséges. Sem többet, sem kevesebbet.»

A német nyelv uralmánál fogva eddig német szinezetü Ausztria elleni harc általánossá vált. De a németek ennek még nem tulajdonítottak kellő jelentőséget. Arra, hogy Ausztria kiváljon a német szövetségből, nem is gondoltak és meg voltak győződve, hogy ilyenformán a nem németek mozgalma könnyü szerrel a kellő határok közt lesz tartható. Ha saját erősítésüknek szükségét látták is, azt a kivivandó liberális intézményekben vélték felfedezni. Viszont a nem németeket biztosította, hogy a porosz nemzeti liberálisok már felléptek valamennyi német törzs egyesítése érdekében Ausztria kizárásával. Igy fejlődnek a dolgok az 1867. évi alkotmányreformig.

A folyton erősbödő nemzetiségi erjedés követeléseinek teljesítésében már 1867 előtt semmi komolyabb akadályra nem talál a hatalom részéről, hacsak azok az osztrák államban megmaradással vannak összekötve. E törekvések az alkotmányosságra való törekvéssel kapcsolatban nyernek nagyobb intenzitást, már pedig a tizenkilencedik század közepén azzal Ausztriában se lehetett szembeszállni. Pátensekben és diplomákban, melyekben az abszolutizmusnak az alkotmányossággal szem-

beni lassu, kényszerü, szánalmas visszavonulása végbemegy, trónbeszédekben még mindig a birodalmi egység, az összmonarchia eszméje uralkodó. A nemzetiségi törekvéseknek csak ezt nem szabad veszélyeztetni. A fejedelmi politikának nem volt külön mértéke a még mindig célját képező összállam egyes népeinek törekvéseire, cseh vagy magyar különállás neki egyre ment. És amikor Bach hivatalnokseregével akarja Magyarországon megteremteni az összállamot, ugyanakkor odaát már feladta a régi, német kormányzatu Ausztriát, védelem nélkül esve el ez a nemzetiségek első rohamára, melyet a kormányzatnak ép ugy abszolut, mint német volta ellen intéztek. A végül is csak a külpolitikai események által legyőzött, szivós ellenállásnak, mellyel a magyar alkotmány helyreállítására vonatkozó követelés találkozott, egyenes ellentéte volt az osztrák nemzetiségi követelésekkel szemben kezdettől fogva tanusított engedékenység. Pedig az előbbi csak rég meglevő jogok elismerésére irányult, utóbbi ellenben merőben uj jogokat kivánt.

Az osztrák kormányzati politikát azonban elsősorban nem ez az engedékenység, a régi német Ausztriának védelem nélkül átadása jellemezte, hanem az a példátlan rövidlátóság, melyet a nemzetiségi mozgalmak kezdetén tanusított. A Metternich-féle rezsim vagy egyáltalán észre se veszi, vagy a rendőrállam hiányos eszközeit igyekszik vele szembeszegezni. Mikor az első és egyetlen cseh napilap állandóan vezető cikkekben tárgyalta az irek mozgalmát, olvasóira bizván, hogy abból a cseh nép számára tanulságokat vonjanak le, a hatóságoknak eszébe se jut, hogy mi rejlik ez alatt.

Már Ferdinánd a «cseh charta» által (1848 ápr. 8.) ugyszólván az összes akkori cseh követeléseket teljesíti. «A cseh nemzetiség a cseh nyelvnek a némettel való teljes egyenjogusítása által az államigazgatás minden ágában és a közéletben alapelvül kell, hogy szolgáljon», szól első pontja a nevezetes kabinetiratnak. Ferencz József trónralépési proklamációja a birodalom összes népeinek egyenjogusítását hangoztatja. A papiron maradt és életbelépett alkotmányok sorozata kapkodás a centralizmus és a nemzetiségeknek kedvező federalizmus közt, mindinkább az utóbbi irányában. Már a Rechberg-Goluchowski-kormány a Mária Terézia óta egységesen szervezett osztrák tartományok federalizálására tesz lépéseket. Thun megkezdi a cseh és galiciai iskolák elszlávosítását s megszünteti a középiskolák általános német oktatási nyelvét. Az októberi diplomának az egyes királyságok és tartományok történeti jogi tudatát, azoknak fennálló különbségeit hangoztató passzusából meríti a federalizmus programmjának jogosultságát s már ekkor kezdetét veszi Csehországban, Galiciában a német hivatalnokok eltávolítása, de a többi tartományokban is megindul a német nyelv egyeduralmának számüzése hivatalból és iskolából egyaránt. És 1861 április 14-ikén Ferencz József először igéri meg a cseh koronázást.

Az 1867. év eseményei döntő jelentőségüek a nemzetiségi kérdés további sorsára is Ausztriában. A nem németek előre látták, hogy mit várhatnak Ausztriának a német szövetségből kiválásából törekvéseikre. A németek ellenben, látva a birodalmi gyülésbeni túlsulyukat, még most is nagyobb veszedelmet láttak a magyar kiegyezésben. Még mindig abban a hitben ringatják magukat, hogy a német dinasztia által eddig németül kormányzott Ausztria jövőre is könnyen kibirja a szlávok rohamát. Ebben az elbizakodottságukban annyira mentek, hogy a német államnyelv biztosítását az alkotmányreform kapcsán egész feleslegesnek tartották. Ausztria valamennyi pártjai azonban, nemzetiségre való különbség nélkül, megegyeztek a magyar kiegyezés elleni tiltakozásban. A centralisták a régi monarchia osztatlanul fentartását kivánták, a federalisták ellenezték a dualizmust, mert államjogi programmjuknak állott utjában. S ha végül a németek elfogadták, tették ezt abban a meggyőződésben, hogy ezáltal a federalizmust megakadáloyzzák.

Létrejő az 1867 december 21-iki alkotmány, melynek az osztrák állam valamennyi néptörzsének egyenjogusításáról szóló 19. §-a lett ezentul jogi alapjává a legmesszebbmenő nemzetiségi követeléseknek s utóbbiak azóta le nem tüntek a birodalmi gyülés napirendjéről, anélkül, hogy az alkotmány e szakasza alapján a nemzetiségi kérdések megoldása lehetséges lett volna. Az első osztrák alkotmány, az 1848 április 25-iki, még csak a néptörzsek nemzetiségének és nyelvének sérthetlenségét biztosítja, a 67-iki már egyenesen az egyenjogusítást, tulajdonképen lehetetlen feladatra vállalkozva. Kormányok és parlament egyaránt visszariadtak a nehéz feladattól, az alkotmány általános elvi kijelentésének következményeit a részletekben megvonni. A nyelvkérdésben kifejezésre jutó nemzetiségi problema igy a népek hatalmi kérdésévé vált, az egyes nemzetiségek a kormányra gyakorolt befolyásuk szerint vitték keresztül a különböző nyelvrendeletek kiadását, melyet a háttérbe szorított nemzetiség természetesen visszautasított, visszavonásukra törekedett. Igy jöt létre aztán a nemzetiségi civódások szakadatlan láncolata.

V.

A németek várakozása, hogy az összbirodalmi eszme eltemetése nem lesz kedvezőtlen hatással az osztrák államban helyzetökre, a feltevés, hogy a dualisztikus szerkezet osztrák részről az ő túlsulyukon fog alapulni, nem következett be. Alig másfél évtizedre a kiegyezés után kisiklik a talaj lábaik alul.

A kiegyezés eddig nem tapasztalt erővel váltja ki az osztrák nemzetiségi kérdésnek eddig is előterében álló cseh követeléseket. Az abszolutizmus a cseh államiság elvesztését jelentette, hogy az alkotmányosság ennek visszaállítását meg ne hozza, ebbe nem tudtak belenyugodni. A

magyar alkotmányosság visszaállítása olaj követeléseik tüzére. És ugy látszott, reménykedésük nem hiábavaló.

A kormány csakhamar elfordul a németektől és egyenesen a szlávoknak támogatója. Négy évre a kiegyezés után Hohenwart kész a cseh követeléseket teljesíteni s Magyarország közbelépése menti meg a németeket. Egyelőre, mert Taaffe-nak a szlávokra és konzervativokra támaszkodó kormányzata óta (1879—1893) folyton háttérbe kellett szorulniok. Jöttek a Stremayr, majd Badeni-féle nyelvrendeletek, jött az általános választójog, melyek a németség helyzetét mind kedvezőtlenebbé tették és a parlamentben a szláv túlsulyt megalapították.

Ma az osztrák népességben 35·5%-ot kitevő németség teljesen háttérbe van szorítva. Különösen áll ez Csehországra, ahol 1883 óta a tartománygyülésben kisebbségbe kerültek s a tartományi hivatalnokok 95%-a cseh. Az ipari fejlődés, előidézve épen a németek által, a gyári kerületeknek cseh munkások által való elözönlését vonta maga után, ami a vegyes nyelvü kerületek számát szaporította. A papok, a cseh bankok mind a cseh nemzetiségi politika nagyon tevékeny eszközei. A szocializmus is a csehek malmára hajtotta a vizet, mert a nemzetiségi kérdés az osztrák szocialisták megoszlását vonta maga után s mig a német szocialisták a nemzetköziség mellett tartanak ki, a csehek együtt haladnak saját nemzetiségük polgári osztályaival. Ugy Csehországban, mint a többi tartományokban igen jelentékeny erősítője a nem német nemzetiségeknek a birodalmi iskolai törvény vonatkozó rendelkezéseinek oly értelmezése, hogy a községek kötelesek az illető nemzetiségi kisebbség számára népiskolát fölállítani, ha abból legalább negyven gyermek öt éven át iskolaköteles. A németek szaporodási viszonyai se kedvezőek a többi nemzetiséggel szemben. 1880-ban még 37%, 1890-ben 36% és 1910-ben már csak 35·5% volt a németség a népességben. A demokratikus irányu fejlődés, az önkormányzat mind a nem német nemzetiségeknek vált előnyére a németekkel szemben, mert az osztrák állam az önkormányzatot széles alapokon valósította meg, itt pedig a nemzetiségi tevékenységnek nagy érvényesülési tere van.

A németek, a német szövetségből való kiszorításuk mellett, még ma is az összbirodalmi eszmének a kiegyezés által történt eltemetésében keresik háttérbe szorulásuk főokát. A magyarországi két milliónyi németség veszendőbe ment a birodalmi eszme számára. A dualizmust elfogadták végül, de nem mondtak le a birodalmi eszme feltámadásának reményéről. Ezért voltak ellene mindig a dualisztikus szerkezetben foglalt paritás magyar részről követelt minden megvalósításának és helyezkedtek szembe a magyar törekvésekkel, melyek a magyar államiságot a dualizmus keretén belül is megvalósítani igyekeztek. Ezért kifogásolták főleg a hadseregre vonatkozó magyar követeléseket,

abban a birodalmi eszme letéteményesét látván. Az osztrák németek következetesen tagadták a dualizmusban elismert magyar államiság következményeinek megvonását és ennek tudatában saját hibáik elismerése helyett nem átallják azzal vádolni bennünket, hogy e szempontból Ausztria gyöngítése magyar érdek lévén, Magyarország elősegítette az ausztriai szláv törekvéseket. Az osztrák németségnek a kiegyezés által való visszaszorítására felhozzák még főleg a következőt: Az osztrák ipar túlnyomólag a németek kezén van, akik az egyenes adóknak mintegy kétharmadrészét fizetik. Az osztrák iparra kedvezőtlen gazdasági kiegyezések tehát főleg a németeket sujtották, akik ez ellen szivósan védekeztek is. De az osztrák kormányok e gazdasági kiegyezéseket mindig az egyéb nemzetiségek parlamenti támogatásával hajtották keresztül, melyek e támogatásukért a németek rovására kaptak nemzetiségi téren engedményeket.

A németek háttérbe szorításának okai nem ezekben rejlettek. Oka ennek elsősorban már említett készületlenségük a változott helyzettel szemben, az hogy korábban államilag privilegizált nemzetiségnek érezték magukat s a megváltozott helyzet jelentőségét kellőképen nem értékelve nagyon későn gondoltak védekezésre. Ebben, nemzetiségi öntudatuk kései felébredésében mindenesetre geografiai szétszórtságuk is közreműködött. Később is csak védekező állást foglaltak el, túlsulyra valóban sohasem törekedtek.

A németek politikai birtokállományának csökkenését ők maguk, a német liberálisok idézték elő politikai képtelenségükkel. A liberális párt Ausztria összes népeit egy liberális programm alapján akarta egyesíteni ,egyáltalán nem volt tehát német nemzetiségi párt. Hogy a más nemzetiségüeket e programm számára megnyerje, tudatosan mellőzött mindent, ami a németség erősítésére szolgált volna. A cseh törekvések 1871. évi kudarca, ahelyett hogy felnyitná a németek szemét s idejében nemzetiségük erősítésére ösztönözné, csak elbizakodottakká teszi őket, meg lévén győződve, hogy ellenök nem lehet Ausztriában kormányozni. Ahelyett, hogy a külpolitikának 1879-ben német irányuvá válását arra használták volna fel, hogy magyar támogatással megerősítsék uralmukat, semmittevésbe merültek.

A németek az osztrák államnak tőlük elfordulását még mindig a boszniai okkupáció kérdésében tanusított elutasító magatartásukra vezetik vissza. Ez a magatartás, igaz, elkedvetleníthette az uralkodót a németekkel szemben, miután az okkupációban hosszu idő multán a külpolitika sikerét látta, az irányváltozást azonban meg nem magyarázza. Az ellenzés, bármennyire hivatkozhattak is a monarchiabeli szlávságnak az okkupáció által való erősítésére, politikus nem volt, mert az 1868 óta Csehország közjogi önállósága mellett absztinenciával tüntető

cseheknek a birodalmi gyülésbe belépését (1879) vonta maga után, ami csak azt dokumentálta, hogy ime a németek nélkül is lehet kormányozni.

A német liberálisoknak az lett volna feladata, hogy az uralkodót a német előuralom szükségességéről meggyőzzék. Minden jel arra vall ugyanis, hogy Ferencz Józsefnek legalább az alkotmányos éra kezdetén nem volt határozott nemzetiségi politikája, sőt inkább az erőviszonyokat kipróbálni igyekezett, hogy további magatartását ehhez képest állapítsa meg. Federalizmus és centralizmus egymást váltogatják. Októberi diploma és Schmerling, Belcredi és liberális-centralisztikus polgárminiszterium, Hohenwart és a németpárti liberális-centralisztikus Auersperg-kormány, majd a nemzetiségek kibékítése cimén a szláv irányzatuvá vált Taaffe-miniszterium. A németek nem birtak a kellő politikai megértő képességgel az osztrák viszonyok iránt, nem tudták szükségességük benyomását kelteni. Hozzájárult ehhez a liberálisok belső bomlása. Mindjárt kezdetben liberálisokra (alkotmánypárt) és klerikálisokra oszlanak s ez utóbbiak a nem német pártokban keresnek szövetségeseket.

A németek háttérbe szorításának okait vizsgálva azonban még egy körülményt kell tekintetbe venni. Az állam fentartásának és a dinasztiának érdeke mindenesetre a nemzetiségi viszálykodások mérséklését mutatták szükségesnek. Miután pedig a Taaffe-kormány által a cseheknek adott engedmények ezeket az állam szilárd támaszaivá tette, az állam fentartásának gondolata az uralkodói kötelességnek azzal a felfogásával kapcsolatban, hogy a fejedelemnek a népek viszályán felülállva mindegyiket a maga jogos igényének kielégítéséhez kell segíteni, amig csak ez az állam egységét meg nem bontja, egyaránt a többi nemzetiségi igényeknek a németek rovására való kielégítését mozdították elő.

Ezekben és nem a németeknek az okkupációval szemben tanusított magatartásában, sem abban a törekvésben, hogy Ausztria tervszerü elszlávosításával vegyék elejét a német annexióhajlandóságnak, van a németek háttérbeszorulásának magyarázata. Ez aztán állandóvá vált és később egyáltalán nem volt erejök e folyamatot megakadályozni. De komoly erőfeszítéseket alig is tettek. Eléggé mutatja az, hogy a rájuk nézve oly hátrányos általános választójoggal szemben alig fejtenek ki ellenállást.

VI.

Az évtizedekre visszamenő nemzetiségi harc során nem egy kisérlet történt a megoldásra. Egyesek ezek közül, igy az 1890-iki német-cseh kiegyezési kisérlet, nem sikerültek, másfelől Cseh- és Morva-

cseheknek a birodalmi gyülésbe belépését (1879) vonta maga után, ami csak azt dokumentálta, hogy ime a németek nélkül is lehet kormányozni.

A német liberálisoknak az lett volna feladata, hogy az uralkodót a német előuralom szükségességéről meggyőzzék. Minden jel arra vall ugyanis, hogy Ferencz Józsefnek legalább az alkotmányos éra kezdetén nem volt határozott nemzetiségi politikája, sőt inkább az erőviszonyokat kipróbálni igyekezett, hogy további magatartását ehhez képest állapítsa meg. Federalizmus és centralizmus egymást váltogat[illegible] Októberi diploma és Schmerling, Belcredi és liberális-centralisztikus polgárminiszterium, Hohenwart és a németpárti liberális-centralisztikus Auersperg-kormány, majd a nemzetiségek kibékítése cimén a szláv irányzatuvá vált Taaffe-miniszterium. A németek nem birtak a kellő politikai megértő képességgel az osztrák viszonyok iránt, nem tudták szükségességük benyomását kelteni. Hozzájárult ehhez a liberálisok belső bomlása. Mindjárt kezdetben liberálisokra (alkotmánypárt) és klerikálisokra oszlanak s ez utóbbiak a nem német pártokban keresnek szövetségeseket.

A németek háttérbe szorításának okait vizsgálva azonban még egy körülményt kell tekintetbe venni. Az állam fentartásának és a dinasztiának érdeke mindenesetre a nemzetiségi viszálykodások mérséklését mutatták szükségesnek. Miután pedig a Taaffe-kormány által a cseheknek adott engedmények ezeket az állam szilárd támaszaivá tette, az állam fentartásának gondolata az uralkodói kötelességnek azzal a felfogásával kapcsolatban, hogy a fejedelemnek a népek viszályán felülállva mindegyiket a maga jogos igényének kielégítéséhez kell segíteni, amig csak ez az állam egységét meg nem bontja, egyaránt a többi nemzetiségi igényeknek a németek rovására való kielégítését mozdították elő.

Ezekben és nem a németeknek az okkupációval szemben tanusított magatartásában, sem abban a törekvésben, hogy Ausztria tervszerü elszlávosításával vegyék elejét a német annexióhajlandóságnak, van a németek háttérbeszorulásának magyarázata. Ez aztán állandóvá vált és később egyáltalán nem volt erejök e folyamatot megakadályozni. De komoly erőfeszítéseket alig is tettek. Eléggé mutatja az, hogy a rájuk nézve oly hátrányos általános választójoggal szemben alig fejtenek ki ellenállást.

VI.

Az évtizedekre visszamenő nemzetiségi harc során nem egy kisérlet történt a megoldásra. Egyesek ezek közül, igy az 1890-iki német-cseh kiegyezési kisérlet, nem sikerültek, másfelől Cseh- és Morva-

országban, Galiciában és Tirolban ily későbbi kisérletek több-kevesebb sikerrel jártak. Csehország világos példája annak, hogy a nemzetiségi erő növekedésével aránylagosan csökken az illető nemzetiségnél a megegyezésre való hajlandóság. Mig korábban a csehek a nemzetiségi autonomia, szétválasztás mellett voltak, már 1849-ben ezt kivánta Palacky, ma ezt — ép ugy, mint a lengyelek — nem akarják, mert megfosztaná őket annak lehetőségétől, hogy 4·2 millió cseh 2·5 millió német felett — Galiciában 4·6 millió lengyel 3·2 millió rutén felett — uralkodjon. A németek viszont csak Csehország kettéválasztásával látják a további [illegible]ntást kizárhatónak.

A háboru aztán alapjában megváltoztatta az osztrák nemzetiségi törekvéseket. Mig eddig az államegységen belül, most annak megbontásával akarnak érvényesülni. A birodalmi tanácsnak 1917 május végén történt megnyitásán elhangzott beszédeik alapján világosan kijelölik céljaikat. A csehek Szent Venczel koronájának mindhárom országa számára kivánták a népek természetes önrendelkezési jogát és az összes cseh-szláv néptörzsek összeköttetését egy demokratikus államban. Ebben tehát a magyarországi tótok is benfoglaltatnának. Az egész birodalomnak és a dinasztiának egyaránt érdeke, mondották, hogy a monarchia átalakuljon egyenlő jogu nemzeti államok szövetségévé. A lengyelek az uj egyesült Lengyelország felállítását kivánták, mely azonban Ausztria segítségével történne. A délszlávok a monarchia szlovének, horvátok és szerbek által lakott összes területeinek egy önálló, minden nemzetiségi idegen uralomtól mentes, demokratikus alapokon felépülő állammá való egyesítését követelték Habsburg-Lotharingiai uralom alatt. Az ukránok az összállam szervezeten belül az egységes ukrán terület mellett szálltak sikra, a megfelelő részeknek Galiciából kiszakításával. (Nyugati Galicia lengyel, keleti Galicia rutén lakosságu jelentékeny lengyel nyelvszigetekkel.) Ezzel szemben meg kell állapítanunk, hogy mindazok a nyilatkozatok, melyek az osztrák alkotmányreform kérdésében ugy az uralkodó, mint az osztrák miniszterelnökök részéről elhangzottak, az államegység fentartását hangsulyozták s kiemelték, hogy csak e feltétel mellett lehet szó az egymással egyenjogusított népek szabad nemzetiségi és kulturális fejlődése feltételeinek biztosításáról. A korábbi kormányok mindig hangoztatták, hogy a nemzeti önrendelkezési jog csak a mai koronatartományok határaira korlátozva érvényesülhet, ami már magában kizárja minden külön államiságát a mai osztrák állam egyes részeinek, melyek ez esetben — bár az egységet a külön állami törekvések szószólói is kivánják — csak laza összeköttetésben lehetnének egymással.

Miután a lengyelek az önálló lengyel állam felállítása mellett tartanak ki, másfelől az ukránok (ruténok) is kifelé tendálólag akarják a

országban, Galiciában és Tirolban ily későbbi kisérletek több-kevesebb sikerrel jártak. Csehország világos példája annak, hogy a nemzetiségi erő növekedésével aránylagosan csökken az illető nemzetiségnél a megegyezésre való hajlandóság. Mig korábban a csehek a nemzetiségi autonomia, szétválasztás mellett voltak, már 1849-ben ezt kivánta Palacky, ma ezt — ép ugy, mint a lengyelek — nem akarják, mert megfosztaná őket annak lehetőségétől, hogy 4·2 millió cseh 2·5 millió német felett — Galiciában 4·6 millió lengyel 3·2 millió rutén felett — uralkodjon. A németek viszont csak Csehország kettéválasztásával látják a további cseh hódítást kizárhatónak.

A háboru aztán alapjában megváltoztatta az osztrák nemzetiségi törekvéseket. Mig eddig az államegységen belül, most annak megbontásával akarnak érvényesülni. A birodalmi tanácsnak 1917 május végén történt megnyitásán elhangzott beszédeik alapján világosan kijelölik céljaikat. A csehek Szent Venczel koronájának mindhárom országa számára kivánták a népek természetes önrendelkezési jogát és az összes cseh-szláv néptörzsek összeköttetését egy demokratikus államban. Ebben tehát a magyarországi tótok is benfoglaltanának. Az egész birodalomnak és a dinasztiának egyaránt érdeke, mondották, hogy a monarchia átalakuljon egyenlő jogu nemzeti államok szövetségévé. A lengyelek az uj egyesült Lengyelország felállítását kivánták, mely azonban Ausztria segítségével történne. A délszlávok a monarchia szlovének, horvátok és szerbek által lakott összes területeinek egy önálló, minden nemzetiségi idegen uralomtól mentes, demokratikus alapokon felépülő állammá való egyesítését követelték Habsburg-Lotharingiai uralom alatt. Az ukránok az összállam szervezeten belül az egységes ukrán terület mellett szálltak sikra, a megfelelő részeknek Galiciából kiszakításával. (Nyugati Galicia lengyel, keleti Galicia rutén lakosságu jelentékeny lengyel nyelvszigetekkel.) Ezzel szemben meg kell állapítanunk, hogy mindazok a nyilatkozatok, melyek az osztrák alkotmányreform kérdésében ugy az uralkodó, mint az osztrák miniszterelnökök részéről elhangzottak, az államegység fentartását hangsulyozták s kiemelték, hogy csak e feltétel mellett lehet szó az egymással egyenjogusított népek szabad nemzetiségi és kulturális fejlődése feltételeinek biztosításáról. A korábbi kormányok mindig hangoztatták, hogy a nemzeti önrendelkezési jog csak a mai koronatartományok határaira korlátozva érvényesülhet, ami már magában kizárja minden külön államiságát a mai osztrák állam egyes részeinek, melyek ez esetben — bár az egységet a külön állami törekvések szószólói is kivánják — csak laza összeköttetésben lehetnének egymással.

Miután a lengyelek az önálló lengyel állam felállítása mellett tartanak ki, másfelől az ukránok (rutének) is kifelé tendálólag akarják a

nemzeti államot megoldani, a federalisztikus követelések tulajdonképen a csehekre és délszlávokra szorítkoznak. Megjegyzendő, hogy Galiciának külön állása az osztrák nemzetiségi viszonyokat nem kis mértékben egyszerüsítené és a szláv túlsulyt csökkentvén, a németeknek is érdekében állana. Ezért kivánta már a német nemzetiek 1882. évi linzi programmja Galiciának (ép ugy Bukovinának és Dalmáciának) különállását, mi azonban mindenesetre már a federalizmus részleges megvalósulását jelentette volna.

A federalisztikus megoldásnak megvannak az osztrák probléma történetében a maga előzményei. Ott van az októberi diploma (1860). Belcredi 1865-ben az összmonarchia egyes orografikus önálló részeit (Keleti Alpok, szudéta, dinári, a Kárpátokon kivül fekvő tartományok, végül Magyarország) ily szervezetben akarta összehozni. (Ott van Hohenwart 1871-iki vállalkozása.) A publicisztikában is (a román memorandum-perben elitélt Popovici tizenhat államból álló osztrák egyesült államokjától kezdve) több képviselője van ennek a megoldásnak.

Még ha el is fogadjuk, hogy — mint az osztrák-magyar monarchia politikai életében a földrajzi tényezők szerepével behatóan foglalkozó Sieger állítja — az u. n. cseh korona országai, az osztrák alpesi tartományok és a dinári (karsztvidéki) délszláv tartományok területi összefüggésük, zártságuk, egyszerü határaik, továbbá természeti és gazdasági viszonyaiknak sajátszerüsége által eléggé individualizáltak arra, hogy kisebb politikai egységek alapjául szolgáljanak, ezzel szemben mindenesetre túlnyomók a federalizmus ellen szóló körülmények, ha csak az osztrák állam célszerü berendezésének szempontjánál — a Magyarországot illető vonatkozásoktól egészen eltekintve — maradunk is. Az osztrák állam földrajzi egysége, mely egyes kisebb földrajzi egységeket egy nagyobb egésszé köt össze, részeinek egymásra utaltsága sokkal nagyobb mértékü, mint a tervezett három állam földrajzi egysége külön-külön. Már pedig történeti tapasztalat, hogy még nemzeti államok is csak megfelelő természeti alapok mellett tudnak tartósan fenmaradni. A délszláv államot kivéve a másik kettő ez által teljesen el lenne vágva a tengertől. Az osztrák állam természeti alapjai mindenesetre egyesítők s ebből a történeti fejlődés folyamán az egyesítő momentumok egész sorozata állt elő. Szóval a földrajzi tényezők (a természetes határok megléte) egy egységes osztrák államra utalnak. (Közbevetőleg megjegyezve már a földrajzi tényezők teszik érthetővé a monarchia két államának egymásra utaltságát is. Mig ugyanis kifelé a kettős monarchia természetes határokkal bir, ezek Magyarország és Ausztria közt épen nyugati érintkezési vonaluknál hiányoznak. Még inkább figyelembe jön itt, hogy Ausztria hosszan elnyult területe nem előnyös, csak Magyarországgal együtt mutat jól kikerekített területet,

de másfelől Magyarországot nyugat, észak, részben kelet felől körülveszi. A dualizmus a földrajzi viszonyai által egységre utalt Ausztriának és ugyanezek által egységet képező Magyarországnak, a külön-külön azonban mégis csak relativ jó földrajzi tényezőkkel biró két államnak a földrajzi követelmények által is előirt szövetsége.)

Kétségtelen, hogy bármennyire halljuk ma hangsulyozni a Habsburg jogar alatt maradását a megalakítani kivánt szláv államoknak, a federalisztikus szervezet csak átmenet lenne a teljes különválásra, ha ugyan az uj alakulatok, amit kétségbe kell vonnunk, egyáltalán életképeseknek bizonyulnának. A federalizmus tehát egyenesen Ausztria fenmaradása ellen irányul.

A szövetségi alapon szervezkedő Ausztriának le kellene mondani nagyhatalmi állásáról, mert ki lenne zárva az erőknek ehhez szükséges egyesítése. A németségnek az osztrák államban teljes háttérbe szorítása következne be, mert Csehországban a több mint harmadfél millió német védtelenül ki lenne szolgáltatva az ötödfél millió csehnek s a szövetségi alapon szervezett osztrák állam központi törvényhozó szervében csak az alpesi tartományok által lévén képviselve, ugyszólván semmi befolyásuk nem lenne a két szláv állammal szemben. Az adriai kikötőknek a délszláv állam kezében egyesítése oly túlsulyt adna ennek az alpesi tartományokkal szemben, melyet ezek el nem fogadhatnának. Ausztria nem lenne más, mint egy nyugoti szláv állam, mely természetesen német külpolitikát sem követhetne. Mi lenne a hadsereg, a pénzügyek tekintetében? A különböző nyelvü kontingensekből álló hadsereg alig tudná e szövetség létét biztosítani s utóbbi pénzügyi tekintetben az egyes államokra lenne utalva, melyek mindegyike természetesen mennél alacsonyabb kvóta elérésére törekedne. Se az Egyesült-Államokra, se a Svájcra való hivatkozás Ausztriát illetőleg nem állhat meg, a szövetség előfeltételei egészen különbözően lévén meg azoknál és Ausztriában. Az Egyesült-Államok egynyelvüek, Svájcban pedig már az olasz nyelvterület éles elhatároltságánál és a svájci németek csekély nemzeti érzésénél fogva a svájci franciákkal szemben sincsen nemzetiségi kérdés.

Mindezek már az osztrák állam szempontjából bizonyára eléggé nyomós tekintetek a federalizmus ellen, melyekhez járul természetesen a dualisztikus szerkezet szükségszerü felbomlása, mert ez nem egy több államból álló osztrák szövetségre, hanem az egységes államot alkotó Ausztriára van alapítva. Magyarországnak egyenrangu társa csak ez az egységes Ausztria, de nem egy osztrák szövetség s abban bármiféle szláv állam lehet. Arról meg épen egészen felesleges beszélnünk, mintha Magyarország egy, a federalizmus bármily formájában ujraéledő összbirodalomnak tagja lehetne, amint ezt az osztrák egyesült államok egyes konstruálói gondolják. És természetesen a külpolitikai szempontok is

teljesen egy szláv jellegü szövetséges Ausztria ellen szólanak. A német birodalom nem fogadhatná el az Adriától egy délszláv állam által való elvágását s egyáltalán nem nyugodhatna bele abba a változásba, melyet egy ily, vele szemben barátságtalan irányu alakulat keleti politikájára és gazdasági programmjára magával hozna. Mert hogy egy ily szláv szinezetü szövetséges Ausztria csehek és délszlávok befolyása alatt egész eddigi külpolitikai tájékozódását alapjában megváltoztatná, felesleges hangsulyozni.

Az osztrák-német, birodalmi német és magyar érdekek teljes összhangzásban az osztrák federalizmus ellen vannak. A magyar érdekek azért, mert még ha Oroszország szétbomlásával végleg megszüntnek vesszük is a pánszláv veszedelmet, az északi és déli szlávság közé ékelt állásunkban a szlávság minden erősödése csak hátrányunkra van. A délszláv állam bennünket is teljesen elvágna a tengertől. Ezért volt kész mindig és kész ma is Magyarország az osztrák németeket támogatni s Ausztria elszlávosítása ellen befolyását érvényesíteni, mig ellenben az osztrák németség nem látta szükségesnek magyar megyéknek az államtestből való leamputálására irányuló cseh követelésekkel szemben szavát felemelni. Természetesen a szláv veszedelemre való tekintettel kell Magyarországnak a nagyhorvát törekvésekkel is teljes erővel szembeszállni.

Az osztrák problemának a federalizmus utján való megoldása tehát olyan műtét lenne, mely egész biztosan a beteg életébe kerülne. És hiába látják a kérdéssel foglalkozó publicisták ebben az egyetlen kivezető utat, kétségtelen, hogy a federalizmusnak Ausztriában politikai előfeltételei sincsenek meg. A divatos jelszóvá vált nemzeti önrendelkezés a nemzetiség mint államalkotó tényező tizenkilencedik századbeli felfogásának travesztált kiadása. Földrajzi, történeti és kulturközösségi, gazdasági tényezők teljes negligálásával az államképződés alapjává nem tehető.

VII.

Ausztria nemzetiségi viszályait az alkotmánynak a néptörzsek egyenjogusítására vonatkozó rendelkezése fejlesztette nagyra, ámbár az alkotmány nem a nemzetiségnek, mint egésznek, hanem csak a polgároknak nemzetiségükre való tekintettel ad jogokat. A nemzetiség maga nem jogalany. Az államban, a tartományban, a községben nem ez, hanem a polgár nyert jogokat. Nem a nemzetiségnek, mint egésznek, hanem az egyes polgárnak nyelvi tekintetben adott jogok azonban az egyik nemzetiségnek a másik feletti uralmi törekvései eszközévé váltak. Ausztria nyolc nemzetisége közül egyik se bir túlsullyal, világos tehát, hogy nem a fölé- és alárendeltség, hanem csak a mellérendeltség viszonyában élhetnek együtt, megvalósítván azt az osztrák állameszmét, melyet a

csehek vezére: Gregr 1884-ben felállított. Ez pedig «az a nemzetiségi elv, mely egy nép javát keresi anélkül, hogy a másikat nyomorba dönteni igyekezne.»

A békés egymás mellett élés, mely az állam létét biztosítja s annak a működéséhez szükséges erőt szolgáltatja, csak a surlódási felületek csökkentésével látszik elérhetőnek. Már Kautschisch s Palacky ez uton akarják a nemzetiségi kérdést megoldani. Később a publicisztikában nyomul e megoldási mód előtérbe.

Az alkotmány most szőnyegen levő reformjánál pedig Seidler miniszterelnök is ezt az elvet tette uralkodóvá. Az állami egység fentartása mellett — mondotta csakhamar kormánya megalakulása után — minden népnek biztosítva legyen önrendelkezése. Világosabban kifejezte ezt később, kabinetjének rekonstrukciója után, kijelentvén, hogy az alkotmányreform az állami egység fentartása mellett a nemzetiségi autonómia alapján fog megvalósíttatni. Végül ez év májusában kijelentette, hogy miután az alkotmánybizottság tárgyalásait a csehek meghiusították, a kormány a kerületi beosztással lép fel és ez a nemzetiségi autonómia valódi programmja. Mindezen alkalmakkal kiemelte, hogy az alkotmányreform a mai koronaországok keretén belül fog megvalósulni. A kerületi beosztás életbeléptetése Csehországra nézve kezdetét vette az osztrák hivatalos lap f. é. május 21-iki számában megjelent rendelettel (hét cseh, öt német kerület).

A nemzetiségi autonomia, amint ezt az osztrák kormány tervezi, a területi szétválasztás által veszi elejét a surlódásoknak. A kerületben a nemzetiségi törekvés kielégülést nyerhetne. Nehézséget okoz természetesen a nyelvterületek szerinti szoros elválasztás, vegyes nyelvü területek, különösen Morva- és Csehországban nem lennének elkerülhetők és ezekben a nemzetiségi kisebbségeknek védelméről kellene gondoskodni. Az ily módon megvalósítandó nemzetiségi autonomiát a németek szivesen fogadják, mert ha az nem is a politikailag német, de legalább osztrák és nem szláv Ausztriát jelenti. Kérdéses marad, nem volna-e szükséges a területi alapon szervezett nemzetiségi autonómiát a kerületeknek nagyobb egységekbe foglalásával megvalósítani s a territoriális rendszert erősen vegyes nyelvü területeken a személyi rendszerrel (megfelelő nemzetiségi kataszterek) kiegészíteni. Általában a nemzetiségi autonomia a közigazgatási beosztás egész kérdését felveti, fel egészen a tartományokig, melyek ugyan történeti egységek, de ma már túlhaladottak, olyan embereket kötvén össze, akik egymásról tudni se akarnak. A nemzetiségi alapon nyugvó területi beosztást a centralizmus megfelelő erősítésével (a birodalmi tanács hatáskörének tágítása) kellene ellensulyozni.

Azzal az állásponttal szemben, mely a nemzetiségi államtól min-

den létjogosultságot megtagad, épen osztrák politikai irók előszeretettel hivatkoznak, hogy nemzetiségileg vegyes államoknak megvan a maguk teljes jogosultsága, hogy geografiai és történeti tényeknek szükségszerü eredményei, fontos közvetítő és kiegyenlítő szerepök van és épen a többé vagy kevésbbé sikeres módtól, mellyel e feladatuknak meg tudnak felelni, függ hatalmuk és fenmaradásuk (Kremer). Az Európa szivében, nyugat és kelet találkozásánál fekvő, épen ezért a történeti fejlődés folyamán a legkülönbözőbb népek bevándorlásának szinhelyéül szolgáló és igy tarka népösszetételü Ausztriának megvan a maga hivatása. Ha egykor a keresztény állameszme és kultura védelmezője volt kelettel szemben, ma népei közös érdekeinek a középeurópai kulturát szolgáló kielégítése a feladata.

A német nyelv uralmánál fogva a német hegemónia látszatát keltő régi Ausztria megszünt, az 1867 utáni uj Ausztriában a németek politikai képtelenségük folytán nem tudták azt a helyet elfoglalni, melyre az osztrák állammal annak minden átalakulási fázisában szoros összenövésüknél, annak fejlődésében való szerepüknél, kulturális és gazdasági jelentőségüknél, az állam fentartásában való részüknél (egy német átlag kétszer annyi egyenes adót fizet, mint egy cseh vagy olasz, négy és félszer annyit, mint egy lengyel és hatszor annyit, mint egy szlovén) és a hadseregben elfoglalt poziciójuknál fogva megillette volna őket. A régi Ausztria elmulása az osztrákság érzetének, az osztrák államérzetnek is végét jelentette. Ma kevés kivétellel nincsenek osztrákok, csak tartomány- vagy nemzetiségbeliek.

Ausztriát a nemzetiségek államává tette földrajzi fekvése, mint a nemzetiségek állama kell hivatását teljesítenie. Azt a hivatást, melyet 1856-ban, közvetlenül a párisi béke előtt Stein igy formulázott: «Európa utat nyitott magának a keletre. Ausztria a szive Közép-Európának, a civilizáció hordozója lesz az Európa számára megnyert földön, ez hivatása.» Nem helytelenül látják többen az osztrák kérdésben az általános békeproblema megoldásának, a kisebb közösségek mindnyájukat átkaroló nagyobb közösségben egyesítésének kezdetét. Az osztrák nemzetiségi kérdés megoldása, az osztrák állameszme csak a nemzetiségek felett álló állam lehet, mely a különböző népeket összefoglalja.

Egy ily Ausztria megteremtése lehet csak a cél, de ehhez energikus munkával kell halogatás nélkül hozzálátni. Uralkodó és kormánya vállvetje működjenek ezen. Megszünt az a régi dinasztikus politika, melynek alapelve volt mindig egyik nemzetiséget a másik ellen kijátszani, megelégedést egyiknél se keltve, mert a dinasztia a vele tartót se jutalmazta. De nem lehet eléggé hangsulyozni, hogy az osztrák kormányzati politikának végleg szakítani kell eddigi energiátlan, folyton kisérletező, tapogatózó, határozott irány nélküli magatartásával, mellyel a nemzetiségi bajok mai elfajulását előidézte.

Egy ilyen Ausztria megvalósítására, melyben az állam minden nemzetisége megtalálja a maga helyét, mely nem német, de nem is szláv, melyben mégis a németséget az általa jogosan igényelhető szerep teljesen megilleti, — mi is minden támogatásunkat adjuk, ebben az osztrák németekkel természetes szövetséges társak vagyunk. A nem szláv és békés Ausztria a mi érdekünk is. Nemcsak azért, mert Ausztria elszlávosodása ránk is nagyon kedvezőtlen lenne, nemcsak a dualisztikus szerkezet rendes funkcionálhatásának szempontjából, melyet az osztrák parlamentnek a nemzetiségi viszályok által előidézett munkaképtelensége annyiszor meghiusított, hanem a monarchia erőssége szempontjából is. A világháborut kétségtelenül nagyban elősegítette a mai ellenségeinkben régtől fogva meglevő meggyőződés, hogy Ausztria a felbomlás stádiumában levő állam, mely az első keményebb megpróbáltatásra magától összeroppan. Igy aztán a gyors kivihetőség biztos reményével állították fel a programmot, hogy Miklós cár a Tiszánál fog majd kezet a szerbekkel és a mi széttiport testünk lesz a hid, mely Oroszországot Konstantinápolyba vezeti, északi és déli szlávok, Oroszország és a Balkán magyar földön át fognak egyesülni.

Ausztriának a nemzetiségek önrendelkezési joga nevében szétdarabolása ellen mi is tiltakozunk. Ezt az elvet ugy, amint az entente érti, nem ismerjük el és pedig nemcsak politikából, lévén a mi vesztünkre is kitalálva, hanem mert a történeti és politikai igazságnak egyenes elferdítése. A német, az olasz egység létrejötte az eddig politikailag mesterségesen széttagolt nemzetiségeknek egy államszervezetben egyesítését jelentette. A Balkánon az államot képviselő uralkodó nemzetiség, a török a nemzetiségi elvet képviselő többi népekkel szemben kulturális inferioritásban volt. Függetlenné válásukkal a nemzetiségek győzelme az állam felett a felsőbb rendünek az alsóbb feletti győzelmét jelentette. Ezt az osztrák nemzetiségi viszonyok tekintetében nem lehet mondani, mert nincs uralkodó nemzetiség, nincs elnyomás. Amig az osztrák állam az emberinek teljesebb megvalósulását képes nyujtani, mint nyujtanák a testéből kiszakított államok, addig a nemzetek önrendelkezési jogának entente-értelemben vett alkalmazása egy alsóbb rendü természeti erőnek (nemzetiség) egy magasabb rendü kulturerő (állam) feletti győzelme lenne.

Az osztrák kérdés megoldásában rejlő érdekközösség azonban az osztrák németség részéről más magatartást kíván velünk szemben az eddig tapasztaltnál. Miután végkép beláthatták már, hogy korábbi pozíciójuk visszaszerzésével Ausztria megmentését nem lehet az összbirodalmi eszme feltámadásától várni — a kiegyezés után a mi nemzetiségeink is ettől remélték a magyar «elnyomás» aluli szabadulásukat — s miután csak egy erős Magyarország lehet kellő támogatójuk Ausztria

elszlávosodásával szemben, a magyar nemzeti állam kiépítésére irányuló törekvéseinket nem lenne szabad akadályozniok. Nem lenne szabad a magyar államiság követelményeinek a dualizmusban megvalósításával szembehelyezkedniök és nem lenne szabad a magyar hegemonia fentartását és erősítését az erőszakosság és nemzetiségi elnyomás szinében feltüntetniök.

Se az osztrák állam külső és belső ellenségeitől korábban és ma egyaránt hirdetett tétel, hogy nemzetiségi összetételénél fogva létjogosultsággal nem biró, a nemzetiségi széthuzás következtében elmulásra itélt alakulat, se az optimista bizakodás elpusztíthatlan belső erejébe, az «Austria erit in orbi ultima» jóslat teljesültébe, a háboru kitörésekor megnyilvánult «osztrák csodá»-ba nem jogosult. A széthuzó erőkkel szemben az összetartók eddig túlsulyban voltak. Minden okunk megvan változatlanul bizakodni ellenségeink ama tervének meghiusulásában, hogy a békeasztalnál valósítják meg Ausztria felosztását. A feladat tehát a nemzetiségi láznak az államtestben megszüntetésével a széthuzó nemzetiségi erőknek az állammal való kibékítése, mindkettőnek megadván a maga szükséges mértékét. A problema megoldása nem könnyü, de nem is kilátástalan. Mindenesetre a nagyságának és komolyságának mindenképen megfelelő, sürgős hozzálátást kiván.

Vándori.

Elbeszélés.

Irta: **Lakatos László.**

Vándori akkor már túl volt keserüségen, fájdalmon. Lelkileg túltette magát az egész ügyön. Vándori bölcs ember volt, aki ugy hitte, hogy a mai világban nem szabad túlozni a dolgokat. A nevetségesség érzetét épen olyan kevéssé, mint a hősiességét. Hat héttel azután, hagy a válópör elintéződött, már azt is elfelejtette, hogy valamikor nős volt.

Nem mondtuk helyesen. Vándori egykori házaséletéből csak a katasztrófát felejtette el, a lelkieket, azt, ami vele történt. Na és természetesen Editet is. A portréval, amelyen egy fiatal piktor olyan madonnás kifejezéssel festette meg a szürke szemü asszonyt, az Editre való utolsó emlékezés is elszállt a házból. De ott maradtak a butorok, a lakás továbbra is két személyre szólt. Vándorit reggel, délben és este ezer apróság emlékeztette arra, hogy ő valamikor nős volt.

— Bizonyos koron túl az ember csak kettesben élhet. Legalább kettesben. Család nélkül, az lehetetlen — állapította meg magában.

És mert a világon minden közt a saját meghatódottságától félt a leginkább, sietve hozzátette, (de ezt is csak ugy magában, gondolatban):

— Egy esernyő az nem sok. De ha az ember elveszti az esernyőjét, vesz másikat. Ez egyáltalán nem azt jelenti, mintha az ember nem élhetne esernyő nélkül. De azért jobb ernyővel, mint anélkül. Olykor mégis esik az eső . . .

Vándori azt hitte, hogy ő most cinikus.

Hat hét mulva pedig eljegyezte magát Lenkével, egy szürke szemü kis macskával, aki akkor mult husz esztendős. Vándori több volt. Negyvenhat.

*

Jó izléssel csinált mindent. Ő, aki az első házassága csunya felbomlását olyan józanul és tapintatosan viselte el, most is igyekezett okosan és rendesen viselkedni. Nem akart mindenáron arra emlékezni, hogy ő már valamikor rosszul járt az életben, de nem is akart helyzetéről teljesen megfeledkezni. Bizonyos dolgokról lemondott hát. Igy nem tette az eljegyzés hirét az ujságokba, kézfogót sem tartottak, bár Vándorinak határozottan volt érzéke a családias ünnepségek, egyáltalán a családi élet iránt. Hiszen épen azért nősül másodszor, mert szereti a családi életet.

Menyasszonyával ugy ösmertették meg, nem egészen üzletszerü házasságközvetítéssel. Inkább rokonok és barátok «vették kézbe az ügyet», mint mondani szokás. Ő maga sokkal józanabb és sokkal tisztességesebb is volt, minthogy erőszakkal akart volna valami szerelmet belediktálni szivébe. Nem képzelődött.

— Lenke kedves teremtés. Meg fog engem szokni és jól megleszünk egymás mellett.

A szürke szemü kis macska egyébként szegény teremtés volt. Zongorázott, valamelyest tudott franciául és volt egy tanítónői oklevele is, mert a szülei nem mertek biztosan számolni azzal, hogy a lányuk számára adódik férj az életben. De nagyon kedves volt. Ha nevetett, az ember fiatal gyümölcsre kellett, hogy gondoljon, okos volt, kicsit dolgos is. Vidám kis lány, aki egyformán nem ösmeri sem a vérszegénységet, sem a szentimentalizmust. Husz éves gyermek, aki korán kötött becsületes egyezséget az élettel.

— Épen hozzám való, — gondolta Vándori, akinek mérnöki irodája akkortájt hozhatott ugy évi negyvenezer koronát. (A maga erejéből küzdötte fel magát idáig, mert az első feleségével sem kapott hozományt. Nem bizony egy vörös garast sem.)

*

Estenkint a menyasszonya családjánál vacsorázott. Olykor együtt mentek szinházba. Eleinte ritkán, utóbb gyakrabban,

végül szinte minden este. Lenkének ugyanis azelőtt nem igen telt erre a mulatságra, Vándori pedig... Vándori eleintén ugyan jobb szerette a világtól való huzódozást, de hogy vacsora után szülők és testvérek tapintatosan elvonultak és ők ketten magukra maradtak az ebédlőben (egyuttal szalón is Lenkéék szerény háztartásában) a vőlegénynek mind nehezebbre esett a szó. Az első kedveskedéseken túl már nem igen tudtak mit mondani egymásnak. Igaz, hogy az első idejében sem voltak valami nagyon beszédesek, de az mégis egészen más volt. Az házasság volt, háztartás. Ott önmagától adódik a szó, apró, igaz dolgokról, ételről, lakásról, pénzről, és ha az ember elhallgat, akkor sem veszi észre, hogy nem beszél. Az más volt... De Lenkével is igy lesz... majd, esküvő után. Addig is minek beletörni ezt a gyereket a közös gondokba. Ahoz pedig, hogy másról is beszéljen, már arról, amiről az ilyen gyerekkel szokás, tavaszról, virágokról, muzsikáról, ahoz Vándori túlságosan becsületes volt. Már régen nem hitt ezekben a dolgokban. Ő ezekről beszélni nem, csak hazudni tudott volna. Hazudni pedig — Vándori — nem szeretett, nem is tudott.

Őszintén, pironkodás nélkül mondta el menyasszonyának első házassága történetét. Mindent, a végét is. Nem szépített egy szóval sem, csak épen a hangos és csunya dolgokat hallgatta el. Miért tudjon azokról egy fiatal leány, Istenem, egy menyasszony. És Lenke hallgatta őt, szavakban tapintatosan, de kigyult szemekkel, mint amikor a budai tanítónőképzőben olvasott regényeket óraközben, titokban, a pad alatt. Azután Vándorinak eszébe jutott, hogy megkérdezze Lenkét, igazán nem brutálisan, nem is gyanakvással, csak ugy... az ember végtére is kell, hogy mindent tudjon egymásról, megkérdezze Lenkét, hogy mit is csinált eddig. Ő igazán nem gyanakszik semmire, de hát Lenke már husz éves, csak két hónap óta menyasszony, a mai lányok mégis megforognak a világban. Hiszen ugyis legföljebb ha egy ártatlan kis táncórai idillről lehetett szó, neki elmondhatja, ő igazán tapasztalt ember, megérti az ilyent, külömb dolgokon ment már keresztül anélkül, hogy... szóval...

Szóval Vándori semmit sem mert kérdezni, de egész éjszaka aludni sem tudott. Mindig csak azok a meg nem kérdezett kérdések jártak a fejében, a szavakat formulázta ügyesen, udvariasan, mégis kicsit ravaszul... Azután még sem mert kérdezni

semmit sem. Azontúl minden este szinházba jártak. Vándori mintha nem tudott volna négyszemközt maradni a menyasszonyával. Majd esküvő után.

*

Még két hét volt az esküvőig. Edit szép csendesen jött reggel kilenckor, mert tudta, hogy a volt ura negyedtizkor szokott elmenni hazulról. A konyhán surrant be és elkapta a kezét, amikor a cseléd — még mindig Mari volt, a régi hűséges — meg akarta azt csókolni. Vándorit az ebédlőben találta meg egy csésze csokoládé és a Pesti Hirlap fölött.

A mérnök felállt. Erre igazán nem számított. Zavarában elfelejtette hellyel kinálni az asszonyt.

Edit magától ült le, az ura mellé, a régi helyre, a régi székre.

— Ne féljen, — mondta — nem kérni jöttem magától.

És Vándorinak eszébe jutott, hogy az asszonynak nincs is követelni valója, bőségesen megkapott már mindent, a jussán is túl.

— Nézze, — mondta Edit és szürke szemét csöndes tekintettel rajta pihentette az ura arcán — én nem hazudok. Tudunk mi rendes emberi nyelven is beszélni egymással. Nem fogom most azt mondani, hogy véletlenül megtudtam, hogy nősülni akar. Nem, erről már régen tudok, mert akartam tudni Sándor, hogy maga mit csinál, hogyan él. Az ember csak érdeklődik egymás dolgai iránt . . .

— De kérem, — mondta Vándori és nagy félszegen egy cigarettát vett elő. Azután engedelmet kért — a volt feleségétől, a saját régi közös lakásukban — hogy rágyujthasson.

— Ugyan, hát már ennyire idegen lettem magának Sándor — botránkozott az asszony és már maga hozta a gyufatartót.

Két szál gyujtó volt még benne, két szál, nem több.

— Azelőtt ez a tartó mindig tele volt. Minden reggel teletöltöttük. Nem azért mondom . . . Különben is, mihelyt uj asszony költözik a házba, ujra rend lesz. Mikor is lesz? . . .

— Két hét mulva, — felelt Vándori és fejét valami szégyenlős mozdulattal lefelé szegte.

— Ugy? . . . Láttam a multkor a korzón. Csinos teremtés. A szeme szürke, mint az enyém. Csak szebb.

— Nem szebb. Oh kérem, csak...

— Na fiatalabb, villogóbb. Különben is a szürke szem... Ugy vettem, hogy irántam való figyelmesség. Maga Sándor a második házasságában is ragaszkodik a szememhez. Köszönöm. Na ne mondja, hogy csak véletlen volt. Ne ábrándítson ki.

— Asszonyom, — mondta Sándor kicsit szinpadiasan, de őszinte haraggal — mit akar?

És az asztalra vágott. Érezte, hogy itt készül valami ellene.

— Na csakhogy megint az asztalt csapkodja. Látom, már megint jó barátok vagyunk. Bár nem azért jöttem...

— Hát miért?

Ez nyers volt, de őszinte, mint egykor a házasságban, nem azok a megesztergályozott, kicicomázott szavak, amelyeken mostanában a menyasszonyához szokott szólni, az ujhoz.

— Nézze Sándor... Eh... Hiszen semmi közöm az egészhez, de az ember elvégre mégis ragaszkodik ahhoz, akivel több mint tiz éven át élt együtt. Javíthatatlan kis háziállatok vagyunk mi asszonyok, a vérünkben van, hogy azután is törődjünk a házzal, amelyből kikergettek minket.

— Magát senkisem kergette Edit.

— Jó. Tudom, mit akar mondani, magam kergettem magam, megérdemeltem. Hát nem érdemeltem, ma is mondom, ma is, amikor pedig igazán nem akarok már semmit sem magától. Vagy csak nem képzeli, hogy azért jöttem, hogy visszakunyoráljam magamat.

— Mit akar?

A nő felállt.

— Azt hogy ne váljon nevetségessé. A maga menyasszonyának flirtje van.

Vándori felhördült. Keze, mintha szél ütötte volna, lecsapott a csokoládés findzsára. Valami ki is ömlött az edényből.

— Megtiltom, hogy...

Az asszony két lépést hátrált.

— Előbb meghallgatni. Bernát Jenőről hallott már valamit kérem?

— Beee... rná...

— Bernát. Bernát Jenő. Orvosnövendék. Lehet vagy huszonhárom éves... Vagy... Nem. Semmiképen se több

annál. Azt mondják, nagyon tehetséges fiu, jövője van. Melyik fiatalembernek nincs? ... Istenem. Ez az ur a maguk eljegyzése napjáig járt a maga menyasszonya házába. Akkor maradt ki. Pontosan az eljegyzés előtti napon.

— Az ... az eljegy ...

— Nem, én nem akarok hazudni. Amit nem tudok, azt nem tudok. Egy szóval sem állítom, hogy azóta találkoztak volna házon kivül. De ...

A nő most felemelte hangját.

— De azt kérdezem, hogy Lenke kisasszony szólt-e magának Bernát urról? Legalább a nevét említette valaha? ... Mert ez a kötelessége lett volna. Ezzel tartozik egy szegény leány a vőlegényének. Ennyi bizalommal csak lehetett egy husz éves lány egy negyvenhat éves férfi iránt.

— Takarodjék!

— Szivesen. De nagyon érdekelne megtudni, hogy igaz-e ez a történet. Mert lehet, hogy engem informáltak hamisan. Én pedig nem akarok rágalmazni. Hát majd megüzeni nekem, hogy tévedtem-e vagy nem, ha már megkérdezte a menyasszonyát. Mert meg fogja ugy-e kérdezni őt? Jó napot.

— Maradjon!

Az asszony még egyszer visszafordult az ajtóból.

— Többet nem tudok róla. Többet nem beszélhetek.

— Maradj!

— Ah ... Mit akarsz tőlem Sándor? Csak nem akarsz megverni?

És az asszony ujra leült az ebédlőasztalhoz, a régi helyére, csak egy lépéssel közelebb a volt urához, mint szokta azelőtt, amikor a volt ura még az igazi ura volt.

*

Vándori nagy tervekkel emésztette magát egész nap. Megint kérdéseket formulázott, szavakat esztergályozott. Egész jeleneteket játszott végig a fejében, elképzelt kérdésekre válaszolt, nem is mindig a legostobább feleleteket, igaz, hogy a kérdéseket is önmaga adta fel magának. Estére is háromszor átöltözött, több lemondó levelet is megfogalmazott, végre mégis csak elment. De ekkor már olyan késő volt, hogy nem mehetett fel Lenkéék lakására. Már csak a páholyban érte őket, a Nem-

zeti Szinházban. Georges Dandint játszották az este, a megcsalt férjről szóló komédiák ez örök időkre szóló remekét.

«— Te akartad Georges Dandin, hogy igy legyen.»

Vándorinak kellemetlenül szurtak fülébe Molière szavai. Az ördögbe is, ő nem Georges Dandin, ő nem akarja, hogy igy legyen.

A köruton mentek haza. Hátul a szülők, ők «fiatalok» elől. Az Oktogon-téren végre megkérdezte Vándori. Száraz, forró bugyborékolással jött ki belőle a kérdés:

— Kedves angyal ösmer maga valami Bernát Jenőt? Csak ugy kérdem. Orvosnövendék, nagyon tehetséges, azt mondják. Huszonhárom éves.

— Bernát? ...

— Na igen. Csak ugy kérdem. Nem mintha árulkodtak volna magára.

— Rám! Ugyan ... Hát ki árulkodhatott volna rám? Na mondja meg kérem, ez érdekel.

Lenke kis kabátja zsebébe mélyesztette a kezét, fejét hátravetette, szürke szemét rászegezte Vándorira.

Szürke szem ... A férfi megzavarodott.

— Mondom, hogy nem árulkodott az illető. Bernát? ... Hát mondja kérem: nem igaz, ugy-e?

A lány megmakacsodott, mint valami kényes kis állat.

— Előbb maga mondja, ki volt az, aki beszélt.

— Senki. De kérem, ha mondom. Hát kérem, ösmerték maguk egymást azzal a Bernát urral?

— Ejnye. Hát ki árulkodott rám? Megmondja vagy sem? Mert amig nem mondja, addig én egy szót se szólok. Nem én, biz Isten, nem.

A Teréz-köruton egy mellékutcába fordultak be. Már nem voltak messzi hazulról.

— De kérem szépen ... ha itt nem akarja, az utcán, hát megmondhatja odafent. Én ugyan jobb szerettem volna itt, hogy a szülők nem hallják. De ha magának, kedves, ugy tetszik, én nagyon szivesen várok hazáig is.

— Hazáig? — A lány, mitől, mitől nem, most kicsit elvesztette a fejecskéjét. Arca olyan volt, mint a vadmacskáé. — Hazáig? Ejnye, kedves barátom, hát azt hiszi, feljöhet hozzánk, mig meg nem mondja, hogy ki adott fel engem magánál?

— De kérem...

— Megmondja?

— Ösmeri Bernátot?

— Ki hordja magának rólam az információkat?

— Miért épen az eljegyzés napján maradt ki Bernát a házukból?

— Ejnye, láza van kedvesem. Megmondja hát végre, hogy ki az, aki rólam pletykálkodik?...

— Találkoztak azóta? Legalább ennyit mondjon meg.

A lány most megállt. Kipirosult kis arca csak ugy szikrázott, szinte kicsattant a felháborodás tüzétől.

— Beszélnek rám. Persze, irigyelnek, azt hiszik, hogy egy szegény lány számára olyan óriási szerencse...

— De kérem, csak igy ne beszéljen hozzám. Jőjjön kérem. A szülők már itt vannak, — és Vándori belekarolt a kis lányba, hogy tovább vonszolja őt.

— Ereszti el a karomat. Na nézd csak...

— A szülők.

— Bánom is én...

A szülők csakugyan odaértek.

— Apukám, — mondta Lenke — anyukám... a Sándor rosszul érzi magát. Vissza akar fordulni.

— De kérem...

— Isten áldja, kedves Sándor...

Vándorinak muszáj volt bucsuznia.

— Milyen kár, hogy nem jön fel. Ha csak a feje fáj, aszpirint, azt adhattunk volna mi is, — vélekedett a mama.

*

Pár nappal később. A régi ebédlőben és ugyancsak reggel kilenc órakor. Edit — milyen szép is lett ujra, hogy most napok óta ilyen korán kel, szinte hajnalban — ásványvizet tölt a volt urának. Közben feje lehajlik, fekete haja szinte hozzá ér az ura arcához. Ez a fekete haj! Mint egy sziciliai Madonna-képé. Fekete haj, szürke szem! Madonna-kép. Vándori arca megvonaglik.

— Becsületszavára mondja, hogy akkor az a piktor...

— Esküszöm, hogy semmi sem volt.

— Semmi.

— Hiszen ha maga megkérdezett volna, ha engedte volna,

hogy beszéljek. De maga nem kérdezett, én meg már dacból is hallgattam, önérzetből. Maga, Sándor, sosem hallgatja meg az embert. Nem tud a nőkkel bánni. No.

Vándori megszokott meleg mozdulattal nyul Edit asszonyos párnás kezéhez.

— Te, Edit...

— Oh! Ne hidd, hogy most könyörögni fogok neked, hogy vegyél el... Hogy vegyél el ujra feleségül.

A férfi mosolyog.

— Istenem, ha már nem járhatunk ernyő nélkül, még mindig jobb, ha visszavesszük a régit, mint hogy ujjal próbálkozunk.

És megint meg volt róla győződve, hogy valami bölcs cinizmust mondott.

A vásárhelyiek és a piktor.

Irta és a Rudnay-kiállításon felolvasta: **Pásztor József.**

Nem ülhetek én itt le a felolvasó asztalhoz anélkül, hogy egy pár szót ne mondjak annak a művészetnek aranyködben tapogatózó fiatalságáról, ami most is diadalmasan váltja be azt, ami néhány embernek, nekem is vérből fakadt művészi programmunk volt, hogy a művészet és irodalom gyökérszálainak a magyar élet és lélek mélyére kell leereszkednie.

Ez a művészet, ami itt már fél élet érett kalászát hajlítja felénk, izig-vérig magyar művészet. Annal is több: a nemzetközi megértésbe beletaláló művészet. Ez a művészet már megszabadult a magyar élet és etnográfia minden nyomasztó külső sallangjától s az örök művészibe s emberibe belekapcsolódva csak a faji szempontból lényegest adja, azt amit mindenütt megértenek, ahol az igazán művészit megértik, Stockholmban ép ugy, mint Madridban s mindenütt kiérzik ebből a művészetből, hogy magyar, nem a karikás ostorból, vagy cifra szürből, hanem a magyar lélek mélységes kisugárzásából.

Az a programm, hogy a művész lelke népe őstalajából akar meríteni, tulajdonképen nem is programm, mert minden igazán nagy művész és iró ezt teszi, mert uj hatásokat, erőt, frisseséget csak ebből a talajból meríthet. Csakhogy nem minden művész és iró találja meg az érintkezést a nép, a faj nyers kincseivel s a maga művészetével.

Rudnayék megtalálták ezt már ezelőtt tizenöt évvel, amikor öntudatlanul is keresték a magyar néppel való bensőbb érintkezést. Pásztor János Párisban járt s egy este a hotelben meghallotta, hogy valaki Rákóczi egyik kesergőjét hegedüli. Szaladt a hang után s megtalálta Rudnayt. Levitte Rudnayt Hódmezővásárhelyre, ahol kijárták, hogy a zsiros város közömbös magisztrátusa helyet adott nekik az üresen álló városi sörházban. Tornyai János, Endre Béla, Váradi Gyula, Pásztor János és Rudnay Gyula kerültek igy össze egy kis lelkes művészi kolóniában, jár-

ták a tanyákat, a magyar udvarokat, üldögéltek a bubos mellett bátyámuramékkal, a havas téli estéken. Ki-kiszaladtak a Tiszához elnézni a füzesek ezüstös melankóliáját. Beültek a kis kocsmába, ahol pipafüstben, cigány mellett üldögéltek, buslakodtak félrecsapott kalapban, vagy a szemükre huzott sipkában a menyecske mellől elszabadult magyarok s mulattak olyan szépen, ahogy ezt egy művelt német, ha kétezer esztendeig tanulja, se tudja utánuk csinálni.

Vonzotta őket minden, ami a magyar lélek megnyilatkozása volt. Rudnay néha éjfélig huzatta a füstösökkel valamelyik városszéli kurtakocsmában. Ha a kocsma ajtót kinyitották, a nád suhogása suhant be az ajtón s bus, fekete akácok bóbiskáltak az álmodó poros ut fölött. Éjfélután kivette a cigány kezéből Rudnay a hegedüt s hajnalig ő muzsikált a cigánynak. Maga is cigány volt egy kicsit, meg betyár. Oh igen. Szerencse, hogy még az ő gyermeklába egy kicsit benne lépkedett a magyar betyárromantika emlékködében. Sok büszke, dacos szépség szivódott fel ebből a lelkébe és művészetébe. Valami ősi, szabadon száguldó, turáni erő, a grammofontól és krajcáros ujságtól még nem érintett. A betyárvilág balladáiba s a ködös mult patinás legendáiba, a puszták alkonyi tüze mellől visszaszállongó magyar képzelet öntözte friss mezei harmattal ennek a művészetnek csiráit.

Még a modelljeik között is akadt öreg betyár, a vén Kala János. Bizony az öreg valamikor benne volt a Rózsa Sándor bandájában, ezt mindenki tudta. Volt is ezért respektusa az öregnek paraszti körökben, de ő maga sohse dicsekedett vele.

Furcsa volt a művészek első fellépése a vásárhelyi sár- és portengerben nagyon. Térdig jártak a népies művészi kincsekben, paroláztak, szóba álltak a témákkal, belemélyedt szemük a paraszt szemekbe s a lelkük beszivta magába a magyar élet rajzó himporát, de éhesek maradtak.

Mint a kolduskirályfiak bódorogtak a nagy zsiros magyar bőség alacsonyan terpeszkedő házai között. Alig értette meg őket itt valaki. A városi urak hagyták őket. Söröztek a «Fekete Sas»-ban, legyintettek. Eh. Hát legyen művészet is. A fontos mindig az volt, hogy áll a vetés s gömbölyödik-e már a hizó. Ilyenforma beszélgetés folyt le köztük a kiskapuban, ha meglátták az álmodva járó emberfiakat.

— No?

— Mifélék ezök?
— Hát nem tuggya kend?
— Nem én.
— Ezök a «műembörök».
— Műembörök?
— Azok. Akik a sörházba laknak.
— Vagy azok?
— No most mán tuggya kend.
— Hát oszt mit csinálnak ezök?
— Festögetnek. Van aki sárbul embört gyur.
— Egész nap ezt csinálják?
— Olyik egész nap, ha rágyün a bolongya.
— Oszt mög lehet ebbül élni?
— Hát sok mindönbül mög löhet élni. Gondolja el csak kend. Hát az a komédiás, aki a vásárba a kardot eresztgeti le a torkán. Oszt mögél belőle. Vagy aki a nagy kigyót csavari a nyaka körül.
— Az ám.
— Na láttya. Hát ezök is.
— Sovány mestörség löhet.
— A biz ez.
— Dehát olyanok is ezök, mint a hét szük esztendő.
— Tán nem is ösznek?
— Nem rontyák el a gyomrukat.
— No én ikább libát őrizném.
— Aszondom.

És tovább szállt, szállongott a pipafüst az ökörnyálas őszi verőben s a művészet kérdése elfeküdt ujra a porba. Pedig ez a nép mindent a lelkében, a nyelvében hordoz, amiből a művészet és irodalom meríthet.

A magyar nép bensőséges kedélye, humora, érzelembősége, erkölcse és jelleme öntudatlanul is gyüjti az esztétikai kincseket. A nép gondolkodásában, nyelvében és jellemében halmozódik ez fel lassan-lassan s olyan örökéletü nyugalommal alakul ki, mint a geológiai folyamatokban a káprázató ásványi forma.

Ezeket a felgyülemlett esztétikai kincseket keresték a vásárhelyiek.

A nagy, hatalmas magyar tenger nem értette meg őket, zsiros torai mellett éhesen ődöngtek a «műembörök», de vajjon

megérti-e a tenger a gyöngykagyló opálos szépségét, sejti-e, hogy a csillárok fényében, halkan pihegő asszonyi keblen fog egykor ragyogni? A tenger félős morajában nincs benne ennek a szépségnek a tudata, az igazgyöngyöt mégis a tenger termi. Csak fel kell hozni a mélységeiből.

Bizony a vásárhelyiek még az igazgyöngyöt keresték, néha éheztek. Ötlettel azonban nemcsak témát találni, de vacsorázni is.

Akkoriban Vásárhelyen még minden valamire való ember temetése után tor volt. Csak azt kellett megtudni, hol van gazdag halott. Szépen, szomoruan kikisérték az öreg magyart az utolsó utjára, a «műembörök» este aztán, amint illett a gyászolóknak, leültek a halotti tor asztalához. Megvacsoráztak. A megboldogult Szilaj Bige Péter, vagy Csürös Nagy János egyebet sem áldozott a művészet oltárán, mint ezt a vacsorát. Csak az volt a baj, hogy az öreg magyarok rossz beosztással haltak meg. Néha három is egy nap, máskor egy héten ha kettő.

Egy forint nyolcvan krajcárokat kapott az öreg Kala János, a nyugalomba vonult vén betyár, modell egy hétre Rudnaytól. Ezért üldögélt reggeltől délig mindennap. A hét végén kérte a pénzt.

— Fizessön ki.

Rudnay rábámult.

— Hát minek magának a péz, János bácsi?

— Hát tuggya köll. A csizmám a vargánál van. Ki akarom váltani.

Aztán a Rudnay cipője felé pislogatott s egy kis idő multán megszólalt:

— De a magáé is tátog. Aggya ide, azt is elviszöm. Mögjavítja a varga az enyimmel egybe.

Máskor ilyen atelier beszélgetés folyt.

Kérdezi az öreg betyár:

— No mit ebédölt?

Rudnay a levegőbe nézett. Pihegő aranyálmok röppentek el a palettájáról.

— Hát, — mondta csendesen, aztán elhallgatott.

Az öreg Kala pislantott egyet.

— No nem kérdöm.

Rudnay fanyarul mosolygott.

— Hát maga János bátyám?

Az öreg mérgesen vágta ki:

— Kurumpli levest!

— Szereti?

Az öreg megmozdult lomhán.

— Hát tuggya . . . A levit még igön, de a kurumpliját nem állhatom.

Máskor kérdi az öreg Kala:

— Vót Pestön?

— Vótam.

— Nagy büdös város.

— Az.

— Egymás högyin-hátán az emböröк.

— Ugy, János bátyám.

— Oszt látta a királyt?

— Láttam.

— Mongya mit öszik?

— A király?

— Az.

— Hogy mit öszik, János bátyám? Nem tudom, hogy mit öhet, engem nem hítt mög ebédre sohse.

Az öreg felpislantott.

— Mer ha én király lönnék, egész nap pecsenyét önnék. Abba se hagynám.

*

Kinn festegetett Rudnay a Tisza mellett, Mártélyon. Egy csordás oda állt a háta mögé s nézte egy félóráig, hogy fest.

— Hát igy mögy ez? — kérdezte.

— Igy.

Pislantott egyet.

— Tuggya mit gondoltam? Nagyon szeretnék festeni mögtanulni. Mer hogy sok időm van.

— Hát álljon a hátam mögé, oszt nézze.

— Néztem mán.

— Akkor próbálja mög. Amott egy tinó. Én is lefestem, maga is, oszt majd mögláttyuk, kié jobb.

Festéket, ecsetet adott a csordásnak, egymás mellé telepedtek s festeni kezdtek.

A csordás izzadt, de azért lefestette a tinót. Igaz a szarvát a hátuljára tette.

Rudnay felállt.

— No most nézzük mög kié jobb.

Leállították egymás mellé a két képet. A csordás hunyorgatva sokáig nézte. Közelebb lépegetett, meg távolabb.

— Hát tuggya, — nézett fel pislantva Rudnayra. A — magáé jobb messziről, az enyém meg közelrül.

Felállította kinn a határban Rudnay a háromlábu festőállványát. Szelid, eláradó fényben hullámzott a vetés. Felhők szárnyaltak el fölötte, mint a tovaszálló álom, néha rádobtak egy bánatos árnyat a vetésre.

Rudnay a motivumot figyelte, amikor hirtelen szekérkerék puha zörgését, s a küllő kattogását hallja meg a háta mögött.

— Hó! — szól valaki barátságosan a lovakhoz.

Rudnay hátranéz s látja, hogy a lucernával megrakott kocsiról egy magyar tápászkodik le. Méltóságteljes lépésekkel közeledik felé. Megbiccenti a kalapját s egy pillantást vet a festő-állványra.

— Agyonisten.

— Agyonisten.

— Hát mérnek?

Rudnay pislant egyet.

— Mérünk.

Az öreg tapasztalt magyar nem szól. Előkaparja a zsebéből a bugyellárisát, elővesz belőle husz koronát, közelebb lép Rudnayhoz.

— Mucsi János a böcsületes nevöm.

Kezelnek. Aztán az öreg mutatja a husz koronát, belenéz Rudnay szemébe s lassan mondja:

— A külső dülőbe mikor érnek? Nem sajnálom a pénzt.

S odaadja Rudnaynak a husz koronát.

— No fogja.

*

Az öreg Kala János, a vén betyár modell, olyan volt mint a patinás bronzszobor. Zöld a kalapja mint a penész, zöldbe játszott az ősz haja, zöld volt a szüre s a nagy, nehéz csizmája. Mint valami mohlepte, vén, odvas, erdei fa.

A piros emlékeket, a betyáréletet nem szabad volt említeni.

Delet harangoztak. Rudnay letette a palettát. Az öreg ránézett.

— No? Kifogunk?

— Ki, János bátyám.

Rudnay végignézett az öregen. Az arcán pajkos mosoly suhant végig.

— Mondja, János bátyám. Igaz, hogy maga is a Rózsa Sándor bandájába vót?

Az öreg elkomolyodott, felvágta a fejét, a szeme mély, belülről lobbanó fénnyel megvillant s keményen lökte ki:

— Mit kereskedik maga én rajtam?

Rudnay gyönyörködve nézte.

— No jó. Nem kérdöm. De azt csak megmondja, ki pörölte el a földjét?

Mert földje is volt az öregnek valaha. Tudta ezt mindenki.

Az öreg megenyhülve mondta:

— Azt mögmondom. Ha eszömbe jut.

A fejét feltámasztotta s gondolkodott. Gondolkodott mélyen, a mult ólmos ködébe beleeresztve pislákoló mécsesét.

Gondolkodott, gondolkodott s félóra mulva felemelte a fejét.

— Mán tudom. A Svarc vót.

Azóta az öreg Kala János elköltözött s az égi asztalnál együtt torozik Rózsa Sándorral, vagy ha ugy tetszik a pokol tüzes borát isszák. Mindegy, de együtt vannak, bár ugy vélem, az öreg Kala amilyen tisztességes magaviseletü ember lett belőle öreg korára, mégis a menyországba jutott.

A képmása azonban itt maradt nekünk Rudnay képein, meg Pásztor János szobrain.

A «vásárhelyiek» azóta beérkeztek. Tornyait nem rég láttuk. Váradi neve jól cseng, csak még Endre Béla van hátra, aki még most is ott jár a fiatalsága nyomain: ezüstpárás füzesek alatt, a szántók barna rögén, lomhán forgó szélmalomszárnyak felé lépegetve. Az utja tán mégis erre kanyarodik egyszer mifelénk?

Most már bátyámuramék is másképp beszélnek. A kétkrajcáros ujság a «vásárhelyiek» hirét is el-elröpíti arra. Aranymarokkal szórja vissza feléjük amit elhordtak onnét.

A szivükbe szurt töviseket elfelejtve.

Az orosz forradalom mozgató erői.

Irta: **Trotzky.**[1])

Európában 5·4 millió, Ázsiában 17·5 millió négyzetkilométer. Százötven millió lakos. Ezen roppant területen az emberi kultura minden korszaka együtt van: az északi őserdők primitiv vadságától, ahol az ember nyers hallal táplálkozik és fabálványt imád, a kapitalista nagyváros legmodernebb társadalmi viszonyaiig, ahol a szocialista munkás a világpolitika egyik kialakítójának tudja magát és feszült figyelemmel kiséri a Balkán eseményeit és a német birodalmi gyülés vitáit. Európa legkoncentráltabb ipara van itt a legelmaradottabb mezőgazdaság alapján. A világ legkolosszálisabb állami mechanizmusa, amely a technikai haladás minden vivmányait a maga szolgálatába állítja, hogy a saját országában elnyomja a történelmi fejlődést. Az előbbi fejezetekben általános képet rajzoltunk Oroszország gazdasági viszonyairól és társadalmi ellentéteiről. Ez az a talaj, amelyből a társadalmi osztályok kicsiráznak, amelyen élnek, harcolnak. A forradalom majd a megfeszített erővel folytatott harc állapotában mutatja nekünk ezeket az osztályokat. A politikai életben azonban közvetlenül csak a céltudatosan megalkotott testületek hatnak: egyesületek, pártok, a hadsereg, a bürokrácia, a sajtó — és felettük a miniszterek, «vezetők», demagógok és hóhérok. Magukat az osztályokat nem lehet az első rátekintésre meglátni; ők rendesen a kulisszák mögött maradnak. Ami azonban a pártokat és vezetőiket, a minisztereket és hóhé-

[1]) Trotzky: „Russland in der Revolution" cimű könyvéből közöljük az alábbi érdekes fejezeteket.

raikat egyáltalában nem akadályozza abban, hogy az osztályok szervei legyenek. Hogy ezek a szervek jók-e vagy rosszak, az az események menetére egyáltalában nem közömbös. Ha a miniszterek nem is egyebek, mint az államraison végrehajtói, ugy ez a körülmény egyáltalán nem menti fel őket az alól, hogy egy szikrányi ész is legyen a koponyájukban: — olyan dolog, amiről a miniszterek igen gyakran megfeledkeznek. Aminthogy az osztályharc logikája bennünket sem ment fel a kötelezettség alól, hogy a saját egyéni logikánkat is használjuk. Aki nem érti meg, hogy a gazdasági szükségszerüségek keretében a kezdeményezés és energia, a tehetség és heroizmus megfelelően érvényesülhetnek, az a marxizmus filozófiai misztériumát sem érti. Másrészt azonban, ha a politikai folyamatot illetőleg a forradalmat a maga egészében meg akarjuk érteni, ugy képeseknek kell lennünk arra, hogy a pártok, programmok csillogó ékítményei, az egyesek boszuja és vérszomja, mások áldozatkészsége és idealizmusa mögött megismerjük az osztályokat, amelyek a termelési viszonyok alapján fejlődnek és amelyek az ideológia legfelsőbb régióiban jutnak teljes virágzásra.

A modern város.

A kapitalista társadalmi osztály karaktere szoros összefüggésben áll az ipar és városok történelmével és fejlődésével. Oroszországban ugyan a városi lakosság sokkal kevésbbé azonos az ipari lakossággal, mint más országokban. A gyári külvárosoktól eltekintve is, amelyek csak formailag nem tartoznak a városokhoz, egész sor ipari gócpontunk van, amelyek falukban vannak. Általában az üzemek 57 százaléka a munkások 58 százalékával van falukban. Ennek ellenére is kétségtelen, hogy a kapitalista város az uj társadalmi rend legtökéletesebb formája.

A mai városi Oroszország az utóbbi évtizedek terméke. A 18. század első negyedében az orosz városi lakosság száma 328.000 volt, az összlakosságnak körülbelül három százaléka. 1812-ben már 1,600.000 személy lakott városokban, ami az összlakosság 4·4 százalékának felel meg. A 19. század közepén a városokban 3·5 millió ember lakik, ami az összlakosság 7·8 százaléka. Végre — az 1897-iki népszámlálás szerint — a városok lakossága 16·3 millióra, vagyis az összlakosság 13 százalékára

rug. 1885-től 1897-ig a városi lakosság 33·3, a falusi lakosság csak 12·7 százalékkal szaporodott. Egyes városokban még gyorsabban szaporodik a lakosság. Moszkva lakossága például az utolsó 35 évben 604.000-ről 1,359.000-re emelkedett, ami 123 százalékos szaporulatnak felel meg. A déli városok: Odessza, Rostov, Jekaterinoslav, Baku lakossága még nagyobb arányokban szaporodik.

A városok számának és nagyságának fejlődésével párhuzamosan hatalmas átalakuláson ment végbe a 19. század második felében a városok gazdasági szerepe és társadalmi összetétele is.

Nyugateurópa kézműves-céhes városaival ellentétben, amelyek minden erejük megfeszítésével küzdöttek, hogy a kikészítő iparokat falaikon belül koncentrálják, a régi orosz városok, akárcsak az ázsiai despoták városai, nem fejtettek ki semmi termelő tevékenységet. A régi orosz városok katonai közigazgatási gócpontok voltak, erődök, esetleg kereskedelmi gócpontok, amelyek a falu munkájából éltek. A városok lakossága katonákból, hivatalnokokból állott, akik a cártól kaptak fizetést, kereskedőkből és végül földbirtokosokból, akik a városok falai mögött védelmet kerestek. Még Moszkva is, a régi Oroszország legnagyobb városa, voltaképp csak egy nagyterjedelmü falu volt, amely a cári palota köré épült. A kézművesség egészen alárendelt szerepet játszott a városokban, mert hiszen a kikészítő ipar, mint láttuk, háziipar formájában szét volt szóródva a falvakban. Annak a négy millió falusi háziiparosnak elődei, akikről az 1897-es népszámlálás megemlékezik, végezték nálunk a nyugateurópai kézművesség termelő tevékenységét, de nyugateurópai szaktársaikkal ellentétben nem vettek részt a műhely és a gyár megteremtésének munkájában. Amikor a gyár, mint termelési forma fellépett, proletarizálta a háziiparosok nagyobb felét és a másik felét közvetve vagy közvetlenül alattvalójává tette.

Ahogy az orosz ipar nem csinálta végig a középkori kézművesség korszakát, ugy az orosz városok sem ismerik azt a folyamatot, ahogy a harmadik rend — a polgárság — a céhekben, egyesületekben, municipiumokban lassanként hatalmassá vált. Az európai tőke rövid néhány évtized alatt megteremtette az orosz ipart és az orosz ipar megteremtette a mai városokat, amelyekben a legfontosabb termelő funkciókat a proletáriátus látja el.

A kapitalista nagyburzsoázia.

A gazdasági uralom ily módon harc nélkül a nagytőke ölébe hullott. Ám a külföldi tőke hatalmas szerepe ebben a folyamatban megsemmisítő hatással volt az orosz burzsoázia politikai befolyására. Az állam nagyfoku eladósodása folytán az állami bevételek igen jelentékeny része külföldre folyt és Nyugateurópa burzsoáit erősítette és gazdagította. De a börzearisztokrácia, amely az európai államokban a hegemóniát kezében tartja, amely a cári kormányt minden különösebb erőfeszítés nélkül pénzügyi vazallusává tette, nem lehetett a nemzeti ellenzék alkotó eleme Oroszországban — már csak azért sem, mert semmilyen nemzeti kormány nem fizethet olyan uzsora kamatot, mint a cárizmus. De nemcsak a finánctőke, hanem az *ipari tőke* is, amely az orosz természeti kincseket és munkaerőt kihasználta, Oroszország határain kivül — a francia, belga vagy angol parlamentben — realizálta politikai hatalmát.

De a hazai tőke sem tudott a cárizmus ellen vivott nemzeti küzdelem élére állani, mert már jóelőre éles ellentétbe jutott a tömegekkel: a proletáriátussal, amelyet közvetlenül, és a parasztsággal, amelyet közvetve, az állam utján uzsorázott ki. Ez különösen a *nehéz iparra* áll. A nehéz ipar ma mindenütt függésbe jutott az államtól, főként a militarizmustól. Igaz, hogy az iparnak fontos érdeke a «biztos polgári rend», de még nagyobb érdeke a koncentrált állami hatalom, amely a jótétemények és megrendelések adományozója. Mert a vasgyárosok saját gyáraikban szemtől szembe állanak a leghaladottabb és legtevékenyebb munkássággal, amely a cárizmus minden gyengülését arra használja fel, hogy a tőke ellen is rohamra induljon.

A textilipar a legfüggetlenebb az államtól az összes iparágak között: ezenfelül az ő számára legnagyobb érdeke, hogy a tömegek vásárló ereje lehetőleg fokozódjék, ami elgondolhatatlan egy gyökeres agrárreform nélkül. Ép ezért a textiles Moszkva az 1905-ös forradalomban sokkal élesebb, sokkal erélyesebb ellentállást fejt ki a cári bürokráciával szemben, mint a vas- és fémmunkás Pétervár. A moszkvai városi tanács kétségtelen jóakarattal nézte, hogy dagad, erősödik a népmozgalom. De annál erélyesebben és «elvhűebben» foglaltak állást a városatyák

az államhatalom mellett, amikor a mozgalom egész szociális tartalmát, tőkeellenes jellegét leleplezte előttük. Az ellenforradalmi tőke, amely paktumot kötött az ellenforradalmi nagybirtokkal, vezérét 1905-ben *Gucskow*-nak, a moszkvai kereskedőnek személyében találta meg, aki később a harmadik dumában a többség vezére lett.

A polgári demokrácia.

Amikor a nyugateurópai tőke csirájában megfojtotta az orosz kézművességet, megfosztotta ezáltal az orosz polgári demokráciát is társadalmi talajától. Össze lehet-e hasonlítani a mai Pétervárt vagy Moszkvát 1848 Berlinjével vagy Bécsével, amelyek még nem álmodtak távíróról, alig tudtak a vasutról és egy üzemet, amelyben 300 munkás dolgozott, óriási vállalatnak tartottak? Nálunk a legkisebb nyoma sincs annak a gerinces polgárságnak, amely végigcsinálta az önkormányzat és politikai harc évszázados iskoláját és aztán a fiatal, még osztállyá sem forrott proletariátussal karöltve ostromolta meg a feudális uralom bastille-jait. Mi következett utána? Az «uj harmadik rend» a hivatásos intelligencia: ügyvédek, ujságirók, orvosok, mérnökök, tanárok, tanítók. A társadalmi termelésben nincs önálló jelentőségük, kevesen vannak, gazdaságilag nem függetlenek; ez az osztály a maga tehetetlenségének tudatában mindig keres egy szilárdan kialakult társadalmi osztályt, amelyre támaszkodhatik. És, minő csoda? Ezt a támaszt eleinte nem a kapitalistáknál, hanem a nagybirtokosoknál találta meg.

Az a párt, amely az utóbbi években az ugynevezett liberális körökben a hangadó volt, — a kadettek — a zemsztvo-konstitucionalisták és a «felszabadítás szövetségének» egybeolvadásából alakult 1905-ben. A zemsztvók, a földbirtokos szövetségek liberális frondja egyrészt az agráriusok irigységéből táplálkozott, amelyet a kormány irtózatos ipari protekcionizmusa támasztott, másrészt a haladóbb érzelmü birtokosok elégedetlenségéből afelett, hogy az orosz agrárviszonyok barbár elmaradottsága folytán nem rendezhetik be birtokaikat haszonhajtóbb kapitalista alapon. A «felszabadítás szövetsége» a polgári értelmiség olyan elemeit egyesítette magában, akik «tisztességes» társadalmi állásuk s az ezzel kapcsolatos jóllakottság folytán nem léphettek

forradalmi utra. A kadettek pártja tehát egyrészt a zemsztvók ellenzéki impotenciáját, másrészt az államtól és nagytőkétől függő diplomás értelmiség általános impotenciáját egyesítette magában. Hogy mennyire felületes volt a zemsztvo-liberalizmus, azt teljes szemléletességgel mutatta az 1905-iki forradalom, amikor a kadettek a parasztmozgalom befolyása alatt egész határozottan jobbra — a régi rendszer felé — fordultak. A liberális intelligencia könnyező szemekkel hagyta el ekkor a falut, ahol agitálni kezdett. A faluból, ahol ugyis csak adoptált gyerek volt, visszatért történelmi hazájába, a városba, hogy menedéket, otthont keressen. Mit talált azonban ott? A konzervativ nagytőkét és a forradalmi proletárságot és a kettő kiengesztelhetetlen osztályellentétét!

Ugyanez az ellentét osztotta két táborra a kézművességet is azokon a vidékeken, ahol még volt vagy maradt némi jelentősége. A kézműves proletáriátus a nagyipar légkörében nevelkedett fel és csak kevéssé különbözik a gyárak proletáriátusától. A nagyipar és a munkásmozgalom két tüz közé szorította a kézművesmestereket és az orosz kisiparos az az elmaradt, félig éhes, elkeseredett osztály, amely a lumpen-proletáriátus mellett a fekete százak demonstrációinak és a pogrom-rendezőknek főkontingensét adja... Mindent összefoglalva: reménytelenül elkésve, a szocialista átkok zengése közben születve, a polgári demokrata értelmiség ott lebeg az osztályellentétek örvénye felett — földbirtokosi tradiciók terhelik, bele van bonyolódva professzori előítéleteibe, nincs kezdeményező ereje, nincs befolyása a tömegekre és nincs bizalma az eljövendő napokban...

A proletárság.

A világtörténelmi fejlődésnek ugyanazon okai, amelyek a polgári demokráciát testnélküli fejjé (az értelmiséggé!) alakították, ugyanezek az okok készítették elő a fiatal *orosz proletáriátus* kimagasló szerepének feltételeit. Azonban mindenekelőtt állapítsuk meg: mekkora tömeget reprezentál az orosz proletáriátus?

Az 1897-iki népszámlálás fölöttébb tökéletlen adatai a következő választ adják erre a kérdésre:

A munkások száma:

A) Bányászok, kikészítő ipar, közlekedés és kereskedelmi vállakozás	3,322.000
B) Mezőgazdaság, erdészet, halászat, vadászat . .	2,723.000
C) Napszámosok és segítőmunkások	1,095.000
D) Cselédek, portások, házmesterek	2,132.000
Összesen (férfiak és nők) . . .	9,272.000

A családtagokkal, hozzátartozókkal együtt a proletáriátus 1897-ben az összlakosság 27·6 százalékát, tehát valamivel többet, mint egynegyedét tette ki. Ezeknek a rétegeknek politikai aktivitása igen különböző méretü és a vezető szerep a forradalomban természetesen az első (*A)* kategoriáé. Alapjában elhibázott dolog lenne azonban, ha az orosz proletáriátus tényleges és lehető jelentőségét a forradalomban a viszonylagos száma alapján akarnók felbecsülni. Ez annyit tenne, hogy a mezitelen számoktól nem látjuk a tényleges szociális erőviszonyokat.

A proletáriátus befolyását az a szerep szabja meg, amelyet a modern gazdasági életben betölt. A nemzeti termelés leghatalmasabb eszközei egyenes és közvetlen függésben vannak a proletáriátustól. 3·3 millió munkás (az *A)* csoport) a nemzeti jövedelemnek több mint felét teremtik elő. A legfontosabb közlekedési eszközök, — a vasutak — amelyek a roppant birodalmat gazdasági egységgé teszik, olyan gazdasági és politikai hatalmat jelentenek a proletáriátus kezében, amely felmérhetetlen. Ehhez járul még a posta és távirda, amelyek ha nem is annyira közvetlenül, de még mindig igen reális módon függnek a proletárságtól. Mig a parasztság szétszórtan él az egész országban, addig a proletárság néhány ipari centrumban van összpontosítva. Minden városban ő alkotja a lakosság magvát, amely gazdaságilag és politikailag jelentős — és mindazok az előnyök, amelyek egy kapitalista országban a város előnyei — a termelőerők koncentrációja, a lakosság legaktivabb elemeinek együttlakása, a legfontosabb kulturjavak felhalmozása — mindezek az előnyök átalakulnak a proletáriátus osztály előnyeivé. Az orosz proletárság osztállyá alakulása a történelemben páratlanul álló gyorsasággal történt meg. Alig nőtt ki a bölcsőből és máris szembekerült a koncentrált államhatalommal és a koncentrált nagytőkével. Céhbeli tradiciók és kézműves előitéletek nem gyakoroltak befolyást ön-

tudatára. Mindjárt az első lépései után elindult a kiméletlen, kiengesztelhetetlen osztályharc utján.

A kézművesség, kisipar teljes jelentéktelensége és az orosz nagyipar fölöttébb fejlett jellege a politikában ilyen módon odavezetett, hogy a polgári demokráciát kiszorította a proletár demokrácia. A kispolgárság termelő funkcióival együtt a munkásosztály átvette a polgárság egykori politikai szerepét és történelmi igényét arra, hogy a parasztömegeket vezesse, ha majd a feudális-fiskális jármot lerázzák magukról.

A történelmi próbakő, amelyen a városi pártok sorsa eldőlt, az agrárkérdés volt.

A nemesség és a földbirtok.

A kadett programm, helyesebben az egykori kadett programm, amely a nagy- és középbirtoknak «igazságos» kártérítés alapján való kisajátítását követeli, a kadettek nézete szerint a maximuma annak, amit «törvényhozási alkotó munka» utján el lehet érni.

Valójában azonban az a liberális kisérlet, amely törvényhozási uton akarta kisajátítani a nagybirtokot, csupán a választójognak a kormány által való kisajátítására és a junius 16-iki államcsinyre vezetett. A kadettek a birtokos nemesség intézményes megszüntetésében egyszerü pénzügyi műveletet láttak és tele voltak a legjobb szándékkal, hogy a földbirtok «igazságos megbecsülése», a földbirtokosra nézve minél elfogadhatóbb tartalmat kapjon. A nemesség azonban egészen más szemmel nézte a dolgot. Csalhatatlan ösztönével azonnal megérezte, hogy itt nem arról van szó, hogy — esetleg jó áron — elad 50 millió deszjatin földet, hanem az ő társadalmi szerepének, mint uralkodó rendének, likvidálásáról és rövidesen elutasította azt, hogy önmagát megsemmisítse.

«Ez legyen a mi jelszavunk és jeligénk — kiáltotta Saltykow gróf a földbirtokosoknak az első dumában: — Egy talpalatnyit se földünkből, egy szál füvet se réteinkről, egy szál rőzsét sem eredeinkből.» És ez nem volt kiáltó szó a pusztában, ó nem, épen a forradalom esztendei voltak az orosz nemesség számára a koncentrálódás s politikai megerősödés eszközei. A legsötétebb reakció idején III. Sándor alatt a nemesség az *egyik* rend volt, ha mindjárt az első is. Mivel az abszolutizmus, amely éberen őr-

ködött a maga függetlensége fölött, a nemességet sem engedte egy pillanatra se kiszabadulni a rendőri felügyelet alól és a rendi harácsolási vágyra is feltette az ellenőrzés szájkosarát. Most azonban a nemesség a parancsnokló rend lett. A kormányzók ugy táncolnak, ahogy a nemesség fütyül, a nemesség megfenyegeti a minisztereket és nyilvánosan megbuktatja őket, ultimátumokat küld a kormánynak és kikényszeríti a végrehajtásukat. Az ő jelszava: egy talpalatnyit se földeinkből, egy jottányit sem előjogainkból!

60.000 földbirtokos kezében több mint 1000 rubel évi jövedelemmel körülbelül 75 millió deszjatin föld van: ez ha piaci árát 56 milliárdra tesszük, tulajdonosainak tisztán 450 millió rubelt hoz. A földbirtokkal szoros szövetségben van a bürokrácia. 30.000 hivatalnokra, akiknek fizetése meghaladja az ezer rubelt, évenként 200 millió rubel jut jövedelem gyanánt. És épen a hivatalnoki kar középső és felső kategoriáiban dominál túlnyomóan a nemesség és végre ugyanaz a nemesség élvezi az osztatlan rendelkezési jogot a zemsztvo önkormányzatok és az ezekből folyó hasznok felett.

Tekintettel ezekre a tényekre a kadettek agrárprogrammja, mely a *törvényhozási megegyezés* alapján akarja megoldani a kérdést, reménytelenül utopistának bizonyult és nem is meglepő, hogy maguk a kadettek is elváltak tőle.

A szociáldemokrácia a kadettek agrárprogrammjának bírálatánál főként «az igazságos megbecslést» támadta és teljesen igaza volt ebben. Mert ha csak pénzügyi szempontból nézzük is a dolgot, a földbirtokok megváltása, amelyek tulajdonosaiknak több mint ezer rubelt jövedelmeznek, öt, esetleg hat milliárddal szaporította volna kilenc milliárdos államadósságunkat, ami csupán kamatokban évenként háromnegyed milliárdot nyelt volna el. A kérdésnek azonban nem *pénzügyi,* hanem *politikai* jelentősége a döntő.

Az 1861-iki felszabadítási reform feltétele a parasztbirtokok túlságosan magas megváltási áraival, de facto a földbirtokosok kártalanítását jelentette a felszabadított jobbágyokért. Akkor a nemességnek számos jogát és nagy politikai előjogait likvidálták «az igazságos megbecslés» alapján. Most azonben a nemesség egy talpalatnyi földet sem enged át, mert az politikai jogainak likvidálását jelentené. Nincs tehát más megoldás, mint a föld nacionalizálása a szocialista programm alapján.

Följegyzések.

A csalán értékesítése. A «Svenska Dagbladet» cimü stockholmi ujságban *Erik Lundström,* a kiváló svéd természettudós, alapos tanulmányban számol be kutatásairól, amelyeket a vadon tenyésző növények hasznosítására vonatkozóan végzett s megcáfolja azt a téves hitet, mintha a csalán csupán mint zsenge növény volna felhasználható táplálék gyanánt. Jóllehet a csalán csakugyan tavasszal a legizletesebb, de azért egész nyáron át élvezhető. A már fejlettebb növényt legcélszerübb oly módon begyüjteni, hogy előbb a szárát vágjuk át alul s azután tépjük le egyenkint a leveleit. A szár és a terméshüvely kitünő eledel a tehén és a szárnyasok számára, mig a leveleket ételek készítésére lehet felhasználni. Legcélszerübb a leveleket papirosra kiteregetve megszárítani s a nehány nap alatt kiszáradt leveleket papiros- vagy vászonzacskókban száraz, nedvességtől mentes helyen tartani. De lehet a leveleket befőttes üvegekben megfőzve vagy besózva is eltenni; ez utóbbi két esetben a csalánleveleket az elkészítés előtt nehány órán át előbb vizben kell áztatni.

Hogy a csalán mennyire tápláló, kitünik Almèn és König vegyelemzésének eredményéből, amely szerint 5.5% fehérje mellett 0.6% zsiradékot, 7.1% szénhidrátot és 2.3% sókat tartalmaz. Hogyha pedig tápláló értékét összehasonlítjuk más növényi eledelekével, akkor arra az eredményre jutunk, hogy mig egy kilogramm bab 548 s egy kilogramm sárgarépa 355 kalóriát szolgáltat, addig ugyanannyi csalán révén 590 kalória-mennyiséghez jut az emberi szervezet.

A csalán-főzelék vagy a csalán-leves épp ugy készül mint a többi főzelék vagy zöldségleves; ujabb kisérletek során azonban kiderült, hogy a csalán elsőrangu *gabonapótló-anyag* gyanánt is alkalmazható. Egyik gothenburgi főzőiskolában nemrég próba-sütéseket végez-

tek erre vonatkozóan, amelyek során megállapították, hogy a kenyérsütésre szánt liszt egy harmadát lehet megtakarítani, ha csalánt keverünk a kenyértésztába. E célból a csalánleveleket előbb vizben megfőzik, a levet leöntik s a megfőtt leveleket, például husdaráló segélyével, megőrlik. Az ily módon nyert pépes anyagot élesztő hozzáadásával annyi rozsliszttel keverik, hogy a tészta gyurható legyen. Az erjedés folyamata és a sütés már a rendes kenyérsütés módjára megy végbe. A kenyér azonban ne legyen vastag héju.

A gothenburgi sütéspróba sikerén felbuzdulva, a svéd kormány elhatározta, hogy a csalán tömeges begyüjtését és szárítását rendelettel fogja szabályozni és konzerválásáról is gondoskodik. A gyüjtés munkáját tanulók végzik, akik egy hét alatt 1200 kilogramm csalánlevelet arattak le egyedül Gothenburg környékén, de valószinü, hogy a gyüjtést egész Svédországra kiterjesztik.

Kuny Domokos. Ipartörténeti tanulmánynak nevezi dr. *Siklóssy* László a könyvét, amely ezzel a cimmel jelent meg: «Kuny Domokos, egy budai keramikus a XVIII. században». Siklóssy e munkájával, a magyar művészi ipar multjának egy homályos pontjára vet teljes világosságot. Egészen a legutóbbi időkig ugyanis, a multból maradt emlékekkel foglalkozók, kutatók és gyüjtők, meglehetős tanácstalanul állottak azokkal a fayence-okkal, majolika-edényekkel szemben, amelyek formában, dekorativ megjelenésben a holicsi edényekkel tartanak némi rokonságot, s a talpukon a jelzés O. F. vagy Kuny in Ofen. Eredetükre nézve többféle volt a feltevés, csak az nem talált megfelelő bizonyítékra, hogy ezek a polgári használatra szánt, de artisztikus ipari holmik egy valamikor Budán virágzott fayence-gyár termékei.

Siklóssy alapos és buzgó kutatás után, átnézve az egykoru hirlapok s a fővárosi levéltár idevonatkozó adatait, eloszlatja a homályt, kétséget kizáróan bebizonyítja, hogy ezek az edények, amelyekből egyébként ma már nagyon kevés maradt fenn, Budán készültek. Valósággal felfedezi azt a gyárat, illetve műhelyt, amely a török idők után magához térő fővárosnak első ilynemü intézménye s a feledés alól kiássa annak az embernek emlékezetét, aki e vállalkozás lelke volt, a gyár tulajdonosa, iparművészetünk távoli sorsának egyik mozgatója: Kuny Domokost. A név magyarul hangzik, Kuny apja azonban még Cuny volt, a család, amelyből származik, a XVIII. század második felében messzi földről költözik Magyarországba, lotharingiai francia.

Ez a betelepülő Cuny, a holicsi fejedelmi porcellángyár alkalmazottja, főereje, később Tatára kerül s Siklóssy szerint ő alapítja meg a tatai keramiai gyárat. Fia, Domokos, Budán a Krisztinavárosban folytatója atyja hivatásának, a ház még ma is megvan, ahol lakott s 1785-ben alapított gyára működött. Kuny Domokos, a származásra francia nemes budai polgárrá lesz s a maga mesterségében a magyar kultura ügyének lelkes bajnokává. Sajnos, ez a pálya, amelyet a jóra törekvés és lelkesség melegít, nem végződik ugy, ahogy az érdemeivel rászolgált volna s Kuny a maga korának tragikus hősei közé tartozik. Vállalkozása szépen indul, a krisztinavárosi gyár serényen és egyre növekvő keretek közt dolgozik, a napoleoni háboruk azonban e lendületes tempót megakasztják. Ekkor történik, hogy a háboru következtében a piacról eltünő s a fayence-gyártáshoz szükséges két fém, az ólom és ón helyett, Kuny antimoniummal kisérletezik s egy ólom- és ónmentes mázat talál fel. Hatósági engedélyt azonban nem kap, hogy élhessen vele, mert a pesti egyetem kedvezőtlen véleményt küld róla a helytartótanácshoz. A találmány ügye hajtja Kunyt életének keserü fejezetéhez. Kuny ugyanis nem enged, mert érzi igazát, felveszi a harcot s Bécsbe megy, ahol csakugyan mintha kiderülne fölötte, mert találmánya után császári oldalról érdeklődnek, az udvari porcellángyárban eredményesen kisérleteznek vele s az egyetem itélete kitünően hangzik róla. Pestről azonban ismét gáncsvetés történik s hogy közben a háboru véget ér, a találmány veszti jelentőségét s illetékes forumok napirendre térnek fölötte. Kuny most már csöndes emberként Bécsben marad, mozgalmas és jobb sorsra érdemes pályája itt ér véget — egy közkórházban.

Siklóssy László hézagpótló munkát végzett e monografiával. Széles alapon tárgyalja mindazt, ami Kuny regényes életére, működésére vonatkozik, könyve korrajzzá bővül, gazdag históriai dokumentumokban, a régi magyar agyagművesség viszonyairól alapos, sok vonatkozásban uj tanulmányt közöl. Könyvét egykoru képanyag, kedves és finom metszetek egész sora diszíti.

Juhász Gyula: Késő szüret. Juhász Gyula versei a magányosság költészete. A világtól elzárkózott szerzetesi lélek önmagába merülő álmodása a valóság életéből nem érez semmi egyebet, csak azt a keserü fájdalmat, mely az álmok fölébredéséből fakad föl minduntalan. És ez a fájdalom csak még jobban elszigeteli a költőt mindattól, ami nem álmodás. Juhász Gyula álomvilágának halk szinű

Botticelli-virágait két mező termi. A mult és valami különös báju, gyermekes elfogódásu finomságokkal érező bölcseség. A mult a régi, az örök szerelem emlékeit ragyogtatja fel mint ünnepi misék palástjának rózsáit. Emlékeket, érzések és pillanatoknak szürt ízét adja elénk, mint arany kehelyben fekete óbort, amelynek lapján mindig az egy arc: Anna. A magányosságába rejtőzködő bölcseség pedig a könyvek, a gondolat templomi előkelőségében vigasztalódik önmagával, amint ez renaissance-korabeli kolostorba zárt fejedelmekhez illik, vagy egy vidékre számüzött mai magyar tanárhoz.

Lehetetlen, hogy meg ne ejtsen, tiszteletre ne kényszerítsen bennünket Juhász Gyula költészete. Gazdag tartalma van itt minden sornak, hiszen a szépség áhítatos szerelmét, a lelki megtisztultságot érezzük minden képben, a versek lassuan könnyed ritmusában, a magyar nyelv szótárából nemes érzéssel kiemelt gyöngyszavakban. Ezek a versek a fehér változatai. Valamennyiben ugyanaz a szenvedő lágyság, az érzések gazdag muzsikájának lehalkított pompája. Egyik strófán ép oly tiszta a költő egyénisége, mint a következőn. De mégsem egyszinüek ezek a strófák még kötetenként sem előttünk. Mert nem a szentimentalizmus termi őket, hanem egy életből elköltözött lélek szomorusága, aki a világ minden szépségén mosolyogva méláz el, miután önmagába egyszerüsítette le azt egészen. Mint a fehér a minden szinek világát.

Mándy Gyula.

Iskolaállamosítás az egész vonalon. (Levél a szerkesztőséghez.) Szabó Jenő főrendiházi tag a «Magyar Figyelő» ötödik számában ismételten szót emel az összes iskolák államosítása mellett, következetesen megkülönböztetvén a nemzetiségi és történelmi egyházakat. Az előbbiek alatt, ugy látszik, a görög katholikus és görög keleti egyházakat érti. Nem tarthatom megfelelőnek és szerencsésnek ez osztályozást, mert hiszen a nevezett két egyház is történelmi egyház, épen ugy, mint akármelyik a többi közül. Viszont vannak egyházak, melyeknek tagjai, elenyészően csekély százalék kivételével, tiszta magyarok, tehát, ha a görög egyesült és nem egyesült (oláh, ruthén és szerb) egyházak nemzetiségiek, amazok épen ilyen joggal nemzeti egyházaknak nevezhetők.

De ez mellékes; a fődolog szerintem az, hogy Szabó Jenő szerint «nem lehet tulságosan sérelmes a protestáns egyházakra nézve sem, ha az ő gimnáziumaikra is kiterjesztetik az az elbánás, mely a kath.

egyház államegyházi minőségének megszüntetése után is oly jól bevált a kir. kath. gimnáziumokban».

Köszönjük szépen a jóakaratot, de mi, protestánsok, a Paritätprügelstockból többé nem kérünk; ugy is sok részünk volt már eddig is benne. A mi iskolai autonómiánkat, akárcsak a magyar alkotmányt, békekötések és országos törvények biztosítják. Igy legközelebb, az Ő Felsége, koronás királyunk által, 1907 febr. 14-én jóváhagyott és megerősített református Egyházi Törvények I. t.-c. 3. §-a nyilván kimondja, hogy «a magyarországi református egyház alsó-, közép- és felső-iskolái, mint a vallás szabad gyakorlásának jogával lényeges kapcsolatban álló intézmények s az egyház önfentartásának eszközei, az alkotmányos uton létrejött hazai országos törvények, jelesen az 1790—91. évi XXVI. t.-c., mint alaptörvény intézkedéseinek épségben tartásával, mindenestől az egyház testéhez tartoznak s az egyházi hatóságok alatt állanak». Ezt a törvényes álláspontot a magyar református egyház, saját létélének és lényegének veszélyeztetése nélkül, soha fel nem adhatja, még «az iskolák államosításának világáramlatával» szemben sem.

Végül még csak egy megjegyzést, Szabó Jenő felekezeti szükkeblüségnek bélyegzi azt, hogy az érdekelt református körök meghiusították, hogy a görög kath. magyarok egyházmegyéjének a legmagyarabb város, Debrecen legyen a székhelye. Én ugy gondoltam, hogy az érdekelt róm. kath. körök ugyanigy járnának el, ha például Esztergomban vagy Kalocsán keresnének egy uj református püspöknek székhelyet. Vagy ez is *csak* felekezeti szükkeblüség lenne és semmi más?!

Dr. Révész Kálmán.

A Magyar Bank tőkeemelése. A Magyar Bank és Kereskedelmi Részvénytársaság szeptember 2-án tartotta rendkivüli közgyülését, amelyen elhatározták, hogy az alaptőkét husz millió koronával felemelik. Eleinte az volt a terv, hogy negyven millió koronával emelik fel az alaptőkét, de időközben az igazgatóság a kormány részéről azt az értesítést kapta, hogy legközelebb kormányrendelet fog megjelenni, mely a részvénytársaságok alaptőkefelemelését előzetes kormányhatósági engedélytől fogja függővé tenni. A Magyar Bank és Kereskedelmi Részvénytársaság a kiadandó kormányrendelet indokainak figyelembevételével megfelelt a kormány abbeli kivánságának, hogy a közgyülés elé csupán husz millió koronával való tőkeemelés iránti javaslatot terjesszen, mig a tervbevett további husz millió koronás alaptőkefelemelést a majd megjelenő kormányrendelet hatálya alá helyezi. A megtartott rendkivüli közgyülés ennek megfelelően határozott és kimondotta, hogy jelenleg 50.000 darab egyenként 400 korona névértékü, az 1919. üzletévvel kezdődő szelvénnyel ellátott uj részvényt bocsát ki. A kibocsátandó összes részvények az eddigi részvényeseknek biztosíttatnak hirdetményszerü felajánlás utján 5 : 1 arányban 800 korona kibocsátási áron, levonva ez összegnek a lefizetés napjától december 31-ig számított négy százalékos kamatját, viszont hozzáadva darabonként négy korona részvénykibocsátási bélyegilletéket. Az ilyképen megejtendő részvénykibocsátás alkalmával a névértéken felül befolyó ártöbblet tekintetében a közgyülés elhatározta, hogy abból mindenekelőtt 500.000 koronát a Bank alkalmazottai nyugdijintézetének ujabb megerősítésére juttat, a fennmaradó összeg pedig a tartalékalap gyarapítására fordítandó. A tervezett negyven millió koronás tőkefelemelés második husz millió koronás részletének kibocsátására vonatkozólag a közgyülés utasította az igazgatóságot, hogy a majd megjelenő kormányrendelet értelmében szükséges lépéseket általa meghatározandó időben saját hatáskörében tegye meg és a kormányengedély elnyerése után a kibocsátás feltételeit és módozatait állapítsa meg. A közgyülés csupán azzal az egy kikötéssel él, hogy a majd kibocsátásra kerülő összes részvények 6 : 1 arányban teljességükben az akkori részvényeseknek legyenek felajánlandók. A rendkivüli közgyülés a földmivelésügyi miniszter kiküldése alapján dr. *Koós* Jenő miniszteri tanácsost az igazgatóság uj tagjául megválasztotta.

HUNGARIA KÖNYVNYOMDA.

Uj szépirodalmi könyvek:

Balla Ignác: Anonima levelei ... ... 6.—
Bársony István: Az erdő könyve ... ... 6.—
Biró Lajos: Maric és más asszonyok. 2. kiadás ... ... 7.—
Csathó Kálmán: Juliska néni ... ... 6.—
Csathó Kálmán: Blanche, avagy a szegény rokon ... 7.50
Farkas Pál: Strigonius. Regény ... ... 6.—
Gárdonyi: Ábel és Eszter. 2. kiadás 7.50
Hatvany Lili: Noé bárkája. Szatira 3 felvonásban ... 4.50
Ifj. Hegedüs Sándor: A pézsmaszagu ember. Elb. ... ... 6.—
Herczeg Ferenc: Első fecske. Elb. ... ... 6.—
Kádár Lehel: A három galamb. Regény ... ... 6.—
Krúdy Gyula: Puder. Elb. 7.50
Lőrinczy György: A kék ember. Elb. ... ... 5.—
Molnár Jenő: Egy kis bolt története. Regény 5.60
Mulford: A győzedelmes élet ... ... [illegible].60
Pekár Gyula: A mezitlábas grófkisasszony. Elb. 5.40
Surányi Miklós: A szent hegy. Regény 7.50
Szederkényi Anna: A tengernek egy csöppje ... ... 6.—
Szomaházy István: Express-vonat. Regény 5.60
Tormay Cecil: Viaszfigurák. Elb. 5.40
Vészi Margit: Utközben ... ... 6.—

Megrendelhetők Singer és Wolfner kiadóhivatalában Budapesten, VI. Andrássy-ut 16. szám.

HUNGARIA KÖNYVNYOMDA BUDAPEST.

